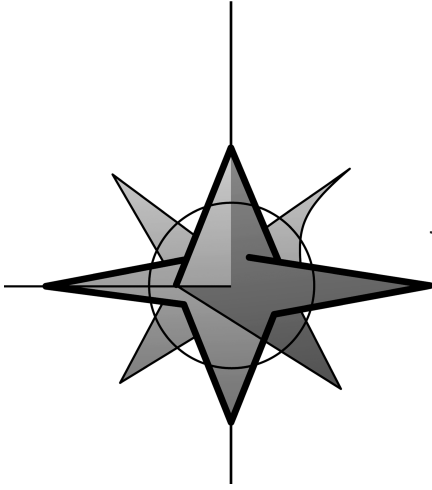

Wschodnioznawstwo

2023

Wschodnioznawstwo

2023

Rada Naukowa

doc. dr Oleksandr Kuchyk (Lwów)

prof. dr hab. Vladimir Penchev (Sofia)

doc. dr Józef Szymeczek (Czeski Cieszyn/Ostrawa)

dr George Tarkhan-Mouravi (Tbilisi)

dr hab. Michał Wawrzonek, prof. Uniwersytetu Ignatianum (Kraków)

prof. dr hab. Zdzisław J. Winnicki (Wrocław) – przewodniczący

Redakcja

dr Tomasz Szyszlak – redaktor naczelny, redaktor tematyczny

dr hab. Jarosław Jarząbek, prof. UWŕ – zca redaktora naczelnego

dr Marcin Adamczyk – redaktor tematyczny

dr hab. Victor Shadurski, prof. UWŕ – redaktor tematyczny

dr hab. Elżbieta Szyszlak, prof. UWŕ – redaktor tematyczny

Recenzenci

dr hab. Adam Bobryk, prof. UwS

Instytut Nauk o Bezpieczeństwie Uniwersytetu w Siedlcach

doc. dr Gediminas Kazėnas

Instytut Nauk Politycznych Uniwersytetu im. Michała Rőmera w Wilnie

dr Ondřej Klípa

Katedra Studiów Rosyjskich i Wschodnioeuropejskich Uniwersytetu Karola w Pradze

dr hab. inż. Piotr Kwiatkiewicz, prof. UAM

*Zakład Studiów nad Bezpieczeństwem Wydziału Nauk Politycznych i Dziennikarstwa
Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu*

dr Paweł Olbrycht

Wydział Nauk o Bezpieczeństwie Akademii Wojsk Lądowych im. gen. Tadeusza Kościuszki we Wrocławiu

dr hab. Natalya Yakovenko, prof. NUK

Instytut Stosunków Międzynarodowych Narodowego Uniwersytetu Kijowskiego im. Tarasa Szewczenki

ISSN 2082-7695, e-ISSN 2720-0825

Redakcja deklaruje, że podstawową wersją czasopisma jest jego wersja elektroniczna

*Czasopismo indeksowane na ERIH Plus, Index Copernicus Journals Master List, BazHum
oraz The Central European Journal of Social Sciences and Humanities*

© Copyright by Instytut Studiów Międzynarodowych i Bezpieczeństwa
Wydziału Nauk Społecznych Uniwersytetu Wrocławskiego

Redakcja „Wschodnioznawstwa”

ul. Koszarowa 3 bud. 21, 51-149 Wrocław

email: wschodnioznawstwo@uwr.edu.pl

<https://www.ejournals.eu/Wschodnioznawstwo/>

Spis treści

TURCJA W STO LAT OD POWSTANIA REPUBLIKI (1923-2023)

Wprowadzenie 11

Tadeusz Kopyś

**Tendencje behawioralne w polityce zagranicznej Turcji
w okresie rządów Partii Sprawiedliwości i Rozwoju** 13

Dominika Liszkowska

**Relacje Turcji z Unią Europejską w okresie rządów
Partii Sprawiedliwości i Rozwoju** 41

Piotr Małczyński

**Wschodni gracz w europejskich rozgrywkach.
Tożsamość turecka w kontekście piłki nożnej** 57

Marcin Szydzisz, Piotr Kosiorek

Relacje turecko-palestyńskie. Ciągłość czy zmiana? 73

Karol Bieniek

**Strategie wyborcze głównych partii opozycyjnych Turcji
w okresie rządów Partii Sprawiedliwości i Rozwoju** 97

DYNAMIKA POLITYKI ZAGRANICZNEJ PAŃSTW POSTSOWIECKICH W WARUNKACH ROSYJSKIEJ AGRESJI NA UKRAINĘ

Wprowadzenie 113

Victor Shadurski

**Międzynarodowa działalność Demokratycznej Białorusi
w czasie kryzysu legitymizacji reżimu autorytarnego (2020-2023)** 117

Roza Turarbekava

**Kazakhstan foreign policy during presidency
of Kasym-Jomart Tokayev (2019-2023)** 145

Arthur Atanesyan, Artur Mkrtichyan The Causes, Dynamics, and Consequences of the War in Ukraine in the Perceptions of Armenian Youth	169
--	-----

**EWOLUCJA POLITYKI BEZPIECZEŃSTWA
CHIŃSKIEJ REPUBLIKI LUDOWEJ W KONTEKŚCIE
NOWYCH WYZWAŃ LOKALNYCH, REGIONALNYCH I GLOBALNYCH**

Wprowadzenie	197
---------------------------	-----

Beata Górka-Winter Polityka Chińskiej Republiki Ludowej wobec Sojuszu Północnoatlantyckiego – uwarunkowania, stan obecny i perspektywy	201
--	-----

Agnieszka Homańska Wpływ rosyjskiej agresji na Ukrainę na relacje NATO – Chińska Republika Ludowa. Wyzwania dla strategii bezpieczeństwa	215
--	-----

Tomasz Wójtowicz Bitwa o Tajwan, czyli jak mogłaby wyglądać chińska inwazja na „zbuntowaną prowincję”	237
---	-----

Julia Tyburska Chińska Republika Ludowa a Półwysep Koreański. Współczesne zagrożenia bezpieczeństwa Chin w obliczu napięć międzykoreańskich, ryzyka nuklearnego i zaangażowania Stanów Zjednoczonych na Półwyspie	261
---	-----

Marcin Adamczyk Relacje Chińskiej Republiki Ludowej z wybranymi państwami koalicji rewizjonistycznej – studium przypadku na przykładzie Rosji, Pakistanu oraz Iranu	287
---	-----

Stanisław Niewiński System trybutarny i jego dziedzictwo we współczesnej dyplomacji Chin ...	313
--	-----

Tomasz Matras Polityka przeciwdziałania praniu pieniędzy w Chińskiej Republice Ludowej	333
--	-----

Patrycja Ratkowska Problemy demograficzne Chińskiej Republiki Ludowej w kontekście bezpieczeństwa społecznego	353
---	-----

Aleksandra Szyszkowska

Wpływ polityki klimatyczno-energetycznej Chińskiej Republiki Ludowej na kształtowanie bezpieczeństwa w państwie 363

**RELIGIA – ETNICZNOŚĆ – KONFLIKT.
STUDIA NAD BEZPIECZEŃSTWEM**

Wprowadzenie 377

Kateryna Białobrzeska

**Patriarchat moskiewski w Ukrainie
– piąta kolumna Rosji czy źródło wiary słowiańskiej?** 379

Tomasz Szyszlak

**Subetnosy zagrożeniem dla superetnosu.
Modele poskramiania mniejszości regionalnych w Federacji Rosyjskiej** 395

Viktorii Ivakha

**Przestępczość zorganizowana jako źródło finansowania terroryzmu
na przykładzie Al-Kaidy i Państwa Islamskiego. Analiza porównawcza** 417

RECENZJE

**Jana Raclavská, Urszula Kolber, Józef Szymeczek,
Kazania cieszyńskie. O ich języku w kościele luteranckim,
Kongres Polaków w Republice Czeskiej, Czeski Cieszyn 2022, ss. 311.
(Zdzisław J. Winnicki)** 441

***Cultural security. Theory – selected aspects – case studies,*
eds. Elżbieta Szyszlak, Rafał Wiśniewski, Radosław Zenderowski,
Peter Lang, Lausanne – Berlin – Bruxelles – Chennai
– New York – Oxford 2023, ss. 304
(Piotr Kosiorek)** 449

**Sylwia Czubkowska, *Chińczycy trzymają nas mocno.
Pierwsze śledztwo o tym, jak Chiny kolonizują Europę,
w tym Polskę*, Wydawnictwo Znak Literanova, Kraków 2022, ss. 416
(Marcin Adamczyk)** 453

**Radosław Zenderowski, *A(na)lfabet bałkańskiego (u)czucia.
Pierwsza na świecie książka powstała bez udziału autora,
nakład własny autora, Cieszyn 2023, ss. 192 + 39 il.*
(Marcin Dębicki)** 457

Kronika naukowa Zakładu Badań Wschodnich za rok akademicki 2022/2023	471
Informacje dla autorów	479
Etyka publikacji	481
Formularz recenzyjny	485

**TURCJA W STO LAT
OD POWSTANIA REPUBLIKI
(1923-2023)**

Wprowadzenie

W 1923 r. na zgłiszczach Imperium Osmańskiego narodziła się republikańska Turcja. Sto lat temu, 29 X Zgromadzenie Narodowe proklamowało powstanie Republiki Turcji (*Türkiye Cumhuriyeti*). Przemóżny wpływ na kształt i tożsamość młodej Republiki miał jej ówczesny przywódca – Mustafa Kemal, późniejszy Atatürk, który bardzo szybko zaczął wprowadzać głębokie zmiany ustrojowo-społeczne i gospodarcze, mające na celu konsolidację państwa i jego europeizację, a w praktyce wpływające na każdą dziedzinę życia. Atatürk nie tylko wyznaczył kierunek modernizacji tureckiego państwa i społeczeństwa, ale także na nowo zdefiniował pozycję międzynarodową Turcji. Zasady, w oparciu o które przeprowadzano reformy, z czasem usystematyzowane, stały się podstawą *kemalizmu*, który na długie lata stał się fundamentem polityki wewnętrznej i zagranicznej Turcji. Obecnie obserwujemy jednak istotne zmiany w tureckiej polityce i jej redefiniowanie. Jest to związane zarówno z rozwojem sytuacji wewnętrznej, w tym dominacją na scenie politycznej Partii Sprawiedliwości i Rozwoju, na czele z prezydentem Recepem Tayyipem Erdoğanem, która sprawuje władzę od dwóch dekad, jak i dynamicznym rozwojem sytuacji w regionie bliskowschodnim oraz w szerszym kontekście globalnym. Turcja należy dziś z pewnością do najbardziej aktywnych państw na arenie międzynarodowej, przy czym jednocześnie nastąpiła zdecydowana reorientacja jej polityki zagranicznej.

Przypadająca w bieżącym roku setna rocznica powstania nowoczesnego państwa tureckiego stała się inspiracją do pochylenia się nad współczesną sytuacją Turcji. Oczywiście nie jest możliwe, aby w tak niewielkim objętościowo dziale poruszyć wszystkie najistotniejsze kwestie i w sposób wyczerpujący opisać procesy zachodzące obecnie nad Bosforem. Skupiono się więc na tych problemach, które, z jednej strony, ukazują wyzwania, przed którymi stoi obecnie Republika na arenie międzynarodowej, związane po części ze wspomnianą już redefinicją celów polityki zagranicznej po przejściu władzy przez ugrupowanie Recepta Tayyipa Erdoğana, po części z dynamicznie zmieniającą się sytuacją w jej otoczeniu, jak choćby wybuch ostrej fazy konfliktu izraelsko-palestyńskiego, z drugiej zaś, ukazują problemy tożsamościowe ojczyzny Atatürka – położonej na Bliskim Wschodzie, wciąż aspirującej do członkostwa w Unii Europejskiej, współcześnie chętne

nawiązującej do swej osmańskiej przeszłości i tradycji, inspirujących urzędującego prezydenta. Dziś to on i jego ugrupowanie decyduje o kierunku rozwoju Turcji w kolejnych latach, jednak może się to już zmienić za kilka lat, jeśli strategie wyborcze tureckiej opozycji odniosą sukces.

dr hab. Elżbieta Szyszlak, prof. UWr

Tadeusz Kopyś

Tendencje behawioralne w polityce zagranicznej Turcji w okresie rządów Partii Sprawiedliwości i Rozwoju

Abstrakt

Zachowania polityki zagranicznej Turcji w danym okresie można zrozumieć analizując partię rządzącą i stosunki wewnętrzne, interesy i skład rządzącej koalicji oraz dominującą dynamikę międzynarodową. Celem artykułu jest pokazanie, że zmiany paradygmatyczne w polityce zagranicznej i motory dążenia Turcji do autonomicznej przestrzeni politycznej mogą być rozumiane jako wynik powiązanych ze sobą przemian na poziomie globalnym, regionalnym i krajowym. Po 2010 r. turecka polityka zagraniczna naznaczona była okresem „autonomizacji”, w którym rządząca partia postanowiła wypełnić geopolityczną próżnię powstałą w regionie po fiasku negocjacji z Unią Europejską w zakresie stopniowego wycofywania się Stanów Zjednoczonych z lokalnej szachownicy dyplomatycznej.

Słowa kluczowe: Turcja, polityka zagraniczna, AKP, UE, behawioralne tendencje, „strategiczna autonomia”

Wstęp

Od kilku dekad świat nauki przygląda się jak ład międzynarodowy destabilizują państwa, które dążą do zmiany istniejącego porządku i sposobu funkcjonowania instytucji międzynarodowych czyniąc to zgodnie z własnymi interesami. Są to najczęściej średnie państwa i określa się je jako mocarstwa wschodzące, a uczeni analizują w jaki sposób mierzą się one z wyzwaniami w środowiskach regionalnych, w których mają największe pole do działania i szanse odniesienia

sukcesu¹. O prowadzonej przez te państwa polityce zagranicznej w kontekście wielkości, terytorium i ich potencjału pisano już kilka dekad temu².

Na początku XXI w. na arenie międzynarodowej pojawiło się kilka regionalnych mocarstw (*middle power*), a są nimi przykładowo Meksyk, Korea Południowa, Brazylia. Za jedno z nich uważana jest także Turcja. Te wschodzące mocarstwa, dążąc do maksymalizacji swoich wpływów czy też ugruntowania pozycji, stają wobec różnych wyzwań na arenie międzynarodowej; innych bo praktycznie każde z nich znajduje się w innym zmieniającym się środowisku. Rosnący pluralizm w kierowaniu globalnym środowiskiem daje państwom większe możliwości przyjmowania ról regionalnych mocarstw, ale jednocześnie znacznie nasiliła się międzypaństwowa rywalizacja o takie stanowiska, ponieważ pozwala państwom na zajmowanie ważnych ról w regionach w jakich funkcjonują. Państwa, które znajdują się w newralgicznych częściach globu (styki cywilizacyjne, skomplikowana sytuacja religijna itp.) stają ustawicznie przed wyzwaniami i koniecznością realizacji takich a nie innych zachowań. Balansowanie należy do ważnych determinant realizacji polityki zagranicznej mocarstw średnich, takich jak Turcja. Kraj ten stosował tę metodę już od końca XVII w., kiedy słabnąc na arenie międzynarodowej starał się przetrwać. Stopniowo tracił jednak terytoria, dochodząc do traktatu w Sèvres oznaczającego definitywny rozpad historycznego imperium.

Turcja ma bodajże najtrudniejsze zadanie spośród wszystkich wschodzących mocarstw: jest bardziej lub mocniej powiązana z różnymi kręgami cywilizacyjnymi, angażuje się w takim miejscu globu, gdzie krzyżują się interesy różnych bloków politycznych, ale i mocarstw. Behawioryzm Turcji jest szczególny, ponieważ Ankara musi też reagować na krajowe przemiany, co nie jest łatwe, szczególnie kiedy różne struktury islamistyczne starają się wyrzucić wpływ na politykę zagraniczną tego z nazwy świeckiego państwa.

Działając zgodnie z jednym z kilku modeli behawioralnych, państwa takie jak Turcja są skłonne do tworzenia i przewodzenia koalicjom z podobnie myślącymi państwami, a te drugie, mniejsze łatwo „oddają się współpracy” z silniejszymi sąsiadami w nadziei, że w końcu znalazły środowisko, w którym będą funkcjonowały bardziej egalitarne założenia, a cały powstały układ nie będzie zdominowany przez globalne mocarstwa.

¹ S.A. Schirm, *Leaders in Need of Followers: Emerging Powers in Global Governance*, „European Journal of International Relations” 2020, vol. 16, no. 2, s. 197-221; G. Chin, F. Quadir, *Introduction: Rising States, Rising Donors and the Global Aid Regime*, „Cambridge Review of International Affairs” 2012, vol. 25, no. 4, s. 493-506; A. Florini, *Rising Asian Powers and Changing Global Governance*, „International Studies Review” 2011, vol. 13, no. 1, s. 24-33.

² M.A. East, *Size and Foreign Policy Behavior: A Test of Two Models*, „World Politics” 1973, vol. 25, no. 4, s. 556-576; A.M. Galal, *External behavior of small states in light of theories of international relations*, „Review of Economics and Political Science” 2020, vol. 5, no. 1.

Średnie mocarstwa to państwa, które nie są ani wystarczająco silne, aby wywierać decydujący wpływ na sprawy światowe, ale instrumentarium, jakim się posługują, pozwala wyróżnić kilka działań: np. behawioralne czy też ideowe³. Państwa średnie są mediatorami, budowniczymi koalicji, ufają w skuteczność multilateralizmu. Ich taktyka to: „kompromis, budowanie koalicji, uczestnictwo w organizacjach międzynarodowych, wykuwanie konsensusu i utrzymywanie porządku międzynarodowego”. Matthew Stephen uważa, że państwami wykazującymi determinanty behawioralne są Australia, Brazylia, Indonezja, Włochy, Japonia, Korea Południowa, Meksyk, Arabia Saudyjska i Turcja. Przy tworzeniu tej listy naukowcy biorą pod uwagę niezależność energetyczną, udział tych państw w tworzeniu światowego PKB, wydatkach wojskowych i emisji spalin⁴. Turcja jest uczestnikiem ugrupowania MIKTA (m.in. Meksyk, Korea Południowa, Australia), i mimo że dotąd nie wywarło ono jeszcze żadnych znaczących i widocznych skutków, formuje wewnętrzne programy i działania wśród swoich członków. Ministrowie spraw zagranicznych MIKTA zebrali się w Nowym Jorku w 2013 r., w Meksyku w 2014 r., w Nowym Jorku w 2014 r., w Brisbane w 2014 r. MIKTA organizuje programy wymiany dla dyplomatów, konsultacje swoich polityków oraz dziennikarzy i analityków, a także warsztaty dotyczące takich zagadnień, jak współpraca rozwojowa i e-commerce.

Etapy polityki zagranicznej Turcji w XXI wieku

Polityka zagraniczna Turcji w XX w. rozwijała się zgodnie z zasadą „pokój w domu, pokój na świecie” (*Yurtta sulh, cihanda sulh*) Mustafy Kemala Atatürka, a w XXI w. kontynuacją tej linii była doktryna Ahmeta Davutoğlu „zero problemów z sąsiadami”. Wyznacznikiem tureckiej polityki zagranicznej po 1923 r. było równoważenie zagrożeń i stawianie czoła dwóm procesom: transformacji społeczeństwa i państwa w oparciu o wartości zachodnie oraz rozwiązywanie problemów, pozostałości dziedzictwa osmańskiego, za pomocą pokojowych metod i zdobywanie pozycji szanowanego członka społeczności międzynarodowej⁵.

Politykę zagraniczną Turcji po 2002 r., kiedy AKP doszła do władzy, można analizować i kategoryzować w trzech okresach. Pierwszy okres rozpoczął się w 2002 r. i trwał do 2010 r., a jego tłem były ataki z 11 IX 2001 r. i globalna wojna

³ U. Aydin, *Rule-takers, rule-makers, or rule-promoters? Turkey and Mexico's role as rising middle powers in global economic governance*, „Regulation & Governance” 2021, vol. 15, issue 3.

⁴ M. Stephen, *The Concept and Role of Middle Powers during Global Rebalancing*, „Seton Hall Journal of Diplomacy and International Relations” 2013, vol. 14, no. 2, s. 39-41.

⁵ M. Aydin, *Determinants of Turkish Foreign Policy: Changing Patterns and Conjunctures during the Cold War*, „Middle Eastern Studies” 2000, vol. 36, no. 1, s. 106-110.

z terroryzmem. Dyplomację turecką kształtowała wówczas koncepcja *soft power*, aktywna globalizacja i odpowiednie środowisko dla tureckiej proaktywności. Był to okres, w którym Davutoğlu posługiwał się koncepcjami strategicznej głębi oraz cywilizacyjnym, realistycznym myśleniem o relacjach regionalnych i globalnych. Drugi etap zapoczątkowała Arabska Wiosna w Tunezji i Egipcie w 2010 r., kiedy to w regionie Bliskiego Wschodu i Afryki Północnej pojawiły się wyraźne postulaty zmiany ustroju z zamiarem utworzenia ustrojów demokratycznych. Demokratyczne ruchy nie tylko nie przejęły realnej władzy, ale utorowały drogę konfliktom wewnętrznym i regionalnym. Przewrót wojskowy w Egipcie i wojna domowa w Syrii zakończyły możliwość transformacji w tym regionie.

Zgodnie z teoriami behawiorystycznymi relatywne możliwości państwa kształtują jego zachowania na arenie międzynarodowej, a nie jego świadomość intencji przeciwników czy też sąsiadów. Dlatego kraje zachowują się agresywnie, nie motywowane poczuciem zagrożenia, ale raczej w wyniku świadomości swoich przywódców o ich rosnącej sile. Do ok. 2011 r. Ankara stosowała narzędzia dyplomatyczne i ekonomiczne w celu wzmocnienia więzi i relacji ze swoimi sąsiadami na Bliskim Wschodzie i we wschodniej części Morza Śródziemnego poprzez politykę „otwartości”, a następnie sięgnęła po narzędzie militarne do realizacji swoich celów, rezygnując z metod dyplomatycznych, co generalnie stanowiło zwrot w tureckiej polityce zagraniczną, a w szczególności wobec krajów arabskich. Od ok. 2011 r. politykę Turcji można także zdefiniować jako przejście do miękkiego euroazjanizmu, co było niewątpliwie efektem kryzysu w realizacji europejskich ambicji Ankary. Turecką politykę zagraniczną we wschodniej części basenu Morza Śródziemnego w ciągu ostatniego półwiecza można podzielić na dwa etapy⁶.

W trzecim etapie zachowania tureckiej polityki zagranicznej zależały od polityki wewnętrznej. Erdoğan piastuje władzę od prawie dwóch dekad, najpierw jako premier (2003-2014), następnie jako prezydent ze wzmocnionymi prerogatywami (od czerwca 2018). W tym okresie, odzwierciedlając światowe tendencje w regresie demokracji, Turcja podążała stopniowo drogą ku autorytaryzmowi⁷. Po nieudanej próbie zamachu stanu w lipcu 2016 r. monopol Erdoğan został rozszerzony na mocy przepisów stanu wyjątkowego, które zostały zainstalowane w rodzącym się reżimie prezydenckim. Nic dziwnego, że ostatnio polityka zagraniczna została zdominowana przez Erdoğan i jego bliskich współpracowników. Dlatego też, aby ocenić trendy we współczesnej tureckiej polityce zagranicznej, musimy zrozumieć sposób myślenia Erdoğan, ponieważ polityka zagranicz-

⁶ E. Oğurlu, *Rising Tensions in the Eastern Mediterranean: Implications for Turkish Foreign Policy*, „Istituto Affari Internazionali Working Papers” 2012, vol. 12, no. 4, s. 8-9.

⁷ H.T. Oğuzlu, *Turkish Foreign Policy in a Changing World Order*, „All Azimuth” 2020, vol. 9, no. 1, s. 127-128.

na staje się tu wypadkową reagowania na zmieniający się ład międzynarodowy oraz wysiłków podejmowanych w kraju, aby zapewnić sobie dalsze sprawowane władzy. Wokół tych działań i wysiłków powstaje jakaś „autonomia strategiczna”, ustanawiająca ramy, w których tureckie elity rządzące mogą sprzymierzyć się z niezachodnimi wielkimi mocarstwami i zrównoważyć kierowany przez Stany Zjednoczone globalny porządek⁸. Autonomii nie można mylić z suwerennością, ponieważ ta pierwsza oznacza próbę przełamania „stanu zależności” i wyrwania się z hierarchicznego środowiska⁹. Autonomia ta daje także możliwość wpływu na dyskurs społeczno-polityczny w kraju tak, aby zmobilizować swoje zaplecze polityczne w AKP w kraju. Dramatyczne odwrócenie się Turcji od zachodniego sojuszu (będące skutkiem słabnącego znaczenia USA na Bliskim Wschodzie), zbliżenie się do Rosji, ale także państw BRICS, może być odebrane jako tureckie próby rozgrywania jednego wielkiego mocarstwa przeciwko drugiemu, mogły sprawiać wrażenie, że Turcja przyjmując rolę „globalnego gracza” odnotowała pewne korzyści w kraju, ale doprowadziło to do jej izolowania na arenie międzynarodowej, oraz uzależniania od niezachodnich globalnych mocarstw.

Rozczarowanie Turcji ze sposobu w jaki funkcjonuje liberalny porządek międzynarodowy można uważać za atut w rękach polityków AKP. Turcja nie zamierza i nie jest w stanie opuścić zbudowanego wokół NATO systemu. Dążenie do autonomii nie może wykraczać poza koncepcję równowagi sił, ponieważ odważny aktywizm w polityce zagranicznej Turcji nie idzie w parze z możliwościami materialnymi kraju. Zmieniający się stan stosunków międzynarodowych sprawia, że bardzo trudno pociągnąć do odpowiedzialności kraj, który jest nadaktywny, balansuje, zmienia sojusze na arenie regionalnej. Taka polityka z pewnością przynosi korzyści w polityce krajowej. Przywódcy z nurtu populistycznego korzystają z tej nowej koncepcji autonomii w działaniu i wykorzystują ją do uzyskania poparcia elektoratu w czasie wyborów, jednocześnie odwracając uwagę opinii międzynarodowej od kryzysów politycznych w kraju. Takie doraźne działanie, nakierowane na szybki sukces wyborczy, może doprowadzić Turcję do przysłowiowej ściany, do poważnych strat w polityce narodowej, zgodnej z narodową racją stanu i wreszcie, co najważniejsze, do izolacji na poziomie polityki regionalnej.

Od 2010-2011 r., tj. po powstaniach arabskich, a później po zamachu stanu w 2016 r., można dostrzec istotne zmiany w polityce zagranicznej Turcji – powoli zmierzające w kierunku bardziej asertywnego podejścia i rosnącej zależności od czynników wojskowych w dążeniu do celów. Zmiany w polityce zagranicznej nie wynikają li tylko z konserwatywnej ideologii jakiej hołduje prezydent Erdoğan i ściśle kierownictwo AKP, ale dokonały się pod wpływem czynników

⁸ S. Çagaptay, *Erdogan's empire: Turkey and the politics of the Middle East*, London 2019.

⁹ M. Kutlay, Z. Öniş, *Turkish foreign policy in a post-western order: strategic autonomy or new forms of dependence?*, „International Affairs” 2021, vol. 97, issue 4, s. 1089.

charakteryzujących się interesami (geo)politycznymi, gospodarczymi i związanymi z bezpieczeństwem.

Głównie po rewolucjach Arabskiej Wiosny, Turcja porzuciła pozycję neutralnego arbitra na Bliskim Wschodzie, angażując się militarnie w syryjską wojnę domową. Jej stosunki z Izraelem znalazły się w przedłużającym się impasie politycznym, a stosunki dwustronne z Egiptem zamarły. Od 2020 r. Turcja nie miała ambasadorów w Egipcie, Izraelu ani Syrii – trzech kluczowych państwach regionu, z którymi utrzymywała silne więzi na początku XXI w. w ramach prób pozycjonowania się jako „łagodne mocarstwo regionalne”. Można powiedzieć – parafrazując słowa Ahmeta Davutoğlu – Turcja znalazła się w dużej izolacji¹⁰. Pod koniec drugiej dekady Ankara skonfrontowała się z zachodnimi sojusznikami na licznych spornych płaszczyznach, m.in. w eksploracji źródeł energii we wschodniej części Morza Śródziemnego, antagonizując się z UE i Grecją. To właśnie pod koniec drugiej dekady XXI w. wystąpiło w Turcji dążenie do „strategicznej autonomii”, które wdarło się do tureckiej polityki zagranicznej, zastępując koncepcję współzależności. W ramach tej autonomii Ankara nie waha się użyć swojego członkostwa w NATO do zrównoważenia rosnącego znaczenia Rosji (np. w rejonie Kaukazu). Politycy AKP starali się nie przekraczać cienkiej linii pomiędzy swoimi sojusznikami a północnym sąsiadem, starając się zachować ową „strategiczną autonomię”. Zakup rosyjskich rakiet przeciwlotniczych S-400 był częścią dążenia do autonomii, jednak krok ten doprowadził ostatecznie do wykluczenia Turcji z sieci produkcyjnej F-35 i anulowania dostaw zamówionych przez nią samolotów oraz decyzji Kongresu USA, który nakazał prezydentowi Trumpowi wprowadzenie w życie przepisów CAATSA (Countering America's Adversaries Through Sanctions Act) przeciwko Turcji. W rzeczywistości geopolitycznej, w której władzę sprawuje Joe Biden rywalizacja między USA i UE z jednej strony, a Chinami i Rosją z drugiej, prawdopodobnie nasili się podczas prezydentury Bidena. To politykę zagraniczną Turcji stawia na ostrzu noża. Znamienne, że w obliczu takich napięć we wschodniej części Morza Śródziemnego, czy wysłania tureckich sił zbrojnych do Libii (2020), Ankarze nie udało się uzyskać większego wsparcia ze strony Rosji czy Chin. W jakimś sensie tłumaczy brak wsparcia Ankary zasada przyświecająca polityce Turcji wobec podmiotów niezachodnich, która polega na tym, że państwa, które nie ufają sobie nawzajem i różnie rozumieją swoje interesy oraz zagrożenia, przed którymi stoją, mogą nawiązać partnerstwo tylko wtedy, gdy na scenie pojawi się trzeci geopolityczny gracz, któremu oba kraje nie ufają bardziej niż sobie nawzajem.

Erdoğan zdaje sobie sprawę, że Turcja jest krajem strategicznym w powstającym porządku postzachodnim. Ani mocarstwa zachodnie, ani Rosja nie chcą,

¹⁰ Z. Öniş, M. Kutlay, *Rising powers in a changing global order: the political economy of Turkey in the age of BRICs*, „Third World Quarterly” 2013, vol. 34, no. 8, s. 1409-1426.

aby Turcja przeszła całkowicie na drugą stronę. Stwarza to przestrzeń polityczną, w której znaczące mocarstwo średniego szczebla, takie jak Turcja, może działać niezależnie, bez narażania się na kary, jakie musiałoby ponieść w ramach dwubiegunowego systemu międzynarodowego zimnej wojny. Mimo że stosunki Turcji z Zachodem charakteryzują się powtarzającymi się kryzysami, istnieje poczucie, że konflikty te są „zarządzane” za pomocą zestawu transakcjonistycznych mechanizmów współpracy, podczas gdy autonomiczny dyskurs utrzymuje blok rządzący u władzy w kraju – pomimo sporadycznych sprzeczności i niekonsekwencji. Turcja łagodzi swoje jednostronne działania we wschodniej części Morza Śródziemnego i dąży do zbliżenia z mocarstwami zachodnimi. Chciałaby uniknąć kosztów sankcji nałożonych z powodu zakupu rakiet S-400 w dobie poważnych trudności gospodarczych. W związku z tym przyjmuje bardziej pragmatyczne podejście, ponownie kładąc nacisk na stosunki dyplomatyczne. Turcja wciąż ma pole do negocjacji w tym sensie, że ani Stany Zjednoczone, ani UE nie chcą zbyt mocno naciskać i skierować Turcję w stronę osi Rosja-Chiny. Nowy *modus operandi* między Turcją a mocarstwami zachodnimi będzie prawdopodobnie transakcyjny i instrumentalny, bez większych nacisków na zmiany w polityce wewnętrznej Turcji.

Dążenie do tej autonomicznej przestrzeni w polityce zagranicznej można rozumieć jako wynik wzajemnie powiązanych przemian na poziomie globalnym, regionalnym i lokalnym. Behawioryzm w polityce Turcji jest także wyrazem zmienionego porządku światowego, oznaką tego, że czasy globalnego dualizmu już dawno minęły. Globalne i regionalne mocarstwa (takie jak np. Turcja) tworzą sojusze, zabiegają o sojuszników i przebudowują swoje najbliższe otoczenie zgodnie ze swoimi ideami. Turcja położona na styku Europy, Rosji, Kaukazu, Azji Środkowej, Świata Arabskiego i Afryki jest mile widzianym gościem na wszelkiego rodzaju ważnych wydarzeniach. Erdoğan wie, jak wykorzystywać swoje atuty bez większego szacunku dla utrwalonych od dziesięcioleci historycznych sojuszy. Szokuje politykę światową występując z propozycją współpracy z Szanghajską Organizacją Współpracy, pokazując zniechęcenie rozmowami w Unię Europejską na temat integracji (podkreślając jednocześnie, że Turcja jest dłużej niż Niemcy członkiem Rady Europy)¹¹.

Biernemu obserwatorowi może się wydawać, że Erdoğan i AKP prowadzą kraj w islamistyczną otchłań, ale dowody wskazują na pragmatyczną logikę wielu decyzji w polityce zagranicznej podejmowanych przez AKP. Co najważniejsze, zmiana polityki zagranicznej pod rządami AKP z CHP po wyborach w 2003 r. nie wynika wyłącznie z ideologii partyjnej. Opiera się przede wszystkim na zmieniających się uwarunkowaniach regionalnych, do których Ankara musi się

¹¹ H. Meyer, *Turkey's à la carte foreign policy* [25 XI 2022] <https://www.ips-journal.eu/topics/foreign-and-security-policy/turkeys-a-la-carte-foreign-policy-6346/> (6 III 2023).

dostosować. W konsekwencji niniejsze badanie poszerza teoretyczny zakres stanowisk w sprawie Turcji, ale czyni to bez wycofywania się do normatywnej perspektywy liberalnej, która często marginalizowała ją jako przypadek w badaniach średniej siły. Dlatego też, stosując podejście neoklasycznego realizmu, aby zrozumieć Turcję jako „kluczową” siłę średnią, pojawiają się nowe wnioski. Jednym z nich jest to, że Turcja po prostu działa tak, jak można by tego oczekiwać od mocarstwa średniej wielkości, niezależnie od czynników normatywnych i historycznych. Krótko mówiąc, promuje się jako mocarstwo średnie, aby zmaksymalizować swoją rolę instytucjonalną, ale ostatecznie jej ogólna postawa jest defensywna i oparta na utrzymaniu *status quo*, w czym najlepiej pomaga umiejętne zarządzanie dyskursami wewnętrznymi.

Zdaniem ministra Davutoğlu prawdziwym powodem zainteresowania Zachodu Turcją, a także całym Bliskim Wschodem, było to, że w regionie znajdowały się liczne punkty sporne. W jego koncepcji realizm brał górę nad rolą cywilizacji czy religii. Turcja zachowuje się tak, jakby była w pełni świadoma, że jej regionalna waga wywodzi się z bliskich stosunków z Zachodem i oczekuje, że wzmacniając swoją pozycję międzynarodową i działając jako pomost między Zachodem a Wschodem staje się jeszcze bardziej atrakcyjnym partnerem¹².

Po pierwsze, Turcja będzie kontynuować reformy demokratyczne, nie w ramach swojej oferty unijnej, ale raczej niezależnie; założenie to może pozytywnie wpłynąć na proces demokratyzacji, gdyż zmniejszy poczucie wiktymizacji społeczeństwa tureckiego, ale jednocześnie obniży siłę oddziaływania UE na Turcję i proces negocjacyjny, potencjalnie także w świadomości opinii publicznej. Po drugie, polityka „zero problemów wobec sąsiadów [Turcji]” może przynieść owocne rezultaty w przypadku Armenii, podobnie jak miało to miejsce w przypadku Syrii i Gruzji. Co ciekawe, Grecja – zachodni sąsiad Turcji, która do tej pory była jedynym krajem mającym przywilej nazywania się „sąsiadem” (komsu), nie jest wymieniana wśród tureckich priorytetów w zakresie stosunków dobrośąsiedzkich. Zgodnie z trzecią zasadą Turcja wykazuje większą aktywność w rozwijaniu inicjatyw regionalnych w regionach sąsiednich, takich jak Kaukaz i Bliski Wschód, choć z niejasnymi rezultatami. Po czwarte, jak ujawniła jej polityka równego dystansu wobec Rosji i Stanów Zjednoczonych w następstwie wojny gruzińsko-rosyjskiej, Turcja stara się prowadzić „wielowymiarową” politykę zagraniczną wobec tych dwóch globalnych aktorów. Oznacza to, że Turcja będzie dążyła do zrównoważenia obu światowych potęg, sprawiając tym samym wrażenie, że promuje jednocześnie interesy Stanów Zjednoczonych i Rosji, zwłaszcza na Kaukazie i Bliskim Wschodzie. „Rytmiczna dyplomacja”, piąta zasada Davutoğlu, zakłada

¹² E. Fotiou, D. Triantaphyllou, *Assessing Turkey's „Soft Power” Role: Rhetoric versus Practice*, „The International Spectator: Italian Journal of International Affairs” 2010, vol. 45, no. 1, s. 104.

aktywny udział Turcji we wszystkich formach wielostronnych programów i działaniach. Przykładem tego, co Davutoğlu rozumie pod tym pojęciem, są wspomniane wcześniej działania mediacyjne oraz próby tworzenia wielostronnych platform, jednak – jak dotąd – nie wykazały one swojej skuteczności.

Od początku rządów AKP polityka i praktyki Davutoğlu wiązały się z neoosmanizmem Özala¹³. Davutoğlu wskazywał, że Turcja powinna budować swoją tożsamość polityczną i kulturę polityczną na fundamentach dziedzictwa osmańskiego. Odrzucając osmańską przeszłość i islamską tożsamość kraju, Turcja – jego zdaniem – stała się bierna w polityce międzynarodowej i zaczęła przejawiać jedynie zachowania obronne. W tym zakresie zapoczątkowana została polityka „zero problemów z sąsiadami”, będąca podejściem opartym na założeniu, że obfitość zachowań obronnych wobec krajów sąsiedzkich i rozwijania dobrych stosunków ze wszystkimi sąsiadami jest zjawiskiem pozytywnym. W związku z polityką „zero problemów z sąsiadami” poprawiło się również zrozumienie i wykorzystanie miękkiej siły w stosunkach wewnętrznych. Koncepcja *soft power* stała się metodą dyplomacji, od której wymagano odsunięcia na bok często wyrażanej w poprzednich latach koncepcji siły militarnej. Kolejną istotną zmianą w tym okresie stał się prymat stosunków gospodarczych. Zrozumienie nadania większej wagi relacjom gospodarczym wskazuje, że zacieśniające się stosunki handlowe Turcji, zwłaszcza z krajami sąsiadującymi, zapewnią współzależność między państwami, co ostatecznie doprowadziło do ukształtowania się bardziej pokojowych stosunków w regionie. Tak też intensyfikacja stosunków gospodarczych nie tylko w wymiarze regionalnym, ale i globalnym, doprowadziła do przekształcenia Turcji w państwo handlowe¹⁴.

Kurs neoosmański w polityce zagranicznej jest częściowo wynikiem odradzającego się nacjonalizmu. W tendencje te wpisują się protesty przeciwko pisarzom i artystom, którzy są oskarżani o „obrazę tureckości”. Przejawy nacjonalizmu są również oznaką społecznej frustracji wywołanej procesem demokratyzacji/liberalizacji w Turcji, który stał się możliwy dzięki rozszerzeniu swobód religijnych i separatyzmem kurdyjskim. Elity polityczne Turcji, stojąc jeszcze dekadę temu przed swoim europejskim wyborem, musiały dostosować swój dyskurs polityczny w kraju tak, aby ograniczyć możliwość poniesienia kosztów politycznych¹⁵.

¹³ A. Urbanik, *Neoosmanizm. Polityka zagraniczna Turcji okresu rządów Partii Sprawiedliwości i Rozwoju (AKP), „Edukacja Humanistyczna”* 2014, nr 2(31).

¹⁴ K. Kirişçi, *The Transformation of Turkish Foreign Policy: The Rise of the Trading State*, „New Perspectives on Turkey” 2009, no. 40, s. 29-57.

¹⁵ E. Fotiou, D. Triantaphyllou, *op.cit.*, s. 104-105.

Czynniki wpływające na kierunki polityki zagranicznej Turcji

Od początku drugiej kadencji rządu AKP (2007) Turcja wydaje się dążyć do podkreślenia swojej roli *soft power* w regionie, a czasem nawet na arenie globalnej. Aspiracje te widoczne są w tureckiej inicjatywie Kaukaskiej Platformy Stabilności i Współpracy, zaproponowanej podczas kryzysu rosyjsko-gruzińskiego w 2008 r., okresowym ocieplaniu i schładzaniu stosunków z Rosją, krokach podejmowanych w kierunku rozwiązania kwestii kurdyjskiej. Zmiany w aktywności tureckiej polityki zagranicznej mogą wynikać z procesu europeizacji i stopniowej transformacji tureckiej kultury politycznej. Wpływ na zachowania w tureckiej polityce zagranicznej mogą mieć też procesy globalizacji, a Ankara chce wykorzystać je w relacjach z Unią Europejską jako kartę przetargową w osiągnięciu kryteriów politycznych wymaganych dla pełnego członkostwa. Wreszcie zauważalna w ostatnich latach w polityce orientacja wschodnia może być traktowana jako alternatywa dla ścieżki unijnej. Postępujący od 2011-2012 r. kryzys ustrojowy oraz próba puczu wojskowego z 15 VII 2016 r. zdecydowanie oddała Turcję od zachodnich demokracji. W wyniku tego kraj dryfuje w kierunku autorytarnych reżimów, takich jak Rosja i Chiny.

Liderzy AKP wierzą w to, że zachodzi proces restrukturyzacji światowego systemu politycznego. Na te zmiany wpływ ma dość powszechne przekonanie elit tureckich, że Zachód, a w szczególności Stany Zjednoczone, tracą znaczenie w sprawach międzynarodowych. Ideologicznym spoiwem tych elit jest nacjonalizm, z jego antyzachodniością i próbami stworzenia wielobiegunowego środowiska międzynarodowego, co w połączeniu z dywersyfikacją zawieranych sojuszy pozwala na ukształtowanie autonomii w działaniu. To przekalibrowanie osi i przymierzy politycznych przybiera niekiedy egzotyczny charakter.

Turcja podejmowała liczne działania w zakresie polityki zagranicznej, które można określić mianem desekurytyzacji, w myśl kemalistowskiej zasady „pokój w kraju, pokój za granicą”. Ponadto Turcja powołała do życia Czarnomorską Radę Współpracy Gospodarczej (BSECC), próbowała budować regionalne powiązania między tureckimi krajami Azji Środkowej oraz na Kaukazie, a wszystko to aby przezwyciężyć „syndrom Sèvres”: nieustanne „poczucie okrażenia” i obawę o istnieniu „międzynarodowego spisku mającego na celu osłabienie i podział Turcji”¹⁶. NATO wydaje się być idealnym środowiskiem instytucjonalnym do analizy, czy aktywizm i zachowanie Turcji jest w harmonii, czy w sprzeczności z obecnym porządkiem bezpieczeństwa ustanowionym przez mocarstwa zachodnie. Pozytywną stroną coraz aktywniejszej polityki zagranicznej AKP w ostatnich

¹⁶ D. Jung, W. Piccoli, *The Turkish-Israeli Alignment: Paranoia or Pragmatism?*, „Security Dialogue” 2000, vol. 31, no. 1, s. 39.

latach było ponowne odkrycie najbliższego sąsiedztwa Turcji, zwłaszcza Bliskiego Wschodu, w ramach szerszej wielostronnej strategii dywersyfikacji stosunków gospodarczych, politycznych i dyplomatycznych, negatywną natomiast to, że towarzyszył temu równoległy proces stopniowego odwrotu od Zachodu, a zwłaszcza od ugruntowanego od dawna ideału członkostwa w UE¹⁷. Zachowanie Erdoğan w relacjach z NATO pokazuje, że turecki przywódca stosował pragmatyczne podejście. Z jednej strony, wykorzystał członkostwo Turcji w NATO do promowania tureckich interesów narodowych, wykorzystując w tym celu kanały dyplomatyczne i struktury decyzyjne NATO. Z drugiej strony, lider AKP ze swoim personalistycznym prowadzeniem stosunków zagranicznych angażował przywódców państw sojuszników NATO, wskazując przykładowo na rosnące zagrożenie rosyjskie w basenie Morza Czarnego. Działając na dwóch frontach Erdoğan zraził do siebie sojuszników z NATO w regionie śródziemnomorskim i zwiększył izolację Turcji, co w dłuższej perspektywie może zagrozić tureckim interesom bezpieczeństwa¹⁸.

Ukierunkowane na aktywność zachowania w polityce zagranicznej i strategia „zero problemów z sąsiadami” nie tylko wzmocniły Turcję na arenie międzynarodowej, ale także zapewniły AKP masowe zainteresowanie polityką wewnętrzną. Według Ziya Öniş, ta nowa tendencja oznacza zerwanie z nacjonalizmem obronnym w starym stylu i prowadzi do wzajemnego oddziaływania na siebie nacjonalizmu i globalizmu. Co interesujące, nacjonalizm w stylu AKP jest nacjonalizmem zorientowanym na zewnątrz, w którym integracja z rynkami światowymi i budowanie powiązań kooperacyjnych na poziomie regionalnym i globalnym może przynieść znaczące korzyści, wyraźnie zgodne z rozumieniem „interesu narodowego”. Mówiąc nieco inaczej, w kontekście AKP globalizm i nacjonalizm nie stanowią pojęć sprzecznych w tym sensie, natomiast globalizm AKP oznacza efektywne zarządzanie procesem globalizacji zgodnie z bardziej podkreślonym rozumieniem interesów narodowych¹⁹.

Jakie zatem czynniki wpływają na behawioralność tureckiej polityki zagranicznej, bo z pewnością będą one inne dla Turcji, inne dla Korei Południowej, a jeszcze inne dla Republiki Południowej Afryki? Zapewne doświadczenia historyczne danego kraju mają wpływ na kształtowanie zachowań w polityce zagranicznej. Wychodząc z założenia, że głównym motorem zachowania państwa jest przetrwanie, można zgodzić się z tezą, że Turcja już po I wojnie światowej stanęła na krawędzi swojego suwerennego bytu, a obecnie dąży do zmaksymalizowania

¹⁷ Z. Öniş, *Multiple Faces of the 'New' Turkish Foreign Policy: Underlying Dynamics and a Critique*, „Insight Turkey” 2011, vol. 13, no. 1, s. 47-65.

¹⁸ P. Zalewski, *How Turkey Went From 'Zero Problems' to Zero Friends*, „Foreign Policy”, 22 VIII 2013.

¹⁹ Z. Öniş, *The Triumph of Conservative Globalism: The Political Economy of the AKP Era*, „Turkish Studies” 2012, vol. 13, s. 145-146.

swojego znaczenia w regionie, próbując przywrócić chwałę osmańskiej przeszłości. Odkąd AKP przejęła władzę, Erdoğan wyrażał chęć budowy mostów pomiędzy Anatolią a wszystkimi prowincjami będącymi niegdyś pod panowaniem osmańskim²⁰.

Nasilające się konflikty i niestabilność w regionie w połączeniu z pogłębiającym się globalnym zamieszaniami sprawiły, że dostosowanie tureckiej polityki zagranicznej stało się koniecznością. W regionie charakteryzującym się niestabilnością i brakiem bezpieczeństwa, realistyczne koncepcje, takie jak chaos, sojusze i siła, determinują zachowanie Turcji²¹.

Po 2010 r. Turcja napotkała poważne przeszkody na arenie międzynarodowej (Arabska Wiosna, ataki terrorystyczne PKK i ISIS), które doprowadziły do znaczącej transformacji kompleksu państwo-społeczeństwo w kraju. Pomimo tych wszystkich wewnętrznych wyzwań, Turcja jako wschodzące mocarstwo zyskała pewną wiarygodność dzięki temu, że Ankara była krytyczna wobec istniejących mechanizmów globalnego porządku. Ta krytyka skłoniła również Turcję do poszukiwania nowych płaszczyzn współpracy w różnych forach międzynarodowych. W tureckiej polityce zachodzi także ważny proces socjalizacji (nabywania wzorów zachowań i systemu wartości) występujących już w porządku międzynarodowym, ale równocześnie odbywa się proces przekształcania tego porządku (tworzenia nowych norm), w trakcie interakcji, kiedy Turcja „styka się ze starymi normami”²².

Już w pierwszej dekadzie XXI w. polityce Turcji towarzyszyły tendencje behawioralne. Kraj brał udział w realizowaniu zadań w organizacjach wielostronnych, odgrywał także rolę mediatora w konfliktach międzynarodowych i regionalnych, starając się realizować etyczną politykę zagraniczną oraz tzw. dyplomację niszową, szczególnie w zakresie pomocy humanitarnej oraz współpracy na rzecz rozwoju. Turcja była mediatorem w konfliktach między Izraelem a Syrią w latach 2006-2007²³ oraz między Serbią a Kosowem w latach 2009-2010. Podobnie wysiłki Turcji w tworzeniu własnych niszowych obszarów dyplomacji, takich jak pomoc humanitarna i współpraca na rzecz rozwoju, można ocenić jako behawioralny sposób wzmacniania aktywności w polityce zagranicznej regionalnego mocarstwa. Na przykład w rankingu Global Humanitarian Assistance Report z 2016 r. Turcja pojawiła się jako drugi co do wielkości darczyńca pomocy po

²⁰ M.S. Gadelmola, *Determinants and dimensions of the shift in Turkish behavior towards northern Syria since 2016*, „Review of Economics and Political Science” 2020, <https://www.emerald.com/insight/content/doi/10.1108/REPS-07-2019-0096/full/html> (6 III 2023).

²¹ F.E. Keyman, *A new Turkish policy: Towards „Moral Realism”*, „Insight Turkey” 2017, s. 58-59.

²² M. Terhalle, *Reciprocal Socialization: Rising Powers and the West*, „International Studies Perspectives” 2011, vol. 12, no. 4, s. 341-361.

²³ A. Davutoğlu, *Turkey's Mediation: Critical Reflections From the Field*, „Middle East Policy” 2013, vol. 20, no. 1, s. 84-85.

USA w 2015 r.²⁴ ze wzrostem o 8,6% w 2015 r. w stosunku do poprzedniego roku i 42-krotnym wzrostem w ciągu ostatnich 12 lat. Turcja stała się „najbardziej hojnym” donatorem dzięki przekazaniu w 2013 r. największej części swojego PKB. Kraj organizował spotkania i szczyty organizacji międzynarodowych starając się w ten sposób budować koalicje dowodzące, że sprawuje rolę średniego mocarstwa.

Jest wiele innych przykładów na zaangażowanie Turcji w dyplomację wynikającą z mediacji. W dniach 9-13 V 2011 r. odbyła się w Stambule konferencja w sprawie krajów najsłabiej rozwiniętych. Mniej więcej od tego czasu politycy AKP mają ambicję, aby uznano Turcję za „główny ośrodek” tego rodzaju dyplomacji. W uznaniu zasług Ankary w mediacjach i rozwiązywaniu problemów regionalnych w dniach 12-13 V 2014 r. odbyło się w Turcji Międzynarodowe Spotkanie w Kwestii Jerozolimy oraz cztery lata wcześniej seminarium ONZ nt. Pomocy Ludności Palestyńskiej w Stambule. Politycy tureccy zainicjowali pierwszy w historii Światowy Szczyt Humanitarny ONZ w maju 2016 r., który odbył się w Stambule. ONZ stała się ważną dla Ankary platformą działania. Kraj uzyskał niestałe członkostwo Turcji w Radzie Bezpieczeństwa ONZ w latach 2009-2010 i nadal był zainteresowany wykorzystaniem tej organizacji międzynarodowej, składając na lata 2015-2016 nierozpatrzone pozytywnie wnioski o zasiadanie w Radzie²⁵. Ponadto w okresie członkostwa w RB ONZ w latach 2009-2010 Turcja starała się odgrywać wraz z Brazylią aktywną rolę w atomowych negocjacjach między państwami P5+1 a Iranem²⁶.

Turcja w nowej burzliwej epoce rewolucji arabskich coraz bardziej cierpiała z powodu niespójności między retoryką a działaniami. Podczas gdy turecka polityka wewnętrzna doświadczyła uderzająco nieliberalnego zwrotu pod rządami dominującej partii rządzącej, AKP twierdziła, że wspiera przemiany demokratyczne w swoim sąsiedztwie. Ostre rozbieżności w polityce wewnętrznej i polityce zagranicznej wyraźnie podważyły wiarygodność Turcji jako kluczowego aktora w promowaniu demokracji, a co za tym idzie, podważyły także jej zdolność do bycia regionalnym wzorem do naśladowania. Nadmierna ambicja Ankary, by pozycjonować się jako „mocarstwo regionalne ustanawiające porządek” i przekształcać region na swoje lustrzane odbicie, doprowadziła do nadmiernego zaangażowania się Turcji w sprawy wewnętrzne kluczowych państw Arabskiej Wiosny, zwłaszcza w kontekście toczącej się wojny w Syrii i transformacji wewnętrznych

²⁴ *Global Humanitarian Assistance Report 2016*, „Development Initiatives” 2016, no. 5, s. 7, <http://www.globalhumanitarianassistance.org/wp-content/uploads/2016/07/GHA-report-2016-full-report.pdf> (6 III 2023).

²⁵ E.P. Dal, A.M. Kursun, *Assessing Turkey's middle power foreign policy in MIKTA*, „International Journal” 2016, vol. 71, no. 4, Special Issue: *Middle Power Diplomacy*, s. 608-629.

²⁶ *A Reflection on the May 2010 Brazil-Turkey Nuclear Initiative Toward Iran* [22 II 2011], <https://www.wilsoncenter.org/event/> (6 III 2023).

w Egipcie. Niezamierzonym rezultatem było rosnące postrzeganie Turcji jako kraju, który w coraz większym stopniu przyczynia się do niestabilności w regionie, biorąc aktywny udział w konfliktach na tle religijnym, co zdawało się ostro kontrastować z jej wcześniejszym pozytywnym wizerunkiem umiarkowanego regionalnego mocarstwa i pośrednika, który przekazuje zachodni system wartości do krajów Bliskiego Wschodu²⁷.

Mając na uwadze, że polityka wewnętrzna wpłynęła na politykę zagraniczną Turcji²⁸, nie możemy też zapominać o kształtowaniu się zewnętrznych konfiguracji wokół niej i dążeniem do zapewnienia sobie strategicznej autonomii do działania w regionie. Opierając się na przekonaniu tureckich elit politycznych, że globalna równowaga sił ulega zmianie, a to skutkuje odwrotem Zachodu i osłabieniem istniejących instytucji wielostronnych oraz pojawieniem się nowych bloków regionalnych – prezydent Erdoğan i jego otoczenie szukało przestrzeni, aby prowadzić bardziej autonomiczną grę w swoim sąsiedztwie. W tym balansowaniu Ankara koncentruje się na inicjowaniu elastycznych sojuszy, w tym z Rosją, próbując jednocześnie zmniejszyć geopolityczną zależność od Zachodu²⁹. Kierownictwo AKP starając się poszerzyć swoją autonomię zawarło umowę o współpracy wojskowej z Trypolisem, który był atakowany przez siły rebelianckie (wspierane przez Zjednoczone Emiraty Arabskie, Egipt, nieregularne siły rosyjskie i Francję) i zdecydowało się na militarną interwencję w 2020 r., wtedy gdy żadne inne państwo nie przyszło rządowi libijskiemu z pomocą. Na Kaukazie Turcja pomogła Azerbejdżanowi przełamać impas w konflikcie o Górski Karabach, ukazując bezradność grupy mińskiej.

Rząd AKP był zaangażowany w „naprawianie” systemu międzynarodowego, który w oczach Turcji borykał się z globalnymi nierównościami gospodarczymi i społecznymi, nadmierną militaryzacją i centralizacją podejmowania decyzji w głównych instytucjach międzynarodowych oraz marginalizacją świata muzułmańskiego na wielu płaszczyznach. Wraz z początkiem niepokoїв w krajach arabskich na początku drugiej dekady XXI w. Turcja odsuwała się od NATO, postrzeganego w regionie głównie jako organizacja wojskowa, przypominająca o zimnej wojnie i służąca amerykańskim interesom³⁰.

²⁷ M.B. Altunışık, *The New Turn in Turkey's Foreign Policy in the Middle East: Regional and Domestic Insecurities*, Istituto Affari Internazionali Papers, 17 VII 2020, s. 12-15.

²⁸ E. Kalaycıođlu, *Public Choice and Foreign Affairs: Democracy and International Relations in Turkey*, „New Perspectives on Turkey” 2009, no. 40, s. 59-83.

²⁹ S. Özel, *Quest for Autonomy: History, Geopolitics and Ideology in Turkish Foreign Policy* [5 I 2023], <https://www.institutmontaigne.org/en/expressions/quest-autonomy-history-geopolitics-and-ideology-turkish-foreign-policy> (6 III 2023).

³⁰ S. Kardas, *Turkey on NATO's Role in the MENA: Perspectives from a „Central Country”*, Carnegie Endowment for International Peace, 2012.

Arabska Wiosna i postępująca izolacja Turcji na arenie międzynarodowej

Przełomowym wydarzeniem dla polityki zagranicznej Turcji było Światowe Forum Ekonomiczne w Davos w 2009 r., kiedy to prezydent Erdoğan stał się z izraelskim prezydentem Simonem Peresem. Spór ten stanowił tło dla późniejszego incydentu z maja 2010 r., kiedy to komandosi izraelscy weszli na pokład tureckiego okrętu *Mavi Marmara* udającego się do Strefy Gazy i zabili kilku tureckich aktywistów³¹.

W epoce przed Arabską Wiosną Turcja była w stanie pozycjonować się jako łagodny aktor regionalny, którego miękka siła opierała się na współzależności gospodarczej, więzach kulturowych i wspólnej tożsamości. Promocja demokracji nie była wyraźnie ujęta w agendzie polityki zagranicznej. Jednak od początku rewolucji arabskich Turcja kreowała swój wizerunek jako kluczowego aktora w promocji demokracji. Oprócz turbulencji i złożoności samego regionu, w tym nieodłącznej odporności struktur autorytarnych, które stale podważały wczesny optymizm związany z powstaniem arabskimi, Turcja poddawała w wątpliwość swoją własną wiarygodność z powodu wielu nakładających się niespójności. Działając bardzo asertywnie w celu osiągnięcia zmian politycznych w określonych przypadkach – takich jak Syria Assada³² i Egipt Sisiego oraz nadmiernie interweniując – rząd AKP również zwrócił się w stronę autorytarnych BRICS, identyfikując Szanghajska Organizację Współpracy jako alternatywę dla UE, co ponownie ostro kontrastowało z aspiracjami i referencjami w zakresie promocji demokracji. Nic więc dziwnego, że w okresie po powstaniach arabskich stosunki Turcji z jej zachodnimi sojusznikami uległy pogorszeniu³³. Jednak na krótką metę pojawiły się poważne problemy z synchronizacją między stronami. Turcja w coraz większym stopniu projektowała obraz „kraju rozdartego” na kształtującej się geopolitycznej osi nowego ładu, gdzie znalazła się w niewygodnym położeniu między osią zachodnią z jednej strony a osią Rosja-Chiny z drugiej. Politykę zagraniczną Ankary charakteryzowały oscylacje między nadmiernym unilateralizmem z jednej strony a zaangażowaniem w multilateralizm z drugiej. W uderzający sposób Turcja znalazła się w paradoksie władzy typowym dla wschodzących mocarstw średniego szczebla: próbując „działać ponad swoje możliwości”, zmieniła się w aktora grającego znacznie poniżej swoich możliwości³⁴.

³¹ İ. Uzgel, *Turkey and the Mediterranean imbroglio*, Friedrich-Ebert-Stiftung, XI 2010, s. 4-5.

³² E. Erşen, *Evaluating the Fighter Jet Crisis in Turkish-Russian Relations*, „Insight Turkey” 2017, vol. 19, no. 4, s. 85-104.

³³ A.T. Kuru, *Turkey's Failed Policy Toward the Arab Spring: Three Levels of Analysis*, „Mediterranean Quarterly” 2015, no. 26 (3), s. 94-116.

³⁴ E. Yorulmazlar, E. Turhan, *Turkish Foreign Policy Towards the Arab Spring: Between Western Orientation and Regional Disorder*, „Journal of Balkan and Near Eastern Studies” 2015, no. 17 (3), s. 337-352.

W ciągu dekady po Arabskiej Wiośnie nasiliły się napięcia między Turcją a krajami sprzeciwiającymi się przemianom polityczno-społecznym w krajach arabskich, do których należała Arabia Saudyjska, Zjednoczone Emiraty Arabskie oraz Egipt (po wojskowym zamachu stanu w 2013 r.). We wszystkich tych przypadkach Turcja, ZEA, Arabia Saudyjska i Egipt znajdowały się po przeciwnych stronach stołu. Te polityczne i ideologiczne rozłamy między tymi państwami pogłębiły także spory geopolityczne – najbardziej oczywistym przykładem była blokada Kataru w 2017 r. (zainicjowana przez Arabię Saudyjską z zamiarem przeciągnięcia tego państwa do antyirańskiej koalicji), spowodowana tym, że mały emirat zbliżył się na płaszczyźnie politycznej do Iranu i Turcji. Po Arabskiej Wiośnie Katar był niemal jedynym sojusznikiem Ankary, udzielił ważnego wsparcia Turcji w trakcie puczu w 2016 r., co skutkowało współpracą wojskową obydwu krajów i wysłaniem do Dohy kilkudziesięcioosobowego tureckiego kontyngentu wojskowego.

Napięcia na Bliskim Wschodzie i w Afryce Północnej pogłębiły problemy regionalne. Ich powodem była po części rywalizacja państw arabskich z Turcją o wpływy w regionie po Arabskiej Wiośnie. ZEA i Arabia Saudyjska nie tylko podjęły historyczne kroki w celu nawiązania stosunków dyplomatycznych z Izraelem, ale także wzmocniły obronę i współpracę gospodarczą z Grecją³⁵.

W wielu innych regionalnych konfliktach, takich jak te we wschodniej części Morza Śródziemnego i Libii, trzy przeciwstawne państwa albo rywalizowały z Turcją, albo wspierały obóz przeciwników Turcji. Trzy wspomniane państwa wzięły udział w Forum Philia (Przyjaźń), które rozpoczęło się 11 II 2021 r., na czele z Grecją, a grecki minister spraw zagranicznych Nikos Dendias gościł ministrów z Arabii Saudyjskiej, Egiptu, Cypru, ZEA i Bahrajnu. Siedem krajów wydało wspólny komunikat dążąc do zapewnienia pokoju, stabilności i dobrobytu w regionie. Kraje te wspierają Grecję w jej sporze z Turcją³⁶. Philia jest postrzegana jako polityczne ramię EastMed Gas Forum, a poza Porozumieniami Abrahamowymi rosło znaczenie Arabii Saudyjskiej, która powołała Radę Arabskich i Afrykańskich Państw Wybrzeża Morza Czerwonego i Zatoki Adeńskiej, nowy blok ośmiu krajów regionalnych z siedzibą w Rijadzie i pretendowała do tego, aby objąć ochroną miejsca ważne dla muzułmanów w Jerozolimie, co sprawiłoby, że Rijad pokazałby się jako religijny konkurent Ankary w regionie³⁷.

Porozumienia Abrahamowe z sierpnia 2020 r. oraz szczyt w izraelskim Negev w marcu 2022 r., doprowadziły do zbliżenia Izraela, Stanów Zjednoczonych, ZEA,

³⁵ M. Tahiroğlu, *Adrift, at Home and Abroad: What's Driving Turkey's Foreign Policy Toward Greece?*, 16 XII 2022, Heinrich Böll Stiftung, Washington.

³⁶ D. Schmid, E.D. dos Santos, *The France-Greece Partnership Beyond the Eastern Mediterranean*, II 2022, The Center for Applied Turkey Studies.

³⁷ R. Baker, *The EastMed Gas and Philia Forums: Reimagining Cooperation in the Mediterranean* [18 III 2021], <https://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/> (6 III 2023).

Bahrajnu, Maroka i Egiptu, zmieniając układ sił na Bliskim Wschodzie. Turcja została wykluczona z dużej części Bliskiego Wschodu i wschodniej części basenu Morza Śródziemnego ze względu na jej ciągłe problemy z Grecją, Cyprzem, Izraelem i Egiptem. Porozumienia uciszyły po części konflikt palestyński. Konflikt ten nie odgrywał większego znaczenia w polityce Ankary (m.in. z powodu braku sympatii Turków wobec Świata Arabskiego), to jednak Turcja jest w pewnym sensie przegraną wobec powstałej konstelacji politycznej. Porozumienia Abrahamowe zmuszają Turcję do reakcji, ponieważ złe relacje z tym ugrupowaniem to złe relacje z Zachodem, a na to Ankara nie może sobie pozwolić, szczególnie w okolicznościach, kiedy porozumienia mogą być poszerzone o Indie (Turcja dostarcza broń Pakistanowi). Turcja może się poszczycić jedynie poprawnymi relacjami z Libią, wykorzystywaną zresztą do rozgrywek przy podziale stref wpływów na Morzu Śródziemnym oraz obecnością sił tureckich w odległym Sudanie. Ten nowy układ regionalny sprawił, że Turcja i powstający Rząd Zgody Narodowej w Libii znalazły się po jednej stronie, a potężny blok Egiptu, Grecji, Izraela, RKP, Arabii Saudyjskiej i ZEA – po drugiej. Ankara poniosła porażkę w swoich aspiracjach odgrywania roli hegemonu na Bliskim Wschodzie. „Cenna samotność” Turcji – jak ją określił doradca Erdoğan, İbrahim Kalın – okazała się pułapką³⁸. Słabość ekonomiczna kraju, chroniczne problemy z rządem i izolacja w regionie, którą reżim sam sobie zafundował, sprawiły, że naprawienie stosunków stało się koniecznością.

Polityka krajowa Turcji i jej wpływ na politykę zagraniczną

Wiele problemów, z którymi boryka się ten kraj, wynika bezpośrednio z błędnych ocen, podejmowania złych decyzji przez niewykwalifikowany personel i przedkładania spraw związanych z wyborami krajowymi nad interes narodowy. Ponadto kierownictwo AKP jest powiązane z radykalnymi islamistami dżihadystami w Syrii, w tym z członkami Bractwa Muzułmańskiego. Na to nakładają się napięcia społeczno-polityczne związane ze zmęczeniem 20-letnimi rządami AKP, tendencjami autorytarnymi i wysokim stopniem przemocy i różnych nacisków w życiu politycznym. Testem na trwałość obecnego systemu mogą być połączone wybory prezydenckie i parlamentarne, które zgodnie z planem powinny odbyć się w symbolicznym roku bieżącym (100-lecie Republiki).

³⁸ H. Eytan, C. Yanarocak, *Turkey's 'Precious Loneliness' vs. Greece's Multilateralism* [15 VI 2022], <https://dayan.org/content/turkeys-precious-loneliness-vs-greeces-multilateralism> (6 III 2023).

Wektory polityki zagranicznej Ankarę zmieniły się zwłaszcza po przewlekłych i nieudanych negocjacjach z UE. Po 2005 r. te rozczarowujące relacje stały się węzłem gordyjskim, na którym Erdoğan zbił polityczny kapitał. Z kolei po wyborach parlamentarnych w czerwcu 2011 r. Erdoğan umocnił swoją władzę nad partią rządzącą, a koalicja rządząca zdominowała tureckie instytucje państwowe. Stosunkowo pluralistyczna struktura AKP z 2002 r. ustąpiła miejsca coraz bardziej scentralizowanemu układowi, w którym Erdoğan znajdował się na szczycie piramidy władzy. Trzecie z kolei zwycięstwo AKP w wyborach w 2011 r. i pozorna skuteczność wojskowo-biurokratycznego establishmentu, trwały wzrost gospodarczy Turcji w obliczu załamania finansowego po 2008 r., przyczyniło się do jej awansu jako ambitnego aktora regionalnego. Korelacja tych kilku okoliczności zaszczerpiła w Erdoğanie i Davutoğlu poczucie misji do wypełnienia³⁹.

Najbardziej zdecydowanym przeciwnikiem zamachu stanu w Egipcie w 2013 r. była Turcja. W jego następstwie wielu działaczy egipskiej opozycji uciekło do Turcji, dlatego też stosunki dwustronne stały się bardzo napięte. Jednak w ostatnich latach trzy tematy zdominowały rozmowy dyplomatyczne między dwoma państwami: konflikt libijski, kryzys we wschodniej części Morza Śródziemnego oraz obecność egipskiej opozycji, a przede wszystkim jej mediów, w Turcji. Kiedy Ankara zaangażowała się w rozmowy z Kairem, utrudniała działania egipskim mediom w Turcji. Jeśli jednak AKP myśli o zwycięstwie w następnych wyborach, prezydent Erdoğan musi uzdrowić gospodarkę, a w tym celu powinien zdeeskalować swoją strategię polityki zagranicznej.

Zachowanie Turcji na arenie międzynarodowej i przeprowadzone przez ten kraj operacje wojskowe w Syrii, Iraku i Libii miały miejsce, gdy w kraju występowały kryzysy gospodarcze i polityczne. Na przykład Operacja Tarcza Eufratu rozpoczęła się bezpośrednio po nieudanych zamachu stanu z lipca 2016 r., a Operacja Wiosna Pokoju w 2019 r. została przeprowadzona po porażce w wyborach samorządowych w Stambule (zwycięstwo Ekrema İmamoğlu reprezentującego Republikańską Partię Ludową). Na tle krajowego kryzysu walutowego, ostrej recesji i rosnącego niezadowolenia ze skutków pandemii poparcie społeczne dla Erdoğan i AKP systematycznie malało. W październiku 2021 r. poparcie dla AKP szacowano na poziomie poniżej 30%, co było najniższym wynikiem od powstania partii. Innymi słowy, niedawne interwencje zbrojne (np. eskalacja napięcia we wschodniej części Morza Śródziemnego) nie doprowadziły do trwałego wzrostu, a nawet stabilizacji popularności tureckiego prezydenta. Należy podkreślić, że już latem 2015 r. poparcie dla AKP spadło o 8% i już wtedy władze tej partii zareagowały na arenie międzynarodowej próbując poprzez działania na zewnątrz uzyskać lepsze notowania w kraju. Zmiany w zachowaniu czy też reagowaniu tu-

³⁹ B. Özkan, *Turkey, Davutoglu and the Idea of Pan-Islamism*, „Survival” 2014, vol. 56, no. 4, s. 129-133.

reckiej polityki zagranicznej były postrzegane jako środek, za pomocą którego rząd pragnął wzmocnić legitymację i poszerzyć władzę islamsko-autorytarnego rządu⁴⁰. Mniej więcej po 2015 r. Erdoğan przejął rolę decydenta, ograniczając znaczenie ministra Davutoğlu i jego ambicje do odgrywania roli aktora regionalnego i, co najważniejsze, aktora samodzielnego. Od 2015 r. strategia Turcji zmierzała do większego dostosowania do rosyjskich ambicji w niektórych kwestiach, a zaowocowało to trójstronną współpracą z Iranem (tzw. proces astański), a ponadto skutkowało zawieszeniem broni w Syrii i pozwoliło na podniesienie notowań polityki tureckiej przez krajową opinię publiczną⁴¹. Zjawiska rosyjsko-tureckiej „zimnej wojny” przeszkodziły argumentowi determinizmu ekonomicznego w badaniach stosunków dwustronnych obu krajów i sprawiły, że obserwatorzy tych stosunków wyszli poza dotychczasowy paradygmat, który zakładał, że w zglobalizowanym świecie współzależność ekonomiczna będzie przeważać nad polityczną i sprzecznościami w zakresie bezpieczeństwa. Kryzys między Moskwą a Ankarą z lat 2015-2016 może być ilustracją konfliktu między pragmatycznym interesem i korzyściami ekonomicznymi z jednej strony, a aspiracjami do odpowiedniego statusu międzynarodowego i polityki opartej na wartościach z drugiej.

Przez prawie dekadę Turcja nie posiadała przedstawicieli dyplomatycznych w Kairze, Damaszku i Tel Awiwie, miała problemy w stosunkach ze ZEA i Arabią Saudyjską oraz niespokojne stosunki z Grecją oraz Francją. Kierownictwo AKP pod wpływem nacisków wewnętrznych podjęło pojednawcze kroki, aby naprawić zerwane stosunki z sąsiadami i byłymi sojusznikami. Sukces odniesiono jedynie w przypadku Izraela (wymiana ambasadorów), podczas gdy Arabia Saudyjska i ZEA odpowiedziały na wnioski o naprawienie stosunków, Egipt i Syria postawiły listę warunków, które Erdoğanowi trudno zaakceptować. Pozostawiając kwestię eksploatacji gazu w regionie Lewantu na boku, istnieją dwa główne powody dość agresywnego zachowania Turcji. Pierwszym jest realistyczne założenie, że państwa bardziej cenią sobie bezpieczeństwo niż dobrobyt, a bodźce ekonomiczne nie są wystarczającym argumentem do współpracy. Po drugie, Turcja dokonała transformacji w swojej polityce zagranicznej, odchodząc od polityki „zero problemów z sąsiadami” charakterystycznej dla pierwszych lat rządów AKP i ewoluując w kierunku naśladowania dawnej potęgi Imperium Osmańskiego⁴².

Erdoğan sprzymierzył się z Partią Akcji Nacjonalistycznej (Milliyetçi Hareket Partisi, MHP) w celu utworzenia rządu po tym, jak AKP straciła większość w parlamencie w wyborach 7 VI 2015 r., i zbliżył się do euroazjanistów po nieudanej próbie zamachu stanu z 15 VII 2016 r. Erdoğan próbował skonsolidować

⁴⁰ F.E. Keyman, *Turkish Foreign Policy in the Era of Global Turmoil*, SETA 2009, s. 6-9.

⁴¹ F. Donelli, *Explaining the Role of Intervening Variables in Turkey's Foreign Policy Behaviour*, „Interdisciplinary Political Studies” 2020, no. 6(2), s. 241-242.

⁴² F. Merz, *Trouble with Turkey in the Eastern Mediterranean*, CSS Analysis in Security Policy, 2020, no. 275, s. 2-3.

swoją władzę, musiał zadowolić różne elementy nacjonalistyczne w Turcji. Jego islamistyczno-nacjonalistyczna koalicja zawsze była bardziej agresywna w myśleniu o polityce zagranicznej, kierując się logiką defensywno-ofensywną, zgodnie z którą Turcja była stale zagrożona i musiała być asertywna, aby bronić swoją suwerenność i integralność terytorialną.

Analitycy sądzą, że konflikt z Grecją może nie być najbezpieczniejszym sposobem Erdoğan na zwycięstwo w wyborach w 2023 r. Takie posunięcia mogą mu pomóc politycznie, zwłaszcza poprzez pozbawienie nacjonalistycznej opozycji możliwości krytykowania AKP z powodu słabości wobec Grecji⁴³. Wydaje się, że nawet w rywalizacji o przywództwo w świecie sunnickiego islamu, Erdoğan nie może pokazać się przed rodzimymi nacjonalistami jako zwycięzca. O prymat wśród sunnitów rywalizują z Turcją ZEA i Arabia Saudyjska (wspierane przez Egipt), a jako sojusznik występuje jedynie Katar.

Od tego czasu stało się jasne, że przywódcy AKP zinstrumentalizowali starania Turcji o członkostwo w UE w celu przekształcenia tureckiej sceny politycznej, aby pasowała do jej szerszego projektu politycznego. „Umiarkowani islamiści” – jak ich wówczas nazywano – wywodzili się z antyzachodniej tradycji politycznej i w pierwszej fazie musieli udowodnić krajowym i zachodnim ośrodkom władzy, że zmienili swoją islamistyczną ideologię i teraz opowiadają się za liberalnymi koncepcjami. Jednak po tym, jak Erdoğan zdobył w wyborach w 2011 r. 49% głosów, w porównaniu z 34% w 2002 r., zdał sobie sprawę, że nie potrzebuje już poparcia środowisk liberalnych i wymogów członkostwa w UE, które obejmują reformy w obszarach prawa, praw człowieka i demokratyzacji, stały się bardziej przeszkodą niż pomocą. W dniu 12 VI 2011 r. w wygłoszonym przemówieniu po zwycięstwie wyborczym Erdoğan posługiwał się nacjonalistyczną i neoosmańską retoryką mówiąc że: „Sarajewo wygrało dziś tak samo jak Stambuł, a Bejrut zdobył tyle samo, co Izmir...”⁴⁴.

Uważa się, że Erdoğan osiągając większość swoich celów (przełamanie nieustępliwości świeckiego establishmentu i kontrolowanie większości mediów), zerwał dialog z liberalnymi intelektualistami, rezygnując z wysiłków demokratyzacyjnych i poszanowania praw człowieka, rozpoczął nowy autorytarny okres rządów. Od 2017 r., tj. od czasu umocnienia systemu prezydenckiego w Turcji, podejmowanie decyzji dotyczących polityki zagranicznej koncentruje się w centralnych organach państwa, przy niewielkim wpływie innych instytucji państwowych, gdzie opozycja polityczna została wykluczona z tych rozważań⁴⁵. W tych okolicznościach odpowiedzialność MSZ ogranicza się obecnie do roli organu

⁴³ M. Tahiroğlu, *op.cit.*

⁴⁴ *Does Erdoğan have a plan? Explaining the Turkish response to the Arab uprisings*, „The Economist”, 28 III 2011.

⁴⁵ A. Coşkun, S. Ülgen, *Political Change and Turkey's Foreign Policy*, Carnegie Endowment for International Peace, 2022.

wdrażającego decyzje ukształtowane w warunkach odgórnej polityki pozbawionej konsultacji międzyagencyjnych.

Po Arabskiej Wiosnie Turcja zainicjowała politykę islamizmu w kraju i neosmanizmu za granicą. Plan polegał na tym, że Erdoğan zostałby regionalnym liderem na Bliskim Wschodzie, polegając na swoich wpływach rozciągających się od Tunezji po północny Irak. Początkowo plan ów wydawał się realny, bowiem USA wycofały się z Bliskiego Wschodu, a powstała próżnia geopolityczną mogła wypełnić silniejsza Turcja. Jednak po fiasku Arabskiej Wiosny w Egipcie Turcja miała niewiele miejsca na odzyskanie swojej poprzedniej pozycji w regionie.

W perspektywie wyborów parlamentarnych i prezydenckich w 2023 r. obecne władze Turcji zdają sobie sprawę, że poparcie wyborcze dla niego i jego partii AKP zależy w dużej mierze od ożywienia gospodarczego. W 2021 r. TRY straciła na wartości o ponad 40%, podczas gdy inflacja w lutym 2022 r. osiągnęła najwyższy poziom od dwudziestu lat.

ZEA postrzegane jako główny regionalny rywal Turcji, okazały się pierwszym krajem, który odnowił stosunki z Ankarą. Niedawne spotkanie Mohammeda bin Zayed al-Nahyana z prezydentem Erdoğanem w Turcji, pierwsze od prawie dekady, przypieczętowało proces, który rozpoczął się kilka miesięcy temu. Niewątpliwie głównym motorem pojednania były interesy ekonomiczne⁴⁶.

Stosunki z Rosją Turcja wykorzystywała do równoważenia znaczenia mocarstw zachodnich w swoim bliskim sąsiedztwie. Jednocześnie Ankara nie waha się wykorzystywać członkostwa w NATO do równoważenia rosnącej potęgi Rosji, szczególnie w regionie Morza Czarnego. Konstatując, Turcja podążała wzdłuż linii między swoimi sojusznikami a jej północnym sąsiadem, wytyczając strefę działania w dyplomacji określaną jako „strategiczna autonomia”. Jak zauważył jeden z analityków:

(...) najważniejszym problemem w stosunkach turecko-rosyjskich jest fakt, że współpraca między obydwojema krajami nigdy nie opierała się na wspólnych zasadach, instytucjach ani nawet krótkoterminowej wspólnej wizji, a wynika to z założenia, że kraje, które nie ufają sobie nawzajem i różnie rozumieją swoje interesy i zagrożenia, jakie im zagrażają, mogą stworzyć partnerstwo tylko wtedy, gdy na scenie pojawi się trzeci aktor, któremu obaj nie ufają bardziej niż sobie nawzajem⁴⁷.

Widocznym wektorem zachowania Turcji zmierzającego do zachowania strategicznej autonomii była polityka tego kraju w czasie kryzysu w Iraku w 2003 r. Wówczas, gdy administracja Busha zdecydowała się na inwazję na Irak, prezydent

⁴⁶ V. Talbot, *Is Turkey Making Friends Again?*, The Italian Institute for International Political Studies, 29 XI 2021.

⁴⁷ S. Özel, *op.cit.*

USA wnioskował o zgodę na wjazd z terytorium Turcji. Pomimo faktu, że Turcja była od ponad pół wieku lojalnym sojusznikiem Stanów Zjednoczonych, będąc pod presją ze strony USA odmówiła wojskom amerykańskim prawa do korzystania z jej terytorium w czasie wojny w Iraku. Wydarzenie to było szokujące dla sojusznika Turcji. Poza tym Turcja stała się inicjatorem spotkania krajów sąsiadujących z Irakiem. Był to zaskakujący rozwój w historii stosunków turecko-amerykańskich. Turcja nie tylko odrzuciła żądania USA, ale również wystąpiła jako równorzędny aktor kreując w pewnym sensie normy międzynarodowe.

Turcja brała udział w rozwiązywaniu konfliktów regionalnych angażując się w inicjatywę ONZ *Alliance of Civilizations*. Inicjatywa ta została podjęta w 2005 r. przez Hiszpanię i Turcję jako reakcja na tezę Samuela Huntingtona o „zderzeniu cywilizacji”, a także odpowiedź na zamachy w USA w 2001 r. oraz w marcu 2004 r. w Madrycie. Jej celem było powstrzymanie atmosfery wzajemnej nieufności i strachu między światem islamu a Zachodem poprzez zebranie szerokiej koalicji w celu wspierania większej międzykulturowej tolerancji i zrozumienia. Turcja zainicjowała także w 2010 r. wraz z Finlandią „Inicjatywę ONZ ds. Mediacji dla Pokoju”, której celem było wzmocnienie zdolności mediacyjnych ONZ oraz organizacji regionalnych. „Grupa Przyjaciół Mediacji”, utworzona przez Turcję, Finlandię i Szwajcarię w marcu 2014 r. w ramach Organizacji Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie, służyła jako platforma wymiany praktyk w zakresie przywracania pokoju.

Z drugiej strony AKP postrzega światową politykę jako płaszczyznę starcia bloków religijnych i to usposobienie wpływa na ocenę Bliskiego Wschodu i świata przez Ankarę. Turcja sprzeciwiła się nominacji duńskiego premiera Andersa Fogha Rasmussena na stanowisko sekretarza generalnego NATO, uzasadniając swoją decyzję jego postawą w czasie kryzysu związanego z karykaturami Mahometa z 2006 r. Wielu członków społeczności euroatlantyckiej zaczęło sądzić, że zamiast dbać o interesy społeczności euroatlantyckiej, Turcja dba o interesy świata muzułmańskiego lub bezsensownie broni pozycji religijnych bardziej niż geopolitycznych.

Podobnie stanowisko Ankary wobec obalenia egipskiego prezydenta Mohameda Mursiego z Bractwa Muzułmańskiego (2013) wskazuje na mieszanie się w wewnętrzne sprawy Egiptu. Było to rewizjonistyczne zachowanie w polityce zagranicznej, ponieważ Turcja aktywnie, jeśli nie politycznie, próbowała odwrócić zachodzące w Egipcie zmiany, które pozbawiłyby ją sojusznika w Kairze, który był ideologicznie i politycznie bliski AKP. Od tego czasu stosunki turecko-egipskie uległy dramatycznemu pogorszeniu. Można sobie przypomnieć inne przykłady rewizjonizmu w tureckiej polityce, takie jak przymusowa dyplomacja zastosowana wobec Izraela i Cypru w 2011 r. Turcja podważała prawa Izraela do poszukiwania gazu ziemnego i wyznaczenia wyłącznych stref ekonomicznych z Cyprzem. Władze USA nawoływały Ankarę do zaprzestania konfrontacyjnych zachowań

we wschodniej części Morza Śródziemnego, ale mimo tego Turcja podjęła skuteczne działania w ramach NATO, aby uniemożliwić delegacji izraelskiej udział w obradach szczytu Paktu, który odbył się w maju 2012 r. w Chicago, a władze USA spełniły prośbę Turcji. Władze AKP sprzeciwiały się także udziałowi Izraela w nowym sojuszniczym Partnership Cooperation Menu (PCM), mimo że Izrael jest członkiem grupy NATO ds. Dialogu Śródziemnomorskiego⁴⁸.

Zakończenie

Plan Erdoğana obejmuje znacznie więcej niż tylko obronę i przetrwanie. Jego ostatecznym celem jest zmiana geopolitycznego *status quo* w sposób, który jego zdaniem przyniesie korzyści Turcji. W tym sensie Turcja jest teraz państwem rewizjonistycznym: podejmuje interwencje wojskowe i dąży do kontrolowania obcych terytoriów, tak jak w Syrii i Iraku; kwestionuje granice lądowe i morskie, tak jak w przypadku Cypru i Grecji; utrzymuje bazy za granicą, jak w Somalii i Katarze; podtrzymuje sojusznicze reżimy, np. w Libii, północnej Syrii i Górskim Karabachu.

Dążenie Turcji do uzyskania autonomii swojej polityki zagranicznej w stosunku do Zachodu nie doprowadziło do uniezależnienia decyzji AKP od zachodniego świata polityki i ekonomii. Kraj ten zależny jest od inwestycji gospodarczych, których aż 70% pochodzi z Unii Europejskiej i USA. Ani Rosja, ani Chiny nie udzieliły wsparcia w ostatnich latach w procesie ratowania TRY. Analitycy wskazują, że Ankara musi zawrócić na drogę demokratyzacji, ponieważ tylko wtedy mogłaby sprawować rolę średniego mocarstwa, tak w wymiarze regionalnym, jak i globalnym, jak to miało miejsce w początkach rządów AKP. Im bardziej Turcja będzie angażować się w jednostronny aktywizm, może on przynieść korzyści na krótką metę, jednak w dalszej perspektywie może wiązać się z politycznymi kosztami.

Agresywne działania Ankary we wschodniej części Morza Śródziemnego czy wysłanie sił zbrojnych do Libii spotkały się z krytyką ze strony zachodnich stolic, które uważają Turcję za geopolitycznego rywala. Pomimo tego nie udało się liderom AKP uzyskać wyraźnego wsparcia ze strony Rosji oraz Chin. W efekcie, dążenie Turcji do „uniezależnienia się” od Zachodu, zainicjowania nowego ładu na Bliskim Wschodzie nie zmniejszyło jej zależności gospodarczej od zachodnich aktorów, a zatem nie zwiększyło jej strategicznej autonomii. Turcja jest traktowana w świecie zachodnim jako partner hybrydowy, którego zachowanie często

⁴⁸ J. Rubin, *State Department: Israel was never invited to the NATO summit*, „Washington Post”, 25 IV 2012.

nie jest już postrzegane jako zgodne z normami sojuszu⁴⁹. Zachowanie Turcji jest wyrazem zmienionego porządku światowego, którego bieguny jednocześnie stają się coraz liczniejsze i tracą wyraźnie zarysowane kontury. Lider AKP uważa, że czasy globalnego dualizmu już dawno minęły, a globalne i regionalne mocarstwa tworzą sojusze, zabiegają o sojuszników i próbują organizować otaczający je świat w strefy wpływów zgodnie ze swoimi wartościami i ideami. To nie przypadek, że Turcja na styku Europy, Rosji, Kaukazu, Azji Środkowej, Świata Arabskiego i Afryki jest mile widzianym gościem na wszelkiego rodzaju ważnych wydarzeniach. Erdoğan wie, jak rozgrywać swoje karty bez większego szacunku dla historycznych sojuszy. Posuwa to zachowanie dalej niż większość, a jednak można bezpiecznie założyć, że jest to coś więcej niż tylko jego osobisty wybór taktyki.

Abstract

Tadeusz Kopyś

Behavioral trends in Turkish foreign policy during the rule of the Justice and Development Party

Turkey's foreign policy behavior in a given period can be understood by examining the ruling party and domestic relations, the interests and composition of the governing coalition and prevalent international dynamics. The aim of the article is to show, that paradigmatic shifts in foreign policy and the drivers of Turkey's quest for autonomous policy space can be understood as an outcome of interrelated transformations at global, regional and domestic levels. After 2010, Turkish foreign policy was marked by a period of „autonomization”, in which the ruling party decided to fill the geopolitical vacuum created in the region after the failure of negotiations with the European Union in the gradual withdrawal of the United States from the local diplomatic chessboard.

Keywords: Turkey, foreign policy, AKP, EU, behavioralism

⁴⁹ H. Meyer, *op.cit.*

References

- Altunışık, M.B., *The New Turn in Turkey's Foreign Policy in the Middle East: Regional and Domestic Insecurities*, Istituto Affari Internazionali, 17 VII 2020.
- Aydin, M., *Determinants of Turkish Foreign Policy: Changing Patterns and Conjectures during the Cold War*, „Middle Eastern Studies” 2000, vol. 36, no. 1.
- Aydin, U., *Rule-takers, rule-makers, or rule-promoters? Turkey and Mexico's role as rising middle powers in global economic governance*, „Regulation & Governance” 2019, vol. 15, no. 3.
- Baker, R., *The EastMed Gas and Philia Forums: Reimagining Cooperation in the Mediterranean* [18 III 2021], <https://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/>.
- Çagaptay, S., *Erdogan's empire: Turkey and the politics of the Middle East*, London 2019.
- Chin, G. & Quadir, F., *Introduction: Rising States, Rising Donors and the Global Aid Regime*, „Cambridge Review of International Affairs” 2012, vol. 25, no. 4.
- Dal, P.E. & Kursun, A.M., *Assessing Turkey's middle power foreign policy in MIK-TA*, „International Journal” 2016, vol. 71, no. 4, Special Issue: *Middle Power Diplomacy*.
- Davutoğlu, A., *Turkey's Mediation: Critical Reflections From the Field*, „Middle East Policy” 2013, vol. 20, no. 1.
- Donelli, F., *Explaining the Role of Intervening Variables in Turkey's Foreign Policy Behaviour*, „Interdisciplinary Political Studies” 2020, no. 6(2).
- East, A.M., *Size and Foreign Policy Behavior: A Test of Two Models*, „World Politics” 1973, vol. 25, no. 4.
- Erşen, E., *Evaluating the Fighter Jet Crisis in Turkish-Russian Relations*, „Insight Turkey” 2017, vol. 19, no. 4.
- Florini, A., *Rising Asian Powers and Changing Global Governance*, „International Studies Review” 2011, vol. 13, no. 1.
- Fotiou, E. & Triantaphyllou, D., *Assessing Turkey's „Soft Power” Role: Rhetoric versus Practice*, „The International Spectator: Italian Journal of International Affairs” 2010, vol. 45, no. 1.
- Gadelmola, S.M., *Determinants and dimensions of the shift in Turkish behavior towards northern Syria since 2016*, „Review of Economics and Political Science” 2020, <https://www.emerald.com/insight/content/doi/10.1108/REPS-07-2019-0096/full/html>.
- Galal, A.M., *External behavior of small states in light of theories of international relations*, „Review of Economics and Political Science” 2020, vol. 5, no. 1.
- Jung, D. & Piccoli, W., *The Turkish-Israeli Alignment: Paranoia or Pragmatism?*, „Security Dialogue” 2000, vol. 31, no. 1.

- Kalaycıoğlu, E., *Public Choice and Foreign Affairs: Democracy and International Relations in Turkey*, „New Perspectives on Turkey” 2009, no. 40.
- Kardas, S., *Turkey on NATO’s Role in the MENA: Perspectives from a „Central Country”*, Carnegie Endowment for International Peace, 2012.
- Keyman, F.E., *A new Turkish policy: Towards „Moral Realism”*, „Insight Turkey” 2017.
- Kirişçi, K., *The Transformation of Turkish Foreign Policy: The Rise of the Trading State*, „New Perspectives on Turkey” 2009, no. 40.
- Kuru, T.A., *Turkey’s Failed Policy Toward the Arab Spring: Three Levels of Analysis*, „Mediterranean Quarterly” 2015, vol. 26, no. 3.
- Kutlay, M. & Öniş, Z., *Turkish foreign policy in a post-western order: strategic autonomy or new forms of dependence?*, „International Affairs” 2021, vol. 97, issue 4.
- Merz, F., *Trouble with Turkey in the Eastern Mediterranean*, CSS Analysis in Security Policy, 2020, no. 275.
- Meyer, H., *Turkey’s à la carte foreign policy* [25 XI 2022], <https://www.ips-journal.eu/topics/foreign-and-security-policy/turkeys-a-la-carte-foreign-policy-6346/>.
- Oğurlu, E., *Rising Tensions in the Eastern Mediterranean: Implications for Turkish Foreign Policy*, Istituto Affari Internazionali Working Papers” 2012, vol. 12, no. 4.
- Oğuzlu, H.T., *Turkish Foreign Policy in a Changing World Order*, „All Azimuth” 2020, vol. 9, no. 1.
- Öniş, Z. & Kutlay, M., *Rising powers in a changing global order: the political economy of Turkey in the age of BRICs*, „Third World Quarterly” 2013, vol. 34, no. 8.
- Öniş, Z., *Multiple Faces of the ‘New’ Turkish Foreign Policy: Underlying Dynamics and a Critique*, „Insight Turkey” 2011, vol. 13, no. 1.
- Öniş, Z., *The Triumph of Conservative Globalism: The Political Economy of the AKP Era*, „Turkish Studies” 2012, vol. 13.
- Özel, S., *Quest for Autonomy: History, Geopolitics and Ideology in Turkish Foreign Policy* [5 I 2023], <https://www.institutmontaigne.org/en/expressions/quest-autonomy-history-geopolitics-and-ideology-turkish-foreign-policy>.
- Özkan, B., *Turkey, Davutoglu and the Idea of Pan-Islamism*, „Survival” 2014, vol. 56, no. 4.
- Rubin, J., *State Department: Israel was never invited to the NATO summit*, „Washington Post”, 25 IV 2012.
- Schirm, A.S., *Leaders in Need of Followers: Emerging Powers in Global Governance*, „European Journal of International Relations” 2020, vol. 16, no. 2.
- Schmid, D. & Domingues dos Santos, E., *The France-Greece Partnership Beyond the Eastern Mediterranean*, II 2022, The Center for Applied Turkey Studies.

- Stephen, M., *The Concept and Role of Middle Powers during Global Rebalancing*, „Seton Hall Journal of Diplomacy and International Relations” 2013, vol. 14, no. 2.
- Tahiroğlu, M., *Adrift, at Home and Abroad: What’s Driving Turkey’s Foreign Policy Toward Greece?*, 16 XII 2022, Heinrich Böll Stiftung, Washington.
- Talbot, V., *Is Turkey Making Friends Again?*, The Italian Institute for International Political Studies, 29 XI 2021.
- Terhalle, M., *Reciprocal Socialization: Rising Powers and the West*, „International Studies Perspectives” 2011, vol. 12, no. 4.
- Yorulmazlar, E. & Turhan, E., *Turkish Foreign Policy Towards the Arab Spring: Between Western Orientation and Regional Disorder*, „Journal of Balkan and Near Eastern Studies” 2015, vol. 17, no. 3.
- Urbanik, A., *Neoosmanizm. Polityka zagraniczna Turcji okresu rządów Partii Sprawiedliwości i Rozwoju (AKP)*, „Edukacja Humanistyczna” 2014, vol. 31, no. 2.
- Uzgel, İ., *Turkey and the Mediterranean imbroglio*, XI 2010, Friedrich-Ebert-Stiftung.
- Zalewski, P., *How Turkey Went From ‘Zero Problems’ to Zero Friends*, „Foreign Policy”, 22 VIII 2013.

Tadeusz Kopyś – dr hab. historii, adiunkt w Zakładzie Polityki i Kultury Krajów Śródziemnomorskich w Instytucie Studiów Europejskich Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie. ORCID: 0000-0002-9548-4591

Dominika Liszkowska

Relacje Turcji z Unią Europejską w okresie rządów Partii Sprawiedliwości i Rozwoju

Abstrakt

W 2002 r. Partia Sprawiedliwości i Rozwoju objęła w Turcji władzę i kontynuowała polityczne, gospodarcze i prawne reformy mające na celu zbliżenie tego państwa do standardów i wartości Unii Europejskiej. Ostatecznie w 2005 r. udało się Turcji otworzyć negocjacje akcesyjne, jednak bez gwarancji przyszłego członkostwa. Z czasem pierwotne obietnice reform ustąpiły miejsca coraz poważniejszym naruszeniom w zakresie wolności słowa i praw człowieka. Wraz z zahamowaniem demokratycznych zmian i wzrostem autorytarnych działań tureckich władz, zaważalny stał się impas w stosunkach z UE.

Słowa kluczowe: Turcja, Unia Europejska, stosunki Turcja-UE, Partia Sprawiedliwości i Rozwoju

Wstęp

Wybory parlamentarne i prezydenckie, które miały miejsce w Turcji w 2023 r. określone zostały jako kluczowe dla zdefiniowania na nowo relacji tego państwa z Unią Europejską¹. Po ponad dwóch dekadach rządów Partii Sprawiedliwości i Rozwoju (AKP) i jej lidera Recepta Tayyipa Erdoğan, pierwotne obietnice reform ustąpiły miejsca coraz większym oznakom autorytaryzmu w działaniach władz. Osiągnięte w pierwszych latach rządów AKP postępy demokratyczne i rozpoczęcie negocjacji akcesyjnych, które przedstawiły Turcję jako wzór dla sąsiednich państw, zastąpione zostały przez coraz poważniejsze naruszenia

¹ S. Gürkan, *A crunch year for EU-Turkey relations: With or without Erdoğan* [6 I 2023], <https://blog.bti-project.org/2023/01/06/a-crunch-year-for-eu-turkey-relations-with-or-without-erdogan/> (28 VII 2023).

w zakresie wolności słowa i praw człowieka, a także pogarszającą się sytuację gospodarczą państwa.

Powiązania między Turcją a Unią Europejską (UE) sięgają układu o stowarzyszeniu z Europejską Wspólnotą Gospodarczą z 1963 r. Od tamtej pory istnieje wielopłaszczyznowy związek, który objął takie obszary jak gospodarka, handel, zwalczanie terroryzmu oraz migracja. Geostrategiczne znaczenie Turcji usytuowało to państwo na pozycji partnera, odgrywającego najważniejszą rolę w wielu kwestiach istotnych dla UE (migracje, bezpieczeństwo, zwalczanie terroryzmu czy kwestie energetyczne²), a wielosektorowa współpraca stanowi do dziś przedmiot zainteresowania obu stron. Celem niniejszego artykułu jest przedstawienie relacji Turcji z Unią Europejską w ponad dwudziestoletnim okresie rządów Partii Sprawiedliwości i Rozwoju oraz ukazanie zmian jakie następowały w ich kształcie w kolejnych latach. Artykuł przygotowany został w oparciu o zastosowanie metody historycznej, *desk research*, analizy źródeł pisanych i wtórnej analizy danych zastanych.

Pierwsza kadencja Partii Sprawiedliwości i Rozwoju oraz rozpoczęcie negocjacji akcesyjnych (2002-2007)

Przynoszący gwałtowne przemiany na tureckiej scenie politycznej rok 2002 określony został w publicystyce jako „trzęsienie ziemi” i „cywilny zamach stanu”³. Dnia 3 XI wywodząca się z tradycji politycznego islamu Partia Sprawiedliwości i Rozwoju wygrała przedterminowe wybory parlamentarne w Turcji, a 34% zwycięstwo przełożyło się na uzyskanie aż 66% mandatów w jednoizbowym Wielkim Zgromadzeniu Narodowym Turcji⁴. Atutem partii stanowiącej „politycznie doświadczonego, postępowego i umiarkowanego uczestnika [...] gry politycznej” był jej stosunek do integracji z Unią Europejską. Początkowo przedstawiciele partii zaprzeczali zarzutom przypisywania jej charakteru religijnego i obiecując w swojej polityce zagranicznej kierunek europejski obiecali uczynienie „kryteriów kopenhaskich kryteriami z Ankary”⁵. Rządzący postulowali jednak większe swobody religijne i celem przekazywania konsekwentnego przekazu politycznego

² I. Toygür et al., *Turkey's foreign policy and its consequences for the EU* [II 2022], s. 4, [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/IDAN/2022/653662/EXPO_IDA\(2022\)653662_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/IDAN/2022/653662/EXPO_IDA(2022)653662_EN.pdf) (28 VII 2023).

³ J. Wódka, *Polityka zagraniczna „nowej” Turcji. Implikacje dla partnerstwa transatlantyckiego*, Warszawa 2013, s. 29.

⁴ M. Matusiak, *Wielki skok: Turcja pod władzą Erdoğan*, „Punkt Widzenia OSW” 2015, nr 51, s. 12-13.

⁵ M. Emerson, N. Tocci, *Turkey as a Bridgehead and Spearhead Integrating EU and Turkish Foreign Policy*, „EU-Turkey Working Paper” 2004, nr 1, s. 7.

opowiadali się za indywidualnymi prawami i wolnościami, także w dziedzinach takich jak kultura i język. Ta reorientacja w polityce zagranicznej była nie tylko odejściem od islamistycznych poprzedniczek ugrupowania, ale, co ważniejsze, stała w zgodzie z historycznie zorientowaną na Zachód świecką tożsamością polityki zagranicznej państwa⁶.

Po zwycięstwie wyborczym AKP tempo zmian w państwie przyspieszyło jeszcze bardziej i na niespotykaną wcześniej skalę. Wynikało to przede wszystkim z możliwości stworzenia stabilnego rządu, bez konieczności tworzenia koalicji. Ponadto partia rządząca była konglomeratem zarówno elementów liberalnych, jak i konserwatywnych, skupionych w elitach anatolijskich⁷. Wspólnym celem kręgów popierających AKP stało się ustanowienie kulturowej oraz politycznej hegemonii, stanowiącej alternatywę wobec tradycji kemalistycznej odzwierciedlonej w działaniach Republikańskiej Partii Ludowej (CHP) oraz innych sektorach świeckiej elity państwa. Jak zauważa Meltem Müftüler-Baç

wczorajsi konserwatyści zostali dziś reformatorami, [a] najgłośniejsi krytycy [przeprowadzanych w Turcji] reform [zaczęli przemawiać] w imieniu republikańskiego projektu XX wieku. Za tym stwierdzeniem stoi idea, że z jednej strony [rozpoczęty] proces reform, wspierany przez bardziej liberalne elementy establishmentu, [realizowany był przez] przedstawicieli partii uprzednio opartej na religii i anty-establishmentowej. [Reformy wsparły też] inne ugrupowania antyestablishmentowe, takie jak organizacje i partie prokurdyjskie⁸.

Poparcie AKP dla członkostwa w UE było postrzegane w kraju nie tylko jako cel, który można osiągnąć poprzez trudne reformy, ale też jako środek prowadzący do tego celu. W rządowej retoryce Unia Europejska była przedstawiana bowiem jako „droga, którą należy pójść, aby móc przeprowadzić konieczne dla państwa reformy”⁹. W rzeczywistości sama UE była przez AKP „do pewnego stopnia [...] instrumentalizowana dla własnych celów politycznych”¹⁰, m.in. za sprawą wykorzystania postaci Atatürka i jego idei. Na stronie rządu informowano, że „członkostwo w UE [to] krok naprzód, kamień milowy potwierdzający filozofię założycielską i wizję [„Ojca Turków”] dotyczącą Republiki. [a] dla narodu tureckiego przestrzeganie współczesnych wartości [europejskich stało się] sposobem

⁶ E. Kirdiş, *AKP's Foreign Policy and Its Party Identity*, „POMEPS Studies 22: Contemporary Turkish Politics” 2016, s. 32.

⁷ E. Alessandri, *Turkey's New Foreign Policy and the Future of Turkey–EU Relations*, „The International Spectator. Italian Journal of International Affairs” 2010, nr 3, s. 89.

⁸ N. Tocci, *Europeanization in Turkey: Trigger or Anchor for Reform?*, „South European Society & Politics” 2005, nr 1. s. 80.

⁹ M. Emerson, N. Tocci, *op.cit.*, s. 7.

¹⁰ J. Wódka, *op.cit.*, s. 33.

na życie i ideałem, do którego należy dążyć¹¹”. W rzeczywistości dyskurs ten miał za zadanie zneutralizowanie religijnych korzeni partii i osiągnięcie szeregu pragmatycznych celów. Można przypuszczać, iż dzięki temu AKP uchroniła się przed prawdopodobieństwem szybkiego zamknięcia, a pod hasłem wolności demokratycznych możliwe stało się zachowanie i propagowanie islamskiego czy konserwatywnego stylu życia. Ponadto partia mogła w wiarygodny sposób rozszerzyć swój zasięg również o miejsce na centralnej prawicy spektrum politycznego i dotrzeć do wyborców o tzw. „wyzwolonej świadomości”¹², za sprawą określenia swojej konserwatywnej, ale też demokratycznej tożsamości politycznej.

Negocjacje akcesyjne

W 2002 r. miały miejsce trzy istotne wydarzenia, które wywarły wpływ na otwarcie negocjacji akcesyjnych Turcji z Unią Europejską¹³. Pierwszym z nich była decyzja tureckiego parlamentu (z sierpnia 2002 r.) o zatwierdzeniu pakietu 14 reform, w tym najważniejszej, jak się wydaje, dotyczącej zniesienia kary śmierci. W listopadzie po zwycięstwie wyborczym były burmistrz Stambułu i przywódca AKP Recep Tayyip Erdoğan zobowiązał się do otwarcia rozmów na temat członkostwa. Niedługo potem (grudzień 2002 r.) przywódcy państw Unii Europejskiej podjęli decyzję o przyjęciu do wspólnoty ośmiu państw Europy Środkowo-Wschodniej oraz Cypru i Malty. Skierowali jednak do Komisji Europejskiej prośbę o przygotowanie raportów na temat postępów Turcji oraz Chorwacji, celem rozpoczęcia negocjacji akcesyjnych z tymi państwami. Na podstawie przygotowanych przez Komisję Europejską w październiku 2004 r. zaleceń, przywódcy państw UE w grudniu 2004 r. zdecydowali o rozpoczęciu negocjacji akcesyjnych z Republiką Turcji.

Choć wnioski z raportu Komisji Europejskiej z 6 X 2004 r. przyczyniły się do otwarcia negocjacji akcesyjnych, to sam raport i sporządzony tego samego dnia komunikat do Rady i Parlamentu Europejskiego wywołały w Turcji krytykę zarówno mediów, jak i opinii publicznej¹⁴. Żaden z tych dokumentów nie zawierał bowiem określonego harmonogramu działań, a brak gwarancji członkostwa

¹¹ R.E. Boon, *They Killed Her for Going out with Boys: Honor Killings in Turkey in Light of Turkey's Accession to the European Union and Lessons for Iraq*, „Hofstra Law Review” 2006, nr 2, s. 823.

¹² M.J. Patton, *AKP Reform Fatigue in Turkey: What has happened to the EU Process?*, „Mediterranean Politics” 2007, nr 3, s. 343.

¹³ A. Akçakoca, *EU-Turkey relations 43 years on: train crash or temporary derailment?*, „EPC Issue Paper” 2006, nr 50, s. 9.

¹⁴ M. Goff-Taylor, *The Shifting Drivers of the AKP's EU Policy*, „Middle East Program Occasional Paper Series” 2017, Summer, s. 5.

uznany został za niesprawiedliwy. W swoim komunikacie Komisja stwierdziła, że „jest przekonana, że proces negocjacji będzie miał zasadnicze znaczenie dla ukierunkowania dalszych reform w Turcji”. Zastrzegła jednak, że „ze swej natury jest to proces otwarty, którego wyniku nie można z góry zagwarantować”¹⁵. Tym samym Turcja nie uzyskiwała ani przybliżonej daty zakończenia negocjacji, ani tak oczekiwanej gwarancji przyszłego członkostwa¹⁶.

Mandat Rady Europejskiej do rozpoczęcia negocjacji zawarty został w konkluzjach Prezydencji z 16-17 XII 2004 r. i zgodnie z nim instytucja ta: „wyraziła zgodę, aby [Turcja była państwem] kandydującym mającym przystąpić do Unii na podstawie tych samych kryteriów, jakie stosują się do innych krajów kandydujących”. Stwierdzono jednocześnie, że „na podstawie sprawozdania i zalecenia Komisji [...] Turcja spełnia polityczne kryteria kopenhaskie, [a] Unia Europejska niezwłocznie rozpocznie negocjacje w sprawie” akcesji tego państwa.

Zgodnie z planem nastąpiło to 3 X 2005 r., po tym jak Turcja spełniła dwa określone wcześniej warunki¹⁷. Pierwszym z nich było dostosowanie umowy stowarzyszeniowej z 1963 r. (oraz zasad unii celnej obowiązującej od 1 I 1996 r.¹⁸) do 10 nowych państw członkowskich, w tym także Republiki Cypryjskiej. Turcja zastrzegła jednak, że przyjęcie protokołu nie oznacza uznania Cypru i zapowiedziała, że nastąpi to dopiero po zjednoczeniu greckiej i tureckiej części tego państwa. Postawa ta spotkała się z krytyką ze strony UE¹⁹, jednak nie wpłynęła na ostateczną decyzję. Drugim warunkiem było wejście w życie sześciu aktów prawnych, w tym kodeksu postępowania karnego oraz kodeksu karnego do tureckiego porządku normatywnego. Po zatwierdzeniu ram negocjacji umożliwiono Turcji rozpoczęcie negocjacji natychmiast po spotkaniu²⁰.

Podjęcie decyzji o rozpoczęciu rozmów negocjacyjnych z Turcją nie obyło się jednak bez silnego oporu ze strony niektórych państw członkowskich. W trakcie długich obrad wyjaśniano zastrzeżenia ze strony rządów, m.in. Austrii i Cypru,

¹⁵ *Communication from the Commission to the Council and the European Parliament: Recommendation of the European Commission on Turkey's Progress Towards Accession*, Brussels, 6.10.2004, COM(2004) 656 final [6 X 2004], s. 10, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A52004DC0656> (28 VII 2023).

¹⁶ P. Osiewicz, *Turcja na drodze do członkostwa w UE: uwarunkowania, przebieg oraz perspektywy negocjacji akcesyjnych*, „Rocznik Integracji Europejskiej” 2009, nr 3, s. 193.

¹⁷ B. Jurkowska, *Negocjacje Turcji z Unią Europejską – stan i perspektywy*, „Wspólnoty Europejskie” 2009, nr 6, s. 16.

¹⁸ A. Gwiazda, *Członkostwo Turcji w Unii Europejskiej – szanse i zagrożenia*, „Wspólnoty Europejskie” 2005, nr 10, s. 3.

¹⁹ V. Morelli, *European Union Enlargement: A Status Report on Turkey's Accession Negotiations* [5 VIII 2013], s. 3, <https://fas.org/sgp/crs/row/RS22517.pdf> (28 VII 2023).

²⁰ Council of the EU, PRESS RELEASE 2678th Council Meeting General Affairs and External Relations General Affairs, Luxembourg [3 III 2005], <http://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-12514-2005-REV-1/en/pdf> (28 VII 2023).

które znalazły odzwierciedlenie w narzuceniu Turcji „bezprecedensowo trudnych warunków negocjacji akcesyjnych”²¹. Istotne utrudnienie stanowił m.in. jeden z wymogów wprowadzony w czasie grudniowego szczytu, zgodnie z którym ustalenia każdego z rozdziałów negocjacyjnych musiały zostać zatwierdzone w osobnych głosowaniach przez wszystkich członków wspólnoty. Warunek ten wydawał się być coraz trudniejszy do spełnienia, szczególnie w momencie pojawienia się głosów sprzeciwu wśród największych państw unijnych. W dokumencie w ostatniej chwili umieszczono też zapisy na temat podjęcia rozmów akcesyjnych z Chorwacją. Było to postrzegane jako *quid pro quo* między dwoma obozami w UE, kierowanymi odpowiednio przez Wielką Brytanię i Austrię²².

Druka kadencja i stopniowy spadek zainteresowania integracją z UE (2007-2011)

W pierwszych latach rządów AKP pozytywne efekty procesu głębokiej europeizacji tureckiego systemu obejmowały trzy powiązane ze sobą obszary²³. Pierwszym z nich była turecka gospodarka, która przechodziła bezprecedensowy okres wzrostu na poziomie 7% rocznie. Ponadto wytworzony dzięki procesowi akcesyjnemu klimat zaufania przyniósł falę bezpośrednich inwestycji zagranicznych (2005 r. – 8,7 mld USD, 2006 r. – 19,2 mld USD, 2007 – 22 mld USD)²⁴. Kolejny obszar, który objęty został procesem europeizacji to system polityczno-prawny państwa. Za pośrednictwem istotnych reform, które miały na celu konsolidację tureckiej demokracji, wprowadzono przepisy, które zagwarantowały dostosowanie ustawodawstwa tureckiego do kryteriów kopenhaskich i wspólnotowego dorobku prawnego. Turcja zmodyfikowała istotną część swojej konstytucji, przyjęła ustawy zgodne z międzynarodowymi standardami praw człowieka, zniosła karę śmierci, poprawiła standardy w zakresie praw kobiet, wprowadziła nowe zabezpieczenia przed torturami i ulepszyła proces postępowania sądowych oraz prawa więźniów. Nowe przepisy zniosły też liczne ograniczenia w zakresie wolności słowa i zrzeszania się, zarówno dla obywateli, jak mediów. Wreszcie trzeci obszar objęty procesem europeizacji stanowiła turecka polityka zagraniczna.

²¹ N. Nugent, *The EU's Response to Turkey's Membership Application: Not Just a Weighing of Costs and Benefits*, „Journal of European Integration” 2007, nr 4, s. 483.

²² A. Akçakoca, *op.cit.*, s. 9.

²³ C. Cerami, *Turkey and Europe: the Crucial Transition of the 1970s*, „European Perspectives – Journal on European Perspectives of the Western Balkans” 2011, nr 2, s. 24-25.

²⁴ K. Mitrega-Niestrój, B. Puszer, *Napływ bezpośrednich inwestycji zagranicznych a potencjał inwestycyjny w krajach CIVETS*, „Studia Ekonomiczne. Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego w Katowicach” 2015, nr 22, s. 85.

Rozpoczęcie negocjacji akcesyjnych z Unią Europejską zostało uznane w Turcji za ogromny sukces rządu. Jednak niedługo potem pojawiły się pierwsze poważne rozbieżności dotyczące poszczególnych dziedzin negocjacyjnych pomiędzy Ankarą i Brukselą²⁵. Istotnym ciosem dla Turcji okazało się uzależnienie negocjacji akcesyjnych w niektórych kluczowych rozdziałach od rozstrzygnięcia kwestii cypryjskiej. Ponadto, pomimo rozpoczęcia negocjacji akcesyjnych w 2005 r. przywódcy Unii Europejskiej w dalszym ciągu kwestionowali europejską przyszłość Turcji, co nie tylko poważnie podważyło wiarygodność wspólnoty wśród tureckiej opinii publicznej, ale również bardzo utrudniło jakiegokolwiek tureckiej partii politycznej prowadzenie kampanii na platformie, która zbyt ściśle łączyłaby zmiany w Turcji z żądaniami napływającymi z Brukseli²⁶.

Z czasem rola i wpływy Unii Europejskiej w Turcji zaczęły maleć. Jak zauważa Emiliano Alessandri, było to związane z sytuacją na tureckiej scenie politycznej²⁷. W latach 2001-2005 zainteresowanie akcesją w Turcji miało bowiem ścisły związek z walką (zachodzącą między wschodzącymi w tureckim społeczeństwie siłami) o stworzenie nowej przestrzeni politycznej, w której mogłyby ulokować swoje propozycje (zarówno polityczne, kulturalne, jak i gospodarcze). W 2002 r. Partia Sprawiedliwości i Rozwoju w pełni przyjęła cel integracji europejskiej, bowiem służył on procesowi jej wewnętrznej i międzynarodowej legitymizacji jako partii postislamskiej. Procesy demokratyzacji oraz liberalizacji, zachodzące zgodnie z unijnymi wymogami, zostały powszechnie przyjęte przez wzrastające „peryferie tureckie” (czyli przede wszystkim nowe anatolijskie klasy średnie, które dobrobyt osiągnęły po reformach Turguta Özala z końca lat 80. XX w.). Grupy te rozumiały, że zachodzące w zgodzie z unijnymi wytycznymi procesy stworzą bezprecedensową presję na państwo tureckie, pozwalając jednocześnie zdobyć nieosiągalne wcześniej wpływy. Kolejne zwycięstwo AKP w 2007 r. umocniło znaczenie tych grup na forum w centrum władzy, spychając jednocześnie proces europeizacji na margines politycznych programów.

Wydarzenia, które miały miejsce w kolejnych miesiącach w polityce wewnętrznej Turcji mogą być postrzegane jako „charakterystyczne dla drugiej kadencji rządów AKP, dążenia do konfrontacji z kemalistowskim establishmentem”²⁸. Po kolejnym zwycięstwie wyborczym i dyskusjach na temat właściwej roli wojska w polityce²⁹, Erdoğan i jego partia przedstawili przygotowany w maju 2007 r.

²⁵ J. Niemiec, *Wizerunek Unii Europejskiej we współczesnej Turcji*, „Analiza ZBN” 2019, nr 11, s. 6.

²⁶ E. Alessandri, *Democratization and Europeanization in Turkey after the September 12 Referendum*, „Insight Turkey” 2010, nr 4, s. 23.

²⁷ Ibidem, s. 25.

²⁸ K. Bieniek, *System partyjny Republiki Turcji w latach 1950-2011*, Warszawa 2013, s. 191.

²⁹ Ö. Kaya, *On the Way to a New Constitution in Turkey Constitutional History, Political Parties and Civil Platforms* [X 2011], s. 4, <http://library.fes.de/pdf-files/bueros/tuerkei/12220.pdf> (28 VII 2023).

projekt zawierający propozycje zmian w konstytucji z 1982 r., które następnie zdecydowano poddać pod głosowanie obywateli w drodze referendum. Wyniki głosowania i aprobaty społeczeństwa dla proponowanych przez AKP reform (za propozycją rządu opowiedziało się prawie 70% uprawnionych do głosowania) wpłynęły w istotny sposób na przeobrażenia w obrębie struktury systemu politycznego państwa. Dokonano zmiany trybu wyboru prezydenta z pośredniej (dokonywanej przez parlament) na elekcję w wyniku głosowania powszechnego. Skrócono też kadencję głowy państwa z siedmiu do pięciu lat i umożliwiono jedną reelekcję.

Wyniki referendum odczytane zostały przez rząd jako aprobaty dla prowadzonej polityki. W styczniu 2008 r., w nawiązaniu do tej retoryki, przystąpiono do prac nad kolejnymi poprawkami, których bezpośredni cel stanowiła zmiana zasad konstytucyjnych zakazujących noszenia muzułmańskiego nakrycia głowy przez kobiety w budynkach użyteczności publicznej. AKP w swoich wyjaśnieniach łączyła konieczność przeprowadzenia reformy konstytucyjnej z od dawna oczekiwanym członkostwem Turcji w Unii Europejskiej. Podkreślano, że konstytucja z 1982 r. zawiera przepisy stojące w sprzeczności z normami europejskimi³⁰. Według rządzących reformy były wyrazem ogromnego postępu w kierunku demokracji oraz praworządności, dlatego przy wsparciu Unii Europejskiej nawoływano do poparcia zmian w referendum.

Jak zauważyła Hatem Ete referendum konstytucyjne z 12 IX 2010 r. stanowiło historyczny moment i „kamień milowy [we współczesnej] podróży Turcji do demokracji”. Miało ono być „ostatnim słowem” społeczeństwa w kwestiach torujących drogę do nowej cywilnej konstytucji. W rzeczywistości jednak jego wynik i konsekwencje w istotny sposób wpłynęły na stosunki cywilno-wojskowe, niezależność systemu sądowego oraz strukturę instytucji demokratycznych w państwie³¹. Przyjęte zmiany zostały jednak z zadowoleniem przyjęte przez Unię Europejską, która oceniła, iż przyczyniły się one m.in. do dostosowania tureckich przepisów krajowych do treści Karty praw podstawowych UE. Jak zwraca uwagę Karol Wasilewski, dość paradoksalne może wydawać się określanie referendum z 2010 r. jako momentu zwrotnego w historii demokracji państwa tureckiego³². Wprawdzie oficjalnie jego celem było kolejne zbliżenie systemu prawno-ustrojowego Turcji do wymogów stawianych przez Unię Europejską, to w rzeczywistości główną motywacją do jego przeprowadzenia wydaje się być nie tyle demokracja, ile raczej „walka o władzę z udziałem podmiotów reprezentujących różne segmenty tureckiego państwa i społeczeństwa”³³.

³⁰ E. Alessandri, *Democratization...*, s. 24.

³¹ H. Ete, *Turkey's Constitutional Referendum of 2010* [15 II 2011], <https://www.setav.org/en/turkeys-constitutional-referendum-of-2010/> (28 VII 2023).

³² K. Wasilewski, *Turcja w procesie przemian: wnioski dla strategii UE*, Warszawa 2017, s. 9.

³³ E. Alessandri, *Democratization...*, s. 23.

Turcja i jej relacje z Unią Europejską w latach 2011-2018

Kolejne lata rządów AKP cechował ogromny regres w zakresie praworządności, a demokratyczne zmiany stały się w martwym punkcie. Priorytetem Erdoğan i jego ugrupowania stały się inne kwestie³⁴, które Marek Matusiak określa jako „konsekwentne dążenie do redefinicji tożsamości państwa w kierunku neoimperialnym i konserwatywno-islamskim”³⁵. W polityce zagranicznej partia zaczęła podkreślać znaczenie tradycji, wartości, historii i geografii i pozycjonować się jako nowy regionalny hegemon oraz przykład dla reszty świata muzułmańskiego na Bliskim Wschodzie³⁶. Ponadto w miarę coraz większego rozczarowania perspektywą członkostwa wśród społeczeństwa tureckiego, rządzący zaczęli kształtować swoją politykę tak, by utrzymać poparcie za pośrednictwem zrzućenia winy za stagnację w procesie akcesyjnym na Unię Europejską.

Po rozpoczęciu negocjacji akcesyjnych w 2005 r. w rzeczywistości impet w procesie akcesyjnym Turcji został utracony. W pierwszych latach negocjacje przebiegały powoli, a w okresie 2010-2013 stały się w zasadzie w miejscu. Postrzeganie Turcji jako strategicznego partnera przez państwa europejskie³⁷ łączyło się z działaniami istotnie opóźniającymi proces akcesyjny tego państwa. Za pewien „krok naprzód” w stosunkach turecko-unijnych można uznać podpisaną w grudniu 2013 r. umowę o readmisji, mającą na celu ustanowienie na zasadzie wzajemności procedury szybkiej i uporządkowanej readmisji przez każdą ze stron osób, które wjechały lub przebywają na terytorium drugiej strony w sposób nielegalny. Porozumienie to dało *de facto* możliwość rozpoczęcia bardzo istotnego w kontekście relacji turecko-unijnych w kolejnych miesiącach³⁸ dialogu w sprawie liberalizacji reżimu wizowego dla obywateli Turcji³⁹.

Jednak do czasu zwycięstwa Erdoğan w pierwszych, bezpośrednich wyborach prezydenckich w 2014 r. otwartych zostało zaledwie 14 z 35 rozdziałów, a tylko jeden (nauka i badania) tymczasowo zamknięto. Liczne weta Francji czy Cypru na forum Rady Europejskiej spowodowały, że większość rozdziałów *acquis*

³⁴ T. Bahcheli, *Turkey-US Relations – from bad to worse to better?*, „Eastern Mediterranean Policy Note” 2018, nr 33. s. 2.

³⁵ M. Matusiak, *op.cit.*, s. 14-15.

³⁶ E. Kirdiş, *op.cit.*

³⁷ A. Adamczyk, *Trudne sąsiedztwo – wpływ relacji Turcji z sąsiadami na proces akcesyjny w Unii Europejskiej*, „Studia Europejskie” 2014, nr 4, s. 74.

³⁸ M. Chudziak, *Turcja – UE: twarda gra o liberalizację wizową* [11 V 2016], <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2016-05-11/turcja-ue-twarda-gra-o-liberalizacje-wizowa> (28 VII 2023).

³⁹ A. Ianni et al., *The refugee issue in Turkey's relations with the EU. Projekt Report* [V 2021], s. 11, https://www.esteri.it/mae/resource/doc/2021/07/cespi-_the_refugee_issue_in_turkeys_relations.pdf (28 VII 2023).

communautaire będących przedmiotem negocjacji zamrożono⁴⁰. Szczególne znaczenie dla impasu w relacjach Turcji z Unią Europejską miały krytyka działań tureckich władz ze strony UE po protestach w Gezi Parku (2013 r.) oraz odmienne spojrzenie na kwestię wojny domowej w Syrii (odnoszące się przede wszystkim do sposobu rozwiązywania konfliktu, a także wsparcia dla kurdyjskiej Partii Unii Demokratycznej (PYD), która stanowi dla Turcji syryjskie przedłużenie Partii Pracujących Kurdystanu)⁴¹.

Szansę na zmianę w relacjach Turcji z UE stworzył kryzys migracyjny z 2015 r.⁴². W celu przeciwdziałania skutkom kryzysu 18 III 2016 r. Unia Europejską zawarła umowę z Turcją, za sprawą której ograniczony został przepływ osób ubiegających się o azyl na terytorium wspólnoty. Migrantów próbujących przedostać się do Grecji zwracano w Turcji, ponadto kraj ten podejmował kroki zapobiegające otwarciu nowych szlaków migracyjnych. W zamian Unia Europejska zgodziła się na zmniejszenie ograniczeń wizowych dla Turków, wypłacenie 6 mld EUR na pomoc humanitarną i wsparcie dla społeczności uchodźców w Turcji, przesiedlenie Syryjczyków zgodnie z zasadą jeden do jednego, a także modernizację unii celnej i ożywienie rozmów w sprawie tureckiej akcesji do UE⁴³. Umowa turecko-unijna zawierała jednak element warunkowości. Wprawdzie Unia Europejska wyraziła gotowość zniesienia wiz dla obywateli Turcji, to miało to nastąpić dopiero w sytuacji spełnienia niezbędnych wymagań (m.in. zrewidowania restrykcyjnego prawa antyterrorystycznego).

Mateusz Chudziak i Krzysztof Strachota zwracają uwagę, że w wyniku kryzysu migracyjnego 2015 r. miała miejsce sytuacja, w której doszło do odwrócenia się wektora zależności w relacjach unijno-tureckich. Pierwszy raz w historii Turcja zyskała możliwość przetestowania istniejących oraz nowych mechanizmów współpracy i wzmocnienia pozycji względem wspólnoty, wykorzystując potrzebę zależności w realizacji doraźnych celów w polityce wewnętrznej⁴⁴. Państwo to pokazało, że choć członkostwo w organizacji pozostaje jej strategicznym celem, to bardziej zależy mu na relacjach transakcyjnych, które dają status równorzędnego partnera. W świetle takiego przekonania i w celu uzyskania politycznych korzyści

⁴⁰ N. Tocci, *Turkey and the European Union A Journey in the Unknown* [XI 2014], s. 2, <https://www.brookings.edu/wp-content/uploads/2016/06/turkey-and-the-european-union.pdf> (28 VII 2023).

⁴¹ K. Wasilewski, *Turcja po nieudanym zamachu stanu – wyzwanie dla UE i USA*, „Biuletyn PISM” 2016, nr 7, s. 2.

⁴² Idem, *Zmiany w polityce Unii Europejskiej wobec Turcji*, „Biuletyn PISM” 2020, nr 180, s. 1.

⁴³ K. Terry, *The EU-Turkey Deal, Five Years On: A Frayed and Controversial but Enduring Blueprint* [8 IV 2021], <https://www.migrationpolicy.org/article/eu-turkey-deal-five-years-on> (28 VII 2023).

⁴⁴ M. Chudziak, K. Strachota, *Rok przełomu w stosunkach turecko-unijnych – próba bilansu* [18 X 2016], <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/komentarze-osw/2016-10-18/rok-przelomu-w-stosunkach-turecko-unijnych-proba-bilansu> (28 VII 2023).

Turcja w kolejnych latach wielokrotnie szantażowała swoich partnerów zerwaniem umowy⁴⁵.

Zintensyfikowane w latach 2015-2016 rozmowy turecko-unijne przerwała jednak próba wojskowego zamachu stanu z 15 VII 2016 r. Wobec ostrej reakcji tureckich władz i licznych aresztowań i czystek w aparacie państwowym, zawieszona została pomoc finansowa kierowana przez UE⁴⁶. Jak zwraca uwagę Manuel de la Cámara, im bardziej Erdoğan i jego partia konsolidowali swoją władzę w państwie, tym mniejsze znaczenie miała Unia Europejska jako kotwica uzasadniająca potrzebę kolejnych reform⁴⁷. Wpłynęło to negatywnie na proces akcesyjny i w grudniu 2016 r. Rada UE stwierdziła, że ze względu na autokratyczne działania Ankary nowe obszary negocjacyjne nie będą otwierane. Podkreślano, że ożywienie w negocjacjach akcesyjnych nastąpi dopiero wówczas, gdy Turcja wróci na ścieżkę reform zbliżających ją do kryteriów kopenhaskich, a po wprowadzeniu systemu prezydenckiego w 2017 r., który zachwiał trójpodziałem władzy, było to w zasadzie niemożliwe⁴⁸. Niedługo potem, w trakcie jednej z debat przed wyborami parlamentarnymi w Niemczech w 2017 r., Angela Merkel podkreślała, iż Turcja nie powinna przystąpić do UE, a negocjacje akcesyjne powinny zostać zakończone⁴⁹.

Stosunki Turcji z Unią Europejską po wprowadzeniu systemu prezydenckiego

W listopadzie 2017 r. Rada Europejska zdecydowała o ograniczeniu funduszy przedakcesyjnych Turcji, a w raporcie Komisji Europejskiej z 2019 r. stwierdzono, że rokowania „faktycznie utknęły w martwym punkcie i nie można rozważać otwierania ani zamykania kolejnych rozdziałów i [...] przewidzieć dalszych prac na rzecz modernizacji unii celnej”⁵⁰. Wielokrotnie zawieszenie negocjacji

⁴⁵ K. Wasilewski, *Zmiany...*, s. 1.

⁴⁶ G. Chelidze, E. Machitidze, *The Main Problems in the Relations Between the European Union and Turkey*, „Studia Europejskie” 2021, nr 2, s. 157.

⁴⁷ M. de la Cámara, *Turkey and the European Union: a difficult but critical relationship* [IX 2021], s. 5, https://www.cidob.org/en/publications/publication_series/notes_internacionals/256/turkey_and_the_european_union_a_difficult_but_critical_relationship (28 VII 2023).

⁴⁸ K. Wasilewski, *Zmiany...*, s. 1.

⁴⁹ UE: *Merkel chce ograniczenia funduszy przedakcesyjnych dla Turcji* [19 X 2017], <https://www.gazetaprawna.pl/wiadomosci/artykuly/1079516,merkel-chce-ograniczenia-funduszy-przedakcesyjnych-dla-turcji.html> (28 VII 2023).

⁵⁰ E. Soler i Lecha, *EU-Turkey relations. Mapping landmines and exploring alternative pathways* [IX 2019], s. 6, <https://feps-europe.eu/wp-content/uploads/2019/09/EU-Turkey-Relations-Mapping-landmines-and-exploring-alternative-pathways.pdf> (28 VII 2023).

akcesyjnych rekomendował Parlament Europejski⁵¹. W rezolucji z 19 V 2021 r. wskazał, iż rząd turecki w coraz większym stopniu dystansuje się od wartości i standardów UE, a jego jednostronne działania we wschodniej części basenu Morza Śródziemnego oraz prowokacyjne wystąpienia przeciwko wspólnotcie i jej państwom członkowskim wpłynęły na sytuację, w której relacje turecko-unijne znalazły się

na historycznie najniższym poziomie i pogorszyły się do tego stopnia, że obie strony muszą dokonać głębokiej ponownej oceny obecnego stanu tych stosunków i ich ram, aby przywrócić dialog w kontekście wzajemnego zaufania i współpracy oraz skutecznie rozwiązać podstawowe przyczyny obecnych konfliktów⁵².

W obliczu utraty zainteresowania ze strony tureckich władz, relacje Turcji z UE nabrały charakteru w znacznej mierze transakcyjnego⁵³. Jednym z przejawów takiego stanu rzeczy jest zapowiedź „ożywienia relacji” Turcji z Unią Europejską z lipca 2023 r. po tym jak prezydent Erdoğan zasugerował, że zgodzi się na akcesję Szwecji do NATO.

Zakończenie

Wraz z zahamowaniem demokratycznych zmian i wzrostem autorytarnych działań władzy w Turcji, zauważalny stał się impas w stosunkach turecko-unijnych. Sytuacja wewnętrzna połączona z utratą wiarygodności Unii Europejskiej (związanej z ciągłymi warunkami stawianymi Ankarze) przyczyniły się do sytuacji, w której reformy zmierzające do wypełnienia politycznych kryteriów kopenhaskich utknęły w martwym punkcie. Z kolei wprowadzone zmiany, m.in. w zakresie stosunków cywilno-wojskowych, w rzeczywistości służyły interesom partii rządzącej i jej liderowi.

W 2005 r. Chris Morris w swojej książce *The New Turkey: the Quiet Revolution on the Edge of Europe* zwracał uwagę, że nie można wykluczyć, iż kolejne reformy przeprowadzane w ramach procesu akcesyjnego na tyle wzmocniłyby politycznie i gospodarczo Turcję, by mogła ona w ogóle zrezygnować z członko-

⁵¹ A. Ciechanowicz, *Krytyczny raport PE: Jeśli Turcja nie zmieni swojej polityki, KE powinna zawiesić negocjacje akcesyjne* [19 V 2021], <https://forsal.pl/swiat/artykuly/8168275,pe-turcja-w-ue-jesli-turcja-nie-zmieni-swojej-polityki-ke-powinna-formalnie-zawiesic-negocjacje-akcesyjne.html> (28 VII 2023).

⁵² Rezolucja Parlamentu Europejskiego z dnia 19 maja 2021 r. w sprawie sprawozdań Komisji dotyczących Turcji za lata 2019-2020 (2019/2176(INI)) [19 V 2021], https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-9-2021-0243_PL.html (28 VII 2023).

⁵³ S. Gürkan, *op.cit.*

stwa⁵⁴. Polityka zagraniczna Ankarę jest dzisiaj oparta na narodowym interesie, a głównym jej celem stało się zbudowanie istotnej roli zarówno w regionie, jak i na świecie. Tym samym Turcja stara się wzmocnić swoją pozycję w relacjach dwustronnych i zyskać jak najwięcej w kwestiach szczególnie istotnych dla Unii Europejskiej i jej państw członkowskich.

Abstract

Dominika Liszkowska

Türkiye's relations with the European Union during the rule of the Justice and Development Party

In 2002, the Justice and Development Party (AKP) took power in Türkiye and continued political, economic and legal reforms aimed at bringing the state closer to the standards and values of the European Union. Finally, in 2005, Türkiye managed to open accession negotiations, but without any guarantee of future membership. Over time, however, the original promises of reform gave way to increasingly serious violations of freedom of expression and human rights. With the slowdown of democratic changes and the increase in the authoritarian actions of the Turkish authorities, a deadlock in relations with the EU has become noticeable.

Keywords: Türkiye, European Union, Türkiye-EU relations, Justice and Development Party

References

- Adamczyk, A., *Trudne sąsiedztwo – wpływ relacji Turcji z sąsiadami na proces akcesyjny w Unii Europejskiej*, „Studia Europejskie” 2014, nr 4.
- Akçakoca, A., *EU-Turkey relations 43 years on: train crash or temporary derailment?*, „EPC Issue Paper” 2006, nr 50.
- Alessandri, E., *Democratization and Europeanization in Turkey after the September 12 Referendum*, „Insight Turkey” 2010, nr 4.

⁵⁴ P. Osiewicz, *op.cit.*, s. 194.

- Alessandri, E., *Turkey's New Foreign Policy and the Future of Turkey-EU Relations*, „The International Spectator Italian Journal of International Affairs” 2010, nr 3.
- Bahcheli, T., *Turkey-US Relations – from bad to worse to better?*, „Eastern Mediterranean Policy Note” 2018, nr 33.
- Bieniek, K., *System partyjny Republiki Turcji w latach 1950-2011*, Warszawa 2013.
- Boon, R.E., *They Killed Her for Going out with Boys: Honor Killings in Turkey in Light of Turkey's Accession to the European Union and Lessons for Iraq*, „Hofstra Law Review” 2006, nr 2.
- Cámara, M. de la, *Turkey and the European Union: a difficult but critical relationship* [IX 2021], https://www.cidob.org/en/publications/publication_series/notes_internacionales/256/turkey_and_the_european_union_a_difficult_but_critical_relationship.
- Cerami, C., *Turkey and Europe: the Crucial Transition of the 1970s*, „European Perspectives – Journal on European Perspectives of the Western Balkans” 2011, nr 2.
- Chelidze, G. & Machitidze, E., *The Main Problems in the Relations Between the European Union and Turkey*, „Studia Europejskie” 2021, nr 2.
- Chudziak, M., *Turcja – UE: twarda gra o liberalizację wizową* [11 V 2016], <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2016-05-11/turcja-ue-twarda-gra-o-liberalizacje-wizowa>.
- Chudziak, M. & Strachota, K., *Rok przełomu w stosunkach turecko-unijnych – próba bilansu* [18 X 2016], <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/komentarze-osw/2016-10-18/rok-przelomu-w-stosunkach-turecko-unijnych-proba-bilansu>.
- Ciechanowicz, A., *Krytyczny raport PE: Jeśli Turcja nie zmieni swojej polityki, KE powinna zawiesić negocjacje akcesyjne* [19 V 2021], <https://forsal.pl/swiat/artykuly/8168275,pe-turcja-w-ue-jesli-turcja-nie-zmieni-swojej-polityki-ke-powinna-formalnie-zawiesic-negocjacje-akcesyjne.html>.
- Communication from the Commission to the Council and the European Parliament: Recommendation of the European Commission on Turkey's Progress Towards Accession, Brussels, 6.10.2004, COM(2004) 656 final [6 X 2004], <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A52004DC0656>.
- Council of the EU, PRESS RELEASE 2678th Council Meeting General Affairs and External Relations General Affairs, Luxembourg [3 III 2005], <http://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-12514-2005-REV-1/en/pdf>.
- Emerson, M. & Tocci, N., *Turkey as a Bridgehead and Spearhead Integrating EU and Turkish Foreign Policy*, „EU-Turkey Working Paper” 2004, nr 1.
- Ete, H., *Turkey's Constitutional Referendum of 2010* [15 II 2011], <https://www.setav.org/en/turkeys-constitutional-referendum-of-2010/>.

- Goff-Taylor, M., *The Shifting Drivers of the AKP's EU Policy*, „Middle East Program Occasional Paper Series” 2017, Summer.
- Gürkan, S., *A crunch year for EU-Turkey relations: With or without Erdoğan* [6 I 2023], <https://blog.bti-project.org/2023/01/06/a-crunch-year-for-eu-turkey-relations-with-or-without-erdogan/>.
- Gwiazda, A., *Członkostwo Turcji w Unii Europejskiej – szanse i zagrożenia*, „Wspólnoty Europejskie” 2005, nr 10.
- Ianni, A., Açıkgöz, M. & Giannotta, V., *The refugee issue in Turkey's relations with the EU. Projekt Report* [V 2021], https://www.esteri.it/mae/resource/doc/2021/07/cespi_the_refugee_issue_in_turkeys_relations.pdf.
- Jurkowska, B., *Negocjacje Turcji z Unią Europejską – stan i perspektywy*, „Wspólnoty Europejskie” 2009, nr 6.
- Kaya, Ö., *On the Way to a New Constitution in Turkey Constitutional History, Political Parties and Civil Platforms* [X 2011], <http://library.fes.de/pdf-files/bueros/tuerkei/12220.pdf>.
- Kirdiş, E., *AKP's Foreign Policy and Its Party Identity*, „POMEPS Studies 22: Contemporary Turkish Politics” 2016.
- Matusiak, M., *Wielki skok: Turcja pod władzą Erdoğan*, „Punkt Widzenia OSW” 2015, nr 51.
- Mitręga-Niestrój, K. & Puszer, B., *Napływ bezpośrednich inwestycji zagranicznych a potencjał inwestycyjny w krajach CIVETS*, „Studia Ekonomiczne. Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego w Katowicach” 2015, nr 22.
- Morelli, V., *European Union Enlargement: A Status Report on Turkey's Accession Negotiations* [5 VIII 2013], <https://fas.org/sgp/crs/row/RS22517.pdf>.
- Niemiec, J., *Wizerunek Unii Europejskiej we współczesnej Turcji*, „Analiza ZBN” 2019, nr 11.
- Nugent, N., *The EU's Response to Turkey's Membership Application: Not Just a Weighing of Costs and Benefits*, „Journal of European Integration” 2007, nr 4.
- Osiewicz, P., *Turcja na drodze do członkostwa w UE: uwarunkowania, przebieg oraz perspektywy negocjacji akcesyjnych*, „Rocznik Integracji Europejskiej” 2009, nr 3.
- Patton, M.J., *AKP Reform Fatigue in Turkey: What has happened to the EU Process?*, „Mediterranean Politics” 2007, nr 3.
- Rezolucja Parlamentu Europejskiego z dnia 19 maja 2021 r. w sprawie sprawozdań Komisji dotyczących Turcji za lata 2019-2020 (2019/2176(INI)) [19 V 2021], https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-9-2021-0243_PL.html.
- Soler i Lecha, E., *EU-Turkey relations. Mapping landmines and exploring alternative pathways* [IX 2019], <https://feps-europe.eu/wp-content/uploads/2019/09/EU-Turkey-Relations-Mapping-landmines-and-exploring-alternative-pathways.pdf>.

- Terry, K., *The EU-Turkey Deal, Five Years On: A Frayed and Controversial but Enduring Blueprint* [8 IV 2021], <https://www.migrationpolicy.org/article/eu-turkey-deal-five-years-on>.
- Tocci, N., *Europeanization in Turkey: Trigger or Anchor for Reform?*, „South European Society & Politics” 2005, nr 1.
- Tocci, N., *Turkey and the European Union A Journey in the Unknown* [XI 2014], <https://www.brookings.edu/wp-content/uploads/2016/06/turkey-and-the-european-union.pdf>.
- Toygür, I., Tekin, F., Soler i Lecha, E. & Danforth, N., *Turkey's foreign policy and its consequences for the EU* [II 2022], [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/IDAN/2022/653662/EXPO_IDA\(2022\)653662_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/IDAN/2022/653662/EXPO_IDA(2022)653662_EN.pdf).
- UE: *Merkel chce ograniczenia funduszy przedakcesyjnych dla Turcji* [19 X 2017], <https://www.gazetaprawna.pl/wiadomosci/artykuly/1079516,merkel-chce-ograniczenia-funduszy-przedakcesyjnych-dla-turcji.html>.
- Wasilewski, K., *Turcja po nieudanym zamachu stanu – wyzwanie dla UE i USA*, „Biuletyn PISM” 2016, nr 7.
- Wasilewski, K., *Turcja w procesie przemian: wnioski dla strategii UE*, Warszawa 2017.
- Wasilewski, K., *Zmiany w polityce Unii Europejskiej wobec Turcji*, „Biuletyn PISM” 2020, nr 180.
- Wódka, J., *Polityka zagraniczna „nowej” Turcji. Implikacje dla partnerstwa transatlantyckiego*, Warszawa 2013.

Dominika Liszkowska – dr stosunków międzynarodowych, adiunkt w Katedrze Nauk o Polityce na Wydziale Humanistycznym Politechniki Koszalińskiej.
ORCID: 0000-0001-6312-341X

Piotr Małczyński

Wschodni gracz w europejskich rozgrywkach. Tożsamość turecka w kontekście piłki nożnej

Abstrakt

Piłka nożna stanowi istotne narzędzie reprodukcji tureckiej tożsamości narodowej. Możliwość wykorzystania sportu w procesie budowania narodu dostrzegli kemaliści. Ich zdaniem, rolą sportu miała być modernizacja tureckiego społeczeństwa na wzór krajów Europy. Obecnie turecki futbol stanowi integralny element europejskiego systemu rozgrywek. Z jednej strony turecka drużyna narodowa stała się wizytówką państwa – elementem kreowania pozytywnego wizerunku. Z drugiej natomiast jest instytucją, wokół której dochodzi do tworzenia i odtwarzania tożsamości narodowej. Tożsamościotwórcze oddziaływanie tureckiego futbolu wykracza poza granice Turcji. Turecka piłka nożna cieszy się zainteresowaniem diaspory, która za jej pomocą manifestuje przynależność etniczną. Piłka nożna wpisuje się w podstawowy dylemat tureckiej tożsamości. W kontekście zawodów rozważana jest „europejskość” bądź „wschodniość” Turków.

Słowa kluczowe: Turcja, tożsamość narodowa, nacjonalizm, piłka nożna, sport

Wstęp

Dnia 26 X 1923 r., a więc na trzy dni przed proklamowaniem powstania Republiki Turcji, swój pierwszy mecz rozegrała turecka reprezentacja piłkarska (remis z drużyną narodową Rumunii). Spotkanie sportowe stanowiło pretekst do zaprezentowania, zarówno przed lokalnym społeczeństwem, jak i międzynarodową opinią publiczną, nowo powstającego państwa narodowego. Powstaniu tureckiego państwa narodowego towarzyszył proces kształtowania tureckiego narodu. W tym celu tureccy działacze narodowi korzystali z narzędzi inżynierii społecznej, którymi standardowo posługują się nacjonałiści, m.in. edukacji¹

¹ Zob. Y. Bayar, *Formation of the Turkish Nation-State, 1920-1938*, Basingstoke 2014, s. 73-106; E. Gellner, *Narody i nacjonalizm*, Warszawa 2009.

czy wynalezionych tradycji². Procesy tworzenia i odtwarzania tureckiej tożsamości trwają nieustannie, a piłka nożna stanowi przestrzeń, w której dochodzi do (re)produkcji różnych wizji „tureckości”. Najpopularniejsze kluby piłkarskie w Turcji, mianowicie Beşiktaş, Galatasaray i Fenerbahçe, zostały założone przez nacjonalistów, którzy dążyli do dogonienia „obcych” i pokonania ich własną bronią³. Tym orężem miał być futbol – zachodnia praktyka kulturowa, którą zamierzano wykorzystać w celu zmodernizowania tureckiego społeczeństwa i nawiązania rywalizacji z krajami Zachodu⁴. Rozgrywki piłkarskie stały się platformą, dzięki której mogło dochodzić do (re)produkcji tożsamości tureckiej w opozycji do „obcych”. Na boisku bowiem reprezentacja narodu tureckiego w postaci drużyny piłkarskiej (klubowej bądź narodowej) napotykała reprezentację „innych”. Początkowo tymi „innymi” były niemuzułmańskie mniejszości, a od 1923 r. głównie (inne) narody Europy. Z czasem mecze reprezentantów Turcji z reprezentantami innych narodów stały się swego rodzaju nieformalnymi świętami narodowymi, podczas których afirmowana jest „tureckość”.

Przez 100 lat trwania Republiki Turcji futbol był nie tylko popularną rozrywką mas, ale także instrumentem polityki krajowej i zagranicznej⁵. Młodotureccy ideolodzy promowali sport w celu kształtowania narodu zgodnie z ich biopolityczną wizją „silnego i zdrowego”, a zarazem zintegrowanego narodu⁶. Poszczególne politycy próbowali wykorzystać piłkę nożną w celu zdobycia poparcia. Dlatego sponsorowali kluby i budowali stadiony, czego najdobitniejszym przykładem jest działalność wielu przedstawicieli Partii Sprawiedliwości i Rozwoju w ostatnich dwudziestu latach. Kibice starali się wykorzystać swoje zorganizowanie w trakcie antyrządowych protestów⁷. Z kolei tureccy przywódcy upatrywali w rozgrywkach piłkarskich szans na międzynarodowe uznanie, a następnie prestiż Republiki Turcji. Dla nich futbol stał się narzędziem służącym kreowaniu pozytywnego wizerunku państwa i budowania pozycji międzynarodowej⁸.

Niniejszy artykuł poświęcony jest wybranym aspektom tworzenia i odtwarzania tożsamości tureckiej w kontekście piłki nożnej. Podstawę tekstu stano-

² Zob. H. Yılmaz, *Becoming Turkish. Nationalist Reforms and Cultural Negotiations in Early Republican Turkey, 1923-1945*, Nowy Jork 2013; *Tradycja wynaleziona*, red. E.J. Hobsbawm, T. Ranger, Kraków 2008.

³ C. Emrence, *From elite circles to power networks: Turkish soccer clubs in a global age, 1903-2005*, „Soccer & Society” 2010, nr 3, s. 243.

⁴ D. Irak, *Football Fandom, Protest and Democracy. Supporter Activism in Turkey*, Abingdon 2019, s. 27.

⁵ Zob. P. Keddie, *The Passion. Football and the Story of Modern Turkey*, Londyn 2020.

⁶ D.N. Koçer, *Sports in the early republican period: The Turkish sports association magazine as an ideological apparatus*, „OPUS–Journal of Society Research” 2023, nr 52, s. 291-306.

⁷ Zob. D. Irak, *op.cit.*

⁸ J.-F. Polo, *Turkish sports diplomacy in the service of renewed power? The uses and limits of Turkey's „sport power”*, „European Journal of Turkish Studies” 2015, nr 21, s. 1-28.

wi przegląd literatury poświęconej społeczno-politycznym wymiarom futbolu w Turcji. W artykule przyjęto założenia teoretyczne płynące z koncepcji banalnego nacjonalizmu⁹.

Początki piłki nożnej w Turcji

Nowoczesna piłka nożna pojawiła się w Imperium Osmańskim pod koniec XIX w. Pierwszy odnotowany mecz piłkarski odbył się w 1875 r. w Salonikach. Spotkanie rozegrały drużyny składające się z przebywających w mieście Brytyjczyków. To właśnie przybysze z Wielkiej Brytanii przywieźli do osmańskich miast portowych, jak Izmir czy Saloniki, grę zwaną *football*¹⁰. Początki piłki nożnej w Turcji przypominają więc pierwsze dni tej dyscypliny sportu w kontynentalnej Europie czy Ameryce Południowej. Opracowana w połowie XIX w. w Anglii gra stała się praktyką kulturową, która wędrowała wraz z przedstawicielami Imperium Brytyjskiego. Futbol pojawiał się tam, gdzie trafiali wywodzący się z Wielkiej Brytanii marynarze, handlarze, górnicy, budowniczcy kolei itd. Sprowadzona przez migrantów rozrywka częstokroć spotykała się z zainteresowaniem przedstawicieli miejscowych społeczeństw (początkowo elit), którzy przyjmowali ją i dostosowywali do lokalnego kontekstu. W ten sposób lokalna (brytyjska) gra stawała się globalną dyscypliną sportu, a następnie globalną rozrywką¹¹.

W przypadku Imperium Osmańskiego proces upowszechnienia futbolu był hamowany przez monarchię, która okazała się niechętna wobec zachodniej praktyki kulturowej. Nieprzypadkowo pierwsze lokalne kluby piłkarskie zostały założone przez anatolijskich Greków – muzułmanie, którzy grali w piłkę nożną, spotykali się z represjami (np. zawieszeniem w szkole). Ostatecznie jednak walka Wysokiej Porty z westernizacją nie odstraszyła uczniów elitarnych szkół od uprawiania futbolu. Najdobitniejszym przykładem jest młodzież ze wzorowanego na szkołach francuskich Liceum Galatasaray w Stambule, która uczyła się zachodnich, nowoczesnych koncepcji, takich jak wolność, nacjonalizm czy sport. W 1905 r., korzystając z kryzysu reżimu sultana Abdülhamida II (schyłek tzw. okresu represji), uczniowie powołali klub Galatasaray. Na początku XX w. powstały również dwa inne stambulskie kluby – Beşiktaş oraz Fenerbahçe – które wraz z Galatasarayem nazywane są „wielką trójką”. Z czasem „wielka trójka” zdominowała miejscowe rozgrywki, stając się najpopularniejszymi drużynami klubowymi w Turcji. Początki popularności wspomnianych klubów wiążą się

⁹ M. Billig, *Banalny nacjonalizm*, Kraków 2008.

¹⁰ I. Dağhan, J.-F. Polo, *Turkey*, [w:] *The Palgrave International Handbook of Football and Politics*, red. J.-M. De Waele, S. Gibril, E. Glorizova, R. Spaaij, Cham 2018, s. 660.

¹¹ R. Giulianotti, *Football: a sociology of the global game*, Cambridge 1999, s. 6-9.

z narodowymi konotacjami, jakie budziła ich rywalizacja z zespołami składającymi się z przedstawicieli mniejszości greckiej, ormiańskiej czy żydowskiej oraz drużynami złożonymi z żołnierzy brytyjskich, francuskich i włoskich, którzy okupowali Stambuł w latach 1918-1923. Wspomniane zawody sportowe dość powszechnie rozumiano w kategoriach rywalizacji między narodami, natomiast Beşiktaş, Fenerbahçe i Galatasaray traktowano jak reprezentantów całego narodu tureckiego. W ten sposób piłka nożna została (jak dotąd) trwale wpisana w tureckie dyskursy narodowe¹².

Futbol a modernizacja Turcji

Reformatorzy, którzy dążyli do „uzdrowienia” „chorego człowieka Europy” – jak nazywano Imperium Osmańskie od końca XIX w. – pragnęli wykorzystać sport jako jedno z narzędzi modernizacji kraju. Młodoturkom przyświecał cel użycia rozrywek sportowych z zamiarem utworzenia nowoczesnego narodu tureckiego. W ich mniemaniu, uprawianie sportu miało kształtować nie tylko cielesność jednostek, lecz także „młode i zdrowe ciało narodu”¹³. Nieprzypadkowo „wielka trójka” została założona w kosmopolitycznych dzielnicach Stambułu, które stały się jądrem tureckiej modernizacji¹⁴. Środowiska związane ze wspomnianymi klubami wspierały idee nowoczesności, sekularyzacji i nacjonalizmu. Co więcej, Beşiktaş, Galatasaray i Fenerbahçe rywalizowały o przodownictwo w ruchu narodowym. Początkowo jednak stosunek władz nowo utworzonej Republiki Turcji do piłki nożnej pozostawał ambiwalentny. Co prawda Atatürk popierał budowanie nowoczesnego narodu poprzez sport, lecz preferował powszechną edukację sportową nad gry zespołowe. Zainteresowanie futbolem nie przekładało się bowiem na uprawianie sportu – więcej osób oglądało piłkarskie widowisko, niż trenowało i uczestniczyło w zawodach. Poszczególne cechy gry, jak agresja, indywidualizm czy rywalizacja, jawiły się jako sprzeczne z ideami rozwoju narodowej harmonii i solidarności. Ponadto obiektem krytyki stała się wspomniana rywalizacja między drużynami „wielkiej trójki”, ponieważ stambulskie kluby dzieliły między sobą kibiców zamiast prowadzić do ogólnonarodowej integracji społecznej. Jednakże kemalistowskie władze nie zamierzały zwalczać futbolu, którego popularność wzrastała wśród mas („wielka trójka” doczekała się fanów w całym kraju), co

¹² I. Dağhan, J.-F. Polo, *op.cit.*, s. 668; C. Kozanoğlu, *Beyond Edirne: Football and the National Identity Crisis in Turkey*, [w:] *Football Cultures and Identities*, red. G. Armstrong, R. Giulianotti, Londyn 1999, s. 117.

¹³ Ö. Senyuva, S. Tunç, *Turkey and the Europe of football*, „Sport in History” 2015, nr 4, s. 568; D.N. Koçer, *Sports in the early republican period: The Turkish sports association magazine as an ideological apparatus*, „OPUS–Journal of Society Research” 2023, nr 52, s. 291-306.

¹⁴ I. Dağhan, J.-F. Polo, *op.cit.*, s. 663-665.

w jakiś sposób przekładało się na zainteresowanie aktywnością fizyczną. Zamiast zwalczać popularną rozrywkę, władze postanowiły ją kontrolować i wykorzystać do własnych celów¹⁵.

Turcja na (piłkarskiej) arenie międzynarodowej

Tureckie władze znalazły sposób na spożytkowanie piłki nożnej w służbie narodu. Tym sposobem stała się m.in. dyplomacja sportowa, a więc wykorzystanie zawodów sportowych do realizacji określonych celów dyplomatycznych¹⁶. Od 1923 r. piłkarska reprezentacja Turcji uczestniczyła w meczach międzypaństwowych, symbolicznie dowodząc istnienia narodu tureckiego i potwierdzając miejsce nowo powstałej Republiki Turcji na arenie międzynarodowej. Partycypacja reprezentacji Turcji w rozgrywkach piłkarskich służyła zatem uznaniu tureckiej państwowości. Obecność tureckiej drużyny narodowej w zawodach piłkarskich była także sposobnością do zerwania z dawną łatką „chorego człowieka Europy” i zaprezentowania przed międzynarodową opinią publiczną nowego wizerunku Turcji jako kraju nowoczesnego na wzór europejski¹⁷.

Między 1923 a 1949 r. turecka drużyna narodowa rozegrała 36 spotkań. Jej przeciwnikami były przede wszystkim reprezentacje krajów europejskich (jedynie w czterech meczach w tym okresie drużyna turecka rywalizowała z drużyną pozaeuropejską), co dowodzi dążenia do umieszczenia Turcji wśród państw Europy¹⁸. Wśród rywali dominowały jednak zespoły reprezentujące wschód kontynentu, m.in. Polskę, Węgry, Bułgarię czy Związek Radziecki. Republika Turcji zabiegała o wzajemne uznanie z młodymi państwami Europy Wschodniej, a zarazem poszukiwała sojuszników. Przykładowo takim sojusznikiem Turcji stał się (do 1936 r.) ZSRR – oba państwa łączyło antyzachodnie nastawienie, a futbol stanowił pretekst do zacieśnienia współpracy. Jednocześnie Turcja dbała o dobre stosunki z sąsiadami, uczestnicząc od 1931 r. w Pucharze Bałkańskim. W 1935 r. imprezę zorganizowała Turcja. Zdaniem Atatürka, sport miał być wstępem do zacieśnienia relacji między krajami Półwyspu Bałkańskiego, w tym wymiany handlowej i kulturalnej¹⁹.

W latach 50. Turecki Związek Piłki Nożnej (Türkiye Futbol Federasyonu, TFF) zmienił kierunek, w którym wysyłał prowadzoną przez siebie reprezentację kraju.

¹⁵ Ö. Senyuva, S. Tunç, *op.cit.*, s. 568-570; por. A. Dever, B. Cevahircioglu, B. Demir, *Sports-politics relationship in Turkey in the early years of the republic*, „Turkish Journal of Sport and Exercise” 2017, nr 1, s. 39-49.

¹⁶ M.M. Kobierecki, *Dyplomacja sportowa. Sport w działaniach dyplomatycznych państw i aktorów niepaństwowych*, Łódź 2018.

¹⁷ Ö. Senyuva, S. Tunç, *op.cit.*, s. 570.

¹⁸ I. Dağhan, J.-F. Polo, *op.cit.*, s. 667.

¹⁹ Ö. Senyuva, S. Tunç, *op.cit.*, s. 571.

W tym czasie turecka drużyna narodowa rozgrywała mecze towarzyskie, nie tylko przeciwko zespołom z Europy Wschodniej (Polska, Węgry, Bułgaria), ale także Zachodniej (Belgia, Holandia, Portugalia, Hiszpania, Szkocja). Zmiana ta wynikała zarówno z przyczyn sportowych, jak i politycznych. W 1951 r. futbol w Turcji przeszedł proces profesjonalizacji, a działacze sportowi nie byli już usatysfakcjonowani wyłącznie udziałem w zawodach. Ważny stał się również rezultat. Rywalizacja z najlepszymi drużynami Europy miała poprawić poziom tureckiego futbolu. Jednocześnie Republika Turcji zbliżyła się do państw bloku zachodniego. Ważniejsze stały się więc mecze z sojusznikami z Zachodu²⁰.

Z perspektywy tureckiej polityki zagranicznej, za dowód uznania nowoczesności i „europejskości” traktuje się przyjęcie przedstawicielstwa Turcji do zachodnich organizacji międzynarodowych. Tymczasem TFF napotkał się ze sprzeciwem ze strony Międzynarodowej Federacji Piłki Nożnej (FIFA) oraz Unii Europejskich Związków Piłkarskich (UEFA), które nie zgodziły się na przyjęcie go w poczet związków piłkarskich Europy. Wymienione organizacje sportowe przyjęły orientalistyczną optykę, zgodnie z którą miejsce Turcji znajduje się w Azjatyckiej Konfederacji Piłkarskiej (AFC). W związku z powyższym w 1955 r. tureccy działacze sportowi podjęli szeroką kampanię lobbystyczną na rzecz włączenia miejscowego związku piłkarskiego do UEFA. Udział tureckiej drużyny narodowej w meczach z rywalami z całej Europy symbolicznie miał zatem podkreślić „europejskość” Turcji. Zabiegi doprowadziły do przyjęcia TFF do UEFA w 1962 r. W międzyczasie Turcja straciła możliwość dyplomatycznego wykorzystania futbolu w trakcie Mistrzostw Świata 1958, rezygnując z udziału w azjatyckich kwalifikacjach do imprezy²¹.

Od momentu akcesji do UEFA przeciwnikami tureckich zespołów są drużyny z całej Europy: drużyna narodowa rywalizuje z europejskimi reprezentacjami o udział w mistrzostwach świata czy mistrzostwach Europy, kluby uczestniczą w europejskich pucharach. Mecze z drużynami z Azji, nawet z państw sąsiadujących z Turcją, odbywają się niezwykle rzadko²². Struktura rozgrywek w obrębie UEFA determinuje więc większość kontaktów piłkarskich Turcji, niewątpliwie rzutując na dyplomację sportową tego państwa. Za przykład mogą posłużyć próby turecko-armeńskiego zbliżenia w latach 2008-2009 przy okazji meczów eliminacyjnych do Mistrzostw Świata 2010. Nawiązanie stosunków dyplomatycznych między Turcją a Armenią odbyło się w ramach europejskiej części eliminacji do mundialu, a przeciwnicy zostali wylosowani²³. Tymczasem inicjatywy związane

²⁰ Ibidem, s. 572.

²¹ Ibidem, s. 576-577.

²² T. Bora, O. Senyuva, *Nationalism, europeanization and football: Turkish fandom transformed?*, <https://books.openedition.org/septentrion/117115> (3 VII 2023).

²³ M. Kobierecki, *Dyplomacja futbolowa jako próba normalizacji stosunków dwustronnych Armenia-Turcja w XXI wieku*, „Środkoeuropejskie Studia Polityczne” 2019, nr 3, s. 177-190;

z wykorzystaniem piłki nożnej w celu zbliżenia Turcji z krajem azjatyckim wymagają wyjścia poza napięty kalendarz oficjalnych rozgrywek. Przykładowo próba zbliżenia turecko-syryjskiego z 2007 r. została oparta na organizacji specjalnego meczu towarzyskiego między Fenerbahçe a Al-Ittihad Aleppo²⁴.

Relacje tureckiego futbolu z (resztą) piłkarskiej Europy naznaczone są specyficznymi sprzecznościami, które korespondują z dylematami tureckiej tożsamości. Z jednej strony sympatycy piłki nożnej z Turcji częstokroć wyrażają pragnienie bycia częścią Europy²⁵. Zaadaptowanie na początku XX stulecia nowoczesnej dyscypliny sportu, jaką jest futbol, stanowi przejaw westernizacji i modernizacji Turcji. Przyjęcie miejscowego związku piłki nożnej do UEFA zostało odebrane jako kolejny dowód „europejskości” Turcji. Jednakże proces dowodzenia, iż „tureckość” wpisuje się w „europejskość” trwa do dziś. Uczestnictwo tureckich drużyn w rozgrywkach europejskich nadal bywa postrzegane w kategoriach sprawdzianu, w którym Turcy mogą udowodnić swój „europejski charakter”. Zdaniem tureckich kibiców, za odpowiednie świadectwo „europejskości” należy uznać właściwą postawę na boisku w konfrontacji z drużyną z Europy. Ze szczególnym zadowoleniem tureccy fani odbierają zwycięstwa nad silnymi europejskimi rywalami. Tego typu rezultatom towarzyszą komentarze bazujące na swego rodzaju orientalizmie *à rebours*, zgodnie z którymi to piłkarze z Turcji reprezentują nowoczesny Zachód, pokonując przedstawicieli barbarzyńskiego Wschodu. Z drugiej strony tureccy kibice wyrażają pragnienie podkreślenia „tureckiej odrębności”. Mecze drużyn z Turcji z przeciwnikami z (innych części) Europy, zarówno w rozgrywkach klubowych, jak i reprezentacyjnych, pozwalają na ukazanie „tureckości” w opozycji do „europejskości”. Fanom nieobca jest także chęć „odegrania się” na Europie. W tej perspektywie mecz z europejską drużyną jawi się jako okazja do „zemsty” na Europejczykach, którzy „pogardliwie traktują Turków”. Spotkania piłkarskie bywają traktowane jako sposób na rytualny rewanż za porażki z przeszłości: od klęsk militarnych Imperium Osmańskiego w wojnach z chrześcijańskimi państwami Europy, po nieudane negocjacje Turcji z Unią Europejską. W rozgrywkach futbolowych upatruje się możliwości pokazania „wyższości” Turków nad Europejczykami i pokonania ich własną bronią²⁶.

B. Aras, F. Özbay, *Turkish-Armenian Relations: Will Football Diplomacy Work?*, „SETA Policy Brief” 2008, nr 24, s. 1-7.

²⁴ I. Dağhan, J.-F. Polo, *op.cit.*, s. 671; J.-F. Polo, *op.cit.*, s. 5-6.

²⁵ E. Gökalp, *Beware the Turks are coming! Reproducing Turkish nationalism(s) through the press coverage of football games*, „RAMSES Series on Europe and the Mediterranean. Working Paper” 2006, nr 7, s. 7-8.

²⁶ I. Dağhan, J.-F. Polo, *op.cit.*, s. 668; B. Krawietz, *Sport and Nationalism in the Republic of Turkey*, „The International Journal of the History of Sport” 2014, nr 3, s. 340; B. Alpan, Ö. Şenyuva, *Does Qualifying Really Qualify? Comparing the Representations of Euro 2008 and Euro 2012 in the Turkish Media*, [w:] *The European Football Championship. Mega-Event and Vanity Fair*, red. B. Alpan, A. Schwell, A. Sonntag, Basingstoke 2015, s. 78.

Przez większość XX w. tureccy kibice nie mieli jednak wielu powodów do zadowolenia. Drużyny z Turcji, przede wszystkim drużyna narodowa, ale też kluby, z rzadka odnosiły korzystne rezultaty w rozgrywkach międzynarodowych. Brak sukcesów na arenach piłkarskich nie pozwalał na wykorzystanie piłki nożnej do budowania prestiżu Republiki Turcji. Drużyny z Turcji zaznaczały obecność narodu tureckiego wśród narodów świata, lecz przez długi okres nie były w stanie „ukazać potęgi” reprezentowanego państwa. Sytuacja zmieniła się pod koniec XX stulecia, gdy poziom tureckiego futbolu (w wymiarze ligowym oraz reprezentacyjnym) podniósł się. Już pierwszy awans drużyny narodowej na Mistrzostwa Europy w 1996 r. postrzegano w Turcji jako świadectwo postępu i wzrostu siły²⁷. Przyczyną podniesienia poziomu piłki nożnej w Turcji były m.in. neoliberalne reformy Turguta Özala²⁸. Dzięki nim czołowe tureckie kluby stały się atrakcyjne jako miejsce pracy dla zagranicznych zawodników i trenerów, ale także lokalnych talentów, którzy okazywali się mniej skłonni do emigracji. Turecka liga uniknęła losu innych lig wschodnioeuropejskich, które w obliczu komercjalizacyjnej transformacji piłki nożnej na przełomie XX i XXI w. oddaliły się od piłkarskiego centrum ulokowanego w Europie Zachodniej, przeistaczając w peryferie europejskiego futbolu. Ekonomiczna konkurencyjność ligi tureckiej stanowi o jej półperyferyjnej pozycji. Podniesienie poziomu rozgrywek w Turcji rzutowało na duże sukcesy na arenie międzynarodowej: w 2000 r. Galatasaray zdobył Puchar UEFA oraz Superpuchar Europy, natomiast w 2002 r. turecka drużyna narodowa zajęła trzecie miejsce na Mistrzostwach Świata i dotarła do półfinału Euro 2008.

Współcześnie tureckie władze kontynuują tradycję wykorzystania imprez sportowych w celach dyplomatycznych. Stambuł gościł finały Ligi Mistrzów w 2005 i 2023 r.²⁹ oraz finał Ligi Europy w 2009 r. Ponadto Turcja kilkakrotnie kandydowała o prawo do organizacji Mistrzostw Europy (Euro 2008, 2012, 2016, 2020, 2024, 2028, 2032)³⁰. Goszczenie imprez sportowych pozwala na wykorzystanie tzw. efektu reflektora, a więc skupienia międzynarodowych mediów na kraju, w którym odbywa się wydarzenie. Zainteresowanie gospodarzem rozgrywek stanowi dogodną sposobność do wystosowania komunikatów, które mają ukształtować pozytywny wizerunek państwa³¹. Celem organizowania imprez sportowych jest kreowanie wizerunku Turcji jako państwa dysponującego

²⁷ D. Reiche, C. Tinaz, *Policies for naturalisation of foreign-born athletes: Qatar and Turkey in comparison*, „International Journal of Sport Policy and Politics” 2018, s. 3.

²⁸ H. Kösebalaban, *Turkish media and sport coverage: marking the boundaries of national identity*, „Critique: Critical Middle Eastern Studies” 2004, nr 1, s. 51.

²⁹ W 2020 oraz 2021 r. finał Ligi Mistrzów również miał odbyć się w Stambule, lecz został przeniesiony z powodu pandemii covid-19.

³⁰ I. Dağhan, J.-F. Polo, *op.cit.*, s. 673.

³¹ R. Włoch, *(Nie)udane renegocjacje peryferyjności: globalizacja, jej aktorzy i wielkie imprezy sportowe*, „Kultura Współczesna” 2014, nr 1, s. 20-21.

dynamiczną gospodarką oraz stabilnym i silnym rządem, kraju nowoczesnego, a zarazem przywiązanego do konserwatywnych wartości³². Starania tureckich władz o prawo do goszczenia wielkich imprez sportowych można rozumieć jako próby zasygnalizowania zmiany położenia Republiki Turcji w światowych relacjach władzy i jej przesunięcia bliżej globalnego centrum. W przeszłości bowiem większość wielkich imprez sportowych odbywało się w państwach globalnego centrum, więc zorganizowanie wydarzenia tego typu przez państwo, które dotąd nie pełniło roli gospodarza, jest wyrazem aspiracji czy też manifestacją zmiany pozycji na świecie³³.

Reprezentacja „tureckości”

Reprezentacja narodu „występuje w jego imieniu”, a jednocześnie „przedstawia go”³⁴. Dotyczy to także reprezentacji piłkarskiej, która pełni rolę metonimii narodu. Metonimiczny związek między drużyną sportową a narodem sprawia, iż sukces sportowców jest dość powszechnie utożsamiany z sukcesem całego narodu. Natomiast charakterystyka zespołu reprezentacyjnego wskazuje na właściwości danej narodowości. Tureccy sympatycy futbolu oczekują zarówno sukcesów na arenie międzynarodowej, jak i odpowiedniego zaprezentowania „tureckości”.

Głód sukcesu skłania miejscowych działaczy piłkarskich do poszukania sposobu na powiększenie potencjału drużyny narodowej. Środkiem do zwiększenia szans reprezentacji Turcji w rywalizacji międzynarodowej ma być ściągnięcie utalentowanych sportowców z zagranicy. Na przełomie XX i XXI w. takie rozwiązanie stosowano w kilku dyscyplinach sportu (m.in. w zapasach, lekkiej atletyce czy koszykówce): imigrację traktowano jako remedium na brak lokalnych talentów, niewystarczające szkolenie młodzieży czy słabo rozwiniętą infrastrukturę sportową. Powołanie do kadry narodowej imigrantów może podnieść poziom zespołu i przyczynić się do osiągnięcia korzystnego rezultatu w rozgrywkach. Jednak istnieje ryzyko, że kibice nie uznają drużyny, w której występują zawodnicy obcego pochodzenia, za adekwatną reprezentację narodu. Podstawowy poziom reprezentatywności zapewniają przepisy FIFA, zgodnie z którymi zawodnicy grający dla drużyny narodowej muszą legitymować się obywatelstwem reprezentowanego kraju. Zbiór sportowców, którzy potencjalnie mogą zostać powołani do tureckiej drużyny narodowej, jest określany przede wszystkim zasadami wyznaczenia obywatelstwa Republiki Turcji. Obcokrajowcy, którzy chcieliby występować w barwach Turcji, muszą więc przejść proces naturalizacji. Co prawda przyznanie

³² J.-F. Polo, *op.cit.*, s. 21.

³³ R. Włoch, *op.cit.*, s. 20-21.

³⁴ M. Billig, *op.cit.*, s. 184.

obywatelstwa wymaga pięcioletniego, nieprzerwanego pobytu w kraju i znajomości języka tureckiego, aczkolwiek tureckie prawo naturalizacyjne przewiduje specjalne traktowanie osób, które mogą wnieść znaczący wkład w dziedzinach nauki, technologii, sztuki, kultury czy właśnie sportu³⁵.

Naturalizacja sportowców w Turcji nie jest zjawiskiem rzadkim. W przypadku piłkarzy przyjęcie tureckiego obywatelstwa pomaga w ominięciu limitów, które ustalają liczbę obcokrajowców zatrudnionych w klubach³⁶. Pierwsze limity obcokrajowców TFF wprowadził w 1951 r. – wówczas drużyna klubowa mogła mieć w składzie tylko jednego piłkarza spoza Turcji. Z czasem, zwłaszcza podczas liberalizacji przepisów na przełomie XX i XXI w., liczba dozwolonych obcokrajowców wzrastała. Od sezonu 2021/2022 limit jest stopniowo zmniejszany. Zgodnie z przepisami na sezon 2022/2023, klub mógł zatrudnić 12 zagranicznych piłkarzy, a od sezonu 2023/2024 klub ma prawo do zatrudnienia 10 obcokrajowców³⁷. Celem limitów tego typu jest dbałość o lokalne talenty oraz poziom reprezentacji³⁸. Ominięcie restrykcji staje się jednym z powodów, dla których poszczególni zagraniczni piłkarze, zdecydowani na kontynuowanie kariery w Turcji, ubiegają się o tureckie obywatelstwo. Co ciekawe, krok ten podejmują przede wszystkim zawodnicy pozaeuropejscy, m.in. z Nigerii (Jay-Jay Okocha, Uche Okechukwu), Gwinei (Ibrahim Yattara, Souleymane Youla) czy Brazylii (Marcos Aurélio, Márcio Nobre, Wederson). Naturalizacji towarzyszy zmiana imienia na turecko brzmiące, a zarazem muzułmańskie. Przykładowo Marcos Aurélio stał się Mehmetem Aurélio, a Márcio Nobre zmienił imię na Mert Nobre. Zjawisko przyjęcia turecko-muzułmańskich imion świadczy o etnokulturowym rozumieniu tureckiej tożsamości, zgodnie z którym islam oraz tureckie pochodzenie etniczne traktowane są jako jądro „tureckości”³⁹. Istotnym elementem tureckiego nacjonalizmu wydaje się bowiem swoista ideologia językowa⁴⁰. Zakłada ona indeksalność języka tureckiego – wskazywać ma on na turecką tożsamość⁴¹. Przykład Marcosa/Mehmeta Aurélio ilustruje jednocześnie inkluzywny i ekskluzywny

³⁵ D. Reiche, C. Tinaz, *op.cit.*, s. 7-9.

³⁶ Y. Nuhurat, *Mediating Turkishness through Language in Transnational Football*, [w:] *The European Football Championship. Mega-Event and Vanity Fair*, red. B. Alpan, A. Schwell, A. Sonntag, Basingstoke 2015, s. 137.

³⁷ M.E. Çallı, *Turkish Football Federation announces changes in number of foreign players* [2 VI 2021], <https://www.aa.com.tr/en/sports/turkish-football-federation-announces-changes-in-number-of-foreign-players/2262110#> (3 VII 2023).

³⁸ S. Gardiner, R. Welch, *Nationality and protectionism in football: why are FIFA's „6+5 rule” and UEFA's „home-grown player rule” on the agenda?*, „*Soccer & Society*” 2011, nr 12, s. 774-787.

³⁹ Y. Nuhurat, *op.cit.*, s. 138.

⁴⁰ Ideologie językowe są to „postawy, opinie, przekonania lub teorie, które mamy na temat języka”. L.M. Ahearn, *Antropologia lingwistyczna. Wprowadzenie*, Kraków 2013, s. 33.

⁴¹ Y. Nuhurat, *op.cit.*, s. 138.

wymiar tureckiego obywatelstwa. Otwartość wobec („przydatnych”) imigrantów idzie w parze z podkreśleniem „etniczno-religijnego” charakteru narodu. Z kolei jako warunek wstępu do tak zdefiniowanej „wspólnoty narodowej” wskazana zostaje swego rodzaju konwersja.

Naturalizacja, choć polepsza status prawny piłkarza w futbolu klubowym, nie jest jednak warunkiem wystarczającym do tego, aby zawodnik mógł zostać powołany do reprezentacji. Przepisy FIFA istotnie ograniczają możliwość zmiany drużyny narodowej – debiut dorosłego zawodnika w reprezentacji zamykał drogę do zmiany barw narodowych. Tak więc selekcjoner drużyny narodowej ma prawo do powołania jedynie tych naturalizowanych graczy, którzy nie występują w innych reprezentacjach. Ponadto, FIFA zabezpieczyła się przed procederem masowego drenażu talentów, wprowadzając wymóg, zgodnie z którym naturalizowani piłkarze powinni być związani z nową ojczyzną poprzez przodków lub kilkuletnie okresy zamieszkania. Należy zaznaczyć, że wielu piłkarzy, którzy przyjęli tureckie obywatelstwo, nie spełniało wspomnianych kryteriów. Uzyskanie tureckiego paszportu umocniło ich pozycję w miejscowych klubach, lecz nie umożliwiło występów w tureckiej kadrze narodowej. Wyjątkowym przykładem zawodnika, który przeszedł proces naturalizacji, a następnie grał w reprezentacji Turcji, jest Mehmet Aurélio. Urodzony w Brazylii pomocnik Fenerbahçe i Beşiktaşu wystąpił kilkadziesiąt razy w tureckiej drużynie narodowej, przyczyniając się do osiągnięcia półfinału Mistrzostw Europy w 2008 r.

Inną strategią, za pomocą której działacze sportowi próbują wzmocnić potencjał tureckiej drużyny narodowej, jest ściąganie z zagranicy piłkarzy tureckiego pochodzenia. W wielu państwach wysyłających migrantów pojawiają się oczekiwania odnośnie do różnego rodzaju transferów, w tym transferów społecznych, czyli przekazania przez emigrantów umiejętności i postaw sprzyjających rozwojowi kraju przodków⁴². Od piłkarzy, którzy są potomkami emigrantów z Turcji, oczekuje się jakości sportowej, a zarazem „zachowania” tureckiej tożsamości i przywiązania do tureckiego państwa narodowego. Kluby z Turcji chętnie zatrudniają zagranicznych piłkarzy o tureckich korzeniach, ponieważ zazwyczaj prezentują wysoki poziom sportowy, a jednocześnie nie naruszają wspomnianych limitów zatrudnianych obcokrajowców. Do tureckiej ligi trafiają nawet zawodnicy, którzy zdecydowali się na reprezentowanie kraju urodzenia, m.in. grający dla Niemiec Mesut Özil, występujący w barwach Szwajcarii Gökhan İnler. TFF zależy jednak przede wszystkim na piłkarzach, którzy mogą zasilić kadrę tureckiej drużyny narodowej. W tym celu w 1998 r. założono biuro rekrutacyjne w Niemczech. Turecka federacja zaczęła wykorzystywać argument strukturalnej dyskryminacji, zgodnie z którym piłkarze o tureckich korzeniach są w Niemczech dyskryminowani ze względu na pochodzenie etniczne, co ma uniemożliwiać im rozwój

⁴² S. Castles, M.J. Miller, *Migracje we współczesnym świecie*, Warszawa 2011, s. 82-83.

kariery reprezentacyjnej⁴³. Dzięki namowom działaczy, grę dla tureckiej drużyny narodowej wybrało wielu potomków *gastarbeiterów* (np. Yıldıray Baştürk, Ümit Davala, Tayfur Havutçu, Hakan Çalhanoglu, Hamit Altıntop, Nuri Şahin, Hakan Balta, Ömer Toprak). Co więcej, TFF przekonał do reprezentowania Turcji nie tylko piłkarzy z Niemiec, ale także m.in. z Holandii (Oğuzhan Özyakup, Orkun Kökçü), Wielkiej Brytanii (Colin Kâzım-Richards, Muzzy Izzet) czy Francji (Mevlüt Erdinç). Od przełomu XX i XXI w. zawodnicy urodzeni za granicą są istotnym elementem tureckiej reprezentacji piłkarskiej.

Reprodukcja zróżnicowanego narodu

Piłkarskie sukcesy przełomu XX i XXI w. sprawiły, iż tożsamość turecka stała się bardziej atrakcyjna dla szerokich mas społecznych, w tym dla mniejszości zamieszkujących Turcję. Jak donosiła prasa, udane występy tureckiej drużyny narodowej oraz Galatasarayu były świętowane także przez Kurdów, a nawet przez mieszkańców całego świata muzułmańskiego. Integracja mniejszości kurdyjskiej za pomocą piłki nożnej wydała się możliwa, ponieważ futbol oferował rywalizację międzynarodową, nie zaś wewnętrzną, opartą na relacjach etnicznych. Bywało bowiem, że konflikt turecko-kurdyjski znajdował odzwierciedlenie na tureckich stadionach. Innymi słowy, w kontekście rozgrywek międzynarodowych tożsamość turecka kształtowana jest przede wszystkim w opozycji do innych państw narodowych, przez co granica „tureckości” może być wytyczana wzdłuż granic Republiki Turcji, nie zaś granic etnicznych wewnątrz państwa⁴⁴.

Sukcesy tureckich piłkarzy przyczyniają się do wzmocnienia tureckiej tożsamości, zarówno w samej Turcji, jak i za granicą. Udział drużyn z Turcji w rozgrywkach międzynarodowych wpływa również na turecką diasporę. Mecze tureckich drużyn są okazją do zmanifestowania przez przedstawicieli mniejszości tureckich w Europie przywiązania do „tureckości”. W wielu europejskich miastach funkcjonują kluby kibiców, które skupiają fanów najsłynniejszych klubów nad Bosforem. Wokół „wielkiej trójki” powstają „wspólnoty wyobrażone”, które sięgają poza granice Republiki Turcji, obejmując obywateli różnych krajów Europy⁴⁵.

⁴³ S. Metzger, Ö. Özvatan, *Games of Belonging: Football, Boundaries and Politics between Germany and Turkey*, „Nationalities Papers” 2020, nr 4, s. 743.

⁴⁴ H. Kösebalaban, *op.cit.*, s. 56-57.

⁴⁵ N. Szogs, *Performing Loyalties/Rivalries: Galatasaray and Fenerbahçe Fans in Vienna*, [w:] *New Ethnographies of Football in Europe People, Passions, Politics*, red. A. Schwell, N. Szogs, M.Z. Kowalska, M. Buchowski, Basingstoke 2016, s. 195-211; J. McManus, *Building a Turkish Fan Community: Facebook, Schengen and Easyjet*, [w:] *New Ethnographies of Football...*, s. 212-227.

Zakończenie

Kluczowym aspektem kształtowania tożsamości tureckiej w kontekście piłki nożnej jest relacja między „tureckością” a „europejskością”. W piłce nożnej upatrywano sposobu na utworzenie nowoczesnego narodu na wzór europejski. Praktykowanie futbolu, udział w rozgrywkach czy sukces na arenach piłkarskich – w zależności od okresu – bywały traktowane jako dowód „europejskości” Turków. Przykładowo zwycięstwa Galatasarayu w rozgrywkach UEFA na przełomie XX i XXI w. interpretowano jako potwierdzenie formowania się nowej tureckiej tożsamości, która miała wpisać się w neoliberalne zasady konkurencyjności i globalnego zorientowania⁴⁶. Równolegle funkcjonuje swego rodzaju antyeuropejski resentyment, który objawia się chęcią „zrewanżowania się” Europejczykom za doznane krzywdy. Z tej perspektywy piłka nożna jawi się jako narzędzie rewanżu – wygrana tureckich piłkarzy ma wykazać „wyższość” Turcji nad Europą. Krytyczny stosunek wobec Zachodu jest istotnym aspektem projektu „Nowej Turcji”. Nieprzypadkowo piłka nożna zajmuje kluczowe miejsce w polityce Recepta Tayyipa Erdoğan. W wizji Erdoğan, futbol służyć ma wykształceniu tożsamości opartej na konserwatyźmie oraz islamie – stąd konieczność rywalizacji z sekularyzmem środowisk kibicowskich, które pozostają przywiązane do kemalistowskich idei. Flagowym elementem projektu „Nowej Turcji” w kontekście piłki nożnej stał się klub wspierany przez władze – Başakşehir. Stambulska drużyna osiąga sukcesy sportowe, lecz (jak na razie) nie jest w stanie przyciągnąć większej liczby kibiców⁴⁷.

Abstract

Piotr Małczyński

An Eastern player in European competition. Turkish identity in the context of football

Football is an important tool of reproduction of Turkish national identity. The possibility of using sports in the nation-building process was recognized by the Kemalists. In their view, the role of sport was to modernise Turkish society along the lines of European countries. Nowadays Turkish football is an integral part of the European competition system. On the one hand, the Turkish national team

⁴⁶ C. Emrence, *op.cit.*, s. 639.

⁴⁷ D. Irak, *Football in Turkey during the Erdoğan regime*, „Soccer & Society” 2020, nr 6, s. 680-691.

has become a showcase for the country – an element of creating a positive image. On the other hand, it is an institution around which the creation and recreation of national identity takes place. The identity-forming impact of Turkish football extends beyond Turkey's borders. Turkish football is of interest to the diaspora, who use it to manifest ethnicity. Football is part of the fundamental dilemma of Turkish identity. In the context of the games, the „Europeanness” or „Easternness” of the Turks is considered.

Key words: Turkey, national identity, nationalism, football, sport

References

- Ahearn, L.M., *Antropologia lingwistyczna. Wprowadzenie*, Kraków 2013.
- Alpan, B. & Şenyuva, Ö., *Does Qualifying Really Qualify? Comparing the Representations of Euro 2008 and Euro 2012 in the Turkish Media*, [in:] *The European Football Championship. Mega-Event and Vanity Fair*, eds. B. Alpan, A. Schwell, A. Sonntag, Basingstoke 2015.
- Aras, B. & Özbay, F., *Turkish-Armenian Relations: Will Football Diplomacy Work?*, „SETA Policy Brief” 2008, nr 24.
- Bayar, Y., *Formation of the Turkish Nation-State, 1920-1938*, Basingstoke 2014.
- Billig, M., *Banalny nacjonalizm*, Kraków 2008.
- Bora, T. & Senyuva, O., *Nationalism, europeanization and football: Turkish fandom transformed?*, <https://books.openedition.org/septentrion/117115>.
- Çalli, M.E., *Turkish Football Federation announces changes in number of foreign players* [2 VI 2021], <https://www.aa.com.tr/en/sports/turkish-football-federation-announces-changes-in-number-of-foreign-players/2262110#>.
- Castles, S. & Miller, M.J., *Migracje we współczesnym świecie*, Warszawa 2011.
- Dever, A., Cevahircioglu, B. & Demir, B., *Sports-politics relationship in Turkey in the early years of the republic*, „Turkish Journal of Sport and Exercise” 2017, nr 1.
- Emrence, C., *From elite circles to power networks: Turkish soccer clubs in a global age, 1903-2005*, „Soccer & Society” 2010, nr 3.
- Gardiner, S. & Welch, R., *Nationality and protectionism in football: why are FIFA's „6+5 rule” and UEFA's „home-grown player rule” on the agenda?*, „Soccer & Society” 2011, nr 12.
- Gellner, E., *Narody i nacjonalizm*, Warszawa 2009.
- Giulianotti, R., *Football: a sociology of the global game*, Cambridge 1999.

- Gökalp, E., *Beware the Turks are coming! Reproducing Turkish nationalism(s) through the press coverage of football games*, „RAMSES Series on Europe and the Mediterranean. Working Paper” 2006, nr 7.
- Hobsbawm, E.J., *Narody i nacjonalizm po 1780 roku. Program, mit, rzeczywistość*, Warszawa 2010.
- Irak, D., *Football Fandom, Protest and Democracy. Supporter Activism in Turkey*, Abingdon 2019.
- Irak, D., *Football in Turkey during the Erdoğan regime*, „Soccer & Society” 2020, nr 6.
- Irak, D. & Polo, J.-F., *Turkey*, [in:] *The Palgrave International Handbook of Football and Politics*, eds. J.-M. De Waele, S. Gibril, E. Glorizova, R. Spaaij, Cham 2018.
- Keddie, P., *The Passion. Football and the Story of Modern Turkey*, Londyn 2020.
- Kobierecki, M., *Dyplomacja futbolowa jako próba normalizacji stosunków dwustronnych Armenia–Turcja w XXI wieku*, „Środkowoeuropejskie Studia Polityczne” 2019, nr 3, s. 177-190.
- Kobierecki, M.M., *Dyplomacja sportowa. Sport w działaniach dyplomatycznych państw i aktorów niepaństwowych*, Łódź 2018.
- Koçer, D.N., *Sports in the early republican period: The Turkish sports association magazine as an ideological apparatus*, „OPUS–Journal of Society Research” 2023, nr 52.
- Kösebalaban, H., *Turkish media and sport coverage: marking the boundaries of national identity*, „Critique: Critical Middle Eastern Studies” 2004, nr 1.
- Kozanoglu, C., *Beyond Edirne: Football and the National Identity Crisis in Turkey*, [in:] *Football Cultures and Identities*, eds. G. Armstrong, R. Giulianotti, Londyn 1999.
- Krawietz, B., *Sport and Nationalism in the Republic of Turkey*, „The International Journal of the History of Sport” 2014, nr 3.
- McManus, J., *Building a Turkish Fan Community: Facebook, Schengen and Easyjet*, [in:] *New Ethnographies of Football in Europe People, Passions, Politics*, eds. A. Schwell, N. Szogs, M.Z. Kowalska, M. Buchowski, Basingstoke 2016.
- Metzger, S. & Özvatan, Ö., *Games of Belonging: Football, Boundaries and Politics between Germany and Turkey*, „Nationalities Papers” 2020, nr 4.
- Nuhrat, Y., *Mediating Turkishness through Language in Transnational Football*, [in:] *The European Football Championship. Mega-Event and Vanity Fair*, eds. B. Alpan, A. Schwell, A. Sonntag, Basingstoke 2015.
- Polo, J.-F., *Turkish sports diplomacy in the service of renewed power? The uses and limits of Turkey’s „sport power”*, „European Journal of Turkish Studies” 2015, nr 21.

- Reiche, D. & Tinaz, C., *Policies for naturalisation of foreign-born athletes: Qatar and Turkey in comparison*, „International Journal of Sport Policy and Politics” 2018.
- Senyuva, Ö. & Tunç, S., *Turkey and the Europe of football*, „Sport in History” 2015, nr 4.
- Szogs, N., *Performing Loyalties/Rivalries: Galatasaray and Fenerbahçe Fans in Vienna*, [in:] *New Ethnographies of Football in Europe People, Passions, Politics*, eds. A. Schwell, N. Szogs, M.Z. Kowalska, M. Buchowski, Basingstoke 2016.
- Tradycja wynaleziona*, eds. E.J. Hobsbawm, T. Ranger, Kraków 2008.
- Włoch, R., *(Nie)udane renegocjacje peryferyjności: globalizacja, jej aktorzy i wielkie imprezy sportowe*, „Kultura Współczesna” 2014, nr 1.
- Yilmaz, H., *Becoming Turkish. Nationalist Reforms and Cultural Negotiations in Early Republican Turkey, 1923-1945*, Nowy Jork 2013.

Piotr Małczyński – dr kulturoznawstwa, adiunkt w Katedrze Historii Najnowszej i Myśli Politycznej w Instytucie Nauk o Polityce i Administracji Uniwersytetu Zielonogórskiego. ORCID: 0000-0002-2488-5515

Marcin Szydzisz

Piotr Kosiorek

Relacje turecko-palestyńskie. Ciągłość czy zmiana?

Abstrakt

Po dojściu do władzy w Turcji Partii Sprawiedliwości i Rozwoju (tur. *Adalet ve Kalkınma Partisi*, AKP) w 2002 r. nastąpiło przemodelowanie tureckiej polityki zagranicznej. Od tego czasu można zaobserwować także pogłębianie relacji turecko-palestyńskich. Zmiana ta jest związana z nową doktryną wyznaczającą kierunki aktywności zewnętrznej, a także z uwarunkowaniami polityki regionalnej Ankary, która rywalizuje z innymi graczami o rolę mocarstwa regionalnego. Wpływ na intensywność działań względem Palestyny mają również napięcia między Turcją a Izraelem, które cechuje różna intensywność. Pomimo przywrócenia relacji dyplomatycznych między dwoma państwami w 2016 r., Republika nie zrezygnowała z propalestyńskiej postawy. Celem niniejszego artykułu jest przeanalizowanie relacji turecko-palestyńskich pod kątem głównych zasad determinujących aktywność zewnętrzną Ankary. Z uwagi na nieproporcjonalność podmiotową należy zauważyć, że to Turcja z pozycji gracza regionalnego podejmuje kroki względem Palestyny. Obszary te dotyczą takich kwestii jak: pomoc humanitarna, dziedzictwo kulturowe, tożsamość i więzi historyczne czy wymiana handlowa. W relacjach z Palestyną Turcja wykorzystuje swoje instytucjonalne narzędzia *soft power*, co służy także celom strategicznym państwa. W pierwszej części pracy zostały przedstawione główne zasady i mechanizmy tureckiej polityki zagranicznej, a także wyznaczające ją kierunki aktywności. Stanowią one podstawę do omówienia charakteru relacji politycznych między dwiema stronami oraz przeanalizowania relacji gospodarczych, pomocy humanitarnej i współpracy w dziedzinie kultury.

Słowa kluczowe: Turcja, Palestyna, relacje turecko-palestyńskie, polityka zagraniczna, *soft power*

Wstęp

Relacje turecko-palestyńskie nabrały szczególnego znaczenia w 2002 r., po dojściu do władzy w Turcji Partii Sprawiedliwości i Rozwoju (tur. *Adalet ve Kalkınma Partisi*, AKP). Od tego czasu można zaobserwować przemodelowanie tureckiej polityki zagranicznej i zmiany wyznaczających ją kierunków. Skutkiem tego było wypracowanie nowych doktryn mających określić miejsce Turcji w regionie i w stosunkach międzynarodowych¹. Tym co było widoczne w dziedzinie aktywności zewnętrznej Republiki było stopniowe uniezależnianie się od świata zachodniego. W tamtym okresie była to wyraźna zmiana jakościowa w stosunku do dotychczasowej strategii Turcji, która od momentu swojego powstania w 1923 r. za jeden z priorytetów uznawała rozwijanie relacji z Zachodem. Celem założyciela Republiki, Mustafy Kemala Atatürka, obok przeprowadzenia wolnościowych reform, dotyczących modernizacji gospodarki, sekularyzacji państwa czy zmian systemu prawnego i socjalnego², było włączenie Turcji do zachodniego kręgu cywilizacyjnego. Miało się to dokonać poprzez wyznaczenie dwóch kierunków działań. Pierwszy zakładał westernizację kultury tureckiej. Drugi natomiast dotyczył polityki zewnętrznej ukierunkowanej na aktywny udział w forach instytucji wielostronnych. Republika będąc jednym z państw założycieli ONZ jest także członkiem takich organizacji jak m.in. Rada Europy, Organizacja Współpracy Gospodarczej i Rozwoju (OECD), Europejski Bank Odbudowy i Rozwoju, Międzynarodowa Agencja Energii Atomowej, Międzynarodowa Organizacja Pracy, Międzynarodowy Bank Odbudowy i Rozwoju, Międzynarodowy Fundusz Walutowy³. W roku 1959 po raz pierwszy ze strony Republiki padła deklaracja dotycząca chęci członkostwa we Wspólnotach Europejskich⁴. Ponowiono ją w roku 1987, co jednak nie doprowadziło do przyjęcia Turcji w poczet państw europejskich⁵.

¹ E. Brzdąkiewicz, *Polityka zagraniczna Republiki Turcji*, [w:] *Wprowadzenie do polityki zagranicznej muzułmańskich państw Bliskiego Wschodu i Afryki Północnej*, red. M. Woźniak-Bobińska, A.M. Solarz, Warszawa 2018, s. 112.

² M. Şükrü Hanioglu, *Ataturk: An Intellectual Biography*, Princeton 2011, s. 55.

³ U.S. Embassy & Consulates in Türkiye, *Policy & History*, <https://tr.usembassy.gov/our-relationship/policy-history/> (3 VIII 2023).

⁴ Efektem było podpisanie w 1963 r. *Ankara Agreement* określającego ramy kooperacji między Europejską Wspólnotą Gospodarczą a Republiką Turcji. Pełny tekst dokumentu dostępny na stronie Parlamentu Europejskiego pod adresem: <https://www.europarl.europa.eu/delegations/en/d-tr/documents/eu-texts> (2 VIII 2023).

⁵ Za niedopuszczeniem do instytucjonalnej integracji ze strukturami europejskimi w dalszym ciągu przemawiają następujące argumenty: 1) turecka interwencja militarna na Cyprze, 2) klasyfikacja geograficzna (zaledwie 3% powierzchni Turcji znajduje się w Europie), 3) ludobójstwo Ormian dokonane w okresie I wojny światowej (śmierć poniosło wówczas ok. 1,5 mln osób pochodzenia ormiańskiego), 4) polityka Turcji wobec Kurdów, 5) bezpośrednie granice z Syrią, Irakiem i Iranem, 6) różnice religijne i kulturowe między obywatelami Unii Europejskiej a tureckim społeczeństwem, 7) zagrożenia wynikające z migracji i przepływu

W roku 1999 Republika została uznana za państwo kwalifikujące się do członkostwa w Unii Europejskiej⁶.

Turcja oprócz chęci udziału w forach wielostronnych dążyła także do uczestnictwa w euroatlantyckim systemie bezpieczeństwa. Prozachodnia polityka zagraniczna doprowadziła do podpisania 17 X 1951 r. protokołu w sprawie akcesji Turcji do Traktatu Północnoatlantyckiego. Dnia 18 II 1952 r. podpisano ustawę o przystąpieniu Republiki do NATO i tym samym kraj ten stał się członkiem Sojuszu Północnoatlantyckiego⁷. Opowiedzenie się po stronie „wolnego świata i bloku zachodniego” było od tej pory „kamieniem węgielnym” tureckiej polityki obronności i bezpieczeństwa, a także centralnym punktem aktywności zewnętrznej Ankary⁸. Działania te świadczyły o dążeniach Turcji prowadzących do aktywnego udziału w strukturach euroatlantyckich zarówno w sensie politycznym, jak i w kwestii bezpieczeństwa kolektywnego. Wraz z objęciem władzy przez AKP nastąpiła reorientacja kierunków polityki zagranicznej a jej zasady zostały oparte na koncepcjach, które do dziś stanowią fundament dla aktywności Ankary w relacjach ze światem zewnętrznym. Nowe doktryny pozwoliły na włączanie w dziedzinę aktywności zewnętrznej wszystkich uczestników życia społecznego, w tym aktorów niepaństwowych. Znajduje to obecnie odzwierciedlenie w relacjach z Palestyną. Od 2002 r. można zaobserwować pogłębianie relacji turecko-palestyńskich. Wiąże się to z uwarunkowaniami polityki regionalnej Ankary, która rywalizuje z innymi graczami o rolę mocarstwa regionalnego. Wpływ na intensywność działań względem Palestyny mają także napięcia między Turcją a Izraelem, które cechuje różna intensywność. Pomimo przywrócenia relacji dyplomatycznych między dwoma państwami w 2016 r., Republika nie zrezygnowała z pro-palestyńskiej postawy. Celem niniejszego artykułu jest przeanalizowanie relacji turecko-palestyńskich pod kątem głównych zasad determinujących aktywność zewnętrzną Ankary. Hipoteza tekstu opiera się na założeniu, że polityka Turcji wobec Palestyny jest odzwierciedleniem strategii Republiki, która z jednej strony zakłada realne działania w sferze politycznej, gospodarczej, humanitarnej i tożsamościowej względem strony palestyńskiej, z drugiej jednak równolegle służy tureckim interesom narodowym. W celu przeanalizowania zaprezentowanej hipotezy sformułowano dwa pytania badawcze: 1) Jaką rolę w tureckiej polityce zagranicznej odgrywa kwestia palestyńska: czy jest ona traktowana instrumentalnie

osób (przedstawianie się na terytorium Unii Europejskiej potencjalnych terrorystów i *foreign fighters*), 8) wyzwania natury ekonomicznej związane z migracjami.

⁶ Komisja Europejska, *Türkiye*, https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/enlargement-policy/turkiye_en (2 VIII 2023).

⁷ Republic of Türkiye Ministry of Foreign Affairs, *Turkey – NATO Together for Peace and Security Since 60 Years*, <https://www.mfa.gov.tr/turkey-nato-together-for-peace-and-security-since60-years.en.mfa> (2 VIII 2023).

⁸ Ibidem.

czy jednak należy ją postrzegać jako jeden z elementów koherentnej wizji Ankary w relacjach ze światem zewnętrznym? 2) Co charakteryzuje relacje między Turcją a Palestyną: krótkoterminowe koniunktury regionalne czy ciągłość i spójność strategii wyznaczającej priorytety polityki zagranicznej Republiki? Główne metody badawcze wykorzystane w pracy to metody decyzyjna i behawioralna. Analiza ośrodka decyzyjnego, procesu implementacji strategii polityki zagranicznej w przełożeniu na zachowania polityczne decydentów tureckich w kontekście relacji z Palestyną pomoże w zweryfikowaniu zaprezentowanej hipotezy oraz pozwoli odpowiedzieć na pytania badawcze.

Koncepcja głębi strategicznej jako podstawa tureckiej polityki zagranicznej

Filarem polityki zagranicznej Ankary stała się koncepcja *głębi strategicznej*, której autorem jest Ahmet Davutoğlu. Pełnił on funkcję ministra spraw zagranicznych (2009-2014) oraz premiera (2014-2016). W 2016 r. Davutoğlu został zdymisjonowany ze stanowiska przez urzędującego do dziś prezydenta Republiki, Recepta Tayyipa Erdoğan⁹. W 2001 r. opublikował książkę pt. *Strategiczna głębia*¹⁰. W publikacji zwracał uwagę m.in. na to, iż turecka polityka zewnętrzna drugiej połowy XX w. była wsteczna i nadmiernie uzależniona od zachodnich partnerów. Po upadku ZSRR i rozpadzie dwubiegunowego świata Ankara nie potrafiła wykorzystać swojego korzystnego położenia geopolitycznego. Nowa sytuacja międzynarodowa po *zimniej wojnie* uwidoczniała nieumiejętność odnalezienia się Turcji w nowej rzeczywistości¹¹. Jako politolog, Davutoğlu zajmował się naukowo polityką zagraniczną Republiki. W relacjach ze światem zewnętrznym podkreślał istotę zintegrowanej polityki zagranicznej skupiającej wiele obszarów¹² oraz zwracał uwagę na potencjał *soft power*¹³. Koncepcje Davutoğlu przez wielu obserwatorów i ekspertów są postrzegane jako obranie nowego kursu związanego ze zmianą w rozłożeniu akcentów względem współpracy z Zachodem a państwami Bliskiego Wschodu, gdzie Turcja miałaby ograniczyć swoją aktywność ze światem euroatlantyckim. To stwierdzenie jest jednak nieprecyzyjne. Bülent Aras zauważa, że polityka zagraniczna Ankary jest motywowana nie tyle rezygnacją z dotych-

⁹ D. Barchard, *Ahmet Davutoğlu Resigns: Why the Turkish Prime Minister Had to Go* [5 V 2016], <https://www.newsweek.com/why-turkish-prime-minister-had-resign-456067> (2 VIII 2023).

¹⁰ A. Davutoğlu, *Stratejik derinlik: Türkiye'nin uluslararası konumu*, Istanbul 2001.

¹¹ J. Niemiec, *Koncepcja „strategicznej głębi” w tureckiej polityce zagranicznej*, „TeKa of Political Science and International Relations” 2019, nr 2, s. 63.

¹² B. Aras, *The Davutoğlu Era in Turkish Foreign Policy*, „Insight Turkey” 2009, nr 11, s. 133.

¹³ M. Yeşiltaş, A. Balci, *A Dictionary of Turkish Foreign Policy in the AK Party Era: A Conceptual Map*, „Sam Papers” 2013, nr 7, s. 10.

czasowego kierunku, co z prowadzeniem zintegrowanej oraz wielowektorowej aktywności zewnętrznej opartej na kompleksowym pojmowaniu stosunków międzynarodowych¹⁴. Jako doradca naukowy architekta tureckiej wizji stosunków zewnętrznych autor ten wymienia mechanizmy tureckiej polityki zagranicznej:

- a) proaktywna polityka zewnętrzna oparta na dyplomacji rytmicznej;
- b) zintegrowana polityka zagraniczna;
- c) polityka *równego dystansu*;
- d) obecność Turcji w różnych regionach świata (zwłaszcza w czasach kryzysów, napięć i konfliktów);
- e) inkluzywny charakter stosunków międzynarodowych¹⁵.

Mechanizmy te są oparte na sześciu filarach tureckiej polityki zagranicznej zaproponowanych przez Ahmeta Davutoğlu. Należą do nich:

- a) nowy rodzaj dyplomacji, czyli rytmiczna dyplomacja;
- b) koncepcja *zero problemów z sąsiadami*;
- c) współpraca międzynarodowa;
- d) proaktywna polityka zagraniczna i regionalna;
- e) wielowektorowa/wielowymiarowa polityka zagraniczna;
- f) rola aktora mającego wpływ na ustalanie porządku międzynarodowego¹⁶.

Doktryna ta sygnalizuje także potrzebę rozwijania stosunków zarówno z państwami o statusie mocarstwowym, jak i z podmiotami sąsiednich regionów mających znaczenie dla budowy pozycji Turcji na arenie międzynarodowej oraz podkreśla zachowanie balansu między bezpieczeństwem a wolnością¹⁷. Zaprezentowane mechanizmy są oparte na wymienionych zasadach tureckiej polityki zagranicznej. Warto jednak zauważyć, iż instrumenty te mogą występować samoistnie jako determinanty aktywności Turcji w stosunkach międzynarodowych. Mogą one zostać zastosowane punktowo, w ramach polityki wobec konkretnego regionu czy określonej grupy społecznej/narodu/państwa, bądź kompleksowo, tj. w ramach budowy pozycji Turcji na arenie międzynarodowej.

Proaktywna polityka wraz z dyplomacją rytmiczną jest związana z aktywnym udziałem Turcji w platformach współpracy międzynarodowej i sygnalizuje potrzebę wykorzystywania różnych form dyplomacji. Ten instrument dotyczy zaangażowania Republiki w organizacjach wielostronnych. Dyplomacja rytmiczna jest oparta na założeniu, iż we wszystkich formach współpracy wielostronnej jest miejsce dla Turcji. Dyplomacja rytmiczna jest uzupełnieniem dyplomacji

¹⁴ B. Aras, *op.cit.*, s. 133.

¹⁵ Ibidem, s. 132-135.

¹⁶ A. Davutoğlu, *Principles of Turkish Foreign Policy and Regional Political Structuring*, „Horizons: Journal of International Relations and Sustainable Development” 2014, nr 1, s. 98.

¹⁷ M. Yeşiltaş, A. Balci, *op.cit.*, s. 10-11.

klasycznej o bardziej kompleksowe oddziaływanie przy jednoczesnym i harmonijnym prowadzeniu dyplomacji w wielu obszarach. Istotne w tym kontekście jest współistnienie harmonii i mobilności w stosunkach międzynarodowych, co ma prowadzić do progresu. Brak któregoś z tych elementów przyczynia się do chaosu. Mechanizm ten jest nastawiony na osiągnięcie jednego z fundamentów nakreślonych przez Ahmeta Davutoğlu dotyczącego zasady *zero problemów z sąsiadami*. Według tureckich ekspertów w dziedzinie polityki zagranicznej Ankary reguła ta ze stwierdzenia *zero problemów* awansowała do rangi *maksimum kooperacji*.

Zintegrowana polityka zagraniczna jest związana z wielowektorowym traktowaniem stosunków międzynarodowych. Mechanizm ten dotyczy rozwijania relacji zarówno ze światowymi mocarstwami, jak i państwami regionów mających znaczenie dla budowy pozycji regionalnej Turcji.

Polityka *równego dystansu* opiera się na założeniu, że do rozwiązywania wyzwań o skali globalnej należy zaangażować możliwie najszerszą koalicję. W świetle tego mechanizmu tureccy decydenci polityczni „trzymają” *równy dystans* między poszczególnymi partnerami zagranicznymi. Unikają sztywnego podziału na grupy interesu czy bloki sojusznicze.

Obecność Turcji w różnych regionach świata, zwłaszcza w czasach kryzysów, napięć i konfliktów, jest niczym innym jak budowaniem zdolności mediacyjnych Turcji oraz wizerunku kraju jako aktora mającego wpływ na kreowanie ładu międzynarodowego. Pożądanym czynnikiem jest tutaj także współpraca międzynarodowa i zdolność globalnych graczy do rozładowywania napięć i konfliktów między uczestnikami stosunków międzynarodowych.

Mechanizm dotyczący inkluzywnego charakteru stosunków międzynarodowych jest najważniejszym w kontekście relacji między Turcją a Palestyną. Wiąże się on z kompleksowym oraz całościowym traktowaniem relacji zewnętrznych. Inkluzywny charakter stosunków międzynarodowych opowiada się za uwzględnieniem roli aktorów niepaństwowych i innych podmiotów obecnych w strategii tureckich decydentów politycznych. Mogą to być takie podmioty jak m.in. korporacje międzynarodowe, społeczeństwo obywatelskie, instytuty badawcze, think tanki, NGO's, partie polityczne czy nawet ośrodki władzy, które w percepcji innych państw nie mają legitymizacji. Z punktu widzenia problemu badawczego niniejszego artykułu warto tu wspomnieć choćby o kontaktach Turcji z Hamasem. Jest to znamienne dla polityki zagranicznej Turcji, która czynnie utrzymuje relacje z tego typu podmiotami, wykorzystuje tę formę współpracy, po pierwsze, do zbudowania swojej pozycji w regionie oraz, po drugie, w aktywności mającej na celu „dotarcie” do konkretnej grupy narodowej czy społecznej. Należy zaznaczyć, że dużą rolę w tym kontekście odgrywa *soft power* i bazowanie na odwoływaniu się do takich kwestii jak tożsamość, czynniki świadomościowe, więzy ideowe, językowe, kulturalne, historyczne czy społeczne. Przykładem tureckiego narzędzia

tw. *miękkiej siły* jest TIKA – Turecka Agencja Rozwoju i Współpracy¹⁸. Inne instytucje, które pośrednio bądź bezpośrednio prowadzą i realizują turecką dyplomację publiczną to m.in. TRT (The Turkish National TV), Kızılay (The Turkish Red Crescent), The Agency for Investment and Support or the Press Information Office, The Yunus Emre Foundation¹⁹.

Analiza powyższych koncepcji²⁰ pokazuje, iż w wizji Davutoğlu turecka polityka zagraniczna jest kształtowana poprzez intersubiektywne oddziaływania. Zaznacza on, że ważne jest uznanie przez społeczność międzynarodową Turcji za *mądry kraj*²¹. Rola *mądrych krajów* dotyczy takich kwestii jak pomoc rozwojowa, pełnienie funkcji mediacyjnej oraz zapobieganie konfliktom i ich rozwiązywanie. Według głównego architekta tureckiej strategii powinny to być cechy silnych graczy – szczególnie w czasach wojny, kryzysów i napięć. Można wywnioskować, że *mądrymi państwami* w świetle tej doktryny są państwa aspirujące do pełnienia roli mocarstwa regionalnego za jakie Turcja się postrzega. Aktywność zewnętrzna jest w doktrynie *głębi strategicznej* konstruowana społecznie. Determinowana przez wzajemne oddziaływanie podmiotów sprawczych i struktur społecznych (*agent – structure*²²) akcentuje znaczenie graczy globalnych dla polityki światowej i konstytucji dynamiki. Myśl polityczna Ahmeta Davutoğlu jest zbieżna z założeniami konstruktywizmu jako orientacji teoretycznej w stosunkach międzynarodowych. W doktrynie *głębi strategicznej* wskazuje się na kształtowanie ładu międzynarodowego, budowanie zdolności do rozwiązywania wyzwań w skali globalnej i rozwiązywanie konfliktów o zasięgu regionalnym i międzynarodowym²³. Davutoğlu stworzył bazę teoretyczną i podstawy polityki zagranicznej Turcji traktując stosunki międzynarodowe jako konstrukt społeczny. Koncepcja ta posłużyła do zaprezentowania roli Republiki jako mocarstwa regionalnego,

¹⁸ E. Szyszlak, *Turkey's Presence in the „Convention on Preventing and Combating Violence against Women and Domestic Violence” in the Context of Turkey's Soft Power*, „Historia i Polityka” 2022, nr 47, s. 76-77.

¹⁹ İ. Kalin, *Soft Power and Public Diplomacy in Turkey*, „Perceptions” 2011, nr 3, s. 21.

²⁰ Analizę głównych kierunków tureckiej polityki zagranicznej przeprowadzono na podstawie opracowań Bülenta Arasa, eksperta w dziedzinie aktywności zewnętrznej Turcji oraz doradcy naukowego Ahmeta Davutoğlu oraz źródeł pierwotnych, tj. artykułów autora *głębi strategicznej* i architekta aktywności Republiki w stosunkach międzynarodowych: B. Aras, *op.cit.*, s. 127-142; A. Davutoğlu, *Turkey's Foreign Policy Vision: An Assessment of 2007*, „Insight Turkey” 2008, nr 1, s. 77-96; idem, *Principles of Turkish Foreign Policy...*, s. 95-105.

²¹ „Mądre kraje” według Davutoğlu to „odpowiedzialni członkowie społeczności międzynarodowej”. W tym rozumieniu są to czołowi gracze regionalni aspirujący do wywierania wpływu na kształtowanie ładu i porządku międzynarodowego. Por. A. Davutoğlu, *Principles of Turkish Foreign Policy...*, s. 98-99.

²² A.E. Wendt, *The Agent – Structure Problem in International Relations Theory*, „International Organization” 1987, nr 3, s. 337-340.

²³ A. Davutoğlu, *Principles of Turkish Foreign Policy...*, s. 98-99.

liczącego się gracza oraz ważnego sojusznika dla innych uczestników stosunków międzynarodowych.

Wymiar polityczny

Wymiar polityczny relacji turecko-palestyńskich zdaje się być najistotniejszą przestrzenią, która konstruuje te stosunki oraz stwarza podstawy do realizacji innych rodzajów kooperacji. Przed przejściem władzy przez AKP Turcja koncentrowała się przede wszystkim na rozszerzaniu współpracy z Izraelem. Była ona pierwszym muzułmańskim państwem, które formalnie uznało Państwo Żydowskie (1949). Ten fakt był wstępem do stosunkowo intensywnych kontaktów z Izraelem. Oba państwa kooperowały przede wszystkim w sferze politycznej, militarnej i ekonomicznej. Relacje te miały dla nich istotne znaczenia. Turcja dążyła do ograniczenia znaczenia arabskich państw regionu, a dla Izraela kontakty z państwem muzułmańskim potwierdzały jego międzynarodową podmiotowość. Do lat 90. XX w. relacje między oboma państwami nazywano „strategicznym sojuszem”²⁴.

Nowa wizja polityki zagranicznej, która pojawiła się po dojściu do władzy AKP, spowodowała większe zainteresowanie władz tureckich „kwestią palestyńską”. Wcześniej była ona traktowana instrumentalnie i przedmiotowo. W pewnym sensie była jednym z wykładników (nie najistotniejszym) polityki wobec Izraela. Po zmianie ekipy rządzącej Palestyńczycy uzyskali „podmiotowość”, a relacje palestyńsko-tureckie nabrały „charakteru autonomicznego”.

Od początku rządów Partii Sprawiedliwości i Rozwoju, Ankara w sposób wyraźny zaczęła się opowiadać za jedną stroną konfliktu. Już w trakcie tworzenia się tej formacji w 2002 r. jej lider Erdoğan twierdził, opisując postępowanie Izraela wobec Palestyńczyków, że „rząd Szarona w rzeczywistości zmierza w kierunku państwa terrorystycznego”, a jeden z prominentnych działaczy jego partii Bülent Annç poszedł jeszcze dalej, porównując premiera Izraela z Adolfem Hitlerem²⁵.

Załamaniem się procesu pokojowego oraz zaostrzenie się konfliktu izraelsko-palestyńskiego prowadziło do coraz wyraźniejszej krytyki działań Izraela. To właśnie wtedy premier Erdoğan zaczął nazywać Izrael państwem terrorystycznym i deklarował wsparcie dla Palestyńczyków²⁶. Wygrane przez Hamas wybory otworzyły nowy etap w relacjach z Palestyńczykami. Już w marcu 2006 r. Erdoğan zdecydował się zaprosić wysokich przedstawicieli Hamasu do swojego kraju. W tym samym czasie zadeklarował również, że to właśnie ta partia ma demokratyczną

²⁴ Później ich charakter ewoluował w kierunku „zbalansowanych relacji”. Ö Tür, *Turkey and Israel in the 2000s – From Cooperation to Conflict*, „Israel Studies” 2012, nr 3, s. 51.

²⁵ Ibidem, s. 53.

²⁶ Ibidem.

legitymację do powołania rządu i wzywa inne państwa do jego uznania²⁷. Tym samym Republika stała się jednym z nielicznych państw, które zaczęły traktować Hamas jako podmiot w stosunkach międzynarodowych. Minister spraw zagranicznych Turcji broniąc idei spotkania twierdził, że rolą Turcji jest pomoc w zapewnieniu Izraelczykom i Palestyńczykom pokojowego współistnienia. Dowodził również, że ponieważ Hamas „wygrał demokratyczne wybory, odtąd musi działać w sposób demokratyczny”²⁸. Takie działania władz tureckich miały za zadanie ukazywać sprawczość jego dyplomacji i jej proaktywny charakter.

Turcja, realizując inkluzywny mechanizm polityki zagranicznej, starała się „upodmiotowić” Hamas, widząc w nim realną siłę kontrolującą część ziem palestyńskich (Strefa Gazy). Władze Republiki robiły to abstrahując od faktu, że część zachodnich państw uważało (i uważa) go (lub jego wojskową część) za organizację terrorystyczną. Najlepiej świadczyły o tym słowa Erdoğan, który podczas wizyty premiera Ismaila Haniji w Ankarze w 2012 r. powiedział, że reprezentowany przez niego Hamas nie jest organizacją terrorystyczną, ale ruchem wybranym przez Palestyńczyków i należy to uszanować. Dodawał także, że problem palestyński i konflikt z Izraelem nie może być rozwiązany bez udziału tego ugrupowania²⁹. Innym przejawem podmiotowego traktowania tej organizacji przez władze tureckie była zgoda na utworzenie jej biura w Stambule. Taka placówka może być przecież uważana za rodzaj przedstawicielstwa dyplomatycznego.

Turcja, podkreślając znaczenie Hamasu, starała się również lobbować na rzecz zbliżenia skonfliktowanych palestyńskich frakcji³⁰ i nawet jeśli sama nie była w stanie doprowadzić do rozmów między oboma partiami, to „przyjmowała z zadowoleniem” każdą próbę stworzenia rządu jedności narodowej³¹. Dyplomacja turecka także sama inicjowała rozmowy między dwoma skonfliktowanymi palestyńskimi frakcjami³².

²⁷ Ibidem.

²⁸ A. Zanam, *Turkey Allows Hamas Visit*, „Los Angeles Times”, 17 II 2006, <https://www.latimes.com/archives/la-xpm-2006-feb-17-fg-hamas17-story.html> (9 VIII 2023).

²⁹ L. Barkan *Ismail Haniya's First Regional Tour Transforms Him From Hamas PM in Gaza to Regional Palestinian Leader* [23 I 2012], „Palestine. Inquiry & Analysis Series” 2012, nr 788, <https://www.memri.org/reports/ismail-haniyas-first-regional-tour-transforms-him-hamas-pm-gaza-regional-palestinian-leader> (8 IX 2023).

³⁰ A. Bülent, *op.cit.*, s. 136.

³¹ Na stronach internetowych tureckiego Ministerstwa Spraw Zagranicznych można znaleźć komunikaty informujące o powstającym w Palestynie rządzie jedności narodowej, https://www.mfa.gov.tr/no_115_-29-april-2011_-press-release-regarding-the-developments-in-palestine.en.mfa (7 IX 2023); https://www.mfa.gov.tr/no_-183_-2-june-2014_-press-release-regarding-the-establishment-of-the-national-unity-government-in-palestine.en.mfa (7 IX 2023).

³² Np. w lipcu 2023 r. prasa donosiła o tajnym spotkaniu w Ankarze liderów obu ugrupowań: Ismaila Haniji i prezydenta Mahmuda Abbasa. I. Naar, *Fatah and Hamas leaders meet in Turkey ahead of Cairo summit, reports say* [26 VII 2023], <https://www.thenationalnews.com/>

Jednocześnie rząd w Ankarze rozwijał relacje z władzami Autonomii Palestyńskiej firmowanymi przez prezydenta Mahmuda Abbasa (lidera Fatahu), choć od czasu wygranych przez Hamas wyborów parlamentarnych kontakty pomiędzy rządem Fatahu a Turcją stały się mniej intensywne. Na płaszczyźnie międzynarodowej obie strony starały się jednak (i wciąż starają się) budować obraz wzajemnego uznania i dynamicznej współpracy. Turcja chętnie wsparła na forum ONZ działanie władz Autonomii, które zakończyły się uzyskaniem przez Palestynę statusu państwa obserwatora niebędącego członkiem tej organizacji³³. Także później nie zabrakło gestów podkreślających znaczenie wzajemnych relacji. Prezydent Autonomii Mahmud Abbas był pierwszym gościem Erdoğan po jego zwycięstwie w wyborach prezydenckich w styczniu 2015 r.³⁴, a w 2022 r. Ramallah odwiedził minister spraw zagranicznych Turcji Mevlüt Çavuşoğlu³⁵.

AKP jest z całą pewnością ideologicznie bliżej do Hamasu niż do Fatahu, więc w wewnątrzpalestyńskim konflikcie to właśnie ta pierwsza partia była przez nią popierana. Tym samym władze tureckie pozwalały sobie na podważanie pozycji Abbasa. Tuż po zwycięstwie Hamasu rządząca formacja nazwała prezydenta Palestyny „głową nielegalnego rządu”, a w 2009 r. premier Turcji domagał się jego odejścia twierdząc, że jego legitymizacja wygasa, bo upłynęło pięć lat od prezydenckich wyborów³⁶.

W polityce Turcji wobec Palestyny widać również wyraźnie jeden z mechanizmów polityki zagranicznej tego państwa – zaangażowanie w sytuacjach konfliktu i napięć. Można to było zaobserwować podczas operacji wojskowych Izraela w Strefie Gazy. Takie działania spotykały się ze zdecydowanym potępieniem Ankary. Podczas operacji „Płynny Ołów” (2008) Erdoğan pytał, jak to możliwe, że Izrael wciąż jest członkiem ONZ, mimo lekceważenia wielu rezolucji Rady Bezpieczeństwa³⁷. Podobnie było w 2010 r. podczas akcji tzw. Flotyli Wolności, kiedy to w wyniku interwencji izraelskich służb na jednym z okrętów próbujących przerwać blokadę Strefy Gazy, śmierć poniosło dziewięciu tureckich obywateli. Tym razem Erdoğan zdecydował się na jeszcze bardziej radykalne posunięcia. Dzia-

mena/2023/07/26/fatah-and-hamas-leaders-meet-in-turkey-ahead-of-cairo-summit-reports-say/ (7 IX 2023).

³³ Turecki MSZ podkreślał znaczenie tego wsparcia zauważając, że minister spraw zagranicznych Davutoğlu osobiście uczestniczył w głosowaniu i wygłosił przemówienie popierające starania Palestyńczyków. *International Day of Solidarity with the Palestinian People*, <https://www.mfa.gov.tr/international-day-of-solidarity-with-the-palestinian-people.en.mfa> (8 IX 2023).

³⁴ M. Barak, E. Karmon, *Erdogan's Turkey and the Palestinian Issue*, „Perspective on Terrorism” 2018, nr 2, s. 79.

³⁵ *Visit of Foreign Minister Mevlüt Çavuşoğlu to the State of Palestine, 24 May 2022*, <https://www.mfa.gov.tr/sayin-bakanimizin-filistin-i-ziyareti--24-mayis-2022.en.mfa> (8 IX 2023).

³⁶ M. Barak, E. Karmon, *op.cit.*, s. 76.

³⁷ İ. Ayutürk, *Between Crises and Cooperation: The Future of Turkish-Israeli Relations*, „Insight Turkey” 2009, nr 2, s. 61.

łania Izraela określił mianem „państwowego terroryzmu”³⁸, a członków Hamasu uznał za „bojowników o wolność”³⁹. Rząd turecki postanowił również wydaląc ambasadora Izraela i zawiesić realizację porozumień wojskowych⁴⁰.

Po kolejnej operacji izraelskiej w Strefie Gazy (2012 – Filar Obrony) premier Turcji nie wahał się nazwać Izraela państwem terrorystycznym⁴¹, a w 2014 r., potępiając działania Państwa Żydowskiego w tej palestyńskiej enklawie, mówił o „systematycznym ludobójstwie” i twierdził, że Izrael „przewyższył Hitlera w barbarzyństwie”⁴². Podczas kolejnej izraelskiej akcji w Strefie Gazy (V 2021), wiceprezydent Turcji Fuat Oktay wzywał kraje muzułmańskie do zjednoczenia i do sformułowania jasnego stanowiska w sprawie konfliktu Izraela z Hamasem⁴³, a w oficjalnym stanowisku tureckiego Ministerstwa Spraw Zagranicznych, izraelską politykę nazwano „agresywną i prowokacyjną”⁴⁴. Taka jednoznacznie antyizraelska retoryka wzmacniała popularność Turcji w regionie. Rząd w Ankarze nie wahał się zdegradować relacji z Izraelem broniąc Palestyńczyków, mimo że to przekreśla jego rolę jako potencjalnego mediatora w konflikcie.

Regionalne znaczenie Turcji miała podkreślać także szczególna troska władz w Ankarze o nienaruszanie *status quo* Jerozolimy. Zdaniem prezydenta Erdoğan nie można tolerować judaizacji tego miasta ani żadnych działań, które podważałyby prawny reżim Wzgórza Świątynnego⁴⁵. Dyplomacja turecka konsekwentnie podkreślała też swoje poparcie dla powstania niepodległej Palestyny ze stolicą we Wschodniej Jerozolimie.

³⁸ K. Wasilewski, *Turcja w procesie przemian: wnioski dla strategii UE*, „Raport PISM” 2017, s. 42.

³⁹ *Turkish premier speaks out against Israel in wake of boat raid* [4 VI 2010], <https://www.france24.com/en/20100604-turkey-reduce-minimum-relations-ties-israel-flotilla-raid-protests-gaza> (2 IX 2023).

⁴⁰ J. Greenberg, *Turkey expels Israeli ambassador over flotilla incydent*, „The Washington Post”, 2 IX 2011.

⁴¹ U. Heilman, *Operation Pillar of Defense: Lessons learned*, „Jewish Telegraphic Agency”, 21 XI 2012, <https://www.jta.org/2012/11/21/israel/operation-pillar-of-defense-lessons-learned> (8 IX 2023).

⁴² G. Lindenstrauß, *Operation Protective Edge: Deepening the Rift between Israel and Turkey*, [https://www.inss.org.il/he/wp-content/uploads/sites/2/systemfiles/SystemFiles/Operation Protective Edge_ Deepening the Rift between Israel and Turkey.pdf](https://www.inss.org.il/he/wp-content/uploads/sites/2/systemfiles/SystemFiles/Operation%20Protective%20Edge_Deepening%20the%20Rift%20between%20Israel%20and%20Turkey.pdf) (8 IX 2023).

⁴³ *Turkey calls on Muslims to take clear stance over Gaza*, „Reuters”, 13 V 2021, <https://www.reuters.com/world/middle-east/turkey-calls-muslims-take-clear-stance-over-gaza-2021-05-13/> (8 IX 2023).

⁴⁴ M. Aydogan, *Turkey strongly condemns Israeli air raids on Gaza Strip* [12 V 2021], <https://www.aa.com.tr/en/middle-east/turkey-strongly-condemns-israeli-air-raids-on-gaza-strip/2237104> (9 IX 2023).

⁴⁵ Idem, *Türkiye cannot remain silent to threats to status quo of Al-Aqsa Mosque: President*, <https://www.aa.com.tr/en/turkiye/turkiye-cannot-remain-silent-to-threats-to-status-quo-of-al-aqsa-mosque-president/2867439> (8 IX 2023).

Wszystkie te działania, które zmierzały w kierunku obrony Palestyńczyków i Palestyny, z całą pewnością miały wpływ na pozycję Turcji w regionie. Ujawniająca się w ten sposób polityka neosmanizmu pomagała przedstawić ją jako lidera świata muzułmańskiego i to nie tylko sunnickiego. Sam Erdoğan podkreślał: „Nie jestem szyitą ani sunnitą, jestem muzułmaninem”. Te deklaracje były pozytywnie odbierane także przez szyitów. W 2010 r. przywódca Hezbollahu Hasan Nasrallah nazwał Erdoğan „muzułmańskim bohaterem”⁴⁶.

Trudno ocenić, w jakim stopniu wspieranie Palestyńczyków przekłada się na pozycję Turcji na Bliskim Wschodzie. Z całą jednak pewnością, dla rządów w Ankarze propalestyńska postawa była jednym z elementów budowania prestiżu w regionie. Dlatego też przez cały czas rządów Partii Sprawiedliwości i Rozwoju prowadziła ona spójną, koherentną i niezmienną politykę wobec Palestyny. Nawet w okresach ocieplenia relacji z Izraelem, władze w Ankarze nie rezygnowały z jej wspierania. Co charakterystyczne, wzajemne relacje nie były równorzędne, kreowała je wyłącznie Turcja. Władze w Ramallah i w Gazie były w zasadzie „odbiorcami” działań decydentów z Ankary. To Turcja oddziaływała na sytuację w Palestynie, a nie odwrotnie. Suwerenne, niezależne i niczym nie skrepowane decyzje tureckich liderów politycznych decydowały o tym, w jakim zakresie i w jaki sposób odniosą się one do problemów nękających Palestyńczyków. Najwyraźniej było to widać analizując politykę Turcji wobec Izraela. To rządy w Ankarze decydowały o tym, czy zintensyfikować czy też ograniczyć relacje z Tel Awiwem. W źródłach nie można było znaleźć informacji wskazujących, że władze palestyńskie w sposób formalny lub nieformalny oddziaływały na tureckie działania. Nie zmienia to jednak faktu, że Turcja w sposób konsekwentny angażowała się po stronie Palestyńczyków.

Nie można jednak wykluczyć, że to poparcie dla Palestyńczyków było czymś więcej niż tylko wyrachowanym politycznym działaniem władz tureckich poddyktowanym chęcią realizowania swojego regionalnego interesu. Mogły za nim stać jeszcze dwa dodatkowe powody.

Po pierwsze – wsparcie dla narodu palestyńskiego ma znaczenie w polityce wewnętrznej Turcji. Obywatele tego państwa są zdecydowanie propalestyńscy⁴⁷, więc aktywna postawa rządzącej partii w tej „kwesii” daje jej potencjalne profity i może w konsekwencji mieć wpływ na preferencje wyborcze Turków.

Po drugie – kategoryczny sprzeciw wobec niektórych działań Izraela mógł wynikać z autentycznej troski o los Palestyńczyków. Trudna sytuacja mieszkań-

⁴⁶ M. Barak, E. Karmon, *op.cit.*, s. 75.

⁴⁷ Według badań Pew Research Centre w 2013 r. 66% Turków stwierdziło, że bardziej współczuje Palestyńczykom (tylko 9% wskazało na Izraelczyków). J. Poushter, *As spying revelations surface, Turks and Israelis share mutual dislike* [17 IX 2013], <https://www.pewresearch.org/short-reads/2013/10/17/as-spying-revelations-come-to-light-turks-and-israelis-share-mutual-dislike/> (9 IX 2023).

ców tego obszaru mogła wzbudzać postawy empatyczne. Może to mieć znaczenie tym bardziej, że rządząca w Turcji formacja odwołuje się do islamu, którego zasady zachęcają do wspierania cierpiących współwyznawców, a jej lider niejednokrotnie powoływał się i wciąż powołuje na kwestie moralne uzasadniając swoje polityczne wybory.

Konkludując: polityka Turcji wobec Palestyńczyków w wymiarze politycznym wynika przede wszystkim z przyjętej przez władze AKP strategii. Jej determinacja w budowaniu swojej regionalnej potęgi skłania tureckich decydentów do aktywnego wspierania władz palestyńskich. Szczególnie widoczne jest to w próbach upodmiotowienia Hamasu, z którym tureckie władze dzielają religijne i ideologiczne wartości⁴⁸.

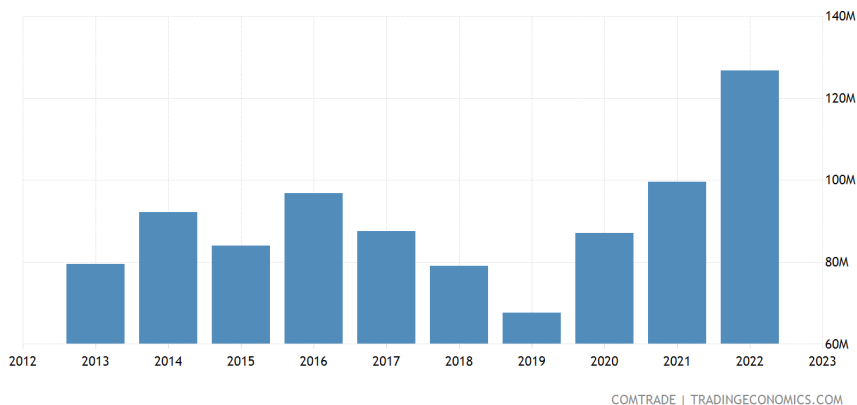
Wymiana handlowa

Relacje między Turcją i Palestyną w dziedzinie gospodarczej z uwagi na nieproporcjonalność podmiotową dwóch stron są sprawą bardzo złożoną i skomplikowaną. Należy zaznaczyć, iż nieproporcjonalność ta generuje problemy natury metodologicznej. Dane dotyczące wymiany handlowej odnoszące się do potencjalnie tych samych wartości mogą różnić się z uwagi na trudności związane z klasyfikacją poszczególnych wskaźników i metody obliczania wolumenu handlu. Nie bez znaczenia pozostaje także silne uzależnienie Palestyny od Izraela i brak możliwości prowadzenia polityki gospodarczej i zagranicznej przez stronę palestyńską. Dodatkowe problemy rodzą takie czynniki, jak czas ewidencji towarów, wycena, pokrycie (rozumiane jako zabezpieczenie), błędy produkcyjne czy kwestia klasyfikacji i specyfikacji dóbr. W 2014 r. Izrael odpowiadał za 69,6% palestyńskiego importu i 83,9% eksportu⁴⁹. Proces decyzyjny w dziedzinie ekonomii Palestyny leży w gestii władz Izraela do dnia dzisiejszego. Jest to sytuacja trudna do zbadania i niejasna, na co wpływa niespójny porządek instytucjonalno-prawny na Zachodnim Brzegu Jordanu. Skutkiem tej sytuacji jest rozbieżność danych, którą ilustruje różnica między tureckim eksportem do Palestyny a palestyńskim importem z Turcji. Wykresy przedstawiające te wartości zaprezentowano poniżej.

⁴⁸ O ideologicznych podstawach współpracy pomiędzy AKP a Hamasem: S. Kivam, G. Lindenstrauss, *Turkish-Hamas Relations: Between Strategic Calculations and Ideological Affinity*, https://www.inss.org.il/wp-content/uploads/systemfiles/adkan17_2ENG4_Lindenstrauss_and_Kivam.pdf (8 IX 2023).

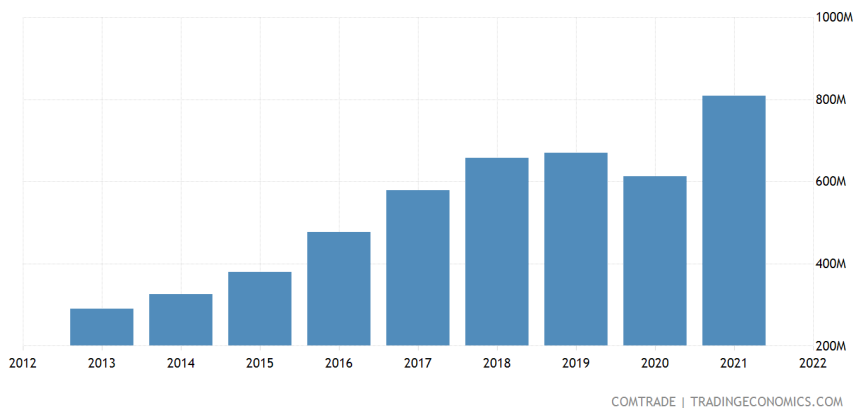
⁴⁹ Palestinian Economic Buletin – The Portland Trust, *Palestinian-Turkish Trade Relations*, https://portlandtrust.org/wp-content/uploads/2021/12/bulletin_117_a4_ramallah.pdf (15 XI 2022).

Wykres 1. Turecki eksport do Palestyny

Źródło: <https://tradingeconomics.com/turkey/exports/palestine> (15 XI 2022).

Wykres 2. Palestyński import z Turcji

Źródło: <https://tradingeconomics.com/palestine/imports/turkey> (15 XI 2022).

Jak pokazują zaprezentowane wykresy, dane odnoszące się do potencjalnie tych samych wartości różnią się ze względu na wspomniane problemy metodologiczne. Mając na uwadze powyższe stwierdzenie w tekście skupiono się głównie na wartościach, które pozwalały ukazać pewien trend w relacjach handlowych, nie zaś na tych, które akcentowały dysproporcjonalność podmiotową Turcji i Palestyny.

Obydwie strony 20 VII 2004 r. podpisały porozumienie o wolnym handlu. Wezło ono w życie niespełna rok później, 1 VI 2005 r.⁵⁰. Według informacji przed-

⁵⁰ Republic of Türkiye Ministry of Trade, *Palestine*, <https://www.trade.gov.tr/free-trade-agreements/palestine> (15 XI 2022).

stawionych przez portal *Trading Economics* w latach 2011-2019 import Palestyny z Turcji znacząco wzrósł z ok. 200 mln USD do prawie 700 mln USD. W roku 2020 wolumen importu spadł do 612 mln USD. Import z Turcji do Palestyny cechowała tendencja wzrostowa. Głównymi produktami importowanymi (dane na rok 2020) były: stal i żelazo wraz z produktami pochodnymi, tytoń czy tworzywa sztuczne⁵¹. Wartość importu palestyńskiego z Turcji na rok 2020 to 612 mln USD co plasuje Republikę na drugim miejscu, zaraz po Izraelu⁵².

Według analiz dotyczących palestyńskiego eksportu do Turcji szacuje się, że w latach 2012-2016 oscylował on wokół 3 mln USD rocznie. W latach 2017 i 2018 wartość ta wynosiła prawie 8 mln USD (dwa razy więcej niż w roku 2004, kiedy to podpisano porozumienie o wolnym handlu między Turcją i Palestyną). Rok 2019 to ponad 10 mln USD, a w roku 2020 wartość palestyńskiego eksportu do Turcji wynosiła już 13 mln USD. W 2021 r. wartości te plasowały Turcję jako importera palestyńskich dóbr na szóstym miejscu po Izraelu, Jordanii, Zjednoczonych Emiratach Arabskich, USA i Arabii Saudyjskiej⁵³. Główne produkty: owoce jadalne, orzechy, skórki owoców cytrusowych, melony, aluminium, surowe skóry i skórki, miedź, tworzywa sztuczne, tkaniny tekstylne⁵⁴. Turcja jest zatem istotnym partnerem gospodarczym Palestyny, a wymiana handlowa między dwiema stronami jest przejawem ciągłości wzajemnych relacji w tej dziedzinie.

Pomoc humanitarna i kwestie kulturowe

W kontekście pomocy humanitarnej w relacjach turecko-palestyńskich na szczególną uwagę zasługuje wspomniana już TIKKA – Turecka Agencja Rozwoju i Współpracy. Jest to departament rządowy podległy Ministerstwu Kultury i Turystyki Republiki Turcji. Organizacja ta jest także tureckim narzędziem *soft power* z uwagi na podkreślane przez nią kwestie kulturowe i tożsamościowe. Profil Tureckiej Agencji Rozwoju i Współpracy opiera się na przekonaniu, iż z uwagi na więzi językowe, kulturalne, historyczne i społeczne Turcja oraz kraje Azji Środkowej uznają się wzajemnie za jeden naród rozsiany po różnych państwach. W optyce Republiki, TIKKA jest odpowiedzią na potrzebę zbudowania regionalnej struktury społecznej opartej na wspólnej więzi i tożsamości krajów

⁵¹ Trading Economics, *Palestine Imports from Turkey*, <https://tradingeconomics.com/palestine/imports/turkey> (15 XI 2022).

⁵² Trading Economics, *Palestine Export By Country*, <https://tradingeconomics.com/palestine/imports-by-country> (15 XI 2022).

⁵³ Ibidem.

⁵⁴ Trading Economics, *Palestine Exports to Turkey*, <https://tradingeconomics.com/palestine/exports/turkey> (15 XI 2022).

tureckojęzycznych. Obszary działalności i zainteresowania TIKa obejmują takie kwestie jak: budowa tożsamości, czynniki kulturowe, wspólnota językowa i historyczna, rozwój infrastruktury technicznej i rolnictwa, edukacja, przemysł, turystyka oraz pomoc humanitarna. Organizacja realizuje projekty na „ziemiach przodków” oraz kreuje się na spadkobiercę wspólnego dziedzictwa kulturowego z czasów osmańskich. Według informacji zamieszczonych na stronie internetowej resortu, TIKa kontynuuje zabiegi Ankarę mające na celu zbudowanie pozycji istotnego gracza w regionie i na świecie⁵⁵. W 2000 r. działalność TIKa rozszerzyła się z uwagi na rozbudowanie możliwości instytucjonalnych organizacji. Nie byłoby to możliwe gdyby nie ciągłość polityki zagranicznej Republiki, wzmacniana czynnikami kulturowymi, widoczna szczególnie po 2002 r. Organizacja podaje, iż realizuje projekty na „ziemiach przodków” kreując się na spadkobiercę wspólnego dziedzictwa historycznego i społecznego⁵⁶. Widoczna jest tutaj także aktywność ukierunkowana na budowanie wizerunku Turcji jako obrońcy i promotora spraw muzułmańskich. Należy zauważyć, że aspiracje organizacji mają charakter ponadregionalny. Do tej pory zrealizowała ona ponad 30 tys. projektów w 170 krajach⁵⁷.

Turecka Agencja Rozwoju i Współpracy posiada trzy biura w Palestynie. Główna placówka znajduje się w Ramallah, dwie pozostałe w Gazie i w Jerozolimie⁵⁸. W 2021 r. siedziba w Gazie doznała jednak poważnych zniszczeń w wyniku izraelskich ostrzałów raketowych⁵⁹. Kwestia wyboru lokalizacji swojej placówki w Jerozolimie jest interesująca z tego względu, iż miasto to w wizji organizacji jest traktowane jako część Palestyny. Świadczy to o odwoływaniu się do wspólnej przeszłości, czynników tożsamościowych i dziedzictwa kulturowego. W 2017 r. szacowano, iż TIKa zrealizowała w Palestynie blisko 400 projektów⁶⁰. Można przypuszczać, że w dniu dzisiejszym liczba ta jest znacznie większa. Nieocenione

⁵⁵ Republic of Türkiye. Ministry of Culture and Tourism. Turkish Cooperation and Coordination Agency (TIKA), *About us*, https://www.tika.gov.tr/en/page/about_us-14650 (2 VIII 2023).

⁵⁶ Ibidem.

⁵⁷ Republic of Türkiye. Ministry of Culture and Tourism. Turkish Cooperation and Coordination Agency (TIKA), *TIKA Has Implemented More Than 30 Thousand Projects in 30 Years*, https://www.tika.gov.tr/en/news/tika_has_implemented_more_than_30_thousand_projects_in_30_years-67997 (2 VIII 2023).

⁵⁸ Palestinian Academic Society for the Study of International Affairs (PASSIA), *Turkish Cooperation and Coordination Agency (TIKA)*, <http://www.passia.org/directory-details/5868> (15 XI 2022).

⁵⁹ N. Abu Eisha, *Turkish TIKa building in Gaza sustains damage from Israeli airstrike* [12 V 2021], <https://www.aa.com.tr/en/middle-east/turkish-tika-building-in-gaza-sustains-damage-from-israeli-airstrike/2238201> (2 VIII 2023).

⁶⁰ Anadolu Agency, *10 years of Turkish aid in Palestine*, <https://www.aa.com.tr/en/middle-east/10-years-of-turkish-aid-in-palestine/1007113> (15 XI 2022).

jest wsparcie organizacji dla ludności obszaru Strefy Gazy, która permanentnie jest narażona na ataki ze strony Izraela⁶¹. Pomoc dla Palestyny dotyczy takich dziedzin jak rozwój infrastruktury społecznej i administracyjnej, kwestie zdrowotne i sanitarne, dostęp do wody, edukacja, sektor produkcyjny, pomoc w nagłych wypadkach czy dbanie o wspólne dziedzictwo kulturowe i renowacja zabytków⁶². Inne sfery to dostarczanie elektryczności Palestyńczykom oraz wysyłka paliwa (sytuacja taka miała miejsce w 2015 r. z uwagi na jego niedobory po izraelskich nalotach)⁶³. Turecka Organizacja Rozwoju i Współpracy pomaga ludności palestyńskiej w sferze ekonomicznej. W 2016 r. organizacja zbudowała w Strefie Gazy fabrykę oliwy z oliwek, co miało służyć promocji samowystarczalności ekonomicznej Palestyńczyków. Warta odnotowania jest także pomoc dla szkolnictwa w Palestynie związana z budową szkół oraz dostarczaniem sprzętu technicznego do placówek edukacyjnych⁶⁴.

Pomoc Tureckiej Agencji Współpracy i Rozwoju dla Palestyny nie ma zatem tylko charakteru deklaratywnego. Obejmuje realne działania podejmowane przez organizację. Jest ona najbardziej widoczna w sferach: 1) zdrowotnej, 2) kulturowej i 3) humanitarnej.

- 1) Do pierwszej zaliczyć można rozpoczętą w 2010 r., trwającą siedem lat budowę Szpitala Przyjaźni Turecko-Palestyńskiej w Gazie. Całkowity koszt inwestycji to 70 mln USD. W marcu 2020 r. w związku z pandemią covid-19 został on całościowo przekazany palestyńskim decydentom politycznym. Placówka ta odegrała istotną rolę w walce z koronawirusem i znacznie zmniejszyła obciążenie opieki zdrowotnej w Gazie. Szpital pełni także funkcję szkoleniową⁶⁵.

⁶¹ Republic of Türkiye. Ministry of Culture and Tourism. Turkish Cooperation and Coordination Agency (TIKA), *TIKA Provides Assistance 1100 Families Affected by the Raids on Gaza*, https://www.tika.gov.tr/en/news/tika_provides_assistance_1100_families_affected_by_the_raids_on_gaza-54749 (2 VIII 2023).

⁶² Republic of Türkiye. Ministry of Culture and Tourism. Turkish Cooperation and Coordination Agency (TIKA), *Envoy Praises Turkey's Help in Palestine Development*, https://www.tika.gov.tr/en/news/envoy_praises_turkey_s_help_in_palestine_development-22837 (15 XI 2022).

⁶³ Anadolu Agency, *10 years of Turkish...*

⁶⁴ Ibidem.

⁶⁵ Republic of Türkiye. Ministry of Culture and Tourism. Turkish Cooperation and Coordination Agency (TIKA), *The Hospital Built by TIKA in Gaza Will Give Hope to Palestinians in the Fight against the Coronavirus*, https://www.tika.gov.tr/en/news/the_hospital_built_by_tika_in_gaza_will_give_hope_to_palestinians_in_the_fight_against_the_coronavirus-56580 (15 XI 2022); UN Office for the Coordination of Humanitarian Affairs (OCHA), *The Hospital Built by TIKA Reduces the Burden of COVID19 in Gaza* [14 IV 2021], <https://reliefweb.int/report/occupied-palestinian-territory/hospital-built-t-ka-reduces-burden-covid19-gaza> (15 XI 2022).

- 2) W sferze kulturowej TİKA angażuje się w renowację kompleksu na Wzgórzu Świątynnym⁶⁶ (Kopuły na Skale i meczetu Al-Aksa), a także pomoc w zachowaniu archiwów z okresu panowania Imperium Osmańskiego w Jerozolimie. Organizacja zapewniła także instalację technologii, takich jak rejestratory cyfrowe czy czujniki pożaru w budynku archiwalnym kompleksu⁶⁷. Należy zauważyć, że działalność ta nie jest tylko i wyłącznie chwilowym trendem. TİKA od 2005 r. regularnie realizuje różnego rodzaju projekty na Wzgórzu Świątynnym⁶⁸. Turcja za pośrednictwem omawianego departamentu rządowego kreuje swój wizerunek jako promotora spraw muzułmańskich. Odwołuje się przy tym do czynników tożsamościowych i dziedzictwa kulturowo-historycznego. Co ciekawe, aktywność ta nie ogranicza się tylko do działań podejmowanych względem społeczności muzułmańskich. Były już prezydent TİKA Serdar Çam w odpowiedzi na oskarżenia izraelskiej gazety *Israel Hayem* dotyczące dążeń do rozszerzania wpływów muzułmańskich w Jerozolimie, kierowane pod adresem tureckiej agencji, zapewnił, iż TİKA nie prowadzi aktywności promującej islamizację. Tak samo jak chrystianizacją nie jest udział agencji w renowacji Bazyliki Narodzenia Pańskiego w Betlejem. Za motyw tego strukturalnego narzędzia tureckiej *soft power* należy uznać dążenie do zachowania charakteru miejsc świętych, które – jak słusznie zauważył Serdar Çam i wielu innych obserwatorów – nie należą tylko do jednej religii⁶⁹.
- 3) W kontekście pomocy humanitarnej, oprócz tej udzielanej mieszkańcom Strefy Gazy, należy wspomnieć o współpracy z Agencją Narodów Zjednoczonych ds. Pomocy Uchodźcom Palestyńskim na Bliskim Wschodzie (UNRWA). TİKA jest pomostem dla pomocy humanitarnej udzielanej przez Turcję dla UNRWA. Obydwie organizacje nie są względem siebie podległe i prowadzą swoją aktywność niezależnie. Nie uniemożliwia to jednak podejmowania przez nie współpracy. Turcja poprzez swój departament rządowy wspiera UNRWA w następujących projektach: realizacja programu edukacyjnego dla uchodźców palestyńskich (w tym szkoły dla dziewcząt), przekazanie urządzeń

⁶⁶ Republic of Türkiye. Ministry of Culture and Tourism. Turkish Cooperation and Coordination Agency (TİKA), *TİKA Projects mass opening ceremony was held with the participation of President Recep Tayyip Erdoğan*, https://www.tika.gov.tr/en/news/tika_projects_mass_opening_ceremony_was_held_with_the_participation_of_president_recep_tayyip_erdogan-19155 (2 VIII 2023).

⁶⁷ Anadolu Agency, *10 years of Turkish...*

⁶⁸ Republic of Türkiye. Ministry of Culture and Tourism. Turkish Cooperation and Coordination Agency (TİKA), *TİKA: East Jerusalem's Longtime Benefactor*, https://www.tika.gov.tr/en/news/tika_east_jerusalem's_longtime_benefactor-36295 (2 VIII 2023).

⁶⁹ A. Ünal, *Turkish development agency head: TİKA in Jerusalem for people of all faiths* [23 VI 2017], <https://www.dailysabah.com/diplomacy/2017/06/23/turkish-development-agency-head-tika-in-jerusalem-for-people-of-all-faiths> (2 VIII 2023).

protetycznych dla obozów uchodźców palestyńskich i ogólne dostarczanie zaopatrzenia medycznego. Wszystkie trzy projekty są prowadzone dla uchodźców palestyńskich z obozów UNRWA w Jordanii⁷⁰.

Zakończenie

Turecka polityka względem Palestyny jest wypadkową polityki zagranicznej Ankarę opartej na założeniach *głębi strategicznej*. Mechanizmem, który ją determinuje jest przede wszystkim inkluzywny charakter stosunków międzynarodowych, wiążący się z kompleksowym traktowaniem relacji zewnętrznych. Podstawą tego instrumentu jest uwzględnienie roli aktorów niepaństwowych i innych podmiotów ważnych dla strategii tureckich decydentów politycznych. Takim podmiotem jest Palestyna, która formalnie państwem nie jest, a między nią a Turcją występuje wyraźna nieproporcjonalność. Z tego względu to Turcja jest głównym inicjatorem wzajemnych relacji. Nie bez znaczenia pozostaje w tym kontekście dyplomacja rytmiczna będąca uzupełnieniem dyplomacji klasycznej. Jednym z kluczowych elementów widocznym w działalności Republiki względem Palestyny jest wykorzystanie potencjału tureckiego *soft power*, pod postacią Tureckiej Agencji Rozwoju i Współpracy. Realizuje ona projekty na „ziemiach przodków” niosąc pomoc humanitarną, społeczną i techniczną. W relacjach z Palestyną szczególne znaczenie mają także inicjatywy mające na celu ochronę dziedzictwa kulturowego. Przeprowadzona analiza pozwala potwierdzić zaproponowaną hipotezę badawczą opierającą się na założeniu, iż polityka Turcji wobec Palestyny jest odzwierciedleniem strategii Republiki, która z jednej strony zakłada realne działania w sferze politycznej, gospodarczej, humanitarnej i tożsamościowej względem strony palestyńskiej, z drugiej jednak równolegle służy tureckim celom strategicznym. Po 2002 r. Turcja za pośrednictwem TİKA regularnie implementuje projekty w wymienionych sferach. Biorąc pod uwagę okres rządów AKP należy zauważyć, iż nie jest to tylko chwilowy trend. Propalestyńska postawa służy interesowi narodowemu Ankarę, którym w kontekście zewnętrznym jest budowa pozycji mocarstwa regionalnego, w wewnętrznym zaś umacnianie pozycji AKP. Polityka wobec Palestyńczyków ma służyć kreowaniu wizerunku Turcji i prezydenta Erdoğan jako promotora spraw muzułmańskich. Nie bez znaczenia pozostaje tutaj także polityka historyczna Republiki, w której podkreślane są więzi z Palestyną poprzez odwołania do dziedzictwa osmańskiego. Ankarę wykorzystuje kwestię palestyńską w rywalizacji regionalnej obejmując rolę rzecznika praw Palestyńczyków. Odpowiadając na pytania badawcze nie można uznać, iż Palestyna

⁷⁰ United Nations Relief and Works Agency for Palestine Refugees in the Near East (UNRWA), TİKA, <https://www.unrwa.org/tags/tika> (15 XI 2022).

jest w optyce tureckiej traktowana instrumentalnie. Gdyby tak było, pomoc humanitarna, wymiana gospodarcza, kwestie kulturowe czy wsparcie polityczne nie byłyby tak intensywne. Należy uznać, iż relacje z Palestyną stanowią jeden z elementów koherentnej wizji Ankary dotyczącej polityki zagranicznej. Wzajemne relacje nie bazują na krótkoterminowych koniunkturach regionalnych, tylko na ciągłości i spójności pewnej strategii Turcji, której jednym z priorytetów jest budowa pozycji mocarstwa regionalnego.

Abstract

Marcin Szydzisz, Piotr Kosiorek

Turkish-Palestinian relations – continuity or change?

After the Justice and Development Party (Turkish Adalet ve Kalkınma Partisi, AKP) came to power in Turkey in 2002, Turkish external activity was remodeled. Since then, the deepening of Turkish-Palestinian relations could also be observed. This change is related to the new doctrine of foreign policy as well as to the conditions of Ankara's regional policy, which competes with other players for the role of a regional power. The intensity of actions towards Palestine is also influenced by tensions between Turkey and Israel, which are characterized by varying intensity. Despite the restoration of diplomatic relations between the two countries in 2016, the Republic has not abandoned its pro-Palestinian stance. The purpose of this text is to analyze Turkish-Palestinian relations in terms of the main principles determining Ankara's external activity. Due to subjective disproportionality, it should be noted that Turkey, from the position of a regional player, is taking steps towards Palestine, which has lots of limitations when it comes to political steps. The areas of activity between Turkey and Palestine concerns issues such as humanitarian aid, cultural heritage, identity and historical ties, and trade. In its relations with Palestine, Ankara uses institutional *soft power* tools, which may also serve Turkish strategic aims. In the first part of the article, the main principles and mechanisms of Ankara's foreign policy was presented together with the strategy that determines the directions of external activity. These principles are the basis for discussing the nature of political relations between the two sides as well as for analyzing economic relations, humanitarian aid and cooperation in the field of culture.

Keywords: Turkey, Palestine, Turkish-Palestinian relations, foreign policy, *soft power*

References

- Abu Eisha, N., *Turkish TIKA building in Gaza sustains damage from Israeli airstrike* [12 V 2021], <https://www.aa.com.tr/en/middle-east/turkish-tika-building-in-gaza-sustains-damage-from-israeli-airstrike/2238201>.
- Anadolu Agency, *10 years of Turkish aid in Palestine*, <https://www.aa.com.tr/en/middle-east/10-years-of-turkish-aid-in-palestine/1007113>.
- Aras, B., *The Davutoğlu Era in Turkish Foreign Policy*, „Insight Turkey” 2009, nr 11.
- Aydoğan, M., *Turkey strongly condemns Israeli air raids on Gaza Strip* [12 V 2021], <https://www.aa.com.tr/en/middle-east/turkey-strongly-condemns-israeli-air-raids-on-gaza-strip/2237104>.
- Aydoğan, M., *Türkiye cannot remain silent to threats to status quo of Al-Aqsa Mosque: President*, <https://www.aa.com.tr/en/turkiye/turkiye-cannot-remain-silent-to-threats-to-status-quo-of-al-aqsa-mosque-president/2867439>.
- Ayutürk, İ., *Between Crises and Cooperation: The Future of Turkish-Israeli Relation*, „Insight Turkey” 2009, nr 2.
- Barak, M. & Karmon, E., *Erdogan’s Turkey and the Palestinian Issue*, „Perspective on Terrorism” 2018, nr 2.
- Barchard, D., *Ahmet Davutoğlu Resigns: Why the Turkish Prime Minister Had to Go* [5 V 2016], <https://www.newsweek.com/why-turkish-prime-minister-had-resign-456067>.
- Barkan, L., *Isma’il Haniya’s First Regional Tour Transforms Him From Hamas PM in Gaza to Regional Palestinian Leader*, „Palestine. Inquiry & Analysis Series” 2012, nr 788.
- Brzdąkiewicz, E., *Polityka zagraniczna Republiki Turcji*, [in:] *Wprowadzenie do polityki zagranicznej muzułmańskich państw Bliskiego Wschodu i Afryki Północnej*, eds. M. Woźniak-Bobińska, A.M. Solarz, Warszawa 2018.
- Bülent, A. *The Davutoğlu Era in Turkish Foreign Policy*, „Insight Turkey” 2009, nr 3.
- Davutoğlu, A., *Principles of Turkish Foreign Policy and Regional Political Structuring*, „Horizons: Journal of International Relations and Sustainable Development” 2014, nr 1.
- Davutoğlu, A., *Stratejik derinlik: Türkiye’nin uluslararası konumu*, Istanbul 2001.
- Davutoğlu, A., *Turkey’s Foreign Policy Vision: An Assessment of 2007*, „Insight Turkey” 2008, nr 1.
- Greenberg, J., *Turkey expels Israeli ambassador over flotilla incident*, „The Washington Post”, 2 IX 2011.
- Heilman, U., *Operation Pillar of Defense: Lessons learned*, „Jewish Telegraphic Agency”, 21 XI 2012, <https://www.jta.org/2012/11/21/israel/operation-pillar-of-defense-lessons-learned>.

- Kalin, İ., *Soft Power and Public Diplomacy in Turkey*, „Perceptions” 2011, nr 3.
- Kivam, S. & Lindenstrauss, G., *Turkish-Hamas Relations: Between Strategic Calculations and ideological Affinity*, [https://www.inss.org.il/wp-content/uploads/systemfiles/adkan17_2ENG4_Lindenstrauss and Kivam.pdf](https://www.inss.org.il/wp-content/uploads/systemfiles/adkan17_2ENG4_Lindenstrauss%20and%20Kivam.pdf).
- Komisja Europejska, *Türkiye*, https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/enlargement-policy/turkiye_en.
- Lindenstrauss, G., *Operation Protective Edge: Deepening the Rift between Israel and Turkey*, [https://www.inss.org.il/he/wp-content/uploads/sites/2/systemfiles/SystemFiles/Operation%20Protective Edge_ Deepening the Rift between Israel and Turkey.pdf](https://www.inss.org.il/he/wp-content/uploads/sites/2/systemfiles/SystemFiles/Operation%20Protective%20Edge_Deepening%20the%20Rift%20between%20Israel%20and%20Turkey.pdf)
- Naar, I., *Fatah and Hamas leaders meet in Turkey ahead of Cairo summit, reports say* [26 VII 2023], <https://www.thenationalnews.com/mena/2023/07/26/fatah-and-hamas-leaders-meet-in-turkey-ahead-of-cairo-summit-reports-say/>.
- Niemiec, J., *Koncepcja „strategicznego głębi” w tureckiej polityce zagranicznej*, „Teka of Political Science and International Relations” 2019, nr 2.
- Palestinian Academic Society for the Study of International Affairs (PASSIA), *Turkish Cooperation and Coordination Agency (TIKA)*, <http://www.passia.org/directory-details/5868>.
- Palestinian Economic Bulletin – The Portland Trust, *Palestinian-Turkish Trade Relations*, https://portlandtrust.org/wp-content/uploads/2021/12/bulletin_117_a4_ramallah.pdf.
- Parlament Europejski, *Ankara Agreement*, <https://www.europarl.europa.eu/delegations/en/d-tr/documents/eu-texts>.
- Poushter, J., *As spying revelations surface, Turks and Israelis share mutual dislike* [17 IX 2013], <https://www.pewresearch.org/short-reads/2013/10/17/as-spying-revelations-come-to-light-turks-and-israelis-share-mutual-dislike/>.
- Republic of Türkiye. Ministry of Foreign Affairs, *International Day of Solidarity with the Palestinian People*, <https://www.mfa.gov.tr/international-day-of-solidarity-with-the-palestinian-people.en.mfa>.
- Republic of Türkiye. Ministry of Foreign Affairs, *No: 183, 2 June 2014, Press Release Regarding the Establishment of the National Unity Government in Palestine*, https://www.mfa.gov.tr/no_-183_-2-june-2014_-press-release-regarding-the-establishment-of-the-national-unity-government-in-palestine.en.mfa.
- Republic of Türkiye. Ministry of Foreign Affairs, *No:115, 29 April 2011, Press Release Regarding the Developments in Palestine*, https://www.mfa.gov.tr/no_115_-29-april-2011_-press-release-regarding-the-developments-in-palestine.en.mfa.
- Republic of Türkiye. Ministry of Foreign Affairs, *Visit of Foreign Minister Mevlüt Çavuşoğlu to the State of Palestine, 24 May 2022*, <https://www.mfa.gov.tr/sayin-bakanimizin-filistin-i-ziyareti--24-mayis-2022.en.mfa>.

- Republic of Türkiye. Ministry of Culture and Tourism. Turkish Cooperation and Coordination Agency (TIKA), *About us*, https://www.tika.gov.tr/en/page/about_us-14650.
- Republic of Türkiye. Ministry of Culture and Tourism. Turkish Cooperation and Coordination Agency (TIKA), *Envoy Praises Turkey's Help in Palestine Development*, https://www.tika.gov.tr/en/news/envoy_praises_turkey_s_help_in_palestine_development-22837.
- Republic of Türkiye. Ministry of Culture and Tourism. Turkish Cooperation and Coordination Agency (TIKA), *The Hospital Built by TİKA in Gaza Will Give Hope to Palestinians in the Fight against the Coronavirus*.
- Republic of Türkiye. Ministry of Culture and Tourism. Turkish Cooperation and Coordination Agency (TIKA), *TİKA: East Jerusalem's Longtime Benefactor*, https://www.tika.gov.tr/en/news/tika_east_jerusalem's_longtime_benefactor-36295.
- Republic of Türkiye. Ministry of Culture and Tourism. Turkish Cooperation and Coordination Agency (TIKA), *TIKA Has Implemented More Than 30 Thousand Projects in 30 Years*, https://www.tika.gov.tr/en/news/tika_has_implemented_more_than_30_thousand_projects_in_30_years-67997.
- Republic of Türkiye. Ministry of Culture and Tourism. Turkish Cooperation and Coordination Agency (TIKA), *TIKA Projects mass opening ceremony was held with the participation of President Recep Tayyip Erdoğan*, https://www.tika.gov.tr/en/news/tika_projects_mass_opening_ceremony_was_held_with_the_participation_of_president_recep_tayyip_erdogan-19155.
- Republic of Türkiye. Ministry of Culture and Tourism. Turkish Cooperation and Coordination Agency (TIKA), *TİKA Provides Assistance 1100 Families Affected by the Raids on Gaza*, https://www.tika.gov.tr/en/news/tika_provides_assistance_1100_families_affected_by_the_raids_on_gaza-54749.
- Republic of Türkiye. Ministry of Foreign Affairs, *Turkey – NATO Together for Peace and Security Since 60 Years*, <https://www.mfa.gov.tr/turkey-nato-together-for-peace-and-security-since60-years.en.mfa>.
- Republic of Türkiye. Ministry of Trade, *Palestine*, <https://www.trade.gov.tr/free-trade-agreements/palestine>.
- Şükrü Hanioglu, M., *Ataturk: An Intellectual Biography*, Princeton 2011.
- Szyszlak, E., *Turkey's Presence in the „Convention on Preventing and Combating Violence against Women and Domestic Violence” in the Context of Turkey's Soft Power*, „Historia i Polityka” 2022, nr 47.
- Trading Economics, *Palestine Export By Country*, <https://tradingeconomics.com/palestine/imports-by-country>.
- Trading Economics, *Palestine Exports to Turkey*. <https://tradingeconomics.com/palestine/exports/turkey>.

- Trading Economics, *Palestine Imports from Turkey*, <https://tradingeconomics.com/palestine/imports/turkey>.
- Turkish premier speaks out against Israel in wake of boat raid* [4 VI 2010], <https://www.france24.com/en/20100604-turkey-reduce-minimum-relations-ties-israel-flotilla-raid-protests-gaza>.
- Turkey calls on Muslims to take clear stance over Gaza*, „Reuters”, 13 V 2021, <https://www.reuters.com/world/middle-east/turkey-calls-muslims-take-clear-stance-over-gaza-2021-05-13/>.
- Tür, Ö., *Turkey and Israel in the 2000s – From Cooperation to Conflict*, „Israel Studies” 2012, nr 3.
- Ünal, A., *Turkish development agency head: TİKA in Jerusalem for people of all faiths* [23 VI 2017], <https://www.dailysabah.com/diplomacy/2017/06/23/turkish-development-agency-head-tika-in-jerusalem-for-people-of-all-faiths>.
- United Nations Relief and Works Agency for Palestine Refugees in the Near East (UNRWA), *TİKA*, <https://www.unrwa.org/tags/tika>.
- UN Office for the Coordination of Humanitarian Affairs (OCHA), *The Hospital Built by TİKA Reduces the Burden of COVID19 in Gaza* [14 IV 2021], <https://reliefweb.int/report/occupied-palestinian-territory/hospital-built-t-ka-reduces-burden-covid19-gaza>.
- U.S. Embassy & Consulates in Türkiye, *Policy & History*, <https://tr.usembassy.gov/our-relationship/policy-history/>.
- Wasilewski, K., *Turcja w procesie przemian: wnioski dla strategii UE*, „Raport PISM” 2017, <https://www.pism.pl/upload/images/artykuly/legacy/files/23584.pdf>.
- Wendt, A.E., *The Agent – Structure Problem in International Relations Theory*, „International Organization” 1987, nr 3.
- Yeşiltaş, M. & Balcı, A., *A Dictionary of Turkish Foreign Policy in the AK Party Era: A Conceptual Map*, „Sam Papers” 2013, nr 7.
- Zanam, A., *Turkey Allows Hamas Visit*, „Los Angeles Times”, 17 II 2006.

Marcin Szydzisz – dr hab. politologii, adiunkt w Zakładzie Polityki Zagranicznej i Bezpieczeństwa RP w Instytucie Studiów Międzynarodowych i Bezpieczeństwa Uniwersytetu Wrocławskiego, wiceprzewodniczący Rady Dyscypliny Naukowej Nauk o Bezpieczeństwie Uniwersytetu Wrocławskiego. ORCID: 0000-0001-9166-8273

Piotr Kosiorek – mgr bezpieczeństwa międzynarodowego, doktorant w Zakładzie Badań Wschodnich w Instytucie Studiów Międzynarodowych i Bezpieczeństwa Uniwersytetu Wrocławskiego w ramach Kolegium Doktorskiego Nauk o Bezpieczeństwie. ORCID: 0000-0003-1618-6607

Karol Bieniek

Strategie wyborcze głównych partii opozycyjnych Turcji w okresie rządów Partii Sprawiedliwości i Rozwoju

Abstrakt

Celem artykułu jest analiza ewolucji strategii wyborczych głównych sił politycznych, opozycyjnych wobec rządzącej od 2002 r. Partii Sprawiedliwości i Rozwoju (AKP). Wychodząc z założenia, że wobec postępującej autokratyzacji systemu politycznego Turcji możliwości działania opozycji pozostają ograniczone, a ewentualne zwycięstwo zależy od zdolności formowania koalicji wyborczych, ukazana w toku wywodu zostanie droga jaką przeszła sama AKP oraz opozycyjne wobec niej stronnictwa polityczne, aż do wyborów w roku 2023. Jednocześnie postawione zostanie pytanie o przyczyny porażki sił opozycyjnych, a punktem wyjścia będzie założenie, że wewnętrznie zróżnicowany Sojusz Narodowy nie zdołał skonstruować realnej programowej oferty zdolnej z jednej strony na masową skalę przyciągnąć wyborców partii rządzącej oraz w wystarczający sposób stanowiącej satysfakcjonującą ofertę dla własnego elektoratu.

Słowa kluczowe: Turcja, AKP, opozycja, R.T. Erdoğan, wybory

Wstęp

Dnia 14 V 2023 r. odbyła się w Turcji pierwsza tura wyborów prezydenckich oraz wybory parlamentarne, które wbrew powszechnym oczekiwaniom zakończyły się zdecydowanym zwycięstwem, skupionego wobec Partii Sprawiedliwości i Rozwoju (tur. Adalet ve Kalkınma Partisi, AKP) oraz Recepta Tayyipa Erdoğana, obozu rządzącego. W rezultacie, składający się z AKP oraz nacjonalistycznej Partii Ruchu Narodowego (tur. Milliyetçi Hareket Partisi, MHP) Sojusz Ludowy (tur. Cumhur İttifakı) uzyskał 49,47% głosów i zdobył 323 mandaty w liczącym 600 deputowanych parlamencie. Opozycyjny, skupiony wobec Partii Ludowo-

-Republikańskiej (tur. Cumhuriyet Halk Partisi, CHP), Sojusz Narodowy (tur. Millet İttifakı) uzyskał odpowiednio 35,02% co przełożyło się na 212 mandatów. Trzecią siłą w nowym parlamencie stał się kurdyjsko-lewicowy Sojusz Pracy i Wolności (tur. Emek ve Özgürlük İttifakı) z wynikiem 10,55% i 65 mandatami¹.

W kontekście aktualnej struktury tureckiego systemu politycznego oraz dominującej ustrojowej pozycji prezydenta Republiki Turcji to właśnie wybory prezydenckie miały kluczowe znaczenie. W pierwszej turze zwycięstwo odniósł urzędujący prezydent R.T. Erdoğan, który uzyskał 49,52% głosów. Kandydat zjednoczonej opozycji (Sojuszu Narodowego), przewodniczący CHP Kemal Kılıçda-roğlu zdobył 44,88% głosów, a 5,17% nacjonalistyczny i antysystemowy Sinan Oğan². Wobec braku rozstrzygnięcia dwa tygodnie później odbyła się druga tura wyborów, w której urzędujący prezydent pokonał swojego kontrkandydata stosunkiem poparcia 52,18 do 47,82% głosów³.

Wyniki pierwszej tury wyborów prezydenckich oraz rezultat wyborów parlamentarnych stanowiły duże zaskoczenie oraz skonsolidowały siły polityczne i wyborców skupionych wokół R.T. Erdoğan i AKP, wydatnie przyczyniając się do zwycięstwa tego polityka w drugiej turze. Zawiodła tym samym, prowadzona przez opozycję, optymistyczna narracja o zwycięstwie ich kandydata K. Kılıçda-roğlu już w pierwszej turze z 14 V, na możliwość którego wskazywały przedwyborcze sondaże. Należy w tym miejscu zwrócić uwagę, że w zasadzie po raz pierwszy w historii trwających od 2002 r. rządów Erdoğan i AKP, opozycja mogła liczyć na sukces – relatywnie szeroka oferta programowa Sojuszu Narodowego przy jednoczesnym zmęczeniu części wyborców rządami AKP i pogłębiającym się kryzysie gospodarczym państwa, stanowiły przesłanki pozwalające realnie zakładać możliwość przejścia władzy. W tym kontekście zasadnym jest pytanie o przyczyny porażki oraz jakość taktyki głównych partii opozycyjnych Turcji.

Podstawowym celem artykułu jest analiza ewolucji strategii wyborczych głównych sił politycznych, opozycyjnych wobec rządzącej od 2002 r. Partii Sprawiedliwości i Rozwoju. Wychodząc z założenia, że wobec postępującej autokratyzacji systemu politycznego Turcji możliwości działania opozycji pozostają ograniczone, a ewentualne zwycięstwo zależy od zdolności formowania koalicji wyborczych, ukazana w toku wywodu zostanie droga jaką przeszła sama AKP oraz opozycyjne wobec niej stronnictwa polityczne, aż do wyborów w roku 2023.

¹ *Seçim 2023* [17 V 2023], <https://secim.hurriyet.com.tr/14-mayis-2023-secimleri/secim-sonuc-lari/> (23 VII 2023).

² *14 Mayıs 2023 Cumhurbaşkanlığı ve 28. Dönem Milletvekili Genel Seçimleri Seçim İstatistikleri Bülteni* [2023], s. 30, <https://www.ysk.gov.tr/doc/dosyalar/docs/14Mayis2023CBSecimIstatistik.pdf> (30 VII 2023).

³ *28 Mayıs 2023 Cumhurbaşkanlığı Seçim İkinci Oylama Seçim İstatistikleri Bülteni* [2023], s. 20, <https://www.ysk.gov.tr/doc/dosyalar/docs/28Mayis2023CBSecimIkinciOylamaBulteni.pdf> (30 VII 2023).

Jednocześnie postawione zostanie pytanie o przyczyny porażki sił opozycyjnych w tej uważanej za kluczową elekcji, a punktem wyjścia będzie założenie, że wewnętrznie zróżnicowany Sojusz Narodowy nie zdołał skonstruować realnej programowej oferty zdolnej z jednej strony na masową skalę przyciągnąć wyborców partii rządzącej oraz w wystarczający sposób stanowiącej satysfakcjonującą ofertę dla własnego elektoratu. Ponadto w toku kampanii wyborczej dostrzegalne były różnice ideowe i ambicjonalne poszczególnych liderów politycznych, rzutujące na wiarygodność przekazu oraz całościowy wizerunek tego opozycyjnego bloku.

Pełen obraz funkcjonowania opozycji w Turcji nie byłby możliwy bez podstawowego zarysu i identyfikacji tendencji autokratyzacyjnych w tym państwie, tak charakterystycznych dla rządów AKP. To właśnie temu zagadnieniu poświęcona zostanie pierwsza część artykułu. Kolejna sekcja będzie dotyczyła strategii wyborczych, przyjmowanych przez ugrupowania opozycyjne, łącznie z wyborami z 2023 r.

Przeprowadzone badania oparte zostały o jakościową analizę źródeł zastanych. Wśród nich należy wymienić ukierunkowane tematycznie monografie i artykuły naukowe, a także raporty specjalistyczne instytucji rządowych, dane statystyczne oraz oświadczenia i wypowiedzi poszczególnych przywódców politycznych.

Partia Sprawiedliwości i Rozwoju w procesie centralizacji władzy

W chwili obecnej funkcjonowanie opozycji politycznej w Turcji jest warunkowane immanentnymi cechami systemu politycznego, który może zostać określony jako kompetytywny autorytaryzm, tj. struktura, w której regularnie odbywają się wybory, ale reguły międzypartyjnej rywalizacji sprzyjają ugrupowaniu sprawującemu władzę; tego rodzaju reżimy zachowują pewne demokratyczne elementy, takie jak możliwość uczestnictwa partii opozycyjnych w wyborach, zacieklą rywalizację polityczną, możliwość zróżnicowanego przekazu medialnego oraz organizacji protestów przez obywateli. Jednocześnie ugrupowania opozycyjne podlegają zróżnicowanej presji ze strony rządzących kontrolujących aparat sądowniczy państwa, wykorzystujących bez kontroli fundusze państwowe w celu prowadzenia kampanii wyborczych, zmieniających na swoją korzyść prawo wyborcze oraz kontrolujących publiczne i masowe media, a także ograniczających systematycznie zakres praw i swobód obywatelskich⁴. W tego rodzaju reżimie kolejne wybory mają nierówny charakter, dochodzi do pogwałcenia wolności obywatelskich,

⁴ B. Esen, S. Gümüşçü, *Rising Competitive Authoritarianism in Turkey*, „Third World Quarterly” 2016, nr 37/9, s. 1585-1594.

a obowiązujące reguły działania faworyzują jednoznacznie rządzących, kosztem politycznych przeciwników⁵.

Należy w tym miejscu zwrócić uwagę, na proces ewolucji jaki dokonał się w toku rządów AKP – kolejne zwycięstwa wyborcze oraz zajęcie przez to stronnictwo centralnej, dominującej pozycji w systemie partyjnym Turcji, skłoniły R.T. Erdoğana oraz przywództwo ugrupowania do przyjęcia większościowego rozumienia demokracji i towarzyszących jej procesów, co z kolei doprowadziło do koncentracji władzy i systematycznego deprecjonowania oraz stopniowej eliminacji właściwych demokratycznym reżimom mechanizmów kontrolnych⁶.

Symptomatyczne jest, że proces centralizacji władzy oraz zawłaszczania struktur państwowych miał stopniowy charakter; po niespodziewanym zwycięstwie wyborczym w roku 2002 AKP funkcjonowała w ramach nieprzyjaznego sobie środowiska politycznego, stanowiącego emanację republikańskich i kemalistowskich zasad rządzących Republiką Turcji w zasadzie od momentu jej powstania w 1923 r. – jako ugrupowanie wywodzące się z obecnych od dawna na tureckiej scenie partyjnej ugrupowań o proislamskiej proveniencji, AKP musiała początkowo funkcjonować w warunkach ciągłego zagrożenia swojej władzy, skonfrontowana z tradycyjnie świeckim establishmentem wojskowym oraz aparatem sądowniczym państwa i jego kemalistowską elitą władzy, na czele z ówczesnym prezydentem Ahmetem Necdetem Sezerem. Mając w pamięci wojskowe zamachy stanu oraz zawieszanie przez Trybunał Konstytucyjny działalności kolejnych proislamskich ugrupowań partyjnych w XX w., szefostwo Partii Sprawiedliwości i Rozwoju zdecydowało się na przyjęcie niezwykle ostrożnej, obliczonej na przetrwanie, strategii⁷.

Tym samym pierwsza kadencja rządów AKP, przypadająca na lata 2002-2007, podporządkowana była przede wszystkim zmianie istniejącego prawodawstwa celem dostosowania go do wymogów stawianych państwom kandydującym przez Unię Europejską – integrację z UE uczynił R.T. Erdoğan centralnym punktem swojego programu już przed wyborami z roku 2002⁸. W tym okresie przeprowadzono szereg reform prawnych zmierzających do wprowadzenia efektywnych

⁵ S. Levitsky, L.A. Way, *Competitive Authoritarianism: Hybrid Regimes after the Cold War*, Cambridge 2010.

⁶ S. Gümüşçü, *The Emerging Predominant Party System in Turkey*, „Government and Opposition” 2013, nr 2, s. 223-244.

⁷ Decyzją Trybunału Konstytucyjnego Republiki Turcji w styczniu 1998 r. rozwiązana została proislamska Partia Dobrobytu (tur. Refah Partisi), którą oskarżono o bycie ośrodkiem i podejmowanie działań godzących w konstytucyjną zasadę świeckości państwa: *Anayasa Mahkemesi Kararı 1998/1* [16 I 1998], <https://siyasipartikararlar.anayasa.gov.tr/SP/1998/1/1> (2 VIII 2023). Lider Partii Dobrobytu, N. Erbakan, został premierem koalicyjnego rządu w 1996 r. – jego odsunięcie od władzy przez wojsko w roku 1997 stanowiło początek rozłamu w ruchu proislamskim, z którego wywodzi się późniejszy założyciel AKP R.T. Erdoğan.

⁸ Turcja uzyskała status państwa kandydującego w 1999 r.

mechanizmów cywilnej kontroli nad siłami zbrojnymi; zwiększono liczbę cywilów w Radzie Bezpieczeństwa Narodowego, zmniejszono częstotliwość jej posiedzeń, a jej decyzje nabrały charakteru niewiążących dla rządu rekomendacji. Ponadto usunięto zarezerwowane z urzędu dla wojskowych miejsca w tak istotnych instytucjach jak Rada Szkolnictwa Wyższego oraz Najwyższa Rada Radia i Telewizji. Kluczowym momentem pierwszej kadencji w stopniowym procesie centralizacji władzy był wybór prezydenta z roku 2007 – w ówczesnym porządku konstytucyjnym dokonywany był on przez parlament, w którym AKP posiadała większość. Dla sił opozycyjnych skupionych wokół CHP taka sytuacja oznaczała utratę kluczowego sojusznika, albowiem ustępujący prezydent Sezer, wywodzący się z kemalistowskiego establishmentu, korzystając ze swoich konstytucyjnych uprawnień wielokrotnie paraliżował prace rządu uniemożliwiając obsadzenie kluczowych stanowisk w administracji państwa funkcjonariuszami AKP oraz wykorzystując prawo weta⁹. Wskazanie przez Erdoğan kandydatury konserwatywnego Abdullaha Güla wywołało zdecydowaną reakcję świeckiego establishmentu – 27 IV 2007 r. na stronie internetowej Sztabu Generalnego Tureckich Sił Zbrojnych pojawiło się memorandum, otwarcie krytykujące islamistyczne tendencje wewnątrz rządu oraz podkreślające gotowość sił zbrojnych do obrony świeckiego porządku państwa i wartości kemalizmu¹⁰. Wydarzenia te, znane powszechnie jako „e-pucz”, stanowiły poważne wyzwanie dla politycznej przyszłości całego obozu R.T. Erdoğan. Posłowie CHP zbojkotowali głosowanie nad wyborem prezydenta, a następnie skierowali do Trybunału Konstytucyjnego wnioski o uznanie głosowania za nieważne wobec braku kworum potrzebnego do takiego wyboru. Dnia 1 V 2007 r. Trybunał Konstytucyjny wydał decyzję, w której uznał rzezione głosowanie za nieważne¹¹. Powszechnie uważa się, że moment ten stanowi początek otwartej konfrontacji obozu AKP z siłami kemalistowskimi oraz przyjęcie przez R.T. Erdoğan populistycznego dyskursu bazującego na podziale na starą, kemalistowską elitę oraz reprezentowany przez AKP naród, pragnący demokratycznych zmian – tego rodzaju retoryka stanowiła kluczowy element kampanii wyborczej przed przyspieszonymi wyborami parlamentarnymi w roku 2007, które AKP z łatwością wygrała, ponownie tworząc samodzielnie rząd. Nowy parlament (AKP zwiększyła swój wynik wyborczy z 34% głosów w roku 2002 do 47%) przeforsował kandydaturę A. Güla na prezydenta. W tym

⁹ A. Çarkoğlu, *A New Electoral Victory for the „Pro-Islamists” or the „New Centre-Right”? The Justice and Development Party Phenomenon in the November 2002 Elections in Turkey*, „South European Society and Politics” 2007, nr 12/4, s. 501-519.

¹⁰ Ü. Cizre, *The Justice and Development Party and the Military: Recreating the Past or reforming it?*, [w:] *Secular and Islamic Politics in Turkey: The Making of the Justice and Development Party*, red. Ü. Cizre, London 2008, s. 151-152.

¹¹ *Anayasa Mahkemesi Kararı 2007/54* [1 V 2007], <https://normkararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/Dosyalar/Kararlar/KararPDF/2007-54-nrm.pdf> (3 VIII 2023).

samym roku, na mocy rozpisanego z wniosku Erdoğan referendum konstytucyjnego, 70% głosujących opowiedziało się za zmianą sposobu wyboru prezydenta, który od tego momentu miał być wyłaniany w wyborach powszechnych.

W okresie drugiej kadencji AKP doszło do radykalnego wzmocnienia roli i znaczenia tego stronnictwa w strukturach władzy państwowej. Na kanwie znakomitego wyniku wyborczego z roku 2007 przystąpiono do restrukturyzacji kluczowych instytucji władczych oraz konfrontacji z kemalistowskim establishmentem. Wyrazem tej ostatniej były prowadzone od 2008 r. aresztowania emerytowanych generałów, sędziów, prokuratorów oraz ludzi biznesu, których oskarżono o spisek i członkostwo w tajnej organizacji Ergenekon, mającej na celu dokonanie rzekomego zamachu stanu. Przeprowadzone czystki zdołały skutecznie zredukować polityczne znaczenie sił zbrojnych w Turcji¹². Kolejnym etapem były istotne zmiany w zakresie sądownictwa; w 2010 r. przeprowadzono kolejne referendum konstytucyjne, w którym 58% głosujących poparło propozycje obozu rządzącego: zwiększono liczbę sędziów Trybunału Konstytucyjnego oraz członków Najwyższej Rady Sędziów i Prokuratorów oraz przyznano prezydentowi i parlamentowi kluczowe uprawnienia nominacyjne w zakresie ich powoływania¹³. Tym samym, w relatywnie krótkim okresie, R.T. Erdoğan i jego AKP zdołały przejąć kontrolę nad kluczowymi instytucjami w kraju; zredukowano polityczne znaczenie sił zbrojnych przejmując nad nimi personalną kontrolę oraz podporządkowano sobie aparat sądowniczy państwa.

W następnych latach, wraz z kolejnymi sukcesami wyborczymi, proces centralizacji władzy postępował równoległe do procesu zawłaszczania pozostałych struktur administracji państwowej, szkolnictwa oraz mediów. R.T. Erdoğan zdołał zmarginalizować swoich politycznych przeciwników oraz prywatne media, przejmując jednocześnie kontrolę nad państwowymi środkami przekazu. Z kolei mające miejsce w 2013 r. protesty w stambulskim Parku Gezi oraz brutalna reakcja sił bezpieczeństwa, stanowią jaskrawą emanację pogwałcenia praw i wolności obywatelskich.

Wydarzenia mające miejsce po nieudanej próbie zamachu stanu z 2016 r. znamięnowały dalszą centralizację władzy przez Erdoğan. Towarzyszyły im mające miejsce w następstwie puczu czystki wśród pracowników szeroko rozumianego sektora publicznego oraz aresztowania dziennikarzy, prawników, a także niektórych członków opozycyjnych partii politycznych. Ponadto w warunkach wprowadzenia w Turcji stanu wyjątkowego oraz chwilowego wzrostu poparcia dla rządu, R.T. Erdoğan przystąpił do realizacji koncepcji zmiany tureckiego systemu politycznego i przekształcenia go w strukturę o charakterze prezydenckim.

¹² H. Taş, *Turkey – from Tutelary to Delegative Democracy*, „Third World Quarterly” 2015, nr 36/4, s. 781.

¹³ Ibidem.

Stosowne poprawki do ustawy zasadniczej zostały uchwalone przez parlament w styczniu 2017 r., a trzy miesiące później poddane referendum, gdzie za ich wprowadzeniem opowiedziało się 51,41% głosujących. Zmianę systemu rządów na prezydencki znamionowała decyzja o przeprowadzeniu przyspieszonych wyborów prezydenckich i parlamentarnych w 2018 r. (zamiast w listopadzie 2019 r.). Zwycięstwo w pierwszej turze odniósł R.T. Erdoğan uzyskując poparcie rządu 52,59% głosów¹⁴.

Należy w tym miejscu zwrócić uwagę, że zarówno kampania referendalna, jak i późniejsza kampania wyborcza, miały charakter znacząco odmienny od poprzednich. Prowadzone były w warunkach jawnej dyskryminacji sił opozycyjnych, a rządząca AKP wykorzystwała potężne zaplecze medialne, biurokratyczne oraz nie wahała się przed wykorzystaniem państwowych zasobów, stosując niejednokrotnie otwarcie klientelistyczne praktyki oraz wyborcze manipulacje. W tym kontekście uzyskane rezultaty mogą być uznane za rozczarowujące – referendum prowadzone w warunkach stanu wyjątkowego rozstrzygnięto na korzyść władzy relatywnie niewielką większością głosów, a zwycięstwo Erdoğan w wyborach prezydenckich świadczy raczej o słabości opozycji, która nie zdołała wystawić jednego kandydata w tej elekcji, niż o sile samego prezydenta. Także wyniki wyborów parlamentarnych nie napawały rządzących optymizmem – co prawda zachowali oni większość mandatów w parlamencie, ale tylko i wyłącznie dzięki zawarciu koalicji wyborczej z nacjonalistyczną MHP, znanej od tej pory jako wspomniany już Sojusz Ludowy.

Istotne jest, że wprowadzenie w Turcji systemu prezydenckiego, który – w odróżnieniu od klasycznych systemów prezydenckich – nie posiada w zasadzie mechanizmów kontroli władzy wykonawczej, wyznacza nowe ramy funkcjonowania opozycji politycznej w Turcji. Przez znaczący okres swoich rządów AKP i R.T. Erdoğan byli beneficjentami funkcjonowania na tureckiej scenie partyjnej sfragmentaryzowanej opozycji, niezdolnej do przedstawienia atrakcyjnej i konkurencyjnej oferty programowej oraz – za sprawą znaczących różnic ideologicznych – do głębszej współpracy. Nowe reguły gry narzucone w wyniku wprowadzenia wspomnianego systemu, wpłynęły także znacząco na strategię wyborcze poszczególnych partii opozycyjnych, a relatywny spadek popularności samego prezydenta i fatalna sytuacja gospodarcza państwa mogły stanowić przesłankę ewentualnego przyszłego sukcesu.

¹⁴ 2018 *Cumhurbaşkanlığı Seçimleri* [24 VIII 2018], <https://www.haberturk.com/secim/secim2018/cumhurbaskanligi-secimi> (22 VIII 2023).

Strategie wyborcze ugrupowań opozycyjnych

Podzielona i słaba opozycja przez długi czas nie była w stanie skutecznie wypracować porozumienia i przeciwstawić się dominującej pozycji AKP na tureckim scenie partyjnej. Ideologiczny przekaz R.T. Erdoğan, koncentrujący się w populistyczny sposób na tych segmentach obywateli, którzy przez znaczący czas politycznej historii Turcji pozostawali wykluczeni przez kemalistowską elitę, stanowił atrakcyjną ofertę programową dla tureckiego elektoratu. Do powodzenia Partii Sprawiedliwości i Rozwoju przyczyniała się także dobra sytuacja gospodarcza państwa w pierwszej dekadzie obecnego stulecia, kiedy to Turcja doświadczyła gospodarczego rozwoju na niespotykaną dotychczas skalę, a społeczeństwo w realny sposób odczuło poprawę warunków życiowych. Nie bez znaczenia pozostawała także odważna polityka zagraniczna, która kreowała R.T. Erdoğan na przywódcę światowego formatu. Wszystkie te elementy razem sprawiały, że możliwości działania opozycji pozostawały ograniczone, a ewentualna oferta programowa nie przekładała się na poparcie wyborcze. Ponadto opisane procesy centralizacji władzy przez AKP skutecznie ograniczały możliwości działania politycznej konkurencji, stanowiąc jednocześnie swoistego rodzaju impuls do mobilizacji i zawierania porozumień. Pierwszym tego przykładem jest umowa pomiędzy Partią Ruchu Narodowego, MHP (tą samą, która obecnie jest częścią Sojuszu Ludowego razem z AKP) a Partią Ludowo-Republikańską, CHP dotycząca wystawienia wspólnego kandydata, Ekmeleddina İhsanoğlu w wyborach prezydenckich z roku 2014¹⁵. Nie przełożyło się to na sukces; pozostałe partie opozycyjne wystawiły swoich kandydatów, a ponadto kandydatura İhsanoğlu, pełniącego funkcję sekretarza generalnego Organizacji Współpracy Islamskiej, wywołała znaczne kontrowersje w samej, świecko zorientowanej CHP i wśród jej elektoratu.

Przekształceniu systemu rządów w 2017 r. w strukturę prezydencką towarzyszyły zmiany prawa wyborczego. W roku 2018 dopuszczono możliwość tworzenia oficjalnych koalicji wyborczych w wyborach parlamentarnych, a mniejszym ugrupowaniom ułatwiono pokonanie obowiązującego w Turcji 10-procentowego progu wyborczego – w sytuacji gdy cały blok uzyskał w skali kraju więcej niż 10% głosów, ugrupowania, które zdobyły ich mniej automatycznie mogły partycypować w podziale mandatów. W rezultacie partie opozycyjne zawiązały koalicję przed wyborami parlamentarnymi 2018 r. Powstały wówczas Sojusz Narodowy składał się początkowo z czterech ugrupowań tj. kemalistowskiej i świeckiej CHP, nacjonalistycznej Dobrej Partii (tur. İyi Parti), powstałej w wyniku opuszczenia MHP przez część działaczy rozczarowanych współpracą z AKP, proislamskiej Par-

¹⁵ CHP'nin önerisi Ekmeleddin İhsanoğlu [16 VI 2014], <https://www.aa.com.tr/tr/politika/chpnin-onerisi-ekmeleddin-ihsanoğlu/150803> (19 VII 2023).

tii Szczęścia (tur. Saadet Partisi, SP) oraz centro-prawicowej Partii Demokratycznej (Demokrat Partisi, DP). Interesującym jest, że zawarta umowa dotyczyła tylko i wyłącznie wspólnego startu w wyborach parlamentarnych, a w prezydenckich każde z ugrupowań wystawiło własnego kandydata – sprawiło to, że kandydaci poszczególnych stronnictw musieli konkurować nie tylko z R.T. Erdoğanem, ale także między sobą, co doprowadziło do rozbicia oraz ułatwiło zwycięstwo urzędującemu prezydentowi już w pierwszej turze. Sojusz Narodowy przegrał także wybory parlamentarne, a większość głosów uzyskała koalicja AKP-MHP.

W wyborach lokalnych 2019 r. siły opozycyjne nie popełniły już błędu, który popełniły rok wcześniej – zdecydowały się wystawić wspólnych kandydatów w wyborach do miast metropolitalnych, takich chociażby jak Ankara czy Sztambuł, a ich kandydaci, odpowiednio Mansur Yavaş i Ekrem İmamoğlu odnieśli symboliczne zwycięstwo, które stanowiło dla opozycji czynnik mobilizacyjny i konsolidacyjny, albowiem skutecznie nadszarpnęło reputację Erdoğan'a jako polityka, którego nie można pokonać.

Sukces odniesiony w największych miastach Turcji stanowił impuls dla opozycji; wkrótce do Sojuszu Narodowego (nieformalnie nazywanego od tej pory Stołem Sześciu) dołączyły kolejne ugrupowania: liberalna Partia Demokracji i Postępu (tur. Demokrasi ve Atılım Partisi, DEVA) oraz konserwatywno-proislamska Partia Przyszłości (tur. Gelecek Partisi, GP). Oba stronnictwa zostały założone przez byłych prominentnych członków AKP – DEVA przez Aliego Babacan'a, a GP przez byłego ministra spraw zagranicznych i premiera Ahmeta Davutoğlu.

Dnia 28 II 2022 r. liderzy sześciu ugrupowań przedstawili wspólną deklarację programową pod nazwą „Wzmocniony System Parlamentarny”. Ten obszerny dokument odnosi się do kwestii przemian tureckiego systemu politycznego w sytuacji wygranych przez opozycję wyborów i zakłada, że we współpracy i w drodze politycznego konsensusu dokonane zostanie tak odejście od systemu prezydenckiego oraz wprowadzenie systemu parlamentarnego, ale odmiennego, bardziej liberalnego, od tego, który obowiązywał do 2017 r. W toku dalszych prac przewidziano także wprowadzenie szeregu poprawek do ustawy zasadniczej, które przywracałyby niezależność sądownictwa, reformę administracji publicznej oraz ochronę podstawowych praw i wolności¹⁶.

Istotną kwestią w sytuacji kryzysu gospodarczego jakiego doświadczała Turcja, stały się propozycje Stołu Sześciu dotyczące naprawy stanu finansów publicznych oraz generalnie gospodarki państwa. Należy podkreślić, że Sojusz Narodowy nie zdołał w tym zakresie przedstawić kompleksowego planu naprawy sytuacji po wyborach, co prawdopodobnie wynikało z wewnętrznych sporów pomiędzy byłym ministrem gospodarki Alim Babacanem, liderem DEVA, a pozostałymi

¹⁶ *Güçlendirilmiş Parlamenter Sistem* [28 II 2022], <https://milletitfaki.biz/media/523pxaib/28-subat-metin-konusma-sunum.pdf> (29 VIII 2023).

przywódcami partyjnymi. Przedstawione deklaracje ograniczały się raczej do zmiany sposobu prowadzenia polityki gospodarczej oraz fiskalnej państwa, która w nowym systemie politycznym miałyby bazować na faktycznej niezależności Banku Centralnego oraz pozostawać w zgodzie z ideami gospodarki wolnorynkowej¹⁷.

Symptomatyczne jest także, że Sojusz Narodowy nie wypracował jasnej i konkretnej wizji programowej działań z zakresu przyszłej polityki zagranicznej Turcji. Przedstawione propozycje miały raczej mało konkretny charakter i odnosiły się do konieczności zerwania z personalistycznym stylem prowadzenia polityki zagranicznej przez R.T. Erdoğan'a oraz konieczności podtrzymania zaangażowania państwa w strukturach politycznych i wojskowych państw zachodnich. Można założyć, że polityce zagranicznej poświęcono mało uwagi z dwóch zasadniczych powodów. Po pierwsze, ugrupowania tworzące Sojusz Narodowy mają na tyle zróżnicowane profile, że osiągnięcie konsensusu co do konkretnych wizji aktywności międzynarodowej państwa nie było możliwe. Po drugie, polityka zagraniczna jako całość, nie jest generalnie czynnikiem absorbującym uwagę tureckiego elektoratu czy też mogącym efektywnie na masową skalę zmodyfikować zachowania wyborcze, zwłaszcza w sytuacji permanentnego kryzysu gospodarczego, szalejącej inflacji i powszechnego spadku jakości życia.

Należy w tym miejscu zwrócić uwagę, że działalność Sojuszu Narodowego przed wyborami 2023 r. miała charakter bezprecedensowy w najnowszej politycznej historii Turcji, rządzonej od ponad dwudziestu lat przez R.T. Erdoğan'a i AKP. Po raz pierwszy powstała niezwykle szeroka koalicja stronnictw reprezentujących podstawowe linie podziałów socjopolitycznych tureckiego społeczeństwa. Po raz drugi także opozycja zdołała wystawić wspólnego kandydata w wyborach prezydenckich, ale tym razem, w odróżnieniu od sytuacji z 2014 r., mogącego realnie myśleć o zwycięstwie. Tym samym działalność Stołu Sześciu znamionuje swobodnego rodzaju ewolucję strategii wyborczych przyjmowanych przez partie opozycyjne – od rozbicia i fragmentaryzacji, poprzez kruche i niestabilne sojusze, aż do koalicyjnej umowy rozciągającej się zarówno na wybory parlamentarne, jak i prezydenckie.

Zakończenie

Ocenę każdej strategii wyborczej determinuje uzyskany wynik. Pomimo opisanej powyżej, bezprecedensowej współpracy i koalicji wyborczej, opozycja nie zdołała przejąć władzy, przegrywając zarówno wybory parlamentarne, jak i kluczowe wybory prezydenckie. Jak zostało już powiedziane, taki rezultat stanowił duże za-

¹⁷ *Kurumsal Reformlar Komisyonu*, <https://milletitifikabi.biz/kurumsal-reformlar-komisyonu/calismalar-raporlar> (30 VIII 2023).

skoczenie – od 2002 r. nie było w Turcji elekcji, w których AKP i Erdoğan byłiby tak niepopularni, a sytuacja gospodarcza państwa tak zła. Wszystkie przesłanki pozwalały Sojuszowi Narodowemu i Kemalowi Kılıçdaroğlu zakładać zwycięstwo, co zresztą potwierdzały przedwyborcze sondaże. Co więcej, sama władza także postrzegała Stół Sześciu i jego kandydata jako realne zagrożenie – w początkach 2022 r. zmieniono prawo wyborcze, zmniejszając próg wyborczy z 10 do 7 %¹⁸, co w założeniu miało doprowadzić do dekompozycji Sojuszu i zachęcić małe stronnictwa do samodzielnego startu w wyborach. Opozycja zdołała zachować jedność, ale brak powodzenia w wyborach zasadnym czyni pytanie o przyczynę porażki.

W pierwszej kolejności uwagę zwraca struktura Sojuszu Narodowego – złożona z sześciu partii koalicja bazowała na dwóch dużych stronnictwach, tj. CHP oraz İyi Parti. Pozostałe ugrupowania posiadają daleko mniej znaczącą bazę wyborczą i zaplecze, można wobec nich zaryzykować stwierdzenie, że są marginesem tureckiej sceny partyjnej. W tym kontekście optymizm co do powodzenia całości Sojuszu, pomimo tego, że składał się on z sześciu ugrupowań, wydaje się przedwczesny.

Szczególnego znaczenia nabierają także programowe różnice członków Stołu Sześciu – ich zróżnicowana ideowa proveniencja, od świeckiej CHP po proislamską Partię Szczęścia i nacjonalistyczną İyi Parti, przełożyła się z jednej strony na brak wyrazistego programu, którego nie zdołano wypracować, a z drugiej na kontrowersyjną kandydaturę K. Kılıçdaroğlu w wyborach prezydenckich, która była tak emanacją ambicji tego polityka, jak i wyrazem trudnego kompromisu pomiędzy partnerami koalicyjnymi. Tym samym błędne okazało się jednocześnie założenie, że R.T. Erdoğan jest tak słaby, że przegra nawet z kandydatem, którego polityczna kariera nieuchronnie zmierza do końca i który liderując od 2010 r. najstarszej partii politycznej Turcji i największej sile opozycyjnej, tj. CHP, nie zdołał tak naprawdę nigdy doprowadzić jej do spektakularnego sukcesu.

Zwycięstwo R.T. Erdoğan i AKP w wyborach z 2023 r. oznaczać będzie bez wątpienia stabilizację istniejącego porządku oraz systemu prezydenckiego. Z kolei partie opozycyjne zostają postawione w skrajnie trudnej sytuacji funkcjonowania w warunkach dalszej autokratyzacji systemu politycznego. Otwartym jest pytanie o przyszłość Sojuszu Narodowego – należy założyć, że w pierwszej kolejności dojdzie do wewnątrzpartyjnych rozliczeń, a K. Kılıçdaroğlu najprawdopodobniej straci stanowisko prezesa CHP; to od nowego przywództwa będzie już zależeć dalszy los tak samej Partii Ludowo-Republikańskiej, jak i całego Sojuszu Narodowego, dla którego swego rodzaju testem będą zaplanowane na marzec 2024 r. wybory lokalne w Turcji.

¹⁸ *Seçim Kanununda Değişiklik Resmi Gazete`de* [6 IV 2022], <https://www.aa.com.tr/tr/gundem/secim-kanununda-degisiklik-resmi-gazetede/2556241> (29 VIII 2023).

Abstract

Karol Bieniek

Electoral strategies of Turkey's main opposition parties during the rule of the Justice and Development Party

This paper aims at analyzing the evolution of the electoral strategies of the main oppositional political parties to the Justice and Development Party, which has been in power since 2002. Assuming that due to the increasing autocratization of Turkey's political system, the opposition's options for action remain limited, and any eventual victory depends on the ability to form electoral coalitions, the paper will trace the political path taken by the AKP itself and the political parties opposed to it until the elections in 2023. At the same time, the question will be asked about the reasons for the defeat of the opposition parties in 2023. The basic assumption here is that the internally diversified National Alliance failed to construct a comprehensive programmatic offer capable of attracting voters of the ruling party on a massive scale and at the same time it failed to deliver a sufficiently satisfactory offer to its own electorate.

Key words: Turkey, AKP, Opposition, R.T. Erdoğan, Elections

References

- 2018 *Cumhurbaşkanlığı Seçimleri* [24 VIII 2018], <https://www.haberturk.com/secim/secim2018/cumhurbaskanligi-secimi>.
- 14 Mayıs 2023 *Cumhurbaşkanı ve 28. Dönem Milletvekili Genel Seçimleri Seçim İstatistikleri Bülteni* [2023], <https://www.ysk.gov.tr/doc/dosyalar/docs/14Mayis2023CBSecimIstatistik.pdf>.
- 28 Mayıs 2023 *Cumhurbaşkanı Seçim İkinci Oylama Seçim İstatistikleri Bülteni* [2023], <https://www.ysk.gov.tr/doc/dosyalar/docs/28Mayis2023CBSecimiI-kinciOylamaBulteni.pdf>.
- Anayasa Mahkemesi Kararı 1998/1* [16 I 1998], <https://siyasipartikarlar.anayasa.gov.tr/SP/1998/1/1>.
- Anayasa Mahkemesi Kararı 2007/54* [1 V 2007], <https://normkararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/Dosyalar/Kararlar/KararPDF/2007-54-nrm.pdf>.
- CHP'nin önerisi Ekmeleddin İhsanoğlu* [16 VI 2014], <https://www.aa.com.tr/tr/politika/chpnin-onerisi-ekmeleddin-ihsanoglu/150803>.

- Cizre, Ü., *The Justice and Development Party and the Military: Recreating the Past or reforming it?*, [in:] *Secular and Islamic Politics in Turkey: The Making of the Justice and Development Party*, ed. Ü. Cizre, London 2008.
- Çarkoğlu, A., *A New Electoral Victory for the „Pro-Islamists” or the „New Centre-Right”?* *The Justice and Development Party Phenomenon in the November 2002 Elections in Turkey*, „South European Society and Politics” 2007, nr 12/4.
- Esen, B. & Gümüşçü, S., *Rising Competetive Authoritarianism in Turkey*, „Third World Quarterly” 2016, nr 37/9.
- Güçlendirilmiş Parlamenter Sistem* [28 II 2022], <https://milletittifaki.biz/medial/523pxaib/28-subat-metin-konusma-sunum.pdf>.
- Gümüşçü, S., *The Emerging Predominant Party System in Turkey*, „Government and Opposition” 2013, nr 2.
- Kurumsal Reformlar Komisyonu*, <https://milletittifaki.biz/kurumsal-reformlar-komisyonu/calismalar-raporlar>.
- Levitsky, S. & Way, L.A., *Competitive Authoritarianism: Hybrid Regimes after the Cold War*, Cambridge 2010.
- Seçim 2023* [17 V 2023], <https://secim.hurriyet.com.tr/14-mayis-2023-secimleri/secim-sonuclari/>.
- Seçim Kanununda Değişiklik Resmi Gazete`de* [6 IV 2022], <https://www.aa.com.tr/tr/gundem/secim-kanununda-degisiklik-resmi-gazetede/2556241>.
- Taş, H., *Turkey – from Tutelary to Delegative Democracy*, „Third World Quarterly” 2015, nr 36/4.

Karol Bieniek – dr politologii, mgr filologii orientalnej (turkologia), adiunkt w Katedrze Stosunków Międzynarodowych w Instytucie Dziennikarstwa i Stosunków Międzynarodowych Uniwersytetu Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie. ORCID: 0000-0002-6349-9385

**DYNAMIKA POLITYKI ZAGRANICZNEJ
PAŃSTW POSTSOWIECKICH
W WARUNKACH ROSYJSKIEJ
AGRESJI NA UKRAINĘ**

Wprowadzenie

Głównym zadaniem naukowym, które stało przed autorami tego działu, była analiza dynamiki polityki zagranicznej państw postsowieckich w warunkach rozległej rosyjskiej agresji na Ukrainę. Agresja Kremla, która uderzyła w cały świat swym bezsensownym okrucieństwem, stała się poważnym wyzwaniem dla państw powstałych po rozpadzie Związku Radzieckiego. Należy przyznać, że ich zależność gospodarcza i polityczna od Rosji, w tym członkostwo w tzw. stowarzyszeniach integracyjnych (Eurazjatycka Unia Gospodarcza i Organizacja Układu o Bezpieczeństwie Zbiorowym), powstrzymywały rządy tych krajów przed jawnym i jednoznacznym potępieniem rosyjskiej agresji. Jednocześnie, z wyjątkiem rządzącego na Białorusi dyktatorskiego reżimu, kraje postsowieckie próbowały zdystansować się od zaborczej polityki Kremla, wykazywały zainteresowanie rozszerzeniem współpracy z UE i USA. We wszystkich państwach sąsiadujących z Rosją niesprowokowany atak zbrojny na Ukrainę zaostrzył realne obawy przed stanieniem się ofiarą kolejnej agresji.

Niezależnie od długości wojny i jej wyników „sojuszniczy” Moskwy wyraźniej zrozumieli niewiarygodność i beznadziejność partnerstwa z Kremlem, głęboki kryzys polityczny i gospodarczy imperium, które przeszło do historii. Na obecnym etapie istnieją wszelkie podstawy do stwierdzenia, że powstał nowy układ sił w tej części kontynentu euroazjatyckiego.

Republika Białorusi po sfałszowanych wyborach prezydenckich (VIII 2020 r.) charakteryzuje się ostrą polaryzacją sił politycznych, której istotą jest konfrontacja autorytarnego reżimu Aleksandra Łukaszenki z białoruskimi siłami demokratycznymi kierowanymi przez prezydent-elekt Swietłanę Tichanowską. Ta konfrontacja przeniosła się na arenę międzynarodową, gdzie nielegalna dyktatura, która poparła rosyjską agresję i rozpętała na Białorusi brutalne represje wobec dysydentów, ponosiła jedną porażkę po drugiej. W artykule prof. Victora Shadurskiego *Międzynarodowa działalność Demokratycznej Białorusi w obliczu kryzysu legitymizacji reżimu autorytarnego (2020-2023)* omówiono działania Gabinetu Przejściowego Białorusi, mającego na celu stać się pełnoprawnym przedstawicielstwem narodu białoruskiego w relacjach zewnętrznych i pozbawić tego prawa autorytarny reżim, który siłą utrzymuje władzę w kraju.

Główną siłą napędową opozycji wobec dyktatorskiego reżimu była emigracja białoruska, która skoncentrowała się głównie w Polsce i na Litwie. Autor bada konkretne formaty międzynarodowej działalności Demokratycznej Białorusi, w tym tworzenie zagranicznych przedstawicielstw Gabinetu Przejściowego w innych krajach, wspieranie działalności tzw. ambasad ludowych, akredytację przy Gabinecie Przejściowym zagranicznych przedstawicieli dyplomatycznych. Do oczywistych sukcesów dyplomatycznych sił demokratycznych można zaliczyć utworzenie grupy kontaktowej w Radzie Europy, a także grup wsparcia białoruskich sił demokratycznych w parlamentach narodowych państw demokratycznych.

Dr Roza Turarbekova w artykule *Kazakhstan foreign policy during presidency of Kasym-Jomart Tokayev (2019-2023)* bada zmiany w polityce zagranicznej wpływowego państwa środkowoazjatyckiego w okresie przejścia władzy od Nursułtana Nazarbajewa do Kasyma-Żomarta Tokajewa. Autorka szczegółowo analizuje czynniki wewnętrzne i zewnętrzne, które mają wpływ na wyjaśnienie priorytetów polityki zagranicznej. Do czynników wewnętrznych badaczka zalicza Covid-19, protesty w Kazachstanie w styczniu 2022 r., a także zmiany w instytucjonalnym projekcie systemu politycznego. Rosyjska wojna z Ukrainą, sankcje wobec sojuszników Kazachstanu (Rosji i Białorusi) oraz rywalizacja między głównymi światowymi graczami o wpływy w Azji Środkowej są wymieniane jako najważniejsze czynniki zewnętrzne. Turarbekova konkluduje, że rola Chin w polityce zagranicznej Kazachstanu odgrywa coraz bardziej stabilizującą rolę, w przeciwieństwie do Rosji i Stanów Zjednoczonych, których rywalizacja staje się coraz wyraźniejszym czynnikiem ryzyka.

Profesorowie Arthur Atanesian i Artur Mkrtichian z Uniwersytetu Państwowego w Erywanii, w swoim badaniu naukowym *The Causes, Dynamics, and Consequences of the War in Ukraine in the Perceptions of Armenian Youth* odnieśli się do wyników badań socjologicznych, które przeprowadzono od października 2022 do stycznia 2023 r. Z opublikowanego tekstu wynika, że młodzież ormiańska, w zależności od miejsca zamieszkania, poziomu wykształcenia, miała dwa różne punkty widzenia na wojnę rosyjsko-ukraińską. Przedstawiciele pierwszej grupy postrzegali konflikt jako nową historyczną fazę globalnego rozłamu i walki o dominację między Rosją a Zachodem. I odwrotnie, druga grupa łączyła wojnę rosyjsko-ukraińską z osobistymi cechami, aspiracjami, podejściami i problemami przywódców Rosji i Ukrainy. W pierwszym i drugim przypadku temat wojny na Ukrainie odchodzi na drugi plan w porównaniu z tragedią Górskiego Karabachu (artykuł został przekazany do redakcji przed rozpoczęciem ostatecznego zaostreżenia sytuacji w tym regionie).

Przedstawione artykuły są zatem naszym zdaniem udaną próbą ujawnienia całego dramatyizmu sytuacji, w której znalazły się trzy państwa poradzieckie, któ-

re są w takiej czy innej zależności od Rosji. Dramat ten charakteryzuje się nie tylko zaostreniem wewnętrznych podziałów w samych krajach, ale także prawdziwym lękiem przed staniem się kolejną ofiarą agresji rozpadającego się imperium.

dr hab. Victor Shadurski, prof. UW

Victor Shadurski

Międzynarodowa działalność Demokratycznej Białorusi w czasie kryzysu legitymizacji reżimu autorytarnego (2020-2023)

Abstrakt

Prezentowana publikacja analizuje dwie powiązane ze sobą tendencje w stosunkach międzynarodowych na przykładzie Białorusi. Pierwszy trend to kryzys międzynarodowej legitymizacji autorytarnego reżimu, który rażąco sfałszował wybory prezydenckie w 2020 r. i brutalnie stłumił masowe pokojowe protesty przeciwko bezprawiu władz. Drugim jest dążenie sił demokratycznych, na czele których stoi prezydent-elekt Swiałłana Cichanouska, do stania się pełnoprawnym przedstawicielem narodu białoruskiego na arenie zewnętrznej.

Podczas gdy w pierwszych miesiącach po sfałszowanych wyborach białoruski problem był obecny na łamach mediów europejskich, uwaga poświęcana sytuacji na Białorusi i wokół niej malała wraz ze spadkiem aktywności protestacyjnej wewnątrz kraju. Stało się to szczególnie widoczne po rozpoczęciu przez Rosję zakrojonej na szeroką skalę agresji na Ukrainę, która była moralnie i materialnie wspierana przez dyktaturę w Mińsku.

Zmniejszona uwaga aktorów międzynarodowych na wschodnioeuropejskie państwo nie powstrzymała aktywnej działalności Demokratycznej Białorusi. Głównym wsparciem sił demokratycznych stała się białoruska emigracja, która po wydarzeniach 2020 r. nabrała masowego charakteru. Jej główne ośrodki koncentrują się na Litwie i w Polsce. Tam też działają główne struktury białoruskiej opozycji demokratycznej.

W ciągu ostatnich trzech lat ukształtowały się konkretne formaty międzynarodowej działalności Demokratycznej Białorusi, w tym tworzenie zagranicznych przedstawicielstw Gabinetu Przejściowego na uchodźstwie w innych państwach, wspieranie działalności tzw. ambasad ludowych oraz akredytacja zagranicznych przedstawicieli dyplomatycznych przy rządzie na uchodźstwie. Do oczywistych sukcesów dyplomatycznych Biura Swiałłany Cichanouskiej i Gabinetu Przejściowego należy utworzenie we wrześniu 2022 r. Grupy Kontaktowej Rady Europy

ds. Białorusi z białoruskimi siłami demokratycznymi i społeczeństwem obywatelskim, a następnie przyjęcie przez Zgromadzenie Parlamentarne Rady Europy rezolucji w sprawie wsparcia Białorusinów na uchodźstwie.

Słowa kluczowe: Białoruś, prezydent-elekt, Swiatłana Cichanouska, autorytaryzm, sankcje, emigracja polityczna, organizacje międzynarodowe

Wstęp

Jedną z istotnych sprzeczności współczesnego świata jest wymuszone sąsiedztwo demokratycznych i autorytarnych państw. Chociaż państwa o różnych formach rządów mogą aktywnie współpracować w sferze gospodarczej i kulturalnej oraz utrzymywać stabilne stosunki w ramach porozumień polityczno-wojskowych, istnienie autorytaryzmu pozostaje poważnym wyzwaniem, także dla Europy. W lukratywnym środowisku handlowym demokratyczne rządy często muszą „przymykać oko” na brak wolnych wyborów, prześladowania dysydentów i rażące naruszenia praw człowieka i wolności w krajach sąsiednich.

Doświadczenia historyczne dowiodły, że reżimy autorytarne są z natury agresywne, zarówno w polityce wewnętrznej, jak i zagranicznej. Nieodłączną cechą władców krajów niedemokratycznych jest ciągle poszukiwanie wrogów, którzy rzekomo „utrudniają” pomyślną realizację „dalekosiężnych” planów dyktatorów. Często na tych wrogów wybiera się kraje ościenne. Wniosek ten został potwierdzony w pierwszym ćwierćwieczu XXI stulecia na przykładzie Rosji i jej satelickiej dyktatorskiej Białorusi¹.

Jaki powinien być stosunek państw demokratycznych do reżimów autorytarnych na obecnym etapie? Gdzie są „czerwone linie” we współpracy z dyktatorami, którzy rażąco łamią prawo międzynarodowe? Jakie możliwości wsparcia politycznej opozycji wobec reżimów dyktatorskich mają państwa demokratyczne w ramach obowiązującego prawa międzynarodowego? Odpowiedzi na te aktualne pytania międzynarodowej agendy wymagają dogłębnej analizy naukowej.

W kontekście niniejszych rozważań warto zwrócić uwagę na kwestię ewentualnego zastosowania ograniczonej międzynarodowej legitymizacji autorytarnych reżimów politycznych, szczególnie stosujących przemoc we własnych państwach. Równoległe, praktycznym i teoretycznym zainteresowaniem cieszy się temat międzynarodowego uznania i wsparcia struktur opozycyjnych przeciwstawiających się dyktatorom².

¹ Zob.: В. Шадурский, *Три десятилетия суверенитета Республики Беларусь (1991-2021): точка невозврата не пройдена*, „Wschodnioznawstwo” 2022, s. 395-423.

² A. Lukashuk, *11 Constitutionalism in Belarus: A False Start*, [w:] *Democratic Consolidation in Eastern Europe*. Vol. 1: *Institutional Engineering*, red. J. Zielonka, Oxford 2001, s. 293-318.

W przypadku Białorusi autorytarnemu reżimowi w Mińsku przeciwstawia się Demokratyczna Białoruś. Autor niniejszej publikacji traktuje „Demokratyczną Białoruś” jako związek formalnych i nieformalnych struktur, organizacji, inicjatyw, samodzielnych obywateli na Białorusi i poza nią, którzy negują legalność autorytarnego reżimu Aleksandra Łukaszenki i podejmują wysiłki na rzecz ustanowienia demokratycznego systemu politycznego w państwie.

Pomimo ogromnego poparcia ze strony społeczeństwa, siły demokratyczne nie były w stanie zmienić nielegalnej władzy na Białorusi w ramach prawnych i nie posiadały środków militarnych niezbędnych do realizacji scenariusza wojkowego. Pod tym względem obecny impas na Białorusi, położonej w geograficznym centrum Europy, można określić jako „anomalie polityczną”³.

W jaki sposób zewnętrzne siły demokratyczne mogą pomóc zmienić sytuację na Białorusi na lepsze? Pytanie to pozostaje aktualne trzy lata po brutalnym stłumieniu masowych pokojowych demonstracji latem 2020 r.

Rosnąca międzynarodowa izolacja autorytarnego reżimu na Białorusi po wydarzeniach z 2020 r.

Za punkt wyjścia historii autorytarnego reżimu na Białorusi przyjmuje się listopad 1996 r., kiedy to w wyniku tzw. ogólnokrajowego referendum prezydent zniósł trójpodział władzy. Te nielegalne działania zostały określone przez wewnętrzną opozycję i państwa Zachodu jako zamach stanu i spowodowały częściową międzynarodową izolację Mińska, zainicjowaną przez państwa demokratyczne, przede wszystkim USA i Unię Europejską. W odpowiedzi na nielegalne działania władz białoruskich, Rada Unii Europejskiej 15 IX 1997 r. wyraziła opinię o nielegalności poprawek do Konstytucji z 1994 r. Organ zarządzający UE wyraził ubolewanie z powodu niekonstruktywnej i wrogiej postawy władz białoruskich wobec relacji z Unią Europejską. Podjęto decyzję o niepopieraniu członkostwa Białorusi w Radzie Europy. Stwierdzono, że Wspólnoty Europejskie i ich państwa członkowskie nie zawrą ani umowy przejściowej, ani umowy o partnerstwie i współpracy z Mińskiem i ograniczą oficjalne kontakty. Zawieszono realizację programów pomocy technicznej UE, z wyjątkiem projektów humanitarnych lub regionalnych⁴.

³ V. Shadurski, *Power and Society in Belarus: From Balance of Interests to Conflict (1994-2020)*, [w:] *Analysing conflict settings. Case studies from Eastern Europe with a focus on Ukraine*. Band 10, red. T. Daiber i in., Wiesbaden 2022, s. 45-70.

⁴ *Belarus, 2027th Council meeting – General affairs – Brussels* [15 IX 1997], https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/PRES_97_269 (15 VI 2023).

Dekady, które minęły od 15 IX 1997 r.⁵, charakteryzowały się sprzeczną i niestabilną dynamiką: wzajemne stosunki na przemian pogarszały się, a następnie normalizowały⁶.

Jednocześnie oficjalne stosunki polityczne Białorusi z USA i państwami członkowskimi UE nie osiągnęły poziomu sprzed wydarzeń z listopada 1996 r. Żadne białoruskie wybory nie zostały uznane przez Biuro Instytucji Demokratycznych i Praw Człowieka (ODIHR) OBWE odpowiadające ustalonym standardom demokratycznym, jak również nawet ustawodawstwu krajowemu Białorusi. Okoliczność ta podważyła międzynarodową legitymację prawną białoruskich instytucji państwowych, przede wszystkim władzy ustawodawczej⁷.

Po rażącym sfałszowaniu wyborów w sierpniu 2020 r. i brutalnym stłumieniu masowych protestów izolacja białoruskiego reżimu wyraźnie wzrosła. Dla białoruskiej dyktatury stało się wyzwaniem zachowanie międzynarodowej legitymizacji istniejącego reżimu, ponieważ sankcje świata demokratycznego były bardziej dotkliwe niż w poprzednich latach. Według licznych dowodów pochodzących od obserwatorów, sondaży opinii publicznej i nieformalnego głosowania na platformie elektronicznej „Golos” (Głos), prawdziwym zwycięzcą wyborów prezydenckich była najprawdopodobniej kandydatka opozycji Swiatłana Cichanouska, która rozpoczęła kampanię wyborczą bez doświadczenia politycznego. Platforma „Golos” została stworzona przez białoruskich programistów latem 2020 r. w celu monitorowania uczciwości wyborów prezydenckich i alternatywnego liczenia głosów. Dzięki wspólnym wysiłkom organizacji pozarządowych „Golos”, „Zubr” i „Honest People” udało im się otrzymać i przeliczyć protokoły z 1310 na 5767 lokali wyborczych na całej Białorusi, czyli 22,7%. Uzyskanie kopii większości protokołów było niemożliwe ze względu na sprzeciw władz, które działały wbrew wymogom obowiązującego prawa. Jednak nawet te protokoły, które zostały udostępnione opinii publicznej, wskazywały na skalę oszustw wyborczych. Na przykład, według oficjalnych danych w mniej niż jednej czwartej lokali wyborczych w kraju, Swiatłana Cichanouska zebrała łącznie ponad 81% głosów oddanych na jej korzyść we wszystkich lokalach na Białorusi, 471 709 z 588 619 głosów, według Centralnej Komisji Wyborczej. Kandydat Łukaszenka natomiast – według wspomnianych już oficjalnych protokołów z 1310 lokali wyborczych – ze wszystkimi

⁵ Data ta przeszła do historii jako „czarny czwartek”.

⁶ А.В. Тихомиров, *Внешняя политика Республики Беларусь: итоги двадцати лет*, [w:] *Актуальныя пытанні беларуска-польскіх адносін: да 20-годдзя Дагавора паміж Рэспублікай Беларусь і Рэспублікай Польшчы аб добрасуседстве, сяброўстве і супрацоўніцтве ад 23 чэрвеня 1992 г.: матэрыялы беларус.-пол. круглага стала*, red. В.Г. Шадурскі і in., Мінск 2012, s. 30-46.

⁷ K. Kłysiński, *Parliamentary elections in Belarus: a step backwards* [20 XI 2019], <https://www.osw.waw.pl/en/publikacje/analyses/2019-11-20/parliamentary-elections-belarus-a-step-backwards> (12 V 2023).

możliwymi uzupełnieniami uzyskał ok. 61,7% głosów. Uzasadnione było kwestionowanie jego ogólnej przewagi na poziomie 80,1%, deklarowanej przez Centralną Komisję Wyborczą. Jak można wnioskować, taki rozrzut w wynikach głosowania był praktycznie niemożliwy.

Porównanie danych z 1310 dostępnych oficjalnych protokołów z fotografiami wypełnionych kart do głosowania przesłanymi przez wyborców na platformę „Golos” (550 000) pozwoliło wykryć poważne fałszerstwa w co najmniej 400 lokalach wyborczych spośród wspomnianych 1310. Na platformie „Golos” zagłosowało 1 047 933 osób (95% z nich oddało swoje głosy na Cichanouską). To też potwierdziło poważne oszustwa ze strony władzy, a zarazem dało nadzieję na pokonanie dyktatury⁸. Dowodem na zwycięstwo demokratycznego kandydata było 85 opublikowanych protokołów komisji wyborczych, przewodniczący i członkowie których mieli odwagę odmówić sfalszowania wyników wyborów. Na przykład, w lokalu wyborczym nr 19, mieszczącym się w szkole średniej w Mińsku, Aleksander Łukaszenka prowadził w dniach przedterminowego głosowania: oddano na niego 200 głosów, a na Swiatłanę Cichanouską – 38. W dniu 9 VIII 2020 r. preferencje polityczne wyborców wyglądały zupełnie inaczej: 188 osób głosowało na Łukaszenkę, 507 – na Cichanouską. Nawet biorąc pod uwagę przedterminowe głosowanie⁹ na urzędującego prezydenta oddano łącznie 388 głosów, podczas gdy 545 głosów oddano na Cichanouską. W innym lokalu wyborczym w tej samej szkole ogłoszono diametralnie różniące się wyniki, co wskazuje na rażące oszustwa, nie tylko w procesie przedterminowego głosowania, ale także w dniu wyborów¹⁰. Swiatłana zarejestrowała swoją grupę inicjatywną w maju 2020 r. zamiast męża Siarhieja Cichanouskiego, który w momencie rejestracji komitetów wyborczych przebywał w areszcie administracyjnym. I z tego powodu nie mógł wziąć udziału w starcie w wyścigu o prezydenturę. Podczas zbierania podpisów poparcia dla kandydatów na prezydenta Siarhiej Cichanouski został aresztowany przez policję, a już 14 XII 2021 r. skazany na 18 lat więzienia¹¹.

Ponad 30 państw demokratycznych, po otrzymaniu wiarygodnej informacji o oszustwach wyborczych na dużą skalę, nie uznało Łukaszenki za oficjalnie wybranego prezydenta. Białoruski dyktator, który uzurpował władzę, praktycznie stał się pariasem na arenie międzynarodowej. Kontakty zagraniczne na najwyższym i wysokim szczeblu ze wszystkimi państwami znacznie się zmniejszyły. Białoruś została wykluczona z wielu międzynarodowych struktur o charakterze

⁸ *Итоговый отчет о выборах президента Республики Беларусь* [27 VI 2023], <https://belarus2020.org/election?lon=27.561824&lat=53.90574&z=7> (30 V 2023).

⁹ Jeden ze sposobów fałszowania wyników wyborów.

¹⁰ *На каких избирательных участках победила Тихановская? Данные протоколов* [10 VIII 2020], <https://polit.reactor.cc/post/4459863> (4 VII 2023).

¹¹ *Belarus: Opposition leader Tikhonovskiy jailed for 18 years over protests* [14 XII 2021], <https://www.bbc.com/news/world-europe-59650238> (15 VI 2023).

politycznym, gospodarczym, kulturalnym i sportowym. Wobec białoruskiego reżimu wprowadzono sankcje gospodarcze¹².

Jednak zewnętrznym i wewnętrznym siłom demokratycznym nie udało się osiągnąć maksymalnie możliwej izolacji białoruskiego nielegalnego reżimu. Rosja i inne państwa, które według białoruskiego politologa Witalija Silickiego tworzyły tzw. „międzynarodówkę autorytarną”, wspierały reżim autorytarny. Według zmarłego przedwcześnie naukowca, „międzynarodówka autorytarna” to wspólny wysiłek niedemokratycznych reżimów, aby przeciwdziałać rozprzestrzenianiu się demokratycznego „wirusa” i stworzyć specyficzną kolektywną obronę na poziomie międzynarodowym. Autorytarni przywódcy uczą się od siebie nawzajem (często z powodzeniem), jak przeciwdziałać zewnętrznym i wewnętrznym siłom demokratycznym¹³. Stosunki z autorytarnymi sojusznikami były przedstawiane społeczeństwu białoruskiemu przez oficjalną propagandę jako udana polityka zagraniczna reżimu, podobnie jak niska skuteczność sankcji politycznych i gospodarczych nałożonych przez USA i UE na Mińsk. Poczucie zewnętrznego wsparcia ze strony Kremla i innych „przyjaznych” krajów dało reżimowi pewność siebie nie tylko do wzmocnienia wewnętrznych represji, ale także do organizowania poważnych prowokacji przeciwko demokratycznym sąsiadom.

W ten sposób 23 V 2021 r. białoruskie władze wymusiły awaryjne lądowanie samolotu linii Ryanair lecącego z Aten do Wilna z wymyślonego powodu. Na kilka minut przed lądowaniem w Wilnie białoruscy kontrolerzy ruchu lotniczego poinformowali pilotów, że na pokładzie samolotu rzekomo znajduje się bomba. Załoga została zmuszona do zawrócenia cywilnego samolotu i lądowania na lotnisku w Mińsku. Na miejsce przyleciały myśliwce białoruskich sił powietrznych, aby eskortować samolot. Zaraz na lotnisku władze zatrzymały dwóch pasażerów lotu, Romana Protasiewicza i Sofię Sapiechę – pracowników opozycyjnych mediów¹⁴.

Nieplanowane lądowanie samolotu linii Ryanair wywołało ostrą reakcję Unii Europejskiej. Bruksela natychmiast wstrzymała połączenia lotnicze z Białorusią i nałożyła sankcje na państwowe linie lotnicze Belavia: od 5 VI 2021 r. samoloty białoruskich linii lotniczych nie mogą latać do krajów UE. Sąsiednia Ukraina

¹² *Belarus: Declaration by the High Representative on behalf of the European Union on the so-called 'inauguration' of Aleksandr Lukashenko* [24 IX 2020], <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2020/09/24/belarus-declaration-by-the-high-representative-on-behalf-of-the-european-union-on-the-so-called-inauguration-of-aleksandr-lukashenko/> (12 V 2023).

¹³ V. Silitski, *Contagion Deterred: Preemptive Authoritarianism in the Former Soviet Union (the Case of Belarus)*, CDDRL Working papers, [June] 2006 (66), https://web.archive.org/web/20070611192356/http://iis-db.stanford.edu/pubs/21152/Silitski_No_66.pdf (14 V 2023).

¹⁴ V. Shadurski, *Where Does Belarus Go from Here?, [w:] Belarus in the Twenty-First Century. Between Dictatorship and Democracy*, red. E. Korosteleva, I. Petrova, A. Kudlenko, Abingdon-New York 2023, s. 193-206.

również przyłączyła się do sankcji. Prezes Ryanair Michael O’Leary nazwał lądowanie samolotu „aktem piractwa sponsorowanego przez państwo”. Organizacja Międzynarodowego Lotnictwa Cywilnego (ICAO) wszczęła dochodzenie, które wykazało, że informacja o zaminowaniu samolotu była „świadomie fałszywa”, a raport końcowy z dochodzenia w sprawie incydentu został wysłany do ONZ. Departament Sprawiedliwości USA wszczął postępowanie karne w sprawie piractwa lotniczego¹⁵.

Jednak zakaz lotów lotniczych nad terytorium Białorusi, a także inne środki ograniczające nie przeszkodziły dyktatorskiemu reżimowi w zorganizowaniu nowej prowokacji – zakrojonego na szeroką skalę i długotrwałego kryzysu migracyjnego na granicach Białorusi z Polską, Litwą i Łotwą¹⁶. Kryzys został zainicjowany przez władze białoruskie wkrótce po przymusowym lądowaniu samolotu Ryanair w drugiej połowie 2021 r. Jego istotą było to, że migranci z Bliskiego Wschodu i Afryki mogli bez specjalnych przeszkód wlecieć na teren Białorusi, aby stamtąd nielegalnie przedostać się do Unii Europejskiej. Straż Graniczna Polski i państw bałtyckich dysponowała niezaprzeczalnymi dowodami na to, że białoruskie formacje graniczne pomagają migrantom nielegalnie przekroczyć granicę. Działania białoruskich władz były postrzegane na Zachodzie jako forma wojny hybrydowej rozpętanej przez Mińsk przeciwko państwom bałtyckim i Polsce w odwecie za represje Łukaszenki wobec białoruskiej opozycji i społeczeństwa obywatelskiego¹⁷.

Przestępczy charakter autorytarnego reżimu stał się jeszcze bardziej widoczny dla międzynarodowej opinii publicznej po tym, jak białoruski dyktator zmienił Białoruś w sojusznika Rosji w wojnie przeciwko Ukrainie w lutym 2022 r. Nie-sprovokowana agresja Kremla na Ukrainę została rozpoczęta z terytorium Białorusi, pomimo faktu, że dyktator wcześniej zapewniał, że „nikt nigdy nie zaatakuje Ukrainy z naszego terytorium, chyba że będzie to sprzeczne z naszymi interesami lub jeśli sama Ukraina zaatakuje Białoruś”¹⁸.

Wraz z wybuchem wojny przeciwko Ukrainie proces przekazywania suwerenności państwowej przez mińską dyktaturę na rzecz Kremla przyspieszył, przede wszystkim w sferze wojskowej. Podczas wojny Łukaszenka stał się nie tylko współnikiem agresji, ale także aktywnym rzecznikiem rosyjskiej propagandy.

¹⁵ B. Нерус, *Год посадки самолета Ryanair: что в итоге потерял Лукашенко* [23 V 2022], <https://www.dw.com/ru/god-vynuzhdennoj-posadke-samoleta-ryanair-v-minske-chto-poterjal-lukashenko/a-61903211> (15 VI 2023).

¹⁶ Szerzej na ten temat zob. artykuły z działu *Kryzys na granicy Strefy Schengen z Białorusią (2021-2022). Wyzwania dla bezpieczeństwa, konflikty społeczne, wojna informacyjna, „Wschodnioznawstwo” 2022*, s. 101-175.

¹⁷ S. Żaryn, *Belarusian hybrid attack on the EU* [9 XI 2021], <https://www.gov.pl/web/sluzby-specjalne/belarusian-hybrid-attack-on-the-eu> (30 V 2023).

¹⁸ *Лукашенко: Никакой интервенции с территории Беларуси в Украину не будет* [4 VIII 2015], <https://euroradio.fm/ru/lukashenko-nikakoy-intervencii-s-territorii-belarusi-v-ukrainu-ne-budet> (10 V 2023).

Jednocześnie, promując cele i zadania Putina, Łukaszenka starał się zademonstrować swoją rolę jako doświadczonego polityka na poziomie globalnym, który współdziałał jak równy z równym z innymi przywódcami państw¹⁹.

W dniu 25 III 2023 r. rosyjski władca Władimir Putin cynicznie ogłosił, że Moskwa i Mińsk uzgodniły rozmieszczenie taktycznej broni jądrowej na terytorium Białorusi, o co „od dawna prosił” Aleksander Łukaszenka. Według rosyjskiego prezydenta budowa specjalnego magazynu dla tej broni zostanie zakończona do 1 VII 2023 r. Jest oczywiste, że zapowiedź o rozmieszczeniu broni jądrowej była kolejnym krokiem w zaangażowaniu Białorusi w wojnę przeciwko Ukrainie, a także sygnałem ograniczenia suwerenności²⁰.

Na tle planu rozmieszczenia broni jądrowej na Białorusi, co nieuchronnie pogorszyło sytuację bezpieczeństwa w regionie, przedstawiciele Demokratycznej Białorusi zaapelowali do światowych przywódców o wzmocnienie izolacji autorytarnego reżimu Łukaszenki i pozbawienie go środków finansowych i gospodarczych do prowadzenia agresji wewnętrznej i zewnętrznej²¹.

Jednak – jak pokazuje praktyka – środki ograniczające podjęte przez siły demokratyczne przeciwko białoruskiej dyktaturze nie są jeszcze w stanie zmusić jej do zaprzestania represji i nieodpowiedzialnej polityki zagranicznej. Przez 2,5 roku terroru w kraju miało miejsce ok. 50 tys. politycznie motywowanych zatrzymań, wszczęto ok. 12 tys. politycznie motywowanych spraw karnych, ignorując przy tym zasady podstawowych norm prawa i moralności²².

Państwo białoruskie nadal zachowuje swój podstawowy międzynarodowy status prawny. Tak więc na dzień 1 III 2023 r. Mińsk miał 71 misji dyplomatycznych za granicą: 57 ambasad, 2 stałe przedstawicielstwa, 11 konsulatów generalnych i 1 konsulat. Biorąc pod uwagę akredytację ambasadorów w niepełnym wymiarze czasu, Białoruś jest reprezentowana w 105 krajach. Białoruskie placówki dyplomatyczne są obecne m.in. w USA i 18 państwach członkowskich Unii Europejskiej. Z kolei obce państwa były reprezentowane na Białorusi przez 51 ambasad, 3 filie ambasad, 2 misje handlowe, 7 urzędów konsularnych i 36 konsulów honorowych; organizacje międzynarodowe były reprezentowane przez 18 misji,

¹⁹ *Kreml naciska na Łukaszenkę. To powstrzymuje dyktatora* [20 IX 2022], <https://wiadomosci.wp.pl/kreml-naciska-na-lukaszenke-to-powstrzymuje-dyktatora-6843733092203040a> (12 VI 2023).

²⁰ A. Wilk, P. Żochowski, *Konsekwencje rozmieszczenia rosyjskiej broni jądrowej na Białorusi* [6 VI 2023], <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2023-06-06/konsekwencje-rozmieszczenia-rosyjskiej-broni-jadrowej-na-bialorusi> (29 VI 2023).

²¹ *Светлана Тихановская призвала ООН рассмотреть на Совбезе вопрос размещения ядерного оружия в Беларуси* [17 VI 2023], <https://news.zerkalo.io/economics/41601.html?c> (24 VI 2023).

²² *Силовики устроили повторный хапун на мясокомбинате в Волковыске* [18 VI 2023], <https://charter97.org/ru/news/2023/6/18/552458/> (12 VI 2023).

83 zagraniczne misje dyplomatyczne były akredytowane jednocześnie w Moskwie, Wilnie i Warszawie²³.

Autorytarna Białoruś jest członkiem ONZ, a nawet ubiegała się o niestałe członkostwo w Radzie Bezpieczeństwa ONZ w dniu 6 VI 2023 r. Podczas wyborów pięciu niestałych członków Rady Bezpieczeństwa na Zgromadzeniu Ogólnym ONZ o jedno miejsce z grupy wschodnioeuropejskiej ubiegały się Słowenia (otrzymując 153 głosy) i Białoruś (38 głosów)²⁴. Autorytarnemu rządowi udało się utrzymać członkostwo w dziesiątkach innych organizacji międzynarodowych na poziomie globalnym i regionalnym.

Nie ma powodu, by twierdzić, że kraje demokratyczne nie podejmują aktywnych kroków przeciwko agresywnej dyktaturze, ale wydają się one niewystarczające. Jednym z pierwszych kroków dotyczących nieuznawania legitymacji prezydenta była odmowa wręczenia A. Łukaszence listów uwierzytelniających przez nowo mianowanych szefów misji dyplomatycznych. Praktyki tej jako pierwsza dokonała Francja. Nicolas de Lacoste przybył na Białoruś w listopadzie 2020 r. jako desygnowany ambasador, przedstawił kopie swoich pełnomocnictw ministrowi spraw zagranicznych Władimirowi Makeju, ale odmówił przedstawienia listów uwierzytelniających Aleksandrowi Łukaszence. Z końcem wygaśnięcia umowy z nominacją ambasadora białoruskie MSZ poinformowało Lacoste'a o konieczności opuszczenia Białorusi w październiku 2021 r. W odpowiedzi na to pousunięcie białoruskich władz francuski dyplomata został mianowany specjalnym wysłannikiem na Białoruś z rezydencją w Wilnie, podczas gdy ambasada w Mińsku kontynuowała swoją pracę pod kierownictwem francuskiego chargé d'affaires ad interim²⁵. Warto zauważyć, że Stany Zjednoczone i państwa członkowskie UE zaczęły stosować podobną praktykę.

O ile powyższe decyzje były raczej symboliczne, o tyle kwestia uznania Białorusi za państwo agresora za wspieranie inwazji Rosji na Ukrainę i postawienie Łukaszenki przed międzynarodowym wymiarem sprawiedliwości za popełnione zbrodnie, powinny mieć poważniejsze konsekwencje dla reżimu.

Eksperti i politycy nie osiągnęli jeszcze konsensusu w tych dwóch kwestiach i nie ma sprecyzowanego pomysłu na konkretne działania mające na celu rozpoczęcie procesu pociągnięcia dyktatury do odpowiedzialności karnej. Te i inne tematy zostały omówione na konferencji w Wilnie 12 VI 2023 r., podczas której

²³ *Внешняя политика Беларуси*, https://mfa.gov.by/foreign_policy/general_information/ (12 VI 2023).

²⁴ *Генассамблея выбрала пять непостоянных членов Совбеза ООН* [6 VI 2023], <https://news.un.org/ru/story/2023/06/1441742> (22 VI 2023).

²⁵ *МИД Франции: Николя де Лакост назначен спецпосланником по Беларуси* [18 X 2021], <https://reform.by/268335-mid-francii-nazval-reshenie-o-vysylke-svoego-posla-neobosnovannym> (11 V 2023).

uczestnicy – politycy i prawnicy z różnych krajów – dyskutowali o odpowiedzialności reżimu Łukaszenki za zbrodnie przeciwko ludzkości oraz wywołanie kryzysu migracyjnego²⁶.

Ukraina wykazuje znaczną aktywność w pociąganiu do odpowiedzialności białoruskiej dyktatury. W związku z tym 16 VI 2023 r. na stronie internetowej Rady Najwyższej Ukrainy opublikowany został zarejestrowany pod numerem 9397 „Projekt rezolucji w sprawie wniosku Rady Najwyższej Ukrainy do Organizacji Narodów Zjednoczonych, Parlamentu Europejskiego, Zgromadzenia Parlamentarnego Rady Europy, Zgromadzenia Parlamentarnego NATO, Zgromadzenia Parlamentarnego OBWE, Zgromadzenia Parlamentarnego GUAM oraz parlamentów narodowych państw świata w sprawie uznania Republiki Białoruś za państwo agresora”²⁷.

O odpowiedzialności białoruskiego reżimu za popełnione zbrodnie mówiono na wielu międzynarodowych platformach. Trzeba przyznać, że odbywało się to z pewną dozą ostrożności. Tak więc temat Białorusi był omawiany na 30. dorocznej sesji Zgromadzenia Parlamentarnego OBWE, która zakończyła się na początku lipca 2023 r. w kanadyjskim mieście Vancouver. Szczegółowa rezolucja w sprawie Białorusi potępiła reżim Łukaszenki za jego współudział w wojnie Rosji przeciwko Ukrainie i zasugerowała zbadanie sposobów pociągnięcia go do odpowiedzialności.

Chociaż zebrano wystarczające dowody zbrodni reżimu Łukaszenki, nie osiągnięto jeszcze konsensusu w sprawie sposobu ukarania dyktatora i jego popleczników. W specjalnej rezolucji Zgromadzenie Parlamentarne OBWE zażądało od autorytarnego rządu natychmiastowego zaprzestania bezczeszczenia grobów żołnierzy Armii Krajowej na Białorusi, przywrócenia wszystkich zniszczonych miejsc i przeprowadzenie dokładnego śledztwa w sprawie tego, co się stało. Stwierdzono, że celowe niszczenie pomników kultury może stanowić przejaw nienawiści rasowej, religijnej lub kulturowej²⁸.

Ważnym obszarem przeciwdziałania dyktatorskiemu reżimowi, wraz z wyżej wymienionymi środkami, jest wzmocnienie zewnętrznego wsparcia alternatywy dla autorytarnego reżimu pod postacią Demokratycznej Białorusi i uznanie legitymacji jej przedstawicieli na arenie międzynarodowej.

²⁶ *MTK może wkrótce wydać nakaz aresztowania Łukaszenki* [13 VI 2023], <https://wilno.tvp.pl/70508145/mtk-moze-wkrotce-wydac-nakaz-aresztowania-lukaszenki> (29 VI 2023).

²⁷ *Українские депутаты хотят для Беларуси санкций и репараций от нее. Что с этим делать?* [21 VI 2023], <https://belsat.eu/ru/news/20-06-2023-ukrainskie-deputaty-hotyat-dlya-belarusi-sanktsij-i-reparatsij-ot-nee-chto-s-etim-delat> (29 VI 2023).

²⁸ *Vancouver Declaration and Resolutions adopted by the OSCE Parliamentary Assembly at the thirtieth annual session Vancouver, 30 June – 4 July 2023* [4 VII 2023], <https://www.oscepa.org/en/documents/annual-sessions/2023-vancouver/declaration-29/4744-vancouver-declaration-eng/file> (5 VII 2023).

Międzynarodowy status prawny wybranej na urząd prezydenta Białorusi Swiatłany Cichanouskiej

Pomimo prawdopodobnego zwycięstwa w wyborach, Swiatłana Cichanouska nie objęła urzędu prezydenta. W dniu 11 VIII 2020 r. pod presją władz została zmuszona do ucieczki na Litwę, gdzie w pierwszych dniach po wyborach prezydenckich przezwyciężyła wewnętrzny kryzys i wróciła do aktywnego życia politycznego przy wsparciu przedstawicieli białoruskiej opozycji i litewskiego rządu. W dniu 10 IX 2020 r. Sejm Litwy uznał Swiatłanę Cichanouską za legalnie wybraną głowę państwa białoruskiego. W warunkach przymusowej emigracji jej status został określony przez społeczność międzynarodową jako prezydent-elekt²⁹.

Bezpośrednio po sfałszowanych wyborach prezydenckich, na fali masowych wstrząsów społecznych na Białorusi, pojawiły się liczne inicjatywy tworzenia struktur opozycyjnych wobec rządzącego reżimu, dążących do funkcji przedstawicielskich. Jedną z pierwszych takich struktur była Rada Koordynacyjna (Rada), powołana 20 VIII 2020 r. z inicjatywy Swiatłany Cichanouskiej w celu zjednoczenia przeciwników nielegalnych władz i negocjacji z autorytarnym rządem. Władze białoruskie uznały udział w działalności Rady za przestępstwo, w wyniku czego struktura utraciła możliwość pracy na terytorium Białorusi i kontynuowała swoją działalność za granicą³⁰.

Pod koniec września 2020 r. były ambasador Białorusi na Słowacji Igor Leszczeni, który jako pierwszy białoruski dyplomata otwarcie poparł protestujących, zainicjował utworzenie szerokiego ruchu społecznego „Jestem obywatelem”. Według Leszczeni, ruch ten miał na celu zbadanie stosowania przez reżim Łukaszenki tortur i nadużyć, a także przygotowanie reformy systemu państwowego. Należy uznać, że inicjatywa Leszczeni była w rzeczywistości alternatywą dla Rady Koordynacyjnej. Po aresztowaniu administracyjnym były dyplomata został zmuszony do porzucenia swojego projektu społeczno-politycznego³¹.

Niewątpliwie, centralną instytucją Demokratycznej Białorusi było Biuro Swiatłany Cichanouskiej, utworzone przy wsparciu rządu litewskiego. Biuro wzięło na siebie zadanie koordynowania działań białoruskiej opozycji, zarówno wewnątrz kraju, jak i poza jego granicami. Liderka sił demokratycznych ogłosiła zamiar reprezentowania narodowych interesów Białorusi na arenie międzynarodowej, a także blokowanie przedstawicieli autorytarnego reżimu na różnych forach

²⁹ *Seimas urges the international community to give its assessment of the union imposed on Belarus by the Russian Federation* [10 IX 2020], https://www.lrs.lt/sip/portal.show?p_r=35403&p_k=2&p_t=272434 (12 VI 2023).

³⁰ *Координационный Совет. История создания*, <https://rada.vision/> (22 VI 2023).

³¹ *Экс-посол Игорь Лещеня предлагает создать движение „Я — гражданин”* [23 IX 2020], <https://euroradio.fm/ru/eks-posol-igor-leshchenya-predlagaet-sozdat-dvizhenie-ya-grazhdanin> (12 IV 2023).

międzynarodowych. W odpowiedzi na oświadczenie białoruskiego Ministerstwa Spraw Zagranicznych o wycofaniu się z inicjatywy Partnerstwa Wschodniego UE (28 VI 2021 r.) Swiatłana Cichanouska oświadczyła, że jej zespół wraz ze wszystkimi siłami demokratycznymi, będzie kontynuował współpracę z instytucjami europejskimi w ramach tego programu, ponieważ oferuje on Białorusi wiele możliwości, w tym edukację, kontakty międzyludzkie, nowe więzi polityczne i gospodarcze. Prezydent-elekt po raz kolejny przypominała, że wszystkie decyzje Łukaszenki po 9 VIII 2020 r. nie mają mocy prawnej; reprezentuje on jedynie własne interesy, które są wyraźnie szkodliwe dla interesów narodu³².

Liderka białoruskiego protestu konkretnie sformułowała, jakiego wsparcia siły demokratyczne oczekują od społeczności międzynarodowej:

- a) presja: izolacja reżimu, nałożenie sankcji na jego współpracowników w celu uwolnienia więźniów politycznych i wymuszenia dialogu;
- b) sprawiedliwość: zastosowanie wszystkich instrumentów międzynarodowego wymiaru sprawiedliwości wobec współpracowników reżimu odpowiedzialnych za zbrodnie przeciwko ludzkości i łamanie praw człowieka;
- c) solidarność: pomoc niezależnym mediom na Białorusi, studentom i nauczycielom, strajkującym robotnikom i lekarzom³³.

Chociaż Swiatłana Cichanouska nie objęła oficjalnego stanowiska prezydenta, była witana jako głowa państwa podczas licznych podróży zagranicznych od początku jej przymusowej emigracji. Międzynarodowa aktywność Biura Swiatłany Cichanouskiej osiągnęła szczyt w 2021 r. W tym okresie odbyło się 360 spotkań demokratycznej przywódczyni z politykami wysokiego szczebla, dyplomatami i przedstawicielami organizacji pozarządowych. Miały one na celu ukształtowanie wspólnego stanowiska, uzyskanie poparcia społeczeństwa obywatelskiego i nowej Białorusi podczas reform. Do końca 2021 r. 59 państw nie uznało Łukaszenki za prezydenta, a 41 państw wprowadziło ograniczenia wobec reżimu. W maju 2021 r. przyjęto unijny plan pomocy gospodarczej dla Demokratycznej Białorusi, z udziałem Biura Swiatłany Cichanouskiej, który przewidywał przeznaczenie 3 mld EUR dla Białorusi po upadku autorytarnego reżimu na wsparcie wzrostu gospodarczego, pomoc w reformach i inwestycje w infrastrukturę społeczną, rozwój sektora prywatnego i obywatelskiego. Odbyło się ok. 130 międzynarodowych wystąpień Swiatłany Cichanouskiej i 559 wywiadów z białoruskimi i zagranicznymi mediami na temat sytuacji na Białorusi³⁴.

³² Светлана Тихановская: Беларусь настроена продолжать участие в Восточном партнерстве [28 VI 2021], <https://tsikhanouskaya.org/ru/events/news/c74abc5306fa439.html> (15 V 2023).

³³ Тихановская сформулировала три направления, как мир может помочь Беларуси [10 V 2021], <https://tsikhanouskaya.org/ru/events/news/e008973783b0012.html> (12 VI 2023).

³⁴ Главные цифры, решения и итоги работы Офиса Светланы Тихановской в 2021 году [29 XII 2021], <https://tsikhanouskaya.org/ru/events/news/e853c35ad237b63.html> (12 V 2023).

Spadek międzynarodowego zainteresowania białoruską opozycją

Wraz ze spadkiem liczby otwartych akcji protestacyjnych przeciwko dyktaturze na Białorusi, zmniejszyła się również uwaga poświęcana strukturom opozycyjnym działającym za granicą. Poważnym wyzwaniem dla białoruskiej opozycji była zakrojona na szeroką skalę rosyjska agresja na Ukrainę, wspierana przez autorytarny reżim Łukaszenki. W dniu rozpoczęcia wojny (24 II 2022 r.) Swiatłana Cichanouska oświadczyła, że wraz z początkiem agresji Łukaszenka nie może być uważany za gwaranta niepodległości i integralności terytorialnej Białorusi, dlatego wzięła na siebie odpowiedzialność za obronę niepodległości i interesów narodowych Białorusi w oparciu o autorytet nadany jej przez naród białoruski w wyborach prezydenckich w 2020 r. Liderka sił demokratycznych przyjęła na siebie obowiązki przedstawiciela narodu białoruskiego i gwaranta jego praw i wolności do czasu nowych wyborów, a także ogłosiła utworzenie Gabinetu Przejściowego jako organu państwowego Republiki Białorus³⁵.

Jednak te i inne uzasadnione kroki podjęte przez Biuro nie zdołały powstrzymać gwałtownego spadku zainteresowania działalnością Demokratycznej Białorusi. Było to spowodowane wieloma czynnikami. Po pierwsze, autorytarny reżim w Mińsku działał jako współagresor w wojnie. Udostępnił swoje terytorium, a także poważne zasoby materialne dla rosyjskiej inwazji. Po drugie, na Białorusi rozpoczęła się aktywna antyukraińska kampania propagandowa, w którą zaangażowana była znaczna część aparatu państwowego. W takiej sytuacji oskarżenia o zbiorową odpowiedzialność za zbrodnie dyktatorów padały z ust wielu zagranicznych polityków i mediów pod adresem Białorusinów, w tym przeciwników reżimu i wojny rozpętanej poza granicami kraju. Po trzecie, wraz z wybuchem wojny zauważalny stał się brak jakiegokolwiek uwagi dla Demokratycznej Białorusi ze strony Kijowa. Wielu ekspertów próbowało tłumaczyć to „niewielkim wpływem” Biura Swiatłany Cichanouskiej i utworzonego pod jej kierownictwem Gabinetu jako reakcji na wydarzenia na Białorusi oraz brakiem skutecznego programu wsparcia dla ukraińskiego ruchu oporu³⁶.

Według doniesień prasowych, 29 I 2021 r., na zaproszenie ministra spraw zagranicznych Ukrainy Dmytro Kuleby, Swiatłana Cichanouska wzięła udział w internetowym spotkaniu ministrów spraw zagranicznych Trójkąta Lubelskiego (Litwa, Polska, Ukraina). Po spotkaniu w styczniu 2021 r. Dmytro Kuleba powiedział dziennikarzom na briefingu: „Bez Białorusi Trójkąta Lubelski jest trochę

³⁵ Светлана Тихановская взяла на себя ответственность национального лидера Беларуси [24 II 2022], <https://tsikhanouskaya.org/ru/events/news/bc09f0d4e3e1b5f.html> (12 V 2023).

³⁶ K. Kłysiński, K. Nieczypor, *Distrust and reticence. Kyiv on Tsikhanouskaya's offer of an alliance* [20 X 2022], <https://www.osw.waw.pl/en/publikacje/analyses/2022-10-20/distrust-and-reticence-kyiv-tsikhanouskayas-offer-alliance> (17 V 2023).

niekompletny. Chcielibyśmy, aby Demokratyczna Białoruś dołączyła i przekształciła go w Lubelską Czwórkę. Sytuacja na Białorusi wpływa nie tylko na stosunki dwustronne tego kraju z sąsiadami, ale także na sytuację w całym regionie³⁷. W 2022 r. takie zaproszenie nie zostało wystosowane do lidera sił demokratycznych.

Można również zauważyć, że wszystkie media Demokratycznej Białorusi wyraziły ubolewanie, że Białorusini nie zostali wymienieni w gratulacjach ukraińskiego przywódcy z okazji 160. rocznicy Powstania Kastusia Kalinouskiego³⁸. Oczywiście takiego stosunku do Demokratycznej Białorusi ze strony zagranicznych polityków demokratycznych nie można uznać ani za obiektywny, ani za pragmatyczny.

Nie ma jednak powodu, aby twierdzić, że międzynarodowa działalność Demokratycznej Białorusi zmniejszyła się. Jest ona aktywnie kontynuowana w nowych formatach, na nowym profesjonalnym poziomie.

Utworzenie Gabinetu Przejściowego było próbą przezwyciężenia fragmentacji sił demokratycznych na Białorusi. Z biegiem czasu stało się oczywiste, że nawet główne struktury i inicjatywy opozycyjne nie mogą zostać zjednoczone przez Biuro Swiatłany Cichanouskiej. Kolejną próbą konsolidacji przeciwników autorytarnego reżimu Łukaszenki było utworzenie Wspólnego Gabinetu Białorusi na konferencji „Nowa Białoruś” w Wilnie w sierpniu 2022 r. Wraz ze swoimi współpracownikami Swiatłana Cichanouska po raz kolejny ogłosiła, że bierze na siebie odpowiedzialność za zachowanie suwerenności Białorusi i reprezentowanie Białorusinów jako narodu na arenie międzynarodowej i w organizacjach międzynarodowych. Na tej samej konferencji, w ramach tworzenia nowej konfiguracji sił demokratycznych, podjęto również decyzję o reorganizacji działalności wspomnianej Rady Koordynacyjnej.

Jednocześnie, nawet po utworzeniu Gabinetu, znaczna część białoruskich struktur i inicjatyw demokratycznych nadal krytycznie odnosiła się do statusu i działalności Swiatłany Cichanouskiej i odmawiała współpracy z kierowanymi przez nią strukturami. Do aktywnych przeciwników prezydent-elekt należą przede wszystkim takie organizacje jak Partia Konserwatywno-Chrześcijańska – BPF (szef Zenon Paźniak), kampania obywatelska „Europejska Białoruś” (koordynator Andrej Sannikow), Forum Sił Demokratycznych Białorusi (inicjator Walerij Cepkało). Najpoważniejszym wyzwaniem dla politycznego przywództwa Swiatłany Cichanouskiej w Demokratycznej Białorusi była krytyczna postawa dowództwa pułku im. Kastusia Kalinouskiego, który został sformowany z bia-

³⁷ *Светлана Тихановская приняла участие в онлайн-встрече Люблинского треугольника* [29 I 2021], <https://tsikhanouskaya.org/ru/events/news/d8136b0dd24e2bf.html> (12 V 2023).

³⁸ *Рада БНР выразила сожаление, что Зеленский не упомянул о белорусах в восстании 1863 года* [24 I 2023], <https://belsat.eu/ru/news/24-01-2023-rada-bnr-vyrazila-sozhalenie-chto-zelenskij-ne-upomyanul-o-belarusah-v-vosstanii-1863-goda> (4 VII 2023).

łoruskich ochotników i walczy po stronie Ukrainy przeciwko rosyjskiej agresji. Oczywiście stanowisko pułku jest ściśle związane z nastrojami Kijowa, który z wielu powodów miał „chłodne” relacje z Biurem Swiatłany Cichanouskiej i kierowanym przez nią Gabinetem³⁹.

Działalność struktur demokratycznych, które znalazły się poza granicami Białorusi, wywołała ogromny strach wśród frakcji rządzącej i jej zwolenników. Strach ten zaowocował licznymi zaocznymi procesami opozycjonistów znajdujących się poza zasięgiem reżimu. W dniu 6 III 2023 r. tzw. Sąd Miejski w Mińsku uznał Swiatłanę Cichanouską za winną na podstawie 10 artykułów kodeksu karnego Białorusi i skazał ją na 15 lat pozbawienia wolności w kolonii o zaostrożonym rygorze. Paweł Łatuszko, członek Gabinetu, został skazany na 18 lat, a inni liderzy opozycji na 12 lat⁴⁰.

Mimo aktywnej krytyki, w tym krytyki obiektywnej, w szeregach białoruskiej opozycji demokratycznej nie było alternatywy dla Swiatłany Cichanouskiej i kierowanego przez nią Biura i Gabinetu. Jednocześnie niepokojące było to, że działalność Demokratycznej Białorusi, w warunkach słabych kontaktów ze społeczeństwem wewnątrz kraju, często nie wychodziła poza granice białoruskiej emigracji. Masowy exodus demokratycznie nastawionych Białorusinów, spowodowany brutalnymi represjami i pogarszającymi się warunkami dla biznesu, rozpoczął się po wydarzeniach 2020 r. Według Andreja Ławrukchina – dyrektora badawczego Instytutu Rozwoju i Rynku Społecznego dla Białorusi i Europy Wschodniej, maksymalna liczba Białorusinów, w tym dzieci, opuszczających kraj po 2020 r. może wynieść 400-500 tys. osób⁴¹.

Większość Białorusinów, którzy wyjechali, skoncentrowała się głównie w Polsce i na Litwie. Tym samym na początku 2023 r. na Litwie mieszkało prawie 49 tys. Białorusinów. Rok 2022 charakteryzował się szczególnie aktywnym wzrostem migracji, kiedy to władze litewskie wydały Białorusinom prawie 31 tys. wiz pobytowych lub humanitarnych, co było najwyższą liczbą w historii statystyk. Do Polski – według badaczy BEROC – w latach 2021-2022 wyemigrowało od 96 do 111 tys. Białorusinów. Dla porównania, pod koniec 2020 r. w Polsce przebywało ok. 45 tys. Białorusinów z dokumentami stałego pobytu. Tak więc liczba

³⁹ *Pułk Kalinowskiego ogłosił swoje cele strategiczne: Białoruś w UE i NATO* [20 XII 2022], <https://belsat.eu/pl/news/20-12-2022-pulk-kalinowskiego-oglosil-swoje-cele-strategiczne-bialorus-w-ue-i-nato> (2 VII 2023).

⁴⁰ T. Jakubowski, *Białoruś. Sąd skazał zaocznie Swiatłanę Cichanouską na 15 lat więzienia* [6 III 2023], <https://wyborcza.pl/7,75399,29531309,bialorus-sad-skazal-zaocznie-swiatlana-cichanouska-na-15-lat.html> (12 IV 2023).

⁴¹ „Пять лет пребывания в странах эмиграции станут необратимыми”. Мнение об уехавших и оставшихся белорусах [2 II 2023], <https://news.zerkalo.io/life/31778.html?c> (12 V 2023).

białoruskiej diaspory w Polsce wynosi ok. 150 tys. osób. Liczbę tę można porównać do populacji przeciętnego białoruskiego miasta⁴².

Wśród białoruskich emigrantów przeważali przedstawiciele sektora IT, których wyjazd z kraju związany był z relokacją biznesu, a także właściciele małych i średnich firm, głównie z sektora usług. Według Polskiego Instytutu Ekonomicznego do końca marca 2023 r. z 74 tys. wiz wydanych w ramach programu „Poland. Business Harbour”, prawie 93% wiz zostało wydanych osobom z Białorusi⁴³.

Po sierpniu 2020 r. co najmniej 2,1 tys. firm z białoruskim kapitałem przeniosło się do UE. 80% białoruskich firm, które przeniosły się do UE, wybrało Polskę, a 10% Litwę⁴⁴. Natomiast we wrześniu 2023 r. w samej Polsce działało 5988 spółek z kapitałem białoruskim, z czego 98% to spółki z ograniczoną odpowiedzialnością⁴⁵.

Wyjątkowość białoruskiej emigracji politycznej i ekonomicznej w pierwszym ćwierćwieczu XXI stulecia polega nie tylko na jej względnej masowości. Wiele państw doświadczyło podobnych exodusów w swojej historii. Jako przykład można podać choćby emigrację polityczną z Polski w okresie stanu wojennego. Specyfika białoruskiej emigracji polega na tym, że odbywa się ona w warunkach rozwoju nowoczesnych technologii informacyjnych. Okoliczność ta pozwala Białorusinom, którzy zostali zmuszeni do opuszczenia ojczyzny, być w stałym kontakcie z krewnymi i znajomymi, wymieniać się z nimi istotnymi informacjami.

Utworzenie i działalność instytucji współpracy międzynarodowej Demokratycznej Białorusi

W celu koordynacji i zwiększenia profesjonalizmu działań międzynarodowych, Biuro Swiatłany Cichanouskiej natychmiast po jego utworzeniu rozpoczęło tworzenie ram organizacyjnych (instytucji) dla działań międzynarodowych (dyplomatycznych).

Przedstawiciel Biura ds. Międzynarodowych. W dniu 10 XII 2020 r. Swiatłana Cichanouska mianowała przedstawiciela Biura ds. Międzynarodowych. Zo-

⁴² М. Сакавик, *Сколько белорусов уехали в ЕС за два года?* [23 V 2023], <https://www.dw.com/ru/skolko-belorusov-uehali-v-es-za-dva-goda/a-65710213> (12 VI 2023).

⁴³ A. Błaszczak, *Polska znalazła magnes na informatyków ze Wschodu* [28 IV 2023], <https://www.rp.pl/rynek-pracy/art38408601-polska-znalazla-magnes-na-informatykov-ze-wschodu> (14 VI 2023).

⁴⁴ *Больш за 2000 беларускіх кампаній пераехалі ў Еўрасаюз пасля 2020 года* [26 IV 2023], <https://nashaniva.com/315365/> (12 VI 2023).

⁴⁵ *Беларуская бизнес-миграция. Исследование причин и последствий миграции белорусского бизнеса с 2020 года* [XI 2023], https://belarus.zpp.net.pl/wpcontent/uploads/2023/11/bel_final_20_11.pdf (29 XI 2023).

stał nim zawodowy dyplomata Walerij Kowalewski, który ukończył Wydział Stosunków Międzynarodowych Białoruskiego Uniwersytetu Państwowego (Mińsk), Szkołę Biznesu Instytutu Przedsiębiorczości i Zarządzania (Mińsk) oraz studia magisterskie na Uniwersytecie Georgetown (USA). W białoruskim Ministerstwie Spraw Zagranicznych zajmował się stosunkami Białorusi z USA i pracował w ambasadzie w Waszyngtonie. Przed nominacją na przedstawiciela Cichanouskiej pracował w centrali Banku Światowego. W dniu 9 VIII 2022 r. Walerij Kowalewski został mianowany jako przedstawiciel zagraniczny Gabinetu Przejściowego Białorusi, na czele którego stała Swiatłana Cichanouska.

Ustanowienie oficjalnych przedstawicielstw. Skuteczną, ale bardzo kosztowną formą międzynarodowego zaangażowania Demokratycznej Białorusi było ustanowienie oficjalnych przedstawicielstw Biura, a następnie Gabinetu. Przykład w tym względzie dała Litwa.

W dniu 5 VII 2021 r. minister spraw zagranicznych Litwy Gabrielius Landsbergis ogłosił decyzję rządu o nadaniu statusu dyplomatycznego Biuru Swiatłany Cichanouskiej na Litwie. Wiadomo, że ten bałtycki kraj miał podobne doświadczenia podczas sowieckiej okupacji. Litewskie siły demokratyczne na uchodźstwie miały swoje biura w Stanach Zjednoczonych, Wielkiej Brytanii i Watykanie. Oprócz Litwy, Demokratyczna Białoruś założyła jeszcze cztery misje: w Kijowie, Tallinie, Pradze i Brukseli⁴⁶.

Prawdziwym wydarzeniem było otwarcie Biura Sił Demokratycznych w Brukseli 1 III 2023 r., aby zapewnić stałą obecność Białorusi (Demokratycznej Białorusi) wśród instytucji europejskich. Na czele brukselskiego biura stanął Władimir Astapenko, doświadczony dyplomata w randze ambasadora. Rząd Flandrii przekazał budynek siłom demokratycznym całkowicie nieodpłatnie⁴⁷.

Ambasady Ludowe. Należy zdawać sobie sprawę, że ustanowienie stałych przedstawicielstw wymaga znacznych funduszy, których na tym etapie wyraźnie brakuje. Tzw. „ambasady ludowe” mogą służyć jako prototyp stałych przedstawicielstw dyplomatycznych. Zaczęły one powstawać po lecie 2020 r. z inicjatywy białoruskiej diaspory „Białorusinów za granicą”. Na przykład, w Berlinie aktywiści zainstalowali nawet specjalny wagon z białoruskimi symbolami narodowymi przed oficjalnym przedstawicielstwem Białorusi i organizowali obok niego swoje imprezy.

Temat utworzenia ambasad ludowych był omawiany na Światowym Kongresie Białorusinów, który odbył się w Wilnie w dniach 31 X-1 XI 2020 r. W rezolucji przyjętej na Kongresie zauważono, że głównymi funkcjami ambasad ludowych jest informowanie ludności o sytuacji na Białorusi, nawiązywanie i wspieranie

⁴⁶ Ibidem.

⁴⁷ *Тихановская открыла в Брюсселе миссию демократической Беларуси* [2 III 2023], <https://reform.by/tihanovskaja-otkryla-v-brjussele-missiju-demokraticheskoy-belarusi> (20 VI 2023).

kontaktów z władzami państwowymi kraju zamieszkania, stowarzyszeniami publicznymi, związkami zawodowymi, środowiskami biznesowymi, naukowymi i kulturalnymi za granicą oraz pomoc obywatelom Białorusi zmuszonym do opuszczenia kraju. W grudniu 2020 r. Biuro Sił Demokratycznych w Wilnie zorganizowało wirtualne otwarcie ambasad ludowych na całym świecie. Ambasad ludowe miały mieć na celu ochronę praw, wsparcie i solidarność Białorusinów mieszkających w różnych krajach świata. Według informacji na stronie internetowej tej inicjatywy, obecnie istnieją 22 ambasad ludowe. Jednak wraz z zanikaniem otwartych protestów na Białorusi, informacje o działalności ambasad ludowych są sporadyczne⁴⁸.

Ogromna rola, jaką mogą odegrać ambasad ludowe, zwłaszcza jako kanały komunikacji z władzami państw demokratycznych, została podkreślona w rezolucji Zgromadzenia Parlamentarnego Rady Europy, przyjętej 20 VI 2023 r. W dokumencie zalecono państwu członkowskiemu nawiązanie roboczych stosunków z ambasadami ludowymi jako przedstawicielami Demokratycznej Białorusi oraz zapewnienie im pomocy organizacyjnej, informacyjnej i materialnej⁴⁹.

Akredytacja oficjalnych przedstawicielstw państw obcych przy Gabinetcie

Pod koniec października 2022 r. estoński minister spraw zagranicznych Urmas Reinsalu ogłosił plany powołania specjalnego przedstawiciela przy Gabinetcie. Potwierdził, że Estonia nie uznaje reżimu Aleksandra Łukaszenki, oddzielając go od Białorusinów, a także Białorusinów i Rosjan. Specjalny dyplomata, którego Estonia wysłała do Wilna, miał być odpowiedzialny za kontakty z Białoruskimi Siłami Demokratycznymi⁵⁰. W lutym 2023 r. powołano drugiego specjalnego przedstawiciela Estonii do współpracy z białoruską opozycją w Wilnie. Dyplomata Marko Koplmaa był odpowiedzialny za utrzymanie i wzmocnienie więzi z wygnaną liderką opozycji Swiatłaną Cichanouską i jej gabinetem, a także za znalezienie sposobów na zacieśnienie współpracy z Estonią. Ponadto, ponieważ Estonia nie ma ambasadora w Mińsku, a ambasada działa z minimalnym personelem, dyplomata musi również śledzić rozwój sytuacji na Białorusi⁵¹.

⁴⁸ *Народныя амбасады Беларусі*, <https://belarusabroad.org/> (22 VI 2023).

⁴⁹ *Addressing the specific challenges faced by the Belarusians in exile. Resolution 2499 (2023)* [20 VI 2023], <https://pace.coe.int/en/files/32899/html> (10 VI 2023).

⁵⁰ *Глава МИД Эстонии вручил Тихановской копию документа БНР* [24 X 2022], <https://reform.by/335013-glava-mid-jestonii-vruchli-tihanovskoj-kopiju-dokumenta-bnr> (16 V 2023).

⁵¹ *Estonia's special representative starts working with Belarusian opposition* [23 II 2023], <https://news.err.ee/1608895958/estonia-s-special-representative-starts-working-with-belarusian-opposition> (22 V 2023).

Jak już wspomniano powyżej, ambasadorowie państw demokratycznych, którzy zostali odwołani z Mińska lub odmówili wręczenia listów uwierzytelniających nielegalnemu przywódcy Białorusi, zostali przekierowani do aktywnych kontaktów z Biurem Światłany Cichanouskiej (Francja, USA, Polska). Ważnym wydarzeniem w działalności Demokratycznej Białorusi było powołanie 31 VIII 2023 r. wysoko wykwalifikowanego dyplomaty, byłego ambasadora RP w Mińsku, Artura Michalskiego, na stanowisko specjalnego przedstawiciela polskiego Ministerstwa Spraw Zagranicznych ds. stosunków z białoruskimi siłami demokratycznymi.

Zaangażowanie Demokratycznej Białorusi w organizacjach międzynarodowych

W celu usprawnienia swoich zadań, przede wszystkim w zakresie zwrócenia uwagi na represyjną politykę reżimu Łukaszenki, Demokratyczna Białoruś próbowała wykorzystać możliwości organizacji międzynarodowych. W tym kierunku udało się zgromadzić znaczne doświadczenie i osiągnąć pewne pozytywne wyniki.

Niezależne białoruskie media szeroko relacjonowały udział Światłany Cichanouskiej w 77. sesji Zgromadzenia Ogólnego ONZ (18-22 IX 2022 r.) w Nowym Jorku. Prasa nie miała odpowiedzi na pytania, na jakiej podstawie demokratyczna liderka, równoległe z ministrem autorytarneho reżimu Uładzimirem Makiejem, miała prawo uczestniczyć i przemawiać na sesji, upoważnienie do której mieli tylko przedstawiciele państw członkowskich organizacji. Jak się okazało, Światłana Cichanouska otrzymała prawo do udziału w Zgromadzeniu Ogólnym jako członek estońskiej delegacji. Można to nazwać wyjątkowym przypadkiem w historii dyplomacji⁵².

Po raz kolejny liderka białoruskiej opozycji demokratycznej zwróciła się do ONZ 17 VI 2023 r. Światłana Cichanouska zaapelowała do naczelnej organizacji światowej o rozważenie na sesji Rady Bezpieczeństwa kwestii rozmieszczenia rosyjskiej broni jądrowej na Białorusi i podkreśliła poważne niebezpieczeństwo tego prowokacyjnego działania nie tylko dla suwerenności narodu białoruskiego, ale także dla bezpieczeństwa światowego w ogóle⁵³.

Demokratyczna Białoruś postrzega swoje najważniejsze zadanie na arenie międzynarodowej jako zorganizowanie silnej presji na dyktaturę w celu szybkiego uwolnienia więźniów politycznych. Temat więźniów był poruszany na szereg

⁵² *Estonia, Tikhanovskaya organizing Belarus event at UN General Assembly* [16 IX 2022], <https://news.err.ee/1608718741/estonia-tikhanovskaya-organizing-belarus-event-at-un-general-assembly> (12 VI 2023).

⁵³ *Светлана Тихановская призвала ООН рассмотреть на Совбезе вопрос размещения ядерного оружия в Беларуси* [17 VI 2023], <https://news.zerkalo.io/economics/41601.html?c> (24 VI 2023).

dwustronnych i wielostronnych forów przez wszystkich przedstawicieli sił demokratycznych bez wyjątku. Według Centrum Praw Człowieka „Wiasna”, na dzień 5 VII 2023 r. 1 496 osób zostało uznanych za więźniów politycznych na Białorusi. Liczba ta nie jest jednak ostateczna. Były kandydat na prezydenta Wiktor Babaryka, Siarhiej Cichanouski, laureat Pokojowej Nagrody Nobla 2022 Aleś Bialacki, obrońcy praw człowieka Waliancin Stefanowicz i Uładzimir Łabkowicz, przedstawiciel mniejszości polskiej Andrzej Poczobut, bloger Igor Losik i wiele innych bohaterskich postaci przebywa w celach więziennych reżimu⁵⁴.

Grupa Kontaktowa

Należy uznać, że najbardziej udanym przykładem międzynarodowej działalności Demokratycznej Białorusi było utworzenie we wrześniu 2022 r. przez Komitet Ministrów Rady Europy Grupy Kontaktowej Rady Europy ds. Białorusi. Stanowiło to precedens, gdyż Biuro Swiatłany Cichanouskiej zostało uznane za reprezentanta państwa. Organizacja międzynarodowa, która utrzymuje oficjalne stosunki z państwami, odmówiła współpracy z reżimem Łukaszenki i zamiast tego utworzyła Grupę Kontaktową w celu sformalizowania i nawiązania stosunków z siłami demokratycznymi. Utworzenie Grupy jest wyjątkowym przypadkiem w praktyce Rady Europy. Zadaniem Grupy Kontaktowej jest pomoc Radzie Europy w wypracowaniu stanowiska wobec Białorusi. Planuje się, że Grupa będzie w stanie koordynować i wdrażać projekty w ramach programów Rady Europy mających na celu przygotowanie reform i zmian demokratycznych na Białorusi⁵⁵.

Na uwagę zasługuje Rezolucja Zgromadzenia Parlamentarnego Rady Europy w sprawie poparcia dla Białorusi na Uchodźstwie, przyjęta bezwzględłą większością głosów w dniu 20 VI 2023 r. W 42-punktowym dokumencie sporządzonym na podstawie sprawozdania posła z Luksemburga Paula Gala została zwrócona uwaga na potrzebę usunięcia przeszkód administracyjnych i prawnych dla Białorusi na uchodźstwie i zapewnienia działaczom białoruskim odpowiedniego poziomu ochrony. Proponuje się również wydawanie wiz humanitarnych we wszystkich ambasadach/konsulatach, które nadal działają w Mińsku⁵⁶.

Istotne znaczenie mają postanowienia rezolucji (nr 22), w której popiera się ideę ustanowienia i wydawania paszportów obywatelom Białorusi na uchodźstwie, które mogłyby zostać uznane przez państwa członkowskie Rady Europy.

⁵⁴ *Список репрессированных* [5 VII 2023], <https://spring96.org/ru/news/112117> (5 VII 2023).

⁵⁵ *Council of Europe launches regular dialogue with Belarusian democratic forces* [8 IX 2022], <https://www.coe.int/en/web/portal/-/council-of-europe-launches-regular-dialogue-with-belarusian-democratic-forces> (12 V 2023).

⁵⁶ *Addressing the specific challenges faced by the Belarusians in exile. Resolution 2499 (2023)* [20 VI 2023], <https://pace.coe.int/en/files/32899/html> (10 VI 2023).

Realizacja projektu stworzenia alternatywnego paszportu, przedstawionego przez Gabinet Przejściowy Białorusi przy wsparciu zespołu twórcy platformy „Gołos” Pawła Libera, byłaby adekwatną odpowiedzią na prześladowania reżimu autorytarnego zamierzającego do pozbawienia obywatelstwa Republiki Białorusi Białorusinów, którzy wyjechali za granicę i byli bezprawnie oskarżeni o ekstremizm⁵⁷.

Zakończenie

W ten sposób masowe protesty przeciwko rażącym fałszerstwom wyborów prezydenckich na Białorusi latem i jesienią 2020 r., a także gwałtowne represje dyktatury wobec demokratycznie nastawionych Białorusinów, wysunęły na pierwszy plan problem kryzysu legitymizacji autorytarnej władzy. USA, państwa członkowskie UE i ich sojusznicy nie uznały wyników wyborów na Białorusi, rozszerzyły dwustronną i wielostronną współpracę z przywódczynią sił demokratycznych Swiatłaną Cichanouską, która z dużym prawdopodobieństwem wygrała wybory prezydenckie w dniu 9 VIII 2020 r. W kolejnych latach po wyborach powstały opozycyjne instytucje współpracy międzynarodowej, rozwinęły się różne formy interakcji Demokratycznej Białorusi z organizacjami międzynarodowymi i poszczególnymi państwami.

W obliczu nieustannych masowych represji na Białorusi setki tysięcy demokratycznie nastawionych Białorusinów zostało zmuszonych do opuszczenia kraju. To właśnie mieszkający obecnie w Polsce, na Litwie i w innych krajach europejskich Białorusini stanowią jądro działalności opozycyjnej. Warto zauważyć, że znacznie osłabły kontakty przedstawicieli struktur opozycyjnych na uchodźstwie z rodakami pozostającymi na Białorusi.

Znikanie – w miarę „stabilizacji” mińskiego reżimu – tematyki białoruskiej z pierwszych pozycji międzynarodowej agendy naturalnie wpłynęło na spadek zainteresowania białoruską opozycją. Najbardziej zauważalny spadek uwagi wobec działalności struktur Demokratycznej Białorusi nastąpił po rozpoczęciu szeroko zakrojonej rosyjskiej agresji na Ukrainę (24 II 2022 r.). Białoruska dyktatura nie tylko umożliwiła agresję ze swojego terytorium na sąsiedni kraj, ale także udzieliła reżimowi Putina znacznego wsparcia materialnego i politycznego. Pomimo faktu, że białoruskie struktury opozycyjne – podobnie jak wielu Białorusinów w kraju – otwarcie i jednoznacznie potępiły agresję, wzięły udział w zbieraniu funduszy na potrzeby Ukrainy, zaczęła się pojawiać tendencja do negatywnego stosunku do Białorusinów, niezależnie od ich poglądów politycznych. Wraz z rozszerzaniem się informowania ogółu społeczeństwa Ukrainy i innych krajów

⁵⁷ „Попробуем собрать белорусов как нацию в одно большое комьюнити”. Айтишнікі со-здалі „Цифравую Беларусь” [19 IX 2022], <https://nashaniva.com/ru/299519> (11 IV 2023).

o potrzebie rozróżnienia między autorytarnym reżimem a narodem białoruskim, sytuacja zaczęła się zmieniać na lepsze.

Niewątpliwie białoruska „anomalia polityczna” pierwszego ćwierćwiecza XXI stulecia jest przedmiotem zarówno praktycznego, jak i teoretycznego zainteresowania daleko poza granicami Białorusi. Według figuratywnego wyrażenia francuskiego badacza autorytaryzmu Ronana Hervoueta los mało znanego narodu stał się losem Europy⁵⁸. Bliższe zbadanie sprawy białoruskiej formułuje nowe pytania o naturę reżimów autorytarnych, o stosunek do nich ze strony państw demokratycznych i organizacji międzynarodowych.

Abstract

Victor Shadurski

International activities of Democratic Belarus during the legitimacy crisis of the authoritarian regime (2020-2023)

The presented publication analyses two interrelated trends in international relations on the example of Belarus. The first trend is the crisis of international legitimacy of the authoritarian regime that blatantly rigged the 2020 presidential election and violently suppressed mass peaceful protests against the lawlessness of the authorities. The second is the aspiration of the democratic forces, led by President-elect Svetlana Tikhanouskaya, to become a fully-fledged representative of the Belarusian people in the external arena.

While in the first months after the rigged elections the Belarusian issue was present in the centre of world politics, the attention paid to the situation in and around Belarus decreased as protest activity inside the country decreased. This became particularly evident after Russia launched a large-scale aggression against Ukraine, which was morally and materially supported by the dictatorship in Minsk.

The reduced attention of international actors on the eastern European country did not stop the active activities of Democratic Belarus. The main support of the opposition forces became the Belarusian emigration, which after the events of 2020 took on a mass character. Its main centres are concentrated in Lithuania and Poland. The main opposition structures are also active there.

Over the past three years, specific formats for the international activities of Democratic Belarus have taken shape, including the creation of foreign representations of the Joint Transitional Cabinet in other countries, support for the

⁵⁸ R. Hervouet, *La Révolution suspendue. Les Bélarusses contre l'État autoritaire*, Paris 2023.

activities of so-called people's embassies and the accreditation of foreign diplomatic representatives to the Cabinet. Among the obvious diplomatic successes of the Office of Svetlana Tikhanouskaya and the Transitional Cabinet is the creation of the following in September 2022. Council of Europe Contact Group on Cooperation with Belarusian Democratic Forces and Civil Society, and the subsequent adoption by the Council of Europe Parliamentary Assembly of a resolution on support for Belarusians in exile.

Keywords: Belarus, President-elect, Svetlana Tikhanouskaya, authoritarianism, sanctions, political emigration, international organizations

References

- Addressing the specific challenges faced by the Belarusians in exile. Resolution 2499 (2023)* [20 VI 2023], <https://pace.coe.int/en/files/32899/html>.
- Belarus, 2027th Council meeting – General affairs – Brussels* [15 IX 1997], https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/PRES_97_269.
- Belarus: Declaration by the High Representative on behalf of the European Union on the so-called 'inauguration' of Aleksandr Lukashenko* [24 IX 2020], <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2020/09/24/belarus-declaration-by-the-high-representative-on-behalf-of-the-european-union-on-the-so-called-inauguration-of-aleksandr-lukashenko/>.
- Belarus: Opposition leader Tikhanovskiy jailed for 18 years over protests* [14 XII 2021], <https://www.bbc.com/news/world-europe-59650238>.
- Belarusskaya biznes-migratsiya. Issledovaniye prichin i posledstviy migratsii belarusskogo biznesa s 2020 goda* [XI 2023], https://belarus.zpp.net.pl/wpcontent/uploads/2023/11/bel_final_20_11.pdf.
- Błaszczak, A., *Polska znalazła magnes na informatyków ze Wschodu* [28 IV 2023], <https://www.rp.pl/rynek-pracy/art38408601-polska-znalazla-magnes-na-informatykov-ze-wschodu>.
- Bolsh za 2000 belaruskikh kampanij peraehali u Eurasayuz paslya 2020 goda* [26 IV 2023], <https://nashaniva.com/315365/>.
- Cichanouska otkryla v Bryussele missiyu demokraticheskoy Belarusi* [2 III 2023], <https://reform.by/tihanovskaja-otkryla-v-brjussele-missiju-demokraticheskoy-belarusi>.
- Cichanouska sformulirovala tri napravleniya, kak mir mozhet pomoch Belarusi* [10 V 2021], <https://tsikhanouskaya.org/ru/events/news/e008973783b0012.html>.

- Council of Europe launches regular dialogue with Belarusian democratic forces* [8 IX 2022], <https://www.coe.int/en/web/portal/-/council-of-europe-launches-regular-dialogue-with-belarusian-democratic-forces>.
- Eks-posol Igor Leshenya predlagaet sozdat dvizhenie „Ya — grazhdanin”* [23 IX 2020], <https://euroradio.fm/ru/eks-posol-igor-leshchenya-predlagaet-sozdat-dvizhenie-ya-grazhdanin>.
- Estonia's special representative starts working with Belarusian opposition* [23 II 2023], <https://news.err.ee/1608895958/estonia-s-special-representative-starts-working-with-belarusian-opposition>.
- Estonia, Tikhanovskaya organizing Belarus event at UN General Assembly* [16 IX 2022], <https://news.err.ee/1608718741/estonia-tikhanovskaya-organizing-belarus-event-at-un-general-assembly>.
- Genassambleya vybrala pyat nepostoyannyh chlenov Sovbeza OON* [6 VI 2023], <https://news.un.org/ru/story/2023/06/1441742>.
- Glava MID Estonii vruchil Tihanovskoj kopiyu dokumenta BNR* [24 X 2022], <https://reform.by/335013-glava-mid-jestonii-vruchli-tihanovskoj-kopiju-dokumentu-bnr>.
- Glavnye cifry, resheniya i itogi raboty Ofisa Svetlany Tihanovskoj v 2021 godu* [29 XII 2021], <https://tsikhanouskaya.org/ru/events/news/e853c35ad237b63.html>.
- Hervouet, R., *La Révolution suspendue. Les Belarusses contre l'État autoritaire*, Paris 2023.
- Itogovyy otchet o vyborah prezidenta Respubliki Belarus* [27 VI 2023], <https://belarus2020.org/election?lon=27.561824&lat=53.90574&z=7>.
- Jakubowski, T., *Białoruś. Sąd skazał zaocznie Światłanę Cichanouską na 15 lat więzienia* [6 III 2023], <https://wyborcza.pl/7,75399,29531309,bialorus-sad-skazal-zaocznie-swiatlane-cichanouska-na-15-lat.html>.
- Kłysiński, K., *Parliamentary elections in Belarus: a step backwards* [20 XI 2019], <https://www.osw.waw.pl/en/publikacje/analyses/2019-11-20/parliamentary-elections-belarus-a-step-backwards>.
- Kłysiński, K. & Nieczypor, K., *Distrust and reticence. Kyiv on Tsikhanouskaya's offer of an alliance* [20 X 2022], <https://www.osw.waw.pl/en/publikacje/analyses/2022-10-20/distrust-and-reticence-kyiv-tsikhanouskayas-offer-alliance>.
- Koordinacionnyj Sovet. Istorija sozdaniya*, <https://rada.vision/>.
- Kreml naciska na Łukaszenkę. To powstrzymuje dyktatora* [20 IX 2022], <https://wiadomosci.wp.pl/kreml-naciska-na-lukaszenke-to-powstrzymuje-dyktatora-6843733092203040a>.
- Lithuania designates Tikhanovskaya's team as 'democratic representation of Belarus'* [5 VII 2021], <https://www.lrt.lt/en/news-in-english/19/1445436/lithuania-designates-tikhanovskaya-s-team-as-democratic-representation-of-belarus>.

- Lukashenko: Nikakoj intervencii s territorii Belarusi v Ukrainu ne budet* [4 VIII 2015], <https://euroradio.fm/ru/lukashenko-nikakoy-intervencii-s-territorii-belarusi-v-ukrainu-ne-budet>.
- Lukashuk, A., *11 Constitutionalism in Belarus: A False Start*, [in:] *Democratic Consolidation in Eastern Europe. Volume 1: Institutional Engineering*, ed. J. Zielonka, Oxford 2001.
- MID Francii: Nikoloya de Lakost naznachen specposlannikom po Belarusi* [18 X 2021], <https://reform.by/268335-mid-francii-nazval-reshenie-o-vysylke-svoego-posla-neobosnovannym>.
- MTK może wkrótce wydać nakaz aresztowania Łukaszenki* [13 VI 2023], <https://wilno.tvp.pl/70508145/mtk-moze-wkrotce-wydac-nakaz-aresztowania-lukaszenki>.
- Na kakih izbiratelnyh uchastkah pobedila Tihanovskaya? Dannye protokolov* [10 VIII 2020], <https://polit.reactor.cc/post/4459863>.
- Narodnyya ambasady Belarusi*, <https://belarusabroad.org/>.
- Nerush, V., *God posadke samoleta Ryanair: chto v itoge poteryal Lukashenko* [23 V 2022], <https://www.dw.com/ru/god-vynuzhdennoj-posadke-samoleta-ryanair-v-minske-chto-poterjal-lukashenko/a-61903211>.
- „Poprobuem sobrat belorusov kak naciyu v odno bolshoe komyuniti”. *Ajtishniki sozdali „Cifrovuyu Belarus”* [19 IX 2022], <https://nashaniva.com/ru/299519>.
- Pyat let prebyvaniya v stranah emigracii stanut neobratimymi. Mnenie ob uehavshih i ostavshihsia belorusah* [2 II 2023], <https://news.zerkalo.io/life/31778.html?c>.
- Pułk Kalinowskiego ogłosił swoje cele strategiczne: Białoruś w UE i NATO* [20 XII 2022], <https://belsat.eu/pl/news/20-12-2022-pulk-kalinowskiego-oglosil-swoje-cele-strategiczne-bialorus-w-ue-i-nato>.
- Rada BNR vyrazila sozhalenie, chto Zelenskij ne upomyanul o belarusah v vosstanii 1863 goda* [24 I 2023], <https://belsat.eu/ru/news/24-01-2023-rada-bnr-vyrazila-sozhalenie-chto-zelenskij-ne-upomyanul-o-belarusah-v-vosstanii-1863-goda>.
- Sakavik, M., *Skolko belorusov uehali v ES za dva goda?* [23 V 2023], <https://www.dw.com/ru/skolko-belorusov-uehali-v-es-za-dva-goda/a-65710213>.
- Segodnya sostoyalas onlajn-vstrecha glav ministrov inostrannyh del Ukrainy, Polshi i Litvy. Trehstoronnij format, zapushennyj politikami etih stran v iyule 2020 goda, poluchil nazvanie Lyublinskij treugolnik* [29 I 2021], <https://tsikhanouskaya.org/ru/events/news/d8136b0dd24e2bf.html>.
- Seimas urges the international community to give its assessment of the union imposed on Belarus by the Russian Federation* [10 IX 2020], https://www.lrs.lt/sip/portal.show?p_r=35403&p_k=2&p_t=272434.
- Shadurski, V., *Power and Society in Belarus: From Balance of Interests to Conflict (1994-2020)*, [in:] *Analysing conflict settings. Case studies from Eastern Europe*

- with a focus on Ukraine*. Band 10, eds. T. Daiber, A. Gawrich, P. Haslinger, R. Ibler, S. Rohdewald & M. Wingender, Wiesbaden 2022.
- Shadurski, V., *Tri desyatiletija suvereniteta Respubliki Belarus (1991-2021): tochka nevozvrat*, „Wschodnioznawstwo” 2022 (16).
- Shadurski, V., *Where Does Belarus Go from Here?*, [in:] *Belarus in the Twenty-First Century. Between Dictatorship and Democracy*, eds. E. Korosteleva, I. Petrova & A. Kudlenko, Abingdon-New York 2023.
- Silitski, V., *Contagion Deterred: Preemptive Authoritarianism in the Former Soviet Union (the Case of Belarus)*, CDDRL Working papers, June 2006 (66), https://web.archive.org/web/20070611192356/http://iis-db.stanford.edu/pubs/21152/Silitski_No_66.pdf.
- Siloviki ustroili povtornyj hapun na myasokombinate v Volkovyske* [18 VI 2023], <https://charter97.org/ru/news/2023/6/18/552458/>.
- Spisok repressirovannyh* [5 VII 2023], <https://spring96.org/ru/news/112117>.
- Swiatlana Cichanouska: Belarus nastroena prodolzhat uchastie v Vostochnom partnerstve* [28 VI 2021], <https://tsikhanouskaya.org/ru/events/news/c74abc5306fa439.html>.
- Swiatlana Cichanouska prizvala OON rassmotret na Sovbeze vopros razmesheniya yadernogo oruzhiya v Belarusi* [17 VI 2023], <https://news.zerkalo.io/economics/41601.html#c>.
- Swiatlana Cichanouska vzyala na sebya otvetstvennost nacionalnogo lidera Belarusi* [24 II 2022], <https://tsikhanouskaya.org/ru/events/news/bc09f0d4e3e1b5f.html>.
- Tihomirov, A.V., *Vneshnyaya politika Respubliki Belarus: itogi dvadcati let*, [in:] *Aktualnyya pytanni belarуска-polskih adnosin: da 20-goddzya Dagavora pazmizh Respublikaj Belarus i Respublikaj Polshcha ab dobrasusedstve, syabroustve i supracounictve ad 23 chervenya 1992 g.:* materyyaly belarus.-pol. kruglaga stala, eds. V. Shadurski et al., Minsk 2012.
- Ukrainskie deputaty hotyat dlya Belarusi sankcij i reparacij ot nee. Chto s etim delat?* [21 VI 2023], <https://belsat.eu/ru/news/20-06-2023-ukrainskie-deputaty-hotyat-dlya-belarusi-sanktsij-i-reparatsij-ot-nee-chto-s-etim-delat>.
- Vancouver Declaration and Resolutions adopted by the OSCE Parliamentary Assembly at the thirtieth annual session Vancouver, 30 June – 4 July 2023* [4 VII 2023], <https://www.oscepa.org/en/documents/annual-sessions/2023-vancouver/declaration-29/4744-vancouver-declaration-eng/file>.
- Vneshnyaya politika Belarusi*, https://mfa.gov.by/foreign_policy/general_information/ (12 VI 2023).
- Wilk, A. & Żochowski, P., *Konsekwencje rozmieszczenia rosyjskiej broni jądrowej na Białorusi* [6 VI 2023], <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2023-06-06/konsekwencje-rozmieszczenia-rosyjskiej-broni-jadrowej-na-bialorusi>.

Żaryn, S., *Belarusian hybrid attack on the EU* [9 XI 2021], <https://www.gov.pl/web/sluzby-specjalne/belarusian-hybrid-attack-on-the-eu>.

Victor Shadurski – dr hab. historii, profesor w Zakładzie Badań Wschodnich w Instytucie Studiów Międzynarodowych i Bezpieczeństwa Uniwersytetu Wrocławskiego, w latach 2008-2021 dziekan Wydziału Stosunków Międzynarodowych Białoruskiego Uniwersytetu Państwowego w Mińsku. ORCID: 0000-0001-8598-2493

Roza Turarbekava

Kazakhstan foreign policy during presidency of Kasym-Jomart Tokayev (2019-2023)

Abstract

The article examines changes in the foreign policy of Kazakhstan during the transition period of the transfer of power from N. Nazarbayev to K. Tokayev. When analyzing the changes, internal and external factors of foreign policy were identified, relations with priority partners such as: China, Russia, the USA and the countries of Central Asia were characterized; changes in the perception of their foreign policy through the analysis of conceptual documents. The most important internal factors were identified: covid-19, protests in 2022, changes in the institutional design of the political system. The following determining external factors were identified: Russia's war in Ukraine, sanctions against Kazakhstan's allies (Russia and Belarus), competition between big actors. In conclusion, conclusions were drawn that the role of China in the foreign policy of Kazakhstan is playing an increasingly stabilizing role, in contrast to Russia and the United States, whose rivalry represents a risk factor.

Keywords: transition, foreign policy, Kazakhstan, protests, war

Introduction

Over 30 years of independence, the Kazakhstan government has achieved significant results in the foreign affairs. Regardless of the number of issues, threats and challenges, Astana is still following basic designated principles: multi vectorism, balance, pragmatism and peacekeeping approach. One of the major elements of Kazakhstan foreign policy are proposed anti-nuclear initiatives. For instance, closing of the Semipalatinsk nuclear test site, creation of the Central Asian Zone free of nuclear weaponry, and opening of the IAEA LEU Bank. Several agreements regarding border delimitation with neighboring countries such as Russia, China, Uzbekistan, Kyrgyzstan, Turkmenistan. Majority of these countries

signed border demarcation agreements and made respective procedures. Most of the contentious issues were solved by the end of 2022¹.

From an institutional perspective foreign affairs were majorly formed by the head of the state, during the whole period of Kazakhstan independence. It is mostly due to Kazakhstan being a presidential republic, where the head of the state has almost unlimited authority and is a major political actor in shaping foreign policy. From the creation of the independent republic (Constitutional law „About the state independence of Republic of Kazakhstan”) and until the 19 III 2019 president of Kazakhstan was N. Nazarbayev. Initiated in March 2019, the process of power transit finally concluded in January 2022, when Nazarbayev resigned as the chairperson of the Security Council of the republic². Modern day foreign policy period is a time of power transit with external and internal risk-factors.

Complex internal factors include covid-19 pandemic and social pressure buildup. Protests of January 2022 and consequential court procedures in regard to protesters, surveillance. Combating corruption and influence of Nazarbayev „clan”. External factors include the ongoing war of Russia in Ukraine (and related political stance of Kazakhstan state). Possible sanctions and hardships related to oil and gas transit through the Russian Federation. There is also possible risk related to secondary sanctions from the US and EU trade limitations, caused by Kazakh businesses bypassing imposed limitations.

Power transit from N. Nazarbayev to K. Tokayev: principles of succession and new elements in foreign policy (2019 – beginning of 2022)

19 III 2019, former president N. Nazarbayev have signed new order of resignation and delegating powers of head of the state to Senate Chairperson Kasym-Jomart Tokaev with accordance to constitutional norms³. Same order had allowed Nazarbayev to stay as a Chairperson of the Security Council⁴.

Power transit has been planned since 2018. In particular, new law regarding the Security Council was passed. According to this new law, powers within the

¹ *Демаркация государственной границы Республики Казахстан* [15 I 2020], <https://www.gov.kz/memleket/entities/kgk/press/article/details/2328?lang=ru> (25 VI 2023).

² *Закон Республики Казахстан „О внесении изменений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан”* [7 II 2023], <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z2200000106#z14> (15 V 2023).

³ *Об исполнении полномочий Президента Республики Казахстан* [19 III 2019], https://www.akorda.kz/ru/legal_acts/decrees/ob-ispolnenii-polnomochii-prezidenta-respubliki-kazakhstan (15 V 2023).

⁴ Ibidem.

cabinet were displaced in such design, that ministers of foreign, internal affairs and security were responsible before the chairperson of the Security Council and not the president⁵. Only after January 2022 protests, on 7 II new changes were added which made Tokayev chairman person. Thus from an institutional perspective power transit lasted from 19 III 2019 till 7 II 2022.

Early presidential election was called on 9 VI 2019. Tokayev's pre-election campaign was called „Prosperity for everyone: Succession. Justice. Progress” and aimed at solving major challenges in internal policy⁶. For foreign affairs, the succession principle was adopted.

There was also an indirect element to foreign policy – budget cuts for significant image-building events, latter were much common during Nazarbayev rule and were one of the features of public policy (including foreign one). Overall it was widely considered that because Tokayev was standing at the beginnings of diplomatic service in Kazakhstan, where he hold multiple positions within the Ministry of Foreign Affairs (including the minister seat), principle of succession would be considered⁷.

Succession and several other differences in more economical and pragmatic principles were designated as central elements in domestic and foreign policy of the Tokayev administration in the beginning of the transit period.

In order to analyze continuation of succession and slow integration of pragmatic principles into Kazakhstan's foreign policy, there should be examination of foreign policy concepts. In the analyzed period two documents were in action: Concept of foreign policy of Republic of Kazakhstan for 2014-2020 and Concept of foreign policy of Republic of Kazakhstan for 2020-2030. First document was designed and implemented by the Nazarbaev administration, while the second by the Tokayev administration.

Major goal of foreign policy framed in Concept of foreign policy of Republic of Kazakhstan for 2014-2020 by Nazarbaev administration was making trend of „positive image of the state in global community”. This goal was prioritized over another one which is „industry diversification and increasing economic competitiveness of the state”⁸. Thus budget cuts on image events mentioned

⁵ Закон Республики Казахстан „О Совете Безопасности Республики Казахстан” [5 VI 2018], <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1800000178> (15 VI 2023).

⁶ О мерах по реализации предвыборной программы Президента РК „Благополучие для всех! Преемственность. Справедливость. Прогресс” [19 VI 2019], <https://adilet.zan.kz/rus/docs/U190000027U#z10> (20 VI 2023).

⁷ Официальный портрет Президента Республики Казахстан Касым-Жомарта Кемелевича Токаева [30 XI 2022], <https://www.akorda.kz/ru/president/president> (20 VI 2023).

⁸ Указ Президента РК „О Концепции внешней политики Республики Казахстан на 2014-2020 гг.” [21 I 2014], <https://adilet.zan.kz/rus/docs/U1400000741> (15 VI 2023).

earlier, were not just minimal efforts to fix the trend. Later it becomes apparent that concept changes were much deeper⁹.

However, the succession principle is seen largely in priorities of foreign policy. For instance in 2014-2020 Concept several regional priorities were defined: 1) Central Asian region; 2) Eurasian integration (with emphasis on „keeping political sovereignty” and „economical expediency”¹⁰; 3) International law procedures regarding state border, defining status of Caspian Sea; 4) Multilateral cooperation within international organizations.

Major focus point of Tokaev was on domestic policy, due to institutional conditions during power transit. In accordance with the pre-election platform in 2019 he defined a reform package, which was announced on 2 IX 2019 during an official message to parliament and society¹¹. Although he repeated his allegiance to the succession of Nazarbayev policy, he also suggested a social-political reform package, which would strengthen bonds between government and civil society, disband the resource oriented approach. Foreign policy had limited mentioning. In particular he said: „Strategic goal is to strengthen the country’s image in Central Asia as a major player”¹². Foremost it was based around industrial and technological development, regional cooperation. Additionally another goal was added – support for domestic business on foreign markets. But all mentioned wasn’t anything special, everything was declared by the Concept of foreign policy for 2014-2020.

Succession is also equal to multivector policy. For the entirety of Nazarbayev presidency, experts like Wilder Alejandro Sanchez (2020) noted that there was balancing between relations with Russia, China and the USA¹³. Such a view on Kazakhstan’s foreign policy was defined as „New big game” which meant major powers competing for Central Asian region (analogous to „Big game” between British and Russian empire in XIX century. This perspective excluded states of Central Asia from being proactive players. This definition was heavily used by journalists¹⁴ for simplifying the region down to major players’ interests.

⁹ *Распоряжение Президента РК от 25.05.2020 „О мерах по сокращению расходов в центральных, местных, государственных органах и субъектах квазигосударственного сектора”* [25 V 2020] <https://adilet.zan.kz/rus/docs/N2000000108> (21 VI 2023).

¹⁰ *Указ Президента РК...*

¹¹ *Послание Главы государства Касым-Жомарта Токаева народу Казахстана* [2 IX 2019], https://www.akorda.kz/ru/addresses/addresses_of_president/poslanie-glavy-gosudarstva-kasym-zhomarta-tokaeva-narodu-kazahstana (15 VI 2023).

¹² *Ibidem.*

¹³ W.A. Sanches, *A Rising Global Player: Kazakhstan’s Foreign Policy in the 2020s* [V 2020], https://www.wilsoncenter.org/sites/default/files/media/uploads/documents/KI_200514_cable%2051_v1.pdf (21 IV 2023).

¹⁴ *The New Great Game in Asia* [2 I 1996 / 12 XI 2020], <https://www.nytimes.com/1996/01/02/opinion/the-new-great-game-in-asia.html> (15 V 2023).

Regardless of succession principle and balance between major actors, Kazakhstan was facing some old and new problems in relations with major players during the transition period.

Key partner in Kazakhstan's foreign policy is China, with which it shares a significant border. Strategic partnership agreement, announced by both sides, majorly emphasizes on trade and infrastructure development in accordance with such Chinese programs as the „Belt – Road” initiative. For instance one of the biggest trade hubs was built right on the state border – called Khorgas. In return, chinese companies are interested in land rich with rare elements and metals.

During analyzed period from 2019 to 2023 net trade has grown from 22.07 billion¹⁵ to 31.4 billion USD¹⁶. China keeps being one of the major trade partners and investors in Kazakhstan. For Kazakhstan trade with China is not only a large market but also an access to the seaports. Significance of China is continuously high. Although there are some issues in Kazakh-Chinese relations: water resource management, treatment of Kazakh ethnic minority in Xinjiang and anti-Chinese sentiment in Kazakhstan society¹⁷.

Joint usage of transboundary river bodies: Balchash lake basin in particular Ili river and Irtysh river. China consumes half of the water volume in the basin, which results in net flow of rivers to go down and contribute to lake shrinking. This is a dangerous situation for local farmers, and it has become a regional environmental problem since Balkhash is the biggest water body in South-Eastern Kazakhstan. It should be mentioned that water deficiency in the region is quite prominent, and there are no mechanisms currently that would compensate for this. Regardless of problem recognition and initial talks with the Chinese side, Kazakhstan couldn't reach success on that matter. Those talks were initiated by Kazakhstan in 2013, however there is no solid agreement¹⁸.

Second issue is the current treatment of the Kazakh ethnic minority in Xinjiang Uighur Autonomous region (Xinjiang). Because of radical and harsh discrimination of Beijing against muslim population of Xinjiang – mostly Uighurs, Kazakhs, Kyrgyz and Tajik people, there is growing discontent in China and countries

¹⁵ В 2019 объем торговли между Китаем и Казахстаном увеличился на 10,3 проц., Синьхуа Новости [23 III 2020], http://russian.news.cn/2020-03/23/c_138907529.htm (20 VI 2023).

¹⁶ Объем взаимной торговли между Казахстаном и Китаем бьет исторические рекорды [20 I 2020], <https://www.gov.kz/memleket/entities/mfa-beijing/press/news/details/492232?lang=ru> (21 VI 2023).

¹⁷ Р. Ошикбаев, Ф. Жакыпова, Б. Исаев, К. Колесник, *Оценка восприятия Китая в казахстанском обществе: мифы и реальность* [2 II 2021], https://ca-c.org.ru/journal/2021/journal_rus/cac-02/02.shtml (21 VI 2023).

¹⁸ *Казахстан и Китай готовят Соглашение по водodelению* [17 VI 2022], https://www.inform.kz/ru/kazakhstan-i-kitay-gotovyat-soglasheniya-po-vododeleniyu_a3945559 (21 VI 2023).

of the region. Problem was brought into international spotlight by OHCHR¹⁹. According to various sources, Kazakh minority is being subjected to prosecution and torture in so called „re-education camps”. This minority nonetheless is the second largest in Xinjiang²⁰. Regardless that on an official level this issue has no presence, social pressure from relatives of the affected caused public officials to have secret talks²¹. Thus Kazakh people in China got the opportunity to relinquish Chinese citizenship through consular embassies in Almaty and Astana. But the issue remains unresolved, mostly because covid-19 and therefore Chinese lockdown stopped this route entirely.

Harsh treatment against muslim population in Xinjiang (against Kazakhs in particular) and disproportional involvement of Chinese companies in energy sector, unbalanced participation of Kazakhstan in „Belt – Road” initiative, and steady growth of Kazakhstan foreign debt to China has played as factors to anti-Chinese sentiment deepening. In 2016 mass protests were staged against „land reform”²², and in 2019 before Tokayev visit to Beijing several meetings were held against Chinese owned factories²³. In American publisher „Diplomat” Kazakh-Chinese relations were characterized as „much complicated reality” meaning all those issues mentioned earlier²⁴.

The USA plays a special role in Kazakhstan foreign policy. One of the last visits of Nazarbayev was in January 2018. This is the first instance of a regional leader being in the White house, where he met with D. Trump.

It’s worth mentioning that for the whole time of Kazakh-American relations economic approach was the dominating factor. Additionally, one of the key matters in bilateral relations was nuclear decommissioning and stopping spread of nuclear weaponry. Thus Kazakhstan decided to disband the nuclear arsenal from the USSR in early 90s. The US has participated in transporting, desactivation of the weaponry and territory decontamination. First hand it was about the Semipa-

¹⁹ Доклад ООН: КНР несет ответственность за „серьезные нарушения” прав человека в провинции Синьцзян [31 VIII 2022], <https://news.un.org/ru/story/2022/08/1430722> (21 VI 2023).

²⁰ Казахи за границей: сколько их насчитывается и в каких странах они живут? [17 VIII 2009], https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30458632&pos=4;-98#pos=4;-98 (21 VI 2023).

²¹ Положение этнических казахов в Китае прокомментировали в МИД [31 V 2021], https://www.kt.kz/rus/politics/polozhenie_eticheskikh_kazahov_v_kitae_prokomentirovali_v_mid_1377913652.html (21 VI 2023).

²² Земля – народу. Массовые протесты вынудили президента Казахстана остановиться реформу [5 V 2016], <https://fergananews.com/news/24706> (21 VI 2023).

²³ Антикитайские протесты и угроза „масштабного политического кризиса” [4 IX 2019], <https://www.currenttime.tv/a/kazakhstan-china-protest/30146156.html> (21 VI 2023).

²⁴ E. Albert, *Kazakh President Tokayev Goes to Beijing* [12 V 2019], <https://thediplomat.com/2019/09/kazakh-president-tokayev-goes-to-beijing/> (21 VI 2023).

latinsk nuclear test site. This cooperation had two dimensions: security and trade. USA has become biggest importer of Kazakhstan uranium (35%)²⁵.

Returning to the economic dimension, it is apparent that American companies in the first years of independence showed a big interest in oil reserves and had become the first big investors in the sector. For the first 15 years of Kazakhstan independence, the US remained as a major foreign investor. Now they hold second place after China. However focus on energy sectors remains. Total volume of direct foreign investment from the US is estimate at 62 billion USD, which is record high for Central Asian region²⁶. Political value to this dimension is manifested in the creation of Foreign investors council with the presidential administration. This was established during the Nazarbayev presidency. There are several big corporations in this council such as: Chevron, ExxonMobil, General Electric, Philip Morris, JP Morgan Chase, Citibank, Baker McKenzie. However trade with the USA wasn't on such a level as China, Russia and Germany. For 2021 this trade was estimated as 2.2 billion USD²⁷.

Political cooperation in the security sector against radical islamism started to grow with its presence. Also in order to make cargo transportation from Afghanistan (2001-2021) possible, there was established a humanitarian operation „Jusan” designed to return kazakh citizens from Syria²⁸.

In order to solve questions regarding regional politics, in 2015 USA proposed an initiative for the region called „C5+1”, which is functioning with ministers of foreign affairs in Central Asia. From that year meetings were regularly scheduled twice a year, until 2023 in America. Major goals of discussion platform are support for independence, prosperity and security of Central Asia²⁹. Whole event was timed with the ending of the military mission of NATO in Afghanistan in 2015. In the Kazakhstan establishment this platform is labeled as a key event of political cooperation.

China and Russia reacted sensitively to this event, calling it „spreading American influence” in Kazakhstan and other Central Asian countries. Russian Minister of foreign relations Lavrov has declared that „the US try to misuse C5+1”³⁰,

²⁵ *The United States imports most of the uranium it uses as fuel. U.S. Energy Information Administration* [7 VII 2021], <https://www.eia.gov/energyexplained/nuclear/where-our-uranium-comes-from.php> (21 VI 2023).

²⁶ *Сотрудничество Республики Казахстан с Соединенными Штатами Америки* [8 X 2019], <https://www.gov.kz/memleket/entities/mfa/press/article/details/531?lang=ru> (21 VI 2023).

²⁷ Ibidem.

²⁸ Ibidem.

²⁹ *C5+1 Diplomatic Platform. U.S. Department of State* [27 II 2023], <https://www.state.gov/c51-diplomatic-platform/> (21 VI 2023).

³⁰ *Лавров указал на стремление США злоупотребить форматом „C5+1” в Центральной Азии* [15 I 2018], <https://tass.ru/politika/4874195> (21 VI 2023).

or „USA wants to weaken links between Russia and countries of Central Asia”³¹. China has a similar but less pronounced response. However China was trying to limit US pressure on itself using Kazakhstan and muslim minority in Xinjiang as a treatment³².

Major pressure issue with relations to the US – perception of American politics by big authoritarian players. Thus Russia and China tried to replicate the event with their own conditions. Those events similar in design were aiming at doing American strategy, yet using same methods against them, which in return forms conflicted geopolitical aspects.

First visit of Tokaev as a president was made to the US in September 2019. It was planned for the UN General Assembly meeting. In the framework of the visit, there was a meeting on the Atlantic council platform with American politicians and experts. There Tokayev confirmed his allegiance to politics of his predecessor, Nazarbayev, and results that were reached during official visit of Nazarbayev in 2018³³.

Tight relations with Russia were affected by a number of factors. First – soviet „legacy” of military and infrastructure, social and economic features. Second – geographical isolation in the midst of Eurasian Continent with the longest border sharing with Russia. Third – similar political system with consequential negative side effects. Fourth – colonial and post-soviet perception of Kazakhstan by Russian political elites and partially by Kazakh political elites.

Base document for bilateral relations is „Agreement between Republic of Kazakhstan and Russian Federation on good-neighboring and allyship in XXI century” (2013)³⁴.

It seals close connections in all sectors, especially military and political. The USSR military „legacy”. Soviet „наследие” is defined by role of Kazakhstan in Soviet period. In particular, its territory was used for strategic military sites like Semipalatinsk nuclear test site, cosmoport „Baikonur”, war testing sites of 929th State flight-testing center/testing site Sary-Agan.

³¹ Лавров заявил, что США пытаются ослабить связи России со странами Центральной Азии [2 IV 2021], <https://www.asiaplustj.info/ru/news/tajikistan/politics/20210402/lavrov-zayavil-chto-ssha-pitayutsya-oslabit-svyazi-rossii-so-stranami-tsentralnoi-azii> (21 VI 2023).

³² China says confident of Central Asia support before Pompeo visit [31 XII 2019], <https://www.reuters.com/article/us-china-usa-xinjiang-idUSKBN1YZ0N3> (22 VI 2023).

³³ Глава государства провел встречу с представителями политических и экспертных кругов США [23 IX 2019], [https://www.akorda.kz/ru/events/international_community/foreign_visits/glava-gosudarstva-provel-vstrechu-s-predstavitelnyami-politicheskikh-i-ekspertnyh-krugov-ssha#:~:text=23 сентября 2019 года,\(Атлантический совет\)](https://www.akorda.kz/ru/events/international_community/foreign_visits/glava-gosudarstva-provel-vstrechu-s-predstavitelnyami-politicheskikh-i-ekspertnyh-krugov-ssha#:~:text=23%20сентября%202019%20года,(Атлантический%20совет)) (22 VI 2023).

³⁴ Договор между Республикой Казахстан и Российской Федерацией о добрососедстве и сотрудничестве в XXI веке [11 XI 2014], https://kazembassy.ru/rus/sotrudnichestvo/dvustoronnee_sotrudnichestvo/dogovornaya_baza/?cid=8 (21 VI 2023).

Semipalatinsk nuclear test site was closed and the Republic of Kazakhstan disbanded nuclear weaponry and testing. Besides, Kazakhstan continues to stay faithful to nuclear disarmament and limiting the spread of nuclear weaponry. However all other sites remain functional as Russian military sites. There are several agreements regulating their usage: Agreement on renting „Baikonur” complex (1994, 2008), Agreement on renting test fields and 929th State flight-testing center of Russian Federation (1996, 2005)³⁵, Agreement on usage of testing site Sary-Shagan (1996, 2005). All those documents were signed in the mid 90s for 20 years and they include automated re-signing even without actual ratification. They could be broken only through special permission. In Kazakh Majliss this question was brought up, regarding irrational land usage, but only sporadically. And in comparison with Chinese meetings, anti-Russian protests weren't taking place. But this problem has some potency, since those polygons comprise 86,000 km² ³⁶. This area is not available for any usage and it is constantly contaminated. Additionally to military agreements, we can pick an Agreement on cooperation in security of external borders (1994), Agreement on military cooperation. Out of 8 bilateral agreements, 5 are military oriented³⁷.

Since Kazakhstan is a landlocked country and equally distanced from oceans, there is importance in land infrastructure for foreign trade. One of the major challenges to domestic and foreign policy is participation in trans- Eurasian transport corridors. As it was mentioned, Kazakhstan joined the Chinese initiative „One road – one belt”. And regardless of warm relations between Moscow and Beijing for Russian establishment it was seen as a competition for influence on Kazakhstan. This bogged development of border hubs and transport programs³⁸. In particular it was related to high-speed rail. Out of total 18 railway connections, 12 are on Russian border and only 2 are Chinese³⁹. Nazarbayev announced national program Nurly-Zhol, designed to balance out connections with other countries and inside the state⁴⁰.

³⁵ *Договоры* [11 XI 2018], https://kazembassy.ru/rus/sotrudnichestvo/dvustoronnee_sotrudnichestvo/dogovornaya_baza/?cid=8 (21 VI 2023).

³⁶ *Военные полигоны. Сколько земли и за какую плату арендует Россия в Казахстане* [22 V 2023], https://tengrinews.kz/kazakhstan_news/voennye-poligonyi-skolko-zemli-za-kakuyu-platu-arenduet-499280/ (21 VI 2023).

³⁷ *Договоры...*

³⁸ Ю. Тавровский, *Шелковый путь обрывается в России* [12 V 2017], https://www.ng.ru/kartblansh/2017-05-12/3_6986_kartblansh.html (21 VI 2023).

³⁹ *Казахстанские железные дороги – железная дорога* [18 V 2020], <https://mikeleloconte.ru/kazahstanskije-zheleznyje-dorogi---zheleznaya-doroga/> (21 VI 2023).

⁴⁰ *Об утверждении Государственной программы инфраструктурного развития „Нурлы жол” на 2020-2025 гг. 31 декабря 2019* [30 XII 2022], <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P1900001055> (21 VI 2023).

Infrastructural imbalance with affinity to Russian is spread to oil products transportation. In particular, biggest share of Kazakhstan oil (60,000 metric tons in 2020) is exported via Caspian pipeline consortium (CPS) created by Russia, Kazakhstan and others⁴¹. Kazmunaigaz has 21% of shares, while the Russian side owns 31%. Generally in Kazakh-Russian relations, deep intervention of Russian influence is common, especially in military, political and economic sectors.

Trade between countries 2019-2021 was growing from 19.6 billion⁴² to 25.6 billion USD⁴³. In the meantime, negative net trade on the Kazakhstan side was about 8-11 billion. Russian goods have a lot of added value, unlike Kazakh ones which creates such a situation.

Social aspect of bilateral relations is mostly about the Russian ethnic minority and Russian language. Russian is second in usage after Kazakh, and has official status according to constitutional norms.

Unfortunately, the most recent data regarding Russian proficiency is from the population census of 2009⁴⁴. In the next census there weren't any questions regarding this factor. Considering the fact that Russians comprised 15% of the population, with 84% of the total population using Russian in 2009. It creates an environment very susceptible to Russian informational sources and Russian politics. Major trend of recent years is educational migration to Russia. It makes Russian soft power in Kazakhstan quite visible.

Special relations between Kazakhstan and Russia are also manifested in the form of integration strategy, that is as well succession in foreign policy. Nazarbayev proposed to create Eurasian Union in 1994. This idea was used by Putin in 2011 and implemented in 2015 with the creation of Eurasian Economic Union. Kazakhstan alongside with Belarus and Russia is founder-member of this integration⁴⁵. However, problems that were plaguing this organization since its foundation, were conceptual and institutional.

In the end, experts concluded that Vladimir Putin is using that project to limit Eurasian proper from „competitors” from east and west alike⁴⁶. Furthermore, his

⁴¹ *Транспортировка нефти. Годовой отчет 2020. Казмунайгаз* [2 II 2021], <https://ar2020.kmg.kz/ru/strategic-report/operating/oil-transportation> (23 VI 2023).

⁴² *Торговля между Россией и Казахстаном в 2019 г* [12 II 2020], <https://russian-trade.com/reports-and-reviews/2022-02/torgovlya-mezhdu-rossiy-i-kazahstanom-v-2021-g/> (23 VI 2023).

⁴³ *Торговля России и Казахстана в 2021* [12 II 2022], <https://russian-trade.com/reports-and-reviews/2022-02/torgovlya-mezhdu-rossiy-i-kazahstanom-v-2021-g/> (23 VI 2023).

⁴⁴ *Итоги национальной переписи населения 2009 г.* [11 X 2011], <https://stat.gov.kz/ru/national/2009/general/> (23 VI 2023).

⁴⁵ Р. Турарбекова, Е. Семак, Е. Довгань, *Евразийский экономический союз: интеграция между идеальным и реальным* [2 XI 2017], http://minskdialogue.by/research/reports/evraziiskii-ekonomicheskii-soiuz-integratsiia-mezhdu-idealnym-i-realnym_ (23 VI 2023).

⁴⁶ R.M. Turarbekava, *Eurasian integration: from post-Soviet to New Regional Projects* [22 XI 2019], <https://www.kent.ac.uk/politics/rs-gcrf-compass/Turarbekova-2474-Article-Text-16305-1-18-20191220-1.pdf> (23 VI 2023).

intention was to promote Russian companies and allow their insertion of their businesses and standards, aiming to increase sphere of influence and strengthen reintegration of post-soviet regions.

In discussion related to future development strategy of EAEU in 2020, president Tokayev lightly rejected further deepening inside the project, and underlined solving current issues instead⁴⁷. Thus he indicated new element in foreign policy, designed to be much stricter on following principles of sovereignty, independence and pragmatism.

The Panedic of covid-19 had a significant effect on links in the framework of foreign affairs. Although the whole period of 2020-2021 remained rich with events. For instance, the new Concept of foreign policy for 2020-2030 was adopted in 2020. It was the first instance when such a concept was planned for 10 years, instead of 5 how it was earlier. Major principles, goals, key points and trends for state foreign policy were designed for decade ahead⁴⁸. In contrast to 2014-2020 Concept, there was strong emphasis on „strengthening state independence, sovereignty and territorial integrity”⁴⁹. As major regional priorities, Russia and China were designated. Major difference, the USA got third place instead of the Central Asian region. It was much uplifted thus for foreign policy, Central Asia played the same role as strengthening independence.

Neighboring bordering countries (such as Uzbekistan, Kyrgyzstan, Turkmenistan) received more attention from 2017-2018. Before 2014-2015 Kazakhstan positioned itself as a „eurasian” country. It is signified by Nazarbayev’s initiatives such as Eurasian union in 1994 and Eurasian Economic community in 2000. But with increased pressure from Russia with EAEU from 2011, there has been a shift with departure from such „eurasian” identity. Political Climate in Central Asia started to change with political changes in Uzbekistan (2017-2018) and the politics of Shavkat Mirziyoyev. Significant changes in Kazakh-Uzbek relations occurred with Tashkent „thaw” policy and managing Consulting meeting between Central Asian heads of states⁵⁰. Significant increase in trade, broadening economic cooperation and managing border disputes⁵¹.

⁴⁷ Токаев не принял проект стратегии и развития ЕАЭС [19 V 2020], https://forbes.kz/process/tokayev_ne_prinyal_proekt_strategii_razvitiya_eaes (23 VI 2023).

⁴⁸ О Концепции внешней политики Республики Казахстан на 2020-2030-е гг. [9 III 2020], https://www.akorda.kz/ru/legal_acts/decrees/o-koncepcii-vneshnei-politiki-respubliki-kazahstan-na-2020-2030-gody (23 VI 2023).

⁴⁹ О Концепции внешней политики РК на 2014-2020 гг. [21 I 2014], <https://adilet.zan.kz/rus/docs/U1400000741> (20 VI 2023).

⁵⁰ Первая Консультативная встреча глав государств Центральной Азии [15 III 2018], <https://uza.uz/ru/posts/pervaya-konsultativnaya-vstrecha-glav-gosudarstv-tsentralnoy-15-03-2018> (23 VI 2023).

⁵¹ Сотрудничество Узбекистана и Казахстана на современном этапе развития [4 XII 2021], <https://www.uzdaily.uz/ru/post/65720> (23 VI 2023).

In accordance with Foreign policy concept, the European element was included into priorities, but it is at the end of the list. It is not a coincidence, because EU remains biggest trade and investment partner of Kazakhstan⁵². Alongside with that, there is an agreement between EU and Kazakhstan that was signed in 2015. It was Enhanced Partnership and Cooperation Agreement (EPCA), which is unique for the region. In 2019 EU strategy on Central Asia was adopted, which states a wide framework of cooperation. However there are a number of factors that weakens links between the EU and Kazakhstan. As was mentioned by some experts⁵³: Firstly, its high levels of irritation caused by european politicians criticizing Kazakhstan political system, especially the voting process. Secondly, some critical statements regarding protests – in particular the Zhanaozen incident in 2011. Thirdly, the long process of EPCA ratification and complex bureaucracy in general. Tokayev as a president firstly made a public visit to Brussels after the pandemic in November 2021. There some questions regarding trade, economic and environmental cooperation were discussed⁵⁴.

Kazakhstan Foreign policy 2022-2023: external and internal factors

Power transit ended in February 2022 when, after January protests, Nazarbayev resigned from the position of chairman of the Security Council, and Tokayev became chairman instead. All the powers related to surveillance and foreign policy were left to him.

In 2022-2023 Kazakhstan's foreign policy was defined by a combination of factors and events, which were related directly or indirectly. Internal factors that defined foreign policy during the Tokayev administration were: protests in January 2022 and deficit of trust in government; social-political reform (including adopting new Constitution), limiting Nazarbayev's „clan”, presidential and parliamentary elections.

External factors – role of CSTO in managing order, Russian aggression and war against Ukraine. International sanctions against Russia and Belarus, military mobilization in Russia.

⁵² *Торгово-экономические отношения. ЕС и Казахстан* [3 VIII 2021], https://www.eeas.europa.eu/kazakhstan/evropeyskiy-soyuz-i-kazakhstan_ru?s=222 (22 VI 2023).

⁵³ В. Парамонов, А. Строков, З. Абдуганиева, *Влияние Европейского Союза на Центральную Азию: обзор, анализ, прогноз*, Алматы 2017, р. 19-25.

⁵⁴ *Глава государства Касым-Жомарт Токаев провел переговоры с Президентом Европейской Комиссии* [26 XI 2021], <https://www.akorda.kz/ru/glava-gosudarstva-kasym-zhomart-tokaev-provel-peregovory-s-prezidentom-evropeyskoy-komissii-26105438> (21 VI 2023).

Protests that ignited in the beginning of January 2022 were large scale and state encompassing. Every major city had a protest movement. Major motto was „Shal Ket” which roughly translates to „Old grudge go away” which was about Nazarbayev. Clashings in the South of the country caused violence and brutal suppression of protest movement with victims among civilians (out of 232 deceased 213 were civilians)⁵⁵. According to Human Rights Watch report there wasn't any further investigation⁵⁶. Protests had several dimensions – social, inner political, international. From a social dimension – relatives of those affected don't have results of independent investigation, and are very disappointed.

As a result of January events, several criminal cases were started and there were closed court hearings for high ranking officials involved⁵⁷. Those were from the „Nazarbayev clan”. Tokayev fight with this political group is still ongoing, having its own risks similar to those that caused January protests, according to political expert Dosym Satpayev⁵⁸. It in return poses a challenge to system stability. Reform, initiated by Tokayev, is aimed at eliminating factors of revolutionary uprisings.

On an international level Tokayev tried to find support in Russia. Decision to invite CSTO to guard strategic military sites had become a dangerous precedent for supporting autarky. In the history of CSTO it was a first operation of such manner⁵⁹. It caused international backlash related to concerns that Russia would use that as an interference to matters of foreign state (in this case Kazakhstan). State secretary Antony Blinken stated that „USA has questions” regarding operation of CSTO⁶⁰. China has adopted an observing approach, until the CSTO operation was announced and then it formally supported the operation with the

⁵⁵ *Список лиц, погибших во время январских событий* [16 VIII 2022], <https://www.gov.kz/memleket/entities/prokuror/press/news/details/413195?lang=ru> (23 VI 2023).

⁵⁶ *Казахстан: жертвы январских протестов не находят правосудия* [9 V 2022], <https://www.hrw.org/ru/news/2022/05/09/kazakhstan-no-justice-january-protest-victims> (13 V 2023).

⁵⁷ *Экс-главу КНБ Казахстана Карима Масимова приговорили к 18 годам лишения свободы по делу о госизмене и захвату власти* [24 IV 2023], <https://www.currenttime.tv/a/prigovor-karimu-masimovu/32377165.html> (13 V 2023).

⁵⁸ *„Токаев пока не трогает самых главных.” Досым Сатпаев об арестах родственников Назарбаева и о тех, кто ищет себе „нового хозяина”* [2 V 2022], <https://rus.azattyq.org/a/kazakhstan-political-scientist-on-the-arrests-of-nazarbayevs-relatives/31829125.html> (13 V 2023).

⁵⁹ *Обсуждение ситуации в Республике Казахстан и меры по нормализации обстановки в стране* [10 I 2022], https://odkb-csto.org/news/news_odkb/10-yanvary-a-v-formate-videokonferentsii-sostoitsya-zasedanie-soveta-kollektivnoy-bezopasnosti-odkb-p/?clear_cache=Y%23loaded#loaded (13 V 2023).

⁶⁰ *U.S. Has Question About Kazakhstan's Request For CSTO Troops* [8 I 2022], <https://www.rferl.org/a/blinken-questions-kazakhstan-csto-troops/31644821.html> (13 V 2023).

condition of „honoring Kazakhstan’s sovereignty”⁶¹. CSTO operation ended on 19 I. According to experts (Libman, Levnizone) interference of CSTO showed that Russia acts as an arbitrary figure in conflicts on post-soviet proper⁶². The Tokayev administration showed how deeply is military-political dependence on Russia, which is partially limited by China and USA.

Key factor defining Kazakhstan international policy in 2022-2023 was large-scale invasion of Russia in Ukraine. The Tokayev administration stance was a significant subject in discussions of worldwide media and think tanks. Atlantic Council analytic K. Auezova noted that invasion of Russia in Ukraine sped up decolonization process in Kazakh society and state⁶³. Near East South Asia Center analytic Andrea Zanini underlined that Kazakhstan has „not clear position regarding Russian-Ukrainian conflict” and government retains good relations with Kiev, so it could be defined as neutral⁶⁴. Marie Dumoulin from ECFR has concluded that Kazakhstan retains big interest in the EU⁶⁵. She states that this interest should be upheld in managing reforms.

Tokayev administration position regarding and Russia was crystalized in autumn 2022 on a meeting with Turkestan oblast community: firstly allegiance to principle of territorial integrity of all nations, secondly supporting goo-neighbor relations with bordering states (Russia included), lastly – support for those who run away from Russian military mobilization in 2022⁶⁶.

External factor that has significant influence on politics and positions of Kazakhstan, is sanctions imposed by the US, EU and other states (Japan, Korea, UK, Canada and Australia) in Russia and Belarus. All listed countries are important economic and trade partners of Kazakhstan, involved in resource extraction. As Kazakhstan is part of the EAEU with Russia and Belarus, large-scale sanctions were inevitable for financing and the economy of Kazakhstan. On the other hand

⁶¹ *Состоялся телефонный разговор Ван И с Сергеем Лавровым* [11 I 2022], https://www.mfa.gov.cn/web/wjwbz_673089/xghd_673097/202201/t20220111_10480831.shtml (13 V 2022).

⁶² A. Libman, I. Davidzone, R. Saggat, *How to intervene symbolically: The CSTO in Kazakhstan* [27 VI 2023], <https://www.chathamhouse.org/2023/06/how-intervene-symbolically-csto-kazakhstan> (28 VI 2023).

⁶³ K. Auezova, *Russia’s Ukraine invasion is eroding Kremlin influence in Kazakhstan* [28 III 2023], <https://www.atlanticcouncil.org/blogs/ukrainealert/russias-ukraine-invasion-is-eroding-kremlin-influence-in-kazakhstan/> (14 V 2023).

⁶⁴ A. Zanini, *Kazakhstan’s position in the war between Russia and Ukraine* [3 VI 2022], <https://nesa-center.org/kazakhstan-position-in-the-war-between-russia-and-ukraine/> (14 V 2023).

⁶⁵ M. Dumoulin, *Steppe change: How Russia’s war on Ukraine is reshaping Kazakhstan* [13 IV 2023], <https://ecfr.eu/publication/steppe-change-how-russias-war-on-ukraine-is-reshaping-kazakhstan/> (14 V 2023).

⁶⁶ *Глава государства провел встречу с общественностью Туркестанской области* [27 IX 2022], <https://www.akorda.kz/ru/glava-gosudarstva-provel-vstrechu-s-obshchestvennostyu-turkestanskoy-oblasti-2784832> (15 V 2023).

there is an issue of using Kazakhstan as a way to circumvent sanctions used by Russian and Belarusian companies, involving Kazakh businesses.

First aftershocks were felt on 8-11 III 2022, when big air-companies as Aeroflot and Air Astana halted flight connection between two countries. On 11 III there were held several consulting meetings between state authorities and representatives of US Department of State regarding sanctions adoption⁶⁷. There was a discussion related to the effects of sanctions on Kazakhstan's economy. As further events unfold, it was affecting the banking sector, trading goods under sanctions and several other issues. The American side provided explanations for that matter.

There is precise attention to any announcements done by the Kazakhstan side, which are up to controversial interpretation in the media. For instance, right after consulting DoS, on 1 IV 2022 first deputy of the head of Tokayev administration T. Suleymenov made a statement „we will conform with sanctions. Regardless of our economical ties with Russia and Belarus, we have such ties internationally. Thus we want the least to receive secondary sanctions from US or EU”⁶⁸. On 7 IV minister of foreign affairs has assured that they don't or join sanctions, however they won't avoid them with such quote „...in order to avert secondary sanctions and minimize their effects (Kazakhstan) won't make dedicated moves to circumvent sanctions”⁶⁹. Sanction pressure increases and makes it harder to reformat or transform EAEU in any way. Such approach was firstly conceptualized by minister of foreign affairs of Kazakhstan, Mukhtar Tileuberdi⁷⁰.

As further events showcased, further focus of EU and USA was in economic cooperation of Kazakhstan and Russia such as: transportation of goods, oil products and the banking sector. As a result, even in violating laws of EAEU, Russian and Belarusian transport companies with help from the state, has received support from Kazakhstan while circumventing sanctions⁷¹. Transporting Kazakhstan oil on foreign markets after limitations from the EU and Turkey was regulated by

⁶⁷ *О казахстанско-американских консультациях по санкционным вопросам* [11 III 2022], <https://www.gov.kz/memleket/entities/mfa/press/news/details/339775?lang=ru> (21 VI 2023).

⁶⁸ *Казахстан обещает не помогать России в обходе санкций* [1 IV 2022], <https://www.dw.com/ru/kazakhstan-ne-stanet-instrumentom-dlja-obhoda-sankcij-protiv-ru/a-61334694> (21 VI 2023).

⁶⁹ *Казахстан не намерен присоединяться к санкциям против России* [7 IV 2022], <https://kapital.kz/gosudarstvo/104416/kazakhstan-ne-nameren-prisoyedinyat-sya-k-sanktsiyam-protiv-rossii-mid.html> (21 VI 2023).

⁷⁰ *МИД Казахстана предлагает трансформировать ЕАЭС из-за наложенных на Россию санкций* [1 VI 2022], <https://www.currenttime.tv/a/31924834.html> (21 VI 2023).

⁷¹ *Казахстан разрешил „переечку” грузов перевозчикам из России и Беларуси* [1 VI 2022], <https://kapital.kz/gosudarstvo/105939/kazakhstan-razreshil-peretsepku-gruzov-perevozchikam-iz-rossii-i-belarusi.html> (21 VI 2023).

the American administration, but haven't resolved yet⁷². Banking sector included such measures as trading off Russian assets (Alpha Bank and Sberbank) and re-registration of owners in favor of Kazakh quasistate companies⁷³.

As of the end of 2022, it was becoming obvious that Kazakhstan was involved in massive circumvention of EU sanctions. Mostly it was about parallel import, supply of sanctioned goods with double usage⁷⁴. Kazakhstan authorities want to show to European and American partners that they control state boundaries⁷⁵. However, the threat of secondary sanctions remains against Kazakh companies.

Therefore war and sanctions have become defining factors in relations between Kazakhstan with Russia, USA and EU during 2022-2023. The Tokayev administration managed to balance out those connections, but risks of conflicts have increased.

In such conditions of such pressure and uncertainty, for Kazakhstan foreign policy, Chinese priority remains the most sustainable and developing. One of the major political events in Central Asia in 2023 was the summit „China – Central Asia” in Xian. This city is positioned as an important element of the „Belt – Road” initiative with Central Asian vectors. On the summit there were some agreements signed: Easements on visa regulations (visa free for 30 days), some agreements regarding gas and oil transit, wind energy production⁷⁶. Building of general consular section and Kazakhstan logistic hub in Xian⁷⁷.

On top of Russian military aggression and significant risk of getting under American or European sanctions because of EAEU, Chinese vector contrasts with its sustainability and success, creating conditions for increasing role of Beijing in Kazakh foreign policy.

Positive trend in relations with Uzbekistan continued in 2022-2023. Important milestone was ending talks related to the border with Uzbekistan, which formalized the Kazakhstan state border completely. On summit in December 2022

⁷² *Turkey's Oil Tanker Backlog is Starting to Clear* [11 XII 2022], <https://www.bloomberg.com/news/articles/2022-12-11/turkey-oil-tanker-chaos-starts-to-clear-following-insurance-spat> (21 VI 2023).

⁷³ *СМИ: Сбербанк продает „дочку” в Казахстане государству* [16 V 2022], https://tengrinews.kz/kazakhstan_news/smi-sberbank-prodaet-dochku-v-kazahstane-gosudarstvu-468132/ (22 VI 2023).

⁷⁴ *„Риск очень велик”. Когда введут вторичные санкции против Казахстана и кто может стать их целью?* [29 V 2023], <https://rus.azattyq.org/a/32429235.html> (21 VI 2023).

⁷⁵ *Казахстан готов усилить проверку реэкспортируемых в Россию товаров* [22 III 2023], <https://russian.eurasianet.org/казахстан-готов-усилить-проверку-реэкспортируемых-в-Россию-товаров> (21 VI 2023).

⁷⁶ *Китай – Центральная Азия: итоги саммита в Сиане* [24 V 2023], <https://russian.eurasianet.org/китай-центральная-азия-итоги-саммита-в-сиане> (21 VI 2023).

⁷⁷ *Глава государства принял участие* [18 V 2023], <https://www.akorda.kz/ru/glava-gosudarstva-prinyal-uchastie-v-ceremonii-zapuska-stroitelstva-logisticheskogo-centra-kazahstana-v-suhom-portu-goroda-sian-1845539> (21 VI 2023).

agreement regarding demarcation of Kazakhstan-Uzbek state border⁷⁸. Furthermore, underlining tight cooperation in all directions, Agreement on union relations was signed⁷⁹. Such an agreement Kazakhstan had only with Russia. Thus relations between Kazakhstan and Uzbekistan will be harmonized as relations with the Russian federation. If Uzbekistan is not part of CSTO or EAEU, does it mean it is getting „involved” into it for Uzbekistan? Or is it completely opposite?

In general, analysis of the tandem between Uzbekistan and Kazakhstan in context of war, sanctions and weakening Russia with growing China presence is attractive. Additionally Uzbekistan has had more tight relations with the USA ever since the American presence in Afghanistan, and its role in regulating post-conflict states. Now it is known that Uzbekistan has contacts with the government of the Taliban movement. Thus for Kazakhstan the regional dimension plays a more and more significant role, even with big players in the background. We see a new element in foreign policy under the Tokayev administration.

Conclusion

Analysis of Kazakhstan Foreign policy in the modern period (2019-2023) is concentrated on dimensions that were taken by the Tokayev administration. Thus for Kazakhstan it is common that the role of president in foreign policy remains defining. It was necessary to underline differences between foreign political trends of Tokayev in contrast with Nazarbayev.

In general, Kazakhstan foreign policy is differentiated by succession principles, founded by former president Nazarbayev: nuclear disarmament, multivector cooperation in international, pragmatism, proactivism. All those principles are declared by Tokayev in all documents and announcements of president Tokayev.

During the time of power transit from March 2019 till January 2022, new elements in foreign policy were defined as: budget cuts on image international events, lagging eurasian integration. Tokayev was mostly concerned with internal policy. His powers in the beginning weren't allowing him to affect foreign and security policy. Institutional conditions were so that he wasn't able to affect it. In this place the chairman of the Security Council was put – former president Nazarbayev.

Power Transit ended with a social explosion in January 2022 and the full resignation of Nazarbayev from his position of chairman and ruler of Nur Atan. In

⁷⁸ *Договор о демаркации казахстанско-узбекской государственной границы* [22 XII 2022], https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=37544108 (13 V 2023).

⁷⁹ *Президенты Казахстана и Узбекистана провели переговоры в узком составе* [22 XII 2022], https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=37544108 (13 V 2023).

2023 there are more factors (both internal and external) that define Kazakhstan Foreign policy.

Internal factors: large scale protests of January 2022 and deficit of trust in authority, power struggle with Nazarbayev „clan”, continuation of socio-political reform.

External factors: war of Russian in Ukraine, sanctions.

As the result of these factors there are changes in foreign policy. Role of China is getting more stable and positive in the wake of risks related to Russia. However there are still issues: water management, Kazakh ethnic minority in Xinjiang, anti-chinese sentiment about economic invasion.

Relations with Russia, regardless of the deep dependency of Kazakhstan in political, military, infrastructural, social and economic spheres don't attract much enthusiasm among Kazakhstan elites and society. Risks of such relations increase.

Relations with the US and EU remain partnering, especially in economy, but risks of secondary sanctions have some pressure. Thus Kazakhstan tries to balance out relations between the US and Russia as much as possible.

With all listed factors, and deepening ties with Uzbekistan in the framework of regional cooperation, there are changes in political identity from eurasian to Central asian. In such a manner we see a departure from Russian influence.

References

- Albert, E., *Kazakh President Tokayev Goes to Beijing* [12 V 2019], <https://thediplomat.com/2019/09/kazakh-president-tokayev-goes-to-beijing/>.
- Antikitajskie protesty i ugroza „masshtabnogo politicheskogo krizisa”* [4 IX 2019], <https://www.currenttime.tv/a/kazakhstan-china-protest/30146156.html>.
- Auyezova, K., *Russia s Ukraine invasion is eroding Kremlin influence in Kazakhstan* [28 III 2023], <https://www.atlanticcouncil.org/blogs/ukrainealert/russias-ukraine-invasion-is-eroding-kremlin-influence-in-kazakhstan/>
- C5+1 Diplomatic Platform. U.S. Department of State* [27 II 2023], <https://www.state.gov/c51-diplomatic-platform/>.
- China says confident of Central Asia support before Pompeo visit* [31 XII 2019], <https://www.reuters.com/article/us-china-usa-xinjiang-idUSKBN1YZ0N3>.
- Demarkaciya gosudarstvennoj granicy Respubliki Kazahstan* [15 I 2020], <https://www.gov.kz/memleket/entities/kgk/press/article/details/2328?lang=ru>.
- Dogovor mezhdou Respublikoj Kazahstan i Rossijskoj Federaciej o dobrososedstve i sotrudnichestve v XXI veke* [11 XI 2014], https://kazembassy.ru/rus/sotrudnichestvo/dvustoronnee_sotrudnichestvo/dogovornaya_baza/?cid=8.
- Dogovor o demarkacii kazahstansko-uzbekskej gosudarstvennoj granicy* [22 XII 2022], https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=37544108.

- Dogovory* [11 XI 2018], https://kazembassy.ru/rus/sotrudnichestvo/dvustoronnee_sotrudnichestvo/dogovornaya_baza/?cid=8.
- Doklad OON: KNR neset otvetstvennost' za „ser'eznye narusheniya” prav cheloveka v provincii Sin'čzyan* [31 VIII 2022], <https://news.un.org/ru/story/2022/08/1430722>.
- Dumoulin, M., *Steppe change: How Russia's war on Ukraine is reshaping Kazakhstan* [13 IV 2023], <https://ecfr.eu/publication/steppe-change-how-russias-war-on-ukraine-is-reshaping-kazakhstan/>.
- Eks-glavu KNB Kazahstana Karima Masimova prigovorili k 18 godam lisheniya svobody po delu o gosizmene i zahvatu vlasti* [24 IV 2023], <https://www.currenttime.tv/a/prigovor-karimu-masimovu/32377165.html>.
- Glava gosudarstva Kasym-Zhomart Tokaev provel peregovory s Prezidentom Evropejskoj Komissii* [26 XI 2021], <https://www.akorda.kz/ru/glava-gosudarstva-kasym-zhomart-tokaev-provel-peregovory-s-prezidentom-evropejskoj-komissii-26105438>.
- Glava gosudarstva prinyal uchastie* [18 V 2023], <https://www.akorda.kz/ru/glava-gosudarstva-prinyal-uchastie-v-ceremonii-zapuska-stroitelstva-logisticheskogo-centra-kazahstana-v-suhom-portu-goroda-sian-1845539>.
- Glava gosudarstva provel vstrechu s obshchestvennost'yu Turkestanskoj oblasti* [27 IX 2022], <https://www.akorda.kz/ru/glava-gosudarstva-provel-vstrechu-s-obshchestvennostyu-turkestanskoy-oblasti-2784832>.
- Itogi nacional'noj perepisi naseleniya 2009 g* [11 X 2011], <https://stat.gov.kz/ru/national/2009/general/>.
- Kazahi za granicej: skol'ko ih naschityvaetsya i v kakih stranah oni zhivut?* [17 VIII 2009], https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30458632&pos=4;-98#pos=4;-98.
- Kazahstan gotov usilit' proverku reeksportiruemyh v Rossiyu tovarov* [22 III 2023], <https://russian.eurasianet.org/казахстан-готов-усилить-проверку-реэкспортируемых-в-Россию-товаров>.
- Kazahstan i Kitaj gotovyat Soglashenie po vododeleniyu* [17 VI 2022], https://www.inform.kz/ru/kazahstan-i-kitay-gotovyat-soglasheniya-po-vododeleniyu_a3945559.
- Kazahstan ne nameren prisoedinyat'sya k sankciyam protiv Rossii* [7 IV 2022], <https://kapital.kz/gosudarstvo/104416/kazahstan-ne-nameren-prisoyedinyat-sya-k-sanktsiyam-protiv-rossii-mid.html>.
- Kazahstan obeshchaet ne pomogat' Rossii v obhode sankcij* [1 IV 2022], <https://www.dw.com/ru/kazahstan-ne-stanet-instrumentom-dlja-obhoda-sankcij-protiv-rossii/a-61334694>.
- Kazahstan razreshil „perecepku” gruzov perevozchikam iz Rossii i Belarusi* [1 VI 2022], <https://kapital.kz/gosudarstvo/105939/kazahstan-razreshil-peretsepku-gruzov-perevozchikam-iz-rossii-i-belarusi.html>.

- Kazahstanskie zheleznye dorogi – zheleznyaya doroga* [18 V 2020], <https://mikeleloconte.ru/kazahstanskie-zheleznye-dorogi---zheleznyaya-doroga/>.
- Kazahstan: zhertvy yanvarskih protestov ne nahodyat pravosudiya* [9 V 2022], <https://www.hrw.org/ru/news/2022/05/09/kazakhstan-no-justice-january-protest-victims>.
- Kitaj – Central'naya Aziya: itogi sammita v Siane* [24 V 2023], <https://russian.eurasianet.org/китай-центральная-азия-итоги-саммита-в-сиане>.
- Lavrov ukazal na stremlenie SShA zloupotrebit' formatom „S5+1” v Central'noj Azii* [15 I 2018], <https://tass.ru/politika/4874195>.
- Lavrov zayavil, chto SShA pytayutsya oslabit' svyazi Rossii so stranami Central'noj Azii* [2 IV 2021], <https://www.asiaplustj.info/ru/news/tajikistan/politics/20210402/lavrov-zayavil-chto-ssha-pitayutsya-oslabit-svyazi-rossii-so-stranami-tsentralnoi-azii>.
- Libman, A., Davidzone, I. & Saggat, R., *How to intervene symbolically: The CSTO in Kazakhstan* [27 VI 2023], <https://www.chathamhouse.org/2023/06/how-intervene-symbolically-csto-kazakhstan>.
- MID Kazahstana predlagaet transformirovat' EAES iz-za nalozhennyh na Rossiyu sankcij* [1 VI 2022], <https://www.currenttime.tv/a/31924834.html> (21 VI 2023).
- Ob'em vzaimnoj trgovli mezhdru Kazahstanom i Kitaem b'et istoricheskie rekordy*, [20 I 2020], <https://www.gov.kz/memleket/entities/mfa-beijing/press/news/details/492232?lang=ru>.
- Ob ispolnenii polnomochij Prezidenta Respubliki Kazahstan* [19 III 2019], https://www.akorda.kz/ru/legal_acts/decrees/ob-ispolnenii-polnomochii-prezidenta-respubliki-kazahstan.
- Obsuzhdenie situacii v Respublike Kazahstan i mery po normalizacii obstanovki v strane* [10 I 2022], https://odkb-csto.org/news/news_odkb/10-yanvarya-v-formate-videokonferentsii-sostoitsya-zasedanie-soveta-kollektivnoy-bezopasnosti-odkb-p/?clear_cache=Y%23loaded#loaded (13 V 2023).
- Ob utverzhdenii Gosudarstvennoj programmy infrastruktornogo razvitiya „Nurly zhol” na 2020-2025 gg. 31 dekabrya 2019* [30 XII 2022], <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P1900001055>.
- Oficial'nyj portret Prezidenta Respubliki Kazahstan Kasym-Zhomarta Kemelevicha Tokaeva* [30 XI 2022], <https://www.akorda.kz/ru/president/president>.
- O kazahstansko-amerikanskih konsul'taciyah po sankcionnym voprosam* [11 III 2022], <https://www.gov.kz/memleket/entities/mfa/press/news/details/339775?lang=ru>.
- O Konceptcii vneshnej politiki RK na 2014-2020 gg.* [9 III 2020], https://www.akorda.kz/ru/legal_acts/decrees/o-konceptcii-vneshnei-politiki-respubliki-kazahstan-na-2020-2030-gody.
- O Konceptcii vneshnej politiki RK na 2014-2020 gg.* [21 I 2014], <https://adilet.zan.kz/rus/docs/U1400000741>.

- O merah po realizacii predvybornoj programmy Prezidenta RK „Blagopoluchie dlya vsekh! Preemstvennost’. Spravedlivost’. Progress”* [19 VI 2019], <https://adilet.zan.kz/rus/docs/U190000027U#z10>.
- Oshikbaev, R., Zhakypova, F., Isaev, B. & Kolesnik, K., *Ocenka vospriyatiya Kitaya v kazahstanskom obshchestve: mify i real’nost’* [2 II 2021], https://ca-c.org.ru/journal/2021/journal_rus/cac-02/02.shtml.
- Paramonov, V., Stokov, A. & Abduganieva, Z., *Vliyanie Evropejskogo Soyuza na Central’nyyu Aziyu: obzor, analiz, prognoz*, Almaty 2017.
- Pervaya Konsul’tativnaya vstrecha glav gosudarstv Central’noj Azii* [15 III 2018], <https://uza.uz/ru/posts/pervaya-konsultativnaya-vstrecha-glav-gosudarstv-tsentralnoy-15-03-2018>.
- Polozhenie etnicheskikh kazahov v Kitae prokomentirovali v MID* [31 V 2021] https://www.kt.kz/rus/politics/polozhenie_eticheskikh_kazahov_v_kitae_prokomentirovali_v_mid_1377913652.html.
- Poslanie Glavy gosudarstva Kasym-Zhomarta Tokaeva narodu Kazahstana* [2 IX 2019], https://www.akorda.kz/ru/addresses/addresses_of_president/poslanie-glavy-gosudarstva-kasym-zhomarta-tokaeva-narodu-kazahstana.
- Prezidenty Kazahstana i Uzbekistana proveli peregovory v uzkom sostave* [22 XII 2022], https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=37544108.
- Rasporyazhenie Prezidenta RK ot 25.05.2020 „O merah po sokrashcheniyu rashodov v central’nyh, mestnyh, gosudarstvennyh organah i sub’ektah kvazigosudarstvennogo sektora”* [25 V 2020], <https://adilet.zan.kz/rus/docs/N2000000108>.
- „Risk ochen’ velik”. Kogda vvedut vtorichnye sankcii protiv Kazahstana i kto mozhet stat’ ih cel’yu?* [29 V 2023], <https://rus.azattyq.org/a/32429235.html>.
- Sanches, W.A., *A Rising Global Player: Kazakhstan’s Foreign Policy in the 2020s*, [V 2020], https://www.wilsoncenter.org/sites/default/files/media/uploads/documents/KI_200514_cable%2051_v1.pdf.
- SMI: Sberbank prodaet „dochku” v Kazahstane gosudarstvu* [16 V 2022], https://tengrinews.kz/kazakhstan_news/smi-sberbank-prodaet-dochku-v-kazahstane-gosudarstvu-468132/.
- Sostoyalsya telefonnyj razgovor Van I s Sergeem Lavrovym* [11 I 2022], https://www.mfa.gov.cn/web/wjzb_673089/xghd_673097/202201/t20220111_10480831.shtml.
- Sotrudnichestvo Respubliki Kazahstan s Soedinennymi Shtatami Ameriki* [8 X 2019], <https://www.gov.kz/memleket/entities/mfa/press/article/details/531?lang=ru>.
- Sotrudnichestvo Uzbekistana i Kazahstana na sovremennom etape razvitiya* [4 XII 2021], <https://www.uzdaily.uz/ru/post/65720>.
- Spisok lic, pogibshih vo vremya yanvarskih sobytij* [16 VIII 2022], <https://www.gov.kz/memleket/entities/prokuror/press/news/details/413195?lang=ru>.

- Tavrovskij, Y., *Shelkovyj put' obryvaetsya v Rossii* [12 V 2017], https://www.ng.ru/kartblansh/2017-05-12/3_6986_kartblansh.html.
- The New Great Game in Asia* [2 I 1996], <https://www.nytimes.com/1996/01/02/opinion/the-new-great-game-in-asia.html>.
- The United States imports most of the uranium it uses as fuel. U.S. Energy Information Administration* [7 VII 2021], <https://www.eia.gov/energyexplained/nuclear/where-our-uranium-comes-from.php>.
- Tokaev ne prinyal proekt strategii i razvitiya EAES* [19 V 2020], https://forbes.kz/process/tokaev_ne_prinyal_proekt_strategii_razvitiya_eaes.
- Tokaev poka ne trogaet samyh glavnyh. Dosym Satpaev ob arestah rodstvennikov Nazarbaeva i o tekh, kto ishchet sebe novogo hozyaina* [2 V 2022], <https://rus.azattyq.org/a/kazakhstan-political-scientist-on-the-arrests-of-nazarbayevs-relatives/31829125.html>.
- Torgovlya mezhdru Rossiej i Kazahstanom v 2019 g* [12 II 2020], <https://russian-trade.com/reports-and-reviews/2022-02/torgovlya-mezhdru-rossiey-i-kazahstanom-v-2021-g/>.
- Torgovlya Rossii i Kazahstana v 2021* [12 II 2022], <https://russian-trade.com/reports-and-reviews/2022-02/torgovlya-mezhdru-rossiey-i-kazahstanom-v-2021-g/>.
- Torgovo-ekonomicheskie otnosheniya. ES i Kazahstan* [3 VIII 2021], https://www.eeas.europa.eu/kazakhstan/evropeyskiy-soyuz-i-kazahstan_ru?s=222.
- Transportirovka nefi. Godovoj otchet 2020. Kazmunajgaz* [2 II 2021], <https://ar2020.kmg.kz/ru/strategic-report/operating/oil-transportation>.
- Turarbekava, R.M., *Eurasian integration: from post-Soviet to New Regional Projects* [22 XI 2019], <https://www.kent.ac.uk/politics/rs-gcrf-compass/Turarbekova-2474-Article-Text-16305-1-18-20191220-1.pdf>.
- Turarbekova, R., Semak, E. & Dovgan, E., *Evrazijskij ekonomicheskij soyuz: integraciya mezhdru ideal'nym i real'nym* [2 XI 2017], http://minskdialogue.by/research/reports/evraziiskii-ekonomicheskii-soiuz-integracii-a-mezhdru-idealnym-i-realnym_.
- Turkey's Oil Tanker Backlog is Starting to Clear* [11 XII 2022], <https://www.bloomberg.com/news/articles/2022-12-11/turkey-oil-tanker-chaos-starts-to-clear-following-insurance-spat>.
- Ukaz Prezidenta RK „O koncepcii vneshnej politiki Respubliki Kazahstan na 2014-2020 gg.”* [21 I 2014], <https://adilet.zan.kz/rus/docs/U1400000741>.
- U.S. Has Question About Kazakhstan's Request For CSTO Troops* [8 I 2022], <https://www.rferl.org/a/blinken-questions-kazakhstan-csto-troops/31644821.html>.
- V 2019 ob'em torgovli mezhdru Kitaem i Kazahstanom uvelichilsya na 10,3 proc., Sin'hua Novosti* [23 III 2020], http://russian.news.cn/2020-03/23/c_138907529.htm.

- Voennye poligony. Skol'ko zemli i za kakuyu platu arenduet Rossiya v Kazahstane* [22 V 2023], https://tengrinews.kz/kazakhstan_news/voennye-poligonyi-skolko-zemli-za-kakuyu-platu-arenduet-499280/.
- Zakon Respubliki Kazahstan „O Sovete Bezopasnosti Respubliki Kazahstan”* [5 VI 2018], <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1800000178>.
- Zakon Respubliki Kazahstan „O vnesenii izmenenij v nekotorye zakonodatel'nye akty Respubliki Kazahstan”* [7 II 2023], <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z2200000106#z14>.
- Zanini, A., *Kazakhstan's position in the war between Russia and Ukraine* [3 VI 2022], <https://nesa-center.org/kazakhstans-position-in-the-war-between-russia-and-ukraine/>.
- Zemlya – narodu. Massovyie protesty vynudili prezidenta Kazahstana ustanovit'sya reformu* [5 V 2016], <https://fergananews.com/news/24706>.

Abstrakt

Roza Turarbekava

Polityka zagraniczna Kazachstanu w okresie prezydentury Kasyma-Żomarta Tokajewa (2019-2023)

W artykule zbadano zmiany w polityce zagranicznej Kazachstanu w okresie przejściowym przekazania władzy przez N. Nazarbajewa na rzecz K. Tokajewa. Analizując zmiany zidentyfikowano czynniki wewnętrzne i zewnętrzne polityki zagranicznej, scharakteryzowano relacje z partnerami priorytetowymi, takimi jak: Chiny, Rosja, USA i kraje Azji Centralnej, a także zmiany w postrzeganiu swojej polityki zagranicznej poprzez analizę dokumentów koncepcyjnych. Zidentyfikowano najważniejsze czynniki wewnętrzne: covid-19, protesty w 2022 r., zmiany w konstrukcji instytucjonalnej systemu politycznego. Zidentyfikowano następujące determinujące czynniki zewnętrzne: wojnę Rosji na Ukrainie, sankcje wobec sojuszników Kazachstanu (Rosja i Białoruś), rywalizację dużych aktorów. Podsumowując, wyciągnięto wnioski, że rola Chin w polityce zagranicznej Kazachstanu odgrywa coraz bardziej stabilizującą rolę, w przeciwieństwie do Rosji i Stanów Zjednoczonych, których rywalizacja stanowi czynnik ryzyka.

Słowa kluczowe: transformacja, polityka zagraniczna, Kazachstan, protesty, wojna

Roza Turarbekava – dr historii, stypendystka Niemieckiej Centrali Wymiany Akademickiej w Centrum Badań Europy Wschodniej Uniwersytetu Justusa Liebiga w Giessen (RFN). ORCID: 0000-0002-9679-2713

Arthur Atanesyan
Artur Mkrtichyan

The Causes, Dynamics, and Consequences of the War in Ukraine in the Perceptions of Armenian Youth*

Abstract

This study was conducted between October 2022 and January 2023, aiming to elucidate and highlight changes in the political perceptions, concerns, assessments, and aspirations of Armenia's youth. The main objectives of the study were to discover the concerns of Armenia's youth regarding the expansion of the war in Ukraine, to find out the potential effects of the Russian-Ukrainian conflict and the war in Ukraine on the region of South Caucasus, and on Armenia's security, and to assess the changes that the war has brought about in the lives of Armenia's youth and society. Armenia's youth holds two distinct perspectives on the Russian-Ukrainian conflict. The first group perceives the conflict primarily as a geographical issue, representing another historical phase of global division and a struggle for dominance among superpowers and alliances. This viewpoint considers certain post-Soviet countries, including Ukraine and Armenia, and some Arab nations like Syria, to be undergoing a modern geographic transformation. In this context, the 2020 Karabakh War has also been viewed. Russia, the West (NATO, EU, USA), and Turkey compete to exert influence over these countries. From this standpoint, the war in Ukraine is viewed as a battleground, showcasing the broader Russia-West conflict. Conversely, the second group attributes the Russian-Ukrainian conflict and war to the personal qualities, aspirations, approaches, and issues of the leaders of Russia and Ukraine.

* The work is a part of the sociological study on „Armenia's Youth Perceptions of Russia's War in Ukraine and its Possible Consequences”, conducted in 2022 in cooperation with Konrad Adenauer Foundation (Armenia), and supported by the Yerevan State University in frames of the research project „Fake News: Mechanisms of Circulation and Consumption on Social Network Sites” (2022-2024).

Keywords: War in Ukraine, Russia, Armenia, Karabakh Conflict, the West, security, confrontation, public perceptions.

Introduction

Even though Armenia has embarked on the path of democratization, it is struggling to face security challenges and find its place in geopolitical processes resulting from the confrontation between Russia and the West. The deteriorating political environment in the post-Soviet space, along with threats from Azerbaijani-Turkish cooperation, inevitably impacts Armenia's society and has a transformative influence on the country's social consciousness.

In the last decade, especially during the past five years, Armenia has faced unprecedented turbulence and challenges. In 2018, the „Velvet Revolution”¹ opened opportunities for further democratic reforms and enhanced security and prosperity. However, subsequent actions by the revolutionary elites led to a decline in the security system, demography, and freedoms, as well as a distrust of state institutions². The revolutionary slogans transformed into aggressive political populism³.

The second Karabakh war, initiated by Azerbaijan on 27 IX 2020 (also known as the 44-day war), resulted in the defeat of the armed forces of the unrecognized Nagorno-Karabakh Republic, territorial losses, and increased insecurity⁴.

The war coincided with the covid-19 pandemic, adding an extra burden on Armenian society compared to other nations.

Armenian society had already experienced an unprecedented cooperation with the West (the EU, the USA), and Russia as a unique model of balancing strategic interests from both poles, called complementarism⁵. However, the war in

¹ A.В. Атанесян, „Бархатная революция” в Армении: потенциал, достижения и риски политико- протестной активности, „Polis. Political Studies” 2018, no. 6, pp. 80-98; B. Krzysztan, *Unique or modular? Armenian Velvet Revolution in comparative approach*, „Rocznik Instytutu Europy Środkowo-Wschodniej” 18(2020), no. 3, pp. 143-171.

² *Caucasus Barometer 2021-2022*, CRRC Armenia, https://www.crrc.am/wp-content/uploads/2022/06/Barometer-2021_pptx_ENG_Final_14%E2%80%A406%E2%80%A422.pdf (30 VI 2023).

³ E. Vardanyan, *Populism in Armenia*, Friedrich Ebert Stiftung, Tbilisi 2021 (in Arm.), <https://library.fes.de/pdf-files/bueros/georgien/18252.pdf> (30 VI 2023).

⁴ L. Hayrapetyan, *The Nagorno-Karabakh war of 2020 and the change of the regional status quo*, „Przegląd Politologiczny” 2022, no. 1, pp. 83-97; M.H. Yavuz, V. Huseynov, *The Second Karabakh War: Russia vs. Turkey?* „Middle East Policy” 2020, no. 27, pp. 103-118; Zh. Amirkhanyan, *A Failure to Innovate: The Second Nagorno-Karabakh War*, „Parameters”, 2020, no. 52(1), pp. 119-134.

⁵ S. Minasyan, *Multi-Vectorism in the Foreign Policy of Post-Soviet Eurasian States*, „Demokratizatsiya” 2012, no. 20 (3), pp. 268-273.

Ukraine presented a challenge to maintaining complementarism in the changing security environment of the European and Russian neighborhoods, amid deepening trends of globalizing confrontation. Nonetheless, this unique experience enables the Armenian society to carefully assess a wider scope of regional issues, contributing to a cautious and wise position on global confrontation that can help prevent disasters. Consequently, the studies of public perceptions on foreign political processes and turbulences in Armenian society are particularly interesting and valuable.

During a sociological survey conducted among Armenia's youth in 2015, the following opinion was expressed in various forms:

Russia is not a country that strives towards economic progress, and we have much greater development capabilities if we strive towards Europe. Smart young people strive towards Europe. We simply have some economic and political issues; we can take from each country what we need.

Of course, events since 2015 have significantly changed the perception of Armenia's youth. Understanding their perceptions of the reasons, nature, participants, interests, and possible and actual consequences of the Russian-Ukrainian conflict (including Russia's war) can contribute to building parallels between this conflict and other modern conflicts, as well as facilitating multilateral conflict analysis and forecasts.

The findings of the study paint an interesting picture of Armenia's youth, demonstrating the transformations taking place in their worldview. Hence, this study could lay the groundwork for future analysis for both Armenian and foreign researchers.

Research methodology

A sociological study was conducted in Armenia from October 2022 to January 2023 to explore the geopolitical orientation and opinions of Armenia's youth concerning the war in Ukraine. The study aimed to address various issues through focus group discussions with young individuals aged 18 to 35 residing in all provinces of Armenia. The research was carried out by the Faculty of Sociology at Yerevan State University, in collaboration with the Konrad Adenauer Foundation office in Armenia, and the Socies expert center.

A total of 198 young people participated in six focus-group discussions in Yerevan, the capital of Armenia (including 45 participants), and 18 focus-group discussions in regional cities and villages (including 153 participants). This paper presents the results of the study conducted in the regions of Armenia and

compares them with the discussions held in Yerevan when specific differences were identified⁶.

The focus group discussions aimed to:

- 1) Present the ideas of youth regarding the dynamics of the Russian-Ukrainian conflict, including the direct and indirect parties involved, its causes, and the interests of the participants.
- 2) Assess the youth's concerns regarding the potential expansion of the war in Ukraine.
- 3) Explore the perceptions of youth regarding other countries as „friends” or „enemies” of Armenia, with a focus on the positions of Russia and Ukraine, and understand the reasons behind their attitudes.
- 4) Evaluate the impact of the Russian-Ukrainian conflict, particularly the war in Ukraine, on the lives of youth and society, including its effects on Armenia's economy, people's lifestyle, and the influx of Russians and Ukrainians who moved to Armenia during the war.
- 5) Examine the opinions of youth about the possible impact of the Russian-Ukrainian conflict on the security of Armenia and its influence on the current state of the Nagorno-Karabakh conflict.
- 6) Determine Armenia's position in the Ukrainian conflict according to the youth, including the reasons behind its stance, whom Armenia should support and why, Armenia's interests, and the necessary actions it should take. The views of the participants regarding whom they would support are also explored.

The focus group discussions were conducted using questionnaires. The participants were informed about the research purpose, objectives, the organizations involved, their rights as participants, and the protection of their privacy concerning opinions and answers.

The analysis of the focus group discussions with youth residing in the provinces is presented based on subgroups of residents from provincial cities and villages. The similarity in opinions between young people living in cities and villages of Armenia's provinces can be attributed to the universal impact of key events on residents throughout the country. The „Velvet Revolution” in 2018 led to changes in the central and local governance, and in 2020, residents from all provinces of Armenia participated in the Karabakh War, with their relatives and friends directly or indirectly involved in the conflict and affected by its consequences.

⁶ For the results of the study conducted in Yerevan, please see: A. Atanesyan, A. Mkrtichyan, *Youth Perceptions of the War in Ukraine and its Possible Consequences (On the Case of Armenian Youth in Yerevan)*, „Journal of Sociology: Bulletin of Yerevan University” 2023, vol. 14, no. 1 (37), pp. 7-28.

Differences in opinions between residents of cities and villages primarily concern those who moved to Armenia during the 2022 Russian war in Ukraine. Urban residents, especially in Yerevan, have firsthand experience with the newcomers, while opinions of some provincial residents are based on second-hand information from their relatives living in urban areas about the „Russians” (a generalized, stereotypical term used by local population in Armenia while talking about Russian, Ukrainian, and Belorussian newcomers who relocated to Armenia during the war).

Throughout the analysis, any significant differences in the views of urban and rural residents will be highlighted and supported with quotes from the opinions of the young participants.

Results and discussion

1) Reasons of the War in Ukraine

Discussing the Russian-Ukrainian conflict and especially the reasons for Russia's 2022 war in Ukraine, young people residing in cities in Armenia's provinces mentioned the following reasons:

- a) Russia's desire to strengthen its borders, returning part of the past Soviet Republics under its influence;
- b) Russia's attempt to stop NATO expansion, including Western policy to include Ukraine in anti-Russian activity;
- c) Russia's response to threats (NATO's fleet approaching Russian borders, US laboratories being created in Ukraine and covert activities were mentioned);
- d) Ukraine's pro-European policy;
- e) the personal provocation factor of Ukraine's president;
- f) the attempts by Russian president Putin to revive Russia's global heavyweight role and importance;
- g) Putin's „demented” ambitions.

The dynamic of focus-group discussions demonstrated individualized and systematic approaches to explaining the reasons for Russia's war in Ukraine. Individualized explanations emphasized the roles of Russian president Putin and Ukrainian president Zelensky. During discussions, there were attempts to both justify and criticize, and disparage both leaders. While in the case of Russia Putin's coordinated plans of a strategic nature were being mentioned (restoration of the Soviet Union, prevention of NATO's future expansion, strengthening the domain of influence etc.), Zelensky's actions are defined by anti-Russian and pro-Western sentiments.

The war was started by Russia, but the reason was Ukraine's, especially Zelensky's orientation towards the West, the desire to become a NATO member, his statements. In that context, Russia's actions as a superpower are logical. *Female, 18-25 group, Hrazdan*

In my opinion, everything comes from the president, I believe Zelensky is planted and works for the West on purpose, if there was someone more pro-Russian in his stead, I believe it wouldn't have got to this. *Male, 18-35 age group, Vayk*

In one of the group discussions the conflict between Russia and Ukraine was compared to the separation between North and South Korea, the same nation, but freedom on one side and an atmosphere of fear on the other. In a different discussion, the emphasis on the Russians and Ukrainians being one nation in two states was compared to Armenians in Armenia and in Nagorno-Karabakh, and Russia's war in Ukraine was seen as a result of an artificially created separation.

The motivation of the Ukrainian population, their participation in the draft and Russia, where thousands deserted, were even convicted. People strive for freedom of speech, life, thought, and rights. Same thing with North and South Korea. *Male, 26-35 group, Ijevan*

As if Armenians and Karabakhis had a conflict, same thing there. *Female, 18-25 group, Hrazdan*

Just as Armenians pay the blood price holding their ground, the same way there, I think, Ukrainians hold theirs. *Female, 26-35 age group, Alashkert vil.*

One abovementioned explanations stood out, explaining that this conflict is between Russia and Western powers, while Ukraine's territory is simply a battlefield. That explanation was the most widespread.

Russia was feeling that its borders are being approached, and attempted to strike preemptively, rather than waiting for it to get to its border and only waking up then. *Female, 18-25 group, Goris*

When we say that there is a third side, Turkey, and Azerbaijan are small figures, compared to the USA-Russia conflict we have here, this isn't even NATO-Russia, it's USA vs Russia, and there is a third country hidden here: China, which strives to enter Europe by any means, while USA isn't interested in Europe being independent, USA needs a Europe that depends on it. *Male, 26-35 age group, Vanadzor*

2) Direct and indirect participants of the conflict

Russia on one side and Ukraine on the other were obviously mentioned as the direct participants of the conflict. The latter is supported by NATO states (USA, United Kingdom, Poland, and Germany) while France still attempts at taking as neutral a stance as possible. It was also frequently mentioned in group discussions that NATO, the EU, and the United Kingdom are the direct participants of the Russian-Ukrainian conflict while the conflict is taking place in a USA vs Russia, West vs East format, in Ukrainian and other territories.

While the Western factor in Russia's war in Ukraine, according to young people is the most active and the most important one (both positively and negatively), the most active participants on NATO's side are the USA and the United Kingdom, the most passive is the European Union. According to young people's perception, the EU is controlled by US and UK's political agenda, while also suffering from Russia's war in Ukraine and also having a hard time overcoming its own problems.

They (Ukraine) want to break free from Russia. There is such sentiment in Armenia, to reject Russia, get into Europe, all warm and fancy... But as we can see Europe isn't even warm. Winter is coming soon, and Europe's situation will...
Female, 26-35 age group, Vayk

As of right now Europe doesn't have gas because they have applied sanctions to Russia, while Russia was the main gas supplier to Europe. This means that the people will now have to face reality: how to stay warm during winter?.
Male, 18-25 age group, Getashen vil.

Turkey is believed to be an indirect side to Russia's war in Ukraine, standing at Russia's side. An opinion was sounded that Ukraine's victory can be advantageous for Turkey in the context of implementing its pan-Turkism (pan-Turanism) plans.

If Ukraine wins this war, for example, takes some territories from Russia, Turkey will benefit from that, to realize its plan (Pan-Turkism).
Female, 18-25 age group, Goris

Azerbaijan is the child of Turkey. What Turkey does, Azerbaijan does the same.
Female, 18-25 age group, Hrazdan

Azerbaijan and Turkey will benefit from Ukraine's victory, Russia is, in quotes, on Armenia's side, and when Russia grows weak, Azerbaijan and Turkey will be able to apply force on Armenia, but if it's the opposite, and Russia wins, Russia may become the dominant country.
Male, 18-35 age group, Vayk

It is also mentioned that the issue of Crimea is more important for Turkey, as it belonged to Turkey at some point. Turkey desires for Crimea to join Ukraine (it's mentioned that it's the goal Turkey pursues by helping the Ukrainian side with weapons) and if Crimea joins Ukraine, then Turkey will have open access to Crimea, for example, deploying Turkish peacekeepers in and strengthening Turkish strategic presence in the peninsula.

According to the opinion of the majority of province-resident youth, it was impossible to avoid Russia's war in Ukraine, just like the Karabakh War was impossible to avoid, this is where global interests collide. At the same time, it was possible to avoid the 2022 Russia's war in Ukraine if the leaders of Russia and Ukraine would compromise, while, according to some young people, Russia would continue to cooperate with the EU and the USA.

3) The course of the war and possible developments

Young people believe that Russia's war in Ukraine will last for a while, probably in a different format, because, according to the majority opinion, it is a global conflict between Russia, the West (primarily the USA) and other countries for spheres of influence.

For me, it's a very anxious situation brewing, as Russia is essentially facing defeat in Ukraine, and Russia doesn't like defeats, it has nuclear weapons that it can use against Europe and Ukraine. And Russia's interest is to keep its domain of influence and to have as much influence as possible. *Male, 26-35 age group, Vanadzor*

I feel that Russia is a country that won't be stopped by anyone. *Male, 18-25 age group, Goris*

During the discussions, the abrupt decline in trust towards international security organizations was obvious.

If in the past we would say that the UN must defend human rights, we believed that, we saw that it's not being done in practice, I simply don't trust anymore. They exist only for themselves, not for the people. *Female, 18-25 age group, Gyumri*

According to young people, NATO or the Russia-based Collective Security Treaty Organization (CSTO) will not participate directly in the war. NATO will not participate because that organization is already indirectly participating on Ukraine's

side, and the CSTO cannot participate, because „it has expired as an institution a long time ago”⁷ (*Female, 18-35 age group, Gyumri*).

As for the possibility of a Third World War, according to the majority of the youths' opinion, it has already started and is ongoing in various regions of the world, on military, economic and informational levels. They also believe that the possibility of deploying nuclear weapons by Russia would be higher if Russia begins to lose the conventional war.

We are permanently used to believing that a World War is wide scale, but why are we ignoring that the Third World War is already happening, there are hybrid wars, and I believe that this war will not bring to involvement, but rather institutional decay. *Female, 26-35 age group, Vanadzor*

What else the Third World War is supposed to be like? There is war all around. *Female, 26-35 age group, Alashkert vil.*

If Russia feels that it's losing the struggle against Ukraine, while as of right now it's fighting not just against Ukraine, but against the whole world, therefore if Russia starts to lose in the war with Ukraine, it won't lose, it will use nuclear weapons. *Male, 18-25 age group, Getashen vil.*

4) Armenia's friends and enemies in the context of the war in Ukraine

In all discussions with the youth residing in urban provinces the opinion that „Armenia has no allies” was underlined. This opinion was based on the notion that no state is ready to significantly assist Armenia, matching their approach and actions to Armenian interests. Any pro-Armenia policy conducted by another state is motivated by that county's self-interest.

Because despite the fact that we're a small country, we have a great significance for these large countries, Iran, USA, Russia, Turkey, everyone wants to have influence here. Everyone has the same desire, their own state's interests, because we know that there are no friends etc. there is simply interest. *Female, 18-25 age group, Goris*

⁷ This position is common for the Armenian society, especially after the 2020 Karabakh war when two applies of the government of Armenia to CSTO for assistance did not receive any sufficient response, see: А.Е. Мкртчян, А.В. Атанесян, *Армения между Россией и Западом: внешнеполитические приоритеты в общественном мнении*, „Социологические исследования” 2022, no. 12, pp. 95-96.

First of all, we need to be allies, the country mustn't be weak internally in governance, financial, national and principal aspects. *Female, 18-25 age group, Gyumri*

Azerbaijan and Turkey were mentioned in the first place as Armenia's enemies, followed by their ally Pakistan, and Israel, which supported Azerbaijan before the 2020 Karabakh War, supplying weapons and military technology and provided diplomatic support during the war. In some discussions it was mentioned that Georgia is not being friendly towards Armenia too, viewing Armenia as an ally of its enemy, Russia, while being significantly economically dependent on Turkey.

Well, if your only friendly state can close something for you during wartime, for me they automatically start to become a state that can betray you first, rather than, let's say, an enemy. *Female, 18-25 age group, Armavir*

Despite the mismatch between the actions of the countries friendly to Armenia and young people's expectations, Russia, France, Iran, and, in some cases, Greece (as an enemy of Turkey) were mentioned as friendly states. This opinion reflects results of the nationwide surveys demonstrating that 47% of the Armenian society still perceives Russia as a friendly state; among friendly states are France (84%), Iran (45%), and USA (38%)⁸. The main emphasis on Russia as an ally of Armenia during province-based discussions is *disappointment*. Recently people in Armenia have grown disappointed in Russia, especially during and after the 2020 Karabakh War.

For the first time people are confident that the idea that if not for the Russians, then the Turks would have come and eaten us, well, that's not an option anymore, because we can see that it's not the Russians. It's for the first time that all the people of Armenia do something like that, that Russians are not a guarantee, and we need other guarantees, and it's the first case when even pro-Russian people are expressing themselves, saying that there is no salvation in the Russians. Second: it's the first time that people in Armenia are saying that it would be good if the Russian army leaves Armenia, this idea is also being discussed by a wider audience, and we know, speech, when unrestricted, becomes reality. *Male, 26-35 age group, Vanadzor*

Naming Russia as Armenia's „friend in quotes”, discussion participants still specified the inevitability of a strategic relationship with Russia.

⁸ А.В. Атанесян, А.Е. Мкртичян, *Россия как союзник: динамика восприятия в армянском обществе до и после карабахской войны 2020 года*, „Polis. Political Studies” 2023, no. 2, p. 16.

We have a greater inclination towards Europe, and that's exactly what created the issue, despite the fact that we had the war in 2020. Russia had a great effect and tried to bring back the inclination towards Russia. We're in this region and it would be the right thing to have an inclination towards Russia. *Female, 18-25 age group, Goris*

We're not openly saying it's bad, but internally it is very bad. We are showing the world as if Russia is our friend and ally, but everyone understands that's not true. *Female, 18-25 age group, Gyumri*

Evaluating Russia's role in Armenia's security aspects, especially in the context of the 2020 Karabakh War, many youths mentioned the CSTO, all comments about which are critical.

Armenia was simply a member for the CSTO, when it sees that the USA is trying to find some interest here, it comes quickly. *Female, 18-25 age group, Goris*

CSTO, it simply exists, it doesn't do anything. *Female, 18-25 age group, Hrazdan*

Armenia has a serious chance; the West has come to Armenia. We need to leave the CSTO, it's not fighting for Armenia, nor is it doing anything else. *Male, 26-35 age group, Ijevan*

In discussions in the provinces there were also attempts at acknowledging the importance of Russia's role in Armenia's security issues, but compared to the criticism directed at Russia, there weren't many of them.

The 44-day war happened, right? In the end, it was stopped with their [Russia's] intervention, now if even they weren't there, what situation would we be in, what would we do?. *Male, 18-25 age group, Getashen vil.*

Armenia's cooperation with Iran and the positive influence of that state was particularly mentioned in the province of Syunik but also mentioned in all other group discussions.

Economically Iran is our best ally, because it is currently important for Syunik, but it's not even preparing for any activity in the military sphere, even if it deployed it's forces on the border next to Meghri, it didn't do so for Armenia, it did so to hold its own borders, in the end, it's a Muslim country, as much as it's supporting us, Islam and Christianity don't have much to do with each other today, while not on the surface, they have an internal conflict with one another. *Female, 18-25 age group, Goris*

It is interesting to note that during the discussions Iran's role was emphasized more than that of France's. Even though the latter is viewed as traditionally friendly state but which needs to be more proactive and supportive of Armenia.

France may be feeding us croissants on paper, but in reality, it isn't doing anything for us apart from giving statements. But de facto it was Iran and India that assisted us during the 44-day war, because before we purchased weapons from the latter, there were very serious talks about a road through India and Iran, towards Europe, and the only ally these two states were seeing was Armenia, hinting, that we will help you, Armenia. *Male, 26-35 age group, Vanadzor*

In my opinion France is the ally because during the 44-day war and during this last war it was reacting quite well. But it's not just reacting that's needed it's a bit more.... *Female, 18 -25 age group, Armavir*

During discussions it was mentioned, that India could be Armenia's ally because it can gain access to Europe via a trade route through Armenia. Apart from that, India has a conflict with Pakistan, therefore the development of military, political and economic relations between the Islamic states of Turkey, Azerbaijan, and Pakistan is not in India's interests. Also, according to participants in the discussions, Armenia is getting ready to purchase weapons from India.

It was also mentioned that political cooperation with China is not absolute, as there are Turkic language speaking nations residing within China, who can play a dominant role in some issues.

The USA tries to establish a relationship with Armenia based on certain interests but is hindered by Armenia's relationship with Russia.

The USA had its own interests, of course, when coming here before the war they offered many projects, smart livestock building projects, intensive garden projects, but they were rejected by Armenia because it's under Russia's auspice, so to say. *Female, 18-25 age group, Goris*

5) Changes in Armenia as a result of the war in Ukraine

Both Yerevan and province residents primarily noted the growth of rent prices, which, according to young people, is not only because of the strong flow of immigrants to Armenia during Russia's war in Ukraine but also because of Armenian landlords raising rental prices.

Unfortunately, there are people who benefit from the situation, evicting Armenians and renting to Russians at a very high price. What about our problem of

self-preservation that we have? Russians are here temporarily, even if they stay here for 10 years, they're still going back to their country. *Female, 18-25 age group, Gyumri*

Province-resident youth is less bothered by the growth of rent in their cities rather than in Yerevan, where most universities are located, and being students, province-resident young people have now encountered unprecedented difficulties renting in Yerevan.

For example, a student going to study to Yerevan from a village had to pay 50-70 thousand drams back then, now they have to pay more than 200000, Russians can pay that much, so how are our students going to pay that much?. *Male, 18-35 age group, Getashen vil.*

Another issue mentioned was the competitive advantages of the immigrants (stereotypically generalized and referred to as „the Russians”) in Armenia's limited employment market, as a consequence of which Armenians lose their jobs in favor of the immigrants. At the same time, it was mentioned that it's the immigrants themselves that create jobs and take them (IT, service industry in particular) or occupy a sector of the market that was vacant and isn't attractive to locals.

Talking to friends, many are complaining that restaurants started hiring Russians whose Russian is much better and they service their customers better, so an Armenian, who spoke worse Russian and had a job, is being replaced by someone who speaks better Russian to push their business forward. *Female, 26-35 age group, Vanadzor*

I haven't visited Yerevan for a while, I rarely go there, but I have acquaintances, and I found out that there are service sector jobs that people I know rejected, while Russians take these jobs with pleasure. *Male, 18-35 age group, Vayk*

The observations of the young people on the integration process of those who moved to Armenia during Russia's war in Ukraine are interesting. In particular, it was mentioned that the newcomers are trying to adapt to the new circumstances, creating their own cultural space and spending time with each other, rather than with local Armenians.

In Vanadzor there was a unique pub, it belonged to one of our friends, they sold it last year for completely different reasons and as a result a Russian-Ukrainian couple bought it, and now, if you go to that pub, 95 percent of people are Russian-speaking, the atmosphere changed completely. They come every Friday and

party. They created their community that way and are trying to integrate on their own, but not among people. *Female, 26-35 age group, Vanadzor*

Young people who participated in the discussions rated this approach rather negatively, essentially not taking into account the fact that at least the first generation of Armenians who moved to Russia and other countries prefer to follow the same principle of residing and spending time with relatives and compatriots, not even just compatriots, but rather people from their own province⁹.

Financial investments and the created economic possibilities were mentioned as a positive effect of the large influx of „Russians” into Armenia.

I believe this is very good, the more people come the better it will be. If it doesn't influence your sovereignty, let them come, they are right to do so, and you shouldn't see it negatively, they come and establish businesses, even if they come to do menial labor, it develops the economy, it's a human resource. *Male, 26-35 age group, Jrvej vil.*

For example, it affected our family very well, I'm being sincere, my brother is a Russian citizen and his family lives there he owns a hardware store and as now Russians cannot leave Russia, they do construction work, he already bought approximately half a hectare of land, he's now building a store on it, it's very good for us. *Male, 26-35 age group, Vanadzor*

It is also interesting that of non-Yerevan urban-resident youth have more fears about arriving foreigners „changing our culture” than Yerevan-resident youth¹⁰. It is noticeable that when talking about those who moved to Armenia during Russia's war in Ukraine, part of the province residents have an indirect perception of them: they have heard about them from others or have seen them when visiting Yerevan. At the same time, the fears of province-residents towards the immigrants are obviously stereotypical, often unverified, and strongly emotional.

For example, I visited Yerevan several days ago and saw a huge lot of Russians in town. I had the impression I'm in Russia and not in Armenia, and it affects your emotional state when you see more Russians in your country than Armenians. *Female, 18-25 age group, Goris*

⁹ See, for example: *Armenians Around the World: Migration and Transnationality*, ed. A. Mkrtichyan, Frankfurt am Main 2015.

¹⁰ А.В. Атанесян, „Русские релоканты” в восприятии молодежи Армении, „Социологические исследования” 2023, no. 6, pp. 112-122.

I was walking in Yerevan recently and at some point, I heard people speaking Armenian, I'm being sincere, I was so happy, it made me so happy. *Female, 26-35 age group, Vanadzor*

While the discussion participants from Yerevan split into two groups, with the majority seeing Russians and Ukrainians who moved to Yerevan during Russia's war in Ukraine as interesting carriers of alternative culture, well-mannered and often exemplary in behavior, the province youth shares the opinion and the fears of the minority of Yerevan-residents that the immigrants are a threat to the Armenian lifestyle, culture, and traditions. During the discussions, the looks and behavior of immigrants were frequently mentioned, them being significantly different from locals and them not finding a place in Armenians' (province residents in this case) habits and perceptions of morality.

We were going to a store, some girl was going there, wearing short shorts, a cigarette in her hand, she has already left an impression on everyone... she put out her cigarette and entered the store.... *Female, 26-35 age group, Gyumri*

The possible negative effect of the immigrants on Armenian children is mentioned in particular. It is interesting to notice that the „the children” argument is frequently used by young people from the 18-25 age group, which seems, should be less concerned by the effect on children than other age groups.

Now we are judging and we're saying that nothing good is going to come out of it, but 10 years later we will consider it to be normal for our 14-year-old children to be using drugs and living an underage sex life. *Female 18-25 age group, Goris*

The freedom-loving youths will fall for it; oversight will weaken and it will be much harder to properly raise our young generation. *Female 18-25 age group, Gyumri*

There were fewer positive or realistic opinions.

In the 21st century, you can't keep your borders closed to another nation, another culture, it's even embarrassing. *Female, 26-35 age group, Gyumri*

Also, during discussions in the provinces it was mentioned that the „Russians” who moved to Armenia during Russia's war in Ukraine have had a somewhat positive effect of publicizing and promoting Armenian cultural sites becoming known. They actively visit cultural sites, participate in events, cover them on social media and advocate for Armenia (26-35 age group, Vayk).

Some participants are concerned that the influx of Russians into Armenia can have future impact on Armenia's political system. They believe that if that influx continues it can contribute to the inclusion of Russian businessmen or politicians in government agencies. One of the participants was concerned that Russians' arriving in Armenia can result in „putting Armenia in the same situation in which Ukraine is right now” in the future.

For me there is a scary fact related to the Russian migrants, they arrived, they're living for themselves, they're not living at my expense, but a lot of these people coming here and their involvement in our political life can be catastrophic in several years in my opinion, they will be able to have a political representation, for example in the National Assembly and other places. *Female, 26-35 age group, Vanadzor*

6) Armenia's security, interests and necessary position towards the war in Ukraine

According to the opinion of province-resident youth, Russia's actions in Ukraine are justified as Russia is „struggling as a superpower against Western powers engorging on its borders”. Ukraine's actions are justified by people struggling for „their land”, „their homes”, so that „their subsequent generations have a place to live”.

Drawing a parallel between the Russian-Ukrainian war and the Karabakh conflict, some of the province-resident youth have compared Armenia to Ukraine in the structure of these two conflicts. According to young people's opinion, both are defending their territory, while Azerbaijan and Russia are playing the role of aggressors. There was also a different opinion, according to which the reasons for starting the war are different for Russia and Azerbaijan. In Russia's case, it was to prevent the expansion of the West and Ukraine from joining the enemy camp, while in the case of Azerbaijan; it was to conquer historic Armenian land.

Russia attacked Ukraine, despite everything, just like Azerbaijan attacked Armenia. Donetsk, Luhansk, etc., were on the line, here it's Artsakh¹¹. This means that logic and morality say we should be at Ukraine's side, but can we? In that case, Russia will put pressure on us (gas, military base, electricity). *Female, 26-35 age group, Gyumri*

¹¹ The Armenian name of Karabakh.

They are different from each other; I think the problem is that Ukraine is moving towards Europe. In our case it's a territorial problem, Azerbaijan always wanted to take Karabakh territory... *Female, 26-35 age group, Vayk*

Armenia's position on Russia's war in Ukraine is „as neutral as possible, and must be neutral". According to young people Russia remains Armenia's ally, which, according to the presented opinions, is a mostly objectively defined reality, which is not dependent on Armenians' desires.

It can be said that Armenia's whole economy is in Russia's hand, and a very complicated process must be done if we want to strive towards the USA. *Male, 18-35 age group, Goris*

Between two evils, Russia is better. *Female, 18-35 age group, Gyumri*

The collective opinion of both Yerevan-resident and province-resident youth is that it is necessary to not interfere and avoid picking sides in the Russian-Ukrainian conflict. According to discussions, Armenia is doing exactly that, and, despite alignment with Russia, Armenia has taken an essentially neutral stance.

In some places when there is a vote to apply sanctions against Russia, or doing something for Ukraine, Armenia is amongst the three-four countries to abstain from voting. This means that we can say that it's not that pro-Russian. *Male, 18-25 age group, Armavir*

On one side, according to young people, Armenia can be perceived as Russia's ally in Russia's war in Ukraine, as a result of which it could be sanctioned by Western countries. At the same time, if not for the war in Ukraine, Russia would have been freer, and would probably take a more pro-Armenian stance in the Karabakh conflict. Also, while not assisting Russia, Armenia shouldn't interfere at all.

There is a sad fact, that the world perceives Armenia as a region under Russia's auspices, and whatever happens, we won't be supported as much as Ukraine. *Female, 26-35 age group, Vanadzor*

At the moment of the end of the war Russia will calm down and will be able to make a decision for our nation. *Female, 18-25, Gyumri*

If we consider it from the viewpoint of humanitarian values, we should obviously support Ukraine. But if we consider it from the viewpoint of our present-day political, military and security situation, it seems that while we shouldn't support

Russia, at least we shouldn't go support the other side. *Male, 18-25 age group, Armavir*

Province-resident youth mentioned that Azerbaijan and Turkey are using Russia's war in Ukraine, reaping benefits as mediators and taking advantage of Russia's preoccupation in the war and its possible weakening.

Now Azerbaijan is waiting for Russia to weaken to attack again, using the convenience of the moment. *Female, 26-35 age group, Gyumri*

In September, when the Syunik events¹² began, it was a heavy time for Russia and Ukraine, and we saw the enemy use that, I think that isn't in our interest, because Turkey and Azerbaijan always activate in the period when they see the Russians busy with their region and they launch small attacks. *Female, 18-25 age group, Goris*

There is not only compassion and indifference towards Ukraine, but also a negative attitude, defined by Ukraine's pro-Azerbaijan policy during and after the 2020 Karabakh War¹³. It was mentioned that Ukraine supplied Azerbaijan with weapons and ammunition¹⁴ and congratulated Azerbaijan on its „Victory”. Meanwhile, according to young people, Armenia's official attitude towards Ukraine is not just neutral, but even supportive in some aspects.

During the 44-day war Ukraine wasn't talking about anything, wasn't talking about Karabakh, assisted Turkey and Azerbaijan. But during this war [Russia's war in Ukraine – editor's note], I don't know why, Artsakh gathered aid and sent it to Ukraine... *Female, 18-25 age group, Goris*

¹² This refers to the attack of the units of the Armed Forces of Azerbaijan on the territory of the Republic of Armenia on 13 IX 2022. See: *As a result of the Azerbaijani attack on September 13, 29 people went missing*, „Azatutyun”, 19 X 2022 (in Arm.), <https://www.azatutyun.am/a/32091450.html> (30 VI 2023).

¹³ Ukraine and Azerbaijan represent each other as allies in both Karabakh and Ukrainian wars, which also serves as background for critical public perceptions on Ukraine in Armenia. See, for example: *Azerbaijan is Ukraine's only strategic ally in the South Caucasus*, „Eureport”, 20 VII 2022, <https://www.eureporter.co/world/azerbaijan-world/2022/07/20/azerbaijan-is-ukraines-only-strategic-ally-in-the-south-caucasus/> (30 VI 2023); D. Kirichenko, *Why Ukraine Supports Azerbaijan on Nagorno-Karabakh*, „The National Interest”, 21 II 2023, <https://nationalinterest.org/feature/why-ukraine-supports-azerbaijan-nagorno-karabakh-206234> (30 VI 2023).

¹⁴ Public opinion in Armenia on this issue was influenced by Mass Media information claiming that Ukraine was providing weapons to Azerbaijan to fight Armenia during the 2020 Karabakh War. However, regarding the alleged use of chemical weaponry, such information was later proved to be fake. See: *Disinfo: Ukraine Sold Chemical Weapons to Azerbaijan for The Karabakh War*, „EU vs. Disinfo”, 29 XII 2020, <https://euvsdisinfo.eu/report/ukraine-sold-chemical-weapons-to-azerbaijan-for-the-karabakh-war> (30 VI 2023).

Then it became clear they're not at our side... They were confessing their love to Azerbaijan. *Female, 26-35 age group, Gyumri*

There was a time when same Ukraine openly... the rain of phosphorus that came down on Qubatlu¹⁵ was openly provided by Ukraine. If Armenia would have a pro-Ukrainian stance today, it would be somewhat absurd, the people won't take it well. *Female, 26-35 age group, Martuni*

It was mentioned that Armenians have become desensitized and indifferent after the 2020 Karabakh War and the losses it incurred, which is why they are more indifferent towards Russia's war in Ukraine now rather than picking a side. Young people's opinions reflect dissatisfaction with the indifference of international community's toward Armenia's problems. From a justice point of view, one should act toward others the same way they have acted toward them. In that sense, understanding the suffering and the difficulties of the Ukrainian side, province-resident youth finds that the Ukrainian side was uninterested in the suffering of Karabakh residents during the Karabakh War, explaining the reciprocated indifference.

The people around me are indifferent, which can be explained by the fact that when we were in a war, they didn't care. Now the Armenian society is showing the same treatment. *Female, 18-25 age groups, Gyumri*

We saw worse things than Ukraine did. When we had a war, no one cared about our 18-year-old kids, while almost the whole world is at Ukraine's side. *Female, 18-25 age group, Gyumri*

7) Young people's forecasts about the future

Just as the Yerevan resident, province resident youth's perception of Armenia's future and the perspective of the processes happening in the region is undefined and mostly pessimistic. They speak of positive developments as of hope and of negative ones based on facts and the current situation.

In reality we have dreams and those are national dreams to return life to its natural flow. *Male, 26-35 age group, Vanadzor*

As for the results of the war in Ukraine, the aforementioned positive results are more probable if Russia wins the war rather than loses it, in the opinion of

¹⁵ A city in Karabakh attacked and then occupied by Azerbaijani army during the 2020 Karabakh War.

both city residents and village residents, in case of Russia's defeat Armenia will be defenseless.

Russia's defeat will weaken Armenia as it is currently under Russia's influence, and in the case of the latter's defeat Turkey will be more daring in starting a war because the world will not be afraid of Russia anymore. Azerbaijan and Turkey will speed up the beginning of the implementation of their idea of their Great Turan project. *Female, 18-25 age group, Gyumri*

The Russian-Ukrainian war is bad for Armenia because if Russia could do something for Armenia, now it cannot because it's in a war, this is why we don't need this war at all. *Male, 18-25 age group, Getashen vil.*

If there is no Russia, there won't be an Armenia. *Female, 18-25 age group, Hrazdan*

It is not in our interest if Russia weakens. If Russia weakens, our situation will get worse by the day. *Female, 26-35 age group, Alashkert vil.*

According to province-resident youth, the development of the current situation can result in more difficulties and problems. One of the worst results observed for Armenia in that event is loss of statehood, and mass emigration as a result of Turkish-Azerbaijani aggression. It is important to note, that everyone perceived the opening of the Turkish-Azerbaijani „corridor” through Armenia's territory – presented under road unblocking in the trilateral agreement on 9 XI 2020¹⁶ – as a threat, as a result of which it is conceivable that all of Nagorno-Karabakh ending up as part of Azerbaijan, the separation of Syunik and Vayots Dzor provinces from Armenia, and loss of Armenian's statehood.

Azerbaijan's military actions are mostly directed at us providing the corridor so that we are belittled and submit and provide the corridor, when we provide the corridor, we'll lose the connection with Iran, we will lose three of our main towns, Goris, Kapan, and Meghri will automatically go to them. *Male, 18-35 age group, Vayk*

Worst scenario is if Armenia is not on the map anymore, Armenians will scatter around the world as a diaspora, but if that territory is gone, who needs the diaspora? *Female, 26-35 age group, Gyumri*

¹⁶ *Statement by President of the Republic of Azerbaijan, Prime Minister of the Republic of Armenia and President of the Russian Federation, 10 XI 2020, <http://en.kremlin.ru/events/president/news/64384> (30 VI 2023).*

My concern is that we're about to lose Armenia, the war essentially took place in three stages. The first stage was us losing a certain part of Artsakh, second is them constantly firing at us like that, forcing us out, so that whoever is capable leaves the country, the third is us slowly being surrounded, slowly losing our land, now even Martuni is a frontline (Gegharkunik province), this is the Pan-Turkism project. *Male, 18-35 age group, Getashen vil.*

The security and existence of the Armenian-populated province of Nagorno-Karabakh is directly related to the presence of Russian peacekeepers in that region¹⁷. One of the scenarios, concerning the youth is the future of Nagorno-Karabakh after the expiration of the service term of the peacekeepers [in 2025]. During the discussion, young people expressed their desire that Nagorno-Karabakh's population could become part of Russia after the end of the peacekeepers' mission.

The agreement was signed with the border guard forces and it expires in 5 years, which creates a negative perspective. *Female, 18-25 age group, Gyumri*

The province resident-youth does not express any hope for a positive future with intervention and assistance by Western countries, explaining it with both historical precedence and the current reality.

British ships didn't come to Armenian mountains. *Female, 26-35 age group, Gyumri*

For example, some people say that Russia supports Armenia, some people say that it did steps that are bad for Armenia. It may come to the USA coming in at some point and being our friend, an ally country, but in my opinion, one day it will do even worse things to us than Russia did. *Male, 18-25 age group, Getashen vil.*

Despite the mostly pessimistic expectations of the future and its uncertainty, province-resident youth believe in their own strength and have a certain drive to recover from the losses of the 2020 Karabakh War. They feel obligated to those who gave their life defending their homeland. Young people who participated in the discussions mentioned that it is necessary to be optimistic, and expect positive expectations and changes.

¹⁷ M. Mihalka, *NagornoKarabakh and Russian peacekeeping: Prospects for a second Dayton*, „International Peacekeeping” 1996, no. 3(3), pp. 16-32.

Conclusion

Armenia's youth perceives the Russian-Ukrainian conflict, including the war in Ukraine, based on several influencing factors, including:

- 1) **Geostrategic Perspective:** Armenia's youth can be divided into two groups based on their perception of the conflict. For one group, the conflict is viewed as a regional representation of the ongoing division of the world, representing a struggle between superpowers and alliances vying for spheres of influence. Some post-Soviet countries (particularly Ukraine and Armenia) and certain Arab nations (such as Syria) are seen as undergoing a modern geographic transformation. Meanwhile, Russia, the West (NATO, EU, USA), and Turkey compete to expand their respective spheres of influence. From this viewpoint, the war in Ukraine is viewed as a battleground, reflecting the broader Russia-West conflict.
- 2) **Personal Attributes Perspective:** The other group attributes the Russian-Ukrainian conflict and war to the personal qualities, aspirations, approaches, and issues of the leaders of Russia and Ukraine.

In general, Armenia's youth believe that Armenia should maintain a neutral stance on Russia's war in Ukraine, irrespective of its alliance obligations, the nature of the conflict, or its manifestations. However, their opinions on the immediate parties of the conflict – Russia and Ukraine – are ambivalent and influenced by Moscow and Kiev's positions during the 2020 Karabakh War. Disappointment with Russia, Armenia's strategic partner, is linked to the Armenian side's defeat in the war, while negative feelings towards Ukraine stem from its support towards Azerbaijan and Turkey, and vice versa. Despite these sentiments, the generalized opinion of Armenian youth supports the preservation of neutrality in the current situation, considering both subjective and objective factors.

Armenia's youth mostly hold pessimistic views on the potential developments of the war in Ukraine and overall forecasts. The new security threats that emerged after the 2020 Karabakh War, coupled with subsequent events, appear challenging to overcome. The instability of the European and Russian neighborhoods and the possibility of the crisis spreading globally create difficult conditions for Armenians. When seeking a relatively stable side to align with, young people express concerns about the destabilization of Russia and the escalation of the conflict not only with Ukraine but also with all countries in the expanding North Atlantic Alliance. Additionally, sanctions against Russia affect EU countries, possibly pushing Armenia further down on the EU's agenda. Furthermore, Armenia's youth worries about the strengthening of Turkey and Azerbaijan, which contributes to the prolonged nature of the war in Ukraine. Turkey and Azerbaijan play both

sides in the conflict, benefiting from Russia and Ukraine while advancing their strategic goals to establish a security system in the South Caucasus in their favor.

Abstrakt

Arthur Atanesyan, Artur Mkrtichyan

Przyczyny, dynamika i konsekwencje wojny na Ukrainie w percepcji młodzieży ormiańskiej

Badania przeprowadzono w okresie od października 2022 r. do stycznia 2023 r., a ich celem było wyjaśnienie i podkreślenie zmian w politycznym postrzeganiu, obawach, ocenach i aspiracjach młodzieży w Armenii. Głównymi celami badania było poznanie obaw młodzieży Armenii w związku z ekspansją wojny na Ukrainie, poznanie potencjalnych skutków konfliktu rosyjsko-ukraińskiego i wojny na Ukrainie dla regionu Kaukazu Południowego oraz dla bezpieczeństwa Armenii oraz ocena zmian, jakie wojna przyniosła w życiu młodzieży i społeczeństwa Armenii. Młodzież Armenii ma dwa różne spojrzenia na konflikt rosyjsko-ukraiński. Pierwsza grupa postrzega konflikt przede wszystkim jako kwestię geograficzną, reprezentującą kolejną historyczną fazę globalnego podziału i walki o dominację pomiędzy mocarstwami i sojuszami. Z tego punktu widzenia niektóre kraje poradzieckie, w tym Ukraina i Armenia, a także niektóre kraje arabskie, takie jak Syria, przechodzą nowoczesną transformację geograficzną. W tym kontekście postrzegano także wojnę karabaską w 2020 r. Rosja, Zachód (NATO, UE, USA) i Turcja rywalizują o wpływy w tych krajach. Z tego punktu widzenia wojnę na Ukrainie postrzega się jako pole bitwy ukazujące szerszy konflikt Rosja-Zachód. Z innej strony, druga grupa przypisuje konflikt i wojnę rosyjsko-ukraińską osobistym cechom, aspiracjom, postawom i problemom przywódców Rosji i Ukrainy.

Słowa kluczowe: wojna na Ukrainie, Rosja, Armenia, konflikt karabaski, Zachód, bezpieczeństwo, konfrontacja, percepcja społeczna

References

- Amirkhanyan, Zh., *A Failure to Innovate: The Second Nagorno-Karabakh War*, „Parameters” 2020, no. 52(1).
- Armenians Around the World: Migration and Transnationality*, ed. A. Mkrtichyan, Frankfurt am Main 2015.
- As a result of the Azerbaijani attack on September 13, 29 people went missing*, „Azatutyun”, 19 X 2022, <https://www.azatutyun.am/a/32091450.html>.
- Atanesyan, A.V., „Barkhatnaya revolyutsiya” v Armenii: potentsial, dostizheniya i riski politiko- protestnoy aktivnosti, „Polis. Political Studies” 2018, no. 6.
- Atanesyan, A.V., „Russkiye relokanty” v vospriyatii molodezhi Armenii, „Sotsiologicheskiye issledovaniya” 2023, no. 6.
- Atanesyan, A. & Mkrtichyan, A., *Youth Perceptions of the War in Ukraine and its Possible Consequences (On the Case of Armenian Youth in Yerevan)*, „Journal of Sociology: Bulletin of Yerevan University” 2023, vol. 14, no. 1 (37).
- Atanesyan, A.V. & Mkrtichyan, A. Ye., *Rossiia kak soyuznik: dinamika vospriyatiya v armyanskom obshchestve do i posle karabakhskoy voyny 2020 goda*, „Polis. Political Studies” 2023, no. 2.
- Azerbaijan is Ukraine’s only strategic ally in the South Caucasus*, „Eureporter”, 20 VII 2022, <https://www.eureporter.co/world/azerbaijan-world/2022/07/20/azerbaijan-is-ukraines-only-strategic-ally-in-the-south-caucasus/>.
- Caucasus Barometer 2021-2022*, CRRC Armenia, https://www.crrc.am/wp-content/uploads/2022/06/Barometer-2021_pptx_ENG_Final_14%E2%80%A406%E2%80%A422.pdf.
- Disinfo: Ukraine Sold Chemical Weapons to Azerbaijan for The Karabakh War*, „EU vs. Disinfo”, 29 XII 2020, <https://euvsdisinfo.eu/report/ukraine-sold-chemical-weapons-to-azerbaijan-for-the-karabakh-war>.
- Hayrapetyan, L., *The Nagorno-Karabakh war of 2020 and the change of the regional status quo*, „Przegląd Politologiczny” 2022, no. 1.
- Kirichenko, D., *Why Ukraine Supports Azerbaijan on Nagorno-Karabakh*, „The National Interest”, 21 II 2023, <https://nationalinterest.org/feature/why-ukraine-supports-azerbaijan-nagorno-karabakh-206234>.
- Krzysztań, B., *Unique or modular? Armenian Velvet Revolution in comparative approach*, „Rocznik Instytutu Europy Środkowo-Wschodniej” 2020, no. 18 (3).
- Mihalka, M., *NagornoKarabakh and Russian peacekeeping: Prospects for a second Dayton*, „International Peacekeeping” 1996, no. 3 (3).
- Minasyan, S., *Multi-Vectorism in the Foreign Policy of Post-Soviet Eurasian States*, „Demokratizatsiya” 2012, no. 20 (3).
- Mkrtichyan, A. Ye. & Atanesyan, A.V., *Armeniya mezhdu Rossiyyey i Zapadom: vneshnepoliticheskiye prioritety v obshchestvennom mnenii*, „Sotsiologicheskiye issledovaniya” 2022, no. 12.

Statement by President of the Republic of Azerbaijan, Prime Minister of the Republic of Armenia and President of the Russian Federation, 10 XI 2020, <http://en.kremlin.ru/events/president/news/64384>.

Vardanyan, E., *Populism in Armenia*, Friedrich Ebert Stiftung, Tbilisi, 2021 (in Arm.), <https://library.fes.de/pdf-files/bueros/georgien/18252.pdf>.

Yavuz, M.H. & Huseynov, V., *The Second Karabakh War: Russia vs. Turkey?*, „Middle East Policy” 2020, no. 27.

Arthur Atanesyan – dr hab. politologii, profesor, kierownik Katedry Socjologii Stosowanej na Wydziale Socjologicznym Państwowego Uniwersytetu Erywańskiego. ORCID: 0000-0001-8458-2447

Artur Mkrtichyan – dr hab. filozofii, profesor, dziekan Wydziału Socjologicznego Państwowego Uniwersytetu Erywańskiego. ORCID: 0000-0002-7891-7068

**EWOLUCJA POLITYKI BEZPIECZEŃSTWA
CHIŃSKIEJ REPUBLIKI LUDOWEJ
W KONTEKŚCIE NOWYCH WYZWAŃ
LOKALNYCH, REGIONALNYCH
I GLOBALNYCH**

Wprowadzenie

Nie ulega chyba wątpliwości, że na przełomie ostatniego półwiecza pozycja Chin w ramach systemu międzynarodowego zmieniła się w sposób godny szerszej naukowej uwagi. Choć jeszcze na początku lat 90. XX w. Chińska Republika Ludowa (ChRL) była dziesiątą gospodarką świata¹, to w 2009 r. już drugą². Jednocześnie Państwo Środka szybko stało się kluczowym uczestnikiem globalnej wymiany handlowej – w 1992 r. chiński import wart był ok. 80 mld USD, zaś w roku 2021 zbliżył się już do poziomu 2,7 bln USD³. W tym samym okresie eksport z Wielkiego Muru wzrósł z poziomu ok. 85 mld USD do przeszło 3,35 bln USD⁴. Jednocześnie uzyskiwane przez dekady nadwyżki w handlu zagranicznym stały się nie tylko jedną z przyczyn niezwyklej dynamiki wzrostu PKB w Chinach⁵, lecz również fundamentem zagranicznej ekspansji gospodarczej w ramach sformułowanej pod koniec XX w. strategii *going global*. W efekcie Chińczycy od 2005 do 2023 r. zainwestowali na świecie przeszło 2,3 bln USD⁶. Nieco tylko mniej spektakularne sukcesy Pekin odnosi na polu rozbudowy potęgi militarnej – według szacunków Sztokholmskiego Instytutu Badań nad Pokojem (SIPRI) od końca zimnej wojny do chwili obecnej budżet wojskowy Chin zwiększył się dwudziestopięciokrotnie

¹ Pod względem wielkości Produktu Krajowego Brutto, który odpowiadał ówczesnie mniej więcej 1/3 PKB Wielkiej Brytanii i 2/3 PKB Rosji.

² M. Adamczyk, P. Rutkowska, *China and Asia-Pacific region in China's Military Strategy*, „*Torun International Studies*” 2017, vol. 1, no. 10, s. 86; M.A. Kolka, *Czynniki wzrostu PKB i perspektywy rozwoju gospodarczego Chin do 2015 roku*, „*Międzynarodowe Stosunki Gospodarcze. Wybrane Podmioty i Procesy Gospodarki Światowej*” 2012, nr 122, s. 140-141.

³ *China All Products Import US\$ Thousand World 1992-2021* [1 XI 2023], <https://wits.worldbank.org/CountryProfile/en/Country/CHN/StartYear/1992/EndYear/2021/TradeFlow/Import/Indicator/MPRT-TRD-VL/Partner/WLD/Product/Total> (01 XI 2023).

⁴ *China All Products Export US\$ Thousand World 1992-2021* [1 XI 2023], <https://wits.worldbank.org/CountryProfile/en/Country/CHN/StartYear/1992/EndYear/2021/TradeFlow/Export/Indicator/XPRT-TRD-VL/Partner/WLD/Product/Total> (1 XI 2023).

⁵ A. Brunet, J.P. Guichard, *Chiny światowym hegemonem?*, Warszawa 2011, s. 27; T. Białowąs, *Perspektywy i potencjalne bariery wzrostu gospodarczego Chin*, [w:] *Perspektywy i bariery rozwoju chińskiej gospodarki*, red. J. Marszałek-Kawa, Toruń 2016, s. 155.

⁶ J. Simurina, *China's Approach to the CEE-16*, Bruksela 2014, s. 1-2; *China Global Investment Tracker* [1 XI 2023], <http://www.aei.org/china-global-investment-tracker/> (1 XI 2023).

– z poziomu nieco ponad 12 mld USD do blisko 300 mld USD. W tym samym okresie wydatki militarne w Stanach Zjednoczonych (USA) wzrosły mniej niż czterokrotnie (*circa 270%*)⁷. W efekcie od kilkunastu lat możemy obserwować postępującą zmianę kursu w chińskiej polityce zagranicznej – za emanację której można chyba uznać m.in. zaawansowany i metodyczny proces rozbudowy chińskiej floty wojennej (już jest ona liczebnie większa od US Navy i wyposażona w trzy lotniskowce)⁸ czy utworzenie pierwszej w nowożytnej historii Chin zamorskiej bazy wojskowej w Afryce (w Dżibuti)⁹ oraz głośny proces militaryzacji spornych wysepek na Morzu Południowochińskim¹⁰. Warto mieć na uwadze fakt, że w Chinach potęga militarna jest postrzegana jako warunek *sine qua non* mocarstwowości, a zarazem kluczowy element zabezpieczenia posiadanych zasobów potęgi gospodarczej – Robert Kagan chiński punkt widzenia ujął następująco:

(...) Chińczycy sądzą, że aby być mocarstwem, muszą być niezależni i samowystarczalni. Chińczycy pozwalali przez dziesięciolecia, podobnie jak większość innych krajów na świecie, by amerykańska flota, patrolująca szlaki morskie i strzegąca dostaw ropy i swobodnego przepływu towarów przy użyciu swoich statków wojennych i lotniskowców, była wielkim protektorem ich zagranicznych interesów¹¹.

Opisany pokrótce powyżej dynamiczny rozwój potęgi militarnej i gospodarczej Państwa Środka przyniósł koniec końców szereg wyzwań i zagrożeń dla bezpieczeństwa samych Chin, jak i państw regionu czy szerzej całego systemu międzynarodowego. Niniejszy dział stanowi interesujące podsumowanie wysiłków dwójki autorów – wyniki ich dogłębnych badań warto potraktować nie tylko jako godne uwieńczenie procesu badawczego, ale i ważny głos w dyskusji na temat bezpieczeństwa międzynarodowego w obliczu piętrzących się wyzwań i zagrożeń lokalnych czy globalnych. Plejadę zamieszczonych w niniejszym dziale pu-

⁷ SIPRI *Military Expenditure Database* [1 XI 2023], <https://milex.sipri.org/sipri> (1 XI 2023).

⁸ K. Osborn, *China's Navy is Larger than the US Navy... But is it Superior? US Navy vs. PLA Navy* [18 V 2023], <https://warriormaven.com/china/chinas-navy-is-larger-than-the-us-navy-but-is-it-better> (1 XI 2023); K. Hille, *China's newest aircraft carrier prepares to take to the seas* [12 IX 2023], <https://www.ft.com/content/8df104a2-61ea-4942-92cb-44f134624adc> (1 XI 2023).

⁹ P. Nantulya, *Considerations for a Prospective New Chinese Naval Base in Africa* [1 XI 2023], <https://africacenter.org/spotlight/considerations-prospective-chinese-naval-base-africa/> (12 V 2022); E.A. Miller, *More Chinese Military Bases in Africa: A Question of When, Not If* [16 VIII 2022], <https://foreignpolicy.com/2022/08/16/china-military-bases-africa-navy-pla-geopolitics-strategy/> (1 XI 2023).

¹⁰ M. Adamczyk, P. Rutkowska, *China on the road to becoming a sea power — is this the renaissance of A.T. Mahan's and J.S. Corbett's theory?*, „Kultura-Historia-Globalizacja” 2018, nr 23, s. 11.

¹¹ R. Kagan, *Powrót historii i koniec marzeń*, Poznań 2009, s. 37.

blikacji otwiera tekst Beaty Górki-Winter poświęcony relacjom Chin z Sojuszem Północnoatlantyckim (NATO) w perspektywie historycznej, jak i potencjalnych scenariuszy na przyszłość. Kolejnym głosem w dyskusji na temat stosunków chińsko-natowskich jest artykuł Agnieszki Homańskiej, która na owe relacje spogląda przez pryzmat wydarzeń z lutego 2022 r., gdy niedawny zimnowojenny oponent Sojuszu postanowił raz jeszcze pokazać, że historia bynajmniej się nie skończyła wraz z upadkiem Związku Radzieckiego. W tematyce wojennej pozostaje również Tomasz Wójtowicz, który w swojej pracy kreśli potencjalne scenariusze chińskiej inwazji na wyspę Tajwan. Julia Tyburska natomiast poświęca uwagę kolejnemu potencjalnemu punktowi zapalnemu na współczesnej mapie świata – Półwyspowi Koreańskiemu – będącemu, podobnie jak i Formoza – polem zaostrażającej się rywalizacji amerykańsko-chińskiej i być może w przyszłości również areną militarnej konfrontacji. Z owym zderzeniem nierozzerwalnie związana jest również kwestia konstrukcji potencjalnych aliansów w rejonie Azji i Pacyfiku – problematykę ową z chińskiego punktu widzenia podejmuje natomiast Marcin Adamczyk, który w swojej pracy posługuje się autorską perspektywą neorealizmu hegemonicznego jako esplanacyjno-predyktywną matrycą teoretyczną. Ostatnim artykułem w części poświęconej zewnętrznemu bezpieczeństwu Chińskiej Republiki Ludowej jest tekst Stanisława Niewińskiego, w którym autor analizuje dziedzictwo systemu trybutarnego w dyplomacji Chin współczesnych. Natomiast Tomasz Matras swoim tekstem omawiającym politykę przeciwdziałania praniu pieniędzy w Państwie Środka otwiera część działu obejmującą zagadnienia związane z bezpieczeństwem wewnętrznym ChRL. Następnym artykułem jest praca Patrycji Ratkowskiej, w której autorka omawia problemy demograficzne do niedawna najludniejszego państwa świata¹² w kontekście bezpieczeństwa społecznego. Niniejszy dział zamyka natomiast praca Aleksandry Szyszkowskiej poruszająca wielce dziś aktualny problem polityki klimatyczno-energetycznej państwa – w tym wypadku jej wpływu na bezpieczeństwo narodowe Chińskiej Republiki Ludowej. Zwykło się mawiać, że *finis coronat opus* – w tym wypadku dzieł było łącznie dziewięć i to właśnie owe dziewięć opracowań naukowych w niniejszym dziale należy z czystym sumieniem polecić jako udaną próbę spojrzenia na problem ewolucji bezpieczeństwa ChRL z różnych perspektyw i wymiarów.

dr Marcin Adamczyk

¹² K. Ryncarz, *W tym tygodniu Indie staną się najludniejszym państwem świata* [25 IV 2023], <https://www.euractiv.pl/section/praca-i-polityka-spoleczna/news/w-tym-tygodniu-indie-stana-sie-najludniejszym-panstwem-swiatea/> (1 XI 2023).

Beata Górka-Winter

Polityka Chińskiej Republiki Ludowej wobec Sojuszu Północnoatlantyckiego – uwarunkowania, stan obecny i perspektywy

Abstrakt

Pomimo dającej się zarysować w kilku sferach wspólnoty interesów (zwalczanie terroryzmu, cyberbezpieczeństwo, piractwo morskie, kwestie budowy środków zaufania i bezpieczeństwa), wiele wskazuje na to, że w najbliższym czasie nie dojdzie do zasadniczego zbliżenia pomiędzy Chinami a Sojuszem Północnoatlantyckim. Potencjalną współpracę blokuje głównie polityka Chin, które postrzegają NATO jako narzędzie ekspansji Stanów Zjednoczonych oraz ich hegemonii zarówno w regionie transatlantyckim, jak i poza nim. Pomimo starań kilku członków NATO, by zainicjować z Chinami dialog, a nawet współpracę w obszarze zadeklarowanych wspólnych interesów (operacja w Afganistanie), wysiłki te ostatecznie zakończyły się niepowodzeniem, a od momentu wybuchu wojny w Ukrainie dystans pomiędzy potencjalnymi partnerami jeszcze się pogłębił. W najbliższym czasie stan relacji pomiędzy Chinami a NATO będzie w głównej mierze wypadkową stosunku Stanów Zjednoczonych wobec Chin, a te od czasów ery Trumpa weszły w fazę ostrej rywalizacji oraz wyrażanych przez Chiny opinii na temat instrumentalnego wykorzystywania przez USA Paktu Północnoatlantyckiego do realizacji własnych celów w polityce bezpieczeństwa.

Słowa kluczowe: NATO, Chiny, Stany Zjednoczone, bezpieczeństwo

Wstęp

Chińska Republika Ludowa tradycyjnie postrzega Sojusz Północnoatlantycki jako narzędzie („toolbox”) hegemonii Stanów Zjednoczonych i jeden z ich najważniejszych instrumentów dominacji politycznej i wojskowej na świecie. Działania NATO stoją w sprzeczności z głównymi zasadami polityki zagranicznej

i bezpieczeństwa Chin, które opowiadają się za wielobiegunowym porządkiem międzynarodowym, w którym relacje międzynarodowe nie są zdominowane przez jedno państwo czy sojusz. Sceptycyzm Chin wobec NATO rośnie stale od momentu zakończenia zimnej wojny. Mają na to wpływ trzy główne czynniki. Po pierwsze, rosnąca – w zasadzie aż do pośpiesznego wycofania się amerykańskich wojsk z Afganistanu – pozycja Stanów Zjednoczonych na arenie międzynarodowej, wzmacniana ich skłonnością do wojskowego zaangażowania w obronie promowanych przez USA wartości (liberalna demokracja, prawa człowieka, rule of law). Chiny krytykowały zaangażowanie USA i NATO w wojny na Bałkanach w latach 90. XX w.¹, z dużą rezerwą obserwowały operację ISAF w Afganistanie oraz interwencje w Iraku czy Libii. Oficjalnie Państwo Środka dystansuje się od operacji natury wojskowej w państwach trzecich niezależnie od motywu (np. obrona praw zagrożonych mniejszości) zgodnie z jedną z ich kluczowych zasad „nieinterwencji” w sprawy wewnętrzne innych państw. Po drugie, duże napięcia pomiędzy Chinami a Stanami Zjednoczonymi na polu wojskowym (w szczególności w regionie Pacyfiku) oraz ekonomicznym (wojna handlowa wypowiedziana przez Donalda Trumpa i kontynuowana przez demokratyczną administrację Joe Bidena) oraz polityka „decoupling” czy obecnie „de-risking” wobec Chin w sposób naturalny odbija się na postrzeganiu Sojuszu przez Chiny, które uważają NATO za swego rodzaju „przedłużenie potęgi” Stanów Zjednoczonych. I po trzecie, Chiny w ostatnich dwóch dekadach dokonały dużego zbliżenia z Rosją (na wielu płaszczyznach), zatem z dużym niepokojem patrzą na proces rozszerzania NATO i postrzegają go – zgodnie z interpretacją rosyjską – jako proces „ekspansji” i rozszerzania hegemonii Stanów Zjednoczonych na świecie. Uznają również, że Sojusz ma agresywne zamiary wobec państw, które nie wyznają jego wartości. W niniejszym artykule omówione zostaną najważniejsze uwarunkowania polityki Chińskiej Republiki Ludowej wobec NATO, aktualny stan relacji pomiędzy nimi oraz perspektywy na przyszłość, uwzględniające dużą złożoność interesów obydwu partnerów w obecnym kontekście międzynarodowym.

¹ Największy kryzys w relacjach NATO z Chinami po zakończeniu zimnej wojny wybuchł w roku 1999 po przypadkowym zbombardowaniu chińskiej ambasady w Belgradzie przez myśliwce NATO, w wyniku czego śmierć poniosły trzy osoby. Mimo wypłaty odszkodowania w kwocie ponad 30 mln USD przez Stany Zjednoczone, jeszcze w 2022 r. rzecznik chińskiego MSZ podkreślał, że zbombardowanie chińskiej ambasady było „aktem barbarzyństwa”. Zob. wypowiedź rzecznika chińskiego MSZ z 7 V 2022 r.: *China will never forget NATO's bombing of Chinese embassy: spokesperson* [7 V 2022], http://www.china.org.cn/world/2022-05/07/content_78205578.htm (27 VII 2023).

Wzrost potęgi Chin

Najważniejszym czynnikiem warunkującym politykę Chin wobec NATO jest wzrost ich możliwości wojskowych, za czym idzie gotowość do rywalizacji wojskowej, zarówno z państwem o największych możliwościach projekcji siły w Sojuszu, jakim są Stany Zjednoczone, jak i rozszerzania swoich wpływów w regionach, które do tej pory uznawane były jako tradycyjne strefy wpływów amerykańskich (Bałkany, Europa Środkowo-Wschodnia). Chiny od wielu lat modernizują i reorganizują swoje siły zbrojne oraz przygotowują się do zajęcia pozycji lidera w globalnej rywalizacji militarnej. Do momentu wybuchu pandemii covid-19 proces ten był niezwykle intensywny, choć i obecnie rozwój Chin w sferze wojskowej odbywa się w bardzo dynamicznym tempie². W marcu 2023 r. Chiny ogłosiły pułap swojego budżetu obronnego na kwotę niemal 225 mld USD, co oznaczało ponad 7% wzrostu w porównaniu z rokiem 2022. Mimo odnotowanego w ostatnich latach spowolnienia gospodarczego, wydatki wojskowe Chin rokrocznie rosną i plasują to państwo na drugim – po Stanach Zjednoczonych – miejscu na liście państw wydających najwięcej na obronę, przy czym te ostatnie zanotowały wzrost po raz pierwszy od dziesięciu lat w roku 2019. W ciągu ostatniej dekady Chiny podwoiły swoje wydatki na obronność, a od niemal trzydziestu lat budżet obronny Chin rokrocznie rośnie. Warto podkreślić, iż najbardziej renomowane ośrodki badawcze wskazują, iż Chiny nie publikują realnych kwot, które przeznaczają na zbrojenia. Według SIPRI chiński budżet obronny za rok 2022 zamknął się kwotą 292 mld USD, a według IISS nawet kwotą niemal 320 mld USD. Według analityków z amerykańskiego Departamentu Obrony oficjalne liczby podawane przez chiński rząd mogą być nawet dwukrotnie zaniżone³.

Jak już wspomniano, kwoty te umiejscawiają Chiny na pozycji drugiego państwa pod względem światowych wydatków na zbrojenia. W zależności od wielkości PKB Chiny przeznaczają na zbrojenia nawet do 8% PKB (w 2021 r.) i utrzymują ponad 2 mln żołnierzy w czynnej służbie. Chiny dokonują również ogromnych postępów w akwizycji nowoczesnego uzbrojenia (myśliwce piątej generacji w technologii *stealth* mające konkurować z F-35; pociski balistyczne do zwalczania okrętów wojennych; pierwszy chiński lotniskowiec zwodowano w 2012 r., z możliwością załadowania ok. 2 tys. załogi, a obecnie mają już do dyspozycji trzy takie okręty; do tego dochodzą nowoczesne czołgi czwartej generacji, bezzałogowce, bombowce etc.). Już w czerwcu 2018 r. chińskie przedsiębiorstwo

² Szerzej na ten temat: J. Engstrom, *Systems Confrontation and System Destruction Warfare. How the Chinese People's Liberation Army Seeks to Wage Modern Warfare*, Santa Monica 2018.

³ Zob. *What Does China Really Spend on its Military?* [28 XII 2015], <https://chinapower.csis.org/military-spending/> (24 VII 2023).

China Electronics Technology Group Corporation przetestowało np. wspólny lot rekordowej liczby dronów (tzw. rój dronów liczył w sumie ok. 120 sztuk sprzętu).

Z roku na rok Chiny zmniejszają również swoją zależność od zakupów uzbrojenia od dostawców zagranicznych, powiększając regularnie własny potencjał produkcyjny oraz zwiększając wolumen eksportu, przede wszystkim na te rynki, gdzie np. z powodu sankcji lub dużo wyższej ceny nie dociera uzbrojenie amerykańskie i europejskie. Choć w sferze eksportu uzbrojenia Chiny pozostają daleko w tyle za największymi graczami (ok. 5% wolumenu światowego eksportu), jednak ich potencjał z roku na rok rośnie. Dzieje się tak dzięki inwestycjom zagranicznym, tworzeniu *joint ventures* z podmiotami zagranicznymi, przejęciom, a także szeroko zakrojonemu procesowi zakupów technologii na rynku amerykańskim, np. w sferze sztucznej inteligencji (AI), ale także robotyki, rzeczywistości rozszerzonej (*augmented reality*) etc.⁴. Sukcesywnie Chiny zmniejszają także swoją rolę jako montowni czy kopisty rozwiązań zagranicznych, a coraz częściej występują z własnymi produktami i efektem działań chińskiej myśli technologicznej. Częściowo jest to odzwierciedleniem realnych ambicji Chin w uzyskaniu supremacji technologicznej nad przeciwnikami (już dziś zajmują drugie miejsce na świecie pod względem liczby opatentowanych wynalazków). Na światowym rynku wdrażania AI są na drugim miejscu, a do roku 2023 zamierzają zostać światowym liderem w dziedzinie przemysłu opartego na nowoczesnych technologiach (projekt *Made in China 2025*). Już dziś Chiny eksportują głównie okręty, samoloty, pojazdy opancerzone, RPVs, rakiety, systemy obrony przeciwlotniczej, a także sensory i systemy artyleryjskie.

Nie ulega wątpliwości, że przewagę na przyszłym polu walki zapewni walczącym stronom istotny rozwój technologiczny. W białej księdze obrony z 2019 r. Chiny wyraźnie wspominają o swych obawach, czyli o możliwości „zaskoczenia technologicznego” przez przeciwnika⁵. Także NATO w raporcie *Visions of Warfare 2036* omawia różne, futurystyczne scenariusze konfliktów z udziałem zaawansowanych systemów walki kolejnej generacji, robotów, sztucznej inteligencji⁶, rozszerzonej rzeczywistości (*augmented reality*) czy genetycznie ukształtowanych żołnierzy przyszłości o zmodyfikowanych cechach charakteru i nadzwyczajnych umiejętnościach⁷. Wśród wspomnianych technologii, które w ciągu najbliższych kilku lat mogą przyczynić się do całkowitej zmiany warunków prowadze-

⁴ Zob. więcej m.in. D. Clark, *China is Shaping the Future of Global Tech* [12 I 2018], <https://www.ft.com/content/5dffffd2-f6f9-11e7-a4c9-bbdefa4f210b> (24 VII 2023).

⁵ Pełny tekst: *Full Text: China's National Defense in the New Era* [24 VII 2019], https://english.www.gov.cn/archive/whitepaper/201907/24/content_WS5d3941ddc6d08408f502283d.html (24 VII 2023).

⁶ A. Gilli, *Preparing for „NATO-mation”: the Atlantic Alliance toward the age of artificial intelligence*, „NDC Policy Brief” 2019, no. 4, s. 1-4.

⁷ T.M. Phillips, A. Cole, *Visions of Warfare 2036*, Norfolk 2016.

nia działań zbrojnych, np. poprzez rozszerzenie tzw. świadomości sytuacyjnej, zmianę systemu kontroli i dowodzenia (C2) etc., prym wiodą technologie oparte na sztucznej inteligencji. Jak obliczyli eksperci firmy konsultingowej Markets and Markets, do roku 2025 wartość technologii opartych na sztucznej inteligencji w zbrojeniówce będzie opiewała na kwotę niemal 12 mld USD i podwoi się w stosunku do kwoty osiągniętej w roku 2020, tj. ok. 6 mld USD⁸. Największych inwestycji na tym polu dokonały oczywiście firmy amerykańskie i azjatyckie, pozostawiając daleko w tyle firmy europejskie. Należy przypuszczać, że w ciągu następnej dekady państwa takie jak Chiny⁹ (ale także Indie) mogą w pewnych obszarach – lotnictwo, cyberobrona, systemy lądowe, sieci sensorów – skokowo zmniejszyć dystans technologiczny wobec NATO, właśnie poprzez adaptowanie innowacyjnych rozwiązań w tej sferze. Chiny są również liderem w przyjmowaniu konkretnych rozwiązań instytucjonalnych i finansowych dotyczących wdrażania AI w obszarze militarnym (np. formy partnerstwa publiczno-prywatnego) oraz nadają ton powstającym w tej dziedzinie regulacjom – np. gromadzenie różnego rodzaju danych na serwerach kontrolowanych przez Chiny. Chiny wdrażają również projekt tzw. Cyfrowego Szlaku Jedwabnego, którego jednym z zasadniczych celów jest uniezależnienie się od Stanów Zjednoczonych jako globalnego dostawcy usług internetowych i przesyłu informacji¹⁰. W odpowiedzi na wzrost konkurencyjności ze strony Chin, w 2021 r. Stany Zjednoczone przyjęły tzw. US Innovation and Competition Act of 2021, w którym ogłoszono kwotę 250 mld USD, którą USA zamierzają wydać np. na uniezależnienie się od Chin jeśli chodzi o produkcję półprzewodników czy mikroczipów¹¹.

Oprócz regionu Pacyfiku z rosnącym potencjałem Chin należy się liczyć choćby w Afryce¹², gdzie NATO również posiada swoje interesy ze względu na konieczność angażowania się niektórych jego członków w walkę z piractwem morskim czy ugrupowaniami terrorystycznymi, stanowiącymi zagrożenie dla Europy

⁸ *Artificial Intelligence (AI) Market by Offering (Hardware, Software), Technology (ML (Deep Learning (LLM, Transformers (GPT 1, 2, 3, 4)), NLP, Computer Vision), Business Function, Vertical, and Region – Global Forecast to 2030*, <https://www.marketsandmarkets.com/Market-Reports/artificial-intelligence-market-74851580.html> (27 VII 2023).

⁹ Niektórzy eksperci prognozowali, że do 2020 r. budżet Chin na R&D prześcignie budżet Stanów Zjednoczonych. Obecnie podaje się datę 2025. Jak zaznaczają eksperci, od roku 2000 wydatki Chin rosną w tempie ok. 16% rocznie, a Stanów Zjednoczonych – ok. 3% rocznie. Na światowym rynku wdrażania AI Chiny są na drugim miejscu, a do 2023 r. zamierzają zostać światowym liderem w tej dziedzinie (projekt Made in China 2025).

¹⁰ Więcej zob.: *Mapping China's Digital Silk Road* [19 X 2021], <https://reconasia.csis.org/mapping-chinas-digital-silk-road/> (26 VII 2023).

¹¹ Zob. *S.1260 – United States Innovation and Competition Act of 2021*, <https://www.congress.gov/bill/117th-congress/senate-bill/1260/text> (25 VII 2023).

¹² Szerokim echem odbiła się w szczególności informacja o tym, że Chiny otworzyły swoją pierwszą bazę wojskową w Dżibuti mimo zasady, iż nie utrzymują baz z siłami zbrojnymi

oraz w Arktyce, gdzie wiele państw rywalizuje o pokłady surowców. W swojej strategii arktycznej Chiny ogłosiły się nawet w 2018 r. mianem „near Arctic state”¹³. W ostatnich latach Chiny zintensyfikowały również współpracę z Rosją na polu militarnym (wspólne ćwiczenia i manewry) i w razie wybuchu konfliktu pomiędzy NATO a Rosją najprawdopodobniej wsparłyby, przynajmniej politycznie (na forum RB ONZ), władze na Kremlu. Póki co, od lutego 2022 r. ogromne zastrzeżenia państw NATO budzi postawa Chin wobec napastniczej wojny prowadzonej przez Rosję przeciwko Ukrainie, której Chiny nie tylko nie potępiły, lecz istnieją poważne przypuszczenia, że aktywnie ją wspierają dostawami broni czy części zamiennych¹⁴. W marcu 2023 r. prezydent Xi Jinping udał się do Moskwy na spotkanie z Władimirem Putinem, co samo w sobie jest już oznaką politycznego poparcia dla Rosji. Dzięki zakupom rosyjskich surowców przez Chiny, Kreml nie odczuwa aż tak dotkliwie nałożonych sankcji. Pojawiają się również informacje, że Chiny wspierają Rosję sprzedając technologii podwójnego przeznaczenia, półprzewodników, cywilnych dronów, oraz innych zaawansowanych technologii (szczególnie w zakresie elektroniki – np. części do radarów), co może dać jej przewagę na polu walki. W styczniu 2023 r. Departament Handlu nałożył sankcje na chińską firmę Spacety China, gdyż według jego ustaleń dostarczała zobrazowań satelitarnych dla najemników z Grupy Wagnera¹⁵. Obydwa państwa przeprowadzają również wspólne patrole, np. z udziałem strategicznych bombowców¹⁶. We wspomnianej już białej księdze Chiny wskazały, że „ekspansja NATO, rozumiana jako wzmocnienie sił Sojuszu w Europie Środkowej, umacnia zjawisko globalnej rywalizacji wojskowej”¹⁷. Stwierdzenie to można oczywiście traktować li tylko jako „ukłon” w stronę Moskwy i pewien wyraz solidaryzowania się z partnerem obawiającym się „okrażenia” przez NATO, choć jest w zasadzie oczywiste, że Chiny postrzegają NATO jako swego rodzaju „przedłużenie” działań Stanów

poza granicami kraju. Wedle tłumaczeń chińskiego rządu – ma to być baza logistyczna dla sił peace-keepingu operujących w Afryce. Zob. *China Formally Opens First Overseas Military Base in Djibouti* [1 VIII 2017], <https://www.reuters.com/article/us-china-djibouti-idUSKB-N1AH3E3> (25 VII 2023).

¹³ *China's Arctic Policy, The State Council Information Office of the People's Republic of China, January 2018, First Edition 2018* [26 I 2018], https://english.www.gov.cn/archive/white_paper/2018/01/26/content_281476026660336.htm (25 VII 2023).

¹⁴ *Ukraine war: What support is China giving Russia?* [20 III 2023], <https://www.bbc.com/news/60571253> (25 VII 2023).

¹⁵ Zob. *Treasury Sanctions Russian Proxy Wagner Group as a Transnational Criminal Organization* [26 I 2023], <https://home.treasury.gov/news/press-releases/jy1220> (25 VII 2023).

¹⁶ F.-S. Gady, *The Significance of the First Ever China-Russia Strategic Bomber Patrol* [25 VII 2019], <https://thediplomat.com/2019/07/the-significance-of-the-first-ever-china-russia-strategic-bomber-patrol/> (25 VII 2023).

¹⁷ *Full Text: China's National Defense in the New Era* [24 VII 2019], https://english.www.gov.cn/archive/whitepaper/201907/24/content_WS5d3941ddc6d08408f502283d.html (25 VII 2023).

Zjednoczonych, z którymi podjęły dynamiczną i wielowymiarową rywalizację na poziomie regionalnym i globalnym.

Państwo Środka podejmuje również coraz więcej wysiłków, by angażować się globalnie w operacje pokojowe ONZ. Od 1992 r.¹⁸ rola Chin w operacjach pokojowych rośnie – spośród wszystkich pięciu stałych członków RB ONZ Chiny dostarczają największej liczby żołnierzy. W 2017 r. Chiny powołały również *stand by force* z przeznaczeniem wyłącznie do tych misji. Chiny w sposób istotny zasila ją również budżet ONZ misji typu *peace-keeping* – tylko w 2015 r. wyasygnowały ponad miliard USD na potrzeby funduszu misji. Nie ulega wątpliwości, że udział w tych misjach służy Chinom do realizacji ich strategicznych interesów poprzez zabezpieczanie swojej obecności przede wszystkim w państwach Afryki, gdzie od dekad prowadzą intensywną działalność biznesową i inwestycyjną¹⁹.

Chiny w polityce NATO

Mimo że od ponad dwóch dekad NATO dość aktywnie prowadzi politykę „partnerstw globalnych” (partnerami NATO są m.in. Japonia, Nowa Zelandia, Korea Południowa) warunkowanych głównie interesami w sferze zwalczania terroryzmu, bezpieczeństwa morskiego, cyberbezpieczeństwa itp.²⁰, Chińska Republika Ludowa nigdy nie znalazła się w orbicie państw, z którymi NATO pragnęło nawiązać bliskie relacje polityczne i wojskowe²¹. Co więcej, Sojusz długo nie sformułował założeń swojej polityki wobec Chin w żadnym wymiarze. Rozważania na temat tego, czy NATO powinno w formie zinstytucjonalizowanej nawiązać partnerstwo z Państwem Środka, rozpoczęły się w NATO stosunkowo późno i były prowadzone raczej w zaciszu politycznych gabinetów niż podawane do publicznej dyskusji eksperckiej. Przejawy rosnącej potęgi i ambicji Chin (w szczególności w wymiarze technologicznym i wojskowym) były przez większość państw Sojuszu w zasadzie ignorowane, długo nie budziły większego niepokoju²²,

¹⁸ Pierwszą dyslokacją dla chińskich „błękitnych hełmów” była Kambodża. Z kolei największą – kontyngent w Sudanie Południowym.

¹⁹ Więcej na ten temat: M. Lanteigne, *The Role of U.N. Peacekeeping in China's Expanding Strategic Interests*, „Special Report” 2018, no. 430, s. 1-6.

²⁰ Zob.: *North Atlantic Treaty Organization*, <http://www.nato.int> (25 VII 2023).

²¹ Zob. również: M. Adamczyk, *Dwadzieścia lat minęło... I co dalej? O kluczowych wyzwaniach w ramach współczesnych stosunków Chin–NATO*, [w:] *Transformacja Organizacji Traktatu Północnoatlantyckiego a uwarunkowania wewnętrzne i zewnętrzne tego procesu*, red. M. Kulczycki, M. Musioł, Toruń 2020, s. 181-208.

²² Ekspansja infrastrukturalna Chin w Europie była ignorowana do tego stopnia, że Chińczycy bez większych przeszkód weszli w posiadanie portu w Pireusie czy portu lotniczego w Tiranie (potem jednak odkupionego przez Albańczyków), posiadają udziały w kluczowych spółkach w wielu państwach europejskich: we Francji, Włoszech, Niemczech, Belgii,

a uzasadnione obawy wynikające ze zmniejszającej się dynamicznie luki technologicznej pomiędzy państwami NATO a Chinami są wyraźnie artykułowane dopiero od niedawna i to przy wyraźnym nacisku ze strony Stanów Zjednoczonych²³. Naprawdę intensywne debaty polityczne i eksperckie poświęcone pożądanemu modelowi relacji z Państwem Środka rozpoczęły się na dobre dopiero w ostatnich kilku latach, a bezpośrednim impulsem do ich prowadzenia są: coraz bardziej asertywna polityka Chin wobec Tajwanu, ekspansja na Morzu Południowochińskim i zwiększające się możliwości wojskowe i technologiczne Chin. Od 2010 r. odbywają się coroczne spotkania przedstawicieli wojskowych (z przerwą w latach 2016-2019). Największe zastrzeżenia Sojuszu budzi brak jakichkolwiek przejawów demokratyzacji rządów w ChRL, kwestia łamania praw człowieka (w szczególności w prowincji Xinjiang) oraz brak przejrzystości w działaniach w sferze wojskowej.

Do momentu wybuchu wojny pomiędzy Rosją a Ukrainą, wobec której Chiny zajmują stanowisko wspierające Rosję, większość państw NATO utrzymywało i w zasadzie nadal utrzymuje z Chinami satysfakcjonujące (a nawet – jak Niemcy, Turcja czy Włochy – bardzo ściśle) relacje polityczno-gospodarcze. Wynika to oczywiście z pozycji gospodarczej Chin, ich potencjału eksportowego oraz inwestycyjnego w Europie, a także możliwości dostarczania nowoczesnych technologii (jak 5G i 6G). Wiele państw argumentowało zatem, że istniała zasadność nawiązania relacji Sojuszu z Chinami, a dalszy brak konstruktywnych stosunków, zarówno na poziomie politycznym, jak i roboczym, w dłuższej perspektywie może się odbić negatywnie na możliwościach globalnego oddziaływania NATO i ograniczy jego ambicje w realizacji projektu o 360 stopni. Interesy Sojuszu i Chin skrzyżowały się bezpośrednio już w 2001 r., kiedy siły państw NATO znalazły się w bezpośredniej bliskości granicy afgańsko-chińskiej (tzw. korytarz wachański). NATO próbowało wówczas zaangażować Chiny do realizacji swojej misji (zabezpieczenie logistyki, dyslokacja sił do celów misji cywilnych, programy odbudowy), ale spotkało się to z dużą rezerwą ze strony Państwa Środka. Obawy budził również zadeklarowany w 2009 r. „surge” (zwiększenie liczebności) sił amerykańskich w AfPaku, gdyż Chiny odebrały to jako sygnał wzrastającego zainteresowania Stanów Zjednoczonych regionem i budowy tam silnej pozycji. Z drugiej strony Chinom zależało na tym, by siły ISAF stacjonowały w Afganistanie do momentu osiągnięcia stabilizacji w tym kraju²⁴. Z dużym przekonaniem można

Hiszpanii itp. Zob. np.: A. Tidey, *Europe is fretting over China owning key EU infrastructure. Here's why* [10 XI 2022], <https://www.euronews.com/my-europe/2022/11/10/heres-how-china-could-use-its-ownership-of-eu-critical-infrastructure-to-exert-pressure> (23 VII 2023).

²³ Więcej na ten temat zob.: B. Górka-Winter, *NATO po Brukseli. O skomplikowanych (po)rachunkach sojuszniczych*, „Polski Przegląd Dyplomatyczny” 2018, nr 4, s. 89-102.

²⁴ Zob. np.: K. Dumbaugh, *U.S. Strategy in Afghanistan-Pakistan: Chinese Views and Interests*, Arlington 2010.

stwierdzić, że wojska amerykańskie i sojusznicze, walczące z Al-Kaidą i talibami, były niejako Chinom na rękę, gdyż dzięki nim, same nie angażując się wojskowo, mogły zabezpieczać swoje interesy ekonomiczne w Afganistanie. Mimo zaproszeń ze strony NATO Chiny odrzuciły również wiele propozycji zaangażowania w odbudowę Afganistanu, inicjując własne projekty bez ściślejszej współpracy z Sojuszem. Zarówno NATO, jak i Chiny angażują się również od 2008 r. w operacje zwalczania piractwa w Zatoce Adeńskiej oraz u wybrzeży Somalii i współpracują na forum SHADE (*the Shared Awareness and Deconfliction*) w obszarze bezpieczeństwa morskiego.

Pokrywające się obszary współpracy pomiędzy NATO a Chinami doprowadziły w końcu do sformułowania idei ściślejszej współpracy pomiędzy tymi podmiotami. Dał temu wyraz m.in. Wolfgang Ischinger – przewodniczący Monachijskiej Konferencji Bezpieczeństwa, który uważał, że NATO i Chiny „powinny ściślej ze sobą współpracować”, zarówno w sprawach regionalnych, jak i globalnych. W 2010 r., na zaproszenie Ischingera, chiński minister spraw zagranicznych, Yang Jiechi, wygłosił przemówienie otwierające Monachijską Konferencję Bezpieczeństwa (luty 2010 r.). Podczas tej konferencji rzecznik chińskiego MSZ, Ma Zhaoxu, zauważył, że „Chiny nawiązały pewne kontakty z NATO w ostatnich latach i będą nadal prowadzić wymianę z NATO na odpowiednich szczeblach w oparciu o nową perspektywę bezpieczeństwa, obejmującą wzajemne zaufanie, równość i wzajemne korzyści”. Z kolei w 2012 r. ówczesny sekretarz generalny NATO Anders Fogh Rasmussen zaproponował utworzenie Rady NATO-Chiny na wzór funkcjonującej wówczas Rady NATO-Rosja. Tematy do dyskusji miały w zasadzie pokrywać się z tymi podejmowanymi z Rosją (walka z terroryzmem, zagrożenia w cyberprzestrzeni, bezpieczeństwo morskie itp.)²⁵. Pomysły te ostatecznie nie uległy realizacji, a od kiedy stery w Białym Domu przejął Donald Trump, szanse na pogłębienie dialogu chińsko-natowskiego znacząco zmalały. Trump, który zapoczątkował politykę de-couplingu i uczynił z tej koncepcji sztandarowy projekt swojej administracji, nigdy nie zgodziłby się na znaczące pogłębienie stosunków z Chinami w sferze bezpieczeństwa. Ostatnie rozmowy pomiędzy Sojuszem a przedstawicielami chińskiego establishmentu wojskowego odbyły się 5 VI 2019 r. Wśród tematów prowadzonego z Chinami dialogu znalazły się: bezpieczeństwo w regionie Morza Południowochińskiego, problem z programem nuklearnym i balistycznym Korei Północnej, zwalczanie piractwa morskiego, operacja NATO w Afganistanie, chińskie reformy sił zbrojnych oraz potencjalne obszary współpracy pomiędzy stronami. Omówiono również

²⁵ „NATO: A Changing Alliance in a Changing World”. Speech by NATO Secretary General Anders Fogh Rasmussen to the Paul H. Nitze School of Advanced International Studies (SAIS) in Washington D.C. [12 V 2011], https://www.nato.int/cps/en/natolive/opinions_73986.htm (23 VII 2023).

możliwość uczestniczenia przedstawicieli Chin w kursach oferowanych przez NATO Defence College czy NATO School w Oberammergau oraz przedstawicieli NATO w kursach oferowanych przez China's Defense University, kwestie wymiany informacji, współpracy sił morskich etc. Zasadniczo na tamtym etapie prowadzony dialog miał na celu budowę zaufania i przejrzystości działań (*transparency*).

Zakończenie

W najbliższym czasie najważniejszym kontekstem dla relacji Chin-NATO pozostanie wojna rosyjsko-ukraińska oraz rywalizacja amerykańsko-chińska na polu wojskowym i technologicznym. W najnowszej strategii Sojuszu przyjętej w 2022 r. Chiny pojawiają się po raz pierwszy. Strategia zawiera stwierdzenie, że chińskie ambicje i „akcje przymusu” stanowią wyzwanie dla interesów, wartości i bezpieczeństwa państw Sojuszu, a jego intencje są dla NATO mało przejrzyste. Zaznaczono, że chińskie działania o charakterze hybrydowym, w sferze cyber oraz dezinformacji, a także powtarzająca się agresywna retoryka, są dla NATO zagrożeniem. W Strategii wskazano, że Chiny chcą kontrolować technologie krytyczne dla bezpieczeństwa oraz sfery przemysłowej, infrastrukturę krytyczną, strategiczne surowce oraz łańcuchy dostaw. W Strategii zauważono również, że Chiny używają współpracy ekonomicznej do uzależniania innych państw oraz dążą do obalenia ustalonego porządku międzynarodowego w różnych dziedzinach oraz odnotowano pogłębiające się partnerstwo chińsko-rosyjskie. Jednocześnie w dokumencie podkreślono, że NATO pozostaje otwarte na konstruktywne zaangażowanie z Chinami włączając w to budowanie wzajemnego klimatu zaufania i przejrzystości. Państwa Sojuszu zadeklarowały również, że są gotowe do zabezpieczenia interesów NATO w związku z działaniami Chin. W orbicie zainteresowania Sojuszu pozostaje również rosnący potencjał nuklearny Chin oraz środki jego przenoszenia. W Strategii ponownie podkreślono, że dzieje się to bez odpowiedniego zapewnienia mechanizmów przejrzystości²⁶.

Wiele wskazuje na to, że w perspektywie najbliższych kilku lat to nie polityka wobec Rosji, a wobec Chin może być przyczyną dużych tarć politycznych w NATO. Największe państwa europejskie – Francja i Niemcy, nie planują w naj-

²⁶ O ile sama strategia madrycka pozostaje dość lakoniczna, to dużo więcej na temat podejścia wobec Chin można odnaleźć w raporcie ekspertów, który powstał na zlecenie sekretarza generalnego Jensa Stoltenberga przed przyjęciem nowej koncepcji strategicznej NATO. Zob. *NATO 2030: United for a New Era. Analysis and Recommendations of the Reflection Group Appointed by the NATO Secretary General* [XII 2020], https://www.nato.int/nato_static_fl2014/assets/pdf/2020/12/pdf/201201-Reflection-Group-Final-Report-Uni.pdf (27 VII 2023).

bliższym czasie zaostrzenia kursu wobec Chin, głównie z powodu silnych więzów ekonomicznych. W pierwszej Strategii Bezpieczeństwa przyjętej przez Republikę Federalną Niemiec w czerwcu br. Chiny są określane jako rywal, ale i partner²⁷. Jest to jasny polityczny sygnał, głównie wobec USA, iż Niemcy nie planują zaostrzenia kursu wobec Chin. Europejskim decydom wciąż umyka to, iż działania Chin nie tylko wokół Tajwanu, ale również w Europie (przejmowanie infrastruktury krytycznej, szpiegostwo przemysłowe) stanowi potencjalne ogromne zagrożenia dla bezpieczeństwa Europy. Wiele państw europejskich ignoruje fakt, iż stałe skracanie dystansu technologicznego (przede wszystkim w obszarze wojskowym) między Chinami a państwami Zachodu oraz lądowa i morska ekspansja Państwa Środka ma na celu umocnienie chińskich wpływów politycznych i gospodarczych w państwach, które przyjęły chińskie propozycje współpracy obejmującej przede wszystkim ogromne inwestycje infrastrukturalne, dzierżawę lub zakup obiektów infrastruktury krytycznej oraz tworzenie specjalnych stref ekonomicznych na wzór Shenzhen Special Economic Zone. W 2020 r. ukazał się również bardzo alarmistyczny w tonie raport Pentagonu²⁸. Wskazano w nim, że w wielu kluczowych obszarach Chiny prześcignęły już Stany Zjednoczone. Wymieniono m.in.: marynarkę wojenną, konwencjonalne pociski balistyczne bazowania naziemnego oraz pociski typu cruise, zintegrowane systemy obrony przeciwlotniczej, potencjał nuklearny, ogólny potencjał liczebny chińskiej armii, siły obrony wybrzeża. Dane liczbowe i tempo pozyskiwania przez Chiny pewnych zdolności nie pozostawiają wątpliwości, iż do roku 2050 osiągną one przewagę wojskową nad Stanami Zjednoczonymi. Chiny nie uczestniczą ponadto właściwie w żadnym mechanizmie kontroli zbrojeń i rozbrojenia, co też niepokoi państwa Sojuszu. Nawet jeśli potraktujemy te prognozy z dużą dozą rezerwy NATO musi się liczyć z rosnącymi możliwościami Chin w sferze wojskowej.

²⁷ *Robust. Resilient. Sustainable. Integrated Security for Germany. National Security Strategy* [VI 2023], <https://www.nationalesicherheitsstrategie.de/National-Security-Strategy-EN.pdf> (27 VII 2023).

²⁸ *Military and Security Developments Involving the People's Republic of China 2020* [21 VIII 2020], <https://media.defense.gov/2020/Sep/01/2002488689/-1/-1/1/2020-DOD-CHINA-MILITARY-POWER-REPORT-FINAL.PDF> (27 VII 2023).

Abstract

Beata Górka-Winter

The policy of the People's Republic of China towards the North Atlantic Alliance – determinants, actual state and prospects

Despite a possible commonality of interests in several spheres (counter-terrorism, cyber-security, maritime piracy, confidence-building and security issues), there are many indications that there will be no fundamental rapprochement between China and the North Atlantic Alliance in the near future. Potential cooperation is blocked mainly by the politics of China, which sees NATO as a tool for the expansion of the United States and its hegemony both in the transatlantic region and beyond. Despite the efforts of several NATO members to initiate dialogue and even cooperation with China in the area of declared common interests (the operation in Afghanistan), these efforts ultimately failed, and since the outbreak of the war in Ukraine the distance between the potential partners has widened even further. In the near term, the state of relations between China and NATO will be mainly a product of the attitude of the United States toward China, and these have entered a phase of fierce rivalry since the Trump era, as well as China's expressed views on the US' instrumental use of the North Atlantic Pact to achieve its own goals in security policy.

Keywords: NATO, China, United States, security

References

- Adamczyk, M., *Dwadzieścia lat minęło... I co dalej? O kluczowych wyzwaniach w ramach współczesnych stosunków Chiny–NATO*, [in:] *Transformacja Organizacji Traktatu Północnoatlantyckiego a uwarunkowania wewnętrzne i zewnętrzne tego procesu*, eds. M. Kulczycki, M. Musioł, Toruń 2020.
- Artificial Intelligence (AI) Market by Offering (Hardware, Software), Technology (ML (Deep Learning (LLM, Transformers (GPT 1, 2, 3, 4)), NLP, Computer Vision), Business Function, Vertical, and Region – Global Forecast to 2030*, <https://www.marketsandmarkets.com/Market-Reports/artificial-intelligence-market-74851580.html>.
- China Formally Opens First Overseas Military Base in Djibouti* [1 VIII 2017], <https://www.reuters.com/article/us-china-djibouti-idUSKBN1AH3E3>.

- China's National Defense in the New Era* [24 VII 2019], https://english.www.gov.cn/archive/whitepaper/201907/24/content_WS5d3941ddc6d08408f502283d.html.
- China Power, What Does China Really Spend on its Military?* [28 XII 2015], <https://chinapower.csis.org/military-spending/>.
- China will never forget NATO's bombing of Chinese embassy: spokesperson* [7 V 2022], http://www.china.org.cn/world/2022-05/07/content_78205578.htm.
- China's Arctic Policy. The State Council Information Office of the People's Republic of China, January 2018, First Edition 2018* [26 I 2018], https://english.www.gov.cn/archive/white_paper/2018/01/26/content_281476026660336.htm (26 VII 2023).
- Clark, D., *China is Shaping the Future of Global Tech* [12 I 2018], <https://www.ft.com/content/5dffffd2-f6f9-11e7-a4c9-bbdefa4f210b> (24 VII 2023).
- Dumbaugh, K., *U.S. Strategy in Afghanistan-Pakistan: Chinese Views and Interests*, Arlington 2010.
- Engstrom, J., *Systems Confrontation and System Destruction Warfare. How the Chinese People's Liberation Army Seeks to Wage Modern Warfare*, Santa Monica 2018.
- Gady, F.-S., *The Significance of the First Ever China-Russia Strategic Bomber Patrol* [25 VII 2019], <https://thediplomat.com/2019/07/the-significance-of-the-first-ever-china-russia-strategic-bomber-patrol/>.
- Gilli, A., *Preparing for „NATO-mation”: the Atlantic Alliance toward the age of artificial intelligence*, „NDC Policy Brief” 2019, no. 4.
- Górka-Winter, B., *NATO po Brukseli. O skomplikowanych (po)rachunkach sojusznicych*, „Polski Przegląd Dyplomatyczny” 2018, nr 4.
- Lanteigne, M., *The Role of U.N. Peacekeeping in China's Expanding Strategic Interests*, „Special Report” 2018, no. 430.
- Mapping China's Digital Silk Road* [19 X 2021], <https://reconasia.csis.org/mapping-chinas-digital-silk-road/>.
- Military and Security Developments Involving the People's Republic of China 2020* [21 VIII 2020], <https://media.defense.gov/2020/Sep/01/2002488689/-1/-1/1/2020-DOD-CHINA-MILITARY-POWER-REPORT-FINAL.PDF>.
- NATO 2030: United for a New Era. Analysis and Recommendations of the Reflection Group Appointed by the NATO Secretary General* [XII 2020], https://www.nato.int/nato_static_fl2014/assets/pdf/2020/12/pdf/201201-Reflection-Group-Final-Report-Uni.pdf.
- „NATO: A Changing Alliance in a Changing World”. *Speech by NATO Secretary General Anders Fogh Rasmussen to the Paul H. Nitze School of Advanced International Studies (SAIS) in Washington D.C.* [12 V 2011], https://www.nato.int/cps/en/natolive/opinions_73986.htm.
- North Atlantic Treaty Organization*, <http://www.nato.int>.

Phillips, T.M. & Cole, A., *Visions of Warfare 2036*, Norfolk 2016.

Robust. Resilient. Sustainable. Integrated Security for Germany. National Security Strategy [VI 2023], <https://www.nationalesicherheitsstrategie.de/National-Security-Strategy-EN.pdf>.

S.1260 – *United States Innovation and Competition Act of 2021*, <https://www.congress.gov/bill/117th-congress/senate-bill/1260/text>.

Tidey, A., *Europe is fretting over China owning key EU infrastructure. Here's why* [10 XI 2022], <https://www.euronews.com/my-europe/2022/11/10/heres-how-china-could-use-its-ownership-of-eu-critical-infrastructure-to-exert-pressure>.

Treasury Sanctions Russian Proxy Wagner Group as a Transnational Criminal Organization [26 I 2023], <https://home.treasury.gov/news/press-releases/jy1220>.

Ukraine war: What support is China giving Russia? [20 III 2023], <https://www.bbc.com/news/60571253>.

Beata Górka-Winter – dr politologii, adiunkt w Katedrze Bezpieczeństwa Wewnętrznego na Wydziale Nauk Politycznych i Studiów Międzynarodowych Uniwersytetu Warszawskiego. ORCID: 0000-0002-6083-9786

Agnieszka Homańska

Wpływ rosyjskiej agresji na Ukrainę na relacje NATO – Chińska Republika Ludowa. Wyzwania dla strategii bezpieczeństwa

*Facing the challenge from China
is not about NATO going to the South China Sea,
but more about China coming closer to NATO¹*

Jens Stoltenberg

Abstrakt

Dynamicznie zmieniająca się sytuacja międzynarodowa wymaga od aktorów stosunków międzynarodowych gotowości do ciągłej zmiany i adaptacji swoich strategii. Niniejszy artykuł ma na celu przyjrzenie się relacjom Chińskiej Republiki Ludowej z Sojuszem Północnoatlantyckim z uwzględnieniem implikacji pełnoskalowej rosyjskiej agresji na Ukrainę z 2022 r. NATO realizuje coraz aktywniej założenia Koncepcji Strategicznej, skupiając się obecnie przede wszystkim na zapewnieniu bezpieczeństwa sojusznikom w ramach obszaru traktatowego. Jednym z innych – lecz niezwykle ważnych wyzwań dla Sojuszu stanowi ChRL, realizująca systematycznie założenia swojej polityki, budując pozycję międzynarodową, wykorzystując szanse, jakie niesie za sobą konflikt rosyjsko-ukraiński. Celem niniejszego artykułu jest zbadanie, czy działania podejmowane przez NATO w odpowiedzi na obecne wyzwania oraz zdolność do sojuszniczej reakcji mogą wpłynąć na strategię bezpieczeństwa zarówno NATO, jak i ChRL. Pierwsza część pracy poświęcona jest teoretycznym podejściom chińskich badaczy do polityki niezaangażowania (*nonalignment*). Następnie przeanalizowane zostanie podejście państw członkowskich NATO do wyzwania stanowionego przez ChRL, a także znaczenie istnienia i funkcjonowania sojuszu z punktu widzenia Pekinu. Przed wskazaniem wniosków, autorka podkreśla wpływ relacji Rosja-ChRL

¹ [EWB Interview] Legarda: *China's security engagement in Balkans has implications for NATO* [6 VIII 2021], <https://europeanwesternbalkans.com/2021/08/06/ewb-interview-legarda-chinas-security-engagement-in-balkans-has-implications-for-nato/> (1 VIII 2023).

w obliczu trwającej wojny, a także konfrontuje już istniejące pomysły dotyczące potencjalnej współpracy czy też współlistnienia NATO i Chińskiej Republiki Ludowej w regionie. Na zakończenie przedstawione zostaną wnioski dotyczące działań i ewolucji polityki NATO, wraz z ogólnymi rekomendacjami, uwzględniając najważniejsze wyzwania.

Słowa kluczowe: Chińska Republika Ludowa, NATO, Stany Zjednoczone, Rosja, wojna, bezpieczeństwo, sojusz

Wstęp

We współczesnym, stale ewoluującym globalnym krajobrazie, żaden podmiot międzynarodowy nie jest w stanie utrzymać długoterminowej strategii, nie dokonując niezbędnych modyfikacji. Teza ta dotyczy tak organizacji, jak i państw. Ze względu na podniesioną w pracy tematykę należy przyrzeć się dwóm aktorom stosunków międzynarodowych – Chińskiej Republice Ludowej (ChRL) oraz Organizacji Traktatu Północnoatlantyckiego (NATO). Podstawowa hipoteza badawcza weryfikowana w tekście zakłada, że rosyjska agresja na Ukrainę w konsekwencji zmusza obu aktorów do przeformułowania swoich strategii wobec zmieniającego się układu sił na świecie. Sojusz Północnoatlantycki jest powszechnie uważany za najbardziej efektywne ciało tego rodzaju na świecie² – chociaż w XXI w. padały głosy o jego niewydolności³ czy „śmierci mózgowej”⁴ – NATO zdawało się być niegotowe na wyzwania świata *post-Pax Americana*. Pomimo zastosowania 360-stopniowego podejścia strategicznego, globalne problemy multilateralizmu przysłoniły realne wyzwania obszaru traktatowego. Aż do szczytu w Madrycie w 2022 r. NATO nie zidentyfikowało Rosji jako głównego zagrożenia. Jednak po pełnoskalowej inwazji Rosji na Ukrainę wydaje się, że sojusz można określić mianem „przebudzonego”. Działania Pekinu wskazują na to, że konsekwentnie realizuje założenia swojej polityki. Po wyzwaniach związanych najpierw z sytuacją w Hongkongu, później pandemią covid-19, mając na uwadze wciąż spory terytorialne o przynależność Wysp Paracelskich i archipelagu Spratly, a także zachowanie „zbuntowanej prowincji” – Tajwanu, ChRL wyraźnie zarysowuje swoją pozycję międzynarodową, korzystając z szans, jakie przynosi jej wojna rosyjsko-ukraińska. Ubiegłoroczny XX Zjazd Komunistycznej Partii Chin (KPCh)

² R. Kupiecki, *Organizacja Traktatu Północnoatlantyckiego*, Warszawa 2016, s. 15.

³ E.D. Sherwood-Randall, *Is NATO dead or alive?* [1 IV 2018], <https://www.belfercenter.org/publication/nato-dead-or-alive> (4 VIII 2023).

⁴ P.F. Mauro, *NATO is dead but Europe is Sick* [21 XI 2019], <https://www.iris-france.org/142449-nato-is-dead-but-europe-is-sick/> (10 VIII 2023).

zakończył się konsolidacją władzy przez Xi Jinpinga oraz oznaczał zwieńczenie procesu radykalnej przebudowy systemu politycznego stworzonego w latach 80. i 90. XX w., co wskazuje nie tylko na koniec kolektywnego kierownictwa w partii, lecz także redefinicję relacji między nią a państwem oraz nią a społeczeństwem⁵.

Analiza ma charakter porównawczy, autorka zdecydowała się zestawić podejścia obu analizowanych aktorów. W doborze literatury uwzględniono zarówno oficjalne dokumenty, jak i artykuły naukowe poświęcone badanej tematyce, przede wszystkim w języku angielskim. Autorka dokonuje także analizy dyskusów w mediach i komunikatach oficjalnych zarówno w ChRL, jak i państwach członkowskich NATO i samej organizacji, co pozwala na uzupełnienie analizy porównawczej skupionej na wyzwaniach dla strategii bezpieczeństwa. W ujęciu teoretycznym, autorka zdecydowała się na zastosowanie paradygmatów chińskich badaczy, celem odejścia od modeli wywodzących się ze szkół zachodnich. Pierwsza część pracy koncentruje się na teoretycznym ujęciu polityki *nonalignment* przez chińskich badaczy, co pozwoli na ujęcie tematu w odejściu od europocentrycznego spojrzenia badawczego. W kolejnej części przeanalizowane zostanie podejście krajów członkowskich NATO do wyzwania, jakie stanowi Chińska Republika Ludowa, a także znaczenie istnienia i funkcjonowania sojuszu dla Pekinu. Następnie omówione zostaną czynniki, które prawdopodobnie wpłyną na przyszły rozwój sytuacji. Autorka podejmuje się także skonfrontowania dotychczas istniejących propozycji, biorąc pod uwagę dynamicznie zmieniającą się sytuację międzynarodową. Na koniec przedstawiono wnioski dotyczące działań i zmian w polityce NATO, a także ogólne rekomendacje z uwzględnieniem najważniejszych wyzwań.

Chińska polityka sojuszy

Rys historyczny

Powstała w 1949 r. Chińska Republika Ludowa była ogromnym, ale jednocześnie bardzo słabym i biednym krajem. Związek Socjalistycznych Republik Radzieckich (ZSRR) był w znacznie lepszej sytuacji gospodarczej i militarnej oraz posiadał lepiej rozwinięty przemysł. Dodatkowo ZSRR cieszył się o wiele silniejszą pozycją pod względem wpływów międzynarodowych. W tym czasie oba państwa były sojusznikami, a Mao Zedong miał nadzieję, że ZSRR będzie trwale wspierać Chiny⁶.

⁵ M. Bogusz, *Chiny po XX Zjeździe KPCh: nowy etap rewolucji Xi Jinpinga* [7 XI 2022], <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/komentarze-osw/2022-11-07/Chiny-po-xx-zjezdzie-kpch-nowy-etap-rewolucji-xi-jinpinga> (2 VIII 2023).

⁶ Zob. L.M. Lüthi, *The Sino-Soviet split: Cold War in the Communist World*, Princeton 2009, s. 19-79.

Po śmierci Józefa Stalina w 1953 r. władzę objął Nikita Chruszczow. Zasłynął on m.in. tym, że podczas XX Zjazdu KPZR wygłosił tajny referat, w którym skrytykował swojego poprzednika. Zaniepokoiło to przywódcę ChRL, Mao Zedonga, który bał się, że podobna krytyka może spotkać jego, co podminowało stosunki między partiami komunistycznymi obu państw. Na te osobiste uprzedzenia nałożył się spór o prymat w światowym ruchu komunistycznym. W 1957 r. przebywając w Moskwie Mao pierwszy raz wyraził możliwe plany wojny atomowej z Zachodem⁷. Od 1958 r. ChRL i ZSRR nie szczędziły sobie krytyki. Rosjanie oskarżali Chińczyków o nacjonalizm, a Chińczycy Rosjan – o rewizjonizm. Rozłam został ostatecznie przypieczętowany latem 1960 r., gdy z ChRL wycofani zostali wszyscy eksperci radzieccy. Konflikt nasilił się w połowie lat 60. XX w., Chińska Republika Ludowa uznała wówczas dotychczasową pomoc radziecką za zbyt małą, wysunęła także pretensje terytorialne wobec terenów zagarniętych przez carską Rosję w XIX w. (Kraj Nadmorski, Władywostok). Z państw socjalistycznych po stronie ChRL opowiedziały się jedynie Albania⁸ oraz Demokratyczna Kampucza⁹. Lata 70. to budowanie polityki ponownego zbliżenia wobec bloku amerykańskiego. Proces ten zainicjowany tajnymi wizytami Henry'ego Kissingera oraz oficjalną wizytą prezydenta Nixona w 1979 r., kiedy to doszło do nawiązania oficjalnych relacji dyplomatycznych. Rozłam chińsko-radziecki trwał do połowy lat 80. XX w., kiedy to nastąpiła normalizacja stosunków pomiędzy obydwojma krajami. Jej zwieńczeniem była wizyta Gorbaczowa w ChRL 15-18 V 1989 r. Lata osiemdziesiąte zapoczątkowały na dobre politykę bezaliansowości – czego formalnym wyrazem była strategia Deng Xiaopinga. Sposób, w jaki Pekin prowadzi swoją politykę został przedstawiony w 2011 r. w Białej Księdze zatytułowanej *Pokojowy rozwój Chin*: „[Chiny] nie tworzą sojuszu z żadnym innym krajem lub grupą krajów, ani nie używają systemu społecznego lub ideologii jako miernika do określenia rodzaju stosunków, jakie powinny mieć z innymi krajami”¹⁰.

Ujęcie teoretyczne

W obecnej sytuacji, w obliczu pełnoskalowej rosyjskiej agresji na Ukrainę oraz zwiększenia znaczenia i zaangażowania NATO, dyskusje o chińskim podejściu wobec sojuszy znów zyskują na znaczeniu, bowiem kluczowe zdaje się zrozumie-

⁷ J. Polit, *Chiny*, Warszawa 2004, s. 230-231.

⁸ E. Biberaj, *Albania and China: a study of an unequal alliance*, Boulder 1986.

⁹ Państwo kambodżańskie w latach 1975-1979 (w okresie rządów Czerwonych Khmerów). Zob. P. Soja, *Polityka Zagraniczna Demokratycznej Kampuczy w latach 1975-1979*, „Przegląd Geopolityczny” 2017, t. 20, s. 117-137.

¹⁰ *White Paper China's Peaceful Development* [6 IX 2011], http://mk.china-embassy.gov.cn/eng/xwdt/201109/t20110907_2541979.htm (8 VIII 2023).

nie możliwych scenariuszy rozwoju wydarzeń na scenie międzynarodowej. Zagadnienie to należy rozpatrywać przede wszystkim z punktu widzenia chińskich badaczy, gdyż zbytne skupienie się na paradygmatach używanych przez szkoły świata zachodniego może zaburzyć percepcję oraz prowadzić do błędnej oceny sytuacji¹¹. Autorka, idąc za propozycjami Liu Ruonan oraz Liu Feng w *To ally or not to ally? Debating China's non-alliance strategy in the twenty-first century*, zdecydowała się przedstawić trzy główne podejścia, jakie można wyodrębnić: ortodoksyjne (*the orthodoxy*), opowiadające się za podtrzymaniem polityki bezalianowości; rewizjonistyczne (*the revisionists*), wskazujące na atrakcyjny charakter sojuszy dla chińskiej polityki zagranicznej; oraz umiarkowane (*the moderates*), stanowiące syntezę dwóch poprzednich¹². Według badaczy w podejściu ortodoksyjnym, sojusze, ze względu na sam swój kompromisowy charakter, są z natury wadliwe, ponieważ zmuszają państwa do rozważań na temat wyboru między zachowaniem bezpieczeństwa a niepodległością. Podkreśla się, że dużo lepiej jest być niezależnym, gdyż pozwala to na elastyczność i użycie siły dyplomatycznej, a także umożliwia szybszą reakcję. Co więcej, niezależność (nie tylko ChRL, lecz także ich sąsiadów) oznaczać ma brak problemów w regionie. Powszechne jest uznanie, iż nie ma dobrego sojusznika dla Pekinu, a inne – potencjalne – sojusze w regionie byłyby dla kraju niebezpieczne, ze względu na swój antychiński charakter. W znacznym stopniu do rozwoju tych myśli przyczyniła się polityka „strategicznego zwrotu ku Azji” (*pivot to Asia*) Baracka Obamy i zwiększona obecność Stanów Zjednoczonych na Morzu Południowochińskim, tak istotnym strategicznie oraz tożsamościowo dla Pekinu. Polityka bezalianowości pozwala na najlepszą realizację chińskiej polityki zagranicznej, zapewniając jej defensywność i bezpieczeństwo, ale zarazem pozwalając jej współtworzyć wielobiegunowy porządek w neutralnym środowisku bezpieczeństwa¹³.

Przedstawicielami kolejnej szkoły są rewizjoniści, którzy zdają się kwestionować podejście badaczy ortodoksyjnych. Profesor Yan Xuetong wskazuje na fakt, iż o porządku międzynarodowym decyduje równowaga sił między wielkimi mocarstwami, a polityka sojuszu pomogłaby ChRL zwiększyć liczbę partnerów strategicznych¹⁴. Podejście to nie jest jednak bezrefleksyjnym poparciem idei

¹¹ Zob. D. Shambaugh, *Coping with a conflicted China*, „The Washington Quarterly” 2011, vol. 34, issue 1, s. 7-27; H. Feng, K. He, *Why Chinese International Relations (IR) matter*, „Working Paper Series” 2016, no. 1, s. 1-24.

¹² Zob. L. Ruonan, L. Feng, *To ally or not to ally? Debating China's non-alliance strategy in the twenty-first century*, [w:] *Chinese Scholars and Foreign Policy. Debating International Relations*, red. H. Feng, K. He, Y. Xuetong, Londyn 2020, s. 109-126.

¹³ L. Shengxiang, *Zhongguo shixing daguo waijiao zhanlue weishishangzao* [It Is Too Early for China to Adopt a Major-power Strategy]. „Shijie jingji yu zhengzhi [World Economics and Politics]” 2000, no. 7, s. 76-80.

¹⁴ Y. Xuetong, *Lishi de guansing* [The Inertia of the History], Pekin 2013, *passim*.

międzynarodowej współpracy, a raczej szukaniem sposobu na wzmacnianie pozycji danego aktora. Jak zauważają jego przedstawiciele, w historii rzadko zdarzało się, by wielkie mocarstwo wzrastało lub rozszerzało się bez sojuszników, a gdy państwa stosowały politykę braku sojuszu, zawsze była ona tymczasowa. Długotrwała realizacja przez ChRL polityki braku sojuszu jest historyczną aberracją. Rewizjoniści twierdzą, że strategia bezaliansowości jest odpowiednia tylko dla słabych narodów, a jeśli ChRL nie porzuci postawy negatywnej wobec zawiązywania i wchodzenia w sojusze, doprowadzi to tylko do kolejnych wyzwań w zakresie bezpieczeństwa, którym Pekin mógłby nie być w stanie stawić samodzielnie czoła. Wielu uczonych uważa, że środowisko bezpieczeństwa ChRL już teraz stoi przed dużymi wyzwaniami, którym pomógłby sojusz, z czego za najważniejsze wymieniają: rozwój NATO na wschód, a także reakcję sojuszników (w tym decyzję o akcesji Finlandii oraz Szwecji) na wojnę w Ukrainie czy zwiększenie zakresu partnerstwa bezpieczeństwa USA-Japonia. Biorąc pod uwagę, że znaczna część chińskiej strategii braku sojuszu opiera się na tym, że kraje rozwijające się będą odgrywały znaczącą rolę w sprawach międzynarodowych, stale rosnąca przepaść między bogatymi i biednymi krajami sprawia, że kontynuacja polityki braku sojuszu staje się wyzwaniem¹⁵. Pojawiający się w dyskursie międzynarodowym „dylemat sojuszu” błędnie sprowadza sojusze do relacji o sumie zerowej. Niechęć ChRL do udzielenia regionalnym sąsiadom gwarancji bezpieczeństwa poprzez sojusze już spowodowała, że państwa sąsiednie postrzegają swoje relacje z Pekinem jako grę o sumie zerowej zdominowanej przez strach. Szkoła rewizjonistyczna wskazuje na stwierdzenie, iż teorie bezaliansowości nie rozumieją, czym tak naprawdę jest istota sojuszu czy partnerstwa, a rosnąca i rozwijająca się ChRL potrzebuje przyjaciół-sojuszników.

Przedstawiciele podejścia umiarkowanego starają się pokazać alternatywę wobec powszechnie rozumianych sojuszy, szukając innych rozwiązań, jednak nie budując narracji przeciwnej wobec potencjalnych współpracowników. Punktem wyjścia dla badaczy w tym nurcie jest także rosnąca pozycja Pekinu, który powinien rozwinąć do jakiegoś stopnia kooperację w zakresie bezpieczeństwa z innymi partnerami, gdyż jej odrzucenie może spowodować „autoblokadę” dla umacniania się Chin w globalnym systemie. Ich zdaniem należy zwrócić uwagę na następujące rozwiązania¹⁶:

- 1) Budowa koalicji. Koalicje pozwalają na dyskusję i osiągnięcie konsensusu, przez co mogą być dla ChRL lepsze niż sojusze. Zakładają one współpracę

¹⁵ Y. Xuetong, *Quanli zhongxin zhuanyi yu guoji tixi zhuanbian* [The Shift of World Center and the Change of International System], „Dangdai Latai Journal of Contemporary Asia-Pacific Studies” 2013, no. 6, s. 19-20.

¹⁶ L. Ruonan, L. Feng, *op.cit.*, s. 109-126.

z odpowiednimi instytucjami międzynarodowymi w celu rozwiązywania międzynarodowych kryzysów i konfliktów. Sojusze powstają zazwyczaj w czasach pokoju, a ich celem jest zazwyczaj strona trzecia. W przeciwieństwie do sojuszy, w przypadku konfliktu zbrojnego koalicje złożone z podobnie myślących stron tworzą się tymczasowo w odpowiedzi na wspólne zagrożenie, a następnie ulegają rozwiązaniu. Ponieważ koalicje są z natury mniej spójne i bardziej elastyczne niż sojusze, państwa członkowskie skupiają się bardziej na negocjowaniu sprawiedliwego systemu kosztów i odsetek niż na tworzeniu wiążących reguł.

- 2) Partnerstwo strategiczne. Zbudowanie partnerstwa strategicznego nie opiera się na konsensusie, tym samym nie zmusza żadnej ze stron do ustępstw czy znacznej zmiany kierunku swojej polityki. Partnerstwo strategiczne nie jest skierowane wobec strony trzeciej, a zachowana przez partnerów niezależność pozwala na zmianę kształtu i dostosowywanie zasad kooperacji do siebie i swoich potrzeb. Partnerzy są w stanie wypracować zasady współpracy oparte na wspólnym interesie, zaspokajając jednocześnie partykularne potrzeby. Rozważając możliwość współpracy Pekinu w ramach partnerstwa strategicznego, należy podkreślić, iż dotychczas ChRL stworzyła takie partnerstwa z 67 krajami w 5 różnych regionach, a także zorganizowała lub stworzyła ponad 70 tego typu ciał¹⁷.
- 3) Quasi-sojusze. Wchodzenie we współpracę w formacie quasi-sojuszniczym oznacza określenie nieformalnego sposobu wspólnego działania. Według definicji przedstawionej przez Sun Degang oznacza to, że „dwa lub więcej państwa tworzą nieformalny układ, który wymierzony jest w system bezpieczeństwa przeciwnika”¹⁸. Istnieją kluczowe różnice pomiędzy quasi-sojuszem a sojuszem – sojusze opierają się na rygorystycznych umowach z wiążącymi ograniczeniami prawnymi, natomiast quasi-sojusze opierają się na nieformalnych umowach z łagodnymi warunkami prawnymi. Formalne sojusze polegają na statycznych ustaleniach dotyczących bezpieczeństwa, podczas gdy quasi-sojusze posiadają dynamiczną jakość swoich umów, unikając w ten sposób sztywności tradycyjnych sojuszy. Ponadto sojusze są często z natury bardzo ekskluzywne, podczas gdy quasi-sojusze mają płynne członkostwo z niską barierą wejścia. Wreszcie tradycyjne sojusze są zbudowane wokół zgodności interesów i wartości, natomiast quasi-sojusze mogą składać się z narodów o różnych wartościach, ale wspólnych interesach¹⁹.

¹⁷ Ibidem.

¹⁸ S. Degang, *Lun „zhunlianmeng” zhanlue* [On Quasi-Alliance Strategy], „Shijie Jingji yu Zhengzhi [World Economics and Politics]” 2011, no. 2, 55-79.

¹⁹ L. Ruonan, L. Feng, *op.cit.*, s. 109-126.

Przedstawiciele podejścia umiarkowanego wskazują, że Chińska Republika Ludowa powinna prowadzić politykę zagraniczną opartą na quasi-sojuszach, określaną jako „trójpierścieniowa dyplomacja quasi-sojuszy”²⁰. Opiera się ona na trzech obszarach, wynikających z siebie nawzajem oraz nawiązujących do wspólnych elementów. Pierwszy pierścień oznacza tworzenie quasi-sojuszy w ramach organizacji wielostronnych. Drugi to budowanie quasi-sojuszy z kluczowymi narodami Azji Wschodniej w oparciu o nowy model współpracy, a trzeci to utrzymanie modelu przyjaznej dyplomacji. Współpraca na zasadzie quasi-sojuszy pozwala na maksymalizację promocji *great power*, ale jednocześnie wstrzymania się od niepotrzebnego zaangażowania się w politykę państw trzecich. Powyższe zarysowanie różnych podejść jest kluczowe w rozumieniu współczesnej polityki chińskiej. Od początku lat 80. XX w. rząd chiński prowadzi politykę braku sojuszu²¹. W obawie przed niepotrzebnym uwikłaniem się w konflikty międzypaństwowe, ChRL wprowadziła tę politykę głównie w reakcji na trudne doświadczenia z sojusznikami z okresu zimnej wojny, takimi jak Związek Radziecki, Wietnam i Korea Północna. W miarę wzrostu znaczenia ChRL dalsze prowadzenie polityki braku sojuszy poddawane jest pod wątpliwość. Pojawiają się także głosy o tym, że strategia braku sojuszu nie może zabezpieczyć interesów narodowych ChRL w obliczu sieci sojuszy bezpieczeństwa Stanów Zjednoczonych w całej Azji Wschodniej, a bez sojuszników jej wzrost zostanie powstrzymany przez Stany Zjednoczone.

Relacje ChRL – NATO

Sojusz wielu spojrzeń – Europa i Stany Zjednoczone

Zastanawiając się nad zagadnieniem, jakim jest podejście i polityka NATO wobec ChRL, należy zadać sobie fundamentalne pytanie o to, jaka jest struktura sojuszu. Nie jest to bowiem mówiący jednym głosem monolit, a ciało, w którym poszczególni członkowie mówią głosem interesu narodowego, bez ustalonej wcześniej linii regionalnej²². Oznacza to, że NATO jest organizacją niejednorodną, a róż-

²⁰ S. Degang, *Lun xinshigi Zhongguo de zhunlianmeng waijiao* [China's Quasi-alliance Diplomacy in the New Era], „Shijie Jingji yu Zhengshi [World Economics and Politics]” 2012, no. 3, 57-81.

²¹ L. Ruonan, L. Feng, *op.cit.*, s. 109-126.

²² Celem dokładniejszego zarysowania charakteru NATO można porównać funkcjonowanie poszczególnych ciał do formatu współpracy państw członkowskich UE na łamach OBWE. Państwa te przed wspólnymi spotkaniami wypracowują bowiem w swoim gronie stanowisko unijne, które jest wspólne dla każdego z nich oraz podpisującym się pod nim państw *like minded*. NATO, zarówno ze względu na swój sojuszniczy charakter, jak i strukturę, nie

norodnie i zindywidualizowane podejścia państw członkowskich często nie pozwalają na wypracowanie określonego twardego stanowiska. Wychodząc jednak od spojrzenia holistycznego, Rada Północnoatlantycka w oświadczeniu z 2021 r. stwierdziła, że deklarowane ambicje i asertywne zachowanie ChRL stanowią systemowe wyzwanie dla międzynarodowego porządku opartego na przyjętych zasadach oraz dla obszarów istotnych dla bezpieczeństwa Sojuszu. Chińska polityka przymusu, arsenał nuklearny, modernizacja wojskowa, współpraca wojskowa z Rosją, brak przejrzystości i wykorzystywanie dezinformacji to główne obszary budzące obawy Sojuszu²³. W Koncepcji Strategicznej NATO 2022, chociaż ChRL nie została zdefiniowana jako zagrożenie, które może uruchomić obowiązek obrony zbiorowej wynikający z art. 5, państwa członkowskie zgodziły się co do tego, że Pekin stanowi wyzwanie dla interesów, bezpieczeństwa i wartości Sojuszu²⁴. Na tym etapie należy zatem przywrócić się temu, jak poszczególni członkowie Sojuszu postrzegają Chińską Republikę Ludową. Widoczne są rozbieżności nie tylko pomiędzy kontynentami, lecz także regionami. W 2017 r. Stany Zjednoczone określiły Pekin jako strategicznego rywala (*strategic competitor*). Jest to niezwykle istotne, biorąc pod uwagę bezpośrednie wyzwanie, jakim na przestrzeni ostatnich dwóch dekad stała się ChRL dla USA. Waszyngton uważa, że NATO musi być w stanie działać wszędzie tam, gdzie interesy jego są zagrożone, a to z kolei wpływa na percepcję zaangażowania sojuszu w napięcia na Morzu Południowochińskim i poddaje pod rozważania możliwość zaangażowania poza obszarem sojuszniczym w przypadku ataku Pekinu na Tajpej.

Europa zdaje się w tym przypadku mówić innym głosem. Oczywiście, wciąż postrzega ChRL jako potencjalnego partnera w niektórych nietradycyjnych obszarach bezpieczeństwa, takich jak zmiany klimatu czy ochrona porozumienia nuklearnego z Iranem, Unia Europejska i wiele jej państw członkowskich zaczyna ponownie rozważać swoje strategiczne stosunki z Pekinem. W opublikowanym w marcu 2019 r. dokumencie Komisji Europejskiej *EU-China – A Strategic Outlook* Chińska Republika Ludowa została jednocześnie określona jako partner, konkurent gospodarczy i rywal systemowy²⁵. Trzy państwa członkowskie UE (Francja, Niemcy i Holandia) opublikowały już w ciągu ostatnich dwóch lat własne

przewiduje tego typu rozwiązań, co sprawia, że państwa-członkowie mówią znacznie bardziej indywidualnym głosem, sztytym niejako na miarę partykularnych interesów i polityk.

²³ *Brussels Summit Communiqué* [14 VI 2021], https://www.nato.int/cps/en/natohq/news_185000.htm (11 VIII 2023).

²⁴ *NATO 2022 Strategic Concept* [30 VI 2022], <https://www.nato.int/strategic-concept/> (11 VII 2023).

²⁵ *EU-China Strategic Outlook: Commission and HR/VP contribution to the European Council (21-22 March 2019)* [12 III 2019], https://commission.europa.eu/publications/eu-china-strategic-outlook-commission-and-hrvp-contribution-european-council-21-22-march-2019_en (29 VII 2023).

strategie dotyczące ChRL lub Indo-Pacyfiku (lub, w przypadku Holandii, obie te strategie²⁶). Francja uważa się za bezpośrednio związaną z obszarem Indo-Pacyfiku, przede wszystkim przez wzgląd na fakt, iż aż 93% jej wyłącznej strefy ekonomicznej znajduje się właśnie na tym terenie. Niektóre państwa członkowskie UE i sojusznicy NATO będą bardziej konkurencyjne w swoim podejściu do ChRL, podczas gdy inne, takie jak Niemcy, pokazały, że zmiany w kierunku bardziej strategicznych relacji nie będą realizowane kosztem ich dwustronnych stosunków handlowych. Co więcej, ponad połowa sojuszników NATO podpisała umowy związane z Inicjatywą Pasa i Szlaku. Z drugiej strony, zainicjowany w 2014 r. format współpracy 16(17)+1 jest obecnie martwy, a szczególnie Europa Środkowo-Wschodnia i kraje takie jak Litwa czy Czechy, są zdecydowanie negatywnie nastawione do współpracy z Pekinem²⁷. Nie można jednak zapomnieć o tym, w jak dużym stopniu zależności ekonomiczne oraz interesy związane z przemysłem oraz handlem mogą mieć wpływ na podejmowanie decyzji w Europie wobec potencjalnego zaangażowania Sojuszu czy też zmiany jego polityki w czasie kryzysu i/lub konfliktu. Biorąc pod uwagę marazm Sojuszu, z jakim mieliśmy do czynienia do 2022 r., można było założyć, że sojusznicza polityka wobec Pekinu nie będzie ostrzejsza niż indywidualne działania państw, przede wszystkim USA oraz ich głównych partnerów. Jednakże przez fakt zrewidowania Koncepcji Strategicznej i uznania na Szczycie NATO w Madrycie Federacji Rosyjskiej za „najbardziej znaczące i bezpośrednie zagrożenie dla bezpieczeństwa Sojuszników oraz dla pokoju i stabilności w obszarze euroatlantyckim”²⁸, debaty na temat strategii wobec ChRL zostały ożywione. Oznacza to, że sojusznicy muszą pozostać czujni zarówno wobec chińskich zamiarów na poziomie globalnym, jak i lokalnym, nie tylko biorąc pod uwagę politykę jednych Chin, lecz także współpracę z potencjalnymi (i już istniejącymi) partnerami w regionie Azji Południowo-Wschodniej.

Podejście i polityka Pekinu

Biorąc pod uwagę zarysowaną wcześniej politykę bezaliansowości prowadzoną przez Pekin, współistnienie NATO oraz ChRL we współczesnym świecie obarczone jest pewnego rodzaju brakiem konstruktywnego dialogu, oraz nie może układać się bez względu na inne wydarzenia na arenie międzynarodowej. Bez wątpienia bezpośredni wpływ na kształt tych relacji, jak i na strategię obu stron wobec siebie oraz aktorów zewnętrznych, miała pandemia covid-19, ma zaanga-

²⁶ L. Louis, *The outlines of a European policy on the Indo-Pacific* [26 XII 2020], <https://www.lowyinstitute.org/the-interpreter/outlines-european-policy-indo-pacific> (9 VIII 2023).

²⁷ P.M. Kaczyński, *How China lost Central Europe* [15 VIII 2022], <https://balkaninsight.com/2022/08/15/how-china-lost-central-europe/> (2 VIII 2023).

²⁸ NATO 2022 *Strategic Concept*, *op.cit.*

żowanie państw sojuszu na terenach leżących w obszarze bezpośrednich zainteresowań Pekinu, takich jak Afryka czy Arktyka, a także – a obecnie być może przede wszystkim – pełnoskalowa rosyjska agresja na Ukrainę. Przed rozpoczęciem rozważań nad jej implikacjami, niezwykle istotnym aspektem jest fakt, iż w Państwie Środka wciąż trwa przekonanie, że Sojusz Północnoatlantycki stanowi praktyczne narzędzie imperialnej strategii Stanów Zjednoczonych²⁹ i służy do realizacji amerykańskiej agendy zarówno w zakresie operacyjnym NATO, jak i w percepcji globalnych zagrożeń³⁰. Ciekawym zjawiskiem jest także to, że w chińskich mediach anglojęzycznych będących kanałami komunikacyjnymi, stale napotykamy na perspektywę sugerującą anachronizm Sojuszu Północnoatlantyckiego³¹, wskazując tym samym na jego przeterminowanie i niezbędność zlikwidowania w następstwie zakończenia okresu zimnej wojny. Co więcej, chińscy przywódcy interpretują NATO jako rezultat pozostałości po zimnej wojnie, której *raison d'état* uległa erozji po rozpadzie Związku Radzieckiego. Tym samym, w perspektywie chińskiej, Sojusz Północnoatlantycki poszukuje nowego antagonizującego aktora, by potwierdzić rację swojego istnienia. W trakcie tej analizy warto mieć zatem na uwadze, że zewnętrzne organy przekazu w ChRL, pozostające pod kontrolą instytucji państwowych oraz poddane ścisłemu nadzorowi cenzury, stanowią nie tylko kanał dyplomacji, lecz także efektywne narzędzie strategii informacyjnej. Niewątpliwie, jak już wspomniano powyżej, media chińskie regularnie podkreślają, iż NATO stanowi element wspierający globalną hegemonię Stanów Zjednoczonych. W takim ujęciu NATO jest postrzegane jako ogniwo w szerszym kontekście geopolitycznej rywalizacji z Ameryką. W obliczu narastającego spadku jakości relacji między Stanami Zjednoczonymi a Państwem Środka w minionych latach, chińscy obserwatorzy wielokrotnie wyrażali obawę o ewentualne naciski ze strony Waszyngtonu, dążące do spowodowania, iż Sojusz Północnoatlantycki uzna ChRL za nowego antagonistę³². To wyraźnie wpisuje się w konfrontacyjne podejście, które Stany Zjednoczone obecnie adoptują w sferze relacji z Pekinem.

²⁹ M. Kjeldsen, F.A. Petersen, *China and NATO: Room for Partnership?*, [w:] *Cooperative Security: NATO's Partnership Policy in a Changing World*, red. T. Flockhart, Kopenhaga 2014, s. 87-98; M. Adamczyk, *Dwadzieścia lat minęło... I co dalej? O kluczowych wyzwaniach w ramach współczesnych stosunków Chiny – NATO*, [w:] *Transformacja Organizacji Traktatu Północnoatlantyckiego a uwarunkowania wewnętrzne i zewnętrzne tego procesu*, red. M. Kulczycki, M. Musioł, Toruń 2020, s. 190.

³⁰ M. Czajkowski, *Obrona przeciwrakietowa NATO jako czynnik wzmacniający transatlantycką więź w dziedzinie bezpieczeństwa*, „Krakowskie Studia Międzynarodowe” 2014, nr 4 s. 91-110.

³¹ L. Xiang, ‘Body’ of NATO continues, but ‘soul’ elusive [26 VI 2022], <https://www.globaltimes.cn/page/202206/1269046.shtml> (01 VIII 2023); ‘Unity of NATO’ a disguise of its existential crisis [30 VI 2022], <https://www.globaltimes.cn/page/202206/1269395.shtml> (1 VIII 2023).

³² H. Xijin, *A disgusting performance for US to use NATO to confront China* [13 VII 2022], <https://www.globaltimes.cn/page/202307/1294261.shtml> (1 VIII 2023).

Znamienne zdaje się zerwanie przez Xi Jinping po 2012 r. z dotychczasową doktryną „nierzucania się w oczy” (ang. *Keeping a low profile*; chiń. *Tao guang yang hui*)³³. Od tego momentu Pekin zaostrzył kurs w najistotniejszych dla jego interesów sprawach międzynarodowych, takich jak spory terytorialne na Morzu Wschodnio- i Południowochińskim, rozwój Inicjatywy Pasa i Szlaku czy zaangażowania militarne. Zasadniczym elementem chińskiej strategii zagranicznej jest utrzymanie i wzmocnienie swoich interesów narodowych w skali globalnej. W tym kontekście ChRL przejawia systematyczne zainteresowanie i dokładne monitorowanie wydarzeń międzynarodowych, zwłaszcza w dziedzinie bezpieczeństwa globalnego. Naród chiński, podobnie jak wielkie mocarstwa, pragnie utrzymać korzystny stan bezpieczeństwa zarówno na arenie międzynarodowej, jak i w regionie Azji i Pacyfiku. Pekin od dawna obawia się, że Waszyngton może naciskać na NATO, aby rozszerzyło swoją obecność w regionie jako sposób na powstrzymanie ChRL. Polityka „strategicznego zwrotu” wraz z ustanowieniem przez NATO „globalnego partnerstwa” z kilkoma państwami w regionie Azji i Pacyfiku (Mongolią, Nową Zelandią i Koreą Południową w 2012 r., Australią w 2013 r. i Japonią w 2014 r.)³⁴, tylko wzmocniły te obawy. Wreszcie, na podejście Pekinu do NATO wpływają także jego relacje z Moskwą.

Rosyjska agresja jako katalizator zmian w globalnym układzie sił

Rosyjsko-chińskie partnerstwo strategiczne, o którym mówiono na początku drugiej dekady XXI w., po 24 II 2022 r. zdaje się kuleć. Pekin nie może pozwolić sobie na bezpośrednie wciągnięcie w konflikt po żadnej ze stron, gdyż oznaczałoby to zadrżenie fundamentów chińskiej myśli strategicznej budowanej od czasów Sun Zi. Rosyjska agresja na Ukrainę wywołała poważne perturbacje w międzynarodowym porządku bezpieczeństwa. Chińska Republika Ludowa jako kluczowy uczestnik na globalnej scenie politycznej, bacznie śledzi te wydarzenia. Agresja ta może spowodować, że chińscy przywódcy zintensyfikują swoje wysiłki w ocenie i analizie reakcji zachodnich organizacji wojskowych, w tym NATO. Wzrost ostrożności wynika z obaw przed rozprzestrzenianiem się destabilizacji w regionach o strategicznym znaczeniu dla ChRL, a także z troski o globalny ład geopolityczny. Istnieje prawdopodobieństwo, że może ona podjąć dodatkowe kroki w celu wzmocnienia swoich zdolności obronnych i utrzymania stabilności w regionie Azji i Pacyfiku. Współpraca między Rosją a Chinami, zarówno w dziedzinie militarno-gospodarczej, jak i politycznej, nabrała coraz większego znacze-

³³ L. Ruonan, L. Feng, *op.cit.*, s. 109-126.

³⁴ *Partners* [27 III 2020], <https://www.nato.int/cps/en/natohq/51288.htm> (12 VII 2023).

nia w świetle globalnych wydarzeń. Rosyjska agresja na Ukrainę bezspornie wpłynęła na sposób, w jaki Pekin postrzega tę relację. Choć współpraca ta może stanowić źródło wzmacniania potencjału militarnego ChRL, to jednocześnie może wywołać pewne zaniepokojenie w relacjach z Zachodem. Chińscy przywódcy mogą zastanawiać się, czy rosnąca bliskość między Rosją a ChRL może wpłynąć na strategię i cele NATO w regionie euroazjatyckim. To z kolei może prowadzić do głębszej analizy motywacji i intencji NATO oraz do staranności w reagowaniu na wydarzenia i decyzje podjęte przez ten sojusz. Koncepcja Strategiczna NATO z roku 2022 identyfikuje współpracę między ChRL a Rosją jako istotne wyzwanie dla stabilności bezpieczeństwa. Taka deklaracja budzi we władzach chińskich obawy o swoje postrzeganie jako integralnego elementu rosyjskich inicjatyw w kierunku utworzenia strefy buforowej w relacji do obszaru graniczącego z NATO. Zaniepokojenie to jest spowodowane ryzykiem użycia siły oraz potencjalnym wybuchem konfliktu związanego z tą kwestią. W odpowiedzi, Chińska Republika Ludowa akcentuje swoją postawę przeciwną użyciu siły przez Rosję przeciwko suwerennym państwom, podkreślając kontynuację preferencji dla rozwiązań niemilitarnych w osiąganiu swoich celów globalnych. Pekin stara się pozycjonować jako pokojowy mediator, kierując swoją uwagę na brak zaangażowania w ocenianie reżimów, co odróżnia go od NATO³⁵. Tak relacje Moskwa – Pekin określił dwa dni po zakończeniu Szczytu NATO w Wilnie rzecznik Ministerstwa Spraw Zagranicznych ChRL Wang Wenbin:

Relacja ChRL-Rosja jest zbudowana na zasadzie braku sojuszu, braku konfrontacji i braku celowania w jakąkolwiek stronę trzecią. Wznoszą się one ponad model sojuszu wojskowego i politycznego z czasów zimnej wojny i stanowią model dla stosunków między dużymi krajami. Różni się to zasadniczo od ekskluzywnych ugrupowań i konfrontacji blokowej praktykowanej przez niektóre państwa NATO³⁶.

W kontekście systematycznego zainteresowania i monitorowania wydarzeń międzynarodowych przez Chińską Republikę Ludową, rosyjska agresja na Ukrainę stanowi istotne wyzwanie dla chińskich przywódców. Wzrost ostrożności w ocenie zachodnich organizacji wojskowych, takich jak NATO, oraz wpływ rozwijającej się relacji między Rosją a ChRL na percepcję Państwa Środka dotyczącą motywacji i celów NATO stanowią kluczowe aspekty, które mogą wpłynąć na strategię bezpieczeństwa ChRL w kontekście zmieniającego się układu sił międzynarodowych. Niewątpliwie zagadnienie to budzi zainteresowanie obu stron.

³⁵ M.A. Kuo, *NATO and the China Challenge* [12 IV 2023], <https://thediplomat.com/2023/04/nato-and-the-china-challenge/> (12 VIII 2023).

³⁶ *Foreign Ministry Spokesperson Wang Wenbin's Regular Press Conference on July 12, 2023* [12 VII 2023], https://www.fmprc.gov.cn/mfa_eng/xwfw_665399/s2510_665401/202307/t20230712_11112244.html (10 VIII 2023).

Państwom członkowskim Organizacji Traktatu Północnoatlantyckiego zależy na zachowaniu *rule-based order*, z kolei Chiny prowadzą konsekwentnie swoją politykę rewizjonistyczną, co przejawia się chociażby w przedstawieniu Pekinu jako Aten w analogii do pułapki Tukidydesa. Zagadnienie to jest wyraźne, również biorąc pod uwagę Tajwan – polityka jednych Chin stoi bowiem w opozycji interesów kolektywnego Zachodu, a Tajwan przedstawiany jest jako *Ukraina Dalekiego Wschodu*. Ze względu na chęć zachowania międzynarodowego porządku opartego na zasadach prawa międzynarodowego, to, co dzieje się zarówno w Cieśninie Tajwańskiej, jak i na Morzu Południowochińskim leży w bezpośrednim obszarze zainteresowań członków NATO.

Przyszłość globalna: współpraca czy rywalizacja?

Międzynarodowa współpraca z ChRL do 2022 r. rysowała się na wielu płaszczyznach, przede wszystkim w zakresie bilateralnych umów handlowych. Mając na względzie współpracę z Sojuszem Północnoatlantyckim, w swoim tekście z 2020 r. *NATO's role in a transatlantic strategy on China* Ian Brzeziński zaproponował cztery drogi, jakimi mogłyby pójść obie strony³⁷. Pierwszym scenariuszem było utworzenie Rady NATO-ChRL, która miałaby być kopią istniejącej od 1997 r. Rady NATO-Rosja, dostosowaną jednakże do specyfiki współpracy z Państwem Środka. Jej utworzenie podkreśliłoby, że ten wymiar rywalizacji wielkich mocarstw nie toczy się między ChRL a Stanami Zjednoczonymi, ale między ChRL a społecznością transatlantycką, związaną wspólnymi wartościami, interesami i historią, co z kolei mogłoby być wykorzystywane do identyfikowania i wspierania możliwości konstruktywnej współpracy. Kolejnym proponowanym rozwiązaniem miało być pogłębienie swojego zaangażowania z partnerami z regionu Indo-Pacyfiku, z którymi od połowy drugiej dekady XXI w. sojusz budował relacje, tj. Australią, Nową Zelandią, Republiką Korei, Japonią i Mongolią. Wymiar konsultacyjny tych relacji powinien być uzupełniany bardziej regularnymi i solidniejszymi ćwiczeniami wojskowymi (zwłaszcza lotniczymi, morskimi i sił specjalnych) oraz operacjami, w tym mającymi na celu zapewnienie swobody żeglugi, co z kolei miało zwiększyć transparentność działań sojusznicznych i pozwolić docelowo na zbudowanie zaufania pomiędzy stronami. Innym pomysłem było założenie w regionie Indo-Pacyfiku ciała zajmującego się integracją i budowaniem współpracy – Centrum Doskonałości (COE), a także ustanowienie kwatery wojskowej (w COE lub w Dowództwie Pacyfiku Stanów Zjednoczonych), co mia-

³⁷ I. Brzezinski, *NATO's role in a transatlantic strategy on China* [1 VI 2020], <https://www.atlanticcouncil.org/blogs/new-atlanticist/natos-role-in-a-transatlantic-strategy-on-china/> (10 VIII 2023).

łoby przyczynić się do ułatwienia i sprawniejszego koordynowania ćwiczeń i operacji NATO oraz do zwiększenia świadomości Sojuszu na temat rozwoju sytuacji w tym regionie. Zinstytucjonalizowanie mogłoby bowiem wzmocnić obecność NATO w tym regionie oraz pogłębić współpracę z partnerami.

Biorąc pod uwagę dynamiczne zmiany w przestrzeni międzynarodowej, jakich świadkami byliśmy od czasu powstania tych propozycji, należy wskazać, co wydaje się jeszcze działaniem możliwym do podjęcia. Wojna w Ukrainie obnażyła słabość partnerstwa strategicznego, jakim związane były Pekin i Moskwa. Chociaż przed 24 II 2022 r. oba kraje współpracowały ze sobą na warunkach zbliżonych do sojuszu o nieokreślonym kształcie, kooperacja ta miała raczej korzenie w tych samych założeniach polityki jak antyamerykanizm czy chęć zachowania statusu mocarstwa niż realnego sojuszu opartego na wzajemnych gwarancjach w sektorze bezpieczeństwa. Obecnie Rosja odgrywać może co najwyżej rolę *junior partnera*, poddając się niejako uzależnieniu od decyzji KPCh. Idąc za Michałem Lubiną, „(...) relacje rosyjsko-chińskie poniekąd zatoczyły koło. Gdy zaczynały się w XVII-XVIII wieku, Chiny były ewidentnie silniejsze od Rosji. Były wtedy potęgą, a Rosja była słabsza – przynajmniej w swojej azjatyckiej części. Przez dwa następne stulecia to Rosja była silna. Teraz znów przewagę mają Chiny”³⁸. Decyzje podjęte na szczycie NATO w Wilnie podkreślają zaangażowanie Sojuszu w stabilizację sytuacji bezpieczeństwa na jego obszarze traktatowym, zaznaczając jednocześnie potrzebę adaptacji do nowych wyzwań, zidentyfikowanych (zbyt późno) w Madrycie w 2022 r. Szczyt w Wilnie poświęcony był przede wszystkim kwestiom gwarancji bezpieczeństwa dla Ukrainy oraz obecnych członków, a także skupiał się na środkach mających na celu dalsze wzmocnienie odstraszenia i postawy obronnej NATO we wszystkich domenach, w tym wzmocnienie wschodniej flanki (potencjalne rozbudowanie batalionowych grup bojowych do formatu brygady) oraz całego systemu odstraszenia i obrony, chociażby poprzez nowe plany regionalne czy sojusznicze siły reagowania (*Allied Reaction Force*)³⁹. Chociaż NATO nie jest w obecnej sytuacji gotowe poświęcić się wyzwaniom, jakie stanowi umacniająca się rola Pekinu, dla polityki sojuszniczej

(...) ważna była obecność na Litwie szefów rządów i państw czterech partnerów z obszaru Indo-Pacyfiku (IP4) – Australii, Japonii, Nowej Zelandii i Korei Południowej. NATO od 2019 r. zdaje się obserwować wydarzenia związane z tym rejonem, monitorując przede wszystkim działania ze strony Chińskiej Republiki

³⁸ J. Majmurek, *Rosja tak bardzo nie chciała być młodszym partnerem Zachodu, że stała się giermkim Chin* [WYWIAD] [11 XII 2022], <https://oko.press/rosja-tak-bardzo-nie-chciala-byc-młodszym-partnerem-zachodu-ze-stala-sie-giermkim-chin-wywiad> (13 VIII 2023).

³⁹ *Vilnius Summit Communiqué* [11 VII 2023], https://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_217320.htm?utm_source=multichannel&utm_medium=smc&utm_campaign=230-711%26vilnius%26summit%26declaration (13 VIII 2023).

Ludowej. Sojuszowi zależy na jak najsprawniej działającym dialogu i współpracy z partnerami, co pozwoli na lepsze przygotowanie organizacji do stawiania czoła wyzwaniom przyszłości, związanymi z aspiracjami Pekinu⁴⁰.

Poza istniejącą już siecią partnerów, w regionie widoczna jest także nieformalna i doraźna z innymi aktorami, takimi jak Indie. Niemniej jednak, decyzje Sojuszu wobec dalszej współpracy z państwami azjatyckimi powinny być dyktowane świadomością polityki prowadzonej przez Chińską Republikę Ludową.

Mając na względzie niechęć Państwa Środka do wiązania się w sojusze, koalicje i partnerstwa, pomysł utworzenia Rady NATO-ChRL zdaje się dziś być jedynie bezrefleksyjną mrzonką. Zarówno NATO, jak i Pekin, powinny stale obserwować swoje kroki, utrzymując względnie możliwy dialog – również za pomocą innych ciał i formatów. Możliwość utworzenia Rady Partnerstwa NATO-(Indo)-Pacyfik, sformalizowałaby współpracę w regionie, a także znacznie umożliwiłaby regularny dialog z partnerami z regionu Indo-Pacyfiku na tematy takie jak współpraca technologiczna i łączenie badań i rozwoju w wybranych dziedzinach. Utworzenie takiego ciała mogłoby przynieść korzyści obu stronom, przede wszystkim do realizacji swoich partykularnych interesów. Sojusz Północnoatlantycki, czerpiąc z pomysłów I. Brzezińskiego dotyczących utworzenia COE oraz regionalnej kwatery, mógłby dzięki współpracy w ramach *Individually Tailored Partnership Programme* (ITPP) podnosić swoją świadomość wobec sytuacji w regionie, wzmacniając jednocześnie swoje relacje z azjatyckimi sojusznikami⁴¹. To właśnie przede wszystkim w regionie Indo-Pacyfiku krzyżują się interesy Sojuszu i ChRL. Są to głównie zagadnienia gospodarcze, ze względu na fakt, iż zarówno Chiny, jak i kraje członkowskie NATO prowadzą duże transakcje handlowe i inwestycje na całym świecie, ze szczególnym uwzględnieniem wspomnianego regionu. Wzrost chińskiej gospodarki i rosnąca rola Chin w globalnych łańcuchach dostaw mogą wpływać na różne aspekty gospodarcze i handlowe interesujące dla państw NATO. Dla Pekinu powstanie Rady z azjatyckimi sojusznikami mogłoby zostać odebrane jako element ekspansjonistycznej polityki Sojuszu. NATO postrzegane jest jako ciało budujące bezpodstawne oskarżenia wobec ChRL dotyczące współpracy z państwami autorytarnymi czy agresywnego używania nowych technologii przez Pekin. ChRL podkreśla zarzuty stosowania przez państwa sojusznicze prowokacyjnej retoryki weń wymierzonej, posługiwania się przestarzałą zimnowojenną mentalnością oraz dążenia do siania chaosu w regionie Azji i Pacyfiku,

⁴⁰ A. Homańska, *Wilno. Rozbiegówka do Waszyngtonu* [16 VII 2023], <https://mlodziopolityce.pl/wilno-rozbiegowka-do-waszyngtonu/> (9 VIII 2023).

⁴¹ *Individually Tailored Partnership Programme between NATO and Japan for 2023-2026* [12 VI 2023], https://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_217797.htm?selectedLocale=en (2 VIII 2023).

ani w żadnym innym miejscu na świecie⁴². Trudno jest jednakże jednoznacznie określić, który z aktorów prowadzi politykę ekspansjonistyczną. NATO powiększa swoje terytorium poprzez przyjmowanie nowych członków, jednak ze względu na swój defensywny charakter, powiększanie obszaru nie ma charakteru związanego *stricte* z ekspansją. W przypadku ChRL z kolei, określenie to może być stosowane w kontekście jej dążeń do rozwoju gospodarczego, geopolitycznych interesów, a także rosnącej roli na arenie międzynarodowej. Można zatem zaryzykować stwierdzenie, że obaj aktorzy dokonują zredefiniowanej ekspansji, lecz odbiór ich wzajemnej polityki opiera się przede wszystkim na dyskursach stosowanych przez obie strony.

Zakończenie

Wracając do hipotezy przedstawionej na początku pracy, niemożliwe jest utrzymanie przez żadnego aktora sceny międzynarodowej długoterminowej strategii bez dokonania niezbędnych modyfikacji – należy podkreślić wielowymiarowy charakter wzajemnych oddziaływań, usieciwienie całego systemu. Wojna rosyjsko-ukraińska, której pełnoskalowy wymiar obserwujemy od 2022 r., jako pierwszy tego typu konflikt w Europie od czasów zakończenia II wojny światowej wstrząsnął strategiami państw oraz organizacji, kwestionując dotychczasowe sojusze, relacje ekonomiczne czy uwypuklając – po raz kolejny – reliktyczny charakter ciał takich jak Rada Bezpieczeństwa ONZ czy Organizacja Współpracy i Bezpieczeństwa w Europie. Implikacje tego konfliktu wymagają zarówno od NATO jako monolitu sojuszniczego, jak i ChRL redefinicji celów i zagrożeń. Podczas rozważań nad przyszłością stosunków NATO-ChRL należy wziąć pod uwagę szereg kwestii, przede wszystkim pozbywając się jednak jednostronnej optyki. Biorąc pod uwagę politykę niewiązania się w sojusze Pekinu, a także nierówną relację ChRL z „partnerami” takimi jak Rosja czy państwa afrykańskie, należy odrzucić ideę budowy sformalizowanej współpracy pomiędzy Pekinem a Sojuszem. Chociaż w podejściu rewizjonistów chińska bezaliansowość przynosi więcej strat niż pożytku, przedstawiciele szkół niepopierających tego typu współpracy argumentują jednak, że formalny sojusz odbiega od fundamentalnych zasad niezależności i samowystarczalności, którymi historycznie kierowała się chińska polityka zagraniczna. Obecnie, spośród szeregu alternatywnych strategii, które miałyby zastąpić lub uzupełnić strategię braku sojuszu, takich jak quasi-sojusze, koalicje i partnerstwa strategiczne, władze ChRL nie zdają się być skłonne do „pozbawienia się” całkowitej niezależności w procesach decyzyjnych. Choć w krótkim czasie nie doprowadzi to do drastycznych zmian w polityce, debata

⁴² Foreign Ministry Spokesperson....

wokół strategii braku sojuszu ma istotne implikacje dla zrozumienia zachowań Pekinu w polityce zagranicznej, a także ich relacji z innymi mocarstwami i krajami sąsiadującymi. Wyzwaniem dla Strategii Bezpieczeństwa Państwa Środka zdają się być dużo bardziej skorelowane nie tylko z twardym bezpieczeństwem i kwestiami wojskowymi, ale także z rozwojem technologii, cyberbezpieczeństwem i rozwojem sieci. Co więcej, gospodarka – w szczególności w ramach realizacji Planów Pięcioletnich – odgrywa ogromną rolę, której żadna ze stron nie może przeoczyć. Parafrazując założenia François Heisbourga⁴³ można stwierdzić, że od 2014 r. i rosyjskiej agresji na Krym mamy do czynienia z NATO w formule 3.0, które po 2022 r. weszło w nową fazę tegoż etapu. Należy jednak podkreślić, że w celu efektywnej kooperacji z sojusznikami azjatyckimi, a także ochrony interesów państw członkowskich Sojuszu, NATO powinno kontynuować prowadzony już dialog i aktywnie obserwować działania Pekinu w regionie oraz na arenie międzynarodowej, prowadząc tym samym do przeformułowania się w strukturę NATO 4.0. Tym razem jednak sojusznicy powinni wyciągnąć wnioski z ostatniej dekady i nie pozwolić sobie przespąć momentu, w którym muszą być najbardziej czujni i reaktywni. A to wymaga sprawnego działania w obu pionach – cywilnym oraz wojskowym, prowadzenia dialogu dyplomatycznego, a także znalezienia odpowiedzi na fundamentalne pytanie, które może określić całą przyszłość Sojuszu – czy NATO może mówić jednym głosem, czy też decyzje i działania uzależnione są od partykularnych interesów każdego z państw członkowskich.

Abstract

Agnieszka Homańska

The impact of Russian aggression against Ukraine on NATO-People's Republic of China relations. Challenges for security strategy

The dynamically changing international situation requires international relations actors to be ready to constantly change and adapt their strategies. This article aims to look at the relationship of the People's Republic of China with the North Atlantic Alliance, taking into account the implications of a full-scale Russian aggression against Ukraine in 2022. NATO is increasingly actively pursuing its Strategic Concept, with the primary focus now on ensuring the security of allies within the treaty area. One of the different – but extremely important – chal-

⁴³ F. Heisbourg, *NATO 4.0: The Atlantic Alliance and the Rise of China*, „Survival” 2020, vol. 62, s. 83-102.

lenges for the Alliance is the PRC, which is systematically pursuing its policy objectives, building its international position, and taking advantage of the opportunities presented by the Russian-Ukrainian conflict. The purpose of this paper is to examine whether NATO's response to current challenges and its capacity for an Allied response can affect the security strategies of both NATO and the PRC. The first part of the paper examines the theoretical approaches of Chinese scholars to the policy of non-alignment (nonalignment). This will be followed by an analysis of the approach of NATO member states to the challenge posed by the PRC, as well as the significance of the existence and functioning of the alliance from Beijing's point of view. Before pointing out conclusions, the author will highlight the impact of Russia-PRC relations in the face of the ongoing war, as well as confront already existing ideas about potential cooperation or coexistence between NATO and the PRC in the region. It will conclude with conclusions on NATO's actions and policy evolution, along with general recommendations, taking into account the most important challenges.

Keywords: People's Republic of China, NATO, United States, Russia, war, security, alliance

References

- [EWB Interview] *Legarda: China's security engagement in Balkans has implications for NATO* [6 VIII 2021], <https://europeanwesternbalkans.com/2021/08/06/ewb-interview-legarda-chinas-security-engagement-in-balkans-has-implications-for-nato/>.
- 'Unity of NATO' a disguise of its existential crisis [30 VI 2022], <https://www.global-times.cn/page/202206/1269395.shtml>.
- Adamczyk, M., *Dwadzieścia lat minęło... I co dalej? O kluczowych wyzwaniach w ramach współczesnych stosunków Chiny – NATO*, [in:] *Transformacja Organizacji Traktatu Północnoatlantyckiego a uwarunkowania wewnętrzne i zewnętrzne tego procesu*, eds. M. Kulczycki & M. Musioł, Toruń 2020.
- Biberaj, E., *Albania and China: a study of an unequal alliance*, Boulder 1986.
- Bogusz, M., *Chiny po XX Zjeździe KPCh: nowy etap rewolucji Xi Jinpinga* [7 XI 2022], <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/komentarze-osw/2022-11-07/Chiny-po-xx-zjezdzie-kpch-nowy-etap-rewolucji-xi-jinpinga>.
- Brussels Summit Communiqué* [14 VI 2021], https://www.nato.int/cps/en/natohq/news_185000.htm.

- Brzezinski, I., *NATO's role in a transatlantic strategy on China* [1 VI 2020], <https://www.atlanticcouncil.org/blogs/new-atlanticist/natos-role-in-a-transatlantic-strategy-on-china/>.
- Czajkowski, M., *Obrona przeciwrakietowa NATO jako czynnik wzmacniający transatlantycką więź w dziedzinie bezpieczeństwa*, „Krakowskie Studia Międzynarodowe” 2014, nr 4.
- Degang, S., *Lun „zhunlianmeng” zhanlue* [On Quasi-Alliance Strategy], „Shijie Jingji yu Zhengzhi [World Economics and Politics]” 2011, no. 2.
- EU-China Strategic Outlook: Commission and HR/VP contribution to the European Council (21-22 March 2019)* [12 III 2019], https://commission.europa.eu/publications/eu-china-strategic-outlook-commission-and-hrvp-contribution-european-council-21-22-march-2019_en.
- Feng, H. & He, K., *Why Chinese International Relations (IR) matter*, „Working Paper Series” 2016, no. 1.
- Foreign Ministry Spokesperson Wang Wenbin's Regular Press Conference on July 12, 2023* [12 VII 2023], https://www.fmprc.gov.cn/mfa_eng/xwfw_665399/s25-10_665401/202307/t20230712_11112244.html.
- Heisbourg, F., *NATO 4.0: The Atlantic Alliance and the Rise of China*, „Survival” 2020, vol. 62.
- Homańska, A., *Wilno. Rozbiegówka do Waszyngtonu* [16 VII 2023], <https://mlozdiopolityce.pl/wilno-rozbiegowka-do-waszyngtonu/>.
- Individually Tailored Partnership Programme between NATO and Japan for 2023-2026* [12 VI 2023], https://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_217797.htm?selectedLocale=en.
- Kaczyński, P.M., *How China lost Central Europe* [15 VIII 2022], <https://balkaninsight.com/2022/08/15/how-china-lost-central-europe/>.
- Kjeldsen, M. & Petersen, F.A., *China and NATO: Room for Partnership?*, [in:] *Cooperative Security: NATO's Partnership Policy in a Changing World*, ed. T. Flockhart, Kopenhagen 2014.
- Kuo, M.A., *NATO and the China Challenge* [12 IV 2023], <https://thediplomat.com/2023/04/nato-and-the-china-challenge/>.
- Kupiecki, R., *Organizacja Traktatu Północnoatlantyckiego*, Warszawa 2016.
- Louis, L., *The outlines of a European policy on the Indo-Pacific* [26 XII 2020], <https://www.lowyinstitute.org/the-interpreter/outlines-european-policy-in-do-pacific>.
- Lüthi, L.M., *The Sino-Soviet split: Cold War in the Communist World*, Princeton 2009.
- Majmurek, J., *Rosja tak bardzo nie chciała być młodszym partnerem Zachodu, że stała się giermkim Chin* [WYWIAD] [11 XII 2022], <https://oko.press/rosja-tak-bardzo-nie-chciala-byc-mlodszy-partnerem-zachodu-ze-stala-sie-giermkim-chin-wywiad>.

- NATO 2022 *Strategic Concept* [30 VI 2022], <https://www.nato.int/strategic-concept/>.
- Partners* [27 III 2020], <https://www.nato.int/cps/en/natohq/51288.htm>.
- Polit, J., *Chiny*, Warszawa 2004.
- Ruonan, L. & Feng, L., *To ally or not to ally? Debating China's non-alliance strategy in the twenty-first century*, [in:] *Chinese Scholars and Foreign Policy. Debating International Relations*, eds. H. Feng, K. He & Y. Xuetong, Londyn 2020.
- Shambaugh, D., *Coping with a conflicted China*, „The Washington Quarterly” 2011, vol. 34, issue 1.
- Shengxiang, L., *Zhongguo shixing daguo waijiao zhanlue weishishangzao [It Is Too Early for China to Adopt a Major-power Strategy]*, „Shijie jingji yu zhengzhi [World Economics and Politics]” 2000, no. 7.
- Sherwood-Randall, E.D., *Is NATO dead or alive?* [1 IV 2018], <https://www.belfer-center.org/publication/nato-dead-or-alive>.
- Soja, P., *Polityka Zagraniczna Demokratycznej Kampuczy w latach 1975-1979*, „Przegląd Geopolityczny” 2017, t. 20.
- Vilnius Summit Communiqué* [11 VII 2023], https://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_217320.htm?utm_source=multichannel&utm_medium=smc&utm_campaign=230711%26vilnius%26summit%26declaration.
- White Paper China's Peaceful Development* [6 IX 2011], http://mk.china-embassy.gov.cn/eng/xwdt/201109/t20110907_2541979.htm.
- Xiang, L., *'Body' of NATO continues, but 'soul' elusive* [26 VI 2022], <https://www.globaltimes.cn/page/202206/1269046.shtml>.
- Xijin, H., *A disgusting performance for US to use NATO to confront China* [13 VII 2022], <https://www.globaltimes.cn/page/202307/1294261.shtml>.
- Xuetong, Y., *Lishi de guansing [The Inertia of the History]*, Pekin 2013.
- Xuetong, Y., *Quanli zhongxin zhuanqi yu guoji tixi zhuanbian [The Shift of World Center and the Change of International System]*, „Dangdai Latai Journal of Contemporary Aisa-Pacific Studies” 2013, no. 6.

Agnieszka Homańska – lic. lingwistyki stosowanej, Wydział Nauk Politycznych i Studiów Międzynarodowych Uniwersytetu Warszawskiego. ORCID: 0000-0003-2273-7903

Tomasz Wójtowicz

Bitwa o Tajwan, czyli jak mogłaby wyglądać chińska inwazja na „zbuntowaną prowincję”

Abstrakt

Niniejszy artykuł opisuje możliwy przebieg bitwy o Tajwan. W pracy przedstawiona została chińska polityka wobec Tajwanu, wnioski z gier wojennych przeprowadzonych przez Pentagon, Chińską Armię Ludowo-Wyzwoleńczą (PLA) oraz cywilne think tanki, potencjał militarny obu stron oraz scenariusz bitwy. W czasie badań właściwych korzystano z opracowań i artykułów, jakie ukazały się na łamach: „Forbes”, „Business Insider”, „Taiwan News”, „Lowy Institute”, „War on the Rocks”, „NBC News”, „China Power”, „Military Times”, „Reuters”, „Daily Guardian”, raportów think tanków takich jak: The Center for Strategic and International Studies, The Atlantic Council oraz RAND, raportów Kongresu Stanów Zjednoczonych oraz raportów Military Balance. Szczególnie użytecznym źródłem wiedzy okazała się książka *The Chinese Invasion Threat: Taiwan's Defense and American Strategy in Asia*, którą napisał Ian Easton. Zdaniem autora niniejszego artykułu „siłowe rozwiązanie” kwestii tajwańskiej przez Pekin jest możliwe w przyszłości i świat zachodni powinien poważnie analizować jego możliwy przebieg. Świadczą o nim liczne wypowiedzi chińskich polityków, dążenie do zmiany obecnego globalnego układu sił, ciągły wzrost potęgi gospodarczej Państwa Środka, rozbudowa zdolności do projekcji siły PLA pod kątem inwazji na „zbuntowaną prowincję”, regularnie prowadzone gry wojenne oraz naruszenia tajwańskiej strefy identyfikacji powietrznej. Gdyby doszło do bitwy o Tajwan, z punktu widzenia Chińskiej Republiki Ludowej kluczowe będzie doprowadzenie do izolacji wyspy, szybkiego wyeliminowania za pomocą ataków raketowych i cyberataków obrony przeciwlotniczej i przeciwraketowej przeciwnika, sparaliżowanie systemu dowodzenia, zdobycie panowania w powietrzu, a następnie desant na plaże, z których prowadzone byłyby operacje w głąb lądu. Z punktu widzenia Sił Zbrojnych Republiki Tajwanu (ROC) natomiast najważniejsze będzie przetrwanie pierwszych dni zmasowanych ataków powietrznych i raketowych. Rozproszenie sił, a następnie atakowanie przeciwnika tam, gdzie jest on słaby –

strącanie wybranych samolotów i helikopterów, zatapianie okrętów na Cieśninie Tajwańskiej, przerywanie linii zaopatrzenia, a następnie zadawanie jak największych strat w czasie walk na lądzie.

Słowa kluczowe: Tajwan, Chiny, inwazja, siły zbrojne, desant

Wstęp

Światowa konfrontacja geopolityczna prowadzona między mocarstwami morskimi (Stanami Zjednoczonymi i ich sojusznikami w Europie i Azji) oraz rewizjonistycznymi mocarstwami lądowymi (Rosja, Chiny) doprowadziła do powstania dwóch aktywnych uskoków geostrategicznych – zachodniego i wschodniego. Zachodni obejmuje pas ziem od Finlandii, przez państwa bałtyckie, Polskę, Ukrainę, Kaukaz, Bliski Wschód po Somalię. Wschodni rozciąga się od granic między USA a Rosją na północy do Oceanu Indyjskiego na południu. Na obszarach tych w najbliższym czasie może dochodzić do konfliktów, w których strony dążyć będą do utrzymania bądź zmiany globalnego układu sił, powiększenia własnego terytorium metodami dominacji, aneksji i okupacji, czy zwiększenia stref wpływu¹. Wybuch wojny rosyjsko-ukraińskiej 24 II 2022 r. postawił uzasadniony znak zapytania nie tylko nad możliwością wybuchu kolejnych wojen na zachodnim uskoku geostrategicznym (państwa bałtyckie, Mołdawia, Polska), ale także konfliktów na wschodnim uskoku geostrategicznym. Najbardziej prawdopodobnym miejscem, w którym może dojść do starcia jest Tajwan. Celem niniejszego artykułu nie jest analiza możliwych scenariuszy siłowego podporządkowania sobie Tajwanu przez Chiny (blokada morska, konflikt zbrojny o małej intensywności, konflikt zbrojny o dużej intensywności, konflikt krótki, czy konflikt długi) lecz przedstawienie przebiegu pełnoskalowej inwazji PLA na „zbuntowaną prowincję”. Niniejsza analiza zawiera również kilka istotnych ograniczeń. Po pierwsze, zakłada, że Tajwan będzie bronił się sam, bez czynnego udziału Stanów Zjednoczonych (w pracy znajdują się odniesienia do Sił Zbrojnych USA lecz nie zakłada ich udziału w wojnie). Po drugie, nie zakłada użycia broni atomowej. Po trzecie wreszcie, koncentruje się wyłącznie na możliwym przebiegu walk, bez opisywania dalszego scenariusza obejmującego okupację, zwalczanie partyzantki oraz operacji wyzwolenia Tajwanu przez wojska amerykańskie i ich sojuszników. Na wstępnym etapie badań autor postawił główne pytanie badawcze oraz kilka pytań szczegółowych. Główne pytanie badawcze sformułowano w następujący sposób: Jak mogłaby przebiegać chińska inwazja na Tajwan z wykorzystaniem

¹ M. Hafezenia, *Active Geostrategic Faults in the World*, <https://www.geopolitic.ro/2018/11/active-geostrategic-faults-world-2/> (25 VII 2023).

całego konwencjonalnego potencjału, jakim dysponuje PLA? Pytania szczegółowe natomiast: Jaka jest polityka Pekinu wobec Taipei? Jakim potencjałem wojskowym dysponują obie strony? Jakie wnioski wynikają z przeprowadzonych gier wojennych? W trakcie badań właściwych wykorzystano metodę analizy przyczynowo-skutkowej, metodę badania dokumentów, metodę monograficzną, metodę wnioskowania, metodę uogólniania oraz metodę krytycznej analizy dokumentów. Całość pracy składa się ze wstępu, zakończenia oraz czterech części merytorycznych. Pierwsza poświęcona została polityce Chin wobec Tajwanu oraz wzrostowi napięcia, do jakiego doszło w ciągu ostatnich lat. Druga przedstawia wnioski z przeprowadzonych w Stanach Zjednoczonych i Chinach gier wojennych. Trzecia charakteryzuje siły, jakie mogłyby wziąć udział w wojnie. Czwarta z kolei jest opisem przebiegu bitwy o Tajwan.

W kierunku wojny? Polityka Chin wobec Tajwanu

Polityka podporządkowania Tajwanu, nazywana także polityką „jednych Chin”, realizowana jest przez Pekin od 1949 r., czyli od momentu powstania Chińskiej Republiki Ludowej. Pierwsze plany inwazji na Tajwan powstały już na początku lat 50. XX w. opracowane przez gen. Su Yu – dowódcę wschodniej armii polowej w czasie wojny domowej, a następnie szefa sztabu PLA. Zakładał on serie bitew o łańcuch wysp otaczających Tajwan, a następnie masowy desant na północno-zachodnim wybrzeżu Tajwanu. Gen. Su w pierwszym rzucie miał zamiar wysłać od 200 do 360 tys. żołnierzy, którzy mieli opanować 4-8 plaż. Za nimi miała podążać druga fala wojsk. Jej zadaniem miało być dotarcie do opanowanych przyczółków, a następnie kontynuowanie ofensywy w głąb lądu. W tym samym czasie planowano przeprowadzenie ataku za liniami przeciwnika przez 25-tys. oddział wojsk powietrznodesantowych. Komandosi mieli zostać zrzućeni we wschodnich częściach wyspy, a następnie okrążyć stolicę państwa. Plan zakładał, że operacja zajmie do piętnastu dni i będzie kosztować życie ok. 100 tys. żołnierzy PLA. Zdaniem badaczy są to dane jednak zbyt optymistyczne dla strony chińskiej. Biorąc pod uwagę jej ówczesny stan technicznych i poziom przeszkolenia rezerwistów, należy oczekiwać, że operacja zakończyłaby się upokarzającą porażką².

Przez wiele lat ryzyko wybuchu wojny wydawało się niewielkie ze względu na słabość Chińskiej Armii Ludowo-Wyzwoleńczej, spory z sąsiadami (Indie, Wietnam, Związek Radziecki), czy skupienie się przede wszystkim na szybkim wzroście gospodarczym. W ciągu ostatnich lat jednak wizja bitwy o Tajwan stała się coraz bardziej realna. Wpływ miały na to co najmniej trzy czynniki: coraz

² I. Easton, *The Chinese Invasion Threat: Taiwan's Defense and American Strategy in Asia*, Manchester 2017, s. 27.

częściej pojawiające się raporty służb wywiadowczych wskazujące na trwające przygotowania do wojny, deklaracje i wypowiedzi chińskich urzędników państwowych niewykluczające siłowego rozwiązania kwestii tajwańskiej oraz rosnąca potęga PLA³.

W obliczu eskalacji napięcia między Chinami a Tajwanem zastępca dyrektora CIA David Cohen podkreślił, że Xi Jinping rozkazał PLA rozpoczęcie przygotowań do zajęcia wyspy przez rok 2027. Nie oznacza to jednak, że decyzja o inwazji została podjęta, a konkretna data wyznaczona. Chiński przywódca będzie wciąż dążył do podporządkowania sobie Tajwanu metodami pozamilitarnymi, plany wojskowe należy traktować jako alternatywne rozwiązanie, z którego Xi może skorzystać, jeśli uzna, że dotychczasowa strategia nie przynosi rezultatów⁴. Potwierdzają to wypowiedzi samego przywódcy Państwa Środka, który na XX Zjeździe Komunistycznej Partii Chin powiedział, że Chiny dążą do pokojowego zjednoczenia, ale nigdy nie zrezygnują z możliwości użycia siły oraz zastrzegają sobie prawo do podjęcia wszelkich niezbędnych środków⁵.

Jedną z najczęstszych form nacisku na Tajwan stosowaną regularnie od kilku lat jest naruszanie tajwańskiej strefy identyfikacji powietrznej (ADIZ)⁶ przez chińskie siły powietrzne. Od września 2020 r. tajwańskie Ministerstwo Obrony Narodowej zaczęło publikować raporty na temat samolotów PLA, które naruszają ADIZ. Jak się okazuje, loty odbywają się niemal codziennie. W 2020 r. PLA przeprowadziła 380 naruszeń strefy ADIZ, w 2021 r. liczba ta wzrosła ponad dwukrotnie do 960, w 2022 r. z kolei wyniosła aż 1727 lotów⁷. Intensywność naruszeń ADIZ zależy m.in. od działań politycznych, jakie podejmuje Taipei, szczególnie w zakresie relacji ze Stanami Zjednoczonymi. Dnia 5 VIII 2022 r. zidentyfikowano 49 samolotów, które pojawiły się w okolicach Tajwanu w odpowiedzi na wizytę ówczesnej przewodniczącej Izby Reprezentantów Nancy Pelosi. Natomiast 25 XII tego samego roku 47 samolotów weszło do strefy identyfikacji powietrznej jako

³ T.R. Heath, *Is China Planning To Attack Taiwan? A Careful Consideration of Available Evidence Says No*, <https://warontherocks.com/2022/12/is-china-planning-to-attack-taiwan-a-careful-consideration-of-available-evidence-says-no/> (9 VII 2023).

⁴ *China wants its military to develop ability to seize Taiwan by 2027*, <https://theguardian.com/china-wants-its-military-to-develop-ability-to-seize-taiwan-by-2027/> (7 VII 2023).

⁵ Y.L. Tian, B. Blanchard, *China will never renounce right to use force over Taiwan, Xi says*, <https://www.reuters.com/world/china/xi-china-will-never-renounce-right-use-force-over-taiwan-2022-10-16/> (7 VII 2023).

⁶ Strefa obejmująca Tajwan, okoliczne wody oraz część Chin kontynentalnych. Nie jest ona terytorialną przestrzenią powietrzną kraju w rozumieniu prawa międzynarodowego. Traktowana jest ona jako strefa buforowa bezpieczeństwa, w której monitoruje się nadlatujące samoloty wojskowe.

⁷ D.R. Depetris, *A Chinese invasion of Taiwan isn't inevitable*, <https://www.lowyinstitute.org/the-interpreter/chinese-invasion-taiwan-isn-t-inevitable> (6 VII 2023).

reakcja na uchwalenie amerykańskiej ustawy National Defense Authorization Act, która zawierała wiele zapisów dotyczących wspierania Tajwanu przez USA⁸.

Nieuchronność wojny o Tajwan przewidywał adm. Philip S. Davidson piastujący w latach 2018-2021 funkcję szefa Dowództwa Indo-Pacyfiku. Zeznając przed senacką Komisją Sił Zbrojnych, powiedział, że do wojny może dojść nie w ciągu najbliższej dekady, ale sześciu lat. W jego opinii polityka „strategicznej dwuznaczności” Stanów Zjednoczonych wobec Tajwanu pomogła temu krajowi pozostać niezależnym od Chin kontynentalnych, jednak w obliczu zbliżającego się konfliktu powinna ulec przeglądowi. Dodał również, iż zasadne wydaje się wesprzeć Taipei nowymi dostawami broni oraz rozbudować komponent systemu antyrakietowego Aegis Ashore na wyspie Guam, który odciąży trzy niszczyciele rakietowe oraz da możliwość wykorzystania ich przez U.S. Navy w innych celach⁹. Podobne zdanie wyraził czterogwiazdkowy generał Mike Minihan stojący na czele Air Mobility Command (Dowództwo Mobilności Powietrznej)¹⁰, odpowiedzialny za transport i tankowanie samolotów Sił Powietrznych USA. W 2023 r. do prasy dostała się treść wewnętrznej notatki generała skierowana do jego podwładnych, w której przewidywał, że będzie brał udział w realnej wojnie w 2025 r. Jego zdaniem Chiny wykorzystają moment zamieszania politycznego w USA po wyborach prezydenckich w 2024 r. i zdecydują się uderzyć na Tajwan¹¹. Obawy odnoszące się do obecnej i przyszłej polityki zagranicznej Państwa Środka nie dotyczą wyłącznie amerykańskich wojskowych. Badania opinii publicznej w Australii przeprowadzone przez Lowy Institute w 2022 r., wskazują, że dwie trzecie obywateli tego kraju postrzega Chiny jako zagrożenie dla bezpieczeństwa narodowego. Z kolei 33% jest odmiennego zdania i uważa, że relacje z Chinami są szansą dla rozwoju gospodarczego Australii. Co więcej, po raz pierwszy większość Australijczyków (51%) opowiedziałaby się za użyciem wojska, gdyby Pekin zdecydował się użyć siły wobec Tajwanu, a Stany Zjednoczone stanęłyby po stronie swojego sojusznika¹².

⁸ B. Lewis, 2022 in *ADIZ Violations: China Dials Up the Pressure on Taiwan*, <https://chinapower.csis.org/analysis/2022-adiz-violations-china-dials-up-pressure-on-taiwan/> (6 VII 2023).

⁹ M. Shelbourne, *Davidson: China Could Try to Take Control of Taiwan In 'Next Six Years'*, <https://news.usni.org/2021/03/09/davidson-china-could-try-to-take-control-of-taiwan-in-next-six-years> (5 VII 2023).

¹⁰ Air Mobility Command jest jednym z najważniejszych dowództw Sił Zbrojnych USA. Do jego zadań należy m.in.: rozmieszczenie wojsk amerykańskich w dowolnym miejscu na świecie w ciągu kilku godzin, tankowanie w powietrzu, czy ewakuacja rannych z pola bitwy. Służy w nim ponad 50 tys. żołnierzy wyposażonych w prawie 500 samolotów.

¹¹ C. Kube, M. Gains, *Air Force general predicts war with China in 2025, tells officers to prep by firing 'a clip' at a target, and 'aim for the head'*, <https://www.nbcnews.com/politics/national-security/us-air-force-general-predicts-war-china-2025-memo-rcna67967> (5 VII 2023).

¹² N. Kassam, *Australians worry about China and muscle-flexing over Taiwan*, <https://www.lowy-institute.org/the-interpretor/australians-worry-about-china-and-muscle-flexing-over-taiwan> (5 VII 2023).

Stany Zjednoczone sukcesywnie zwiększają swoją obecność wojskową na zachodnim Pacyfiku. Jednym z przykładów było podjęcie decyzji o utworzeniu jednostki szybkiego reagowania Korpusu Piechoty Morskiej (Marine Littoral Regiment) w bazie wojskowej na wyspie Okinawa. Jednostka ma liczyć 1800-2000 żołnierzy i operować nie tylko na Okinawie, ale także na innych okolicznych wyspach. Jej zadaniem w czasie wojny ma być niszczenie okrętów przeciwnika z lądu oraz wspieranie własnych sił morskich. Podobna jednostka powstała już na Hawajach, a kolejna być może powstanie na wyspie Guam na bazie dwóch stacjonujących tam regimentów¹³. Aby zniechęcić Chiny do podejmowania kroków zmierzających do konfrontacji militarnej, administracja Joe Bidena wydała szereg oświadczeń podkreślających gotowość Stanów Zjednoczonych do niesienia pomocy wojskowej Tajwanowi w momencie inwazji.

Wnioski z dotychczas przeprowadzonych gier wojennych

Po zamachach na World Trade Center oraz rozpoczęciu przez Stany Zjednoczone światowej wojny z terroryzmem, w amerykańskich ośrodkach analitycznych cywilnych i wojskowych nastąpił spadek zainteresowania grami wojennymi. Koncentrowano się wówczas na metodach zwalczania terroryzmu oraz strategiach kontrpartyzanckich. Sytuacja ta uległa zmianie od 2015 r., kiedy ówczesny zastępca sekretarza obrony Robert Work i wiceprzewodniczący Kolegium Połączonych Szefów Sztabów gen. Paul Selva na łamach „War on the Rocks” napisali artykuł, w którym nawoływali do odrodzenia gier wojennych¹⁴.

Od tego momentu przeprowadzonych zostało dziesiątki gier wojennych przedstawiających możliwy przebieg wojny amerykańsko-chińskiej oraz bitwy o Tajwan. Przebieg niektórych z nich jest powszechnie znany. Inne organizowane przez Pentagon mają charakter niejawni i do opinii publicznej przedostają się tylko szczątkowe informacje. Niepokojące wnioski wynikają z niejawnych gier wojennych przeprowadzonych przez Pentagon w październiku 2020 r. Do prasy przedostały się szczątkowe informacje, mające być może na celu zmobilizowanie klasy politycznej do gruntownej transformacji wojska i podjęcia wysiłków umożliwiających ponowne uzyskanie przewagi nad Chińską Republiką Ludową. Wiadomo, że w czasie przebiegu gier wojska amerykańskie zostały zlokalizowane i zniszczone. Jak podkreślił wiceprzewodniczący Kolegium Połączonych Szefów

¹³ U.S. Marines to set up unit in Okinawa for remote Japan island defense, <https://english.kyodonews.net/news/2023/01/d9110787d56f-urgent-us-marines-to-set-up-unit-in-okinawa-for-remote-japan-island-defense.html> (6 VII 2023).

¹⁴ T. South, *In think tank's Taiwan war game, US beats China at high cost*, <https://www.military-times.com/news/2022/08/12/in-think-tanks-taiwan-war-game-us-beats-china-at-high-cost/> (24 VII 2023).

Sztabów gen. John Hyten, Chińczycy wiedzieli dokładnie, co zamierzają zrobić wojska amerykańskie, uprzedzając ich kroki. Oficerowie PLA od dziesięcioleci studiowali amerykański sposób prowadzenia wojny. Jednym z wielu przykładów jest głośna książka *Wojna nieograniczona (Unrestricted warfare)* z 1999 r. napisana przez dwóch chińskich pułkowników: Qiao Liang i Wang Xiangsui, w której poddali dokładnej analizie I wojnę w Zatoce Perskiej¹⁵. Z gier wojennych przeprowadzonych w październiku 2020 r. wyciągane są dwa generalne wnioski. Po pierwsze, Siły Zbrojne USA mają tendencję do koncentracji sił (samolotów, okrętów marynarki wojennej, wojsk lądowych) celem uzyskania maksymalnej siły ognia oraz zdolności do uzupełniania zapasów. Ułatwia to jednak potencjalnemu przeciwnikowi, jakim jest PLA, lokalizację zgromadzonych sił i ich zniszczenie. Chińczycy doskonale zdają sobie sprawę, że amerykańskie lotniskowce prowadzą operacje razem. Jeśli jeden okręt tego rodzaju zostanie odkryty, oznacza to, że kolejny znajduje się w pobliżu. Podobna sytuacja występuje w przypadku baz sił powietrznych. Skrzydło myśliwskie składające się z 72 myśliwców operuje zwykle z jednej dużej bazy wojskowej, co umożliwia efektywne uzbrajanie, tankowanie i serwisowanie myśliwców. Z drugiej jednak atak rakietowy na bazę oznacza zniszczenie całej jednostki taktycznej Sił Powietrznych. Drugi wniosek dotyczy dominacji informacyjnej USA. Do dzisiaj, we wszystkich konfliktach zbrojnych Stany Zjednoczone posiadały dominację informacyjną. W przypadku ewentualnej wojny z Chinami nie jest jednak ona już tak oczywista. Gra pokazała, że zaatakowana zostanie infrastruktura informacyjna Pentagonu – satelity, bazy lotnicze itp. Zdaniem amerykańskich oficerów takich jak gen. Hyten, Stany Zjednoczone aby uniknąć porażki powinny rozwijać koncepcję „rozszerzonego manewru”. Polega ona na podzieleniu sił znajdujących się na zachodnim Pacyfiku na mniejsze oddziały i rozmieszczenie ich na możliwie największym obszarze. Kategoriecznie zabrania się w niej stacjonowania dwóch lotniskowców w bliskiej odległości oraz koncentrowania dużej ilości samolotów w jednej bazie wojskowej. Rozproszenie ma zostać uzupełnione jeszcze większą precyzją ataku. Wrogie okręty i samoloty mają być niszczone za pomocą broni rakietowej dalekiego zasięgu, takiej jak JASSM, czy pociski powietrze–powietrze AIM-260¹⁶. Nieco bardziej optymistyczne są wnioski z gier wojennych przeprowadzonych w 2022 r. przez Centrum Studiów Strategicznych i Międzynarodowych w Waszyngtonie (The Center for Strategic and International Studies; CSIS). Scenariusz zakładał reakcję wojskową USA na chińską inwazję przeprowadzoną na Tajwan w 2026 r. Okazało się, że Tajwan przy wsparciu Stanów Zjednoczonych może odeprzeć atak, jednak przy bardzo

¹⁵ Q. Liang, W. Xiangsui, *Unrestricted Warfare*, Beijing 1999.

¹⁶ K. Mizokami, *The U.S. Military 'Failed Miserably' in a Fake Battle Over Taiwan*, <https://www.popularmechanics.com/military/a37158827/us-military-failed-miserably-in-taiwan-invasion-wargame/> (6 VII 2023).

wysokim koszcie. Chińskie rakiety zatopią znaczą część amerykańskiej i japońskiej floty nawodnej oraz zniszczą setki samolotów, zanim te zdążą poderwać się do lotu. Łącznie w czasie czterotygodniowego konfliktu Siły Powietrzne i Marynarka Wojenna USA straciłyby ponad 900 różnego rodzaju samolotów, co stanowi ponad połowę ich potencjału. Z drugiej strony Amerykanom w pierwszych dniach uda się zatopić ok. 150 statków wchodzących w skład floty inwazyjnej. Przewiduje się, że PLA bardzo trudno będzie zdobyć i utrzymać przyczółki na tajwańskich plażach, co przekreśla dalsze etapy prowadzonej ofensywy¹⁷. Co ciekawe, nawet jeśli Stany Zjednoczone i ich sojusznicy nie zdecydują się do bezpośredniego udziału w wojnie, Chiny będą musiały przeznaczyć znaczną część swoich sił powietrznych do prowadzenia misji patrolowych i innych działań w ramach odstraszania konwencjonalnego. CSIS oszacował, że PLA pozostanie do dyspozycji 14 eskadr samolotów do bezpośredniego użycia w operacji wojskowej oraz 6 dodatkowych eskadr, które wykorzystane zostaną w czasie wystąpienia strat¹⁸.

Gry wojenne przeprowadzają również Chiny. W ciągu ostatnich lat zorganizowano co najmniej dwa ćwiczenia. Pierwsze miały miejsce po tym, jak była przewodnicząca Izby Reprezentantów USA Nancy Pelosi udała się na Tajwan w 2022 r. Drugie nastąpiły po spotkaniu prezydenta Tsai Ing-wen z obecnym przewodniczącym Kevinem McCarthym. Przebieg gier wojennych zakładał na początku zamknięcie Tajwanu w pierścieniu okrążenia przez okręty Marynarki Wojennej. Celem tego działania było odcięcie wyspy od zewnętrznych łańcuchów dostaw, załamanie żeglugi handlowej, pokazanie Stanom Zjednoczonym oraz całemu światu, że Chiny w pełni kontrolują Morze Południowochińskie oraz przygotowanie obszaru do strategicznego manewru prowadzonego przez flotę inwazyjną. Następnie PLA użyła pocisków balistycznych i manewrujących do zniszczenia obrony przeciwlotniczej i przeciwrakietowej Tajwanu. Ataki wymierzone zostały również w węzły dowodzenia, lotniska, centra walki radioelektronicznej, magazyny paliwa i składy amunicji. Nieodłącznym elementem gier wojennych był również duży cyberatak wymierzony w cele wojskowe i cywilne na wyspie. Chcąc zastraszyć społeczeństwo PLA zakłóciłaby dostawy prądu, wody pitnej i gazu, sparaliżowany zostałby system bankowy, e-handel oraz transport publiczny¹⁹.

¹⁷ *What-if war game maps huge toll of a future US-China war over Taiwan*, <https://www.taipetimes.com/News/front/archives/2022/08/11/2003783337> (24 VII 2023).

¹⁸ M.F. Cancian, M. Cancian, E. Heginbotham, *The First Battle of the Next War Wargaming a Chinese Invasion of Taiwan*, The Center for Strategic and International Studies 2023, s. 96, https://csis-website-prod.s3.amazonaws.com/s3fs-public/publication/230109_Cancian_First-Battle_NextWar.pdf?VersionId=WdEUwJYWlySMPir3ivhFolxC_gZQuSOQ (26 VII 2023).

¹⁹ *China's Plan For Taiwan Invasion Is Not A Secret*, <https://gcaptain.com/chinas-plan-for-taiwan-invasion-is-not-a-secret/> (25 VII 2023).

Siły biorące udział w bitwie

PLA pod względem terytorialnym podzielona jest na pięć dowództw teatrów: północny, południowy, zachodni, wschodni i centralny. Wybrzeże Chin w pobliżu Tajwanu obejmuje wschodnie dowództwo teatru. Według danych przedstawionych w 2022 r., na potencjał Marynarki Wojennej składa się w tym miejscu: 18 okrętów podwodnych o napędzie diesla, 13 niszczycieli, 23 korwety, 3 amfibie transportowe, 16 dużych statków transportowych, 5 średnich okrętów desantowych oraz 38 okrętów patrolowych. Siły te wspierane są przez ponad 1000 samolotów oraz 400 tys. piechoty podzielonych na pięć grup armii. Gdyby Pekin zdecydował się użyć całej swojej potęgi wojskowej, jego potencjał byłby znacznie większy. Marynarka Wojenna Chin składa się z 571 okrętów wszystkich rodzajów, w tym dużych lotniskowców i małych okrętów obrony wybrzeża. Siły powietrzne dysponują ponad 2600 samolotami (myśliwce, bombowce, samoloty transportowe oraz samoloty misji specjalnych). Wojska lądowe natomiast 1 mln żołnierzy, 6300 czołgami oraz 7000 jednostek artylerii. Ze względu na odległość jaka dzieli Tajwan od Chin kontynentalnych, nie ulega wątpliwości, że kluczową rolę odegrały Siły Rakietowe będące osobnym rodzajem sił zbrojnych. PLA w ciągu kilkudziesięciu lat zgromadziła imponującą liczbę 900 wyrzutni wszystkich typów (ICBM, MRBM, SRBM, GLCM), w tym najnowsze DF-31 AG ICBM, DF-41 ICBM, DF-26 IRBM, DF-17 HGV IRBM oraz DF-100. Z drugiej strony Siły Zbrojne Tajwanu składają się z 88 tys. żołnierzy w czynnej służbie wojskowej podzielonych na trzy grupy armii, 800 czołgów, 1100 jednostek artylerii, 109 okrętów oraz 460 samolotów²⁰. Gdyby Stany Zjednoczone zdecydowały się wziąć czynny udział w obronie Tajwanu, użyte zostałyby w pierwszej kolejności siły znajdujące się w regionie odpowiedzialności Dowództwa Indo-Pacyfiku. Jego personel cywilny i wojskowy szacowany jest na ponad 375 tys. żołnierzy podzielonych według rodzajów sił zbrojnych. Flota Pacyfiku składa się z ok. 200 okrętów, w tym pięciu lotniskowcowych grup uderzeniowych, prawie 1100 samolotów oraz 130 tys. marynarzy. Korpus Piechoty Morskiej dysponuje w tym regionie dwoma jednostkami ekspedycyjnymi (Marine Expeditionary Forces), w których służy 86 tys. żołnierzy wpieranych przez 640 samolotów. Siły powietrzne mają do dyspozycji 420 samolotów i 46 tys. żołnierzy. Wojska lądowe z kolei 106 tys. personelu wojskowego przydzielone z jednego korpusu i dwóch dywizji oraz 300 samolotów. Liczba pracowników cywilnych Departamentu Obrony w Dowództwie Indo-Pacyfiku szacowana jest na 38 tys.²¹.

²⁰ *Military and Security Developments Involving the People's Republic of China 2021*, Annual Report to Congress, <https://media.defense.gov/2021/Nov/03/2002885874/-1/-1/0/2021-CMPR-FINAL.PDF> (7 VII 2023).

²¹ *Headquarters, United States Indo-Pacific Command*, <https://www.pacom.mil/About-USIN-DOPACOM/> (7 VII 2023).

Polityka obronna Chin od wielu lat polega na konsekwentnym gromadzeniu większości sił PLA w dowództwie teatru południowego i wschodniego. Obie floty posiadają obecnie 21 na 32 niszczycieli, 41 z 48 fregat, 33 z 56 okrętów podwodnych napędzanych silnikiem diesla i cztery z sześciu okrętów podwodnych z pociskami balistycznymi o napędzie atomowym. Dysponują one także 49 z 57 średnich okrętów desantowych oraz jednym z dwóch lotniskowców. Zdaniem Pentagonu Marynarka Wojenna Chińskiej Armii Ludowo-Wyzwoleńczej (PLAN) składa się w głównej mierze z okrętów wielozadaniowych, które wyposażone są w nowoczesne systemy elektroniczne i pionowe wyrzutnie startowe dla pocisków manewrujących (Vertical Launching System, VLS). Trzonem floty nawodnej jest fregata typu 054A uzbrojona w 32 wyrzutnie VLS oraz niszczyciele typu 52D uzbrojone w 64 wyrzutnie VLS. Jeden najnowszych okrętów – niszczyciel typu 055 posiada łącznie aż 112 wyrzutni VLS. Jego olbrzymie uzbrojenie skłoniło Siły Zbrojne USA do sklasyfikowania go jako krążownik. Powodem do niepokoju z punktu widzenia Tajwanu powinny być również wojska lądowe, piechota morska, wojska powietrznodesantowe oraz siły powietrzne. W ostatnim czasie na ich wyposażeniu znalazły się nowoczesne transportery opancerzone i bojowe wozy piechoty, takie jak ZBD-04, ZBD-05, ZBD-03 oraz czołgi: typ 96, typ 99 i typ 15. W Siłach Powietrznych uwagę należy zwrócić na potencjał samolotów myśliwskich. Z 1800 myśliwców, 800 zalicza się do samolotów czwartej generacji. Dziesiątki innych (J-20) zaliczają się do myśliwców piątej generacji. Tajwan również modernizuje swoje siły zbrojne. W ostatnim czasie doszło do wymiany starych czołgów M60A3 i CM-11 na czołg podstawowy M1A2T. Kontynuowana jest produkcja rodzimego kołowego transportera opancerzonego Clouded Leopard oraz trwają prace nad nowym wariantem z armatą 105 mm. Tajwan kupił 11 wyrzutni M142 HIMARS, 400 pocisków przeciwokrętowych Harpoon oraz 40 samobieżnych haubic M-109A6 Paladin. W listopadzie 2021 r. ogłosił, że jego 66 z 141 samolotów F-16 zostało w pełni zmodernizowanych do standardu F-16V. Pozostałe samoloty tego typu mają zostać zmodernizowane do końca 2023 r.²²

Możliwy przebieg inwazji na Tajwan

Operacja wojskowa mająca na celu siłowe zjednoczenie Tajwanu z Chinami kontynentalnymi nie będzie opierała się wyłącznie na marynarce wojennej, siłach powietrznych i wojskach raketowych. Konieczne będzie skierowanie w stronę Tajwanu olbrzymich ilości wojsk lądowych i powietrznodesantowych, które zneu-

²² B. Brimelow, *New Pentagon charts lay out China's growing military advantage over Taiwan*, <https://www.businessinsider.com/pentagon-charts-show-chinas-military-advantage-over-taiwan-2022-1?IR=T> (9 VII 2023).

tralizują siły zbrojne przeciwnika i przejmą kontrolę nad najważniejszymi miejscami, w tym stolicą państwa. Ian Easton w głośnej książce *The Chinese Invasion Threat: Taiwan's Defense and American Strategy in Asia* podzielił chińską inwazję na trzy etapy: blokada wyspy i bombardowania, operacja desantowa oraz walki na Tajwanie. Celem politycznym operacji będzie szybkie zajęcie stolicy państwa i obalenie rządu, zajęcie innych dużych miast i zniszczenie bądź zmuszenie do poddania się obrońców, a następnie opanowanie pozostałych części Tajwanu. Blokada Tajwanu z perspektywy Pekinu rozumiana jest nie tylko jako otoczenie wyspy przez okręty marynarki wojennej i jej fizyczne odizolowanie. Będzie ona polegała także na blokadzie informacyjnej i cyberatakach, które utrudnią uzyskanie świadomości sytuacyjnej i komunikowanie się z sojusznikami. Cyberataki w pierwszej kolejności wymierzone będą w radary wczesnego ostrzegania oraz amerykańskie satelity wczesnego ostrzegania krążące nad zachodnim Pacyfikiem. Zakłócenie ich funkcjonowania doprowadzi do sytuacji, w której obrońcy nie będą w stanie wykrywać i skutecznie zwalczać chińskich pocisków balistycznych i manewrujących. PLA wykorzysta w tym etapie także samoloty oraz statki do przesyłania fałszywych rozmów między oficerami, które wprowadzą w błąd dowództwo wojskowe Tajwanu w zakresie koncentracji chińskich okrętów oraz kierunków desantu. Jeśli Tajwan będzie wystarczająco odizolowany, Chiny będą mogły przystąpić do przeprowadzenia zmasowanego ataku raketowego za pomocą samolotów bombowych, myśliwsko-bombowych oraz sił raketowych²³. Należy spodziewać się, że w pierwszych godzinach wojny w kierunku Tajwanu wystrzelone zostaną setki pocisków, których celem będą baterie obrony przeciwlotniczej, lotniska wojskowe, składy paliw, porty morskie, bazy marynarki wojennej, węzły komunikacyjne, składy amunicji, systemy broni przeciwokrętowych, czy urzędy administracji cywilnej (siedziba rządu, parlamentu, najważniejsze ministerstwa). Wątpliwość przechwycenia chińskich pocisków balistycznych i manewrujących poddał „Washington Post” powołując się na tajne dokumenty Pentagonu, jakie ujawnione zostały przez 21-letniego pilota Gwardii Narodowej z Massachusetts Jacka Teixeira. Wynika z nich m.in., że w pierwszych dniach inwazji może zostać zniszczona większość samolotów wojskowych Tajwanu, ponieważ przeniesienie maszyn do schronów zajęłoby co najmniej tydzień. Doniesieniem tym zaprzeczyło Ministerstwo Obrony Tajwanu, zdaniem którego radary wczesnego ostrzegania mogą wykrywać wystrzelenie rakiet w ciągu kilku sekund, a system dowodzenia i kontroli (C2) należy do najlepszych na świecie²⁴. Bardzo trudno jest ocenić, czy system obrony przeciwlotniczej i przeciwraketowej przetrwałby chiński atak raketowy. W 2016 r. Tajwan dysponował 31 bateriami wyrzutni rakiet przeciwlot-

²³ I. Easton, *op.cit.*, s. 58.

²⁴ W. Yang, *How prepared is Taiwan for a potential Chinese attack?*, <https://www.dw.com/en/how-prepared-is-taiwan-for-a-potential-chinese-attack/a-65602919> (10 VII 2023).

nicznych średniego i dalekiego zasięgu. Były to wyrzutnie Patriot, TK (Tien-Kung) I/II oraz I-HAWK, które chroniły miejsca i obiekty o największym znaczeniu. Obrona powietrzna Tajwanu była wówczas w okresie przejściowym, w którym unowocześniano trzy baterie Patriot do standardu PAC-3 oraz wymieniano systemy I-HAWK na nowe TK III. Zdaniem autorów raportu korporacji RAND *Air Defense Options for Taiwan*, PLA w pierwszej kolejności zaatakuje za pomocą pocisków balistycznych radary wchodzące w skład najnowszych systemów Patriot oraz TK III. Następnie podjęta zostanie próba zniszczenia wyrzutni stałej dyslokacji TK I/II. Po sparaliżowaniu obrony przeciwrakietowej i przeciwlotniczej atakowane będą pasy startowe lotnisk wojskowych, aby uniemożliwić start samolotów. Równocześnie lotnictwo chińskie będzie starało się zniszczyć maszyny znajdujące się na ziemi. Chińska taktyka sił rakietowych polegała będzie na wystrzeleniu maksymalnej ilości pocisków, tak aby systemy radarowe i przetwarzania danych nie mogły śledzić każdego z nich²⁵. Szacuje się, że agresor będzie musiał użyć co najmniej 370 pocisków aby zniszczyć obronę przeciwlotniczą oraz 155 pocisków aby zniszczyć pasy startowe na wszystkich lotniskach wojskowych. Nie oznacza to jednak sukcesu całej operacji wojskowej. Uszkodzone pasy startowe mogą być naprawione przez przygotowane do tego zespoły logistyczne. Przewiduje się, że dobrze przeszkolony zespół będzie potrzebował tylko czterech godzin na naprawę. Samoloty mogą zostać natomiast ukryte w bunkrach lub schronach. Tylko w bazie sił powietrznych Hualian, która połączona została z wykutym w górach schronem można pomieścić nawet do 200 samolotów. Tajwan planuje również wykorzystać autostrady i inne niekonwencjonalne miejsca jako pasy startowe dla samolotów²⁶. Konieczność przetrwania lotnictwa i obrony przeciwlotniczej (OPL) wynika z faktu, że będzie ona niezbędną w kolejnej fazie inwazji, kiedy tajwańskie wojska lądowe będą musiały odeprzeć chiński desant. Dojdzie wówczas do bezpośredniego starcia, w którym wezmą udział czołgi, bojowe wozy piechoty, transportery opancerzone, artyleria, helikoptery i piechota. Aby mogły skutecznie się bronić OPL będzie musiała otoczyć je bańką antydostępową uniemożliwiającą prowadzenie uderzeń rakietowych przez lotnictwo. W czasie pierwszych dni wojny może mieć miejsce sytuacja, w której operatorzy systemów obrony przeciwlotniczej i przeciwrakietowej będą musieli wybierać, który cel wyeliminować – chiński samolot, czy pocisk balistyczny. Dla baterii Patriot, wybór powinien być prosty. W pierwszej kolejności należy zniszczyć samolot, ponieważ może on przenosić do 8000 kg broni kilka razy dziennie, podczas kiedy pocisk balistyczny przenosi ładunek o wadze 800 kg. Zdaniem ekspertów RAND, biorąc pod uwagę chińskie lotniska położone w pobliżu Zatoki Tajwańskiej, PLA będzie

²⁵ Zakłada się, że radar systemu Patriot może śledzić maksymalnie 9 rakiet przechwytyjących.

²⁶ M.J. Lostumbo, D.R. Frelinger, J. Williams, B. Wilson, *Air Defense Options for Taiwan*, RAND 2016, s. 12-18.

mogła organizować 100 lotów bojowych samolotów myśliwskich co dwie godziny oraz 25 lotów bojowych śmigłowców szturmowych. Do tego należy dodać bliżej nieokreśloną ilość bezzałogowych statków powietrznych (UAV) uzbrojonych w amunicję precyzyjną, które także z pewnością zostaną użyte. Zadaniem wszystkich środków napadu powietrznego będzie wywalczenie przewagi w powietrzu, a następnie atakowanie wojsk lądowych przeciwnika. W sytuacji, kiedy jeden z samolotów zostanie strącony zastąpi go kolejny. Analitycy RAND zaproponowali, aby obrona przeciwlotnicza Tajwanu podzielona została na mobilne plutony, które rozproszone zostałyby po całej wyspie i znajdowały się głównie tam gdzie wojska lądowe. Pojedynczy pluton odpowiedzialny byłby za walkę z 25 samolotami, 25 UAV oraz 25 helikopterami, które co dwie godziny wkraczałyby w przestrzeń powietrzną Tajwanu. Osobnym elementem OPL byłyby baterie Patriot, które prowadziłyby działania niezależne od plutonów²⁷. Z perspektywy Pekinu uzyskanie przewagi w powietrzu będzie niezbędne, aby następnie uzyskać przewagę na morzu i szczelnie zamknąć Tajwan w pierścieniu okrążenia. Chińczycy flotę przeciwnika oceniają na wysokim poziomie, dlatego idealną sytuacją dla nich byłoby zaminowanie portów zanim okręty wypłyną na wody Oceanu Spokojnego i zniszczenie ich w miejscach stacjonowania. Blokada składałaby się z trzech pierścieni. Najbardziej wewnętrzny pierścień opierałby się na pasach pól minowych rozciągających się wzdłuż portów handlowych. Następny pierścień byłby strefą patrolowaną przez okręty nawodne oraz okręty podwodne, które krążyłyby daleko od wybrzeży wyspy. Zewnętrzny pierścień obejmowałby rozległy pas wód rozciągający się do 50 mil morskich. Obszar ten byłby patrolowany przez samoloty marynarki wojennej. Pierwsza, a następnie kolejne dwie fazy bitwy o Tajwan nie będą możliwe bez operacji prowadzonych w przestrzeni kosmicznej, a dokładnie wykorzystaniu satelitów rozpoznawczych. Rozległy obszar Cieśniny Tajwańskiej oraz zachodniego Pacyfiku sprawia, że stają się one jedynym sposobem uzyskania świadomości sytuacyjnej oraz komunikacji między poszczególnymi jednostkami biorącymi udział w operacji wojskowej. Satelity będą monitorować i wyszukiwać konwoje statków próbujące przerwać blokadę morską Tajwanu oraz sprawdzać, czy amerykańskie okręty wojenne zamierzają włączyć się do walki. Chińska wersja GPS – system nawigacji Beidou dostarczałby oddziałom PLA dokładnych danych dotyczących ich pozycji, jak również czasu przemieszczania się, pozwalając określić pozycję względem innych jednostek. Byłoby to szczególnie użyteczne w sytuacji, kiedy tysiące statków i samolotów operowałoby w warunkach słabej widoczności, typowej dla Cieśniny Tajwańskiej²⁸.

Druga faza wojny czyli operacja desantowa rozpocznie się od próby zdobycia sieci niewielkich wysp należących do Tajwanu położonych u wybrzeży Chin

²⁷ Ibidem, s. 56-62.

²⁸ I. Easton, *op.cit.*, s. 72-78.

kontynentalnych – Kinmen i Matsu. Kinmen jest grupą ok. piętnastu wysp położonych w pobliżu chińskiego miasta portowego Xiamen. Stanowią one swego rodzaju niewielkie fortece, których neutralizacja jest konieczna, aby następnie skierować główne siły desantowe w kierunku Tajwanu. Z punktu widzenia Tajpei stanowią one z kolei pierwszą linię oporu oraz miejsca, z których może być prowadzony ostrzał portu i miast przeciwnika. Matsu składa się z 28 wysp położonych 175 mil na północny wschód od Kinmen. Są one również bardzo dobrze ufortyfikowane i przygotowane do obrony uporczywej w przypadku agresji. Podobnie jak w przypadku samego Tajwanu atak rozpocząłby się od cyberataków na radary wczesnego ostrzegania, po którym nastąpiłby intensywny ostrzał w baterie obrony przeciwlotniczej i stacjonujące wojska. Przewiduje się także, że pętlonurkowoie przetrną podwodne kable komunikacyjne, wyłączając tym samym możliwość komunikowania się obrońców z dowództwem. Desant na wyspy prowadzony będzie dwuetapowo. Pierwszy będzie opierał się na siłach specjalnych, wojskach powietrznodesantowych oraz lekkiej piechocie, które przerzucone zostaną na wyspy za pomocą helikopterów. Komandosi pojawią się w godzinach nocnych aby zabezpieczyć miejsca lądowania, po czym dołączą do nich grupy szturmowe. Ich zadaniem będzie przejmowanie kontroli nad wzgórzami o strategicznym znaczeniu, portów morskich i lotnisk, a także rozminowywanie plaż oraz podjęcie walki z obrońcami, którzy przetrwają atak raketowy. W godzinach porannych na plażach Kinmen i Matsu przeprowadzony zostanie desant. Żołnierze podejmą próbę przebicia się przez nadbrzeżne linie obrony, a następnie będą likwidować pozostałe punkty oporu. Szczególnie uciążliwe będzie niszczenie podziemnych bunkrów i tuneli. Do każdego z nich będzie wysyłanych kilka drużyn szturmowych, które wejdą do tuneli z różnych kierunków, a następnie będą zmierzały do jego rdzenia. Gdyby opór obrońców miał charakter uporczywy, chińskie podręczniki polowe zakładają wysadzenie wejść do tuneli i tym samym pogrzebanie żywcem żołnierzy Tajwanu. Po opanowaniu wysp Kinmen i Matsu, kolejnym krokiem będzie zdobycie wysp Peskadory położonych 35 mil od wybrzeży środkowego Tajwanu. Peskadory to archipelag 64 wysp, których zdobycie jest niezbędne aby następnie przystąpić do bezpośredniego ataku na Tajwan. Ich ominięcie groziłoby atakiem raketowym na skrzydła wojsk inwazyjnych próbujących przeprowadzić desant w północnej i południowej części Tajwanu. Ze względu na dużą liczbę wysp wątpliwe jest, że Chińczycy spróbują zdobyć wszystkie z nich. Kluczowy z pewnością będzie Magong – port morski uważany za centrum handlowe i logistyczne²⁹.

Obrona Tajwanu opierać się będzie na strategii określanej mianem ogólnej koncepcji obrony (Overall Defence Concept) lub „strategii jeżozwierza” (porcupine strategy). Przyjęta została ona w 2017 r. jako oficjalna doktryna Sił Zbroj-

²⁹ Ibidem, s. 80-86.

nych Republiki Chińskiej. Polega ona na wykorzystaniu własnych przewag oraz atakowaniu przeciwnika w miejscach, w których jest on słaby. Zrezygnowano tym samym z postrzegania wojny z ChRL jako starcia dwóch konwencjonalnych sił oraz walki we wszystkich domenach jednocześnie. Nowa strategia zakłada obronę Tajwanu w oparciu o dwie linie. Pierwszą stanowią wody otaczające wyspę do 100 km od brzegu, drugą natomiast plaże. Na pierwszej linii kluczowym zadaniem dla marynarki wojennej będzie zadanie przeciwnikowi maksymalnych strat w postaci zatopionych statków. Na drugiej cel jest analogiczny – zadanie maksymalnych strat wojskom inwazyjnym lądującym na plażach Tajwanu. Wojska ROC podzielone zostaną na małe, mobilne oddziały, wykorzystujące znajomość terenu do odpierania ataków przeciwnika³⁰. Biorąc pod uwagę założenia nowej strategii, poważnym wyzwaniem stojącym przed PLA będzie sama przeprawa przez Cieśninę Tajwańską. Setki okrętów desantowych przewożących żołnierzy, sprzęt wojskowy oraz zaplecze logistyczne konieczne do prowadzenia wojny na lądzie będzie musiało przebyć 160-kilometrowy odcinek po wodach Oceanu Spokojnego. Tajwańczycy z pewnością zaminują część dna morskiego doprowadzając do pierwszych strat po stronie przeciwnika³¹. Równocześnie chińskie statki płynące w kierunku wyspy od razu znalazły się w zasięgu pocisków balistycznych i raketowych. Tajwan dysponuje sześcioma rodzajami tego typu pocisków: Hsiung Feng I, Hsiung Feng II, Hsiung Feng IIE, Hsiung Feng III, Tien Chi, Wan Chien oraz Yun Feng, który jest w fazie opracowywania. Pierwsze dwa są przeciwokrętowymi pociskami manewrującymi (ASCM). Zasięg Hsiung Feng I wynosi 40 km, a Hsiung Feng II 100-120 km. Hsiung Feng IIE jest manewrującym pociskiem poddźwiękowym przeznaczonym do niszczenia celów lądowych (LACM) o zasięgu 600 km. Dzięki niemu Tajwan posiada nie tylko zdolności do odstraszania przez niedopuszczanie, ale także odstraszania przez karanie, czyli przeprowadzania uderzeń odwetowych. W zasięgu Hsiung Feng IIE znajdują się chińskie miasta położone w prowincjach Fujan i Guangdong na południowym-wschodzie państwa. Potencjał pocisków przeciwokrętowych wzmacnia dodatkowo najnowsza wersja – Hsiung Feng III, którego zasięg wynosi 120-150 km. Poza nimi Tajwan dysponuje również pociskiem balistycznym krótkiego zasięgu (SRBM) Tien Chi o zasięgu 120 km oraz pociskiem manewrującym powietrze-ziemia (ALCM) Wan Chien o zasięgu 240 km³². Na korzyść obrońców będzie oddziaływać ukształtowanie terenu. Wybrzeża Tajwanu i okolicznych małych wysepek nie przypominają piaszczystych wydm na plażach Normandii w 1944 r. Mają one charakter skalisty, stwarzając dodatkowe trudności w czasie desantu. Przed

³⁰ D. Thompson, *Hope on the Horizon: Taiwan's Radical New Defense Concept*, <https://warontherocks.com/2018/10/hope-on-the-horizon-taiwans-radical-new-defense-concept/> (24 VII 2023).

³¹ D.R. Depetris, *op.cit.*

³² *Missiles of Taiwan*, <https://missilethreat.csis.org/country/taiwan/> (10 VII 2023).

dotarciem do Paskadorów, wyspy te zostaną zaatakowane za pomocą pocisków balistycznych i manewrujących, a systemy radarowe – cyberataków. Desant, podobnie jak w przypadku Kinmem i Matsu, przeprowadzony zostanie dwutorowo: przez kawalerię powietrzną i lekką piechotę, która zrzucona zostanie za pomocą helikopterów oraz oddziały szturmowe, które dobiją do brzegu na okrętach desantowych i łodziach rybackich. Cała operacja przebiegała będzie pod intensywnym ostrzałem prowadzonym przez marynarkę wojenną i siły powietrzne. Po zdobyciu portu Magong, stanie się on wysuniętą bazą logistyczną, niezbędną do przygotowania inwazji na Tajwan. Chińczycy umocnią swoje pozycje na wyspach spodziewając się ewentualnego kontrataku ze strony przeciwnika. Mosty, porty, główne ulice potrzebne do transportu sprzętu, paliwa i ludzi zostaną naprawione. Dojdzie do chwilowej przerwy w prowadzonej operacji, mającej na celu uzupełnienie strat i zgromadzenie niezbędnych sił desantowych. Pytanie skąd wyruszą główne siły inwazyjne w kierunku Tajwanu, pozostaje otwarte. Mogą być to Wyspy Paskadory lub Chiny kontynentalne. Biorąc pod uwagę konieczność rozproszenia okrętów biorących udział w ataku na Tajwan, drugie rozwiązanie wydaje się być bardziej prawdopodobne. Część sił skierowana zostanie do ataku na Magong, główne siły będą natomiast oczekiwać na rozkaz do ataku. Kiedy zostanie on wydany, setki okrętów wyjdzie w morze tworząc formacje w kształcie litery „V” z czubkiem wymierzonym w kierunku Tajwanu. Spodziewając się ostrzału ze strony obrońców, statki będą przemieszczały się w dużej odległości od siebie. Większość z nich prawdopodobnie będą stanowiły jednostki cywilne, aby zmylić obrońców i wywołać dylemat, czy mają niszczyć cele o charakterze niemilitarnym. Szacuje się, że chińska flota handlowa składa się z 5500 statków, na których służy 122 034 marynarzy. Większość z nich zapewne włączona zostanie do operacji tajwańskiej³³. Podstawową formacją wojsk lądowych uczestniczącą w operacji będzie dywizja licząca ok. 10 tys. żołnierzy i 1000 pojazdów. Według szacunków The Atlantic Council, jeśli Tajwanowi uda się zmobilizować 450 tys. żołnierzy do obrony wyspy, Chiny będą potrzebowały wojska liczącego ponad 1,2 mln (!) ludzi³⁴. Pierwsza fala okrętów będzie składała się z trałowców minowych, kanonierek morskich, statków cywilnych uzbrojonych w artylerię polową oraz małych łodzi służących do usuwania przeszkód na plażach. Za nimi podążać będą statki przewożące ciężką artylerię, czołgi, amunicję, wojska inżynieryjne i paliwo. Siły inwazyjne ostrzeliwane byłyby nie tylko przez systemy przeciwokrętowe bazowania lądowego, ale także siły powietrzne. Według raportu Military Balance z 2020 r. Tajwan dysponował maszynami takimi jak: F-5E/F Tiger II,

³³ J. Konrad, *China Has Militarized Seafarers Says US Navy Report*, <https://gcaptain.com/warning-china-has-militarized-its-seafarers/> (26 VII 2023).

³⁴ H. Ullman, *Reality Check#10: China will not invade Taiwan*, <https://www.atlanticcouncil.org/content-series/reality-check/reality-check-10-china-will-not-invade-taiwan/> (25 VII 2023).

F-16A/B Fighting Falcon, F-16V Fighting Falcon, Mirage 2000-5D oraz Mirage 2000-5E. Przenosiły one m.in. przeciwokrętowe pociski precyzyjne AGM-84 Harpoon³⁵. Jako pierwsze do plaż dotarłyby trałowce, których zadaniem byłoby oczyszczenie ich z min. Następnie do walki wyruszyłyby siły desantowe przewożone na pływających bojowych wozach piechoty, poduszkwowcach i małych łodziach. W czasie ataku plaże regularnie byłyby ostrzeliwane ogniem sił powietrznych oraz artylerią okrętową. Wsparcie nie będzie jednak trwało długo, ponieważ groziłyby to ogniem bratobójczym (friendly fire). Plaże podzielone zostaną na sektory, a każdy z nich będzie w stanie pomieścić siły desantowe wielkości batalionu liczącego 500 żołnierzy. Sektory połączone zostaną w strefy lądowania, na których z kolei będą operowały jednostki wielkości dywizji. Zakłada się, że każdemu batalionowi wsparcie ogniowe zapewniać będą cztery helikoptery szturmowe. Wydarzenia te będą miały miejsce wczesnym porankiem, tak aby w nocy za liniami przeciwnika mogły wylądować wojska powietrznodesantowe oraz siły specjalne. Chińska taktyka zakłada, że walki na plaży będą połączeniem uderzeń frontalnych i flankujących. Oddziały tajwańskie będą izolowane, a następnie niszczone w bezpośredniej walce. Po zajęciu portów morskich siły inwazyjne będą musiały rozproszyć się, umocnić swoje pozycje i przygotować na ewentualne kontrataki. Szczególny nacisk położony zostanie także na przejęcie kontroli nad okolicznymi wzgórzami i skrzyżowaniami komunikacyjnymi. Będzie to moment, w których chińskie wojska poniosą największe straty. Piechota morska wspierana przez lekką piechotę, wojska powietrznodesantowe oraz siły specjalne będzie musiała zdobywać przyczółki pod ciągłym ostrzałem, aby następnie zmierzyć się z ciężkimi pancernymi i zmechanizowanymi jednostkami Tajwanu, dysponującymi takimi maszynami jak amerykańskie M-60A3, czy CM-11 i CM-12, które powstały w wyniku współpracy przedsiębiorstw amerykańskich i tajwańskich. Taipei łącznie posiada ponad 1200 czołgów. Nie są to jednak maszyny nowe, najmłodszy M-60 pochodzi z lat 70. XX w.³⁶ Mając na uwadze konieczność uzupełnienia potencjału wojsk pancernych, w 2019 r. Tajwan zamówił w Stanach Zjednoczonych 108 czołgów M1A2. Pierwsze 38 maszyn ma zostać dostarczonych w 2024 r., 42 w 2025 r., a 28 w 2026 r.³⁷

Ostatnią fazą bitwy o Tajwan będzie operacja przeprowadzona na samej wyspie po zajęciu plaż. Jak zauważył Ian Easton, chińskie publikacje wojskowe do niedawna nie poruszały kwestii możliwej operacji lądowej na Tajwanie. Sytuacja

³⁵ The Military Balance 2020, The International Institute for Strategic Studies, s. 313.

³⁶ D. Axe, *The Taiwanese Army Has More Tanks Than a Chinese Invasion Forces Does – Until China Capture A Port*, <https://www.forbes.com/sites/davidaxe/2021/07/29/the-taiwanese-army-has-more-tanks-than-a-chinese-invasion-force-does-until-china-captures-a-port/?sh=6935e7bc477d> (14 VII 2023).

³⁷ K. Chen, *Taiwan's Abrams orders complicated by US decision to send tank to Ukraine*, <https://www.taiwannews.com.tw/en/news/4792661> (14 VII 2023).

ta zmieniła się pięć lat temu, kiedy coraz więcej chińskich specjalistów przedstawia z dużą dokładnością możliwy przebieg walk na wyspie. Zasadniczym pytaniem, jakie zadają sobie oficerowie PLA, brzmi: w jakim momencie zakończy się druga faza operacji, a rozpocznie trzecia faza polegająca na zdobyciu całego Tajwanu. Będzie ona miała miejsce wówczas, kiedy umocnione zostaną przyczółki znajdujące się na zachodnim wybrzeżu wyspy oraz zdobyte okoliczne miasta i wzgórza. Siły inwazyjne będą musiały mieć dostęp do portów morskich i portów lotniczych, aby dostawy sprzętu wojskowego przebiegały w sposób regularny i niezakłócony. W zachodniej części Tajwanu zlokalizowanych jest kilka lotnisk, m.in.: międzynarodowy port lotniczy Kaohsiung, port lotniczy Tainan, port lotniczy Chiayi, port lotniczy Taichung oraz międzynarodowy port lotniczy Tajwan Taoyuan. Przynajmniej część z nich Chińczycy będą starali się opanować i wykorzystać do prowadzenia dalszej ofensywy. Cieśnina Tajwańska będzie wówczas jednym z najbardziej zatłoczonych miejsc na świecie. Okręty desantowe wykonywać będą setki kursów przewożąc żołnierzy i sprzęt wojskowy w kierunku wyspy. Nad nimi przelatywać będą dziesiątki helikopterów i samolotów, a okręty marynarki wojennej będą kontynuowały ostrzał linii obronnych nieprzyjaciela³⁸.

Wszystko wskazuje na to, że los Tajwanu rozstrzygnie się na autostradach i drogach łączących największe miasta. Ich opanowanie nie będzie trudne dla agresora, ponieważ znajdują się one wzdłuż zachodniego wybrzeża blisko plaż. Podręczniki polowe PLA zalecają naśladowanie wojsk amerykańskich prowadzących operację „Iracka wolność” w 2003 r. w Iraku. Oddziały walczące w pierwszej linii będą niewielkie, aby zachować zdolność manewrowania i przemieszczania się przez wysoko zurbanizowane „wnętrze Tajwanu”. Aby uniknąć „zakorkowania” autostrad dużymi kolumnami czołgów i bojowych wozów piechoty, PLA zrezygnuje z frontalnych ataków na silnie ufortyfikowane miasta, ostrzeliwując je za pomocą artylerii i helikopterów. W tym samym czasie dywizje pancerne i zmechanizowane będą je flankować i izolować. Chińczycy zdają sobie sprawę, iż pomimo zdecydowanej przewagi oraz panowania w powietrzu zdobycie wyspy nie będzie łatwe. Drogi poprzecinane będą minami i różnego rodzaju przeszkodami, wojska tajwańskie będą z kolei organizować zasadzki, powodując dotkliwe straty. Chińska logistyka oraz wojska inżynieryjne zmuszone będą do ciągłego rozminowywania miejsc przejazdu kolumn pancernych, naprawiania mostów, dróg oraz pasów startowych lotnisk. Zaburzenie dostaw skutkować będzie ograniczonym dostępem do amunicji, żywności i wody, co ostatecznie mogłoby doprowadzić do fiaska całej operacji. Zagrożeniem, na które zwracają również uwagę oficerowie PLA jest groźba użycia broni masowego rażenia przez Tajwan. W sytuacji, kiedy pojawi się wizja porażki i podboju wyspy przez Chiny, obrońcy użyją broni biologicznej, chemicznej lub prowizorycznego ładunku atomowego. Wojska

³⁸ I. Easton, *op.cit.*, s. 88-92.

agresora okazać się łatwym celem, ponieważ zgromadzone będą w kilku dużych skupiskach. Strefy skażenia niewątpliwie utrudnią prowadzenie dalszej ofensywy, zmuszając wojska inwazyjne do wybrania innych kierunków przemieszczania się. Chińskie pisma nie zakładają jednak użycia broni atomowej przez PLA jako pierwszą stronę oraz prowokacji w postaci celowego uszkodzenia elektrowni atomowych na Tajwanie³⁹.

Jeśli ofensywa nie załamie się, wojska chińskie będą kontynuowały ataki w kierunku ośrodków miejskich położonych w głębi kraju, a szczególnie w jego północno-zachodniej części, gdzie znajduje się Taipei. Zdobycie miast nie będzie możliwe bez wcześniejszego opanowania okolicznych wzgórz, do czego wykorzystana zostanie przede wszystkim kawaleria powietrzna. Tempo operacji zapewne ulegnie spowolnieniu, ze względu na pasma górskie rozciągające się w środkowej i wschodniej części Tajwanu. Otoczone miasta będą ostrzeliwane ogniem artylerii oraz lotnictwa. Na ich obszarach działać będą również siły specjalne kierujące ogniem. Trudno jest stwierdzić, czy walka w terenach zurbanizowanych przybierze charakter podobny do bitwy o Mariupol, a następnie Bachmut na Ukrainie. Chinom z pewnością będzie zależało nie tylko na zwycięstwie militarnym, ale także zwycięstwie w walce o „serca i umysły mieszkańców Tajwanu”, lub przynajmniej ich „osłabienia”. Osłabienia polegającego na przekonaniu o beznadziejnej sytuacji obrońców i skłonieniu społeczeństwa do wywarcia presji na rządzie aby ogłosił kapitulację. W chińskich pismach zakłada się, że stolica upadnie po wcześniejszym okrążeniu, a następnie zmasowanym ataku ze strony lądu, powietrza i wody. Idealna sytuacja będzie miała miejsce wówczas, kiedy siły Tajwanu uda się wciągnąć w serie starć na obrzeżach miasta, unikając tym samym walk w gęsto zaludnionym centrum. Gdyby jednak obrońcy zbudowali serie linii obronnych, miasto podzielone zostanie na kilka odrębnych stref i niszczone za pomocą wojsk pancernych wspieranych przez piechotę. Jeśli wojska obrońców przetrwają, ich ostatnią linią obrony będą wzgórza na wschodzie kraju. Tajwan od wielu lat utrzymuje na wysokim poziomie drogi w pasmach górskich, mając na uwadze nie tylko względy komunikacyjne, ale także militarne. Żołnierze PLA staną wówczas przed kolejnym bardzo trudnym zadaniem, polegającym na długich wędrówkach przez dżunglę, głębokie wąwozy i długie tunele. Będą to kolejne bardzo dogodne miejsca na przeprowadzanie zasadzek i zadania dotkliwych strat. Alternatywą jest zajęcie nadmorskich nizin wraz z miastami, a następnie odizolowanie pasm górskich. Walka z wojskami tajwańskimi przypominałaby wówczas zwalczanie górskiej partyzantki – naloty z powietrza oraz organizowanie operacji pacyfikacyjnych obejmujących określone części wyspy⁴⁰.

³⁹ Ibidem, s. 94-96.

⁴⁰ Ibidem, s. 99-104.

Zakończenie

Bardzo trudno jest przewidzieć i opisać przebieg wojen, do których może dopiero dojść w przyszłości. Jak pokazała historia najnowsza, operacje wojskowe rzadko przebiegały zgodnie z zakładanym planem. Niektóre z nich kończyły się dla strony atakującej dużym i szybkim sukcesem (operacja Pustynna Burza 1991 r.), inne spektakularną porażką (Ukraina 2022-23). Niemniej bazując na analizie przeprowadzonych gier wojennych, raportach poświęconych potencjałowi militarnemu Chin, Tajwanu i Stanów Zjednoczonych oraz doktrynie wojskowej tych krajów, można przedstawić kilka wniosków dotyczących przebiegu i rezultatu bitwy o Tajwan. Po pierwsze, przewaga sił powietrznych PLA nad siłami powietrznymi Tajwanu jest olbrzymia, co stawia znak zapytania nad podjęciem przez ten kraj bitwy o panowanie w powietrzu. Zasadne wydaje się być rozproszenie lotnictwa wojskowego oraz ukrycie go w schronach i bunkrach, aby mogło przetrwać pierwsze uderzenia raketowe. Po drugie, zwycięstwo Tajwanu będzie zależało od skuteczności obrony przeciwlotniczej i przeciwraketowej. Należy spodziewać się, że systemy te staną się zasadniczym celem dla sił raketowych PLA. Wśród rozwiązań mających zwiększyć przeżywalność OPL wymienia się z jednej strony modernizację i zakup kolejnych zestawów operujących na wszystkich poziomach łącznie z przenośnymi wyrzutniami typu MANPADS. Z drugiej strony narzucanie przeciwnikowi miejsca walki poprzez uruchamianie wyrzutni SAM tylko w momentach prowadzenia działań defensywnych bądź ofensywnych. Pozwoli to ukrywać je w maksymalnie długim czasie oraz używać tylko, kiedy operatorzy pewni są strącenia samolotu przeciwnika. Po trzecie, kluczowy przebieg dla całej wojny będzie miał jej pierwszy etap, czyli blokada i izolacja Tajwanu. Jeśli Chiny nie zdobędą dominacji w domenie powietrznej, a następnie morskiej, nie będzie możliwe szczelne odizolowanie wyspy i uniemożliwienie wspierania jej przez sojuszników dostawami sprzętu wojskowego.

Jak pokazała wojna rosyjsko-ukraińska, dysproporcje w ilości sprzętu wojskowego, strona słabsza może rekompensować morale społeczeństwa, determinacją własnej armii oraz jej przeszkoleniem. Chińska Armia Ludowo-Wyzwoleńcza dokonała niewątpliwie znaczącego postępu technologicznego, pytanie jednak czy będzie on wystarczający aby zwyciężyć w powietrzno-morskiej bitwie o Tajwan. Jak pokazał jeden z ostatnich raportów National Defense University, najsłabszym ogniwem Państwa Środka może okazać się czynnik ludzki, a dokładnie kadra oficerska. Analiza ponad 300 biografii wysokich rangą chińskich oficerów pokazała, jak bardzo konserwatywną i „sztywną” organizacją jest PLA. Okazało się, że ponad połowa oficerów była komisarzami politycznymi i nie miała żadnego doświadczenia bojowego. Ścieżka kariery na najwyższe stanowiska dowodzenia jest bardzo długa i brak w niej możliwości przyspieszenia awansu lub „wybicia się”

ze względu na talent i szczególne predyspozycje. Widoczna jest rywalizacja między poszczególnymi rodzajami sił zbrojnych i lobbinyg każdej z nich na poziomie sztabu generalnego. W mianowaniu najwyższych rangą wojskowych stojących na czele pięciu dowództw teatrów oraz 13 grup armii decydujący głos posiada przewodniczący Centralnej Komisji Wojskowej, czyli Xi Jinping. PLA nie doczekała się zatem odpowiednika amerykańskiej Ustawy o reorganizacji Departamentu Obrony Goldwatera-Nicholsa z 1986 r., która dokonała rewolucyjnych zmian w organizacji, komunikacji i dowodzeniu Siłami Zbrojnymi USA⁴¹.

Ian Easton chińskie plany podboju Tajwanu porównał do nocnego biegu sztafetowego na śmierć i życie po gigantycznym torze przeszkód składającym się z basenów ze słoną wodą, miejskiej dżungli i pasm gór. W momencie kiedy pojedynczy zawodnik upadnie i upuści pałeczkę ucierpi na tym cała drużyna. Zwycięstwo jest możliwe, ale pod warunkiem, że każdy członek zespołu da z siebie wszystko i wykona stawiane przed nim rozkazy. Chiński zespół sztafetowy jest ogromny ale nieporęczny. Większość sportowców to słabo wyszkoleni poborowi, a wielu oficerów to obcy dla siebie ludzie lub wręcz rywale. Tor wyścigowy pełen jest ukrytych i śmiertelnych pułapek, a tajwańska drużyna zmotywowana i świetnie wyszkolona przez mistrzów świata, gotowych w każdej chwili przyłączyć się do rozgrywek całkowicie zmieniając zasady gry⁴².

Abstract

Tomasz Wójtowicz

The battle of Taiwan, or what a Chinese invasion of a „rogue province” could look like

This article describes the possible course of the battle of Taiwan. The paper presents the Chinese policy towards Taiwan, conclusions drawn from the war games conducted by the Pentagon, the Chinese People's Liberation Army (PLA) and civilian think tanks, the military potential of both sides, and the battle scenario. During the actual research, studies and articles published in *Forbes*, *Business Insider*, *Taiwan News*, *Lowy Institute*, *War on the Rocks*, *NBC News*, *China Power*, *Military Times*, *Reuters*, and *Daily Guardian*, along with reports of think tanks such as the Atlantic Council and RAND, reports of the US Congress, and reports of Military Balance were used. *The Chinese Invasion Threat: Taiwan's Defense*

⁴¹ J. Wuthnow, *Gray Dragons: Assessing China's Senior Military Leadership*, <https://ndupress.ndu.edu/Media/News/News-Article-View/Article/3156126/gray-dragons-assessing-chinas-senior-military-leadership/> (7 VII 2023).

⁴² I. Easton, *op.cit.*, s. 44.

and American Strategy in Asia, a book written by Ian Easton, turned out to be a particularly useful source of knowledge. According to the author of this article, a „forceful solution” for the Taiwanese issue by Beijing is possible in the future and the Western world should seriously analyze its possible course. This is evidenced by numerous statements of Chinese politicians, the desire to change the current global balance of power, the continuous growth of China’s economic power, the expansion of the PLA’s power projection capabilities in terms of an invasion of the „rogue province”, and regular war games and violations of the Taiwanese air defense identification zone. If there was a battle of Taiwan, from the point of view of the People’s Republic of China, it would be crucial to isolate the island, to quickly eliminate the enemy’s anti-aircraft and anti-missile defenses by means of missile and cyberattacks, to paralyze the command system, to gain air superiority, and then to land on the beaches from which operations would be then carried out inland. From the point of view of the Taiwan Armed Forces, the most important thing would be to survive the first days of massive air and missile attacks, to disperse their forces, and then to attack the enemy by exploring its weaknesses, i.e., shooting down selected planes and helicopters, sinking ships in the Taiwan Strait, interrupting supply lines, and then inflicting as much damage as possible during the ground combat.

Key words: Taiwan, China, invasion, armed forces, landing

References

- Axe, D., *The Taiwanese Army Has More Tanks Than a Chinese Invasion Forces Does – Until China Capture A Port*, <https://www.forbes.com/sites/davidaxe/2021/07/29/the-taiwanese-army-has-more-tanks-than-a-chinese-invasion-force-does-until-china-captures-a-port/?sh=6935e7bc477d>.
- Brimelow, B., *New Pentagon charts lay out China’s growing military advantage over Taiwan*, <https://www.businessinsider.com/pentagon-charts-show-chinas-military-advantage-over-taiwan-2022-1?IR=T>.
- Cancian, M.F., Cancian, M. & Heginbotham, E., *The First Battle of the Next War Wargaming a Chinese Invasion of Taiwan*, The Center for Strategic and International Studies 2023, https://csis-website-prod.s3.amazonaws.com/s3fs-public/publication/230109_Cancian_FirstBattle_NextWar.pdf?VersionId=WdEUw-JYWlySMPIr3ivhFolxC_gZQuSOQ.
- Chen, K., *Taiwan’s Abrams orders complicated by US decision to send tank to Ukraine*, <https://www.taiwannews.com.tw/en/news/4792661>.

- China's Plan For Taiwan Invasion Is Not A Secret*, <https://gcaptain.com/chinas-plan-for-taiwan-invasion-is-not-a-secret/>.
- China wants its military to develop ability to seize Taiwan by 2027*, <https://the-dailyguardian.com/china-wants-its-military-to-develop-ability-to-seize-taiwan-by-2027/>.
- Depetris, D.R., *A Chinese invasion of Taiwan isn't inevitable*, <https://www.lowyinstitute.org/the-interpreter/chinese-invasion-taiwan-isn-t-inevitable>.
- Easton, I., *The Chinese Invasion Threat: Taiwan's Defense and American Strategy in Asia*, Manchester 2017.
- Hafezenia, M., *Active Geostrategic Faults in the World*, <https://www.geopolitic.ro/2018/11/active-geostrategic-faults-world-2/>.
- Headquarters, United States Indo-Pacific Command*, <https://www.pacom.mil/About-USINDOPACOM/>.
- Heath, T.R., *Is China Planning To Attack Taiwan? A Careful Consideration of Available Evidence Says No*, <https://warontherocks.com/2022/12/is-china-planning-to-attack-taiwan-a-careful-consideration-of-available-evidence-says-no/>.
- Kassam, N., *Australians worry about China and muscle-flexing over Taiwan*, <https://www.lowyinstitute.org/the-interpreter/australians-worry-about-china-and-muscle-flexing-over-taiwan>.
- Konrad, J., *China Has Militarized Seafarers Says US Navy Report*, <https://gcaptain.com/warning-china-has-militarized-its-seafarers/>.
- Kube, C. & Gains, M., *Air Force general predicts war with China in 2025, tells officers to prep by firing 'a clip' at a target, and 'aim for the head'*, <https://www.nbcnews.com/politics/national-security/us-air-force-general-predicts-war-china-2025-memo-rcna67967>.
- Lewis, B., *2022 in ADIZ Violations: China Dials Up the Pressure on Taiwan*, <https://chinapower.csis.org/analysis/2022-adiz-violations-china-dials-up-pressure-on-taiwan/>.
- Liang, Q. & Xiangsui, W., *Unrestricted Warfare*, Beijing 1999.
- Lostumbo, M.J., Frelinger, D.R., Williams, J. & Wilson, B., *Air Defense Options for Taiwan*, RAND 2016.
- Military and Security Developments Involving the People's Republic of China 2021*, Annual Report to Congress, <https://media.defense.gov/2021/Nov/03/2002885874/-1/-1/0/2021-CMPR-FINAL.PDF>.
- Missiles of Taiwan*, <https://missilethreat.csis.org/country/taiwan/>.
- Mizokami, K., *The U.S. Military 'Failed Miserably' in a Fake Battle Over Taiwan*, <https://www.popularmechanics.com/military/a37158827/us-military-failed-miserably-in-taiwan-invasion-wargame/>.

- Shelbourne, M., *Davidson: China Could Try to Take Control of Taiwan In 'Next Six Years'*, <https://news.usni.org/2021/03/09/davidson-china-could-try-to-take-control-of-taiwan-in-next-six-years>.
- South, T., *In think tanks Taiwan war game, US beats China at high cost*, <https://www.militarytimes.com/news/2022/08/12/in-think-tanks-taiwan-war-game-us-beats-china-at-high-cost/>.
- The Military Balance 2020*, The International Institute for Strategic Studies.
- Thompson, D., *Hope on the Horizon: Taiwan's Radical New Defense Concept*, <https://warontherocks.com/2018/10/hope-on-the-horizon-taiwans-radical-new-defense-concept/>.
- Tian, Y.L. & Blanchard, B., *China will never renounce right to use force over Taiwan, Xi says*, <https://www.reuters.com/world/china/xi-china-will-never-renounce-right-use-force-over-taiwan-2022-10-16/>.
- Ullman, H., *Reality Check#10: China will not invade Taiwan*, <https://www.atlantic-council.org/content-series/reality-check/reality-check-10-china-will-not-invade-taiwan/>.
- U.S. Marines to set up unit in Okinawa for remote Japan island defense*, <https://english.kyodonews.net/news/2023/01/d9110787d56f-urgent-us-marines-to-set-up-unit-in-okinawa-for-remote-japan-island-defense.html>.
- What-if war game maps huge toll of a future US-China war over Taiwan*, <https://www.taipetimes.com/News/front/archives/2022/08/11/2003783337>.
- Wuthnow, J., *Gray Dragons: Assessing China's Senior Military Leadership*, <https://ndupress.ndu.edu/Media/News/News-Article-View/Article/3156126/gray-dragons-assessing-chinas-senior-military-leadership/>.
- Yang, W., *How prepared is Taiwan for a potential Chinese attack?*, <https://www.dw.com/en/how-prepared-is-taiwan-for-a-potential-chinese-attack/a-65602919>.

Tomasz Wójtowicz – dr nauk o bezpieczeństwie, adiunkt w Instytucie Bezpieczeństwa i Informatyki Uniwersytetu Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie.
ORCID: 0000-0001-6468-8973

Julia Tyburska

**Chińska Republika Ludowa
a Półwysep Koreański.
Współczesne zagrożenia bezpieczeństwa Chin
w obliczu napięć międzykoreańskich,
ryzyka nuklearnego i zaangażowania
Stanów Zjednoczonych na Półwyspie**

Abstrakt

W ostatnich latach polityczne i militarne zaangażowanie Chińskiej Republiki Ludowej w Azji Wschodniej wzrosło, a napięcia na Półwyspie Koreańskim wpłynęły na poczucie bezpieczeństwa Chin. Ten artykuł omawia strategię bezpieczeństwa Chin w regionie z naciskiem na Półwysep Koreański. Skupia się na współczesnych zagrożeniach dla bezpieczeństwa narodowego Chin, które mogą wynikać ze strony Półwyspu Koreańskiego. Jego celem jest przeanalizowanie trzech istotnych kwestii zagrażających chińskiemu bezpieczeństwu: programu nuklearnego Korei Północnej, obecności Stanów Zjednoczonych na Półwyspie Koreańskim oraz napięć w stosunkach międzykoreańskich. Wszystkie te zagrożenia są ze sobą sprzężone i implikują się wzajemnie.

Słowa kluczowe: bezpieczeństwo, zagrożenie, Chiny, Półwysep Koreański, arsenał nuklearny, USA

Wstęp

W ostatnich latach byliśmy świadkami wielu wydarzeń, które zmieniały lub zintensyfikowały politykę w Azji Wschodniej. Jest to spowodowane m.in. zwiększonym politycznym i militarnym zaangażowaniem Chińskiej Republiki Ludowej (ChRL) w regionie czy rosnącymi napięciami na Półwyspie Koreańskim związanymi z testami raketowymi i nuklearnymi Korei Północnej. Wiele z tych

wydarzeń pośrednio lub bezpośrednio wpływa na poczucie bezpieczeństwa przez Chiny. Z punktu widzenia bezpieczeństwa narodowego ChRL, najważniejszym obszarem jest jego najbliższe sąsiedztwo, w tym Półwysep Koreański. Dla Chin to sąsiedztwo powinno być strefą buforową, która byłaby zabezpieczeniem przed różnymi zagrożeniami z zewnątrz¹.

Niniejszy artykuł będzie skupiony wokół współczesnych zagrożeń bezpieczeństwa Chin, które pojawiły się lub mogą się pojawić ze strony Półwyspu Koreańskiego. Przede wszystkim ma na celu wskazanie, jakiego rodzaju są to zagrożenia oraz jakie konsekwencje dla bezpieczeństwa Chin mogą te zagrożenia nieść. Aby móc na te pytania odpowiedzieć, należy wyjść od przeanalizowania chińskiej strategii bezpieczeństwa narodowego i zbadać, jakie miejsce zajmuje w niej Półwysep Koreański. Mimo że artykuł nawiązuje do ostatnich dziesięcioleci, to autorka skupia się na drugiej dekadzie XXI w., kiedy prezydenturę w Chinach w 2013 r. objął Xi Jinping, a w 2011 r. w Koreańskiej Republice Ludowo-Demokratycznej (KRL-D) do władzy doszedł Kim Dzong Un, który nadał wyższy priorytet przyspieszeniu północnego programu nuklearnego².

W artykule zastosowano metody jakościowe, które opierają się głównie na szczegółowej analizie treści monografii, prac zbiorowych i artykułów naukowych. Istotne było także przestudiowanie wydarzeń z ostatnich lat (dzięki artykułom prasowym oraz raportom) i skonfrontowanie ich z oficjalną chińską retoryką. To wiązało się z przeanalizowaniem chińskich dokumentów, m.in. Białych Ksiąg na temat obronności dostępnych na chińskich stronach rządowych. Zastosowano także analizę dyskursu, uwzględniając wypowiedzi chińskich władz.

Niniejszy artykuł będzie opierał się o najważniejsze paradygmaty teorii realizmu, który stanowi główny nurt teoretyczny nauk o stosunkach międzynarodowych. Jednym z głównych założeń realizmu jest postrzeganie stosunków międzynarodowych jako walki między mocarstwami o dominację i bezpieczeństwo³. Państwa, jako główni uczestnicy stosunków międzynarodowych, dążą do zapewnienia sobie bezpieczeństwa, ponieważ egzystują w anarchii, gdzie nie istnieje żadna forma centralnego decydenta czy światowego rządu, który regulowałby stosunki w międzynarodowym systemie⁴. Tradycyjne realistyczne podejście jest skoncentrowane na bezpieczeństwie i czynnikach militarnych

¹ O. Pietrewicz, *Spór o Koreę. Rola USA i Chin w kształtowaniu bezpieczeństwa międzynarodowego na Półwyspie Koreańskim*, Warszawa 2022, s. 270.

² J.H. Pak, *China's Gambit on the Korean Peninsula*, East Asia Institute Working Paper, 3 XII 2020, s. 2, http://www.eai.or.kr/new/en/pub/view.asp?intSeq=20183&board=eng_workingpaper (20 VII 2023).

³ R. Jackson, G. Sørensen, *Introduction to International Relations: Theories and Approaches*, Oxford 2022, s. 68.

⁴ J. Czaputowicz, *Teorie stosunków międzynarodowych*, Warszawa 2008, s. 59.

w kontekście zagrożeń⁵. Głównym celem polityki państw jest zatem bezpieczeństwo, co wynika również z braku zaufania państw wobec siebie. W tym miejscu warto przytoczyć również „dylemat bezpieczeństwa” (zwany także „paradoksem bezpieczeństwa”), czyli sytuację, w której wzmocnienie bezpieczeństwa jednego państwa oznacza spadek poczucia bezpieczeństwa drugiego, co w konsekwencji prowadzi do zintensyfikowania działań dążących do zapewnienia sobie jak największej potęgi przez to państwo⁶.

Niniejszy artykuł składa się z trzech części. Pierwsza z nich omawia zagadnienie bezpieczeństwa i zagrożenia w stosunkach międzynarodowych od strony teoretycznej. Druga część przedstawia chińską koncepcję bezpieczeństwa oraz zarys relacji ChRL z obiema Koreami. Trzecia, zasadnicza część, omawia szczegółowo współczesne zagrożenia bezpieczeństwa Chin, które są związane z Półwyspem Koreańskim, wyróżniając trzy kwestie: arsenał nuklearny KRL-D, sojusz amerykańsko-południowokoreański i obecność wojskową USA na Południu oraz napięcia w stosunkach międzykoreańskich. Artykuł zakończony jest podsumowaniem wraz z wnioskami.

Bezpieczeństwo i zagrożenie – charakterystyka pojęć

Bezpieczeństwo to pojęcie fundamentalne zarówno dla człowieka, jak i dla państwa. Łączy się bezpośrednio z pojęciem zagrożenia. „Zagrożenie” definiowane jest jako brak bezpieczeństwa, zaś „bezpieczeństwo” jako stan wolny od zagrożeń⁷. Wiek XXI przyniósł wiele zmian w środowisku międzynarodowym, w tym w pojmowaniu bezpieczeństwa.

W stosunkach międzynarodowych wyróżnia się nie tylko zagrożenia, ale również wyzwania. Zagrożeniem bezpieczeństwa państwa jest taki „splot zdarzeń wewnętrznych lub w stosunkach międzynarodowych, w którym z dużym prawdopodobieństwem może nastąpić ograniczenie lub utrata warunków do niezakłóconego bytu i rozwoju wewnętrznego bądź naruszenie lub utrata suwerenności państwa [...]”⁸. W artykule uwaga będzie skupiona jedynie na czynnikach zewnętrznych. Wynika to z paradygmatu realistycznego, w którym zagrożenie, jako przeciwieństwo bezpieczeństwa, przychodzi właśnie z zewnątrz. Zagrożenia zatem rozumiane są jako zjawiska powodujące stan niepewności i obaw, np. działania innych uczestników społeczności międzynarodowej, które są lub mogą

⁵ R. Zięba, *O tożsamości nauk o bezpieczeństwie*, „Zeszyty Naukowe AON” 2012, nr 1(86), s. 14.

⁶ J. Czaputowicz, *op.cit.*, s. 38.

⁷ R. Zięba, *Pojęcie i istota bezpieczeństwa państwa w stosunkach międzynarodowych*, „Sprawy Międzynarodowe” 1989, nr 10, s. 49.

⁸ S. Dworecki, *Zagrożenia bezpieczeństwa państwa*, Warszawa 1996, s. 89.

być niekorzystne i niebezpieczne dla danego państwa⁹. Za wyzwania zaś uznaje się takie zjawiska, które nie stanowią zagrożenia (choć mogą się w nie przerozdzić), a raczej są nowymi sytuacjami, w których pojawiają się potrzeby wymagające sformułowania odpowiedzi i podjęcia stosownych działań¹⁰.

Zagrożenia można skategoryzować na podstawie różnych kryteriów, niemniej z punktu widzenia stosunków międzynarodowych, wśród najczęstszych, współczesnych zagrożeń można wymienić zagrożenie polityczne, militarne, ekonomiczne i energetyczne, ekologiczne, cybernetyczne czy społeczne. Niniejszy artykuł skupia się na zagrożeniach militarnych i politycznych. Zagrożeniem politycznym jest „stan, w którym nasilają się zadania zorganizowanych grup społecznych (politycznych) uniemożliwiających wypełnianie przez państwo jego głównych funkcji [...]”¹¹. Innymi słowy, to takie kierowanie polityką jednego państwa, które utrudnia prawidłowe funkcjonowanie drugiego, realizowanie jego celów i zagraża jego żywotnym interesom. Zagrożenie militarne może wynikać z paradoksu bezpieczeństwa, kiedy państwo, dążąc do zapewnienia sobie poczucia bezpieczeństwa, zwiększa swój militarny potencjał¹², co może przerozdzić się w wyścig zbrojeń. Na zagrożenia militarne składają się m.in. zagrożenia związane z bronią jądrową i jej proliferacją, wyścig zbrojeń konwencjonalnych, zwiększanie wydatków na wojskowość oraz terroryzm¹³.

Chińska koncepcja bezpieczeństwa i jej uwarunkowania

Dla pełnego zrozumienia koncepcji bezpieczeństwa Chin należy spojrzeć na uwarunkowania geograficzne, historyczne oraz kulturowe. Na politykę prowadzoną przez chińskie władze od wieków wpływ miał rozmiar państwa. W kontekście kulturowym warto wspomnieć o sinocentrycznym porządku świata, przekonaniu Chin o własnej wyjątkowości i centralnej roli na świecie¹⁴. Chińczycy uważali swoją kulturę za wyższą¹⁵. W Chinach przez wieki panował system trybutarny –

⁹ R. Zięba, *Współczesne wyzwania i zagrożenia dla bezpieczeństwa międzynarodowego*, „Stosunki Międzynarodowe – International Relations” 2016, t. 52, nr 3, s. 10-11.

¹⁰ Ibidem, s. 11.

¹¹ B. Balcerowicz, *Słownik terminów z zakresu bezpieczeństwa narodowego*, Warszawa 2002, s. 153.

¹² R. Kuźniar, *Tradycyjne zagrożenia dla bezpieczeństwa międzynarodowego*, [w:] *Bezpieczeństwo międzynarodowe*, red. R. Kuźniar et al., Warszawa 2012, s. 47.

¹³ R. Zięba, *Współczesne wyzwania...*, *op.cit.*, s. 12-16.

¹⁴ O. Pietrewicz, *Spór o Koreę...*, *op.cit.*, s. 129-130.

¹⁵ J. Cranmer-Byng, *The Chinese View of Their Place in the World: An Historical Perspective*, „The China Quarterly” 1973, nr 53, s. 68.

mniejsze państwa płaciły Chinom trybut, uznawały chińskiego cesarza, w zamian za to Chiny przyznawały im różne przywileje¹⁶. System trybutarny, sinocentryzm oraz poczucie wyższości miały wpływ na obecne postrzeganie przez Chiny swojej roli na arenie międzynarodowej.

Półwysep Koreański jest niezwykle istotny dla chińskich interesów. Historycznie Półwysep był też ważnym ośrodkiem rywalizacji mocarstw – Chin, Rosji czy Japonii¹⁷. Podczas wojny koreańskiej (1950-1953) i w wyniku podziału Korei Półwysep stał się symbolem rywalizacji zimnowojennej. Przed końcem XIX w. Półwysep Koreański był mocno związany z Pekinem¹⁸. Znaczenie Korei dla chińskich strategii politycznych jest wynikiem powyższych uwarunkowań, co czyni ją jednym z głównych geostrategicznych problemów. Na bezpieczeństwo Chin wpływ ma nie tylko polityka wewnętrzna obu Korei czy ich stosunek wobec ChRL, ale też obecność Stanów Zjednoczonych w Korei Południowej.

Relacje Chin i Korei Północnej sięgają początków zimnej wojny. Podczas wojny koreańskiej chiński przywódca Mao Zedong wsparł KRL-D, wysyłając do Korei swoich żołnierzy. Obawiał się, że połączone siły Korei Południowej i USA mogłyby wejść na terytorium Chin¹⁹. Chińscy przywódcy wierzyli, że obrona Korei Północnej jest niezbędna dla bezpieczeństwa i niezależności Chin²⁰. W 1961 r. ChRL i KRL-D podpisały Traktat o Przyjaźni, Współpracy i Wzajemnej Pomocy, który zawierał klauzulę o interwencji wojskowej w celu wzajemnej obrony w przypadku ataku strony trzeciej²¹, a relacje chińsko-północnokoreańskie uznano za tak bliskie jak „usta i zęby”²². Zaczęły się one pogarszać po nawiązaniu formalnych stosunków Chin z Koreą Południową w roku 1992. Pogorszeniu relacji służy też rosnący arsenał nuklearny KRL-D, który znacznie rozwinął się po zakończeniu zimnej wojny. Ciągłe prowokacje nuklearne i testy raketowe stanowią zagrożenie dla ChRL²³. Chiny – jak podkreślają w swojej retoryce – podążają pokojową

¹⁶ Ibidem.

¹⁷ S. Snyder, *China's Rise and the Two Koreas: Politics, Economics, Security*, Boulder 2009, s. 6.

¹⁸ Ibidem.

¹⁹ P. Kim, *How China Sees North Korea: Three Critical Moments in History and Future Directions*, The Chicaco Council on Global Affairs, 17 I 2018, <https://globalaffairs.org/research/report/how-china-sees-north-korea-three-critical-moments-history-and-future-directions> (20 VII 2023).

²⁰ Ibidem.

²¹ H.K. Kim, *China's Evolving North Korea Policy*, Institute for Security and Development Policy, IV 2020, <https://isdpeu/publication/chinas-evolving-north-korea-policy/> (20 VII 2023).

²² G.J. Moore, *How North Korea threatens China's interests: understanding Chinese 'duplicity' on the North Korean nuclear issue*, „International Relations of the Asia-Pacific” 2008, t. 8, s. 2.

²³ O. Pietrewicz, *Północnokoreańska kość niezgody. Polityka zagraniczna Chin i USA wobec północnokoreańskiego problemu koreańskiego*, [w:] *Stany Zjednoczone – Chiny*, red. J. Ciesielska-Klikowska, M. Marczuk-Karbownik, Łódź 2017, s. 126.

ścieżką rozwoju i za fundamentalne wartości uznają pokój i harmonię²⁴. Traktat chińsko-północnokoreański jest odnawiany co 20 lat, a ostatnie odnowienie miało miejsce w lipcu 2021 r.²⁵. ChRL jest obecnie najbliższym sojusznikiem Korei Północnej oraz jej największym partnerem handlowym. W roku 2019 odsetek całości handlu zagranicznego Korei Północnej z Chinami wynosił aż 95%²⁶. Mimo tego gospodarczego uzależnienia, KRL-D jest państwem izolującym się, które samodzielnie kieruje swoją polityką wewnętrzną i międzynarodową.

Normalizacja stosunków chińsko-południowokoreańskich miała miejsce w sierpniu 1992 r., gdy Chiny prowadziły bardziej elastyczną politykę zagraniczną. ChRL, skupiając się wówczas na rozwoju gospodarczym, uznała współpracę z Koreą Południową za korzystną z powodu jej zaawansowania technologicznego. Nawiązaniu relacji przysłużyła się również tzw. „polityka północna” (*Nordpolitik*) ówczesnego prezydenta Południa, Roh Tae Woo (1988-1993), która zakładała ustanowienie relacji dyplomatycznych z państwami byłego bloku komunistycznego, będącymi w bliskim sąsiedztwie Korei (Rosja, Chiny)²⁷. W XXI w. Korea Południowa i Chiny zacieśniły stosunki. Obecnie Chiny są największym partnerem handlowym Korei Południowej, a w roku 2021 handel Korei Południowej z ChRL przewyższył łączny handel z USA i Japonią²⁸.

Ustanawiając relacje dyplomatyczne z Koreą Północną i Południową Chiny realizują tzw. „politykę dwóch Korei”. Ta dwutorowa polityka pozwala Pekinowi na regularny dialog z władzami obu Korei²⁹. Dzięki takiej strategii ChRL może pogłębiać relacje z Południem, przy jednoczesnym utrzymywaniu bliskich stosunków z KRL-D. „Polityka dwóch Korei” ma na celu utrzymanie stabilności na Półwyspie. W kontekście relacji z Koreą Południową, poza rosnącymi współzależnościami ekonomicznymi, istotne są spotkania na szczycie, których liczba zdecydowanie wzrosła w okresie rządów Xi Jinpinga. Stosunki z KRL-D są też istotne dla Chin, ponieważ Korea Północna odgrywa rolę państwa buforowego, oddzielającego Chiny od Korei Południowej, a dokładnie, od terytorium, na którym stacjonują wojska amerykańskie³⁰. Chiny patrzą na Półwysep Koreański przez

²⁴ *China's Defensive National Defense Policy in the New Era*, Ministry of National Defense The People's Republic of China, <http://eng.mod.gov.cn/xb/DefensePolicy/index.html> (20 VII 2023).

²⁵ O. Pietrewicz, *Spór o Koreę...*, *op.cit.*, s. 295.

²⁶ *Ibidem*, s. 286-287.

²⁷ H.K. Kim, *The China Policy of the Yoon Government and South Korea-China Relationship*, „International Journal of Korean Unification Studies” 2022, t. 31, nr 1, s. 68.

²⁸ *Ibidem*, s. 69.

²⁹ O. Pietrewicz, *Spór o Koreę...*, *op.cit.*, s. 277.

³⁰ J. Kim, *China and Regional Security Dynamics on the Korean Peninsula*, [w:] *Korea Net Assessment: Politicized Security and Unchanging Strategic Realities*, red. C.M. Lee, K. Botto, Carnegie Endowment for International Peace, Washington 2020, s. 55.

pryzmat geopolityki, a w tym kontekście Półwysep jawi się jako „teatr regionalnej rywalizacji ze Stanami Zjednoczonymi”³¹. Pod rządami Xi Jinpinga polityka Chin wobec Korei Północnej zmieniała się, stając się bardziej aktywna, a Chiny zaczęły coraz bardziej identyfikować się jako wielkie mocarstwo.

Podstawą chińskiej polityki zagranicznej jest promowanie „harmonijnego świata” w celu wyeliminowania rosnących obaw związanych z „chińskim zagrożeniem”³². Pekin w pierwszej dekadzie XXI w., będąc skupiony na rozwoju gospodarczym, chciał pokazać światu, że nie będzie prowadził ofensywnej, hegemonicznej polityki. Chociaż taka jest oficjalna retoryka Chin, w drugiej dekadzie XXI w. dostrzega się bardziej agresywne i proaktywne podejście do spraw międzynarodowych³³. Chińska koncepcja bezpieczeństwa opiera się o kluczowe interesy, wśród których najważniejszym jest utrzymanie bezpieczeństwa państwa, suwerenność i integralność terytorialna oraz ciągły, stabilny rozwój gospodarki³⁴. Półwysep Koreański odgrywa główną rolę w chińskim planowaniu bezpieczeństwa³⁵. Bezpieczeństwu ChRL najlepiej służyłoby utrzymywanie dobrych stosunków zarówno z Koreą Północną, jak i Południową, jednocześnie zapobiegając rozwojowi koalicji Seulu, Waszyngtonu i Tokio, która mogłaby negatywnie wpłynąć na chiński rozwój³⁶.

Opublikowania w 2019 r. przez Pekin Biała Księga Obronności podkreśla, że Chiny cieszą się stabilnością polityczną i rośnie ich globalny wpływ³⁷. Niemniej stoją również w obliczu różnych zagrożeń i wyzwań, wskazując tutaj przede wszystkim kwestię niepodległościowych dążeń Tajwanu, kwestię Tybetu i Wschodniego Turkmenistanu oraz na spory dotyczące przynależności do Chin wysp na Morzu Południowochińskim³⁸. W kwestii chińskiej polityki wobec Półwyspu Koreańskiego wypowiedział się minister spraw zagranicznych Wang Yi w 2016 r. Stwierdził on, że „po pierwsze, pod żadnym pozorem na Półwyspie Koreańskim nie może znajdować się nuklearny arsenał, niezależnie od tego, czy chodzi o KRL-D czy Koreę Południową [...]. Po drugie, ta kwestia nie może być

³¹ Ibidem, s. 56.

³² H.B. Park, *China's Position on Korea's Unification and US Forces Korea*, „The Journal of East Asian Affairs” 2010, t. 24, nr 1, s. 121-123.

³³ A. Kim, J. Kim, *China's aggressive 'periphery diplomacy' and South Korean perspectives*, „The Pacific Review” 2018, t. 31, nr 2, s. 268.

³⁴ D. Cheng, *Chinese Calculations Of Security And The Korean Peninsula*, „The Journal of East Asian Affairs” 2018, t. 32, nr 1, s. 24-25.

³⁵ Ibidem, s. 27.

³⁶ Ibidem, s. 30.

³⁷ *China's National Defense in the New Era*, The State Council of The People's Republic of China, https://english.www.gov.cn/archive/whitepaper/201907/24/content_WS-5d3941ddc6d08408f502283d.html (20 VII 2023).

³⁸ Ibidem.

rozwiązana militarnie³⁹. Cytat ten wskazuje jednoznacznie, że Chiny opowiadają się za denuklearyzacją Półwyspu, a problem nuklearny KRL-D jest sprzeczny z kluczowymi interesami Chin. W 2017 r. Chiny opublikowały dokument, w którym w części poświęconej stanowisku Chin w kwestiach regionalnych punktów zapalnych dwa pierwsze punkty odnoszą się do Półwyspu Koreańskiego: kwestia nuklearna oraz kwestia rakiet antybalistycznych (amerykański system THAAD)⁴⁰.

W świetle przedstawionej polityki obronności i retoryki Pekinu można dostrzec, jakiego rodzaju zagrożenia ze strony Półwyspu Koreańskiego są istotne z punktu widzenia bezpieczeństwa Chin. Są one złożone i trudno je skategoryzować i omówić z osobna, ponieważ jedno zagrożenie implikuje lub wpływa na kolejne. Na potrzeby niniejszego artykułu autorka wyróżniła trzy kategorie zagrożeń bezpieczeństwa Chin, które zostaną omówione szczegółowo: arsenał nuklearny Korei Północnej, obecność Stanów Zjednoczonych na Półwyspie i ich sojusz z Koreą Południową oraz napięcia na Półwyspie Koreańskim wynikające ze stosunków międzykoreańskich.

Program nuklearny KRL-D

Jednym z największych zagrożeń bezpieczeństwa dla Chin, a nawet całego regionu Azji i Pacyfiku jest arsenał nuklearny Korei Północnej. Program nuklearny KRL-D ma swoje początki w 1952 r. Program ten rozwinął się dzięki pomocy ZSRR i Chin⁴¹. Już w latach 70. XX w. rozwój znaczenie przyspieszył, a KRL-D nie potrzebowała dłużej pomocy z zewnątrz. Pomimo podpisania przez Koreę Północną Traktatu o Nierozprzestrzenianiu Broni Jądrowej (NPT) w 1985 r., KRL-D nadal pracowała nad swoim jądrowym arsenałem.

Lata 1993-1994 to okres pierwszego kryzysu nuklearnego na Półwyspie, spowodowanego ogłoszeniem przez KRL-D zamiaru wycofania się z traktatu NPT. Uważa się, że do tych kroków przyczyniła się też normalizacja stosunków ChRL z Koreą Południową, co uwidocznili zmiany w chińskiej polityce wobec Półwyspu i odejście Chin od bezwarunkowego wspierania KRL-D⁴². Pjongjang

³⁹ Wang Yi Talks about Principles China Upholds in Dealing with the Korean Peninsula Nuclear Issue, Ministry of Foreign Affairs of the People's Republic of China, 13 II 2016, https://www.fmprc.gov.cn/eng/gjhdq_665435/3265_665445/3296_664550/3298_664554/201602/t20160215_575843.html (20 VII 2023).

⁴⁰ China's Policies on Asia-Pacific Security Cooperation, The State Council of the People's Republic of China, 11 I 2017, http://english.www.gov.cn/archive/white_paper/2017/01/11/content_281475539078636.htm (20 VII 2023).

⁴¹ A. Barannikova, *Korean Peninsula Nuclear Issue: Challenges and Prospects*, „Journal for Peace and Nuclear Disarmament” 2022, t. 5, nr 2, s. 50.

⁴² O. Pietrewicz, *Północnokoreańska kość niezgody...*, *op.cit.*, s. 123.

uznał ten ruch za największą zdradę i coraz bardziej izolował się od społeczności międzynarodowej⁴³. Pekin przyjął wówczas bierną postawę, nie widząc jeszcze, że problem jest poważnym zagrożeniem dla regionu⁴⁴. Zaangażowanie Chin wzrosło w trakcie drugiego kryzysu nuklearnego, gdy KRL-D wycofała się z NPT w 2003 r. Chiny zrozumiały wówczas, że współpraca międzynarodowa i sankcje przeciwko Korei Północnej leżą w ich własnym interesie. Wyrazem zaangażowania Pekinu były tzw. rozmowy sześciostronne z USA, Koreą Północną, Rosją, Japonią i Koreą Południową, mające na celu wyeliminowanie północnokoreańskiego programu nuklearnego i całkowitą denuklearyzację. Rozmowy po kilku latach spotkań zakończyły się fiaskiem⁴⁵.

Dotychczas Korea Północna dokonała siedmiu prób nuklearnych – pierwszej w październiku 2006 r., a ostatniej we wrześniu 2017 r. Poza testami nuklearnymi, warto dodać, że KRL-D rozwija swoją broń konwencjonalną i regularnie testuje pociski balistyczne i rakiety, których zasięg obecnie dociera do terytorium Stanów Zjednoczonych. Rozwój arsenału nuklearnego (oraz raketowego) jest silnie związany z przewodnią ideologią Korei Północnej – ideologią dżucze, która opiera się m.in. o niezależność w polityce oraz samoobronie w obronie kraju⁴⁶.

Główną motywacją do rozwoju arsenału nuklearnego KRL-D są kwestie bezpieczeństwa, co wynikało bezpośrednio z groźby użycia broni nuklearnej wobec Korei Północnej przez USA podczas wojny koreańskiej⁴⁷. W kolejnych latach ten arsenał stał się głównym narzędziem odstraszenia i zastraszania innych państw z powodu zwiększonych obaw o własne bezpieczeństwo, tym samym stając się ważnym elementem polityki zagranicznej KRL-D⁴⁸. Arsenał stał się również symbolem prestiżu i stanowi istotny element polityki wewnętrznej państwa w kontekście propagandowym. Jest on podstawą trwania reżimu i zapewnienia mu bezpieczeństwa. Chodzi przede wszystkim o poprawę ochrony przed zagranicznymi agresorami. Broń jądrowa jawi się jako najlepsza forma odstraszenia, ponieważ państwa posiadające tę broń są wolne od ataków z zewnątrz, gdyż koszty potencjalnego ataku przewyższają korzyści. Pjongjang uważa, że jedynie broń nuklearna gwarantuje reżimowi przetrwanie w anarchicznym systemie międzynarodowym⁴⁹.

⁴³ P. Kim, *How China Sees...*, *op.cit.*

⁴⁴ O. Pietrewicz, *Północnokoreańska kość niezgody...*, *op.cit.*, s. 127.

⁴⁵ H. Mehmetcik, F. Belder, *China's role in the regional and international management of Korean conflict: an arbiter or catalyst?*, „Third World Quarterly” 2019, t. 39, nr 12, s. 2261.

⁴⁶ J.I. Kim, *O ideach dżucze*, Phenian 1985, s. 39, 48.

⁴⁷ A. Barannikova, *Korean Peninsula Nuclear Issue...*, *op.cit.*, s. 55.

⁴⁸ *Ibidem*, s. 56.

⁴⁹ M.H. Kim, *Why Nuclear? Explaining North Korea's Strategic Choice of Going Nuclear and Its Implications for East Asian Security*, „Journal of Asian and African Studies” 2021, t. 56, nr 7, s. 1493.

Chiny są zdecydowanym przeciwnikiem nuklearyzacji Półwyspu Koreańskiego, czemu dały wyraz już podczas rozmów sześciostronnych. Wielokrotnie wzywały KRL-D do zaprzestania rozwoju broni jądrowej, jednocześnie prosząc inne zainteresowane strony, zwłaszcza USA, o wsparcie, gdyż samodzielnie Chiny nie są w stanie rozwiązać kwestii nuklearnej Północy. Niechęć Chin wobec północnokoreańskiego programu nuklearnego nasiliła się po egzekucji Jang Song Thaeka, wysoko postawionego wuja Kim Dzong Una i zwolennika reform w chińskim stylu. Egzekucja miała być wyrazem sprzeciwu Pjongjangu wobec chińskiej ambicji wpływania na północnokoreańską politykę⁵⁰.

Próby nuklearne przeprowadzone po 2013 r. były dowodem na niepewność co do dalszych posunięć KRL-D⁵¹. Wyrazem ostrzejszego stanowiska Chin wobec nuklearnych prowokacji jest popieranie sankcji ustanawianych na mocy rezolucji Rady Bezpieczeństwa ONZ. Sankcje poparte w 2016 r. przez Chiny wymierzone były w import surowców mineralnych z Korei Północnej, której ChRL jest największym odbiorcą⁵². Pjongjang nie pozostaje obojętny wobec takich rezolucji i często odpowiada na nie prowokacyjnie, tak jak w 2016 r., gdy Kim Dzong Un rozkazał rozlokowanie głowic nuklearnych, aby zapewnić ich gotowość do „odpalenia w każdej chwili”⁵³. W roku 2017, po kolejnej próbie nuklearnej i serii prób raketowych, Pekin zintensyfikował sankcje gospodarcze na Pjongjang⁵⁴.

W swojej polityce bezpieczeństwa Chiny kierują się kilkoma istotnymi zasadami. Najważniejsze z nich to tzw. „trzy reguły” (dążenie do denuklearyzacji Półwyspu, utrzymanie pokoju i stabilności na Półwyspie oraz przestrzeganie pokojowych metod dialogu) oraz „trzy linie Maginota” (broń nuklearna nie powinna istnieć na Półwyspie, problem nuklearny nie może być rozwiązany siłą, bezpieczeństwo Chin musi być zagwarantowane)⁵⁵. Innym ważnym podejściem jest tzw. koncepcja „podwójnego zawieszenia” przedstawiona przez Wang Yi w 2017 r., która zakłada zaprzestanie prób raketowych i nuklearnych przez Północ, przy jednoczesnym zawieszeniu ćwiczeń wojskowych Stanów Zjednoczonych na Południu⁵⁶. „Dwutorowe podejście”, czyli kolejny element strategii, odnosi się do jednocze-

⁵⁰ Z. Weiqi, *Neither friend nor big brother: China's role in North Korean foreign policy strategy*, „Palgrave Communication” 2016, t. 4, nr 16, s. 4.

⁵¹ O. Pietrewicz, *Północnokoreańska kość niezgody...*, *op.cit.*, s. 133.

⁵² *Ibidem*, s. 134.

⁵³ Y.D. Jang, D.K. Son, *Sino-DPRK Geopolitical Curse behind Kim Jongun's Olive Branch*, „Pacific Focus” 2020, t. XXXV, nr 1, s. 31.

⁵⁴ P. Bielicki, *Relacje chińsko-północnokoreańskie za rządów Xi Jinpinga – szorstka przyjaźń czy długotrwałe partnerstwo*, „Sprawy Międzynarodowe” 2020, t. 73, nr 3, s. 182.

⁵⁵ H. Fang, *Sino-DPRK Relations and Chinese Perception toward North Korea's Nuclear Issue: Meta-Analysis on Chinese Literature since 2012*, „The Korean Journal of Defense Analysis” 2020, t. 32, nr 4, s. 642.

⁵⁶ O. Pietrewicz, *Spór o Koreę...*, *op.cit.*, s. 346.

snego dążenia do denuklearyzacji i stworzenia mechanizmu pokojowego na Półwyspie Koreańskim, np. w formie traktatu pokojowego między obiema Koreami⁵⁷.

Sytuacja w regionie zaczęła się zmieniać od 2018 r. Po pierwsze, na zaproszenie Xi, Kim Dzong Un udał się do Pekinu w swoją pierwszą podróż zagraniczną, zapoczątkowując tym samym serię szczytów z przywódcą ChRL i większe zaangażowanie Chin w próby rozwiązania problemów na Półwyspie⁵⁸. Po drugie, w latach 2018-2019 miały miejsce trzy historyczne amerykańsko-północnokoreańskie szczyty odnoszące się do kwestii denuklearyzacji Półwyspu. Chiny odnosiły się do nich pozytywnie, widząc w tych negocjacjach realną możliwość ustabilizowania sytuacji. Pekin kontynuował zbliżenie z KRL-D, mając nadzieję na wpłynięcie na rozmowy USA z Koreą Północną na temat denuklearyzacji⁵⁹. Państwa planowały rozszerzenie współpracy. W lipcu 2021 r., upamiętniając 60. rocznicę podpisania traktatu o wzajemnej obronie, Xi powiedział, że stosunki dwustronne między Chinami a Koreą Północną powinny „nieustannie wznosić się na nowe poziomy”⁶⁰, zaś we wrześniu 2021 r. w liście do Kima napisał, że przywiązuje „wielką wagę” do stosunków chińsko-północnokoreańskich⁶¹. Zbliżeniu Pekin-Pjongjang przysłużyło się także fiasko rozmów na szczycie między Donaldem Trumpem a Kim Dzong Unem oraz rosnące spory handlowe między ChRL a USA. Od 2019 r. zmieniło się podejście Pekinu wobec sankcji nałożonych przez RB ONZ na Koreę Północną. Pekin zaczął otwarcie je krytykować i wzywał do zniesienia niektórych z nich, nieoficjalnie pomagając Północy w obchodzeniu tych sankcji⁶². Argumentowano to dążeniem do poprawy warunków życia ludności cywilnej w Korei Północnej w czasach kryzysu spowodowanego pandemią covid-19⁶³.

Pomimo bliskich relacji Pekinu i Pjongjangu, kwestia arsenału nuklearnego Korei Północnej stanowi jedno z najpoważniejszych zagrożeń dla bezpieczeństwa Chin. Mimo prób wielu państw, KRL-D nie zamierza z niego zrezygnować. Jest on wyborem strategicznym, którego celem jest ochrona niezależności od mocarstw zewnętrznych (w tym, w dłuższej perspektywie, usunięcie wpływów Chin), a także zapewnienie bezpieczeństwa reżimu⁶⁴. Poza bezpośrednim sąsiedztwem państwa nuklearnego, broń jądrowa implikuje kolejne zagrożenia dla Chin, choć

⁵⁷ Ibidem, s. 346-347.

⁵⁸ Ibidem, s. 350.

⁵⁹ Ibidem, s. 353.

⁶⁰ S. Cho, *China and North Korea: A New Peak of Comradeship*, Italian Institute for International Political Studies, 17 XII 2021, <https://www.ispionline.it/en/publication/china-and-north-korea-new-peak-comradeship-32716> (20 VII 2023).

⁶¹ R.S. Ross, *China Looks at the Korean Peninsula: The 'Two Transitions'*, „Survival. Global Politics and Strategy” 2021, t. 63, nr 6, s. 141-142.

⁶² Ibidem, s. 142-143.

⁶³ S. Cho, *China and North Korea...*, *op.cit.*

⁶⁴ M.H. Kim, *Why Nuclear? Explaining...*, *op.cit.*, s. 1489.

nie jest w nie bezpośrednio wymierzona. Przede wszystkim, obecność tej broni oddziałuje na stabilność regionu. Inne państwa będą dążyć do rozwijania swoich zasobów wojskowych, którymi mogłyby się Korei Północnej przeciwstawić w razie ataku. Wywołuje to swoisty wyścig zbrojeń i stawia pozostałe państwa w poczuciu ciągłego zagrożenia, co negatywnie wpływa na *status quo* w regionie. Niewykluczone jest też opcja, że w przyszłości, w celu samoobrony, inne państwa regionu (Korea Południowa, Japonia) będą chciały wejść w posiadanie broni atomowej. Obecny prezydent Korei Południowej Yoon Suk Yeol na początku 2023 r. zasugerował, że jeżeli zagrożenie nuklearne Korei Północnej wzrośnie, jego kraj rozważy budowę własnego arsenału nuklearnego lub poprosi Stany Zjednoczone o ponowne jej rozmieszczenie na Południu⁶⁵. Ponadto, rozwój broni jądrowej w KRL-D wpływa na obecność Stanów Zjednoczonych w Korei Południowej, bowiem ochrona Południa jest warunkiem sojuszu Seulu z Waszyngtonem. Zwiększa się również współpraca trójstronna między Koreą Południową, Japonią i USA. Chiny utrzymują, że problem nuklearny jest przede wszystkim konfliktem między USA a Koreą Północną, wynikającym z wzajemnej nieufności i powinien zostać rozwiązany przede wszystkim przez nie⁶⁶.

Obecność USA na Półwyspie Koreańskim

Kolejna kwestia, która z perspektywy Chin stanowi zagrożenie jest sojusz amerykańsko-południowokoreański i obecność amerykańskiego wojska na Półwyspie. Sojusz w lipcu 2023 r. obchodził swoje 70-lecie. W 1953 r. Korea Południowa podpisała z USA Traktat o Wzajemnej Obronie, który do dziś stanowi podstawę ich sojuszu. Na mocy traktatu Stany Zjednoczone zobowiązały się do udzielenia pomocy Korei Południowej w przypadku ataku i utrzymywania stałej obecności na Półwyspie sił lądowych, powietrznych i morskich zdolnych do reagowania na agresję ze strony Korei Północnej⁶⁷. Ponadto, w latach 1958-1991 USA posiadała swoją broń nuklearną rozmieszczoną w Korei Południowej w celu odstraszenia KRL-D, która wówczas jeszcze nie posiadała broni nuklearnej⁶⁸. Do dziś Stany Zjednoczone pozostają głównym partnerem obronnym Południa, a oba kraje od

⁶⁵ H.S. Choe, *In a First, South Korea Declares Nuclear Weapons a Policy Option*, The New York Times, 12 I 2023, <https://www.nytimes.com/2023/01/12/world/asia/south-korea-nuclear-weapons.html> (20 VII 2023).

⁶⁶ H. Mehmetcik, F. Belder, *China's role in the regional...*, *op.cit.*, s. 2260-2262.

⁶⁷ J. Clark, *'We Go Together' U.S., South Korea Mark 70-Year Alliance*, U.S. Department of Defense, 24 VII 2023, <https://www.defense.gov/News/News-Stories/Article/Article/3425351/we-go-together-us-south-korea-mark-70-year-alliance/> (26 VII 2023).

⁶⁸ H.M. Kristensen, R.S. Norris, *A history of US nuclear weapons in South Korea*, „Bulletin of The Atomic Scientists” 2017, t. 73, nr 6, s. 349.

lat prowadzą wspólne ćwiczenia wojskowe na dużą skalę, mające na celu zwiększenie wspólnej operacyjności i powstrzymanie prowokacji w regionie. Obecnie na Południu stacjonuje ponad 28 tys. amerykańskich żołnierzy⁶⁹. W 2014 r. podczas spotkania w sprawie bezpieczeństwa Xi Jinping wskazał, że „to mieszkańcy Azji powinni kierować sprawami Azji”, dając wyraz swojemu niezadowoleniu wobec wpływów USA w regionie⁷⁰.

Relatywnie dobre stosunki między Koreą Południową a Chinami na początku XXI w. zdecydowanie się pogorszyły, odkąd administracja Park Geun Hye (2013-2017) podjęła decyzję o rozmieszczeniu amerykańskiego systemu antybalistycznego (THAAD) w 2016 r. w odpowiedzi na wzrost napięć na Półwyspie spowodowanym testami raketowymi i kolejnymi próbami nuklearnymi KRL-D. Chiny postrzegały rozmieszczenie THAAD jako poważne zagrożenie dla bezpieczeństwa narodowego ze strony USA⁷¹, mimo iż w oficjalnej retoryce Seulu, rakiety THAAD mają służyć ochronie przed potencjalnym atakiem Pjongjangu. Stosunki południowokoreańsko-chińskie jeszcze bardziej się pogorszyły, gdy Chiny wprowadziły sankcje odwetowe, wdrażając różne ograniczenia dla koreańskiej działalności kulturalnej, gospodarczej i turystycznej. Po objęciu prezydentury przez Moon Jae Ina (2017-2022) rozpoczął się proces rozmieszczania systemu w Korei Południowej, co spotęgowało chińską nieufność wobec Seulu. Chcąc wrócić do dobrych stosunków z Chinami i złagodzić chińskie sankcje Moon zdecydował się na wdrożenie tzw. „polityki trzech nie”: „nie” dla dodatkowego rozmieszczenia THAAD; „nie” dla włączenia Korei Południowej do regionalnego systemu obrony przeciwraketowej kierowanego przez USA; „nie” dla trójstronnego sojuszu Korea Południowa-USA-Japonia⁷².

Do kwestii THAAD odnosi się Biała Księga Obronności z 2017 r. Chiny skrytykowały w niej „tworzenie sojuszy wojskowych na wzór zimnej wojny” oraz budowanie globalnych i regionalnych systemów rakiet antybalistycznych typu THAAD⁷³. W dokumencie wskazano, że narusza to regionalną równowagę strategiczną, a nawet bezpieczeństwo Chin i innych państw regionu, jednocześnie „zdecydowanie sprzeciwno się” dalszemu rozmieszczeniu baterii i wezwano do powstrzymania tego procesu⁷⁴.

Próby Moon Jae Ina naprawy relacji z Chinami nie powiodły się i w najbliższym czasie mogą także się nie udać ze względu na fakt, że w maju 2022 r.

⁶⁹ J. Clark, *'We Go Together: U.S....'*, *op.cit.*

⁷⁰ J. Wuthnow, *Asian Security without the United States? Examining China's Security Strategy in Maritime and Continental Asia*, „Asian Security” 2018, t. 14, s. 3, s. 230-231.

⁷¹ S.S. Lee, *An Overview of China's „Two Koreas Policy”: China's Korean Peninsula Policy in the Era of U.S.-China Rivalry and Korea-China Cooperation*, „IFANS FOCUS” 2022, nr 29E, s. 2.

⁷² D. Cheng, *Chinese Calculations Of Security...*, *op.cit.*, s. 33.

⁷³ *China's Policies on Asia-Pacific...*, *op.cit.*

⁷⁴ *Ibidem.*

prezydentem Korei Południowej został Yoon Suk Yeol, zwolennik ścisłej współpracy ze Stanami Zjednoczonymi i ograniczonej kooperacji z Chinami. Już za czasów swojej kampanii prezydenckiej Yoon wezwał do dodatkowego rozmieszczenia baterii THAAD. Chiny uważają, że prawdziwym celem tego systemu są właśnie one, ponieważ jego radar może wnikać głęboko na ich terytorium⁷⁵. Polityka rządu Yoona skupia się na sojuszu z USA oraz dążeniu do poprawy relacji z Japonią⁷⁶, a relacje z Chinami mają opierać się na „wzajemnym szacunku”⁷⁷.

W kwietniu 2023 r., w związku z 70-tą rocznicą ustanowienia sojuszu, Korea Południowa i Stany Zjednoczone podpisały tzw. „Deklarację Waszyngtońską”, w której państwa zobowiązały się do „rozwijania coraz silniejszych stosunków w zakresie wzajemnej obrony i potwierdzają swoje zaangażowanie we wspólną postawę obronną w ramach Traktatu o Wzajemnej Obronie między USA a Republiką Korei”⁷⁸. W praktyce, zacieśnianie sojuszu z USA wiąże się m.in. z kontynuacją ćwiczeń wojskowych oraz rozwojem systemu THAAD. Wzmacnianie sojuszu przekłada się również na rozwój trójstronnych stosunków między USA, Koreą Południową i Japonią. W maju 2023 r. prezydent Korei złożył wizytę w Japonii. Był to pierwszy dwustronny szczyt w Tokio od blisko 12 lat oraz pierwszy udział koreańskiego prezydenta w szczycie G7⁷⁹. Yoon uczestniczył także w spotkaniu z prezydentem USA Joe Bidenem i premierem Fumio Kishidą, podczas którego trzej przywódcy zgodzili się na wprowadzenie trójstronnej współpracy na „nowy poziom”. Chiny skrytykowały szczyt G7 za manipulowanie kwestiami związanymi z Chinami, a USA za podsycanie podziałów między krajami azjatyckimi poprzez wciąganie Japonii i Korei Południowej w potencjalną wojnę zastępczą przeciwko Chinom⁸⁰.

Amerykańska obecność na Półwyspie „przeszkadza” Chinom w oddziaływaniu na sytuację w regionie. ChRL czuje, że traci swoją kontrolę jako regionalny lider. W ostatnim czasie Seul wzmacniał współpracę obronną z USA, rozwinął współpracę trójstronną z Japonią, a Waszyngton rozszerzył swoją obecność wojskową w Korei Południowej oraz na wodach u wybrzeży Półwyspu i na Morzu Południowochińskim. Mimo że oba państwa utrzymują retorykę, że sojusz i obec-

⁷⁵ A. Dutta, *Securing its Interests: Explaining South Korea's Slow Pivot to China*, Observer Research Foundation, 6 III 2023, <https://www.orfonline.org/research/securing-its-interests/> (20 VII 2023).

⁷⁶ H.K. Kim, *The China Policy of the Yoon...*, *op.cit.*, s. 75.

⁷⁷ Ibidem, s. 76-77.

⁷⁸ *Washington Declaration*, The White House, 26 IV 2023, <https://www.whitehouse.gov/briefing-room/statements-releases/2023/04/26/washington-declaration-2/> (20 VII 2023).

⁷⁹ J. Ahn, *G7 Attendance Highlights South Korea's Growing Stature*, Council on Foreign Relations, 15 VI 2023, <https://www.cfr.org/blog/g7-attendance-highlights-south-koreas-growing-stature> (20 VII 2023).

⁸⁰ Ibidem.

ność Amerykanów ma na celu odstraszenie KRL-D to coraz więcej argumentów wskazuje na to, że są to działania wymierzone w Chiny w celu powstrzymania ich politycznego rozwoju. Po pierwsze, Korea Południowa, w kontekście broni konwencjonalnej, znacznie rozwinęła swoje zdolności bojowe. Mówi się, że obecnie posiada istotną przewagę militarną nad Koreą Północną⁸¹. Ponadto, pod rządami Moona Seul prowadził współpracę polityczną i gospodarczą z KRL-D i ChRL, ograniczając przy tym współpracę obronną ze Stanami Zjednoczonymi, mimo tego Pjongjang pozostał „odstraszony” i nie podjął żadnych kroków w celu zaatakowania Południa⁸².

Można zatem wysnuć wniosek, że niezależnie od poziomu zaangażowania Stanów Zjednoczonych na Półwyspie, zagrożenie ze strony Północy jest takie samo, Pjongjang nie podejmuje kroków w celu faktycznego ataku na Seul, a ponadto, nie zrezygnuje z rozwoju swojego programu nuklearnego. Dlatego uznaje się, że celem zwiększonej obecności i zaangażowania Amerykanów nie jest zagrożenie ze strony KRL-D, a powstrzymanie mocarstwowych ambicji ChRL. Chińskie zarzuty wobec THAAD okazały się słuszne – rozmieszczenie przez USA baterii THAAD nie miało na celu obrony Korei Południowej. Ekspertci twierdzą, że THAAD jest nieskuteczny przeciwko rakietom północnokoreańskim, ze względu na bliskość pocisków rakietowych do terytorium Korei Południowej i krótki czas wystrzelenia do celu. Z tego powodu THAAD nie może obronić dwóch trzecich terytorium Korei Południowej⁸³. Ponadto, USA wyposażyły go w taki system radarowy dalekiego zasięgu, który może sprawować nadzór nad chińskimi wyrzutniami rakiet, wzmacniając w ten sposób amerykańską obronę przeciwrakietową wobec Chin⁸⁴.

Paradoksalnie, obecność Stanów Zjednoczonych w Korei Południowej bardziej destabilizuje region niż wspomaga jego stabilizację. KRL-D czuje się zagrożona tą obecnością i ćwiczeniami wojskowymi, co zwiększa prawdopodobieństwo wystąpienia kolejnych prowokacji rakietowych czy jądrowych. Usunięcie amerykańskich żołnierzy z najbliższego sąsiedztwa Północy to warunek konieczny przy jakichkolwiek rozmowach o denuklearyzacji lub poprawie sytuacji międzykoreańskiej. Ponadto, polityka powstrzymania prowadzona przez Waszyngton zwiększa ryzyko zaostrzenia konfliktu z Chinami, nie tylko na polu gospodarczym. Przez fakt, że USA „ma po swojej stronie” Koreę Południową czy Japonię, ChRL może skłaniać się ku ściślejszej kooperacji z KRL-D, co jest szczególnie widoczne w niechęci do współpracy z ONZ i stosowania sankcji⁸⁵.

⁸¹ R. Ross, *US-Korea policy: Is it all about China?*, Responsible Statecraft, 26 VII 2023, <https://responsiblestatecraft.org/2023/07/26/us-korea-policy-is-it-all-about-china/> (26 VII 2023).

⁸² Ibidem.

⁸³ Ibidem.

⁸⁴ Ibidem.

⁸⁵ Ibidem.

Stosunki międzykoreańskie

Kolejnym wyróżnionym zagrożeniem są stosunki międzykoreańskie same w sobie, a dokładniej ich napięty stan i brak pewności co do ich przyszłości oraz co do kwestii unifikacyjnych. Implikują one inne, bardziej szczegółowe zagrożenia dla Chin, a także od ich stanu zależy sytuacja w regionie.

Stosunki międzykoreańskie są determinowane obecnością wielkich mocarstw. Dnia 27 VII 1953 r. obie Koree zawarły porozumienie w Panmunđom, które jest jedynie zawieszeniem broni⁸⁶. Formalnie żaden traktat pokojowy nie został zawarty, a państwa koreańskie do dziś są w stanie wojny. Ta sytuacja powoduje ogromne poczucie niepewności w państwach regionu. ChRL wielokrotnie angażowała się w próby negocjacji obu Korei, aby doprowadzić do zwiększenia stabilności w regionie. Istnieje kilka powodów tego zaangażowania. Pierwszy ma charakter historyczny, bowiem Chiny tradycyjnie uważają Półwysep Koreański za „obszar sąsiadujący”, w którym Chiny mają bezpośrednie interesy⁸⁷. Po drugie, Chiny od lat zwiększają swoje poczucie „międzynarodowej odpowiedzialności” za rozwój gospodarczy oraz pokój i bezpieczeństwo w regionie⁸⁸. Ponadto, Chiny roszczą sobie prawo do zaangażowania w stosunki międzykoreańskie jako strona wojny koreańskiej i sygnatariusz koreańskiego porozumienia o zawieszeniu broni, co wskazuje jego preambuła⁸⁹.

Za pierwszą poważną próbę mediacji i bezpośredniego zaangażowania ChRL w sprawy międzykoreańskie uznaje się rozmowy sześciostronne, których Pekin był gospodarzem⁹⁰. Rozmowy wpisywały się w ogólne wytyczne chińskiej polityki zagranicznej, w której mowa o większej odpowiedzialności Chin za sytuację w regionie⁹¹. Zwiększone zaangażowanie dyplomatyczne i zainicjowanie rozmów wynikało również z powodu drugiego kryzysu nuklearnego w KRL-D i chęci kształtowania sytuacji w najbliższym otoczeniu⁹². Chociaż rozmowy nie przyniosły oczekiwanych rezultatów to ich zainicjowanie i prowadzenie uwidocznilo dążenie Chin do czynnego udziału w procesie negocjacyjnym obu Korei.

⁸⁶ *Agreement Concerning a Military Armistice in Korea*, [https://peacemaker.un.org/sites/peacemaker.un.org/files/KP + KR_530727_AgreementConcerningMilitaryArmistice.pdf](https://peacemaker.un.org/sites/peacemaker.un.org/files/KP%20KR_530727_AgreementConcerningMilitaryArmistice.pdf) (20 VII 2023).

⁸⁷ C. Shulong, L. Xinzhu, *The Six Party Talks: A Chinese Perspective*, „Asian Perspective” 2008, t. 32, nr 4, s. 30-31.

⁸⁸ Ibidem.

⁸⁹ *Agreement Concerning a Military...*, *op.cit.*

⁹⁰ Q. Marschik, M.H. Jo, *China's integral role in Korean War peace talks*, East Asia Forum, 27 V 2018, <https://www.eastasiaforum.org/2018/05/27/chinas-integral-role-in-korean-war-peace-talks/> (20 VII 2023).

⁹¹ O. Pietrewicz, *Spór o Koreę...*, *op.cit.*, s. 251.

⁹² Ibidem, s. 280

W następnych latach, gdy prowokacje nuklearne Korei Północnej się nasiliły, społeczność międzynarodowa naciskała na Chiny, by przyłączyły się do sankcji RB ONZ wobec KRL-D. Eksperci twierdzą, iż egzekwowanie sankcji przez Chiny, choć raczej sporadyczne, pomogło Pjongjangowi usiąść przy stole negocjacyjnym. Uznanie ważnej roli Chin w procesie pokojowym zwiększa ich polityczne zaangażowanie w utrzymanie pokoju na Półwyspie⁹³.

Kolejny ważny moment chińskiego zaangażowania w negocjacje międzykoreańskie miał miejsce w latach 2018-2019, gdy odbyły się międzykoreańskie szczyty oraz historyczne spotkania Donalda Trumpa z Kim Dzong Unem. Po szczycie z kwietnia 2018 r., Chiny wyraziły optymizm i nadzieję, że Północ i Południe stworzą większą stabilność na Półwyspie. Zdając sobie sprawę co do „ogromnych sprzeczności, których nie można rozwiązać podczas jednego spotkania”, ChRL wyraziła nadzieję na kolejne spotkania przywódców Korei, a także na spotkanie Trumpa i Kima, a Pekin będzie szukał sposobów, aby nadal odgrywać kluczową rolę w sprawach Półwyspu⁹⁴. Lu Chao, ekspert ds. Korei Północnej, powiedział również, że „postęp rozwiązania pokojowego na półwyspie jest ściśle powiązany z interesami Chin i nie ma możliwości, aby Chiny ukrywały się na uboczu i były tylko obserwatorem”⁹⁵. W pierwszej połowie 2018 r. odbyło się kilka spotkań Kima z Xi nawiązujących do szczytów międzykoreańskich i spotkań z Trumpem. Potwierdziły one zobowiązania Pjongjangu do denuklearyzacji zawarte w deklaracji z Panmundżom z 27 IV 2018 r.⁹⁶. Wskazują one również na fakt, że żadne spotkania dotyczące napiętej sytuacji na Półwyspie i denuklearyzacji nie obejdują się bez konsultacji z Pekinem. Rozmowy Xi – Kim doprowadziły też do ponownego zbliżenia państw i złagodzenia polityki Chin wobec KRL-D z powodu obawy przed marginalizacją w szybko rozwijającym się procesie pokojowym⁹⁷.

Napięcia w stosunkach międzykoreańskich implikują kolejne zagrożenia dla Chin. Po pierwsze, wzrastające tarcia między obiema Koreami wpływają na destabilizację w regionie. Inne państwa w Azji również odczuwają zagrożenie ze strony KRL-D i szukają oparcia w sojuszach, m.in. z Waszyngtonem. Zaangażowanie Chin w dialog międzykoreański wynika z faktu, że Pekin postrzega trwające

⁹³ Q. Marschik, M.H. Jo, *China's integral role...*, *op.cit.*

⁹⁴ B. Ide, *China Cautiously Optimistic About North-South Korea Talks*, *Voa News*, 26 IV 2018, <https://www.voanews.com/a/china-adapts-to-new-era-on-korean-peninsula/4365643.html> (20 VII 2023).

⁹⁵ *Ibidem*.

⁹⁶ *Panmunjeom Declaration for Peace, Prosperity and Unification of the Korean Peninsula*, The National Committee on North Korea, 27 IV 2018, https://www.ncnk.org/resources/publications/panmunjeom_declaration_for_peace.pdf/file_view (20 VII 2023).

⁹⁷ S. Snyder, *China's Shifting Roles on the Korean Peninsula: Unintended Consequences of the Singapore Summit*, Council on Foreign Relations, 2 X 2018, <https://www.cfr.org/blog/china-shifting-roles-korean-peninsula-unintended-consequences-singapore-summit> (20 VII 2023).

negocjacje jako najlepszą szansę na rozbrojenie Półwyspu Koreańskiego⁹⁸. Arsenał nuklearny Korei Północnej jest powodem dla Amerykanów do zwiększania swojej wojskowej obecności na Południu. Pomoc Pekinu w osiągnięciu rozejmu między obiema Koreami w postaci denuklearyzacji czy nawet traktatu pokojowego wyeliminowałby ten amerykański pretekst do utrzymywania jednostek wojskowych w Korei Południowej, co stanowiłoby ogromną korzyść dla Chin. Za sprawą amerykańsko-północnokoreańskiego szczytu w Hanoi w 2019 r., Trump zdecydował się na wstrzymanie wspólnych ćwiczeń wojskowych w związku z trwającymi negocjacjami Pjongjangu z Waszyngtonem w sprawie denuklearyzacji⁹⁹ (zostały one wznowione po objęciu władzy przez Yoona¹⁰⁰). Zaangażowanie w sprawy obu Korei to cecha, która wyróżnia podejście polityczne Xi Jinpinga do Półwyspu Koreańskiego, czyli powiązania relacji Chiny-Korea Północna i Chiny-Korea Południowa oraz opracowania polityki dyplomatycznej dla Półwyspu Koreańskiego jako całości¹⁰¹. Seul zdaje sobie sprawę, że bez współpracy Pekinu niemożliwe jest doprowadzenie Pjongjangu do stołu dyplomatycznego.

Wyzwaniem, jakie czeka Chiny w bliżej nieokreślonej przyszłości jest zjednoczenie Korei, a raczej to, jak będzie ono wyglądało. Pekin jest świadomy, że mimo swojego zaangażowania w dialog międzykoreański, w rzeczywistości ma ograniczone możliwości kształtowania procesu zjednoczeniowego Korei, przez co opowiada się raczej do popierania *status quo* na Półwyspie¹⁰². Dla ChRL sytuacją idealną byłoby utrzymanie podziału, przy czym Korea Północna byłaby bardziej skłonna do reform gospodarczych¹⁰³. Niemniej, Chiny nie sprzeciwiają się unifikacji, jednak obawiają się tego, w jaki sposób do niej dojdzie. Idealny sposób zjednoczenia powinien opierać się na dobrowolnym i ewolucyjnym uczestnictwie, czyli zjednoczeniu poprzez negocjacje, druga opcja, czyli wchłonięcie jednej części przez drugą wprowadziłaby chaos na Półwyspie i zagroziłaby bezpieczeństwu Chin¹⁰⁴. Sytuacja, w której to Korea Północna zostaje wchłonięta jest niekorzystna dla Pekinu z kilku powodów. Po pierwsze, byłby to upadek państwa komunistycznego, traktatowego sojusznika Chin. Po drugie, konsekwencją tego

⁹⁸ J. Kim, *China and Regional Security...*, *op.cit.*, s. 56.

⁹⁹ H. Cooper, *Pentagon Again Suspends Large-Scale Military Exercises With South Korea*, *The New York Times*, 1 III 2019, <https://www.nytimes.com/2019/03/01/world/asia/us-military-exercises-south-korea.html> (20 VII 2023).

¹⁰⁰ J.H. Lee, *The U.S. and South Korea Begin Their Biggest Military Drills Since the Trump-Kim Summit*, *Time*, 22.08.2023, <https://time.com/6207619/us-south-north-korea-military-drills/> (20 VII 2023).

¹⁰¹ M. Hoshino, S. Hiraiwa, *Four factors in the „special relationship” between China and North Korea: a framework for analyzing the China – North Korea Relationship under Xi Jinping and Kim Jong-un*, *„Journal of Contemporary East Asia Studies”* 2020, t. 9, nr 1, s. 23.

¹⁰² O. Pietrewicz, *Spór o Koreę...*, *op.cit.*, s. 503.

¹⁰³ D. Cheng, *Chinese Calculations Of Security...*, *op.cit.*, s. 38.

¹⁰⁴ H.B. Park, *China's Position...*, *op.cit.*, s. 125.

upadku mogłyby się okazać masowe migracje Koreańczyków z Północy do Chin, co wywołałoby kryzys uchodźczy w północno-wschodniej części ChRL. Uchodźcy mogą spowodować chaos społeczno-gospodarczy w tej części kraju, stawiając Chiny w kłopotliwej sytuacji¹⁰⁵. Ponadto, największą obawą Pekinu jest stopień zaangażowania w ten proces Stanów Zjednoczonych. Jeżeli przyczyniłyby się one do zjednoczenia i upadku KRL-D, to przede wszystkim Chiny bezpośrednio graniczyłyby z kapitalistyczną, liberalną i wspieraną przez USA Koreą, co byłoby zagrożeniem dla strategicznego bezpieczeństwa Chin¹⁰⁶. Co więcej, zjednoczona Korea będąca w relacji sojuszniczej z Waszyngtonem mogłaby posiadać stacjonujące wojska amerykańskiej armii tuż przy chińskiej granicy. Z tych powodów Pekin wykazuje wyraźną ambiwalencję wobec zjednoczenia Korei, skłaniając się ku opcji zachowania *status quo*. Akceptowalne byłoby również dla ChRL, gdyby zjednoczona Korea nie była związana sojuszem z żadnym państwem, co ograniczyłoby wpływ USA na Półwyspie i w regionie, na czym Chinom zależy¹⁰⁷.

Zakończenie

Półwysp Koreański jest strategicznym miejscem w regionie, którym od wieków były zainteresowane różne mocarstwa. Jest on ściśle powiązany z Chinami pod względem interesów geopolitycznych i bezpieczeństwa narodowego, a także odgrywa decydującą rolę w chińskiej strategii bezpieczeństwa¹⁰⁸. Artykuł przedstawił trzy główne zagrożenia bezpieczeństwa Chin, które są wielowymiarowe i bardzo ze sobą sprzężone.

Największym niebezpieczeństwem dla Chin jest rozwój północnokoreańskiego arsenału jądrowego i raketowego. Zaczął on być traktowany przez Pekin coraz poważniej za rządów Xi Jinpinga, czego wyrazem było przyłączenie się przez Chiny do nałożenia sankcji na Północ. ChRL postrzega nuklearne wysiłki Korei Północnej jako zaburzenie równowagi sił i kwestionowanie *status quo*¹⁰⁹. Jest to również, a może przede wszystkim, zaburzenie stabilności w regionie. Wielu realistów badało pojęcie „stabilności” i „niestabilności” w kontekście Azji Północno-Wschodniej. W systemie międzynarodowym stabilność jest zapewniona przez równowagę sił lub przez hegemonia, jednak w regionie Azji Wschodniej istnieje zbyt wiele czynników destabilizujących¹¹⁰.

¹⁰⁵ Ibidem, s. 130.

¹⁰⁶ Ibidem, s. 129.

¹⁰⁷ O. Pietrewicz, *Spór o Koreę...*, *op.cit.*, s. 506.

¹⁰⁸ H.B. Park, *China's Position...*, *op.cit.*, s. 138.

¹⁰⁹ O. Pietrewicz, *Spór o Koreę...*, *op.cit.*, s. 488.

¹¹⁰ Ibidem, s. 82.

Rozwój arsenału nuklearnego KRL-D implikuje kolejne istotne problemy, takie jak wzmocnienie sojuszniczej współpracy Korei Południowej ze Stanami Zjednoczonymi czy Japonią, zwiększanie obecności wojskowej Amerykanów w regionie, rozbudowę amerykańskiego systemu obrony przeciwrakietowej. Pekin wielokrotnie podejmował starania, aby wpłynąć na KRL-D w celu denuklearyzacji, jednak Pjongjang nigdy nie uległ w tej kwestii i zdaje się nie zamierzać rezygnować ze swojego jądrowego arsenału, szczególnie w czasie, kiedy obecny prezydent Korei Południowej przyjął twarde stanowisko wobec KRL-D i zacieśnił sojusz z Amerykanami. Spotkania między Kimem a Xi okazały się mieć ograniczony wpływ na rozwiązywanie problemów na Półwyspie Koreańskim. Ponadto, niemożliwym jest ich rozwiązanie bez zaangażowania Stanów Zjednoczonych i ustępstw z ich strony (np. w kontekście wycofania wojsk z Półwyspu), na co również Pekin naciska.

To, co jest charakterystyczne dla stosunków w regionie to bardzo duża nieufność wobec intencji swoich sąsiadów. Najbardziej nieufny w tej sytuacji jest Kim Dzong Un. Przez jego podejrzliwość także w kierunku Pekinu, Chiny mają ograniczony wpływ na działania Korei Północnej¹¹¹. Niepewność co do działań innych wykazywały także Chiny i Stany Zjednoczone, które wzajemnie obwiniają się za pogarszającą się sytuację na Półwyspie¹¹².

Chiny w swojej retoryce często podkreślają, że dla rozwoju dobrosąsiedzkich stosunków z Koreą Południową obie strony muszą być „zaangażowane w niezależność i utrzymywać te stosunki wolne od ingerencji z zewnątrz”¹¹³. Jest to w rzeczywistości krytyka sojuszu amerykańsko-południowokoreańskiego i obecności Amerykanów na Półwyspie. Pekin i Pjongjang wspólnie podkreślają, że rozwój programu nuklearnego KRL-D wynika właśnie z poczucia zagrożenia Północy ze strony USA. Dlatego tak ważną rolę może odegrać koncepcja „podwójnego zawieszenia”, która odpowiada na problemy związane z dylematem bezpieczeństwa¹¹⁴. Przy jednoczesnym ograniczaniu wojskowej obecności Stanów Zjednoczonych i powstrzymaniu rozwoju nuklearno-rakietowego Pjongjangu, zmniejszy się wyścig zbrojeń na Półwyspie tworząc bardziej stabilną sytuację w regionie.

Dla Chin, aby rozwiązać wiele omówionych w artykule zagrożeń, najważniejsze byłoby właśnie ograniczenie wpływów USA, przy jednoczesnym ich zaangażowaniu w dialog koreański w celu złagodzenia napięć. Brak obecności wojskowej Amerykanów stworzyłby sytuację, w której Pjongjang nie musiałby czuć się zagrożony i nie miałby pretekstu do dozbierania się i dalszych prowokacji, o ile

¹¹¹ P. Bielicki, *Relacje chińsko-północnokoreańskie...*, *op.cit.*, s. 183.

¹¹² O. Pietrewicz, *Spór o Koreę...*, *op.cit.*, s. 514.

¹¹³ *South Korea Needs to Properly Respond to China's 'Five Points'*, The Asan Institute for Policy Studies, 23 VIII 2022, <http://en.asaninst.org/contents/south-korea-needs-to-properly-respond-to-chinas-five-points/> (20 VII 2023).

¹¹⁴ O. Pietrewicz, *Spór o Koreę...*, *op.cit.*, s. 490.

Seul będzie również skory do podjęcia dialogu. Z kolei wyeliminowanie arsenału nuklearnego z Korei Północnej zwiększy poczucie bezpieczeństwa nie tylko Chin, ale również Korei Południowej i Japonii, które także nie będą już potrzebować tak zdecydowanej ochrony ze strony Amerykanów. Jednak ten scenariusz, w którym Korea Północna rezygnuje ze swojej broni jądrowej, jak i scenariusz ewentualnego zjednoczenia Korei, są zdecydowanie odległe, stąd też dążenie Chin do zachowania obecnego stanu rzeczy. W najbliższym czasie można spodziewać się dalszego zacieśniania współpracy amerykańsko-południowokoreańskiej, co jest priorytetem polityki zagranicznej Yoon Suk Yeola i twardego stanowiska Seulu wobec denuklearyzacji, rzadziej zaś chęci dialogu z Pjongjangiem. Taka sytuacja nie zwiastuje, aby problem koreański, implikujący szereg zagrożeń dla bezpieczeństwa narodowego Chin, mógł zostać rozwiązany w niedalekiej przyszłości.

Abstract

Julia Tyburska

The People's Republic of China and the Korean Peninsula. Contemporary threats to China's security in the face of inter-Korean tensions, nuclear risk, and U.S. involvement on the peninsula

The People's Republic of China's political and military involvement in East Asia has increased in recent years, and tensions on the Korean Peninsula have affected China's security. This article examines China's security strategy in the region with a focus on the Korean Peninsula. It focuses on contemporary threats to China's national security that may come from the Korean Peninsula. It aims to analyze three major issues that threaten Chinese security: North Korea's nuclear program, the U.S. presence on the Korean Peninsula, and tensions in inter-Korean relations. All of these threats are intertwined and implicate each other.

Key words: security, threat, China, Korean Peninsula, nuclear arsenal, USA

References

- Agreement Concerning a Military Armistice in Korea*, [https://peacemaker.un.org/sites/peacemaker.un.org/files/KP + KR_530727_AgreementConcerningMilitaryArmistice.pdf](https://peacemaker.un.org/sites/peacemaker.un.org/files/KP+KR_530727_AgreementConcerningMilitaryArmistice.pdf).
- Ahn, J., *G7 Attendance Highlights South Korea's Growing Stature*, Council on Foreign Relations, 15 VI 2023, <https://www.cfr.org/blog/g7-attendance-highlights-south-koreas-growing-stature>.
- Balcerowicz, B., *Słownik terminów z zakresu bezpieczeństwa narodowego*, Warszawa 2002.
- Barannikova, A., *Korean Peninsula Nuclear Issue: Challenges and Prospects*, „Journal for Peace and Nuclear Disarmament” 2022, t. 5, nr 2.
- Bielicki, P., *Relacje chińsko-północnokoreańskie za rządów Xi Jinpinga – szorstka przyjaźń czy długotrwałe partnerstwo*, „Sprawy Międzynarodowe” 2020, t. 73, nr 3.
- Brunnstrom, D. & Hunnicutt, T., *Biden says U.S. forces would defend Taiwan in the event of a Chinese invasion*, Reuters, 19 IX 2022, <https://www.reuters.com/world/biden-says-us-forces-would-defend-taiwan-event-chinese-invasion-2022-09-18/>.
- Cheng, D., *Chinese Calculations Of Security And The Korean Peninsula*, „The Journal of East Asian Affairs” 2018, t. 32, nr 1.
- China's Defensive National Defense Policy in the New Era*, Ministry of National Defense The People's Republic of China, <http://eng.mod.gov.cn/xb/Defense-Policy/index.html>.
- China's National Defense in the New Era*, The State Council of The People's Republic of China, https://english.www.gov.cn/archive/whitepaper/201907/24/content_WS5d3941ddc6d08408f502283d.html.
- China's Policies on Asia-Pacific Security Cooperation*, The State Council of the People's Republic of China, 11 I 2017, http://english.www.gov.cn/archive/white_paper/2017/01/11/content_281475539078636.htm.
- Choe, H.S., *In a First, South Korea Declares Nuclear Weapons a Policy Option*, The New York Times, 12 I 2023, <https://www.nytimes.com/2023/01/12/world/asia/south-korea-nuclear-weapons.html>.
- Clark, J., *'We Go Together:' U.S., South Korea Mark 70-Year Alliance*, U.S. Department of Defense, 24 VII 2023, <https://www.defense.gov/News/News-Stories/Article/Article/3425351/we-go-together-us-south-korea-mark-70-year-alliance/>.
- Cranmer-Byng, J., *The Chinese View of Their Place in the World: An Historical Perspective*, „The China Quarterly” 1973, nr 53.
- Czaputowicz, J., *Teorie stosunków międzynarodowych*, Warszawa 2008.

- Dutta, A., *Securing its Interests: Explaining South Korea's Slow Pivot to China*, Observer Research Foundation, 6 III 2023, <https://www.orfonline.org/research/securing-its-interests/>.
- Dworecki, S., *Zagrożenia bezpieczeństwa państwa*, Warszawa 1996.
- Fang, H., *Sino-DPRK Relations and Chinese Perception toward North Korea's Nuclear Issue: Meta-Analysis on Chinese Literature since 2012*, „The Korean Journal of Defense Analysis” 2020, t. 32, nr 4.
- Feng, L., *China's Security Strategy towards East Asia*, „The Chinese Journal of International Politics” 2016, t. 9, nr 2.
- Fu, Y., *The Korean Nuclear Issue: Past, Present, and Future. A Chinese Perspective*, „John L. Thornton China Center at Brookings. Strategy Paper 3”, 12 IV 2017, <https://www.brookings.edu/wp-content/uploads/2017/04/north-korean-nuclear-issue-fu-ying.pdf>.
- Hoshino, M. & Hiraiwa, S., *Four factors in the „special relationship” between China and North Korea: a framework for analyzing the China-North Korea Relationship under Xi Jinping and Kim Jong-un*, „Journal of Contemporary East Asia Studies” 2020, t. 9, nr 1.
- Ide, B., *China Cautiously Optimistic About North-South Korea Talks*, VoA News, 26 IV 2018, <https://www.voanews.com/a/china-adapts-to-new-era-on-korean-peninsula/4365643.html>.
- Jackson, R. & Sørensen, G., *Introduction to International Relations: Theories and Approaches*, Oxford 2022.
- Jun, H., *Hallyu at a Crossroad: The Clash of Korea's Soft Power Success and China's Hard Power Threat in Light of Terminal High Altitude Area Defense (THAAD) System Deployment*, „Asian International Studies Review” 2017, t. 18, nr 1.
- Kim, A. & Kim, J., *China's aggressive 'periphery diplomacy' and South Korean perspectives*, „The Pacific Review” 2018, t. 31, nr 2.
- Kim, H.K., *China's Evolving North Korea Policy*, Institute for Security and Development Policy, IV 2020, <https://isdpeu/publication/chinas-evolving-north-korea-policy/>.
- Kim, H.K., *The China Policy of the Yoon Government and South Korea-China Relationship*, „International Journal of Korean Unification Studies” 2022, t. 31, nr 1.
- Kim, J.I., *O ideach dżucze*, Phenian 1985.
- Kim, M.H., *Why Nuclear? Explaining North Korea's Strategic Choice of Going Nuclear and Its Implications for East Asian Security*, „Journal of Asian and African Studies” 2021, t. 56, nr 7.
- Korea Net Assessment: Politicized Security and Unchanging Strategic Realities*, eds. C.M. Lee & K. Botto, Carnegie Endowment for International Peace, Washington 2020.

- Kristensen, H.M. & Norris, R.S., *A history of US nuclear weapons in South Korea*, „Bulletin of The Atomic Scientists” 2017, t. 73, nr 6.
- Kuźniar, R., Balcerowicz, B., Bieńczyk-Missala, A., Grzebyk, P., Madej, M., Prońska, K., Sułek, M., Tabor, M. & Wójciuk, A., *Bezpieczeństwo międzynarodowe*, Warszawa 2012.
- Lee, S.S., *An Overview of China’s „Two Koreas Policy”: China’s Korean Peninsula Policy in the Era of U.S.-China Rivalry and Korea-China Cooperation*, „IFANS Focus” 2022, nr 29E.
- Mankikar, K.A., *Preserving National Security, the Xi Jinping Way*, Observer Research Foundation, 24 I 2022, <https://www.orfonline.org/research/preserving-national-security-the-xi-jinping-way/>.
- Marschik, Q. & Jo, M.H., *China’s integral role in Korean War peace talks*, East Asia Forum, 27 V 2018, <https://www.eastasiaforum.org/2018/05/27/chinas-integral-role-in-korean-war-peace-talks/>.
- Mehmetcik, H. & Belder, F., *China’s role in the regional and international management of Korean conflict: an arbiter or catalyst?*, „Third World Quarterly” 2019, t. 39, t. 12.
- Moore, G.J., *How North Korea threatens China’s interests: understanding Chinese ‘duplicity’ on the North Korean nuclear issue*, „International Relations of the Asia-Pacific” 2008, t. 8.
- Pak, J.H., *China’s Gambit on the Korean Peninsula*, East Asia Institute Working Paper, 3 XII 2020, http://www.eai.or.kr/new/en/pub/view.asp?intSeq=-20183&board=eng_workingpaper.
- Panmunjeom Declaration for Peace, Prosperity and Unification of the Korean Peninsula*, The National Committee on North Korea, 27 IV 2018, https://www.ncnk.org/resources/publications/panmunjeom_declaration_for_peace.pdf/file_view.
- Park, H.B., *China’s Position on Korea’s Unification and US Forces Korea*, „The Journal of East Asian Affairs” 2010, t. 24, nr 1.
- Pietrewicz, O., *Spór o Koreę. Rola USA i Chin w kształtowaniu bezpieczeństwa międzynarodowego na Półwyspie Koreańskim*, Warszawa 2022.
- Rosicki, R., *O pojęciu i istocie bezpieczeństwa*, „Przegląd Politologiczny” 2010, nr 3.
- Ross, R., *US-Korea policy: Is it all about China?*, Responsible Statecraft, 26 VII 2023, <https://responsiblestatecraft.org/2023/07/26/us-korea-policy-is-it-all-about-china/>.
- Ross, R.S., *China Looks at the Korean Peninsula: The ‘Two Transitions’*, „Survival. Global Politics and Strategy” 2021, t. 63, nr 6.
- Schöttli, U., *Fear of China brings Japan and South Korea closer together*, GIS Reports, 18 V 2023, <https://www.gisreportsonline.com/r/far-east-security/>.

- Shulong, C. & Xinzhu, L., *The Six Party Talks: A Chinese Perspective*, „Asian Perspective” 2008, t. 32, nr 4.
- South Korea Needs to Properly Respond to China’s ‘Five Points’, The Asan Institute for Policy Studies, 23 VIII 2022, <http://en.asaninst.org/contents/south-korea-needs-to-properly-respond-to-chinas-five-points/>.
- Snyder, S., *China’s Rise and the Two Koreas: Politics, Economics, Security*, Boulder 2009.
- Snyder, S., *China’s Shifting Roles on the Korean Peninsula: Unintended Consequences of the Singapore Summit*, Council on Foreign Relations, 2 X 2018, <https://www.cfr.org/blog/chinas-shifting-roles-korean-peninsula-unintended-consequences-singapore-summit>.
- Stany Zjednoczone – Chiny, eds. J. Ciesielska-Klikowska & M. Marczuk-Karbownik, Łódź 2017.
- Wang Yi Talks about Principles China Upholds in Dealing with the Korean Peninsula Nuclear Issue, Ministry of Foreign Affairs of the People’s Republic of China, 13 II 2016, https://www.fmprc.gov.cn/eng/gjhdq_665435/3265_665445/3296_664550/3298_664554/201602/t20160215_575843.html.
- Washington Declaration, The White House, 26 IV 2023, <https://www.whitehouse.gov/briefing-room/statements-releases/2023/04/26/washington-declaration-2/>.
- Weiqi, Z., *Neither friend nor big brother: China’s role in North Korean foreign policy strategy*, „Palgrave Communication” 2016, t. 4, nr 16.
- Wuthnow, J., *Asian Security without the United States? Examining China’s Security Strategy in Maritime and Continental Asia*, „Asian Security” 2018, t. 14.
- Zhao, T., *China’s Dilemmas over Stalled North Korean Denuclearization Talks*, „Journal for Peace and Nuclear Disarmament” 2020, t. 3, nr 1.
- Zięba, R., *O tożsamości nauk o bezpieczeństwie*, „Zeszyty Naukowe AON” 2012, nr 1(86).
- Zięba, R., *Pojęcie i istota bezpieczeństwa państwa w stosunkach międzynarodowych*, „Sprawy Międzynarodowe” 1989, nr 10.
- Zięba, R., *Współczesne wyzwania i zagrożenia dla bezpieczeństwa międzynarodowego*, „Stosunki Międzynarodowe – International Relations” 2016, nr 3, t. 52.

Julia Tyburska – mgr stosunków międzynarodowych. ORCID: 0000-0003-2030-6894

Marcin Adamczyk

Relacje Chińskiej Republiki Ludowej z wybranymi państwami koalicji rewizjonistycznej – studium przypadku na przykładzie Rosji, Pakistanu oraz Iranu

Abstrakt

Wiele wskazuje na to, że niekwestionowane sukcesy Chin w rozbudowie posiadanych zasobów potęgi gospodarczej i militarnej jednocześnie rozbudziły dumę narodową oraz ambicje chińskiego narodu. To z kolei doprowadziło do świadomości ograniczonych możliwości kształtowania środowiska międzynarodowego oraz realizacji własnych interesów na arenie międzynarodowej. W konsekwencji Chiny przyjęły rewizjonistyczną politykę mającą docelowo podważyć istniejący globalny porządek – koniec końców celem jest bowiem osiągnięcie pozycji hegemonu (ze wszystkimi korzyściami i obowiązkami, które się z tym wiążą). Należy jednak zauważyć, że zmiana hegemonu może nastąpić jedynie poprzez wojnę hegemoniczną – w wyniku której wyłoniona zostanie nowa hierarchia prestiżu z pretendentem jako nowym światowym przywódcą. Aby przygotować się do hegemonicznego zderzenia, Chińska Republika Ludowa stale rozszerza swoje wpływy gospodarcze i wojskowe (wewnętrznie i zewnętrznie). Przede wszystkim Chiny próbują przyciągnąć inne niezadowolone państwa do swojego obozu, tworząc koalicję określaną mianem „koalicji rewizjonistycznej”. W tym celu Chińczycy oferują innym państwom potencjalnie lukratywne umowy handlowe, szeroko zakrojone inwestycje, niskoprocentowane lub bezzwrotne pożyczki oraz pomoc rozwojową. Niniejszy artykuł ma na celu spopularyzowanie autorskiej perspektywy zmiany hegemonicznej w ramach stosunków międzynarodowych – określonej mianem „neorealizmu hegemonicznego” – jako najlepiej oddającej założenia proponowanej teorii. Owe założenia teoretyczne i autorski model zmiany hegemonicznej zostaną jednocześnie wykorzystane w dalszej części artykułu do analizy dynamiki relacji pomiędzy wybranymi państwami rewizjonistycznymi a Chinami jako pretendentem do globalnej hegemonii. Autor stawia bowiem tezę, że państwa dołączają do koalicji rewizjonistycznej w celu zwiększenia własnej potęgi

militarnej i gospodarczej. Analiza przypadku będzie koncentrować się na relacjach Chin z Rosją, Pakistanem i Iranem – wszystkie te państwa są postrzegane przez autora za kluczowych sojuszników Chińskiej Republiki Ludowej na kontynencie azjatyckim – ze względu na ich zasoby potęgi i politykę rewizjonistyczną. W badaniu wykorzystano wtórne źródła badawcze, w tym publikacje naukowe i artykuły publicystyczne w języku polskim oraz angielskim. W procesie badawczym wykorzystano trzy metody: analizę porównawczą, metodę historyczno-krytyczną oraz metodę *desk research*.

Słowa kluczowe: Chiny, Federacja Rosyjska, Pakistan, Iran, USA, hegemonia, koalicja, sojusz

Wstęp

Wiele wskazuje na to, iż niepodważalne sukcesy w rozbudowie potęgi gospodarczej i militarnej rozbudziły dumę narodową oraz ambicje Chińczyków¹, a także przyniosły świadomość ograniczonych możliwości kształtowania otoczenia międzynarodowego czy realizacji własnych interesów – wynikających z niskiej pozycji w globalnej hierarchii prestiżu. Zgodnie z teoretycznymi założeniami niniejszej pracy – zaprezentowanymi w podrozdziale teoretycznym – takowa sytuacja prowadzi do przyjęcia przez państwo polityki rewizjonistycznej i próby podważenia obowiązującego ładu globalnego. Ostatecznym celem państw rewizjonistycznych jest bowiem ustalenie w wyniku wojny hegemonicznej nowej hierarchii prestiżu – odzwierciedlającej aktualny rozkład potęgi w ramach systemu – zapewniającej im dużo wyższą pozycję niż dotychczas. W przypadku pretendenta – za którego uznać należy Chiny – celem jest zaś sama pozycja hegemonu. W ramach przygotowań do wojny hegemonicznej Chińska Republika Ludowa (ChRL) od kilku dekad rozbudowuje posiadane zasoby potęgi gospodarczej i militarnej nie tylko wewnątrz, ale także w oparciu o jej zewnętrzne źródła – przede wszystkim starając się przyciągnąć do swojego obozu (koalicji rewizjonistycznej) pozostałe

¹ Zob. więcej: M. Adamczyk, *Alians chińsko-rosyjski a globalna hegemonia Stanów Zjednoczonych Ameryki – ujęcie teoretyczne*, [w:] *Alianse w rywalizacji o globalną hegemonię*, red. J. Marszałek-Kawa, B. Jagusiak, Toruń 2023, s. 30-33; M. Adamczyk, P. Rutkowska, *China and Asia-Pacific region in China's Military Strategy*, „Torun International Studies” 2017, no. 1 (10), s. 86, 88-89; P.L. Wilczyński, *Rozwój sił zbrojnych ChRL w ujęciu geostrategicznym*, „Przegląd Geopolityczny” 2020, t. 34, s. 53; J. Raubo, *Chińskie wyzwanie czy zagrożenie – jak odczytywać kolejny wzrost wydatków na obronność w Chinach [OPINIA]* [5 III 2023], <https://defence24.pl/geopolityka/chinskie-wyzwanie-czy-zagrozenie-jak-odczytywac-kolejny-wzrost-wydatkow-na-obronnosc-w-chinach-opinia> (15 VII 2023). Na temat wzrostu nacjonalizmu i dumy narodowej wśród Chińczyków zob. M. Jacoby, *Chiny bez makijażu*, Warszawa 2016, *passim*.

państwa niezadowolone z ładu utrzymywanego przez Stany Zjednoczone². Potencjalnie lukratywna wymiana handlowa czy szeroko zakrojone inwestycje, niskoprocentowane lub czasem wręcz bezzwrotne pożyczki i pomoc rozwojowa miały zapewnić Państwu Środka możliwości dalszej rozbudowy potęgi gospodarczej, jak i realne wpływy polityczne w tych państwach³. Szereg państw rozwijających się ofertę Chińczyków postrzegało jako nie tylko niezwykle korzystną finansowo (choć czas zweryfikował rzeczywistą wartość owych propozycji)⁴, ale również politycznie – gdyż bliskie relacje z Pekinem umożliwiały im oparcie wobec nacisków Zachodu⁵. W myśl zaprezentowanego modelu teoretycznego owe rozliczne bliskie relacje pretendenta z państwami negatywnie nastawionymi wobec istniejącego ładu światowego stanowić mają fundament pod przyszłą koalicję rewizjonistyczną – której celem jest podważenie hegemonii amerykańskiej i ustanowienie nowego porządku globalnego w wyniku zwycięskiej wojny hegemonicznej⁶. Niniejszy artykuł ma na celu zarówno popularyzację autorskiej perspektywy na zmianę hegemoniczną w ramach systemu międzynarodowego (SM) – na określenie której posłużono się terminem neorealizmu hegemonicznego jako najlepiej oddającego założenia proponowanego podejścia (teorii) – i zarazem szerzej opisanej w rozdziale teoretycznym⁷. Nakreślone założenia teoretyczne oraz sformułowany na ich podstawie model hegemonicznej zmiany zostaną wykorzystane w kolejnej części pracy do analizy dynamiki relacji wybranych państw rewizjonistycznych oraz Chińskiej Republiki Ludowej jako pretendenta do globalnej hegemonii. Tym samym potwierdzona zostanie teza mówiąca o tym, że państwa dołączają do koalicji rewizjonistycznej celem zwiększenia własnej potęgi w wymiarze militarnym i gospodarczym. Studium przypadku na potrzeby przedmiotowej analizy stanowią stosunki Chin z Rosją, Pakistanem oraz Iranem – wszystkie te państwa uznać można za najważniejszych (z racji posiadanych zasobów potęgi) oraz jednocześnie najbardziej pewnych (ze względu na zbieżność interesów

² M. Adamczyk, *Alians chińsko-rosyjski...*, s. 34-35.

³ Ibidem, s. 35; M. Adamczyk, T. Matras, *Uwarunkowania oraz implikacje chińsko-litewskiego konfliktu handlowego*, „Przegląd Geopolityczny” 2023, t. 43, s. 125-126.

⁴ M. Adamczyk, T. Matras, *op.cit.*, s. 126.

⁵ M. Adamczyk, *Alians chińsko-rosyjski...*, s. 36; M. Adamczyk, M. Debita, *Zasada nieingerencji w sprawy wewnętrzne innego kraju oraz jej miejsce w polityce zagranicznej Chińskiej Republiki Ludowej*, „Studia Orientalne” 2018, nr 2 (14), s. 21-22; T. Matras, *Threats to national security arising from economic cooperation with the People's Republic of China*, „Studia Orientalne” 2022, nr 4 (24), s. 49-51.

⁶ M. Adamczyk, *Alians chińsko-rosyjski...*, s. 35.

⁷ Zarys autorskiego modelu hegemonicznej zmiany został po raz pierwszy opublikowany w: M. Adamczyk, *Alians chińsko-rosyjski...*, s. 21 i n. Jednakowoż ze względu na ograniczoną objętość niniejszej pracy kompletny model zostanie zaprezentowany w oddzielnym artykule – natomiast na kolejnych stronach znajdzie się skrótove jego ujęcie, ze szczególnym uwzględnieniem problematyki wyłaniania się dwóch koalicji (rewizjonistycznej i *status quo*).

i nieskrywany rewizjonizm) aliantów ChRL na kontynencie azjatyckim⁸. W ramach prowadzonych badań wykorzystano wtórne źródła badawcze w postaci publikacji naukowych oraz artykułów publicystycznych w języku polskim oraz angielskim – w tym własne badania uprzednio opublikowane. W procesie badawczym posłużono się trzema metodami: analizą porównawczą, metodą historyczno-krytyczną oraz metodą *desk research*.

Kluczowe założenia modelu hegemonicznej zmiany w ramach paradygmatu realistycznego

Warto zaznaczyć, iż proponowane przez autora założenia teorii neorealizmu hegemonicznego wbrew pozorom nie odchodzą daleko od neorealistycznego rdzenia – dzielą bowiem z nim kluczowe założenie o anarchii panującej w systemie międzynarodowym oraz niepewności, którą implikuje. Co do zasady anarchiczna struktura SM – równoznaczna z brakiem rządu światowego – determinuje rywalizację o potęgę jako środek do zapewnienia bezpieczeństwa, ono zaś służy do zapewnienia przetrwania państwa⁹. W opinii autora istotne jest jednak rozróżnienie potęgi ze względu na jej wymiar militarny i gospodarczy – albowiem potęga w wymiarze militarnym jest nie tylko kosztowna w wytworzeniu i utrzymaniu, ale także względnie szybko staje się przestarzała. Potęga gospodarcza natomiast jest bardziej uniwersalna – nie dezaktualizuje się bowiem tak łatwo i zarazem stanowi podstawowy zasób w procesie dalszej rozbudowy obu filarów potęgi państwa¹⁰. Jednocześnie potęga ekonomiczna ma bardzo ograniczony wpływ na poziom bezpieczeństwa w SM – nawet jej spektakularny wzrost w krótkim okresie czasu co do zasady nie implikuje odpowiedzi pozostałych państw w ramach systemu¹¹. Zupełnie odmienna sytuacja ma natomiast miejsce w przypadku potęgi militarnej – nieograniczona jej rozbudowa co do zasady jest kontrskuteczna, albowiem jej nadmiar powoduje spadek bezpieczeństwa w ramach systemu i odpowiedź pozostałych państw. Należy podkreślić, iż zarówno potęgę gospodarczą, jak i militarną można akumulować wewnątrz (w oparciu o już posiadane zasoby

⁸ Co prawda Pekin w sferze deklaratywnej prowadzi politykę niezaangażowania w sojusze, niemniej takowe deklaracje są w opinii autora niczym innym jak tylko elementem komunikacji strategicznej mającym wykazać odmienność polityki zagranicznej ChRL od tej prowadzonej uprzednio przez USA czy inne mocarstwa: M. Adamczyk, *Alians chińsko-rosyjski...*, s. 21; J. Szczudlik, „Nowa era” w polityce obronnej Chin, „Biuletyn PISM” 2019, nr 122 (1870), s. 1.

⁹ M. Adamczyk, *Alians chińsko-rosyjski...*, s. 21.

¹⁰ Ibidem, s. 22.

¹¹ Ibidem, s. 22. Przykładem funkcjonowania owego mechanizmu mogą być sukcesy gospodarcze II Rzeszy w latach 1871-1885 oraz Stanów Zjednoczonych przed wybuchem I wojny światowej – zarówno Waszyngton, jak i Berlin w owym czasie nie budziły obaw innych państw w systemie.

rozbudowując przemysł czy siły zbrojne) oraz zewnętrznie (zawierając wszelkiego rodzaju umowy międzynarodowe czy nabywając drogą pokojową lub podboju nowe terytoria)¹².

Za Robertem Gilpinem autor wyróżnił dwa odmienne stadia SM – system w stanie zdestabilizowanym (wyjściowym) oraz ustabilizowanym (przez hegemonia)¹³. W systemie międzynarodowym znajdującym się w stanie *disequilibrium* anarchia – a w zasadzie wynikająca zeń niepewność co do intencji i zachowań innych – skłania państwa do koncentracji swoich wysiłków na rozbudowie potęgi militarnej (zarówno wewnątrz, jak i zewnątrz). Brak zaufania przyczynia się równocześnie do zaostrzenia rywalizacji między państwami oraz jednocześnie wpływa na obniżenie ich skłonności do współpracy – ewentualna kooperacja ma zresztą na celu w pierwszym rzędzie dalszą akumulację wojskowego komponentu potęgi państwa i zwyczajowo przybiera formę sojuszy czy mniej sformalizowanych koalicji *ad hoc*¹⁴. Zgoła inaczej państwa zachowują się wówczas gdy SM znajduje się w stanie *equilibrium* – pewne swego bezpieczeństwa (zapewnianego przez hegemonia) skupiają się na akumulacji potęgi gospodarczej, a także są zdecydowanie bardziej skłonne do współpracy. Jednakowoż potęga państwa hegemonicznego prędzej czy później osłabia się na tyle, że w systemie pojawia się jedno lub więcej mocarstw rewizjonistycznych (pretendentów)¹⁵ – państw dążących do objęcia światowego przywództwa i przyjęcia na siebie płynących z tego tytułu obowiązków¹⁶. Sumaryczna potęga pretendenta co do zasady jest zbliżona do potęgi urzędującego hegemonia, jednakowoż znacznie niższa pozycja w hierarchii prestiżu wpływa ujemnie na zdolność realizacji przez niego interesów narodowych¹⁷. Każdorazowo wokół pretendenta i hegemonia skupia się szereg państw –

¹² Ibidem.

¹³ R. Gilpin, *War and change in world politics*, Cambridge 1981, s. 10 i n.

¹⁴ M. Adamczyk, *Alians chińsko-rosyjski...*, s. 22.

¹⁵ Podczas I wojny światowej pretendenci byli tylko jeden – II Rzesza Niemiecka – ale już dwie dekady później pretendenców było trzech – III Rzesza Niemiecka, Cesarstwo Japonii oraz Związek Radziecki – i tylko wojna między nimi sprawiła, że ZSRR dołączyło do koalicji *status quo*. Niemniej autor co do zasady obie wojny światowe traktuje jako jeden konflikt hegemoniczny ze względnie długim interludium (1918-1939).

¹⁶ Ibidem, s. 24; G. Modelski, *Long Cycles in World Politics*, Waszyngton 1987, s. 10. Nie jest to bynajmniej dążenie podsyte altruizmem – albowiem, jak wcześniej wspomniano, hegemon ma możliwość wpływać w sposób istotny na kształt światowego porządku i tym samym ustalać zasady i reguły sprzyjające jego interesom, ale także odnosi bezpośrednie korzyści z samego faktu posiadania największych zasobów potęgi w systemie.

¹⁷ Hierarchię prestiżu konstytuuje rzecz jasna prestiż, będący – jak to określił twórca konceptu Robert Gilpin – codzienną walutą państw w ich wzajemnych relacjach. Stosowne zasoby prestiżu i odpowiednie miejsce w hierarchii zapewniają państwom większe możliwości realizacji ich własnych interesów, a zarazem ograniczają konieczność wykorzystania w tym celu posiadanych przez nie zasobów potęgi. Jakkolwiek państwa zdobywają prestiż każdego dnia, to sama hierarchia prestiżu ustalona w wyniku wojny hegemonicznej jest dość sztywna, a do

odpowiednio rewizjonistycznych (chcących obowiązujeć porządek podważyć), jak i tych chcących ów ład przerzucić (skupionych w ramach koalicji *status quo*). Co do zasady w skład koalicji rewizjonistycznej wchodzić będą państwa skłonne awansować w hierarchii prestiżu i jednocześnie dążące do wydatnego zwiększenia posiadanych zasobów potęgi kosztem innych państw. *A contrario* koalicja *status quo* składać się będzie w zdecydowanej większości z państw z istniejącego porządku zadowolonych – bynajmniej nie oznacza to jednak braku dążeń do zwiększenia własnej potęgi kosztem członków przeciwnego obozu. Jednocześnie niektóre z państw rewizjonistycznych mogą mimo wszystko przyłączyć się do hegemonu (*bandwagoning*) licząc na większe zyski w wyniku wygranej rywalizacji hegemonicznej lub z powodu bezpośredniego zagrożenia jakie stanowić może dla nich pretendent¹⁸. Choć hipotetycznie państwa zadowolone ze swojej pozycji w hierarchii prestiżu mogłyby przyłączyć się również do koalicji rewizjonistycznej – gdy zwycięstwo pretendenta wydawałoby się im bardziej prawdopodobne, a korzyści w kategoriach potęgi odpowiednio większe i realne. Brak jednak póki co empirycznych dowodów na potwierdzenie owej tezy. Prawdopodobny za to wydaje się wariant, w którym państwa przeświadczone o zagrożeniu płynącym ze strony hegemonu lub jego aliantów, byłyby skłonne szukać defensywnego oparcia w koalicji rewizjonistycznej – albowiem według realistycznej perspektywy potrzeba zapewnienia sobie odpowiedniego poziomu bezpieczeństwa jest w polityce państwa zagadnieniem rudymenarnym (*hierarchy among issues*)¹⁹. Warto podkreślić, iż w wojnie hegemonicznej co do zasady biorą udział praktycznie wszystkie mocarstwa i przytłaczająca większość państw średnich oraz małych – w konflikt o światowe przywództwo może zatem być zaangażowanych nawet 90% globalnych zasobów potęgi²⁰. *Ergo* neutralność rzadko jest nie tylko racjonalnym, ale wręcz dostępnym dla państw wyborem. Państwa zadowolone ze swojego miejsca w hierarchii prestiżu muszą koniec końców stanąć w obronie obowiązującego ładu i wesprzeć hegemonu – z ich perspektywy prawdopodobna zmiana byłaby bowiem zbyt dużą niewiadomą, zaś ewentualne bezpośrednie korzyści z przyłączenia się do hegemonu w wojnie są tylko dodatkiem. Z drugiej strony państwa rewizjonistyczne z samej definicji dążą do zwiększenia posiadanych zasobów potęgi i awansu w hierarchii prestiżu – co nie jest możliwe bez udziału w wojnie

jej zmiany potrzebna jest siłą rzeczy kolejna wojna o hegemonicznym charakterze: M. Adamczyk, *Alians chińsko-rosyjski...*, s. 23.

¹⁸ *Vide* kazusy Włoch i Japonii podczas I wojny światowej (oba upatrywały większych korzyści w przyłączeniu się do hegemonu) lub ZSRR podczas II wojny światowej (postrzegające III Rzeszę jako bezpośrednie zagrożenie dla własnego przetrwania i zarazem kluczową przeszkodę na drodze dalszej rozbudowy potęgi).

¹⁹ M. Adamczyk, P. Rutkowska, *Krytyczna analiza postzimnowojennych relacji chińsko-indyjskich w perspektywie realizmu strukturalnego*, „Studia Orientalne” 2019, nr 2 (16), s. 9.

²⁰ M. Adamczyk, *Alians chińsko-rosyjski...*, s. 23.

o hegemonię globalną. *Summa summarum* wyłonienie się dwóch koalicji jest nie-rozerwalnym elementem rywalizacji o hegemonię w zdestabilizowanym systemie międzynarodowym – wpływ na to ma niewątpliwie anarchiczna struktura SM.

Federacja Rosyjska jako kluczowy sojusznik ChRL w ramach koalicji rewizjonistycznej

Niewątpliwie potencjalnie najważniejszym sojusznikiem Chin w regionie Azji i Pacyfiku jest Federacja Rosyjska, zaś spoiwem aliansu chińsko-rosyjskiego rewizjonizm obu mocarstw. Moskwa bowiem już w połowie pierwszej dekady XXI w. *explicite* opowiedziała się przeciwko Zachodowi i od blisko dwóch dekad dąży do przejścia pośredniej (jak w przypadku Białorusi) czy nawet bezpośrednio (Krym) kontroli nad terytoriami wchodzącymi niegdyś w skład ZSRR i to właśnie nieformalna restauracja Związku Radzieckiego stanowi dla niej punkt odniesienia. Do niedawna największe państwa Unii Europejskiej oraz Stany Zjednoczone próbowały jednak nakłonić Rosję do manewru określanego mianem „odwróconego Nixona” i w efekcie ograniczenia bliskich związków z Chinami²¹. Jednakowoż warto mieć na uwadze, iż wbrew nadziejom polityków zachodnich zainteresowanie Rosjan swobodną rozbudową potęgi gospodarczej dzięki wolnej wymianie handlowej czy zagranicznym inwestycjom było i jest ograniczone²². Jednocześnie z oczywistych względów państwa szeroko pojętego Zachodu nie mogą wspierać Rosjan w ich planach restytucji ZSRR – gdyż byłoby to równoznaczne z oddaniem jej kontroli nad terytoriami państw członkowskich czy blisko współpracujących z NATO i UE. Z drugiej strony z punktu widzenia Chin rosyjska ekspansja w regionie Europy Wschodniej czy na Kaukazie nie jest niczym złym – tamtejsze państwa nie mają bowiem istotnego znaczenia dla całościowej potęgi ChRL²³. Koniec końców Moskwa celem zwiększenia posiadanych zasobów potęgi oraz awansu w hierarchii prestiżu musi sprzymierzyć się z Pekinem jako pretendentem do hegemonii. Również Państwo Środka potrzebuje aliantów celem zbudowania koalicji rewizjonistycznej zdolnej do zrównoważenia łącznej potęgi Stanów Zjednoczonych i ich sojuszników²⁴. Pośród państw potencjalnie

²¹ Zob. M. Ambrożek, „*Odwrócony manewr Nixona*” jako strategia amerykańska okresu zmiany hegemonicznej. *Zarys problemu*, [w:] *Globalizacja a wolność w XX i XXI wieku*, red. J.J. Mrozek (red.), Warszawa 2018, s. 9-33.

²² M. Adamczyk, *Alians chińsko-rosyjski...*, s. 38.

²³ Ibidem, s. 38-39; zob. więcej: M. Adamczyk, *Chińska perspektywa kryzysu na wschodniej granicy Unii Europejskiej (2021-2022)*, „*Wschodnioznawstwo*” 2022, t. 16, s. 157-175.

²⁴ Mechanizm ten był widoczny podczas I wojny światowej – jakkolwiek II Rzesza posiadała większe zasoby potęgi militarnej (z wyłączeniem jej morskiego komponentu) oraz gospodarczej od Zjednoczonego Królestwa, wciąż sumaryczna potęga koalicji rewizjonistycznej była

niezadowolonych z aktualnego porządku światowego (rewizjonistycznych) największe zasoby potęgi są w posiadaniu Chin oraz Rosji – ergo Federacja Rosyjska w podobnym stopniu potrzebuje Państwa Środka, co Państwo Środka potrzebuje Federacji Rosyjskiej²⁵. Nie bez znaczenia jest również fakt, że oba państwa w zasadzie nie mają sprzecznych interesów na obszarze Azji²⁶, zaś ich obszary pierwszoplanowego zainteresowania czy też pożądane strefy wpływów są w dużej mierze różne.

Warto zaznaczyć, iż Moskwa przez dekady peregrynowała za Wielki Mur przede wszystkim surowce energetyczne oraz sprzęt i uzbrojenie. Od początku XXI w. na Dalekim Wschodzie zbudowano szereg ropociągów (jak m.in. WSTO i WSTO-2) oraz gazociągów („Siła Syberii” i wciąż pozostający w sferze planów „Siła Syberii 2”) – w efekcie już w połowie ubiegłej dekady Chiny stały się największym odbiorcą rosyjskiej ropy naftowej, zaś Rosja drugim po Arabii Saudyjskiej jej dostawcą za Wielki Mur. Siłą rzeczy rosyjski eksport do Państwa Środka to nawet w 80% surowce i towary nieprzetworzone, zaś w 10% sprzęt wojskowy i uzbrojenie²⁷. Jednakowoż udział Rosji w imporcie Chin poza rokiem 2001 nigdy nie przekroczył 3%, zaś w eksporcie rzadko przekraczał nawet 2% – ergo w 2020 r. Federacja Rosyjska była dopiero na 13. miejscu wśród państw, do których towary zza Wielkiego Muru są peregrynowane oraz na miejscu 9. w kategorii importerów na rynek chiński²⁸. Z drugiej strony, w tym samym roku Chiny były największym importerem na rosyjski rynek (blisko 1/4 trafiających tam towarów pochodziła z Państwa Środka) oraz destynacją eksportową (ok. 15% towarów

istotnie mniejsza niż obozu *status quo* – co oczywiście znalazło odzwierciedlenie w wyniku tegoż konfliktu.

²⁵ M. Adamczyk, *Alians chińsko-rosyjski...*, s. 39, 41.

²⁶ Z wyjątkiem Azji Centralnej, gdzie Chińczycy choć do tej pory koncentrowali się na penetracji gospodarczej, to wraz z postępującym osłabieniem potęgi i prestiżu Rosji w wyniku wojny na Ukrainie, w co raz większym stopniu rozszerzają również swoje wpływy polityczne, zob.: Ł. Żołądek, *Azja Centralna: stosunki międzynarodowe*, „Infos” 2018, nr 2 (240), s. 1-4; M. Przychoźniak, *Chińskie starania o większe wpływy w Azji Centralnej*, „Biuletyn PISM” 2023, nr 67 (2688), s. 1-2; M. Bogusz, M. Popławski, *Szczyt Chiny – Azja Centralna. Pekin wciąż skazany na współpracę z Moskwą* [22 V 2023], <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2023-05-22/szczyt-chiny-azja-centralna-pekini-wciaz-skazany-na-wspolprace-z> (17 VII 2023).

²⁷ M. Lubina, *Niedźwiedź w cieniu smoka: Rosja – Chiny 1991-2014*, Kraków 2014, s. 384 i n.

²⁸ *China Export Partner Share by country in percentage 2000-2020* [17 VII 2023], <https://wits.worldbank.org/CountryProfile/en/Country/CHN/StartYear/2000/EndYear/2020/TradeFlow/Export/Partner/BY-COUNTRY/Indicator/XPRT-PRTNR-SHR> (17 VII 2023); *China Import Partner Share by country in percentage 2000-2020* [17 VII 2023], <https://wits.worldbank.org/CountryProfile/en/Country/CHN/StartYear/2000/EndYear/2020/TradeFlow/Import/Partner/BY-COUNTRY/Indicator/MPRT-PRTNR-SHR> (17 VII 2023).

rosyjskich trafiło bowiem do ChRL)²⁹. Wyraźnie widać daleko posuniętą asymetrię we wzajemnych relacjach handlowych i uzależnienie rosyjskiej gospodarki od Chin – które prawdopodobnie pogłębi się w związku sankcjami jakie państwa szeroko pojętego Zachodu nałożyły na Rosję po jej agresji na Ukrainę 24 II 2022 r. Chińczycy ograniczają bowiem Rosjanom możliwość zakupu towarów objętych zachodnimi sankcjami – np. procesorów – gdyż sami obawiają się potencjalnych konsekwencji ich złamania, a i decydenci w Pekinie nie widzą póki co konieczności nadmiernego wspierania swojego partnera z drugiego brzegu Amuru³⁰. Również inwestycje chińskie w Rosji nie są szczególnie spektakularne – spośród blisko 2,3 bln USD zainwestowanych przez Chińczyków za granicą (do końca 2022 r.) na Federację przypadło ledwo niespełna 60 mld USD, czyli ok. 2,5% całości. Z drugiej strony, to wciąż trochę więcej niż w Niemczech i blisko dwukrotnie więcej niż we Francji³¹.

Jak już wcześniej sygnalizowano, istotnym elementem wzajemnych relacji na linii Pekin-Moskwa jest handel bronią i sprzętem wojskowym oraz peregrynacja rosyjskich technologii militarnych do Chin. Warto podkreślić, iż w rekordowym roku 2000 za Wielki Mur trafiło 70% rosyjskiego eksportu sprzętu wojskowego i uzbrojenia z tamtego roku. Od połowy lat 90. XX w. ChRL otrzymała od Rosjan liczne samoloty rodziny Su-27/30/35, śmigłowce Mi-8/17 oraz Ka-27/31, bombowce Tu-22 czy samoloty transportowe Il-76. Oprócz tego Chińczycy szeroko kupowali w Rosji systemy rakietowe – przeciwlotnicze, jak i przeciwokrętowe – czy artyleryjskie – lądowe i okrętowe – oraz systemy radarowe. Prawdopodobnie najbardziej spektakularnym zakupem chińskim po drugiej stronie Amuru były okręty podwodne klasy *Kilo* czy niszczyciele rakietowe typu *Sovremenny* – każdorazowo w ilości czterech sztuk. Niemniej Pekin korzystając z zakupionych w Rosji technologii czy dzięki bezprawnemu kopiowaniu rosyjskich konstrukcji staje się globalną konkurencją dla przemysłu zbrojeniowego Federacji³². Rosja stara się

²⁹ *Russian Federation Import Partner Share by country in percentage 2000-2020* [17 VII 2023], <https://wits.worldbank.org/CountryProfile/en/Country/RUS/StartYear/2000/EndYear/2020/TradeFlow/Import/Partner/BY-COUNTRY/Indicator/MPRT-PRTNR-SHR> (17 VII 2023); *Russian Federation Export Partner Share by country in percentage 2000-2020* [17 VII 2023], <https://wits.worldbank.org/CountryProfile/en/Country/RUS/StartYear/2000/EndYear/2020/TradeFlow/Export/Partner/BY-COUNTRY/Indicator/XPRT-PRTNR-SHR> (17 VII 2023).

³⁰ R. Szoszyn, *Chińczycy zarabiają na samotności Rosji. Co kupują od Putina?* [15 XII 2022], <https://www.rp.pl/konflikty-zbrojne/art37610121-chinczycy-zarabiaja-na-samotnosci-rosji-co-kupuja-od-putina> (17 VII 2023).

³¹ *China Global Investment Tracker* [17 VII 2023], <https://www.aei.org/china-global-investment-tracker/> (17 VII 2023).

³² M. Lubina, *op.cit.*, s. 411 i n.; M. Adamczyk, *Współpraca wojskowa kluczowym elementem relacji między Federacją Rosyjską a Chińską Republiką Ludową*, [w:] *Oblicza współczesnego terroryzmu*, red. G. Libor, b.m.w. 2016, s. 182 i n.; *SIPRI Arms Transfers Database* [17 VII 2023], <https://www.sipri.org/databases/armstransfers> (17 VII 2023).

przeciwdziałać owemu scenariuszowi ograniczając eksport najbardziej zaawansowanych konstrukcji czy też tych, które mogą przyczynić się do daleko idącej zmiany rozkładu potęgi w systemie międzynarodowym – stąd m.in. obiekcje wobec dostarczenia Chinom ex-radzieckich krążowników lotniczych czy poduszkowców desantowych Żubr/Bizon³³. Warto podkreślić, iż póki co Chińczycy bynajmniej nie dostarczają sprzętu wojskowego, a także broni czy amunicji do Rosji – choć ta w wyniku agresji na Ukrainę zaczęła cierpieć na niedobory w pewnych obszarach (jak np. pociski raketowe) i dostawy z Chin mogłyby stanowić istotne wsparcie. Kwestią otwartą pozostaje zatem swoiste odwrócenie wektora dostaw – póki co na drugą stronę Amuru płyną tzw. technologie podwójnego przeznaczenia czy ekwipunek dla żołnierzy³⁴. Zdaniem autora kwestią czasu jest to kiedy na front na Ukrainie trafi chińska broń śmiertelna – być może początkowo poprzez państwa trzecie, niemniej im relacje na linii Pekin-Waszyngton będą się pogarszać, tym mniej Państwo Środka będzie skłonne do dalszego ukrywania swojego zaangażowania.

Pakistan i jego rola w równoważeniu potęgi Indii

Jednym z kluczowych odbiorców chińskiego sprzętu i uzbrojenia w Azji i na świecie jest Pakistan – już od 2013 r. ChRL jest największym dostawcą broni dla Islamabadu (zastępując w tej roli Stany Zjednoczone), zaś po 2017 r. nawet 47% eksportowanej z Chin broni trafiło właśnie tam³⁵. Pakistan wspólnie z Państwem Środka opracował samolot wielozadaniowy PAC JF-17 Thunder – do którego kupuje od lat za Wielkim Murem liczne uzbrojenie (pociski powietrze-powietrze, powietrze-woda, bomby kierowane itd.) oraz awionikę. Oprócz tego Pekin

³³ M. Adamczyk, P. Rutkowska, *Arms Trade in the Current Military Relations between the People's Republic of China and Ukraine, and Its Role in Development of the Chinese Military Potential*, „Historia i Polityka” 2019, nr 28 (35), s. 74 i n.

³⁴ S.A. Aarup, S. Panov, D. Busvine, *China secretly sends enough gear to Russia to equip an army* [24 VII 2023], <https://www.politico.eu/article/china-firms-russia-body-armor-bullet-proof-drones-thermal-optics-army-equipment-shanghai-h-win/> (24 VII 2023); M. Rose, D. Chiacu, *China supplying equipment to Russia it should not, French diplomat says* [22 VII 2023], <https://www.reuters.com/world/china-supplying-equipment-russia-it-shouldnt-french-diplomat-says-2023-07-21/> (24 VII 2023).

³⁵ P.D. Wezeman, A. Kuimova, S.T. Wezeman, *Trends in International Arms Transfers, 2021*, Sztokholm 2022, s. 5; T. Okraska, *Słoń w pogoni za smokiem. Stosunki indyjsko-chińskie w zmieniającym się świecie*, Toruń 2019, s. 338; N. Malik, M. Ishtiaq, *China Outpaces US in Arms Supply to Pakistan* [13 III 2018], <https://www.voanews.com/a/china-outpaces-us-arms-supply-pakistan/4297350.html> (17 VII 2023).

dostarczył Pakistańczykom myśliwce Chengdu F-7 (ulepszone kopie radzieckich samolotów MiG-21) i Chengdu J-10, czołgi podstawowe VT-4 oraz korwety, fregaty (typu F-22P Zulfiqar oraz typu 054A/P Tughril) i okręty podwodne wraz z licencją na ich produkcję w Pakistanie czy zestawy przeciwlotnicze HQ-9 (kopie radzieckich S-300) oraz masę innego sprzętu i uzbrojenia³⁶. Transfery broni to niewątpliwie istotny wyznacznik orientacji geopolitycznej i zarazem barometr dwustronnych relacji³⁷. Innym interesującym zagadnieniem ze sfery bezpieczeństwa jest domniemana chińska obecność militarna na pakistańskiej ziemi – a konkretnie w porcie Gwadar i jego okolicach (dystrykcie Gwadar)³⁸. Fakt faktem rozliczne inwestycje infrastrukturalne o chińskiej proweniencji w samym mieście i jego okolicach mogą świadczyć zarówno o jego cywilnym, jak i wojskowym przeznaczeniu – niemniej na to ostatnie wskazuje znaczne oddalenie portu od granicy z Indiami i zarazem bliskość strategicznej cieśniny Hormuz czy właśnie rzekoma obecność jednostek Chińskiej Armii Ludowo-Wyzwoleńczej (ChALW) w samym dystrykcie. Jednocześnie gdyby Pakistan miał być predestynowany jedynie do roli chińskiego gospodarczego okna na świat – pozwalając w ten sposób ominąć problematyczną z wielu względów cieśninę Malakka³⁹ – to dużo łatwiej byłoby Chińczykom skorzystać ze znacznie większego i lepiej skomunikowanego z resztą państwa portu w Karaczi. Ten ostatni jednak znajduje się

³⁶ *SIPRI Arms Transfers Database...*, *op.cit.*; A. Głogowski, *Pakistan. Historia i współczesność*, Kraków 2011, s. 123; Ł. Gacek, *Chińsko-pakistański korytarz gospodarczy. Chiny jako mocarstwo dwóch oceanów*, „Sprawy Międzynarodowe” 2016, nr 4, s. 120-121; A. Aamir, K. Iwanek, *Stosunki Chiny-Pakistan*, „Dwugłos” 2020, nr 2, s. 5; *China to ramp up arms export to Pakistan* [24 III 2022], <https://www.tribuneindia.com/news/world/china-to-ramp-up-arms-export-to-pakistan-380368> (17 VII 2023).

³⁷ *Vide* amerykańsko-tureckie perturbacje związane z udziałem Ankary w programie JSF (F-35) spowodowane jednoczesnym zbliżeniem Turcji z Rosją (czego wyrazem były zakupy systemów przeciwlotniczych S-400): M. Chudziak, *Turcja wykluczona z programu produkcji F-35* [24 VII 2019], <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2019-07-24/turcja-wykluczona-z-programu-produkcji-f-35> (17 VII 2023).

³⁸ Albowiem chińsko-pakistańską współpracę w dziedzinie bezpieczeństwa na forum Szanghajskiej Organizacji Współpracy, do której Pakistan przystąpił w 2017 r. uznać należy raczej za przejaw pewnego kierunku w polityce obu państw – gdyż sama w sobie SzOW jest niczym więcej niż tylko niewiele znaczącym forum konsultacyjnym: J. Lang, *Szanghajska Organizacja Współpracy poszerza się o Indie i Pakistan* (21 VI 2017), <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2017-06-21/szanghajska-organizacja-wspolpracy-poszerza-sie-o-indie-i-pakistan> [17 VII 2023].

³⁹ Ł. Kominek, *Uwarunkowania i wyznaczniki Nowego Jedwabnego Szlaku*, [w:] *Wybrane aspekty rozwoju gospodarczego Azji*, red. J. Marszałek-Kawa, P. Zariczny, Toruń 2020, s. 14; R. Ciastoń, *Koncepcja Indo-Pacyfiku jako próba równoważenia Chin. Zmiany w amerykańskiej percepcji środowiska bezpieczeństwa*, „Azja-Pacyfik” 2019, nr 22, s. 163; M. Adamczyk, *Smok w Arktyce – współczesne Chiny i ich pierwsza arktyczna biała księga*, „Wschodnioznawstwo” 2019, t. 13, s. 143; zob. więcej: K. Wardin, *Cieśniny – „wąskie gardła” transportu morskiego*, „Logistyka” 2010, nr 2, s. 435-444.

w samym sąsiedztwie indyjskiej granicy – co czyni go niezwykle podatnym na ewentualne ataki ze strony Indyjskich Sił Zbrojnych⁴⁰.

Niewątpliwie to właśnie postrzeganie Republiki Indii jako żywotnego zagrożenia dla bezpieczeństwa obu państw jest podstawowym spoiwem aliansu Chin i Pakistanu. Z chińskiego punktu widzenia przymierze z Islamską Republiką Pakistanu stanowi zarówno przyczynek do równoważenia potęgi Indii oraz strategicznego jej okrążenia od zachodu i południa, jak i szansę ograniczenia negatywnych skutków sygnalizowanego uprzednio tzw. „dylematu Malakki” – stąd szczególnie znaczenie portu Gwadar jako potencjalnej bazy dla okrętów Marynarki Wojennej ChALW⁴¹. Natomiast Islamabad może postrzegać Państwo Środka nie tylko jako gwaranta zachowania swojego bezpieczeństwa i partnera równoważącego wzrost potęgi New Delhi, ale również szansę na zwiększenie własnej potęgi w przyszłości. Pakistan w pierwszym rzędzie mógłby bowiem liczyć na odzyskanie części spornego z Indiami terytorium w Kaszmirze, ale być może także liczącego ponad 30 000 km² obszaru *Aksai Chin* – znajdującego się obecnie w chińskim posiadaniu⁴². Nie bez znaczenia w tym kontekście są również pogarszające się od wielu lat relacje pakistańsko-amerykańskie – przyczyną takowego stanu rzeczy jest z jednej strony nieufność jaką Waszyngton darzy władze w Islamabadzie (czego przejawem było chociażby niepoinformowanie Pakistańczyków o akcji wymierzonej w ukrywającego się na jego terytorium Osamy ibn Ladina), z drugiej zaś strategiczna konieczność związana z zaostrzającą się rywalizacją USA z Chinami. Z punktu widzenia Stanów Zjednoczonych potencjalnie dużo bardziej wartościowym sojusznikiem w hegemonicznym zwarciu z Państwem Środka jest jego

⁴⁰ T. Okraska, *Słoń w pogoni...*, s. 338-339, 344; M. Pająk, *Gwadar jako kluczowy element inicjatywy Nowego Jedwabnego Szlaku*, „Wrocławskie Studia Erazmańskie” 2019, z. 13, s. 47-48, 51 i n.; K. Iwanek, *Woda na młyn rywalizacji. Co Chińsko-Pakistański Korytarz Gospodarczy oznacza dla Indii?* [1 XII 2022], <https://ine.org.pl/woda-na-mlyn-rywalizacji-co-chinsko-pakistanski-korytarz-gospodarczy-oznacza-dla-indii/> (17 VII 2023).

⁴¹ M. Adamczyk, P. Rutkowska, *Krytyczna analiza...*, s. 18-19; D. Scott, *The Great Power 'Great Game' between India and China: 'The Logic of Geography'*, „Geopolitics” 2008, vol. 13, issue 1, s. 4-6; A. Kumar, *Future of India – China Relations: Challenges and Prospects*, „UNISCI Discussion Papers” 2010, no. 24, s. 195; T. Okraska, *Chiny i Indie – między współpracą a rywalizacją*, [w:] *Wokół teoretycznych i praktycznych aspektów stosunków międzynarodowych. Księga jubileuszowa dedykowana Profesorowi Mieczysławowi Stolarczykowi*, red. T. Kubin, J. Łapaj-Kucharska, T. Okraska, Katowice 2020, s. 678; M. Karczewski, „Wielka Gra” na Oceanie Indyjskim. *Chiny, Indie i Stany Zjednoczone w regionalnej rywalizacji mocarstw*, „Refleksje” 2012, nr 5, s. 35 i n.

⁴² M. Adamczyk, P. Rutkowska, *Krytyczna analiza...*, s. 19-20; P.L. Wilczyński, *op.cit.*, s. 61; T. Okraska, *Słoń w pogoni...*, s. 343; A. Kuszewska, *Stanowisko Chin wobec indyjsko-pakistańskiego konfliktu o Kaszmir w latach 1949-2011*, [w:] *China goes global. Rosnące znaczenie Chin na arenie międzynarodowej*, red. M. Pietrasiak, T. Kamiński, Łódź 2012, s. 169, 171; P. Łysiak, *Indie jako azjatyckie mocarstwo regionalne*, „Forum Politologiczne” 2008, nr 8, s. 461.

główny oponent na kontynencie w postaci Republiki Indii. Siłą rzeczy Amerykanie niejako wygaszają swój sojusz z Pakistanem – choć gwoli ścisłości czynią to powoli i bynajmniej niejednoznacznie – zmuszając w ten sposób Islamabad do poszukiwania swojego bezpieczeństwa w koalicji z Chinami⁴³.

Analizując relacje chińsko-pakistańskie warto zwrócić również uwagę na relatywnie duże zainteresowanie gospodarcze Islamską Republiką Pakistanu ze strony Pekinu⁴⁴. Najbardziej jaskrawym jego przejawem jest niewątpliwie wart nawet ponad 60 mld USD Chińsko-Pakistański Korytarz Gospodarczy (*China-Pakistan Economic Corridor*, CPEC) – nazywany też „perłą w koronie” projektu chińskiego Nowego Jedwabnego Szlaku⁴⁵. Pod pojęciem Korytarza kryją się inwestycje w infrastrukturę transportową (drogi i linie kolejowe czy lotniska) oraz przesyłową (rurociągi) czy sektor energetyczny i przemysł⁴⁶. Póki co jednak ocena projektu CPEC musi być ambiwalentna – jak dotąd niewiele ma on bowiem wspólnego z korytarzem jako takim, gdyż poszczególne realizacje są raczej niezwiązanymi ze sobą punktami na mapie, niż głośno zapowiadany pasem łączących zachodnią część Chin z pakistańskim wybrzeżem Oceanu Indyjskiego i dalej Bliskim Wschodem oraz Afryką⁴⁷. Niemniej jednak chińskie projekty na terenie Islamskiej Republiki Pakistanu po 2005 r. warte są na chwilę obecną już nawet 66 mld USD – więcej niż wspomniane wcześniej inwestycje rodem z ChRL we Francji, Niemczech czy nawet Rosji⁴⁸. Jednakowoż problematyczną w przyszłości dla Islamabadu może się okazać kwestia ich finansowania z wykorzystaniem chińskich pożyczek – przykład Sri Lanki czy niektórych państw afrykańskich każe domniemywać, że Pekin wkrótce będzie chciał wykorzystać długi jako lewar w negocjacjach⁴⁹. Niejako drugą stroną medalu chińsko-pakistańskich relacji gospodarczych jest permanentna nierównowaga w dwustronnej wymianie handlowej

⁴³ T. Okraska, *Chiny i Indie...*, s. 681; M. Karczewski, *op.cit.*, s. 41 i n.; A. Jarczeńska, *Stany Zjednoczone – hegemonia w regionie Azji i Pacyfiku w latach 1985-2015*, „Stosunki Międzynarodowe” 2015, nr 4 (51), s. 51; Z. Trejnis, *Rywalizacja Stany Zjednoczone – Chińska Republika Ludowa o hegemonię w wielobiegunowym świecie*, „Rocznik Nauk Społecznych” 2022, t. 14 (50), nr 4, s. 20, 24; zob. więcej: H.V. Pant, *America's evolving relationships with India and Pakistan*, [w:] *Handbook on the United States in Asia. Managing Hegemonic Decline, Retaining Influence in the Trump Era*, red. A.T.H. Tan, Cheltenham-Northampton 2018, s. 244-263.

⁴⁴ Zob. historycznie: J.R. Kataria, A. Naveed, *Pakistan-China Social and Economic Relations*, „South Asian Studies” 2014, vol. 29, no. 2, s. 395-410.

⁴⁵ T. Okraska, *Chiny i Indie...*, s. 678; idem, *Słoń w pogoni...*, s. 338 i n.; P. Kugiel, *Rosnące zaangażowanie Chin w Azji Południowej*, „Biuletyn PISM” 2019, nr 46 (1794), s. 1.

⁴⁶ P. Kugiel, *op.cit.*, s. 1; T. Okraska, *Słoń w pogoni...*, s. 340 i n.; A. Kuszewska, *op.cit.*, s. 180 i n.; Ł. Gacek, *op.cit.*, s. 111 i n.

⁴⁷ K. Iwanek, *op.cit.*; Ł. Gacek, *op.cit.*, s. 45 i n.

⁴⁸ *China Global Investment Tracker...*

⁴⁹ T. Matras, *op.cit.*, s. 49-50; K. Iwanek, *op.cit.*; zob. więcej: B. Nicholas, S. Illanperuma, *The Real Cause of Sri Lanka's Debt Trap* [2 III 2023], <https://thediplomat.com/2023/03/the-re->

– Pakistan był w 2020 r. dopiero na 68. miejscu wśród państw importerów w Chinach (zaliczając tym samym spadek od początku wieku o blisko 30 pozycji) oraz na miejscu 28. w przypadku państw, na rynki których ChRL eksportuje swoje towary. Jednocześnie w ostatnich latach blisko 30% pakistańskiego importu pochodziło właśnie zza Wielkiego Muru (co dało Chińczykom w Pakistanie 1. pozycję wśród importerów), zaś do Państwa Środka trafiło mniej niż 10% pakistańskiego eksportu (znacznie mniej niż do Stanów Zjednoczonych, choć i tak zapewniło to Chinom status wicelidera)⁵⁰. Koniec końców widać wyraźnie, że gospodarcze relacje Pekinu z Islamabadem są równie niezrównoważone, co te z Moskwą. Albowiem co do zasady – pomimo głośnych deklaracji nt. współpracy w duchu „win-win” – ChRL dąży do jednostronnego uzyskiwania możliwie największych korzyści w kategoriach potęgi ekonomicznej⁵¹.

Iran – chiński klucz do wyrugowania USA i Rosji z Bliskiego Wschodu?

Ostatnim potencjalnie kluczowym sojusznikiem Chińskiej Republiki Ludowej na obszarze Azji kontynentalnej jest niewątpliwie Islamska Republika Iranu – państwo prowadzące politykę z gruntu antyamerykańską i zarazem od dekad stanowiące lokalny rozsądnik niepokojów na Bliskim Wschodzie. Permanentne dążenie do uzyskania lokalnej dominacji kosztem bliższych (Irak) i dalszych sąsiadów (Izrael czy Arabia Saudyjska) oraz szeroka izolacja na arenie międzynarodowej czyni z Iranu potencjalnie bardzo cennego sojusznika Chińskiej Republiki Ludowej. Warto zaznaczyć, że z powodu obowiązującego jeszcze do niedawna embarga

al-cause-of-sri-lankas-debt-trap/ (19 VII 2023); A. Scott Tyson, *Port politics: How China fits into Sri Lanka's economic crisis* [19 VIII 2023], <https://www.csmonitor.com/World/Asia-Pacific/2022/0819/Port-politics-How-China-fits-into-Sri-Lanka-s-economic-crisis> (19 VII 2023).

⁵⁰ *China Export Partner Share...*; *China Import Partner Share...*; *Pakistan Import Partner Share by country in percentage 2003-2020* [19 VII 2023], <https://wits.worldbank.org/CountryProfile/en/Country/PAK/StartYear/2003/EndYear/2020/TradeFlow/Import/Partner/BY-COUNTRY/Indicator/MPRT-PRTNR-SHR> (19 VII 2023); *Pakistan Export Partner Share by country in percentage 2003-2020* [19 VII 2023], <https://wits.worldbank.org/CountryProfile/en/Country/PAK/StartYear/2003/EndYear/2020/TradeFlow/Export/Partner/BY-COUNTRY/Indicator/XPRT-PRTNR-SHR> (19 VII 2023). *Notabene* na tym przykładzie widać wyraźnie jak zwodniczy może być wolumen wymiany handlowej przy próbie diagnozy jakości relacji między państwowych – w zestawieniu partnerów handlowych ChRL w obu kategoriach na wyższych pozycjach niż Islamska Republika Pakistanu każdorazowo znajduje się Polska (co do zasady wierny sojusznik Stanów Zjednoczonych), a na czołowych pozycjach właśnie USA, Japonia i Korea Południowa (czyli główni oponenti Pekinu w regionie i na świecie).

⁵¹ T. Matras, *op.cit.*, s. 41; M. Przychodniak, „*The Decline of the U.S.*”: *The Chinese Discourse on Post-pandemic Relations with the United States*, „PISM Policy Paper” 2020, no. 7 (182), s. 5.

międzynarodowego na dostawę broni do Iranu⁵², Teheran w zasadzie był odcięty od nowoczesnego sprzętu i uzbrojenia o zachodniej proveniencji. Siłą rzeczy Iran przez lata polegał na dostawach z Rosji i Chin. Warto zaznaczyć, iż Pekin w latach 1982-2004 dostarczył bezpośrednio Ajatollahom broń o łącznej wartości od 4 do nawet 10 mld USD – m.in. systemy raketowe (zarówno przeciwlotnicze, jak i przeciwokrętowe), samoloty (m.in. myśliwce Shenyang F-6 i Chengdu F-7, tj. chińskie kopie odpowiednio myśliwców MiG-19 i MiG-21), wozy bojowe (m.in. czołgi Type 59 (kopie radzieckich T-54/55) czy bojowe wozy piechoty Type 86 (kopie sowieckich BMP-1), sprzęt artyleryjski (działa, moździerz oraz wyrzutnie wieloprowadnicowe) czy lekkie okręty. Ponadto Chiny od lat 90. XX w. wspierały Iran w rozwoju ich programu jądrowego oraz programów raketowych⁵³. Oficjalnie Państwo Środka od 2005 r. nie dostarcza już broni do Iranu – niemniej zdaniem autora wątpliwym jest żeby dostawy zupełnie ustały. Chińczycy dążący do budowy wizerunku odpowiedzialnego członka społeczności międzynarodowej prawdopodobnie skrzętnie je ukrywali i korzystali z pośredników – w postaci chociażby Korei Północnej⁵⁴. Pytaniem otwartym pozostaje oczywiście kwestia tego jak sytuacja rozwinie się w najbliższym czasie – wraz ze zniesieniem w 2020 r. wspomnianego embarga – niemniej póki co nadal brak niezbitych dowodów na kontynuację dostaw sprzętu i uzbrojenia z Chin do Iranu⁵⁵. Niewątpliwie pogarszający się wizerunek Rosji jako pewnego dostawcy niedrogiego sprzętu i uzbrojenia może dla Chin stanowić okazję do zacieśnienia relacji z państwami blisko do

⁵² Zob. B. Ćwioro, *Międzynarodowe wysiłki na rzecz powstrzymania irańskiego programu nuklearnego*, [w:] *Iran – 30 lat po rewolucji. Seminarium Biura Bezpieczeństwa Narodowego, 11 marca 2009 r.*, red. A. Dziwiów-Szuszczkiewicz, Warszawa 2009, s. 108-126; A. Pawłowski, *Embargo na sprzedaż broni ofensywnej do Iranu utraciło moc* [18 X 2020], <https://www.konflikty.pl/historia/publicystyka-i-wywiady/embargo-sprzedaz-broni-ofensywnej-iranu-utracilo-moc/> (22 VII 2023).

⁵³ J. Wuthnow, *Posing Problems Without an Alliance: China-Iran Relations after the Nuclear Deal*, „Strategic Forum” 2016, no. 290, s. 7-9; Ł. Jureńczyk, *Chińska Republika Ludowa wobec programu nuklearnego Iranu po zimnej wojnie*, „Humanities and Social Sciences” 2018, t. 23, nr 25 (1), s. 34 i n.; C.L. Currier, M. Dorraj, *In Arms We Trust: the Economic and Strategic Factors Motivating China-Iran Relations*, „Journal of Chinese Political Science” 2010, no. 15, s. 53 i n.; S.W. Harold, A. Nader, *China and Iran. Economic, Political, and Military Relations*, Santa Monica 2020, s. 6-8; N. Grajewski, *An Illusory Entente: The Myth of a Russia-China-Iran „Axis”*, „Asian Affairs” 2022, vol. 53, no. 1, s. 170-172; zob. więcej: B. Gill, *Chinese Arms Exports to Iran*, „China Report” 1998, vol. 34, no. 3-4, s. 355-379.

⁵⁴ Zob. S. Iverson, *China’s Nuclear-Armed Proxy – North Korea: Hostile Surrogacies and Rational Security Adjustments*, „North Korean Review” 2016, vol. 12, no. 1, s. 69 i n.

⁵⁵ L. Greer, *China Will Not Capitalise on the End of the Iran Arms Embargo* [19 X 2020], <https://www.bourseandbazaar.com/articles/2020/10/17/china-will-not-capitalize-on-the-end-of-the-iran-arms-embargo> (22 V 2023); J. Fulton, *Will China become a major arms supplier to Iran?* [9 VI 2020], <https://www.atlanticcouncil.org/blogs/iransource/will-china-become-a-major-arms-supplier-to-iran/> (23 VII 2023).

tej pory związanymi z Moskwą licznymi kontraktami zbrojeniowymi⁵⁶. Oczywiście zastąpienie tradycyjnych wpływów rosyjskich na Bliskim Wschodzie⁵⁷ uznać należy za dodatkową korzyść – albowiem rudymenarne cele z punktu widzenia Pekinu to wciąż jednak zabezpieczenie dostaw węglowodorów z rejonu Zatoki Perskiej oraz równoważenie Stanów Zjednoczonych i ich sojuszników. Do realizacji owego celu izolowany na arenie międzynarodowej oraz skłócony z sąsiadami Iran nadaje się wybornie. Z perspektywy Teheranu alians z Państwem Środka to w zasadzie jedyna licząca się szansa na zwiększenie własnej potęgi gospodarczej i militarnej oraz bezpieczeństwa zarówno w perspektywie krótkoterminowej – dzięki bezpośrednim korzyściom współpracy z Chinami – jak i długoterminowej – odnosząc ewentualne zyski w wyniku przyłączenia się do koalicji rewizjonistycznej oraz pretendenta i zwycięstw w wojnie hegemonicznej. Rosja bowiem w wyniku wojny na Ukrainie stała się nie tylko pariasem większym od samej Islamskiej Republiki Iranu, ale wkrótce zapewne również okaże się państwem gospodarczo zrujnowanym i niezdolnym do realizacji własnych zobowiązań z powodu nałożonych na Federację sankcji. To ostatnie ma już zresztą miejsce, o czym świadczą głośne problemy z dostawą sprzętu i uzbrojenia do Indii⁵⁸.

Sygnalizowane wcześniej embargo na dostawy broni do Iranu było jedną z wielu sankcji jakie społeczność międzynarodowa próbowała z inspiracji USA nałożyć na reżim Ajatollahów – które to sankcje udawało się Teheranowi obchodzić również dzięki wsparciu Państwa Środka. Chińczycy nie tylko stali się kluczowym odbiorcą irańskiej ropy i gazu, ale również największym inwestorem w tamtejszym przemyśle gazowo-naftowym i energetyce. Ponadto chińskie firmy od lat biorą udział w rozbudowie infrastruktury transportowej (dróg, mostów, tuneli czy linii kolejowych) i przesyłowej w Iranie. Póki co skala chińskich projektów w Islamskiej Republice Iranu po 2005 r. jest na tle innych państw regionu relatywnie niewielka, gdyż ich wolumen przekroczył na koniec 2022 r. 26,5 mld USD – w sąsiedniej Arabii Saudyjskiej Chiny zainwestowały w tożsamym okresie prawie dwukrotnie więcej (bo przeszło 52 mld USD) i nawet we wciąż niestabilnym Iraku inwestycje oraz projekty budowlane o chińskiej proveniencji są oceniane na przeszło 32 mld USD. Z drugiej strony wartość wszystkich bezpośrednich inwestycji zagranicznych w Iranie na koniec 2021 r. szacowana jest na niewiele ponad 60 mld USD⁵⁹. Również w przypadku dwustronnej wymiany

⁵⁶ Zob. R. Muczyński, *Su-35SE jednak nie dla Iranu* [21 VII 2023], <https://milmag.pl/su-35se-jednak-nie-dla-iranu/> (23 VII 2023).

⁵⁷ Zob. P. Kwiatkiewicz, *Mocarstwa wobec Iraku w latach 1945-1967*, Toruń 2011, *passim*.

⁵⁸ Zob. P. Miedziński, „*Nie mamy Pana broni i co nam Pan zrobisz*”. *Problemy z rosyjskimi dostawami dla Indii [ANALIZA]* [8 IV 2023], <https://defence24.pl/przemysl/nie-mamy-pana-broni-i-co-nam-pan-zrobisz-problemy-z-rosyjskimi-dostawami-dla-indii-analiza> (23 VII 2023).

⁵⁹ J. Wuthnow, *op.cit.*, s. 2-4; Ł. Jureńczyk, *op.cit.*, s. 41 i n.; S.W. Harold, A. Nader, *op.cit.*, s. 9 i n.; *China Global Investment Tracker...*; United Nations Conference on Trade and Development,

handlowej Chiny odgrywają w Iranie niezwykle ważną rolę – w 2018 r. odpowiadały za blisko 25% irańskiego importu oraz 10% eksportu i tym samym w obu kategoriach uzyskały pozycję lidera. Z drugiej strony Islamska Republika Iranu jest dopiero na 46. pozycji wśród państw importerów w Chinach i sześć oczek wyżej w kategorii eksporterów – przy czym głównymi towarami peregrynowanymi za Wielki Mur są w przypadku Iranu produkty przemysłu naftowego oraz chemicznego. Dość powiedzieć, że wolumen wymiany handlowej między nimi w zasadzie wykazuje korelację z cenami ropy naftowej na światowych rynkach – stąd rekordowe obroty w latach 2010-2015, gdy cena baryłki ropy oscylowała w granicach 150 USD (podczas gdy obecnie jest to ok. 80 USD za baryłkę). Niewątpliwie na kondycję wzajemnych relacji gospodarczych wpływa międzynarodowy reżim sankcyjny – choć Chiny obchodzą je od lat, to jednakowoż niekoniecznie leży w ich interesie czynienie tego za wszelką cenę. Po pierwsze dlatego, że decydenci w Pekinie wciąż jeszcze starają się podtrzymywać wizerunek odpowiedzialnego członka społeczności międzynarodowej. Ponadto, im Iran jest bardziej przez sankcje osłabiony, tym bardziej skłonny będzie przyjąć chińskie warunki teraz i w przyszłości. Ów *modus operandi* odnosi się w zasadzie do wszystkich państw, z którymi ChRL współpracuje na niwie gospodarczej i nie tylko, a sprowadza się do przeświadczenia o absolutnym pierwszeństwie chińskich interesów definiowanych w kategoriach potęgi – gospodarcza kondycja partnera, ogólnie przyjęte normy i zasady czy wreszcie bezpieczeństwo międzynarodowe schodzą na dalszy plan⁶⁰.

World investment report 2022. International tax reforms and sustainable investment, Nowy Jork 2022, s. 216; K. Lim, *China-Iran Relations. Strategic, Economic, and Diplomatic Aspects in Comparative Perspective*, Tel Awiw 2021, s. 33 i n.; K. Czornik, *Bliski Wschód jako region zintensyfikowanego oddziaływania i wpływów Chińskiej Republiki Ludowej w drugiej dekadzie XXI wieku*, „Kraakowskie Studia Międzynarodowe” 2020, nr 1, s. 133-134.

⁶⁰ J. Wuthnow, *op.cit.*, s. 4-5; Ł. Jureńczyk, *op.cit.*, s. 40-41; *China Export Partner Share...; China Import Partner Share...*; Ł. Przybyszewski, *25-letnie strategiczne porozumienie partnerskie Iranu i Chin*, „Komentarz Ośrodka Badań Azji Centrum Badań nad Bezpieczeństwem Akademii Sztuki Wojennej” 2021, nr 14, s. 3-4; J. Garver, *China-Iran Relations: Cautious Friendship with America's Nemesis*, „China Report” 2013, vol. 49, no. 1, s. 76 i n.; J. Scita, *China-Iran Relations Through the Prism of Sanctions*, „Asian Affairs” 2022, vol. 53, no. 1, s. 99-101; A. Yacoubian, *Iran's Increasing Reliance on China* [26 VI 2023], <https://iranprimer.usip.org/blog/2019/sep/11/irans-increasing-reliance-china> (23 VII 2023); *Iran, Islamic Rep. Export Partner Share by country in percentage 2001-2018* [23 VII 2023], <https://wits.worldbank.org/CountryProfile/en/Country/IRN/StartYear/2001/EndYear/2018/TradeFlow/Export/Partner/BY-COUNTRY/Indicator/XPRT-PRTNR-SHR> (23 VII 2023); *Iran, Islamic Rep. Import Partner Share by country in percentage 2001-2018* [23 VII 2023], <https://wits.worldbank.org/CountryProfile/en/Country/IRN/StartYear/2001/EndYear/2018/TradeFlow/Import/Partner/BY-COUNTRY/Indicator/MPRT-PRTNR-SHR> (23 VII 2023); *China Product Imports from Iran, Islamic Rep. 2020* [23 VII 2023], <https://wits.worldbank.org/CountryProfile/en/Country/CHN/Year/2020/TradeFlow/Import/Partner/IRN/Product/all-groups> (23 VII 2023).

Zakończenie

Obecnie zarówno koalicja rewizjonistyczna, jak i *status quo* wciąż jeszcze są *in statu nascendi* – adekwatnie do procesu destabilizacji systemu międzynarodowego, którego pierwsze symptomy są już widoczne. Niewątpliwie hegemonia amerykańska kruszeje, niemniej póki co Waszyngton raczej poprawnie wywiązuje się z obowiązków hegemonicznych – czego najlepszym przykładem jest przywódcza rola we wsparciu Ukrainy w jej zmaganiach z rosyjską agresją. Z tego też względu pozostałe państwa w ramach SM nie są skłonne do periodycznego zastępowania hegemonia w dziele jego stabilizacji – po prostu nie ma bowiem takiej potrzeby. Niewątpliwie jednak pozostałe dwa wyznaczniki przejścia systemu do stanu *disequilibrium* są już jaskrawo widoczne – po pierwsze, doszło do wyłonienia niekwestionowanego pretendenta do globalnej hegemonii w postaci Chińskiej Republiki Ludowej. Po wtóre, ogólnosystemowa rywalizacja o potęgę militarną w jej wewnętrznym i zewnętrznym wymiarze stała się faktem⁶¹. Albowiem rosnąca rzesza państw dołącza w ostatnich latach do powszechnego wyścigu zbrojeń o globalnym zasięgu – w efekcie wydatki militarne na świecie w 2022 r. osiągnęły poziom ponad 2,2 bln USD i tym samym pobiły wszystkie dotychczasowe rekordy⁶². Wreszcie sam proces powstawania obu koalicji jest przejawem procesu zewnętrznej rozbudowy potęgi militarnej *per se*. Tym samym formułowana we wstępie do niniejszej pracy teza została potwierdzona w części dotyczącej potęgi militarnej – sprawa jest natomiast bardziej niejednoznaczna w zakresie potęgi ekonomicznej. Na przytoczonych powyżej przykładach Chin, Rosji, Pakistanu oraz Iranu można dostrzec mechanizm jednostronnych korzyści gospodarczych, które stają się udziałem pretendenta, a już niekoniecznie jego aliantów z koalicji rewizjonistycznej. Choć niewątpliwie Moskwa, Islamabad czy Teheran oczekują wsparcia ChRL również i w tym zakresie, to póki co ich relacje gospodarcze z Państwem Środka noszą znamiona daleko posuniętej nierównowagi. Zarówno wymiana handlowa, jak i inwestycje zagraniczne o chińskiej proveniencji, mają bowiem na celu przede wszystkim wzmocnić zasoby potęgi gospodarczej Pekinu. Ergo Chińczycy za wszelką cenę starają się sprzedawać więcej niż kupują, a jeżeli już kupują to przede wszystkim surowce i płody rolne lub to czego jak na razie nie są w stanie wyprodukować sami (np. zaawansowany sprzęt i uzbrojenie). Inwestując wybierają natomiast w miarę możliwości strategiczne sektory gospodarki danego państwa – przemysł wydobywczy, rolnictwo, transport, energetykę itd. – co nie tylko zapewnia im wspomniane dostawy pożądaných dóbr, ale również

⁶¹ M. Adamczyk, *Alians chińsko-rosyjski...*, s. 24-25.

⁶² *World military expenditure reaches new record high as European spending surges* [24 IV 2023], <https://www.sipri.org/media/press-release/2023/world-military-expenditure-reaches-new-record-high-european-spending-surges> (24 VII 2023).

zapewnia stosowne instrumentarium w zakresie politycznego nacisku⁶³. Koniec końców na swoisty paradoks zakrawa fakt, że Chiny eksploatują gospodarczo swoich aliantów niczym mocarstwa kolonialne podporządkowane im terytoria czy posiadłości zamorskie w XIX w. Nie byłoby to jednak zapewne możliwe, gdyby Pekin – pomimo usilnych starań na rzecz budowy wizerunku państwa jako odpowiedzialnego członka społeczności międzynarodowej – na swoich najważniejszych sojuszników nie wybierał czołowych wśród niej pariasów. Rosja jest co do zasady obłożona na Zachodzie swoistą anatemą po agresji na Ukrainę, Pakistan nosi na sobie odium państwa wspierającego terroryzm islamski i wygrażającego sąsiadowi bronią atomową, zaś Iran nie tylko powoduje rozliczne niepokoje na Bliskim Wschodzie, ale przede wszystkim domaga się prawa do posiadania własnej broni masowej zagłady. Autor celowo nie wspomina tu o Korei Północnej – o tym, że jest ona w większym stopniu obciążeniem niż wzmocnieniem dla koalicji rewizjonistycznej wiedzą chyba najlepiej sami Chińczycy.

Abstract

Marcin Adamczyk

The People's Republic of China's relations with selected members of the revisionist coalition – a case study on the example of Russia, Pakistan and Iran

There are many indications that China's unquestionable successes in expanding its own reserve of economic and military power have simultaneously awakened the national pride and ambitions of the Chinese people. This, however, has led to an awareness of China's limited ability to shape the international environment and to pursue its own interests in the international arena. As a result, the Chinese have adopted a revisionist policy with the aim of finally undermining the existing global order – after all, the ultimate goal is to achieve the position of hegemon (with all the benefits and responsibilities that implies). It should be noted, however, that a change of hegemon can only occur through a hegemonic war – which will result in the emergence of a new prestige hierarchy with a pretender as the new world leader. To prepare for a hegemonic clash, the People's Republic of China (PRC) is constantly expanding its economic and military influence (both internally and externally). Above all, China is trying to attract other dissatisfied states into its own coalition, forming the so-called „revisionist coalition”. To do so, the Chinese offer other countries potentially lucrative trade deals, extensive

⁶³ Zob. więcej na temat chińskiego *modus operandi*: M. Adamczyk, T. Matras, *op.cit.*, s. 125 i n.

investment, low- or no-interest loans and development assistance. This paper intends to popularize the author's perspective on hegemonic change within international relations – termed „hegemonic realism” as it best reflects the assumptions of the proposed theory. These theoretical assumptions and the author's model of hegemonic change will be used in the rest of the article to analyze the dynamics of the relations between selected revisionist states and China as a contender for global hegemony. The author's thesis is that states join the revisionist coalition in order to increase their own military and economic power. The case study will focus on China's relations with Russia, Pakistan and Iran – all of which are seen by the author as key allies of the PRC on the Asian continent – due to their resources of power and revisionist policies. The study used secondary research sources, including academic publications and journalistic articles in Polish and English. Three methods were used in the research process: comparative analysis, historical-critical method and desk research method.

Key words: China, Russian Federation, Pakistan, Iran, USA, hegemony, coalition, alliance

References

- Aamir, A. & Iwanek, K., *Stosunki Chiny-Pakistan*, „Dwugłos” 2020, nr 2, s. 1-8.
- Aarup, S.A., Panov, S. & Busvine D., *China secretly sends enough gear to Russia to equip an army* [24 VII 2023], <https://www.politico.eu/article/china-firms-russia-body-armor-bullet-proof-drones-thermal-optics-army-equipment-shanghai-h-win/>.
- Adamczyk, M., *Alians chińsko-rosyjski a globalna hegemonia Stanów Zjednoczonych Ameryki – ujęcie teoretyczne*, [in:] *Alianse w rywalizacji o globalną hegemonię*, eds. J. Marszałek-Kawa, B. Jagusiak, Toruń 2023.
- Adamczyk, M., *Chińska perspektywa kryzysu na wschodniej granicy Unii Europejskiej (2021-2022)*, „Wschodnioznawstwo” 2022, t. 16.
- Adamczyk, M. & Debita, M., *Zasada nieingerencji w sprawy wewnętrzne innego kraju oraz jej miejsce w polityce zagranicznej Chińskiej Republiki Ludowej*, „Studia Orientalne” 2018, nr 2 (14).
- Adamczyk, M. & Rutkowska, P., *Arms Trade in the Current Military Relations between the People's Republic of China and Ukraine, and Its Role in Development of the Chinese Military Potential*, „Historia i Polityka” 2019, nr 28 (35).
- Adamczyk, M. & Rutkowska, P., *China and Asia-Pacific region in China's Military Strategy*, „Torun International Studies” 2017, no. 1 (10).

- Adamczyk, M. & Rutkowska, P., *Krytyczna analiza postzimnowojennych relacji chińsko-indyjskich w perspektywie realizmu strukturalnego*, „*Studia Orientalne*” 2019, nr 2 (16).
- Adamczyk, M., *Smok w Arktyce – współczesne Chiny i ich pierwsza arktyczna biała księga*, „*Wschodnioznawstwo*” 2019, t. 13.
- Adamczyk, M., *Współpraca wojskowa kluczowym elementem relacji między Federacją Rosyjską a Chińską Republiką Ludową*, [in:] *Oblicza współczesnego terroryzmu*, ed. G. Libor, no data 2016.
- Adamczyk, M. & Matras, T., *Uwarunkowania oraz implikacje chińsko-litewskiego konfliktu handlowego*, „*Przegląd Geopolityczny*” 2023, t. 43.
- Ambroźek, M., *„Odwrócony manewr Nixona” jako strategia amerykańska okresu zmiany hegemonicznej. Zarys problemu*, [in:] *Globalizacja a wolność w XX i XXI wieku*, ed. J.J. Mrozek, Warszawa 2018.
- Bogusz, M. & Popławski, M., *Szczyt Chiny – Azja Centralna. Pekin wciąż skazany na współpracę z Moskwą* [22 V 2023], <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2023-05-22/szczyt-chiny-azja-centralna-pekini-wciaz-skazany-na-wspolprace-z>.
- Chała, M., *Pakistańskie fregaty w komplecie* [23 VII 2023], <https://zbiam.pl/wszystkie-pakistanskie-fregaty-w-komplecie/>.
- China Export Partner Share by country in percentage 2000-2020* [17 VII 2023], <https://wits.worldbank.org/CountryProfile/en/Country/CHN/StartYear/2000/EndYear/2020/TradeFlow/Export/Partner/BY-COUNTRY/Indicator/XPRT-PRTNR-SHR>.
- China Global Investment Tracker* [17 VII 2023], <https://www.aei.org/china-global-investment-tracker/>.
- China Import Partner Share by country in percentage 2000-2020* [17 VII 2023], <https://wits.worldbank.org/CountryProfile/en/Country/CHN/StartYear/2000/EndYear/2020/TradeFlow/Import/Partner/BY-COUNTRY/Indicator/MPRT-PRTNR-SHR>.
- China Product Imports from Iran, Islamic Rep. 2020* [23 VII 2023], <https://wits.worldbank.org/CountryProfile/en/Country/CHN/Year/2020/TradeFlow/Import/Partner/IRN/Product/all-groups>.
- China to ramp up arms export to Pakistan* [24 III 2022], <https://www.tribuneindia.com/news/world/china-to-ramp-up-arms-export-to-pakistan-380368>.
- Chudziak, M., *Turcja wykluczona z programu produkcji F-35* [24 VII 2019], <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2019-07-24/turcja-wykluczona-z-programu-produkcji-f-35>.
- Ciastoń, R., *Koncepcja Indo-Pacyfiku jako próba równoważenia Chin. Zmiany w amerykańskiej percepcji środowiska bezpieczeństwa*, „*Azja-Pacyfik*” 2019, nr 22.

- Currier, C.L. & Dorraj, M., *In Arms We Trust: the Economic and Strategic Factors Motivating China-Iran Relations*, „Journal of Chinese Political Science” 2010, no. 15.
- Czornik, K., *Bliski Wschód jako region zintensyfikowanego oddziaływania i wpływów Chińskiej Republiki Ludowej w drugiej dekadzie XXI wieku*, „Krakowskie Studia Międzynarodowe” 2020, nr 1.
- Ćwioro, B., *Międzynarodowe wysiłki na rzecz powstrzymania irańskiego programu nuklearnego*, [in:] *Iran – 30 lat po rewolucji. Seminarium Biura Bezpieczeństwa Narodowego, 11 marca 2009 r.*, ed. A. Dzisiów-Szuszczkiewicz, Warszawa 2009.
- Fulton, J., *Will China become a major arms supplier to Iran?* [9 VI 2020], <https://www.atlanticcouncil.org/blogs/iransource/will-china-become-a-major-arms-supplier-to-iran/>.
- Gacek, Ł., *Chińsko-pakistański korytarz gospodarczy. Chiny jako mocarstwo dwóch oceanów*, „Sprawy Międzynarodowe” 2016, nr 4.
- Garver, J., *China–Iran Relations: Cautious Friendship with America’s Nemesis*, „China Report” 2013, vol. 49, no. 1.
- Gilipin, R., *War and change in world politics*, Cambridge 1981.
- Gill, B., *Chinese Arms Exports to Iran*, „China Report” 1998, vol. 34, no. 3-4.
- Głogowski, A., *Pakistan. Historia i współczesność*, Kraków 2011.
- Grajewski, N., *An Illusory Entente: The Myth of a Russia-China-Iran „Axis”*, „Asian Affairs” 2022, vol. 53, no. 1.
- Greer, L., *China Will Not Capitalise on the End of the Iran Arms Embargo* [19 X 2020], <https://www.bourseandbazaar.com/articles/2020/10/17/china-will-not-capitalize-on-the-end-of-the-iran-arms-embargo>.
- Harold, S.W. & Nader, A., *China and Iran. Economic, Political, and Military Relations*, Santa Monica 2020.
- Iran, Islamic Rep. Export Partner Share by country in percentage 2001-2018* [23 VII 2023], <https://wits.worldbank.org/CountryProfile/en/Country/IRN/Start-Year/2001/EndYear/2018/TradeFlow/Export/Partner/BY-COUNTRY/Indicator/XPRT-PRTNR-SHR>.
- Iran, Islamic Rep. Import Partner Share by country in percentage 2001-2018* [23 VII 2023], <https://wits.worldbank.org/CountryProfile/en/Country/IRN/Start-Year/2001/EndYear/2018/TradeFlow/Import/Partner/BY-COUNTRY/Indicator/MPRT-PRTNR-SHR>.
- Iverson, S., *China’s Nuclear-Armed Proxy – North Korea: Hostile Surrogates and Rational Security Adjustments*, „North Korean Review” 2016, vol. 12, no. 1.
- Iwanek, K., *Woda na młyn rywalizacji. Co Chińsko-Pakistański Korytarz Gospodarczy oznacza dla Indii?* [1 XII 2022], <https://ine.org.pl/woda-na-mlyn-rywalizacji-co-chinsko-pakistanski-korytarz-gospodarczy-oznacza-dla-indii/>.
- Jacoby, M., *Chiny bez makijażu*, Warszawa 2016.

- Jarczeńska, A., *Stany Zjednoczone – hegemonia w regionie Azji i Pacyfiku w latach 1985-2015*, „Stosunki Międzynarodowe” 2015, nr 4 (51).
- Jureńczyk, Ł., *Chińska Republika Ludowa wobec programu nuklearnego Iranu po zimnej wojnie*, „Humanities and Social Sciences” 2018, t. 23, nr 25 (1).
- Kataria, J.R. & Naveed, A., *Pakistan-China Social and Economic Relations*, „South Asian Studies” 2014, vol. 29, no. 2.
- Kominek, Ł., *Uwarunkowania i wyznaczniki Nowego Jedwabnego Szlaku*, [in:] *Wybrane aspekty rozwoju gospodarczego Azji*, eds. J. Marszałek-Kawa, P. Zariczny, Toruń 2020.
- Kugiel, P., *Rosnące zaangażowanie Chin w Azji Południowej*, „Biuletyn PISM” 2019, nr 46 (1794).
- Kumar, A., *Future of India – China Relations: Challenges and Prospects*, „UNISCI Discussion Papers” 2010, no. 24.
- Kuszeńska, A., *Stanowisko Chin wobec indyjsko-pakistańskiego konfliktu o Kaszmir w latach 1949-2011*, [in:] *China goes global. Rosnące znaczenie Chin na arenie międzynarodowej*, eds. M. Pietrasiak, T. Kamiński, Łódź 2012.
- Kwiatkiewicz, P., *Mocarstwa wobec Iraku w latach 1945-1967*, Toruń 2011.
- Lang, J., *Szanghajska Organizacja Współpracy poszerza się o Indie i Pakistan* [21 VI 2017], <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2017-06-21/szanghajska-organizacja-wspolpracy-poszerza-sie-o-indie-i-pakistan>.
- Lubina, M., *Niedźwiedź w cieniu smoka: Rosja-Chiny 1991-2014*, Kraków 2014.
- Łysiak, P., *Indie jako azjatyckie mocarstwo regionalne*, „Forum Politologiczne” 2008, nr 8.
- Malik, N. & Ishtiaq, M., *China Outpaces US in Arms Supply to Pakistan* [13 III 2018], <https://www.voanews.com/a/china-outpaces-us-arms-supply-pakistan/4297350.html>.
- Matras, T., *Threats to national security arising from economic cooperation with the People's Republic of China*, „Studia Orientalne” 2022, nr 4 (24).
- Miedziński, P., *„Nie mamy Pana broni i co nam Pan zrobisz”. Problemy z rosyjskimi dostawami dla Indii* [ANALIZA] [8 IV 2023], <https://defence24.pl/przemysl/nie-mamy-pana-broni-i-co-nam-pan-zrobisz-problemy-z-rosyjskimi-dostawami-dla-indii-analiza>.
- Modelski, G., *Long Cycles in World Politics*, Waszyngton 1987.
- Muczyński, R., *Su-35SE jednak nie dla Iranu* [21 VII 2023], <https://milmag.pl/su-35se-jednak-nie-dla-iranu/>.
- Nicholas, B. & Illanperuma, S., *The Real Cause of Sri Lanka's Debt Trap* [2 III 2023], <https://thediplomat.com/2023/03/the-real-cause-of-sri-lankas-debt-trap/>.
- Okraska, T., *Chiny i Indie – między współpracą a rywalizacją*, [in:] *Wokół teoretycznych i praktycznych aspektów stosunków międzynarodowych. Księga jubileuszowa dedykowana Profesorowi Mieczysławowi Stolarczykowi*, eds. T. Kubin, J. Łapaj-Kucharska, T. Okraska, Katowice 2020.

- Okraska, T., *Słoń w pogoni za smokiem. Stosunki indyjsko-chińskie w zmieniającym się świecie*, Toruń 2019.
- Pająk, M., *Gwadar jako kluczowy element inicjatywy Nowego Jedwabnego Szlaku*, „Wrocławskie Studia Erazmańskie” 2019, z. 13.
- Pakistan Export Partner Share by country in percentage 2003-2020* [19 VII 2023], <https://wits.worldbank.org/CountryProfile/en/Country/PAK/StartYear/2003/EndYear/2020/TradeFlow/Export/Partner/BY-COUNTRY/Indicator/XPRT-PRTNR-SHR>.
- Pakistan Import Partner Share by country in percentage 2003-2020* [19 VII 2023], <https://wits.worldbank.org/CountryProfile/en/Country/PAK/StartYear/2003/EndYear/2020/TradeFlow/Import/Partner/BY-COUNTRY/Indicator/MPRT-PRTNR-SHR>.
- Pant, H.V., *America's evolving relationships with India and Pakistan*, [in:] *Handbook on the United States in Asia. Managing Hegemonic Decline, Retaining Influence in the Trump Era*, eds. A.T.H. Tan, Cheltenham-Northampton 2018.
- Pawłowski, A., *Embargo na sprzedaż broni ofensywnej do Iranu utraciło moc* [18 X 2020], <https://www.konflikty.pl/historia/publicystyka-i-wywiady/embargo-sprzedaz-broni-ofensywnej-iranu-utracylo-moc/>.
- Przybyszewski, Ł., *25-letnie strategiczne porozumienie partnerskie Iranu i Chin*, „Komentarz Ośrodka Badań Azji Centrum Badań nad Bezpieczeństwem Akademii Sztuki Wojennej” 2021, nr 14.
- Przychodniak, M., *Chińskie starania o większe wpływy w Azji Centralnej*, „Biuletyn PISM” 2023, nr 67 (2688).
- Przychodniak, M., *„The Decline of the U.S.”: The Chinese Discourse on Post-pandemic Relations with the United States*, „PISM Policy Paper” 2020, no. 7 (182).
- Raubo, J., *Chińskie wyzwanie czy zagrożenie – jak odczytywać kolejny wzrost wydatków na obronność w Chinach [OPINIA]* [5 III 2023], <https://defence24.pl/geopolityka/chinskie-wyzwanie-czy-zagrozenie-jak-odczytywac-kolejny-wzrost-wydatkow-na-obronnosc-w-chinach-opinia>.
- Rose, M. & Chiacu, D., *China supplying equipment to Russia it should not, French diplomat says* [22 VII 2023], <https://www.reuters.com/world/china-supplying-equipment-russia-it-shouldnt-french-diplomat-says-2023-07-21/>.
- Russian Federation Export Partner Share by country in percentage 2000-2020* [17 VII 2023], <https://wits.worldbank.org/CountryProfile/en/Country/RUS/StartYear/2000/EndYear/2020/TradeFlow/Export/Partner/BY-COUNTRY/Indicator/XPRT-PRTNR-SHR>.
- Russian Federation Import Partner Share by country in percentage 2000-2020* [17 VII 2023], <https://wits.worldbank.org/CountryProfile/en/Country/RUS/StartYear/2000/EndYear/2020/TradeFlow/Import/Partner/BY-COUNTRY/Indicator/MPRT-PRTNR-SHR>.

- Scita, J., *China-Iran Relations Through the Prism of Sanctions*, „Asian Affairs” 2022, vol. 53, no. 1.
- Scott, D., *The Great Power ‘Great Game’ between India and China: ‘The Logic of Geography’*, „Geopolitics” 2008, vol. 13, issue 1.
- Scott Tyson, A., *Port politics: How China fits into Sri Lanka’s economic crisis* [19 VIII 2022], <https://www.csmonitor.com/World/Asia-Pacific/2022/0819/Port-politics-How-China-fits-into-Sri-Lanka-s-economic-crisis>.
- SIPRI Arms Transfers Database [17 VII 2023], <https://www.sipri.org/databases/armstransfers>.
- Szczudlik, J., „Nowa era” w polityce obronnej Chin, „Biuletyn PISM” 2019, nr 122 (1870).
- Szoszyn, R., *Chińczycy zarabiają na samotności Rosji. Co kupują od Putina?* [15 XII 2022], <https://www.rp.pl/konflikty-zbrojne/art37610121-chinczycy-zarabiaja-na-samotnosci-rosji-co-kupuja-od-putina>.
- Trejnis, Z., *Rywalizacja Stany Zjednoczone – Chińska Republika Ludowa o hegemonię w wielobiegunowym świecie*, „Rocznik Nauk Społecznych” 2022, t. 14 (50), nr 4.
- United Nations Conference on Trade and Development, *World investment report 2022. International tax reforms and sustainable investment*, Nowy Jork 2022.
- Wardin, K., *Cieśniny – „wąskie gardła” transportu morskiego*, „Logistyka” 2010, nr 2.
- Wezeman, P.D., Kuimova, A. & Wezeman S.T., *Trends in International Arms Transfers, 2021*, Sztokholm 2022.
- Wilczyński, P.L., *Rozwój sił zbrojnych ChRL w ujęciu geostrategicznym*, „Przegląd Geopolityczny” 2020, t. 34.
- World military expenditure reaches new record high as European spending surges* [24 IV 2023], <https://www.sipri.org/media/press-release/2023/world-military-expenditure-reaches-new-record-high-european-spending-surges>.
- Wuthnow, J., *Posing Problems Without an Alliance: China-Iran Relations after the Nuclear Deal*, „Strategic Forum” 2016, no. 290.
- Yacoubian, A., *Iran’s Increasing Reliance on China* [26 VI 2023], <https://iranprimer.usip.org/blog/2019/sep/11/irans-increasing-reliance-china>.
- Żołądek, Ł., *Azja Centralna: stosunki międzynarodowe*, „Infos” 2018, nr 2 (240).

Marcin Adamczyk – dr politologii, adiunkt w Zakładzie Europejskiej Historii, Cywilizacji i Myśli Społeczno-Ekonomicznej w Instytucie Studiów Europejskich Uniwersytetu Wrocławskiego, z-ca dyrektora Instytutu Studiów Europejskich ds. dydaktycznych i studenckich. ORCID: 0000-0002-3432-0358

Stanisław Niewiński

System trybutarny i jego dziedzictwo we współczesnej dyplomacji Chin

Abstrakt

Artykuł jest poświęcony zagadnieniu klasycznego chińskiego spojrzenia na kwestię dyplomacji. Ich konsekwencją było powstanie systemu trybutarnego. System trybutarny ukształtował się za czasów dynastii Ming. Spuścizna systemu trybutarnego wpływa na dzisiejszą politykę zagraniczną Chin.

Artykuł jest podzielony na dwie części. W pierwszej części autor omawia funkcjonowanie systemu trybutarnego. Opisuje etapy jego formowania oraz instytucje cesarstwa odpowiedzialne za politykę zagraniczną imperium. W drugiej części autor analizuje wpływ dawnych tradycji na politykę zagraniczną ChRL po 1978 r. Opisuje kwestię sinocentryzmu wciąż wpływającego na chiński ogląd świata. Autor opisał wpływy Chin w wybranych krajach Azji. Opowiada także o najważniejszych chińskich inicjatywach na arenie międzynarodowej.

Słowa kluczowe: Chiny, dyplomacja, wasal, imperium

Wstęp

Chiny są współcześnie jednym z najważniejszych graczy na arenie międzynarodowej. Pod względem PKB liczonego w kategoriach nominalnych Chiny zbudowały drugą gospodarkę świata (74% PKB USA)¹, zaś uwzględniając PKB realny chińska ekonomia jest już – od 2014 r. – największą na świecie². Wraz ze wzrostem ekonomicznego potencjału Państwa Środka rośnie także jego znaczenie na arenie międzynarodowej.

¹ *Świat Narodów Zagubionych. Z Bogdanem Góralczykiem wywiad rzekę przeprowadziła Natalia Kołodyńska-Magdziarz*, Warszawa 2021, s. 66.

² G. Psujek, *Chiny największe w 2024 r.?*, <http://www.rp.pl>, 12 XI 2023.

Rządzone od 2012 r. przez przewodniczącego Xi Jinpinga Chiny prowadzą coraz bardziej asertywną politykę międzynarodową. Pekin odszedł od zalecającego powściągliwość w stosunkach międzynarodowych testamentu ojca swej modernizacji Deng Xiaopinga. W ciągu ostatnich kilkunastu lat Chińczycy zaproponowali na arenie międzynarodowej szereg inicjatyw geoeconomicznych – np. Belt&Road, AIIB, czy RCEP – które mają potencjał do transformacji ładu światowego w duchu alternatywnym w stosunku do amerykańskich rozwiązań. Światowa polityka coraz bardziej zależy od działań podejmowanych przez Chiny. Powinniśmy mieć tego świadomość, szczególnie w Polsce, gdzie od ponad roku śledzimy wojnę rosyjsko-ukraińską. Postawa Chin wobec tego konfliktu jest bardzo skomplikowana: Pekin wyraźnie sympatyzuje z Rosją, ale zarazem nie chce zbyt otwarcie jej wspierać, aby nie utracić swobody manewru na arenie międzynarodowej. Takie podejście Chin do wojny budzi na Zachodzie – w tym i w Polsce – zainteresowanie, a nawet konsternację.

Nie da się zrozumieć współczesnej polityki globalnej bez jednoczesnego poznania obecnej polityki zagranicznej Chin. Charakter polityki zagranicznej ChRL wynika z wielu przyczyn. Kluczowe znaczenie odgrywa kwestia racji stanu, ale nie bez znaczenia jest również bardzo bogata tradycja Chin na tej płaszczyźnie. Przeglądając się polityce Pekinu w stosunku do wojny rosyjsko-ukraińskiej można dopatrzeć się działań praktykowanych przez stulecia przez Cesarstwo Chińskie odnośnie swych sąsiadów. Dlatego chcąc pojąć funkcjonowanie Chin na scenie międzynarodowej dzisiaj, warto przyjrzeć się temu, jak prowadziły swoją politykę zagraniczną w przeszłości. W szczególności w czasach, gdy były cesarstwem i zarządzały swymi relacjami z otoczeniem poprzez tzw. system trybutarny.

Fundamenty kulturalne chińskiego spojrzenia na politykę zagraniczną

Mówiąc o tradycyjnym spojrzeniu chińskim na sprawy zagraniczne, nie sposób na początku nie odnieść się do geograficznych jego przyczyn. Jeśli spojrzymy na dzieje polityczne świata euroatlantyckiego od czasów nowożytnych zaobserwujemy proces regularnie zmieniających się państw, które osiągały różnorakie przewagi nad pozostałymi aktorami geopolitycznymi. Zdominować Europę usiłowali (i niekiedy im się to udawało) Habsburgowie (austriaccy i hiszpańscy), Francja, Wielka Brytania, czy ostatecznie i skutecznie Stany Zjednoczone. Jednakże zawsze państwa dążące do hegemonii musiały liczyć się z działaniami kontruującymi ich politykę – pozostałe państwa formowały koalicje dążące do hamowania ich ekspansji. Europa to kontynent, na którym leży wiele rywalizujących ze sobą państw. Te elementy doprowadziły w 1648 r. (traktat westfalski) do przynajmniej

teoretycznego przekonania o suwerenności i równości podmiotów na nim się znajdujących.

W Azji Wschodniej sytuacja potoczyła się inaczej. Przez stulecia na terenie Niziny Chińskiej ukształtował się mocarstwowy podmiot, który znacznie przewyższał na wielu płaszczyznach swych sąsiadów. Powstałe w 221 r. p.n.e. (na gruzach dawnych feudalnych królestw) Cesarstwo Chińskie było tworem nadającym polityczny, ekonomiczny i kulturalny ton regionowi. Cesarstwa nie należy odbierać w kategoriach nacjonalistycznych. Ono nie zawsze było rządzone przez Chińczyków Han. Chińczycy niekiedy przegrywali wojny ze swymi koczowniczymi sąsiadami i byli przez nich podbijani. Jednocześnie zwycięscy koczownicy pomimo militarnych sukcesów musieli ulec przewadze chińskiej kultury. Zdobywcy przenosili swoje centra administracyjne do którejś z chińskich metropolii. Pragnąc panować nad Państwem Środka musieli zwrócić się po wsparcie do klasy uczonych-urzędników. W rezultacie, na przestrzeni lat, koczowniczy władcy ulegali – większemu, bądź mniejszemu – zsinizowaniu. Przewagi Chin nad swymi sąsiadami przejawiały się na szeregu obszarów.

Pierwszy z nich to powierzchnia. Chiny objęły w swoich granicach obszar zdecydowanie większy, aniżeli terytoria posiadane przez ich sąsiadów. W wyniku ekspansji kolejnych władców Chin – królów z dynastii Shang oraz Zhou, Pierwszego Cesarza i cesarzy z dynastii Han – podporządkowali terytorium rozciągające się pomiędzy Półwyspem Koreańskim na północy, a deltą Rzeki Czerwonej na południu, od stepów Azji Centralnej na zachodzie po wybrzeża Pacyfiku na wschodzie.

Drugim obszarem chińskich przewag była populacja. Wielkie terytorium było zamieszkiwane przez bardzo liczną populację. W 80 r. p.n.e. w Chinach mieszkało 80 mln ludzi, w XII w. 110 mln³, zaś na początku XVII w. ok. 150 mln⁴. Sąsiedzi cesarstwa nie byli podmiotami równie ludnymi.

Chiny przez stulecia mogły poszczycić się wysokim poziomem rozwoju społeczno-gospodarczego na tle innych ośrodków cywilizacyjnych. Za panowania dynastii Song (960-1279) w miastach mieszkało 5% (ok. 6 mln ludzi) poddanych cesarza⁵. W ówczesnych Chinach istniało ok. trzydziestu miast, których populacja oscylowała od 30 do 100 tys. mieszkańców, zaś w Europie zaledwie sześć⁶. Kaifeng, stolica państwa za panowania wczesnej dynastii Song, liczył w 1103 r. 1,3 mln mieszkańców – tyle ile wówczas mieszkańców liczyła populacja

³ R. Kamieniecka, *Korzenie chińskiego oglądu świata*, [w:] *Oblicza Chin na początku XXI wieku. Historia. Polityka. Społeczeństwo*, red. J. Marszałek-Kawa, Toruń 2008, s. 10.

⁴ T. Brooks, *The Troubled Empire. China In The Yuan And Ming Dynasties*, Cambridge 2013, s. 45.

⁵ J. Key, *A history of China*, New York 2011, s. 323.

⁶ *Ibidem*.

Anglii⁷. Stolica cesarstwa była największym miastem ówczesnego świata⁸. Wytop surówki żelaza na terenie Chin w samym 1078 r. wyniósł 114 tys. t., natomiast w przeżywającej początkową (1788 r.) fazę rewolucji przemysłowej Wielkiej Brytanii było to dla porównania 68 tys. t.⁹ Dynamicznie rozwijała się gospodarka pieniężna. Pomiędzy X i XII stuleciem w obiegu znajdowało się 145 mld monet¹⁰. W 1023 r. wprowadzono do użytku pieniądź papierowy¹¹.

Państwo Środka znajdowało się w awangardzie globalnego postępu naukowego. Jak zauważał w dziele *Novum Organum* angielski uczoney i filozof Francis Bacon (1561-1626) trzy przedmioty wpłynęły walnie na rozwój ludzkości¹². Były to książka, proch oraz magnes¹³. Chińczycy odegrali bardzo dużą rolę w ich powstaniu. Pierwsze drukowane książki wytworzono w 877 r.¹⁴, proch wynaleziono w X w.¹⁵, zaś kompas był znany w Chinach już za dynastii Zhou (1122-256 r. p.n.e.)¹⁶.

W rezultacie Chińczycy przez długi czas nie napotkali ludów sobie równych na płaszczyźnie posiadanego potencjału społeczno-ekonomicznego. Stykali się ze społecznościami osiadłymi, często mocno zsinizowanymi, które jednak były znacznie mniej od nich ludne, bądź ludami koczowniczymi o znacznie prymitywniejszym charakterze. Chińczycy mieli co prawda kontakt z cywilizacją subkontynentu indyjskiego, czy światem muzułmańskim, niemniej były to kontakty dość ograniczone.

Wymienione powyżej czynniki miały bardzo głęboki wpływ na myślenie dawnych Chińczyków o sprawach polityki zagranicznej. Dały one swój wyraz już w samych koncepcjach, w ramach jakich Chińczycy opisywali swoje państwo. Termin *Tianxia* można przetłumaczyć na polski, jako „wszystko co pod niebem”¹⁷. Można go interpretować zarówno, jako „Chiny”, jak i „Ziemia”¹⁸. Chińczycy nie postrzegali swojego kraju jako zwykłego państwa, a swoisty świat-universum¹⁹. W myśl tej koncepcji świat uchodził za jedną społeczność, aczkolwiek na jego peryferiach znajdowały się ludy plemienne, nie dzielące tej samej kultury

⁷ D. Kuhn, *The age of confucian rule. The Song transformation of China*, Harvard 2011, s. 195.

⁸ Ibidem.

⁹ J. Gernet, *A History of China*, New York 2011, s. 320.

¹⁰ D. Kuhn, *op.cit.*, s. 234.

¹¹ E. Kajdański, *Chiny leksykon. Historia, gospodarka, kultura*, Warszawa 2005, s. 245.

¹² K. Seitz, *Chiny. Powrót Olbrzymia*, Warszawa 2008, s. 26.

¹³ Ibidem.

¹⁴ E. Kajdański, *op.cit.*, s. 57.

¹⁵ Ibidem, s. 208.

¹⁶ Ibidem, s. 112.

¹⁷ A. Dogan, *Hegemony with chinese characteristic. From the tributary system to the belt and road initiative*, New York 2021, s. 24.

¹⁸ Ibidem.

¹⁹ R. Kamieniecka, *op.cit.*, s. 36.

co reszta ludzkości²⁰. Ludy te odpowiadały przed chińskim władcą, zaś on był odpowiedzialny za całą ludzkość²¹. Bardziej znanym powszechnie określeniem jakim Chińczycy określali swoje państwo jest *Zhongguo*, czyli tłumacząc na polski „Państwo Środka”. Mieszkańcy Chin uważali, iż ich państwo obejmowało większość znanego świata²². Inną wywodzącą się z początków chińskiej cywilizacji koncepcją jest *Hua-Yi*. Skupia się ona na przeciwstawieniu sobie z jednej strony osiadłej, rolniczej ludności chińskiej (*Hua*) oraz ludom koczowniczym, pasterkim (*Yi*)²³.

Wymienione powyżej koncepcje wpływały na podejście do spraw międzynarodowych najważniejszych chińskich szkół filozoficznych. Rozwinęły się one bujnie w czasach popadnięcia w wewnętrzny kryzys przez ostatnią dynastię królewską Zhou (1045-256 r. p.n.e.). Szczególnie dwie z nich wywarły przemożny wpływ na politykę powstałego w 221 r. p.n.e. państwa: konfucjanizm oraz legizm. Konfucjuszowi przypisuje się odznaczające paternalizmem stwierdzenie, iż „to dobrze, gdy małe państwa służą tym mniejszym, zaś duże troszczą się o małe”²⁴. Mencjusz (jeden z najważniejszych komentatorów Konfucjusza) opowiadał się za władcą uniwersalnym, który panuje nad wszystkimi ludami²⁵. Filozof uznawał gruntowne rozróżnienie pomiędzy uprawiającymi osiadłe życie Chińczykami, a gustującymi w koczownictwie barbarzyńcami. Konfucjusz proponował dwie drogi, w ramach jakich można postępować z barbarzyńcami – pokojową i militarną²⁶. Przedstawiciele doktryny legistów kładli bardzo istotny nacisk na rozwój gospodarki i potencjału wojskowego oraz opowiadali się za ekspansją militarną. Legistom bliska była koncepcja „Wielkiej Jedni”, w myśl której Państwo Środka powinno podporządkować możliwie jak największą część znanego świata²⁷.

System trybutarny i polityka zagraniczna imperium

Cesarstwo Chińskie powstało w 221 r. p.n.e. w wyniku militarnego zjednoczenia państw domeny chińskiej przez państwo Qin. Cesarstwo funkcjonowało – z przerwami – do początków XX w. Upadło w wyniku rewolucji republikańskiej z lat 1911-1912. Państwo to odgrywało kluczową rolę w porządku międzynarodowym

²⁰ A. Dogan, *op.cit.*, s. 24.

²¹ Ibidem.

²² J.K. Fairbank, *A Preliminary Framework*, [w:] *The Chinese World Order. Traditional China's Foreign Relations*, red. J.K. Fairbank, Cambridge 1968, s. 2.

²³ A. Dogan, *op.cit.*, s. 46.

²⁴ Ibidem, s. 25.

²⁵ B.I. Schwartz, *The Chinese Perception of World Order, Past and Present*, [w:] *The Chinese World Order...*, s. 279.

²⁶ A. Dogan, *op.cit.*, s. 24.

²⁷ Ibidem, s. 36.

Azji Wschodniej i Południowowschodniej – cesarstwo przez stulecia nadawało polityczny ton w regionie. Ukoronowaniem tego procesu było stopniowe ukształtowanie się regionalnego systemu międzynarodowego zwanego trybutarnym.

Systemem trybutarnym nazywamy sieć kontaktów międzynarodowych skupionych wokół Cesarstwa Chińskiego, wynikający z imperialnej perspektywy oraz ekskluzywnych wartości kultury chińskiej²⁸. System ten ułatwiał handel oraz kontakty międzynarodowe, uznając jednocześnie hegemoniczną rolę cesarstwa. Sam termin „system trybutarny” nie jest określeniem chińskim, bądź nawet azjatyckim. Chińczycy nie posiadali własnego terminu opisującego relacje między państwami w Azji sprzed połowy XIX w. Nazwę „system trybutarny” wprowadził do obiegu naukowego amerykański sinolog i historyk John K. Fairbank w latach 60. XX w. Współcześnie chińscy i azjatyccy uczeni używają niekiedy terminów „chiński porządek światowy”, „wschodnioazjatycki porządek światowy”, czy „niebiański system rządów przez rytuały”²⁹. Koncepcja systemu trybutarnego opierała się na przekonaniu o fundamentalnych nierównościach pomiędzy Chinami i innymi państwami, a także wielopłaszczyznowych globalnych przewagach cesarstwa nad swymi sąsiadami. Jak zauważył John K. Fairbank system trybutarny był w pewnej mierze przełożeniem autokratycznej i hierarchicznej polityki wewnętrznej Cesarstwa Chińskiego na sferę polityki zagranicznej³⁰. System trybutarny nie przewidywał istnienia równości pomiędzy państwami. Był jeden hegemon – Chiny – i państwa wasalne. Państwa wasalne były zobowiązane do uznania zwierzchności chińskiego cesarza.

System trybutarny kształtował się przez stulecia wraz z rozwojem Cesarstwa Chińskiego. Swoją dojrzałą formę osiągnął w dobie późnego cesarstwa, czyli za czasów dwóch ostatnich dynastii: Ming (1368-1644) oraz Qing (1644-1912)³¹. Jednakże korzenie tego systemu sięgają czasów znacznie wcześniejszych.

Przyglądając się dziejom Cesarstwa Chińskiego – także na płaszczyźnie polityki zagranicznej – należy zaznaczyć, iż państwo to przechodziło w swej historii liczne zmiany. W pewnej mierze można stwierdzić, że funkcjonowały chronologicznie trzy cesarstwa. Wczesne cesarstwo istniało w latach 221 r. p.n.e. – 220 r. n.e. i składały się na nie rządy dwóch dynastii: Qin (221-206 p.n.e.) oraz Han (206 p.n.e. – 220 n.e.). Następnie imperium pogrążyło się na cztery stulecia w chaosie wojen domowych i najazdów zewnętrznych. Zjednoczone cesarstwo zostało odbudowane u schyłku VI w. Na czasy drugiego cesarstwa (581-1279) składało się panowanie trzech dynastii – Sui (581-618), Tang (618-907) oraz Song

²⁸ Ibidem, s. 9.

²⁹ F. Wang, *The China Order. Centralia, World Empire, and the Nature of Chinese Power*, Albany 2017, s. 99.

³⁰ A. Dogan, *op.cit.*, s. 52-53.

³¹ Ibidem, s. 53.

(960-1279). W drugiej połowie XIII w. Cesarstwo Chińskie zostało podbite przez Mongołów, którzy panowali w Państwie Środka przez ok. 100 lat. Kres ich rządów położyło chłopskie powstanie w połowie XIV stulecia. Późne cesarstwo istniało w latach 1369-1912 i składały się na nią rządy dwóch dynastii: Ming (1368-1644) oraz mandzurskiej dynastii Qing (1644-1912).

Każda z władających cesarstwem dynastii wpływała na sposób prowadzenia przez Chiny polityki wobec swych sąsiadów. Wczesne imperium miało zmilitaryzowany i ekspansywny charakter. Dynastia Qin dokonała zjednoczenia państw domeny chińskiej i tym samym powołała do życia cesarstwo. Dynastia Han rozszerzała granice imperium niemal we wszystkich kierunkach: podbiło Półwysep Koreański, tereny dzisiejszego Wietnamu, czy obszary w Azji Centralnej. Elity cesarstwa pragnęły poddać władzy imperium większość znanego im świata. Opanowane tereny włączano bezpośrednio w obręb administracyjny cesarstwa. Jednocześnie Chińczycy w Azji Środkowej trafili na poważnego przeciwnika – konfederację plemienną Xiongnu. Wojny z tym koczowniczym ludem w II i I w. p.n.e. cesarstwo toczyło ze zmiennym szczęściem. W tym celu aktywnie poszukiwano sojuszników pośród zachodnich sąsiadów Xiongnu³². Nierzadko wysłannicy Chin zabiegali o to, aby w zamian za militarne wsparcie ze strony cesarstwa zgodzili się uznać jego zwierzchność i płaciły mu trybut³³. W 52 r. p.n.e. Chińczykom udało się zmusić Xiongnu do uległości. Władca Xiongnu zobowiązał się zostać wasalem imperium – musiał prowadzić pokojową politykę w stosunku do suwerena, przyjmując cesarską pieczęć i używać jej w swych oficjalnych aktach, raz do roku zjawiać się na cesarskim dworze oraz składać podarki cesarzowi³⁴.

Odbudowane przez dynastię Sui (którą w 618 r. zastąpiła dynastia Tang) cesarstwo przystąpiło do odbudowy hegemonicznej pozycji z czasów dynastii Han. Dynastia Tang prowadziła ekspansję militarną na wielu obszarach – prowadzono ekspedycje wojskowe przeciwko ludom w Azji Centralnej, Tybetowi, czy Koreańczykom. Jednakże rzeczywistość, w której przyszło elitom drugiego cesarstwa odbudowywać chińską hegemonię była już nieco inna. Dobrze przedstawiają ją relacje pomiędzy cesarstwem i Koreą. Chińczycy pragnęli znów podbić Półwysep Koreański. Dynastia Sui i dynastia Tang zorganizowały łącznie trzy wyprawy wojskowe przeciwko Koreańczykom: pierwsza (w latach 611-612) i druga (613 r.) zakończyły się niepowodzeniem, zaś trzecia (w latach 660-668) sukcesem³⁵. Mieszkańcy Korei stawiali zażarty opór – pomiędzy III a VI stuleciem zdołali stworzyć całkiem już silne struktury państwowe. Chociaż Chińczykom udało

³² M.J. Kunstler, *Pierwsze wieki Cesarstwa Chińskiego*, Warszawa 2007, s. 80.

³³ Ch. Suzuki, *China's Relations With Inner Asia: The Hsiung-Nu, Tibet*, [w:] *The Chinese World Order...*, s. 183-184.

³⁴ M.J. Kunstler, *op.cit.*, s. 96.

³⁵ Szerzej zob.: M.C. Whiting, *Imperial Chinese Military History*, Lincoln 2002, s. 244-265.

się podbić Półwysep Koreański, to utrzymanie panowania nad nim okazało się już zadaniem znacznie trudniejszym – chińskie wojska musiały stale borykać się z rebeliami³⁶. W rezultacie oba kraje zdecydowały się na pewien kompromis. Cesarstwo ewakuowało swe wojska z Korei, a w zamian król Korei zgodził się zostać wasalem chińskiego cesarza³⁷. Wydarzenia na Półwyspie Koreańskim z VII w. odegrały bardzo istotną rolę w procesie kształtowania się systemu trybutarnego, ponieważ Korea aż do XIX w. pełniła rolę kluczowego wasala Chin. W połowie X w. władzę w cesarstwie przejęła dynastia Song. Jej panowanie charakteryzowało się stopniowym osłabieniem chińskiej hegemonii w regionie, ponieważ cesarstwo musiało zmierzyć się z najazdami agresywnych plemion koczowniczych z północy – Kitanów, Dżurdżenów i ostatecznie Mongołów. Cesarstwo Song podpisało w 1005 r. w Chanyuan traktat pokojowy z plemieniem Kitanów, w ramach którego uznano plemię tych koczowników za równorzędne Chińczykom³⁸. Wang Feilang uznaje nawet, że konsekwencje tego traktatu (trwające ok. trzech stuleci) dla Azji Wschodniej można porównać do skutków traktatu westfalskiego w Europie³⁹. Osłabione Chiny musiały pogodzić się z ambicjami, drugie imperium zostało zniszczone przez Mongołów w II poł. XIII w.

Trzecie imperium zostało odbudowane przez Zhu Yuanzhang, który wygnał Mongołów i założył dynastię Ming. Polityka zagraniczna cesarstwa w ostatnich kilku stuleciach jego istnienia stanowiła swoiste ukoronowanie doświadczeń Chin na tej płaszczyźnie w poprzednich wiekach. Dynastia Ming w pierwszych dekadach swego istnienia prowadziła bardzo ekspansywną politykę. Charakteryzowały ją m.in. wyprawy morskie admirała Zheng He oraz podbój i okupacja Wietnamu. Stopniowo dynastia Ming oparła dyplomację w znacznej mierze na wywodzącej się ze starożytności koncepcji *Jimmi*⁴⁰. Polegała ona na przekonaniu, że jeśli przybywający do Chin przedstawiciele ludów ościennych (w tym uznawane za barbarzyńskie) przestrzegają cnoty *li* (składało się na nią znajomość rytuałów i obrzędów), nie powinno im się odmawiać prawa do kontaktu z cesarstwem⁴¹. Dynastia Ming prowadziła swoją politykę zagraniczną w bardziej delikatny i introwertyczny sposób, zarazem też dbając o siłę militarną w stosunkach z innymi ludami⁴². Mingowie sprawowali względnie łagodną hegemonię nad ościennymi ludami. Sprawujący rządy nad imperium po dynastii Ming mandżurski ród Aisin Gioro – Mandżurowie podbili Państwo Środka w połowie XVII w.

³⁶ O. Pietrewicz, *Krewetka między wielorybami. Półwysep Koreański w polityce mocarstw*, Warszawa 2016, s. 30.

³⁷ Ibidem.

³⁸ F. Wang, *op.cit.*, s. 83.

³⁹ Ibidem.

⁴⁰ A. Dogan, *op.cit.*, s. 55.

⁴¹ L. Yang, *Historical notes on the chinese world order*, [w:] *The Chinese World Order...*, s. 32.

⁴² A. Dogan, *op.cit.*, s. 55.

i założyli własną dynastię Qing – częściowo przejęli doświadczenia swych poprzedników, aczkolwiek wprowadzili również pewne korekty. Dynastia Qing kontynuowała raczej pokojową politykę w stosunku do państw zsinizowanych, np. Korei, czy Wietnamu. Natomiast w wypadku ludów koczowniczych położonych w Azji Centralnej Mandżurowie prowadzili zaborczą i ekspansywną politykę.

Instytucje polityki zagranicznej

Dużo o stosunku Chińczyków do polityki zagranicznej i tym samym charakterze systemu trybutarnego mówią same instytucje, którymi posługiwało się cesarstwo celem kontaktów ze swymi sąsiadami. Przez większość dziejów cesarstwa za zagadnienia związane z polityką zagraniczną imperium odpowiadało *Libu* – Biuro ds. Rytuału⁴³. Nazwa urzędu jest tutaj – jak zawsze w Chinach – nieprzypadkowa. Rytuał jest elementem kojarzonym w dużym stopniu z kwestiami polityki wewnętrznej, zaś w cesarskich Chinach tego typu instytucja odpowiadała za kontakty z ludami ościennymi. Wynikało to z tego, że w ten sposób dawni Chińczycy postrzegali świat: z założenia wszystkie ludy powinny być im poddane. Nazwa sugeruje, że ta dyplomatyczna działalność jest tak naprawdę niczym więcej, jak jeszcze jednym z aspektów budowania harmonijnego świata przez cesarza⁴⁴. Architektura instytucji odpowiedzialnych za sprawy polityki zagranicznej uległa pewnej zmianie pod rządami mandżurskiej dynastii Qing. Mandżurowie posiadali dwa organy do prowadzenia dyplomacji. Utrzymali *Libu*, które służyło kontaktom z ludami schińszczonymi⁴⁵. Natomiast do prowadzenia polityki w stosunku do ludów z Azji Centralnej powołano *Lifanyuan* (Biuro ds. Barbarzyńców)⁴⁶.

Przybywające na dwór chiński delegacje posłów z obcych krajów były zobowiązane do złożenia hołdu władcy Państwa Środka. W tym celu posłowie musieli wykonać rytuał *ketou* – polegał on na trzykrotnym pokłonie z dotknięciem czołem ziemi w akcie poddaństwa⁴⁷. Innym obowiązkiem posłów wywodzących się z krajów zależnych było złożenie podarków, czyli właśnie trybutu. Trybutem były najczęściej produkty i dzieła sztuki z tych państw. Często miały one niezwykle egzotyczny charakter. Przykładowo poselstwo trybutarne z Królestwa Czampa (państwo leżące niegdyś w środkowym i południowym Wietnamie) przybyło na dwór cesarza Hongwu (pierwszy władca z dynastii Ming panujący w latach

⁴³ J. Porter, *Imperial China 1350-1900*, Lanham 2016, s. 82.

⁴⁴ H. Kissinger, *O Chinach*, Wołowiec 2014, s. 34.

⁴⁵ A. Dogan, *op.cit.*, s. 57.

⁴⁶ *Ibidem*, s. 57.

⁴⁷ H. Kissinger, *op.cit.*, s. 49.

1368-1398) wraz z darami w postaci m.in. tygrysów i słoni⁴⁸. Posłowie zostawiali również przyjęci na audiencji przez cesarza. Następnie otrzymywali dary od Chin. Ich wartość zazwyczaj przewyższała wartość prezentów, które przywozili⁴⁹. Delegacje zawsze otrzymywały egzemplarz chińskiego kalendarza jako symbol uniwersalnego porządku⁵⁰.

Kształt i zasięg systemu trybutarnego

W ramach systemu trybutarnego można wyróżnić istnienie trzech kulistych kręgów układających się od granic cesarstwa ku obszarom oddalonym⁵¹. Pierwszy krąg skupiał państwa o najbardziej zsinizowanym charakterze. W tym kontekście należy wymienić takie kraje, jak np. Korea, Wietnam (jak wskazano powyżej, na pewnym etapie będące nawet częścią cesarstwa), wyspy Riukiu i czasami Japonia⁵². Drugi krąg zrzeszał przede wszystkim ludy koczownicze z Azji Centralnej, np. Mandżurowie, Mongołowie, Ujgurowie, bądź Tybetańczycy⁵³. Ostatni, trzeci krąg skupiał tzw. „barbarzyńców zewnętrznych”, usytuowanych daleko od granic imperium⁵⁴. W ich skład wchodziły m.in. ludy Azji Południowo-Wschodniej, czasem Japończycy, a także narody europejskie⁵⁵. W rozumieniu mieszkańców Państwa Środka wszystkie ludy były zobowiązane do podległości cesarzowi.

Zasięg systemu trybutarnego był uzależniony od kondycji – politycznej, militarnej, czy gospodarczej – imperium w danym momencie. Dynastie silne i ekspansywne (Tang, Ming we wczesnym okresie, czy Qing) włączały w obszar systemu państwa położone daleko od chińskich granic. Wyprawy morskie z czasów cesarza Yongle doprowadziły do wciągnięcia w ramy systemu trybutarnego m.in. Cejlon. Dynastie słabsze, skupione na defensywie, zadowalały się zwierzchnością nad sąsiednimi krajami, np. Koreą, czy Wietnamem.

Relacje cesarstwa z jego wasalami – bądź potencjalnymi wasalami – były uzależnione od kręgu, w którym te kraje się znajdowały. Państwa wchodzące w skład pierwszego kręgu najczęściej tolerowały fakt swojej zależności od wpływowego sąsiada. Korea znajdowała się w ramach systemu trybutarnego od VII w. Trudniej Chińczykom przyszło zaakceptować relatywną niezależność Wietnamu. Chiń-

⁴⁸ T. Brook, M. van Walt van Praag, M. Boltejs, *Święty Ład. Stosunki międzynarodowe w Azji od czasów Czyngis-chana*, Warszawa 2020, s.79.

⁴⁹ J. Porter, *op.cit.*, s. 80.

⁵⁰ Ibidem.

⁵¹ A. Dogan, *op.cit.*, s. 58.

⁵² J.K. Fairbank, *op.cit.*, s. 2.

⁵³ A. Dogan, *op.cit.*, s. 58.

⁵⁴ J.K. Fairbank, *op.cit.*, s. 2.

⁵⁵ Ibidem.

czycy po raz ostatni próbowali podbić Wietnam w latach 1407-1427 i okupowali wówczas połowę jego terytorium. W wyniku powstania bezpośrednio rządy chińskie zostały zakończone. Cesarstwo uznało niezależność Wietnamu w zamian za udział tegoż w systemie trybutarnym. W wypadku drugiego kręgu skupiającego ludy koczownicze i półkoczownicze z Azji Centralnej sytuacja prezentowała się odrębnie. Różnice kulturalne były znaczne. Skutkowało to relacjami pełnymi napięć, które przybierały nierzadko kształt konfrontacji zbrojnych.

Korzyści wynikające z systemu trybutarnego

System trybutarny dawał liczne korzyści – chociaż różne – wszystkim państwom w nim partycypującym. Profity Chin były tutaj najbardziej oczywiste. Po pierwsze, prestiż. I to zarówno prestiż państwa, jak i danego monarchy, danej dynastii. Poselstwa z wielu państw przybywające do Changanu, Nankinu, czy Pekinu celem oddania hołdu władcy podkreślały znaczenie Chin na arenie światowej. Przybywanie delegatów z podarkami wzmacniało również prestiż danego monarchy i dynastii. Umacniały legitymizację danej dynastii do panowania nad imperium w oczach poddanych. Po drugie, złożenie trybutu tworzyło środowisko międzynarodowe, przynajmniej w teorii, bardziej sprzyjające dla Chin. Po trzecie, umożliwiało cesarskiej biurokracji kontrolowanie handlu zagranicznego imperium.

Różne korzyści wyciągały z tego systemu państwa wasalne. Przede wszystkim, składając hołd cesarstwu mogły (często dość nikłym kosztem) uniknąć groźby najazdu i podboju ze strony znacznie silniejszego sąsiada. Wbrew dość często rozpowszechnionym stereotypom konfucjańskie imperium nie stroniło od siły w stosunkach międzynarodowych. Po drugie, płacąc trybut otwierały sobie drogę do niezwykle lukratywnego handlu z cesarstwem. Po trzecie, dołączenie do systemu trybutarnego umożliwiało zdobycie im cennego sojusznika w postaci imperium. Przekonała się o tym np. Korea w 1592 r. gdy Japończycy podjęli próbę podboju Półwyspu Koreańskiego. Udało im się zająć znaczną część Korei. Interwencja wojskowa dynastii Ming zapobiegła wchłonięciu Korei przez Japonię.

Spuścizna systemu trybutarnego w kontekście współczesnej polityki zagranicznej Chin

Upadek systemu trybutarnego został spowodowany przez zmiany w międzynarodowym ładzie politycznym i gospodarczym, odznaczające się wzrostem znaczenia potęg europejskich. Na początku XIX w. kluczowe europejskie potęgi postanowiły głębiej zainterweniować w sprawy ludów Dalekiego Wschodu. Rzuciły

one cesarstwu wyzwanie na wielu płaszczyznach – w tym militarnej. Chiny przyjęły to wyzwanie i poniosły porażkę. W latach 1839-1842 oraz 1856-1860 cesarstwo stoczyło z Wielką Brytanią oraz Francją tzw. dwie wojny opiumowe. Zawarte w ich wyniku traktaty pokojowe w Nankinie (1842) oraz Tianjin/Pekin (1860) wymuszały na Chinach np. przyjęcie europejskich misji dyplomatycznych na swoim terytorium, otwarcie portów na swobodny handel z nimi (m.in. Yingkou, Yantai, Tainan, Shantou, Quanzhou), czy zapłacenie ogromnych kontrybucji⁵⁶. Klęska w tych konfliktach zapoczątkowała okres w historii Chin zwany *Bainian Guochi*, czyli *Stulecia Upokorzeń*. Chiny musiały podpisać z zachodnimi mocarstwami szereg tzw. *nierównoprawnych traktatów*. W kolejnych dekadach pozycja cesarstwa, a tym samym jego wpływy w regionie, ulegały erozji na rzecz ekspansywnych rywali. Poszczególne regiony Dalekiego Wschodu ulegały wchłonięciu w obręb stref wpływów mocarstw kolonialnych. Francja w toku wojny z lat 1884-1885 wyrwała Chinom Indochiny, które następnie zamieniła w swoją kolonię. Przysłowiowym gwoździem do trumny chińskiej mocarstwowości była przegrana przez Pekin wojna z Japonią w latach 1894-1895. W wyniku tej porażki Chiny utraciły zwierzchność nad Półwyspem Koreańskim, czyli swym niejako „podstawowym” wasalem. System trybutarny odszedł do historii.

Cesarstwo pogrążyło się w wewnętrznym kryzysie. Rewolucja lat 1911-1912 doprowadziła do obalenia mandzurskiej dynastii Qing i proklamowania republiki. Znaczna część XX w. w Chinach charakteryzowała się turbulentnymi wydarzeniami – krajem wstrząsały wojny domowe, czy japońskie interwencje zbrojne. Pełnej stabilizacji nie przyniosło też zwycięstwo komunistów w wojnie domowej i utworzenie w 1949 r. Chińskiej Republiki Ludowej. Utopijne koncepcje społeczno-ekonomiczne realizowane przez Mao Zedonga – np. *Wielki Skok*, czy *Rewolucja Kulturalna* – w pierwszych dekadach istnienia komunistycznych Chin przynosiły temu państwu więcej szkody, niż pożytku. Dopiero przejęcie władzy przez pragmatyczną frakcję w Komunistycznej Partii Chin pod wodzą Deng Xiaopinga umożliwiło wprowadzenie Państwa Środka na drogę modernizacji i rozwoju. Wraz z modernizacją społeczno-ekonomiczną rośnie również znaczenie Chin na arenie globalnej.

System trybutarny uległ zniszczeniu w XIX w. Niemniej jego dziedzictwo nadal wywiera wpływ na dyplomację współczesnych Chin. Spuściznę tego systemu można znaleźć w różnych płaszczyznach chińskiej polityki zagranicznej.

⁵⁶ E. Kajdański, *op.cit.*, s. 278.

Sinocentryzm

Bardzo istotnym elementem tego dziedzictwa polityki zagranicznej dawnych Chin jest spuścizna sinocentryzmu. Antyczne koncepcje *Tianxia*, czy *Zhongguo* do dziś wpływają w jakimś stopniu na postrzeganie świata przez mieszkańców Chin. W chińskim politycznym DNA istnieje wyraźne przekonanie o wyjątkowości własnej spuścizny kulturowej. Elity chińskie nie postrzegają Chin jako jeszcze jednego państwa na świecie, a jako podmiot o szczególnej roli na arenie międzynarodowej. W myśl tej zasady Państwo Środka jest szczególnie predystynowane do bycia wielkim mocarstwem.

Szczególnie można je dostrzec w praktyce politycznej ChRL po 2012 r., gdy najwyższym przywódcą został Xi Jinping. Nowy chiński przywódca zaproponował partii i państwu nową politykę na wielu obszarach – w tym i polityce zagranicznej. Przewodniczący Xi Jinping jako jeden z elementów ideologii, na której wspiera swoją władzę, uczynił koncepcję *Zhongguo Meng*, co można przetłumaczyć na polski, jako *Chińskie Marzenie*⁵⁷. Kluczowym elementem tej koncepcji jest osiągnięcie przez ChRL pozycji wielkiej potęgi na arenie międzynarodowej⁵⁸. Sam termin *Chińskie Marzenie* został pierwotnie stworzony przez chińskiego wojskowego i zarazem uczonego (jest profesorem Uniwersytetu Obrony Narodowej) płk. Liu Mingfu⁵⁹. W napisanej przez siebie w 2010 r. książce pt. *Chiński Sen. Myślenie mocarstwowe i stanowisko strategiczne w dobie postamerykańskiej* przedstawia swoje przemyślenia odnośnie przyszłości Pekinu na arenie globalnej⁶⁰. Uważa, że świat stanie się areną rywalizacji pomiędzy Chinami a Stanami Zjednoczonymi⁶¹. Mingfu uważa, iż Chiny mogą wyjść z tego konfliktu zwycięskie. Pułkownik stoi na stanowisku, że sukces Chinom przyniesie ich model rozwojowy, który – według niego – posiada więcej zalet od amerykańskiego odpowiednika. Mingfu twierdzi, iż chińskie (przy czym zaznacza, iż chińskie rozwiązania ustrojowe wciąż wymagają poprawek) połączenie systemu monopartyjnego z państwowym kapitalizmem posiada więcej zalet, aniżeli liberalna demokracja⁶². Pułkownik uważa również, iż chińskie rozwiązania ustrojowe mogą być atrakcyjne dla innych narodów świata⁶³. Wręcz twierdzi, iż wraz ze wzrostem znaczenia Chin nastanie wiek azjatyckiego *prosperity*, gdzie chińskie towary, kultura i wartości będą wyznaczać światowe standardy⁶⁴. Zadaniem Liu Mingfu chińskie przewagi

⁵⁷ D. Shambaugh, *China's Leaders. From Mao to Now*, Cambridge 2021, s. 281.

⁵⁸ Ibidem.

⁵⁹ H. Kissinger, *op.cit.*, s. 498.

⁶⁰ Ibidem, s. 497.

⁶¹ W.A. Callahan, *China Dreams. 20 Visions of the Future*, Oxford 2015, s. 58.

⁶² Ibidem, s. 60.

⁶³ Ibidem.

⁶⁴ H. Kissinger, *op.cit.*, s. 499.

na arenie międzynarodowej przyczynią się do powstania bardziej harmonijnego porządku globalnego, ponieważ liderzy ChRL będą wystrzegać się hegemonii i raczej ograniczą swą rolę do bycia *primus inter pares* pośród przywódców świata⁶⁵. Pułkownik szukając analogii historycznych do tej sytuacji odwołuje się do relacji dawnych władców Chin z ich sąsiadami w ramach systemu trybutarnego⁶⁶.

Chińskie wpływy w wybranych krajach Azji

Chińska Republika Ludowa podobnie, jak niegdyś cesarstwo, dąży do uzyskania istotnych wpływów pośród krajów znajdujących się w pobliżu swoich granic. Państwa te nierzadko były w przeszłości częścią systemu trybutarnego.

Kambodża jest połączona silnymi więzami gospodarczymi z Chinami. Kraj ten w coraz większym stopniu przypomina wręcz wasalne państwo ChRL. Jak zauważa Charles Dunst, Chiny są współcześnie największym inwestorem zagranicznym w Kambodży⁶⁷. Wspierają hojnie powstające w tym kraju projekty infrastrukturalne oraz przekazały temu państwu pomoc wojskową w wysokości 100 mln USD⁶⁸. Współcześnie aż 27% towarów importowanych przez to państwo pochodzi z Chin⁶⁹. Według „Washington Post” Chiny budują na terenie Kambodży bazę dla swojej marynarki wojennej⁷⁰. Zdaniem ekspertów wybudowana przez Chińczyków w zeszłym roku linia szybkiej kolei łącząca Sihanoukville z Phnom Penh zapewne jeszcze zwiększy zależność Kambodży od ChRL⁷¹.

Państwem silnie związanym ekonomicznie z Chinami jest również sąsiedni Laos. Współcześnie 27% importu tego państwa pochodzi z Chin⁷². Natomiast do Chin trafia 26% laotańskiego eksportu⁷³. W 2013 r. Chiny stały się najważniejszym zagranicznym inwestorem w tym państwie, deklasując Wietnam⁷⁴. W 2021 r. ukończono linię kolejową łączącą stolicę Laosu – Wentian ze stolicą chińskiej prowincji Yunan, Kunming⁷⁵. Koszt inwestycji wyniósł 5,9 mld USD⁷⁶. Laos wpadł

⁶⁵ Ibidem.

⁶⁶ Ibidem.

⁶⁷ C. Dunst, *Xi's Fakes History Lesson for Hun Shen*, <http://www.foreignpolicy.com> (12 XI 2023).

⁶⁸ Ibidem.

⁶⁹ *Cambodia. Economy*, <http://www.cia.gov> (12 XI 2023).

⁷⁰ *Chiny budują bazę marynarki wojennej w Kambodży?*, <http://www.forsal.pl> (12 XI 2023).

⁷¹ O. Tomoya, *Cambodia's China dependence deepens as first expressway opens*, <http://www.asia.nikkei.com> (12 XI 2023).

⁷² *Laos. Economy*, <http://www.cia.gov> (12 XI 2023).

⁷³ Ibidem.

⁷⁴ S. Strangio, *In the Dragon's Shadow. Southeast Asia in the Chinese Century*, New Haven 2022, s. 109.

⁷⁵ J. Perzyński, *Chiny i Laos połączyły się linią kolejową. Są plusy i minusy*, <http://www.biznesalert.pl> (12 XI 2023).

⁷⁶ Ibidem.

również w pułapkę chińskiego zadłużenia. Połowę jego międzynarodowego zadłużenia stanowią pożyczki zaciągnięte w Chinach na realizację znacznych rozmiarów projektów infrastrukturalnych, m.in. właśnie inwestycji kolejowych⁷⁷.

Chińskie projekty geoeconomiczne w regionie

Inne przejawy korzystania przez Chiny ze spuścizny systemu trybutarnego tworzą w regionie międzynarodowe inicjatywy o charakterze geoeconomicznym. W ich ramach Pekin dąży do tego, aby zaproponować innym krajom formułę kooperacji wspierającą ich rozwój gospodarczy, stale zapewniając resztę świata o polityce pokojowej koegzystencji i kierowaniu się strategią globalną na zasadach *win-win*⁷⁸. Niemniej Chińczycy przy okazji implementowania różnych koncepcji chcą poprzez nie rozwijać swoje własne wpływy ekonomiczne i następnie polityczne w danych państwach. W tym kontekście szczególnie warto przyjrzeć się takim międzynarodowym inicjatywom ChRL, jak *Belt & Road* oraz RCEP.

Projekt *Silk Road Economic Belt and 21st-Century Maritime Silk Road Development Strategy* (chin. *Yi Dai Yi Lu*, w Polsce znany bardziej pod potoczną nazwą *Nowego Jedwabnego Szlaku*)⁷⁹ został oficjalnie ogłoszony przez przewodniczącego Xi Jinpinga podczas jego pobytu w Astanie we wrześniu 2013 r. Celem inicjatywy jest głębsze zintegrowanie ekonomiczne Chin z pozostałymi państwami Azji oraz partnerami z Europy i Afryki. Realizacji tego celu mają służyć główne filary koncepcji. Składają się na nie koordynacja polityki, wielopoziomowa międzyrządowa wymiana mikropolityki oraz usprawnienie komunikacji międzynarodowej⁸⁰. Promowane są takie elementy, jak np. łączność (connectivity, poprawa łączności infrastruktury), swobodny handel (m.in. ograniczenie barier inwestycyjnych i handlowych, czy unifikacja procesów spedycyjnych oraz podatków tranzytowych), integracja finansowa, czy szeroko rozumiane więzy międzyludzkie (w tym wymiana kulturowa, akademicka, czy wymiana kadry specjalistycznej)⁸¹. ChRL pragnie rozbudować w państwach partycypujących w inicjatywie szeroko rozumianą infrastrukturę komunikacyjną, np. połączenia drogowe, linie kolejowe, czy huby logistyczne.

Na inicjatywę *Belt & Road* składają się dwa główne szlaki: lądowy oraz morski. Lądowa odnoga projektu rozpoczyna się w mieście Xi'an i przechodzi przez Azję Centralną i Bliski Wschód w kierunku Europy. Szlak morski swój początek

⁷⁷ Laos wpadł w pułapkę chińskiego zadłużenia, <http://www.wnp.pl> (12 XI 2023).

⁷⁸ M. Lisewski, *Geopolityka Nowego Jedwabnego Szlaku*, Toruń 2023, s. 14.

⁷⁹ Ibidem, s. 16.

⁸⁰ Ibidem, s. 29.

⁸¹ Ibidem.

znajduje w Kantonie, przebiega przez Morze Południowocchińskie, Ocean Indyjski w kierunku Afryki. W ramach dwóch głównych szlaków funkcjonuje sześć tzw. *korytarzy ekonomicznych*. Są to: *The New Eurasian Land Bridge* (Chiny, Rosja, Kazachstan), *China-Mongolia-Russia Economic Corridor* (Chiny, Mongolia i Rosja), *China-Central Asia-Wes Asia Economic Corridor* (wiąże Chiny z krajami Azji Środkowej i Azji Zachodniej, m.in. z Afganistanem, Iranem oraz Turcją), *China-Indochina Peninsula Economic Corridor* (łączy Chin z państwami ASEANu), *China-Pakistan Economic Corridor* (Chiny i Pakistan) oraz *China-Myanmar-Bangladesh Economic Corridor* (Chiny, Birma oraz Bangladesz)⁸².

Innym chińskim międzynarodowym projektem geoeconomicznym utworzonym w zeszłej dekadzie jest inicjatywa Regionalnego Wszechstronnego Partnerstwa Gospodarczego (*Regional Comprehensive Economic Partnership*, w skrócie RCEP). Umowa została podpisana w listopadzie 2020 r. Porozumienie zostało podpisane poza Chinami przez następujące państwa: Australia, Birma, Brunei, Filipiny, Indonezja, Japonia, Kambodża, Laos, Nowa Zelandia, Południowa Korea, Singapur, Tajlandia i Wietnam. Zgodnie z zapisami umowy RCEP partycypujące w niej państwa zobowiązały się w przeciągu dwudziestu lat do zniesienia 90% ceł, jakie pomiędzy nimi funkcjonują⁸³. Formuła RCEP jest największym blokiem handlowym na świecie: państwa w niego zaangażowane wytwarzają ok. 1/3 globalnego PKB⁸⁴.

Jak już wspomniano wcześniej, Chiny bardzo często podkreślają, iż proponując różnorakie inicjatywy kierują się tym, aby wszyscy zainteresowani korzystali z ich owoców (zasada *win-win*) oraz szanują suwerenność państw trzecich. W istocie projekty, tj. *Belt & Road*, czy RCEP mogą przynieść (i przynoszą) korzyści państwom w nich partycypującym – już samo potencjalne ułatwienie w dostępie do rozległego i chłonnego rynku chińskiego jest niezmiernie atrakcyjną perspektywą. Wszelako Chińczycy proponując innym krajom udział w takich geoeconomicznych projektach nie kierują się, ze zrozumiałych przyczyn, motywami altruistycznymi, a własną racją stanu. Pekin pragnie poprzez realizowanie globalnych koncepcji wzmacniać własne wpływy gospodarcze i polityczne w poszczególnych regionach. Pomimo zapewnień odnośnie równego i partnerskiego modelu współpracy, instytucje finansujące poszczególne projekty infrastrukturalne są pośrednio lub bezpośrednio powiązane z ChRL⁸⁵. Jak zauważa Mikołaj Lisewski, Chiny dysponując znacznie większymi możliwościami operacyjnymi i finansowymi od swych kooperantów mogą na różne sposoby narzucać im swoją politykę⁸⁶. Przykładem takiego działania może być posługiwanie się przez Chiny

⁸² A. Dogan, *op.cit.*, s. 103.

⁸³ E. Radomska, *Największa na świecie umowa*, <http://www.forsal.pl> (12 XI 2023).

⁸⁴ Ibidem.

⁸⁵ M. Lisewski, *op.cit.*, s. 133.

⁸⁶ Ibidem.

tw. *debt trap* (pol. *pułapka zadłużenia*)⁸⁷. Jak zauważa Asim Dogan, Chiny poprzez inicjatywę *Belt & Road* wykorzystują swój potencjał gospodarczy, aby stopniowo przetransformować go na wpływy o charakterze politycznym, militarnym oraz w dziedzinie *soft power*⁸⁸. Pekin buduje swoje bazy wojskowe w krajach partycypujących w projekcie *Belt & Road*. Takie instalacje powstały już w afrykańskim Djibouti, Hambantota (Sri Lanka)⁸⁹ oraz w Kambodży⁹⁰. Michael Pillsbury stoi na stanowisku, iż Chiny rozbudowując swój potencjał w różnych dziedzinach planują w przyszłości stworzyć nowy porządek światowy o autorytarnym i hierarchicznym charakterze⁹¹.

Również projekt RCEP może służyć pomnażaniu przez Chiny swych korzyści ekonomicznych kosztem słabszych partnerów. W raporcie UNCTAD wykazano, iż największe profity ze zniesienia taryf celnych w ramach porozumienia uzyskają największe gospodarki w niej partycypujące⁹².

Dziś ponad 160 lat po klęsce cesarstwa w wojnach opiumowych, Chiny odbudowują swoją pozycję na arenie międzynarodowej. Świat, w którym funkcjonuje ChRL, jest inny od rzeczywistości międzynarodowej, w której partycypowało dawne cesarstwo. Niemniej dawne wartości, tradycje i praktyki wciąż wpływają na formy w ramach których Pekin prowadzi swoją dyplomację.

Abstract

Stanisław Niewiński

The tributary system and its legacy in contemporary Chinese diplomacy

The article is devoted to the issue of the classical Chinese view of diplomacy. Their consequence was the creation of the tributary system. The tributary system was developed during the Ming dynasty. The legacy of the tributary system influences China's foreign policy today.

The article is divided into two parts. In the first part, the author discusses the functioning of the tribute system. It describes the stages of its formation and the imperial institutions responsible for the empire's foreign policy. In the second part, the author analyzes the influence of old traditions on the foreign policy of

⁸⁷ Ibidem, s. 132.

⁸⁸ A. Dogan, *op.cit.*, s. 114.

⁸⁹ Ibidem.

⁹⁰ *Chiny budują bazę marynarki wojennej w Kambodży?*, <http://www.forsal.pl> (12 XI 2023).

⁹¹ A. Dogan, *op.cit.*, s. 113.

⁹² E. Radomska, *op.cit.*

the PRC after 1978. He describes the issue of Sinocentrism that still influences the Chinese view of the world. The author described China's influence in selected Asian countries. It also talks about the most important Chinese initiatives in the international arena.

Keywords: China, diplomacy, vassal, empire

References

- Brook, T., *The Troubled Empire. China In The Yuan And Ming Dynasties*, Cambridge 2013.
- Brook, T., van Walt van Praag, M. & Boltejs, M., *Święty Ład. Stosunki międzynarodowe w Azji od czasów Czyngis-chana*, Warszawa 2020.
- Callahan, W.A., *China Dreams. 20 Visions of the Future*, Oxford 2015.
- Cambodia. Economy*, <http://www.cia.gov>.
- Dogan, A., *Hegemony with chinese characteristic. From the tributary system to the belt and road initiative*, New York 2021.
- Dunst, C., *Xi's Fakes History Lesson for Hun Shen*, <http://www.foreignpolicy.com>.
- Gernet, J., *A History of China*, New York 2011.
- Kajdański, E., *Chiny leksykon. Historia, gospodarka, kultura*, Warszawa 2005.
- Kamieniecka, R., *Korzenie chińskiego oglądu świata*, [in:] *Oblicza Chin na początku XXI wieku. Historia. Polityka. Społeczeństwo*, ed. J. Marszałek-Kawa, Toruń 2008.
- Key, J., *A history of China*, New York 2011.
- Kissinger, H., *O Chinach*, Wołowiec 2014.
- Kuhn, D., *The age of confucian rule. The Song transformation of China*, Harvard 2011.
- Kunstler, M.J., *Pierwsze wieki Cesarstwa Chińskiego*, Warszawa 2007.
- Laos. Economy*, <http://www.cia.gov>.
- Laos wpadł w pułapkę chińskiego zadłużenia*, <http://www.wnp.pl>.
- Lisewski, M., *Geopolityka Nowego Jedwabnego Szlaku*, Toruń 2023.
- Perzyński, J., *Chiny i Laos połączyły się linią kolejową. Są plusy i minusy*, <http://www.biznesalert.pl>.
- Pietrewicz, O., *Krewetka między wielorybami. Półwysep Koreański w polityce mocarstw*, Warszawa 2016.
- Porter, J., *Imperial China 1350-1900*, Lanham 2016.
- Psujek, G., *Chiny największe w 2024 r.?*, <http://www.rp.pl>.
- Radomska, E., *Największa na świecie umowa*, <http://www.forsal.pl>.
- Seitz, K., *Chiny. Powrót Olbrzymia*, Warszawa 2008.

- Shambaugh, D., *China's Leaders. From Mao to Now*, Cambridge 2021.
- Strangio, S., *In the Dragon's Shadow. Southeast Asia in the Chinese Century*, New Haven 2022.
- Świat Narodów Zagubionych. Z Bogdanem Góralczykiem wywiad rzekę przeprowadziła Natalia Kołodyńska-Magdziarz, Warszawa 2021.
- The Chinese World Order. Traditional China's Foreign Relations*, ed. J.K. Fairbank, Cambridge 1968.
- Tomoya, O., *Cambodia's China dependence deepens as first expressway opens*, <http://www.asia.nikkei.com>.
- Wang, F., *The China Order. Centralia, World Empire, and the Nature of Chinese Power*, Albany 2017.
- Whiting, M.C., *Imperial Chinese Military History*, Lincoln 2002.

Stanisław Niewiński – dr politologii, współpracownik Wydziału Nauk o Polityce i Komunikacji Społecznej Uniwersytetu Opolskiego. ORCID: 0000-0001-8229-4062

Tomasz Matras

Polityka przeciwdziałania praniu pieniędzy w Chińskiej Republice Ludowej

Abstrakt

Współczesne Chiny są postrzegane jako państwo, które efektywnie przemodelowało swój ustrój gospodarczy. Może się wydawać, że zoptymalizowane mechanizmy kontroli nad gospodarką w skuteczny sposób eliminują jakiegokolwiek możliwości nadużyć, również tych o charakterze finansowym. Niemniej wprowadzone ułatwienia dla zagranicznych transferów kapitałowych spowodowały też wzrost skali procederu prania pieniędzy, definiowanego jako wprowadzenie do obrotu środków pieniężnych pochodzących z nielegalnych dochodów. Od początku XXI w. Chiny podjęły intensywne wysiłki na rzecz wdrożenia mechanizmów zapobiegania przestępstwom finansowym i starały się zaimplementować narzędzia funkcjonujące w tym obszarze w państwach wysokorozwiniętych. W artykule podjęto próbę analizy polityki przeciwdziałania praniu pieniędzy stosowanej w Chińskiej Republice Ludowej. Przedstawiono genezę, założenia i cele przeprowadzonych reform. Nastąpiła również ocena skuteczności i efektywności wdrożonych rozwiązań.

Słowa kluczowe: Chiny, pranie pieniędzy, przeciwdziałanie praniu pieniędzy, przestępstwa finansowe, Grupa Specjalna ds. Przeciwdziałania Praniu Pieniędzy

Wstęp

Pranie nielegalnie uzyskanych pieniędzy to jedno z głównych zagrożeń dla systemu finansowego współczesnych państw. Proceder jest ściśle powiązany z przestępczością zorganizowaną i finansowaniem terroryzmu. Rządy państw wysokorozwiniętych od lat 90. XX w. wprowadzały coraz bardziej zaawansowane mechanizmy kontrolne w celu identyfikacji i weryfikacji nielegalnych operacji finansowych. Niemniej innowacje technologiczne na rynku usług finansowych umożliwiają przestępcom transferowanie dochodów do państw, gdzie nie

wdrożono adekwatnych metod wykrywania pochodzenia oraz przeznaczenia środków. W związku z tym wiele krajów rozwijających się zwróciło w ostatnich latach uwagę na potrzebę implementacji przepisów z zakresu przeciwdziałania praniu pieniędzy (*Anti-Money Laundering* – AML). Szczególnie ważne z punktu widzenia stabilności globalnego systemu finansowego jest podejście do tego problemu drugiej gospodarki świata – czyli Chin. Należy podkreślić, że brak odpowiednich działań ograniczających ryzyko może doprowadzić do podważania międzynarodowych wysiłków zwalczania procederu.

Państwo Środka prowadząc politykę wspierania intensywnego rozwoju gospodarczego, nie przywiązywało przez lata większego znaczenia do kwestii przeciwdziałania praniu pieniędzy. Zmiana podejścia nastąpiła dopiero na początku XXI w. W związku z tym celem artykułu jest przedstawienie założeń regulacji AML w Chinach oraz ocena ich efektywności. Artykuł nie pretenduje do miana tekstu wyczerpującego podjęte zagadnienie poprzez szczegółowe odniesienie się do wszystkich elementów definiujących politykę AML. Biorąc pod uwagę dotychczasowy stan badań najważniejszym aspektem artykułu jest autorska ocena kształtowania się polityki AML, uwzględniając wdrożone w ciągu ostatnich dwudziestu lat reformy. W trakcie badań zastosowano metodę porównawczą analizy treści – poprzez weryfikację założeń prezentowanych w oficjalnym przekazie władz Chińskiej Republiki Ludowej (ChRL) z opracowaniami i analizami instytucji międzynarodowych. W tym celu wykorzystano dokumenty opublikowane m.in. przez Międzynarodowy Fundusz Walutowy (*International Monetary Fund* – IMF) oraz Grupę Specjalną ds. Przeciwdziałania Praniu Pieniędzy (*Financial Action Task Force* – FATF). Odwołano się także do ustaleń i informacji zawartych w anglojęzycznych artykułach naukowych i monografiach. Problem badawczy koncentruje się na efektywności polityki przeciwdziałania praniu pieniędzy. W celu jego eksploracji sformułowano podstawowe pytanie badawcze – w jakim stopniu wprowadzone reformy wpłynęły na ograniczenie procederu prania pieniędzy w Chinach? Weryfikowana w trakcie badań hipoteza badawcza zakłada, że Chiny pomimo przyjęcia szeregu regulacji AML w dalszym ciągu pozostają państwem, w którym ryzyka prania pieniędzy nie są należycie mitygowane.

Specyfika prania pieniędzy w Chinach

Istnieje wiele definicji procederu prania pieniędzy. Najczęściej przyjmuje się, że jest to zespół działań zmierzających do wprowadzenia do oficjalnego obrotu środków pieniężnych lub innych wartości majątkowych uzyskanych z nielegalnych źródeł. Celem tych czynności jest korzystanie z nich, tak jak z legalnie zarobionych dochodów. Standardowo proces obejmuje trzy fazy – lokowanie czyli wprowadzenie do obrotu finansowego, maskowanie czyli odseparowanie środ-

ków od nielegalnego źródła oraz integrację poprzez stworzenie oficjalnego wyjaśnienia pochodzenia posiadanych środków. Bardzo istotny jest również fakt, że w wielu przypadkach pranie pieniędzy jest związane ze wspieraniem przestępczości zorganizowanej oraz terroryzmu¹. W związku z tym poszczególne państwa ustanawiają różne systemy przeciwdziałania praniu pieniędzy, mające na celu zwalczanie procederu lub minimalizowanie jego skali i skutków (AML). Szersza definicja AML wskazuje, że jest to zestaw działań, procedur i regulacji prawnych stworzonych w celu zapobiegania działaniom przestępczym związanym z praniem pieniędzy. Obejmuje także monitorowanie, zgłaszanie i raportowanie do instytucji nadzorczych podejrzanych transakcji i klientów. Za operacyjne wykonywanie działań w tym zakresie oraz odpowiednie identyfikowanie każdej podejrzanej transakcji odpowiedzialne są instytucje prowadzące działalność finansową². Pomimo że Chiny postrzegane są jako państwo skutecznie zarządzane, gdzie wszelkie nieprawidłowości eliminowane są poprzez zdecydowane działania Komunistycznej Partii Chin (KPCh), to cały czas pojawiają się informacje o kolejnych skandalach związanych z praniem pieniędzy. Problem stanowi duży i zróżnicowany strukturalnie sektor finansowy, składający się z podmiotów państwowych, banków komercyjnych, małych i średnich spółdzielczych instytucji finansowych, organizacji płatniczych, depozytowych, przedsiębiorstw zajmujących się rynkiem ubezpieczeniowym oraz mało wiarygodnych firm udzielających pożyczek online za pośrednictwem platform telefonii komórkowej. Duża część tych podmiotów nie wypracowała lub nie dążyła do wypracowania skutecznych mechanizmów weryfikacji przepływów kapitału³. Słabość mechanizmów kontroli umożliwia działania przestępcze, które z kolei powodują ubytki finansowe dla całej chińskiej gospodarki. Tylko wykryte na początku 2022 r. pranie pieniędzy przy użyciu waluty cyfrowej banku centralnego (*Central Bank Digital Currency – CBDC*) zgodnie z szacunkami spowodowało straty na poziomie 200 mln CNY⁴. W 2013 r. Yan Lixin, który zajmował stanowisko sekretarza generalnego Chińskiego Centrum Przeciwdziałania Praniu Brudnych Pieniędzy przy Uniwersytecie Fudan oszacował, że od 30 do 40% oficjalnego przepływu kapitału pomiędzy bankami to pranie brudnych pieniędzy⁵.

¹ J.E. Turner, *Money Laundering Prevention: Detering, Detecting, and Resolving Financial Fraud*, Hoboken 2011, s. 3-5.

² Ibidem, s. 109-112, 114-120.

³ M.A. Naheem, *China's dirty laundry – international organizations posing a risk to China's AML systems*, „Journal of Money Laundering Control” 2018, vol. 21, nr 2, s. 190.

⁴ T. Parkhi, *Chinese Money Laundering is getting innovative in 2022* [22 VIII 2022], <https://regtechtimes.com/chinese-money-laundering-innovative/> (12 VII 2023).

⁵ J. Wan, *Przemyt walut w Chinach rośnie. Pranie brudnych pieniędzy też* [22 V 2013], <https://www.money.pl/gospodarka/wiadomosci/artykul/przemyt;walut;w;chinach;rosnie;pranie;brudnych;pieniędzy;tez;53,0,1311029.html> (12 VII 2023).

Błędem byłoby jednak sprowadzanie procedury prania pieniędzy tylko do wewnętrznego problemu Chin. W zglobalizowanej gospodarce umożliwiającej swobodne przepływy kapitału, wzrost liczby nielegalnych operacji finansowych w ChRL i słabość tamtejszych procedur AML budzi obawy innych państw. Amerykański think tank *Global Financial Integrity* wskazuje na wiodącą rolę przedsiębiorstw działających na terytorium Chin w światowym systemie prania pieniędzy. Zgodnie z szacunkami są one odpowiedzialne za realizację lub pośredniczenie w nielegalnych operacjach finansowych o wartości ok. 2 bln USD rocznie. Stanowi to blisko 50% globalnej wartości prania pieniędzy⁶. Było to jednym z powodów, dla których Departament Stanu USA zakwalifikował Chiny do grupy państw o podstawowym znaczeniu w zakresie prania pieniędzy i przestępstw finansowych⁷. Szczególnie niepokojąco wygląda sytuacja w obszarze prania pieniędzy poprzez inwestowanie w aktywa kryptograficzne. W II dekadzie XXI w. podmioty działające w Chinach stały się głównym wydobywcą kryptowalut na świecie, a także największym dostawcą maszyn do ich kopania⁸. W 2018 r. ok. 65% całkowitych światowych mocy wydobywczych było zlokalizowanych na terytorium Chin⁹. W związku z tym władze ChRL podjęły decyzję o ograniczeniu handlu kryptowalutami, argumentując wykorzystywanie ich przez przestępców do tworzenia nielegalnych zbiórek, powstawania piramid finansowych oraz właśnie uwiaryzelniania nielegalnych dochodów. Zdaniem chińskich władz wpływało to negatywnie na wewnętrzny porządek gospodarczy i finansowy. W praktyce tego typu przestępstwa nie były realizowane tylko przez obywateli Państwa Środka, ale grupy przestępcze z całego świata. Wykorzystując anonimowe portfele i inne narzędzia teleinformatyczne z platform działających poza regulacjami USA czy Unii Europejskiej, wymieniały one z pominięciem oficjalnego systemu bankowego nielegalnie zarobione pieniądze na kryptowalutę. Innym sposobem było transferowanie środków do banków działających na terytorium Chin, a na

⁶ J.A. Cassara, *Follow the Money: The CCP's Business Model Fueling the Fentanyl Crisis*, Waszyngton 2023, s. 4.

⁷ *China Country Summary. Anti Money Laundering* [8 I 2023], <https://www.knowyourcountry.com/china> (12 VII 2023).

⁸ Pojęcie „kopanie” nie ma nic wspólnego z fizycznym wydobywaniem walut kryptograficznych. Posiadanie kryptowaluty nie jest uzależnione od jej zakupu. Drugim sposobem jest tzw. „proces miningu” – czyli kopania. Jest to rejestracja transakcji na łańcuchu blockchain. Dla wydobywania kryptowalut konieczne jest wykorzystywanie odpowiednich narzędzi – maszyn wyposażonych w dużą moc obliczeniową, które są zdolne w pewnej jednostce czasu rozwiązać skomplikowany problem matematyczny. Za prawidłowe rozwiązanie użytkownik jest wynagradzany poprzez przyznanie nagrody w postaci kryptowaluty. Por. P. Kent, T. Bain, *Cryptocurrency Mining For Dummies*, Hoboken 2019, s. 27-29.

⁹ M. Bielecki, *Kryptowaluty – narzędzie przestępców czy istotny element systemu finansowego?* [29 I 2018], <https://www2.deloitte.com/pl/pl/pages/Forensics/articles/kryptowaluty-narzedzie-przestepcow-czy-istotny-element-systemu-finansowego.html> (12 VII 2023).

stępnie wymienianie ich na kryptowaluty, za które nabywano towary. W konsekwencji Ludowy Bank Chin¹⁰ we wrześniu 2021 r. w oficjalnym komunikacie uznał wszystkie transakcje związane z wirtualną walutą za nielegalną działalność finansową. Zakaz dotyczył również dostępu do zagranicznych ofert aktywów kryptograficznych skierowanych do mieszkańców Chin¹¹. Wprowadzone regulacje nie doprowadziły jednak do poprawy sytuacji. Co jakiś czas pojawiają się informacje o rozbiciu kolejnych grup przestępczych zajmujących się praniem pieniędzy z wykorzystaniem aktywów kryptograficznych. W czerwcu 2021 r., czyli jeszcze przed wprowadzeniem zakazu, policja aresztowała ponad 1,1 tys. osób podejrzanych o wykorzystywanie kryptowalut do prania nielegalnych dochodów z oszustw telefonicznych i internetowych¹². Z kolei w grudniu 2022 r. aresztowano 63 osoby oskarżone o wypranie 12 mld CNY, co stanowiło wówczas równowartość ok. 1,7 mld USD¹³. Samo poinformowanie przez władze o rozbiciu obu grup należy odczytywać nie tylko w kategoriach podkreślenia skuteczności chińskiej policji, ale przede wszystkim działań prewencyjnych, mających odstraszyć potencjalnych przestępców od prób wykonywania podobnych transakcji w przyszłości. Z drugiej strony, pomimo zmian prawnych, chińscy inwestorzy nadal aktywnie handlowali aktywami cyfrowymi. Wskazuje na to raport giełdy kryptowalut FTX, która ogłosiła bankructwo w listopadzie 2022 r. – czyli ponad rok po wprowadzeniu zakazu. Ujawniono, że 8% wierzycieli posiadało centrum interesów gospodarczych zlokalizowane na terytorium Chin¹⁴. Z dużym prawdopodobieństwem należy więc przyjąć, iż rynek kryptowalut w dalszym ciągu stanowi w Chinach istotny element przestępstw finansowych.

Drugą podstawową metodą prania pieniędzy w Chinach jest hazard. Teoretycznie w Państwie Środka wszystkie formy hazardu są nielegalne¹⁵. Niemniej

¹⁰ Ludowy Bank Chin to centralny i główny regulator finansowy w Państwie Środka. Por. D. Cox, *Handbook of Anti-Money Laundering*, e-book 2014, s. 396.

¹¹ M. Lipiec, *Chiny dokręcają śrubę rynkowi kryptowalut* [24 IX 2021], <https://fintek.pl/chiny-dokrecaja-srube-rynkowi-kryptowalut/> (12 VII 2023).

¹² S. Shen, A. John, *China arrests over 1,100 suspects in crackdown on crypto-related money laundering* [10 VI 2021], <https://www.reuters.com/world/china/china-arrests-over-1100-suspects-crackdown-crypto-related-money-laundering-2021-06-10/> (12 VII 2023).

¹³ A. Kharpal, *Police in China arrest gang who laundered \$1.7 billion via crypto even after Beijing's crackdown* [12 XII 2022], <https://www.cnn.com/2022/12/12/chinese-police-arrest-gang-who-laundered-1point7-billion-via-cryptocurrency.html> (12 VII 2023).

¹⁴ G. Perlas, *How Chinese Investors Are Skirting The Rules Around China's Crypto Ban* [19 V 2023], <https://blockzeit.com/how-chinese-investors-are-skirting-the-rules-around-chinas-crypto-ban/> (12 VII 2023).

¹⁵ Wyjątek stanowi Makau – była portugalska kolonia, przyłączona do ChRL w 1999 r. Wzrost zamożności społeczeństwa oraz tradycyjne zamiłowanie Chińczyków do gier losowych oraz hazardu sprawiły, że branża kasyn rozrosła się tam do rozmiarów większych niż w Las Vegas. Zob. więcej na temat przestępstw finansowych w Specjalnym Regionie Administracyjnym

funkcjonują siatki przestępcze zajmujące się przelewaniem pieniędzy od indywidualnych graczy w kraju do działających poza granicami Chin kasyn internetowych. W celu omięcia kontroli używane są konta bankowe podstawionych osób, platformy sprzedaży internetowej i płatności mobilnych. Władze zdają sobie sprawę z tego, iż poza zgubnymi konsekwencjami społecznymi hazardu, realizowany proceder przyczynia się do wycieku kapitału oraz jest wygodnym kanałem wyprowadzania z kraju nielegalnie uzyskanych dochodów. Tylko w 2020 r. chińska policja zamknęła 1,7 tys. platform hazardowych online i 1,4 tys. innych instytucji pośredniczących, których nielegalne transakcje miały wartość ponad biliona CNY¹⁶. Czynnikiem wpływającym na skalę prania pieniędzy są również środki pochodzące z korupcji. Przewodniczący Xi Jinping wielokrotnie przestrzegł, że jest to problem, który może wstrząsnąć wzrostem gospodarczym w długim okresie. Pomimo wzmocnienia ustawodawstwa, wyższych kar, częstszych kontroli w przedsiębiorstwach i urzędach państwowych oraz poprawy pozycji w rankingach międzynarodowych, korupcja nadal jest poważnym wyzwaniem dla władz. Niewątpliwie w identyfikacji wprowadzania do obrotu nielegalnych dochodów nie pomagają słabość przepisów odnośnie osób zajmujących eksponowane stanowiska polityczne (*Politically Exposed Persons* – PEP). W państwach zachodnich jest to jeden z kluczowych obszarów całej polityki AML. Dla przykładu w Unii Europejskiej instytucje finansowe przed nawiązaniem stosunków gospodarczych z klientem mają obowiązek weryfikacji zajmowanego stanowiska politycznego. Ułatwia to później analizę transakcji wykonywanych przez taką osobę. Celem jest mitygowanie ryzyka zachowań o charakterze korupcyjnym. Tymczasem w Chinach, gdzie podmioty państwowe odgrywają dominującą rolę w gospodarce i w rezultacie istnieje duża podatność na zagrożenia korupcyjne, ten segment AML nie jest prawie w ogóle weryfikowany¹⁷.

We wszystkich wskazanych powyżej metodach prania pieniędzy pośredniczą tzw. podziemne banki, które pomagają osobom fizycznym i prawnym uwierzytelnić nielegalnie zarobione środki. Często oficjalnie figurują one jako przedsiębiorstwa consultingowe lub handlowe, jednak głównym ich zadaniem jest prowadzenie operacji finansowych z pominięciem raportowania do instytucji nadzoru. Podziemna bankowość jest poważnym problemem w Chinach z uwagi na prze-

Makau: J. Zarate, *Treasury's War: The Unleashing of a New Era of Financial Warfare*, New York 2013; Z. Huang, *Is it money laundering: Case study of China UnionPay scandal from the perspective of mutual legal assistance on anti-money laundering*, „Journal of Money Laundering Control” 2015, vol. 18, nr 4, s. 411-424.

¹⁶ W. Gadomski, *Podziemne banki, hazard, pranie pieniędzy: chińskie problemy z płatnościami mobilnymi* [23 XII 2020], <https://bank.pl/podziemne-banki-hazard-pranie-pieniedzy-chinskie-problemy-z-platnosciami-mobilnymi/?id=353637&catid=32532> (12 VII 2023).

¹⁷ International Monetary Fund, *People's Republic of China detailed assessment report on anti-money laundering and combating the financing of terrorism*, Waszyngton 2019, s. 98.

prowadzanie tą drogą dużych transakcji walutowych i handel transgraniczny¹⁸. Oferują one krajowym klientom np. pomoc w transferowaniu nielegalnie zarobionych pieniędzy w celu zakupu nieruchomości za granicą. Z drugiej strony, poprzez rachunki w podziemnych bankach, do ChRL są przekazywane środki pieniężne z innych państw. Zgodnie z szacunkami Międzynarodowego Funduszu Walutowego tylko latach 2014-2016 w ten sposób przetransferowano do Chin środki o łącznej wartości 8,64 mld CNY z ponad 90 państw¹⁹. Interesujący jest fakt, że pomimo wskazywania przez władze podziemnej bankowości jako głównego źródła prania pieniędzy, nieprawidłowości w tym zakresie zostały udowodnione największej instytucji finansowej w Chinach – Przemysłowemu i Handlowemu Bankowi Chin (*Industrial and Commercial Bank of China* – ICBC). Pod względem kapitalizacji rynkowej ICBC jest największym, notowanym na giełdzie bankiem na świecie. Większościowy pakiet udziałów należy do rządu Chin. Bank był podejrzewany o ułatwianie przedstawicielom dwóch grup przestępczych wprowadzanie do systemu finansowego środków pochodzących z przemytu, oszustw podatkowych i łamania praw pracowniczych. Postępowania wyjaśniające w tej sprawie realizowano m.in. we Włoszech, Hiszpanii i Luksemburgu, gdzie funkcjonują lokalne oddziały ICBC. Sam bank w trakcie prowadzonych śledztw postępował dwuznacznie – co prawda współpracował z zagranicznymi organami ścigania deklarując chęć wyjaśnienia sprawy, jednak zdarzały się przypadki przedstawiania policji dokumentów płatniczych związanych z innymi transakcjami lub podawania niewłaściwych danych osobowych klientów²⁰. Cała sprawa wywołała sporo wątpliwości odnośnie rzeczywistych intencji kierownictwa ICBC. W toku śledztw nie udało się jednoznacznie ustalić odpowiedzi na zasadnicze pytanie – czy nadużycia były wynikiem słabo zaprojektowanych mechanizmów przeciwdziałania praniu pieniędzy, czy celowym działaniem banku, aby umożliwić grupom przestępczym transfer środków?

¹⁸ G. Chan, P.K. Lee, L. Chan, *China Engages Global Governance: A New World Order in the Making?*, Abingdon 2012, s. 256.

¹⁹ International Monetary Fund, *op.cit.*, s. 22.

²⁰ J. Alun, *Hong Kong fines ICBC, UBS units, others \$5.7 mln for anti-money laundering breaches* [19 XI 2021], <https://www.reuters.com/markets/europe/hong-kong-fines-icbc-ubs-units-others-57-mln-anti-money-laundering-breaches-2021-11-19/> (14 VII 2023); J. Aguado, E. Pinedo, *Fines, short jail terms for four ex-ICBC Spain employees in laundering case* [16 VI 2020], <https://www.reuters.com/article/us-icbc-spain-investigation-idUSKBN23N2Q6> (14 VII 2023).

Rozwój regulacji AML

Reformy rynkowe zapoczątkowane w 1978 r. przez Deng Xiaopinga wprowadziły Chiny na ścieżkę dynamicznego wzrostu gospodarczego. Uwidoczniło to nowe problemy, z którymi zmagają się gospodarki w stadium transformacji – m.in. w obszarze odpowiednich ram kontrolnych nad rynkiem finansowym. Jednym z nich był wzrost skali procederu prania pieniędzy – również tych transferowanych z zagranicy. Biorąc pod uwagę narastający problem, chińskie władze były zmuszone zareagować i wprowadzić regulacje w obszarze AML. Po raz pierwszy przestępstwo prania pieniędzy znalazło się w chińskim kodeksie karnym w 1997 r. W tym samym roku władze sformułowały pierwsze regulacje AML, które miały obowiązek stosować instytucje finansowe. Wprowadzone wówczas przepisy nie spełniały jednak standardów międzynarodowych²¹. Za początek szerszych działań na rzecz zwalczania prania pieniędzy należy przyjąć rok 2001. Chiny przeżywały już dwie dekady niepohamowanego wzrostu gospodarczego. Silny impuls rozwojowy dało przystąpienie wówczas do Światowej Organizacji Handlu (*World Trade Organization* – WTO). Jednocześnie po atakach z 11 IX 2001 r. ówczesny wiceprzewodniczący ChRL Hu Jintao zapowiedział, że Chiny włączą się w międzynarodowe wysiłki na rzecz uszczelnienia przepływów finansowych²². Była to ważna deklaracja, ponieważ finansowanie międzynarodowego terroryzmu jest ściśle powiązane z praniem pieniędzy. Wychodząc naprzeciw oczekiwaniom zagranicznych partnerów, władze w Pekinie zdecydowały się podpisać *Międzynarodową konwencję o zwalczaniu finansowania terroryzmu*. Nastąpiło to 13 XI 2001 r. Proces ratyfikacji dokumentu zakończył się 19 IV 2006 r.²³ W lutym 2004 r. Chiny oficjalnie złożyły wniosek o przystąpienie do Grupy Specjalnej ds. Przeciwdziałania Praniu Pieniędzy²⁴. W styczniu 2005 r. 33 ówczesnych członków organizacji

²¹ Asian Banker Research, *Identifying Anti-Money Laundering Issues in Chinese Banks*, Singapur 2010, s. 5, [https://www.theasianbanker.com/assets/media/dl/whitepaper/Asian Banker White Paper – China Anti-Money Laundry \(English\).pdf](https://www.theasianbanker.com/assets/media/dl/whitepaper/Asian Banker White Paper – China Anti-Money Laundry (English).pdf) (14 VII 2023); H. Ping, *Comments on the law of the People's Republic of China on anti-money laundering*, „Journal of Money Laundering Control” 2007, vol. 10, nr 4, s. 438-439.

²² *Speech by Mr Xiang Junbo, Deputy Governor of the People's Bank of China, at the high level seminar on AML and combatting terrorist financing* [22 IX 2005], <https://www.bis.org/review/r051025d.pdf>. (19 VII 2023); W. Ng, *The Political Economy of Competition Law in China*, Cambridge 2018, s. 333-334.

²³ *China Deposited its Instrument of Ratification of the International Convention for the Suppression of the Financing of Terrorism to the UN* [19 IV 2006], http://un.china.mission.gov.cn/eng/zt/fk/200604/t20060419_8413916.htm (14 VII 2023).

²⁴ FATF czyli Grupa Specjalna ds. Przeciwdziałania Praniu Pieniędzy jest organizacją międzyrządową założoną w 1989 r. z inicjatywy Grupy G7 w celu opracowania polityki zwalczania prania pieniędzy. Jej siedziba mieści się w Paryżu. Obecnie w skład FATF wchodzi 39 państw, będących w większości członkami OECD. Por. D. Cox, *op.cit.*, s. 21-22.

jednocześnie zgodziło się zaakceptować Chiny w roli obserwatora. Możliwość przystąpienia do FATF była uwarunkowana przeprowadzeniem odpowiednich zmian prawnych. W związku z tym znowelizowano art. 120 i 190 kodeksu karnego, do których dodano zapisy o karach za finansowanie terroryzmu i pranie pieniędzy. Wcześniej, bo już w styczniu 2003 r., Ludowy Bank Chin rozszerzył przepisy, które obligatoryjnie miały stosować instytucje finansowe prowadzące działalność na terenie ChRL. Należały do nich regulacje administracyjne dotyczące sprawozdawczości, raportowania oraz zgłaszania podejrzanych transakcji walutowych i finansowych. W sierpniu 2003 r. wprowadzono nakaz dostarczenia pisemnego raportu do urzędu celnego przez osoby wjeżdżające do Chin z dewizami w formie gotówkowej o wartości przekraczającej 5 tys. USD. Z kolei osoby podróżujące za granicę z gotówką o wartości powyżej 5 tys. USD były zobligowane do uzyskania specjalnego pozwolenia²⁵.

Najważniejszą z inicjatyw było przyjęcie *Ustawy o przeciwdziałaniu praniu pieniędzy w Chińskiej Republice Ludowej*, która weszła w życie 1 I 2007 r. Nastąpiło to podczas 24. posiedzenia Stałego Komitetu Dziesiątego Ogólnochińskiego Zgromadzenia Przedstawicieli Ludowych ChRL 31 X 2006 r.²⁶. Pomimo że ustawa składała się tylko z 37 artykułów i w swojej materii nie odnosiła się do kwestii szczegółowych, to stanowiła pierwszy akt prawny tej rangi. Do ustawy Ludowy Bank Chin, jako główny organ regulacyjny w kwestiach AML, ogłosił szereg szczegółowych przepisów i zasad dla podmiotów zobowiązanych realizujących działalność finansową. Właściwe akty wykonawcze wydały również Komisja Regulacyjna ds. Bankowości i Ubezpieczeń oraz Chińska Komisja Regulacyjna ds. Papierów Wartościowych²⁷.

Istotnym elementem walki z praniem pieniędzy było utworzenie w kwietniu 2004 r. krajowego organu nadzorującej proces – czyli Centrum Monitorowania i Analiz Przeciwdziałania Praniu Pieniędzy. Centrum jest częścią Ludowego Banku Chin i razem z Biurem ds. Przeciwdziałania Praniu Pieniędzy i 36 oddziałami prowincjonalnymi banku centralnego tworzy zdecentralizowaną jednostkę wywiadu finansowego²⁸. Do jego zadań należą gromadzenie, przetwarzanie, monitorowanie, przechowywanie informacji o podejrzanych i wysokokwotowych transakcjach, prowadzenie inspekcji w instytucjach zobowiązanych stosować regulacje AML, wymiana informacji finansowych z zagranicznymi instytucjami, przedstawianie propozycji zmian prawnych oraz ustalanie standardów technicznych

²⁵ *Speech by Mr Xiang Junbo...*

²⁶ *Anti-Money Laundering Law of the People's Republic of China* [2 I 2008], http://www.npc.gov.cn/zgrdw/englishnpc/Law/2008-01/02/content_1388022.htm (14 VII 2023); H. Ping, *op.cit.*, s. 439-442.

²⁷ G. Chan, P.K. Lee, L. Chan, *op.cit.*, s. 161-164.

²⁸ D. Cox, *op.cit.*, s. 397; International Monetary Fund, *op.cit.*, s. 9.

umożliwiających wykrywanie nielegalnych transakcji²⁹. Należy podkreślić, że przedmiot i sposób działań instytucji jest w zasadzie zbieżny z kompetencjami posiadanymi przez jednostki nadzoru finansowego w państwach europejskich. Ważną rolę w systemie instytucjonalnym pełni również Wspólna Konferencja Ministerialna ds. Przeciwdziałania Praniu Pieniędzy. Formalnie jest ona najwyższym organem harmonizującym politykę AML na terytorium Chin. Za koordynację prac konferencji odpowiada Ludowy Bank Chin. Organ funkcjonuje od 2002 r., a jego członkami – oprócz banku centralnego – są 23 agencje państwowe. Wyniki prac konferencji corocznie zatwierdzane są przez Radę Państwową³⁰. Przeprowadzone w latach 2001-2006 reformy miały na celu pozytywną ocenę ze strony FATF i w konsekwencji akceptację dla członkostwa Chin w organizacji. Formalnie nastąpiło to w 2007 r. W uzasadnieniu FATF wskazywała, że pomimo konieczności zaimplementowania w bardzo krótkim czasie kompleksowych środków zapobiegawczych, ChRL poczyniła znaczne postępy we wdrażaniu i ulepszaniu swojego systemu AML. Uczestnictwo na zasadach pełnego członkostwa było dla władz w Pekinie bardzo istotne, nie tylko ze względów prestiżowych. Wiązało się także ze zwiększeniem zaufania wśród zagranicznych inwestorów, którzy podejmując decyzje biznesowe, biorą pod uwagę wiarygodność instytucji finansowych działających w danym kraju i jakość regulacji nadzorczych. Niemniej w specjalnym raporcie FATF z 29 VI 2007 r. wskazano aż 32 rekomendacje, które Chiny były zobowiązane wprowadzić, aby poprawić działanie procesów AML. Podstawowe zarzuty dotyczyły braku prewencyjnego systemu umożliwiającego zamrażanie aktywów osób podejrzewanych o terroryzm, nieidentyfikowanie przez banki danych beneficjentów rzeczywistych, słabą współpracę organów policyjnych i prokuratorskich oraz niską świadomość odnośnie metod używanych przez przestępców finansowych³¹.

Należy pozytywnie ocenić wysiłki podjęte w następnych latach przez władze w Pekinie, aby wypełnić zalecenia FATF. Chiny aktywnie współpracowały z partnerami zagranicznymi, podpisały wiele umów bilateralnych w zakresie wymiany informacji finansowych z innymi państwami oraz poprawiły regulacje wewnętrzne. Chociaż zarządzanie ryzykiem prania pieniędzy nadal posiadało wiele słabych stron, to poczynione postępy zostały docenione przez FATF³². W 2007 r. Chiny zostały objęte tzw. działaniami następczymi, co wiązało się z przedstawianiem

²⁹ G. Chan, P.K. Lee, L. Chan, *op.cit.*, s. 161.

³⁰ Ibidem, s. 162.

³¹ Financial Action Task Force, *First mutual Evaluation report on anti-money laundering and combating the financing of terrorism – Peoples Republic of China*, Paryż 2007, s. 74, 135-137, https://www.fatf-gafi.org/content/dam/fatf-gafi/mer/MER_China_full.pdf.coredownload.pdf (14 VII 2023).

³² L. Ai, J. Broome, H. Yan, *Carrying out a risk-based approach to AML in China: partial or full implementation?*, „Journal of Money Laundering Control” 2010, vol. 13, nr 4, s. 394-396.

corocznych sprawozdań z wdrażania poszczególnych rekomendacji. Progres jaki wykonało Państwo Środka doprowadził do przyjęcia 6 II 2012 r. podczas 23. posiedzenia plenarnego FATF uchwały na temat zakończenia procesu regularnego monitorowania. W tym czasie ChRL była pierwszym z grupy krajów rozwijających się, który spełnił międzynarodowe standardy AML ustanowione przez FATF³³. Okazją do przedstawienia własnych doświadczeń był szczyt Grupy Azji i Pacyfiku ds. Prania Pieniędzy (*Asia/Pacific Group on Money Laundering* – APG), który odbył się 14-18 VII 2014 r. w Makau. Chiny zaprezentowały wówczas osiągnięcia w rozwoju narzędzi AML i ograniczaniu ryzyka prania pieniędzy³⁴. W kolejnych latach chińskie organy ścigania jeszcze z większym zaangażowaniem realizowały walkę z podziemną bankowością. Korzystając z rozbudowanego wywiadu finansowego identyfikowały i wszczywały postępowania wobec nieuczciwych podmiotów. Do kodeksu karnego wprowadzone zostały surowe kary – osoba fizyczna działająca samodzielnie lub pracownik instytucji podlega karze do dziesięciu lat pozbawienia wolności oraz karze finansowej bez górnej granicy. Dodatkowo w przypadku udowodnienia prania pieniędzy następuje konfiskata nielegalnie zarobionych dochodów i zysków. Okres przedawnienia wynosi piętnaście lat, licząc od momentu zakończenia przestępczej działalności. Za wykrywanie przestępstw finansowych na poziomie centralnym, prowincjonalnym i lokalnym odpowiada Wydział Przestępstw Gospodarczych, stanowiący część Ministerstwa Bezpieczeństwa Publicznego. Tylko w latach 2015-2017 organy policyjno-prokuratorskie przeprowadziły 1008 śledztw. W ich wyniku zlikwidowano blisko 1,6 tys. centrów operacyjnych zajmujących się praniem pieniędzy. Aresztowano też 1,7 tys. osób czerpiących dochody z procederu³⁵.

O rosnącej pozycji Chin świadczyło też zorganizowanie w Hangzhou 4-5 IX 2018 r. trzeciego Forum *FinTech* i *RegTech*, w którym wzięło udział 140 uczestników z całego świata – przedstawiciele organizacji międzynarodowych, największych instytucji finansowych i specjalistów w zakresie systemów wsparcia technicznego bankowości. Najwięcej miejsca poświęcono niezwykle ważnej dla Chin kwestii wzmocnienia narzędzi identyfikacji inwestycji w aktywa kryptograficzne³⁶.

³³ Financial Action Task Force, *Mutual Evaluation 8th Follow-up Report. Anti-Money Laundering and Combating the Financing of Terrorism China*, Paryż 2012, s. 7, [https://www.fatf-gafi.org/content/dam/fatf-gafi/mer/Follow Up MER China.pdf.coredownload.pdf](https://www.fatf-gafi.org/content/dam/fatf-gafi/mer/Follow%20Up%20MER%20China.pdf.coredownload.pdf) (15 VII 2023).

³⁴ W latach 2012-2014 Chiny przewodniczyły Grupie Azji i Pacyfiku ds. Prania Pieniędzy zrzeszającej 41 państw regionu. Grupa została założona w 1997 r. w Bangkoku jako organizacja międzyrządowa, która wspiera współpracę i rozwijanie standardów AML wśród państw Azji i Pacyfiku. Por. *The 17th Annual Meeting concludes in Macao* [22 VII 2014], <https://apgml.org/about-us/news/details.aspx?pcPage=3&n=43> (15 VII 2023).

³⁵ International Monetary Fund, *op.cit.*, s. 23.

³⁶ *Joint FATF/EAG FinTech and RegTech Forum, China* [6 IX 2018], <https://www.fatf-gafi.org/en/publications/Fatfgeneral/Fatf-eag-fintech-regtech-forum-sep-2018.html> (14 VII 2023).

Istotne znaczenie miał także wybór w 2019 r. Xiangmina Liu na przewodniczącego FATF. Wcześniej pełnił on funkcję dyrektora departamentu prawnego w Ludowym Banku Chin. Z inicjatywy nowego przewodniczącego utworzono Forum Organów Nadzoru (*Supervisors' Forum*), czyli instytucji odpowiedzialnych w każdym kraju za nadzór nad AML. Celem inicjatywy było wzmocnienie współpracy, polepszenie kontroli realizowanych przez krajowe organy oraz wymiana doświadczeń. Pierwszy szczyt forum odbył się w Chinach – w prefekturze Sanya 11-12 XI 2019 r.³⁷. Dodatkowo w styczniu 2022 r. władze w Pekinie zainicjowały trzyletni plan działań mający na celu walkę z praniem pieniędzy, koordynowany wspólnie przez Ludowy Bank Chin i Ministerstwo Bezpieczeństwa Publicznego. Plan obejmował współpracę i konsultację pomiędzy departamentami rządowymi w celu zwalczania wszelkiego rodzaju przestępstw finansowych oraz poprawę mechanizmów zapobiegania ryzyku prania pieniędzy. Zgodnie z oficjalnym przekazem celem działań jest „skuteczna ochrona bezpieczeństwa narodowego, stabilności społecznej, poprawa rozwoju gospodarczego i interesów obywateli”³⁸. Przyjęcie narodowego programu wskazuje na świadomość władz, iż pomimo poprawiającej się oceny ze strony instytucji międzynarodowych, wiele obszarów AML wymaga reform, a przestępstwa finansowe prowadzą do spadku konkurencyjności chińskiej gospodarki.

Ocena funkcjonowania AML

Nie można zaprzeczyć, że Chiny od 2001 r. poczyniły znaczne postępy w przyjmowaniu i egzekwowaniu przepisów AML. Wielokrotnie były chwalone przez przedstawicieli FATF i określane jako państwo rozumiejące ryzyka będące rezultatem prania pieniędzy. Niemniej samo rozumienie ryzyka nie jest równoznaczne z umiejętnościami wdrażania efektywnych mechanizmów eliminowania procederu i skutecznego funkcjonowania procesów AML. Sytuacja nie wygląda bowiem tak dobrze, jak wynika z oficjalnego przekazu władz Chin, które próbują przekonać zagranicznych partnerów o dużo lepszym niż w innych państwach dostosowaniu prawa, regulacji i systemów kontroli. Świadczą o tym m.in. okresowe raporty przygotowane przez kontrolerów FATF. Oceniane jest w nich czterdzieści kluczowych obszarów określających wielopłaszczyznowe podejście do kwe-

³⁷ *First FATF Supervisors' Forum on improving the effectiveness of supervision – Sanya, China 11-12 November 2019* [12 XI 2019], <https://www.fatf-gafi.org/en/publications/Fatfgeneral/Supervisor-forum-2019.html> (14 VII 2023).

³⁸ S. Shen, B. Goh, *China launches 3-year anti-money laundering campaign* [27 I 2022], <https://www.reuters.com/markets/rates-bonds/china-launches-3-year-anti-money-laundering-campaign-2022-01-27/> (14 VII 2023).

stii AML – nie tylko w kontekście przyjęcia odpowiednich przepisów prawa, ale przede wszystkim ich operacyjnego stosowania przez krajowe organy nadzoru i instytucje zobowiązane. Każda z czterdziestu kategorii jest oceniona w czterostopniowej skali: „pełna zgodność z wymogami międzynarodowymi”, „zgodność w dużym stopniu”, „częściowa zgodność” lub „brak zgodności”. W 2007 r. pełną zgodność wskazano w 8 obszarach, w 12 – dużą, w 13 – częściową, a w 7 – brak zgodności³⁹. Po dwunastu latach, w 2019 r. liczba obszarów z najwyższą oceną zmniejszyła się do 7. Drugi poziom oceny uzyskało 14 obszarów, trzeci 13, a niezgodność w wymogami FATF nadal obserwowano w 6 kategoriach⁴⁰. Z kolei zgodnie z ostatnią oceną z 2021 r. najwyższą rekomendację otrzymało 9 kategorii, średnio-wysoką 22, częściową zgodność 3, a całkowity brak zgodności oszacowano dla 6 obszarów⁴¹. Oczywiście należy podkreślić, że zakres rekomendacji AML wskazywanych przez FATF cały czas się zmienia. Powstają nowe, bardziej szczegółowe regulacje, więc spełnianie wszystkich wymogów na najwyższym poziomie jest dużo trudniejsze niż w I dekadzie XXI w. Niemniej stosunkowo niewielka liczba obszarów w pełni zgodna z zaleceniami międzynarodowymi wskazuje na uchybienia w praktycznym funkcjonowaniu AML.

Korzystnie nie przedstawia się również pozycja Chin w Bazylejskim Indeksie AML. Jest to najważniejsze międzynarodowe zestawienie oceniające umiejętności państw w ograniczaniu ryzyka prania pieniędzy. Indeks publikowany jest corocznie na podstawie danych i opracowań przygotowanych przez 18 organizacji międzynarodowych – m.in. FATF, Transparency International, Bank Światowy, Światowe Forum Ekonomiczne. Metodologia badania obejmuje pięć obszarów uznawanych za przyczyniające się do wysokiego ryzyka prania pieniędzy – tj. korupcję, przejrzystość standardów finansowych, odpowiedzialność publiczną, ryzyko prawne i polityczne oraz jakość procedur i regulacji AML. W 2022 r. na 128 ocenianych państwach, Chiny zajmowały 107 miejsce. Ogólny wskaźnik wyniósł 6,69 w skali 1-10, co oznacza wysokie ryzyko nieefektywności AML⁴². Zgodnie z wynikami indeksu skuteczniej z praniem pieniędzy walczy się m.in. w Panamie,

³⁹ Financial Action Task Force, *First mutual Evaluation...*, s. 151-155.

⁴⁰ Eadem, *Anti-money laundering and counter-terrorist financing measures People's Republic of China. Mutual Evaluation Report 2019*, Paryż 2019, s. 18, <https://www.fatf-gafi.org/content/dam/fatf-gafi/mer/MER-China-2019.pdf.coredownload.pdf> (14 VII 2023).

⁴¹ Eadem, *Anti-money laundering and counter-terrorist financing measures People's Republic of China. 2nd Enhanced Follow-up Report & Technical Compliance Re-Rating*, Paryż 2021, s. 6, <https://www.fatf-gafi.org/content/dam/fatf-gafi/fur/Follow-Up-Report-China-2021.pdf.coredownload.pdf> (19 VII 2023).

⁴² Ranking obejmuje skalę 1-10, gdzie 1 oznacza brak ryzyka, a 10 najwyższe ryzyko prania pieniędzy. Dla przykładu zajmująca pierwsze miejsce Finlandia w 2022 r. uzyskała ogólny wynik 2,88. Z kolei Polska sklasyfikowana na 31 pozycji osiągnęła rezultat 4,39. Spośród ocenianych państw najwyższe ryzyko zostało oszacowane w Demokratycznej Republice Konga – 8,30.

na Kubie czy w Rosji. Spośród państw azjatyckich niżej w rankingu od Chin znajdowały się tylko Birma, Kambodża i Wietnam⁴³. W innym zestawieniu przygotowanym przez pozarządową organizację *KnowYourCountry*⁴⁴ pozycja Chin przedstawiała się jeszcze gorzej. Na 245 państw i terytoriów zależnych stanowiących przedmiot rankingu, Chiny w 2022 r. zajmowały dopiero 171 pozycję. Państwo Środka zostało zakwalifikowane do grupy państw średnio-wysokiego ryzyka⁴⁵. Spore zastrzeżenia do regulacji AML w Chinach wyraził również w raporcie z 2019 r. Międzynarodowy Fundusz Walutowy. Zarzuty były kierowane nie tylko wobec władz, ale również praktyki przestrzegania przepisów przez instytucje finansowe. Posiadając świadomość odnośnie zagrożeń i sposobów prania pieniędzy stosują one środki bezpieczeństwa niewspółmierne do różnych sytuacji. Brakuje elastyczności w podejściu i dopasowania adekwatnych działań w zależności od skali i specyfiki procederu. Podejmowane działania w dużej mierze wynikają z własnej oceny ryzyka bazującej na regulacjach wewnętrznych konkretnej instytucji, a nie ogólnych ramach wypracowanych przez cały sektor finansowy. Główny zarzut to jednak brak skutecznej weryfikacji środków transferowanych z tzw. krajów wysokiego ryzyka, które podejrzewane są o finansowanie terroryzmu. Problemem są również instytucje udzielające pożyczek online. W większości nie wprowadziły one żadnych regulacji w zakresie przeciwdziałania praniu pieniędzy i finansowaniu terroryzmu. Sytuacji nie poprawiają stosunkowo niskie kary finansowe nakładane przez krajowe instytucje nadzoru (pomimo braku ograniczenia wysokości kar przewidywanych przez kodeks karny). Dla przykładu w 2017 r. wyniosły one średnio około 41 mln CNY, co stanowiło równowartość ok. 6 mln USD. Nie są one skuteczne, odstrasżające ani proporcjonalne, biorąc pod uwagę wielkość banków i porównując te wartości z karami nakładanymi na instytucje finansowe w państwach zachodnich⁴⁶. Zdaniem Międzynarodowego Funduszu Walutowego koncentracja niemal wyłącznie na sektorze finansowym jest największą słabością chińskiego systemu nadzoru. Brakuje lepszej weryfikacji osób i porozumień prawnych oraz analizy sektora przedsiębiorstw i podmiotów niefinansowych, które również mogą wprowadzać do obrotu nielegalne dochody. Należy również podkreślić pewne specyficzne podejście rządowych instytucji nadzoru. Często pełnią rolę doradczą dla największych banków, wspierając dzia-

⁴³ Basel Institute on Governance, *Basel AML Index 2022: 11th Public Edition Ranking money laundering and terrorist financing risks around the world*, Bazylea 2022, s. 25-27, 33, https://index.baselgovernance.org/api/uploads/221003_Basel_AML_Index_2022_ecb3ba70d0.pdf (19 VII 2023).

⁴⁴ Do zadań organizacji *KnowYourCountry* należy analiza danych i informacji potrzebnych przedsiębiorcom podczas oceny transgranicznego ryzyka związanego z prowadzeniem biznesu.

⁴⁵ *KnowYourCountry. Ratings Table* [7 XI 2022], <https://www.knowyourcountry.com/ratings-table> (19 VII 2023).

⁴⁶ International Monetary Fund, *op.cit.*, s. 120.

łania stwarzające pozory walki z praniem pieniędzy. Tymczasem powinny one kontrolować instytucje nie wypełniające należycie regulacji AML, niezależnie od pozycji rynkowej danego podmiotu⁴⁷. Efektywnie nie funkcjonuje także współpraca międzynarodowa. W wielu przypadkach skuteczna walka z nadużyciami finansowymi jest możliwa dzięki informacjom szybko otrzymanym z organów administracji skarbowych innych państw. W ChRL proces wydłuża skomplikowana procedura wymiany informacji z innymi państwami. W związku z tym Chiny powinny zwiększyć liczbę próśb kierowanych do zagranicznych partnerów i skrócić czas potrzebny na udzielenie odpowiedzi w przypadku zapytań instytucji nadzoru z innych państw⁴⁸.

Zakończenie

Umiejętność wdrożenia i stosowania odpowiednich mechanizmów przeciwdziałania praniu pieniędzy ma kluczowe znaczenie dla stabilności systemu finansowego państwa. Zakres działań podjętych w ostatnich dwudziestu latach przez Chiny skłania do wskazania trzech podstawowych wniosków. Po pierwsze, należy podkreślić, że dwadzieścia lat temu ChRL *de facto* nie posiadała żadnych doświadczeń i norm ograniczających ryzyko prania pieniędzy. Przyjęte zmiany instytucjonalne, prawne i regulacyjne spowodowały wzrost świadomości na temat zagrożeń będących rezultatem przestępstw finansowych. Niemniej odnosząc się do zawartego we wstępie problemu badawczego należy uznać, że efektywność polityki AML w Chinach pozostaje nadal na niskim poziomie, a wprowadzone reformy w niewielkim stopniu wpłynęły na ograniczenie procederu prania pieniędzy. Świadczą o tym dane, zgodnie z którymi za blisko 50% globalnej wartości prania pieniędzy odpowiadają podmioty działające na terytorium Chin. Ponadto istnieje cały szereg słabych stron i nieścisłości w ramach prowadzonej polityki. Przede wszystkim zauważalne jest pewne zamknięcie się Chin na doświadczenia innych państw i przyjmowanie tylko takich przepisów, które władze w Pekinie samodzielnie uznały za skutecznie ograniczające ryzyko prania pieniędzy. W praktyce instytucje kontrolne skupiają się na identyfikacji środków uzyskanych z tradycyjnej działalności przestępczej. Takie podejście w państwach zachodnich funkcjonowało na początku XXI w. Obecnie w zglobalizowanej rzeczywistości finansowej cały czas powstają nowe wyrafinowane sposoby ukrywania i wprowadzania do obrotu nielegalnie uzyskanych dochodów. Reakcja Chin jest często spóźniona i nieadekwatna w stosunku do najnowszych metod prania pieniędzy. Po drugie, można wyróżnić pewne charakterystyczne sposoby prania

⁴⁷ Ibidem, s. 14.

⁴⁸ Ibidem, s. 131-133.

pieniędzy w Chinach, które w mniejszym stopniu występują w innych państwach. Należą do nich podziemne banki oraz wykorzystywanie na szerszą skalę hazardu i aktywów kryptograficznych. Wymaga to wdrożenia ekstremałnych metod AML. Samo wypełnianie rekomendacji FATF, które skupiają się przede wszystkim na dochodach uzyskanych z korupcji oraz nielegalnych transferów finansowych, nie doprowadzi do ograniczenia prania pieniędzy. Po trzecie, formułując wszelkie wnioski warto mieć na uwadze widoczną rozbieżność pomiędzy narracją stosowaną przez władze w Pekinie, a praktyką AML prezentowaną w raportach międzynarodowych instytucji. Analizując komunikaty chińskich władz trudno odnaleźć krytyczny przekaz dotyczący słabości krajowego systemu. Dominują relacje na temat rozbicia kolejnych grup przestępczych, co w domyśle ma sugerować skuteczność funkcjonującej polityki AML. Często eksponowane są także informacje o inicjatywach Chin na rzecz polepszenia współpracy na forum międzynarodowym. Inny obraz pokazują jednak międzynarodowe rankingi i opinie instytucji szczegółowo badających jakość regulacji AML. Chiny bardzo słabo wypadają nie tylko na tle gospodarek wysokorozwiniętych, ale również państw, które krajowe regulacje zaczęły wdrażać w podobnym okresie. Wydaje się również, że ze względów prestiżowych celem władz w Pekinie było pełne członkostwo w FATF i pozytywne opinie organizacji na temat przeprowadzonych reform. Samo uczestnictwo i wdrożenie rekomendacji FATF nie prowadzi jednak do ograniczenia ryzyka prania pieniędzy, jeśli nie zostanie poparte szeregiem wewnętrznych inicjatyw. W związku z tym należy uznać, że część działań władz Chin ma charakter pozorowany, a nie rzeczywisty względem występujących zagrożeń i jest podyktowana chęcią polepszenia wizerunku w oczach zagranicznych inwestorów.

Abstract

Tomasz Matras

Anti-money laundering policy in the People's Republic of China

Contemporary China is perceived as a country that has effectively remodeled its economic system. It may seem that optimized control mechanisms over the economy effectively eliminate any possibility of abuse, including those of a financial nature. Nevertheless, the introduced facilitations for foreign capital transfers also resulted in an increase in the scale of money laundering, defined as the illegal process of making large amounts of money generated by criminal activity appear to have come from a legitimate source. Since the beginning of the 21st century, China has made intensive efforts to implement financial crime preven-

tion mechanisms and has tried to introduce tools functioning in this area in high developed countries. The article attempts to analyze the anti-money laundering policy applied in the People's Republic of China. The genesis, assumptions and goals of the reforms are presented. There is also an assessment of the effectiveness and efficiency of the implemented solutions.

Keywords: China, anti-money laundering, money laundering, financial crime, Financial Action Task Force

References

- Ai, L., Broome, J. & Yan, H., *Carrying out a risk-based approach to AML in China: partial or full implementation?*, „Journal of Money Laundering Control” 2010, vol. 13, nr 4.
- Aguado, J. & Pinedo, E., *Fines, short jail terms for four ex-ICBC Spain employees in laundering case* [16 VI 2020], <https://www.reuters.com/article/us-icbc-spain-investigation-idUSKBN23N2Q6>.
- Alun, J., *Hong Kong fines ICBC, UBS units, others \$5.7 mln for anti-money laundering breaches* [19 XI 2021], <https://www.reuters.com/markets/europe/hong-kong-fines-icbc-ubs-units-others-57-mln-anti-money-laundering-breaches-2021-11-19/>.
- Anti-Money Laundering Law of the People's Republic of China* [2 I 2008], http://www.npc.gov.cn/zgrdw/englishnpc/Law/2008-01/02/content_1388022.htm.
- Asian Banker Research, *Identifying Anti-Money Laundering Issues in Chinese Banks*, Singapur 2010, [https://www.theasianbanker.com/assets/media/dl/whitepaper/Asian Banker White Paper – China Anti-Money Laundry \(English\).pdf](https://www.theasianbanker.com/assets/media/dl/whitepaper/Asian Banker White Paper – China Anti-Money Laundry (English).pdf).
- Basel Institute on Governance, *Basel AML Index 2022: 11th Public Edition Ranking money laundering and terrorist financing risks around the world*, Bazylea 2022, https://index.baselgovernance.org/api/uploads/221003_Basel_AML_Index_2022_ecb3ba70d0.pdf.
- Bielecki, M., *Kryptowaluty – narzędzie przestępców czy istotny element systemu finansowego?* [29 I 2018], <https://www2.deloitte.com/pl/pl/pages/Forensics/articles/kryptowaluty-narzedzie-przestepcow-czy-istotny-element-systemu-finansowego.html>.
- Cassara, J.A., *Follow the Money: The CCP's Business Model Fueling the Fentanyl Crisis*, Waszyngton 2023, <https://docs.house.gov/meetings/BA/BA10/2023-0323/115542/HHRG-118-BA10-Wstate-CassaraJ-20230323.pdf>.

- Chan, G., Lee, P.K. & Chan, L., *China Engages Global Governance: A New World Order in the Making?*, Abingdon 2012.
- China Country Summary. Anti Money Laundering* [8 I 2023], <https://www.know-yourcountry.com/china>.
- China Deposited its Instrument of Ratification of the International Convention for the Suppression of the Financing of Terrorism to the UN* [19 IV 2006], http://un.chinamission.gov.cn/eng/zt/fk/200604/t20060419_8413916.htm.
- Cox, D., *Handbook of Anti-Money Laundering*, e-book 2014.
- Financial Action Task Force, *Anti-money laundering and counter-terrorist financing measures People's Republic of China. 2nd Enhanced Follow-up Report & Technical Compliance Re-Rating*, Paryż 2021, <https://www.fatf-gafi.org/content/dam/fatf-gafi/fur/Follow-Up-Report-China-2021.pdf.coredownload.pdf>.
- Financial Action Task Force, *Anti-money laundering and counter-terrorist financing measures People's Republic of China. Mutual Evaluation Report 2019*, Paryż 2019, <https://www.fatf-gafi.org/content/dam/fatf-gafi/mer/MER-China-2019.pdf.coredownload.pdf>.
- Financial Action Task Force, *First mutual Evaluation report on anti-money laundering and combating the financing of terrorism – Peoples Republic of China*, Paryż 2007, <https://www.fatf-gafi.org/content/dam/fatf-gafi/mer/MER China full.pdf.coredownload.pdf>.
- Financial Action Task Force, *Mutual Evaluation 8th Follow-up Report. Anti-Money Laundering and Combating the Financing of Terrorism China*, Paryż 2012, <https://www.fatf-gafi.org/content/dam/fatf-gafi/mer/Follow Up MER China.pdf.coredownload.pdf>.
- First FATF Supervisors' Forum on improving the effectiveness of supervision – San-ya, China 11-12 November 2019* [12 XI 2019], <https://www.fatf-gafi.org/en/publications/Fatfgeneral/Supervisor-forum-2019.html>.
- Gadomski, W., *Podziemne banki, hazard, pranie pieniędzy: chińskie problemy z płatnościami mobilnymi* [23 XII 2020], <https://bank.pl/podziemne-banki-hazard-pranie-pieniedzy-chinskie-problemy-z-platnosciami-mobilnymi/?id=-353637&catid=32532>.
- Huang, Z., *Is it money laundering: Case study of China UnionPay scandal from the perspective of mutual legal assistance on anti-money laundering*, „Journal of Money Laundering Control” 2015, vol. 18, nr 4.
- International Monetary Fund, *People's Republic of China detailed assessment report on anti-money laundering and combating the financing of terrorism*, Waszyngton 2019, <https://www.imf.org/-/media/Files/Publications/CR/2019/1CHNEA2019001.ashx>.
- Joint FATF/EAG FinTech and RegTech Forum, China* [6 IX 2018], <https://www.fatf-gafi.org/en/publications/Fatfgeneral/Fatf-eag-fintech-regtech-forum-sep2018.html>.

- Kent, P. & Bain, T., *Cryptocurrency Mining For Dummies*, Hoboken 2019.
- Kharpal, A., *Police in China arrest gang who laundered \$1.7 billion via crypto even after Beijing's crackdown* [12 XII 2022], <https://www.cnbc.com/2022/12/12/chinese-police-arrest-gang-who-laundered-1point7-billion-via-cryptocurrency.html>.
- KnowYourCountry. *Ratings Table* [7 XI 2022], <https://www.knowyourcountry.com/ratings-table>.
- Lipiec, M., *Chiny dokrecają śrubę rynkowi kryptowalut* [24 IX 2021], <https://fintek.pl/chiny-dokrecaja-srube-rynkowi-kryptowalut>.
- Naheem, M.A., *China's dirty laundry – international organizations posing a risk to China's AML systems*, „Journal of Money Laundering Control” 2018, vol. 21, nr 2, s. 189-202.
- Ng, W., *The Political Economy of Competition Law in China*, Cambridge 2018, s. 333-334.
- Parkhi, T., *Chinese Money Laundering is getting innovative in 2022* [22 VIII 2022], <https://regtechtimes.com/chinese-money-laundering-innovative>.
- Ping, H., *Comments on the law of the People's Republic of China on anti-money laundering*, „Journal of Money Laundering Control” 2007, vol. 10, nr 4.
- Perlas, G., *How Chinese Investors Are Skirting The Rules Around China's Crypto Ban* [19 V 2023], <https://blockzeit.com/how-chinese-investors-are-skirting-the-rules-around-chinas-crypto-ban/>.
- Shen, S. & John, A., *China arrests over 1,100 suspects in crackdown on crypto-related money laundering* [10 VI 2021], <https://www.reuters.com/world/china/china-arrests-over-1100-suspects-crackdown-crypto-related-money-laundering-2021-06-10/>.
- Shen, S. & Goh, B., *China launches 3-year anti-money laundering campaign* [27 I 2022], <https://www.reuters.com/markets/rates-bonds/china-launches-3-year-anti-money-laundering-campaign-2022-01-27>.
- Speech by Mr Xiang Junbo, Deputy Governor of the People's Bank of China, at the high level seminar on AML and combatting terrorist financing* [22 IX 2005], <https://www.bis.org/review/r051025d.pdf>.
- The 17th Annual Meeting concludes in Macao* [22 VII 2014], <https://apgml.org/about-us/news/details.aspx?pcPage=3&n=43>.
- Turner, J.E., *Money Laundering Prevention: Detering, Detecting, and Resolving Financial Fraud*, Hoboken 2011.
- Wan, J., *Przemysł walut w Chinach rośnie. Pranie brudnych pieniędzy też* [22 V 2013], <https://www.money.pl/gospodarka/wiadomosci/artykul/przemysl-walut-w-chinach;rosnie;pranie;brudnych;pieniedzy;tez,53,0,1311029.html>.
- Zarate, J., *Treasury's War: The Unleashing of a New Era of Financial Warfare*, New York 2013.

Tomasz Matras – dr politologii, adiunkt w Zakładzie Międzynarodowych Stosunków Ekonomicznych i Integracji Europejskiej w Instytucie Studiów Międzynarodowych i Bezpieczeństwa Uniwersytetu Wrocławskiego. ORCID: 0000-0002-4136-2038

Patrycja Ratkowska

Problemy demograficzne Chińskiej Republiki Ludowej w kontekście bezpieczeństwa społecznego

Abstrakt

Niniejszy artykuł poświęcony jest problematyce polityki demograficznej Chińskiej Republiki Ludowej w kontekście bezpieczeństwa społecznego. Celem badania jest próba oceny wpływu problemów demograficznych Państwa Środka na bezpieczeństwo społeczne obywateli. Analiza ma służyć odpowiedzi na pytania: czy i jak reformy związane z polityką demograficzną ChRL wpłynęły na poziom bezpieczeństwa społecznego w kraju.

Słowa kluczowe: polityka demograficzna, bezpieczeństwo społeczne, Chińska Republika Ludowa, ChRL, Chiny

Bezpieczeństwo społeczne

Zagadnienie bezpieczeństwa było i jest nieodłącznym elementem życia społecznego, ze względu na jego podstawowe znaczenie dla życia człowieka, zarówno w wymiarze indywidualnym, jak i zbiorowym. Tadeusz Jasudowicz w jednej ze swoich publikacji podkreślił, że „przejawia się ono właściwie we wszystkich dziedzinach stosunków społecznych, w tym sensie, że nie można powiedzieć, jakoby w jakiegokolwiek sytuacji człowiek nie odczuwał potrzeby bezpieczeństwa i nie zgłaszał tytułu do należnego mu bezpieczeństwa”. Przez to powinniśmy postrzegać je jako zapotrzebowanie, ale także i interes każdego człowieka¹. Warto nadmienić, że problemy związane z bezpieczeństwem od zawsze determinowały

¹ T. Jasudowicz, *Prawo do bezpieczeństwa – próba rekonstrukcji substancji międzynarodowo-chronionej*, [w:] *Prawne i administracyjne aspekty bezpieczeństwa osób i porządku publicznego w okresie transformacji ustrojowo-gospodarczej*, red. W. Bednarek, S. Pikulski, Olsztyn 2000, s. 55.

poziom rozwoju cywilizacyjnego, bez względu na to, czy dane państwo dostrzega je i definiuje, czy też nie. W kontekście zapewnienia przez władzę bezpieczeństwa obywatelom, niezwykle ważne jest bezpieczeństwo społeczne. Wpływa ono zarówno na kwestie związane z zaspokojeniem podstawowych materialnych potrzeb, jak i budowaniem społeczności poprzez rozbudowę kapitału społecznego oraz rozwój jednostek w ramach budowy kapitału ludzkiego. Autorka na potrzeby badania przyjęła według niej najbardziej trafną definicję bezpieczeństwa społecznego, opracowaną przez Marka Leszczyńskiego. Badacz ten, pochylając się nad tematyką bezpieczeństwa narodowego, odniósł się także do tematyki bezpieczeństwa społecznego. Opracował on jego model, który scharakteryzował, jako

całokształt działań prawnych i organizacyjnych realizowanych przez podmioty rządowe (krajowe i międzynarodowe), pozarządowe i samych obywateli, które mają na celu zapewnienie pewnego określonego poziomu życia osobom, rodzinom i grupom społecznym oraz niedopuszczenie do ich marginalizacji i wykluczenia społecznego².

Na bezpieczeństwo społeczne składają się trzy komponenty. Pierwszym z nich jest obszar związany z bezpieczeństwem socjalnym, a więc gwarancjami prawnoinstytucjonalnymi, gwarancją minimalnych dochodów, czy transferów socjalnych. Działania te podejmowane są przez państwo i mają na celu poprawę warunków życia jego obywateli. Z kolei drugim obszarem jest bezpieczeństwo wspólnotowe, czyli kapitał społeczny. Odnosi się ono do obszaru doznań i emocji, odczucia jednostki na temat przynależności do danej wspólnoty. Ostatnią składową bezpieczeństwa społecznego jest bezpieczeństwo rozwojowe rozumiane jako kapitał ludzki, a więc kwalifikacje, wiedza i umiejętności. Nawiązuje do warunków rozwoju obywateli i zależy ono głównie od poziomu kapitału ludzkiego. Można określić jego poziom poprzez szanse i możliwości rozwoju jednostki³. Polityka demograficzna prowadzona przez dane państwo również wpisuje się w zakres działań na rzecz bezpieczeństwa społecznego. Zmiany demograficzne są jednym z najważniejszych trendów, które władze państwa powinny uwzględniać w swoich zadaniach. Należy podkreślić, że procesy demograficzne wiążą się ściśle z wieloma dziedzinami życia społecznego, ponieważ przekładają się na kształtowanie potrzeb edukacyjnych, czy rynku pracy. Co więcej, wiążą się także z problemem ubóstwa, czy wykluczenia społecznego. Wpływ demografii na poziom bezpieczeństwa społecznego jest znaczący. Powinno się go rozpatrywać przede wszystkim pod kątem wpływu populacji na możliwości rozwojowe

² M. Leszczyński, *Bezpieczeństwo społeczne Polaków wobec wyznań XXI wieku*, Warszawa 2011, s. 58.

³ Idem, *Wybrane aspekty bezpieczeństwa społecznego*, Ostrowiec Świętokrzyski-Kielce 2011, s. 59.

państwa. Liczba ludności danego państwa ma nie tylko znaczący wpływ np. na kwestie związane z bezpieczeństwem postrzeganym przez pryzmat obronności, lecz przede wszystkim bezpieczeństwem związanym z kwestiami gospodarczymi oraz możliwościami rozwojowymi państwa.

Polityka demograficzna Chińskiej Republiki Ludowej

Polityka demograficzna prowadzona przez państwo powinna zakładać rozwój społeczeństwa i państwa nie tylko poprzez zwiększanie liczby ludności, ale także jakość ludności⁴. Mowa tu o m.in. edukacji, która wpisuje się w filar rozwojowy bezpieczeństwa społecznego, ale także o kwestie związane ze starzeniem się społeczeństwa i zastępowalnością pokoleń, które mają z kolei wpływ na budowanie kapitału społecznego w danym państwie. Omawiana na łamach artykułu Chińska Republika Ludowa uznawana jest za najludniejszy kraj na całym świecie. Po 1949 r., gdy powstała ChRL szacowano, że kraj ten ma prawie 500 mln obywateli. Z kolei na przestrzeni 30 kolejnych lat liczba ta podwoiła się i na początku lat 80. XX w. mówiło się już o miliardzie obywateli. Badacze zajmujący się tematyką demografii ChRL zwracają uwagę, że taki przyrost ludności był związany przede wszystkim z nawiązywaniem do tradycji przez władze Chińskiej Republiki Ludowej. Prezentowano wówczas pronatalistyczną politykę ludnościową. Liczba ludności w Chinach miała świadczyć o potędze i sile tego państwa. Co więcej, w tradycji dzieci uznawane były także za szczęście i błogosławieństwo. Oprócz tego miały być one także „inwestycją” na starość, ponieważ w tradycji chińskiej to właśnie dzieci opiekują się i zapewniają byt swoim starszym rodzicom⁵. Tak prowadzona przez ChRL polityka nie wpłynęła korzystnie na poziom bezpieczeństwa społecznego obywateli. Ilościowe podejście do tematu demografii kraju, a także inne nietrafione reformy chińskich władz przełożyły się na wysoki poziom biedy i zacofania. Z czasem podejście to stało się jednak krytykowane. Rozpoczął się proces zmian związanych z polityką demograficzną. Ówczesna polityka z początku Chińskiej Republiki Ludowej stała się ciężarem przede wszystkim dla miast, które borykały się z brakiem żywności, mieszkań i pracy. Z kolei na wsiach zauważalne było zmniejszenie liczby pól uprawnych w stosunku do liczby ludności zamieszkującej dany obszar⁶.

⁴ J.D. Sciubba, *The future faces of war: population and national security*, Westport 2011, s. 22.

⁵ K. Tomala, *Rozwój demograficzny Chin w XX wieku*, „Dzieje Najnowsze” 2000, nr 32 (1), s. 178.

⁶ Ibidem.

Na początku lat 70. XX w. władze podjęły decyzję, która miała poprawić sytuację w kraju. Zapowiedziano tzw. „politykę urodzeń” i „planowanie rodziny”. Rządzący w kraju Mao Zedong miał stwierdzić, że „nie wolno tolerować tego, by anarchia zwyciężyła w dziedzinie ludzkiego rozmnażania się i dlatego należy wprowadzić planowanie urodzeń”. Słowa te zostały nawet zawarte w jednej z dyrektyw Rady Państwa, która wprowadzała nową politykę demograficzną w ChRL na początku lat 70. XX w.⁷ Pary, które miały już dwójkę dzieci, były zobowiązane do stosowania metod antykoncepcji lub poddania się zabiegowi sterylizacji. Dzieci urodzone „ponad limit” wyznaczony przez państwo nie byłyby wpisane do gospodarstwa domowego i utraciłyby dostęp do edukacji, czy chociażby kuponów żywnościowych. Z kolei w miastach kobiety były zmuszane do aborcji. Grożono im, że jeśli się na nią nie zdecydują, utracą pracę i źródło dochodu, które wówczas było niezwykle cenne⁸. Wprowadzone działania faktycznie przyniosły polepszenie sytuacji. W ciągu kilku lat przyrost naturalny ludności w ChRL obniżył się. Według danych opublikowanych w 1979 r., w roku poprzednim wyniósł on 1,2%. Dla porównania na starcie programu wynosił on 2,3%. Na jedną kobietę przypadało wówczas 2,73 dziecka⁹. Mimo to spadek ten był niewystarczający dla poprawy sytuacji mieszkańców, a także planów polityków, którzy chcieli wprowadzać kolejne reformy, a byli blokowani przez zwiększającą się liczbę mieszkańców kraju, która wówczas zbliżała się do miliarda obywateli. Władze zdecydowały się na wprowadzenie jeszcze bardziej restrykcyjnej polityki związanej z kontrolą urodzeń w kraju. Pod koniec lat 70. ubiegłego stulecia chińskie władze zdecydowały się wprowadzić kolejne ograniczenia. W 1978 r. wprowadzono limit dwójki dzieci na parę, zaś już w 1979 r. ogłoszono politykę jednego dziecka. Głównym celem zmian wprowadzonych przez władze było ograniczenie wzrostu liczebności mieszkańców ChRL. Prognozy przygotowane przez ówczesnych państwowych ekspertów zakładały, że przy utrzymaniu średniego wskaźnika dzietności na jedną kobietę na poziomie 3,0 chińska populacja w ciągu 100 lat osiągnie poziom 4 mld osób. Wyliczono wówczas, że utrzymanie wskaźnika dzietności na poziomie 1,0 pozwoli na unormowanie sytuacji i uzyskanie kontroli nad sytuacją demograficzną. Populacja w 2080 r. szacowana była na 700 mln mieszkańców¹⁰.

Warto dodać, że w 1991 r. chińskie władze przygotowały dokument, który regulował kwestię posiadania dwójki dzieci. Było to dopuszczalne tylko w kilku przypadkach, m.in. gdy para małżeńska mieszkała na wsi i była w trudnej sytuacji

⁷ Ibidem.

⁸ M.K. Whyte, F. Wang, C. Yong, *Challenging myths about China's one-child policy*, „The China Journal” 2015, no. 74, s. 144-159.

⁹ J. Zhang, *The evolution of China's one-child policy and its effects on family outcomes*, „Journal of Economic Perspectives” 2017, no. 31(1), s. 141-160.

¹⁰ H. Więckowski, *Polityka jednego dziecka i jej wpływ na strukturę demograficzną Chińskiej Republiki Ludowej*, „Zarządzanie Publiczne” 2014, nr 1 (25), s. 54.

finansowej oraz brakowało jej siły roboczej, a pierwszym potomkiem była dziewczynka. Drugi wyjątek dotyczył par małżeńskich, które pochodziły z mniejszości etnicznych, liczących mniej niż 10 mln ludności. Te małżeństwa według dokumentu mogły posiadać dwójkę dzieci, na trzecie musiały zaś uzyskać pozwolenie. Trzecim przypadkiem były małżeństwa mieszkające w mieście, jednak ich pierwszy potomek był upośledzony psychicznie lub fizycznie, lub też gdy jeden z małżonków jest inwalidą lub osobą niezdolną do pracy¹¹. Reformy te miały poprawić sytuację Państwa Środka i pozwolić na wprowadzenie zmian, które przyczynią się do poprawy sytuacji gospodarczej w kraju, co przełożyć miało się na poprawę warunków życia obywateli. Ostatecznie jednak z czasem zaobserwowano, że założenia polityki jednego dziecka nie były dobrym rozwiązaniem i przyniosły wiele niekorzystnych zmian. Władze nie do końca przewidziały, że wzrośnie współczynnik maskulinizacji społeczeństwa. Otóż restrykcje nałożone przez władze w tym zakresie, a także kwestie kulturowe wynikające z tradycji funkcjonującej w Państwie Środka spowodowały, że w okresie obowiązywania tej polityki wzrósł współczynnik śmiertelności noworodków płci żeńskiej. W kulturze chińskiej status kobiety jest niższy niż status mężczyzny. To on jest głową rodziny, która ma zapewnić byt pozostałym jej członkom i to syn opiekuje się swoimi rodzicami na starość. W związku z tym urodzenie dziewczynki było niepożądane w Chinach. Często dochodziło do aborcji, po to by móc spłodzić kolejnego potomka, który być może byłby wyczekiwany synem¹². Co za tym idzie zakłócone zostały proporcje płci w społeczeństwie. Początkowo mogłyby się one wydawać niezauważalne i niegroźne, jednak z czasem stałyby się one poważnym problemem dla społeczeństwa, zwłaszcza z perspektywy bezpieczeństwa społecznego i budowania kapitału społecznego, który tworzą relacje i związki międzyludzkie. Przez dysproporcję płci pojawiły się chociażby problemy z zawieraniem małżeństw i budowaniem rodziny. Polityka jednego dziecka miała także wpływ na wskaźniki rozwodów, których liczba w tym okresie rosła. Posiadanie tylko jednego dziecka uwalniało młode małżeństwa od dodatkowych zobowiązań związanych z wychowaniem i utrzymaniem kolejnych dzieci. Co więcej, pozwalały jednostkom na rozwój i rozwijanie swoich zainteresowań. To według badaczy przekładało się na rozluźnianie więzów małżeńskich, a w konsekwencji prowadziło do zwiększonej liczby rozwodów¹³.

¹¹ W. Stankiewicz, *Regulacja urodzeń a przemiany społeczno-gospodarcze w Chińskiej Republice Ludowej*, „Studia Gdańskie” 2013, t. 33, s. 136.

¹² T. White, *China's Longest Campaign: Birth Planning in the People's Republic, 1949-2005*, Ithaca 2006, s. 250.

¹³ X. Sheng, *Chinese Families*, [w:] *Handbook of World Families*, red. B. N Adams, J. Trost, Thousand Oaks 2004, s. 99-128; Xinhua, *Only Children at Risk of Divorce* [7 XII 2006], http://www.chinadaily.com.cn/china/2006-12/07/content_752667.htm (30 VII 2023).

Z danych statystycznych opublikowanych na stronach Ministerstwa Spraw Cywilnych za rok 2022 wynika, że w ubiegłym roku zarejestrowano 6,833 mln małżeństw, czyli aż o 803 tys. par mniej niż w poprzednim roku. Co istotne, jest to spadek aż o 49,3% w stosunku do rekordowej liczby 13,5 mln związków zarejestrowanych w 2013 r. W następujących po 2013 r. latach liczba ta już konsekwentnie malała¹⁴. Badacze wskazują także na inne kwestie związane z budowaniem relacji, które są elementem kapitału społecznego. Jedynacy, którzy przez politykę państwa dotyczącą jednego dziecka skupiali maksymalnie uwagę swoich rodziców, w dorosłym życiu nie potrafią nawiązywać relacji interpersonalnych. Należy nadmienić, że jedynacy bardzo często określane są mianem „małych cesarzy”, o których dbają całe rodziny, a oni sami nie do końca potrafią odnaleźć się w społeczeństwie¹⁵. Polityka ta problematyczna jest także wobec filaru socjalnego bezpieczeństwa społecznego, do którego możemy zakwalifikować kwestie związane z systemem emerytalnym. Badacze Jackson, Nakashim i Howe już w 2009 r. przeprowadzili symulację, z której wynika, że w 2025 r. na 100 osób w wieku produkcyjnym przypadać będą 32 osoby w wieku emerytalnym. Co za tym idzie nie będzie mowy o zastępowalności pokoleń a kwestie związane ze świadczeniami emerytalnymi będą przynosiły ogromne koszty¹⁶. W związku ze starzeniem się społeczeństwa w Państwie Środka zaczyna dominować model rodziny 4-2-1. Oznacza to, że na jedno gospodarstwo domowe przypada czterech starzejących się dziadków pod opieką dwóch pracujących dorosłych, którzy posiadają jednego potomka¹⁷.

Z czasem chińskie władze postanowiły reorientować swoją politykę demograficzną. W 2015 r. zarządzono odejście od „polityki jednego dziecka” i zezwolono obywatelom na posiadanie dwójki dzieci. To jednak tylko krótkotrwale poprawiło sytuację. W związku z tym zdecydowano się na jeszcze większe złuzowanie obostrzeń. W 2021 r. chiński parlament formalnie uchwalił zmiany w prawie, pozwalające mieszkańcom kraju na posiadanie trojga dzieci. Chińska Republika Ludowa mimo to mierzy się jednak z poważnym problemem zagrażającym zarówno gospodarce, jak i bezpieczeństwu społecznemu obywateli. Według Narodowego Biura Statystycznego w 2022 r. po raz pierwszy od sześciu dekad tempo wzrostu populacji chińskiej zanotowało spadek. Przyrost naturalny w 2021 r. szacowano

¹⁴ D. Qiongfang, *Marriage registrations across China hit a record low of 6.83 million in 2022* [4 VII 2023], <https://www.globaltimes.cn/page/202306/1292393.shtml> (30 VII 2023).

¹⁵ G. Michałowska, *Kulturowe uwarunkowania praw człowieka*, „Stosunki Międzynarodowe” 2008, t. 37, nr 1-2, s. 20.

¹⁶ R. Jackson, K. Nakashima, N. Howe, *China's Long March to Retirement Reform: The Graying of the Middle Kingdom Revisited*, Waszyngton 2009, s. 2-43.

¹⁷ Więcej na ten temat: Q. Jiang, J.J. Sánchez-Barricarte, *The 4-2-1 family structure in China: A survival analysis based on life tables*, „European Journal of Ageing” 2011, no. 8 (2), s. 119-127.

na 6,77 urodzeń na 1000 mieszkańców. Porównując do danych sprzed dekady jest to wartość dwukrotnie niższa¹⁸. Szanghajska Akademia Nauk Społecznych szacuje, że jeśli obecny trend się utrzyma, to liczebność populacji Chin może spaść do 587 milionów w 2100 r., czyli zmniejszy się o połowę. Oznacza to, że na każdych 100 chińskich obywateli w wieku produkcyjnym przypadają będzie 120 osób starszych, w wieku poprodukcyjnym, które będą wymagały wsparcia¹⁹. Problemy demograficzne ChRL wiążą się nie tylko z problemami natury gospodarczej. Bez wątpienia odbijają się one cieniem na obywatelach i ich bezpieczeństwie społecznym. Wpływają przede wszystkim na jego wymiar socjalny i wspólnotowy. Brak zastępowalności pokoleń przełoży się nie tylko na kryzys gospodarczy tego kraju, ale i kwestie związane z opieką i zapewnieniem bytu osobom starszym, których według szacunków będzie więcej niż osób w wieku produkcyjnym. Problemem stanie się także budowanie relacji międzyludzkich, a co za tym idzie kapitału społecznego, który jest nieodłącznym elementem bezpieczeństwa społecznego, a przede wszystkim spójnie funkcjonującego społeczeństwa. Dopóki Chińska Republika Ludowa nie upora się z uporządkowaniem polityki demograficznej, dopóty będzie zmagać się z brakiem możliwości zapewnienia bezpieczeństwa społecznego.

Abstract

Patrycja Ratkowska

Demographic problems of the People's Republic of China in the context of social security

This article explores the issue of demographic policy in People's Republic of China in the context of social security. The article attempts to assess the impact of the demographic problems of the PRC on the social security of its citizens. The analysis is intended to answer the questions: whether and how reforms related to China's demographic policies have affected the level of social security in the country.

Key words: demographic policy, social security, People's Republic of China, China

¹⁸ A. Zhang, F. Master, *China's first population drop in six decades sounds alarm on demographic crisis* [18 I 2023], <https://www.reuters.com/world/china/chinas-population-shrinks-first-time-since-1961-2023-01-17/> (30 VII 2023).

¹⁹ G. Bolaffi, *China's demographic problem* [19 IV 2023], <https://www.med-or.org/en/news/il-problema-demografico-cinese> (30 VII 2023).

References

- Bolaffi, G., *China's demographic problem* [19 IV 2023], <https://www.med-or.org/en/news/il-problema-demografico-cinese>.
- Jackson, R., Nakashima, K. & Howe, N., *China's Long March to Retirement Reform: The Graying of the Middle Kingdom Revisited*, Waszyngton 2009.
- Jasudowicz, T., *Prawo do bezpieczeństwa – próba rekonstrukcji substancji międzynarodowo-chronionej*, [in:] *Prawne i administracyjne aspekty bezpieczeństwa osób i porządku publicznego w okresie transformacji ustrojowo-gospodarczej*, eds. W. Bednarek, S. Pikulski, Olsztyn 2000.
- Jiang, Q. & Sánchez-Barricarte, J.J., *The 4-2-1 family structure in China: A survival analysis based on life tables*, „European Journal of Ageing” 2011, no. 8 (2).
- Leszczyński, M., *Bezpieczeństwo społeczne Polaków wobec wyznań XXI wieku*, Warszawa 2011.
- Leszczyński, M., *Wybrane aspekty bezpieczeństwa społecznego*, Ostrowiec Świętokrzyski-Kielce 2011.
- Michałowska, G., *Kulturowe uwarunkowania praw człowieka*, „Stosunki Międzynarodowe” 2008, t. 37, nr 1-2.
- Qiongfang, D., *Marriage registrations across China hit a record low of 6.83 million in 2022* [4 VII 2023], <https://www.globaltimes.cn/page/202306/1292393.shtml>.
- Sciubba, J.D., *The future faces of war: population and national security*, Westport 2011.
- Sheng, X., *Chinese Families*, [in:] *Handbook of World Families*, eds. B.N. Adams, J. Trost, Thousand Oaks 2004.
- Stankiewicz, W., *Regulacja urodzeń a przemiany społeczno-gospodarcze w Chińskiej Republice Ludowej*, „Studia Gdańskie” 2013, t. 33.
- Tomala, K., *Rozwój demograficzny Chin w XX wieku*, „Dzieje Najnowsze” 2000, nr 32 (1).
- White, T., *China's Longest Campaign: Birth Planning in the People's Republic, 1949-2005*, Ithaca 2006.
- Whyte, M.K., Wang, F. & Yong, C., *Challenging myths about China's one-child policy*, „The China Journal” 2015, no. 74.
- Więckowski, H., *Polityka jednego dziecka i jej wpływ na strukturę demograficzną Chińskiej Republiki Ludowej*, „Zarządzenie Publiczne” 2014, no. 1 (25).
- Xinhua, *Only Children at Risk of Divorce* [7 XII 2023], http://www.chinadaily.com.cn/china/2006-12/07/content_752667.htm.
- Zhang, A. & Master, F., *China's first population drop in six decades sounds alarm on demographic crisis* [18 I 2023], <https://www.reuters.com/world/china/chinas-population-shrinks-first-time-since-1961-2023-01-17/>.

Zhang, J., *The evolution of China's one-child policy and its effects on family outcomes*, „Journal of Economic Perspectives” 2017, no. 31 (1).

Patrycja Ratkowska – dr politologii. ORCID: 0000-0002-9660-9528

Aleksandra Szyszkowska

Wpływ polityki klimatyczno-energetycznej Chińskiej Republiki Ludowej na kształtowanie bezpieczeństwa w państwie

Abstrakt

W ostatnich latach Chińska Republika Ludowa (ChRL) prowadzi coraz aktywniejszą politykę klimatyczno-energetyczną, zarówno na szczeblu krajowym, jak i międzynarodowym. Wzrost zainteresowania sprawami środowiskowymi znajduje odzwierciedlenie w składanych deklaracjach oraz podejmowanych inwestycjach. Rząd chiński ma świadomość, iż walka ze zmianami klimatycznymi jest kluczowa dla zapewnienia bezpieczeństwa i dobrobytu społeczeństwa. W niniejszym artykule autorka przedstawi działania podejmowane przez ChRL oraz wskaże ich wpływ na kształtowanie bezpieczeństwa w państwie.

Słowa kluczowe: Chiny, polityka klimatyczno-energetyczna, kryzys klimatyczny, bezpieczeństwo ChRL

Zielona transformacja – zmiana podejścia Chin do kwestii klimatyczno-energetycznych

Od niedawna można dostrzec, iż Chińska Republika Ludowa (ChRL) coraz bardziej angażuje się w sprawy klimatyczno-energetyczne. Przez dłuższy czas państwo odmawiało podejmowania znaczących zobowiązań w ramach Organizacji Narodów Zjednoczonych. ChRL uważała, iż to państwa rozwinięte, takie jak Stany Zjednoczone, są zobowiązane do wdrażania odpowiednich działań mających przeciwdziałać degradacji środowiska naturalnego¹. Obecnie polityka klimatyczno-energetyczna ma priorytetowe znaczenie dla władz chińskich,

¹ L. Maizland, *China's Fight Against Climate Change and Environmental Degradation* [19 V 2021], <https://www.cfr.org/background/china-climate-change-policies-environmental-degradation> (5 V 2023).

w związku z czym można dostrzec wzmoczoną aktywność państwa w tym obszarze. W 2009 r. podczas 15. Konferencji Narodów Zjednoczonych w sprawie zmian klimatu (COP15) Chiny po raz pierwszy zobowiązały się do wypełnienia międzynarodowego zobowiązania klimatycznego. Ogłoszono wówczas, iż państwo do 2020 r. dokona redukcji emisji CO₂ od 40 do 45% w stosunku do poziomu z 2005 r. Chiny przyjmując 2005 r. za rok bazowy, zadeklarowały iż do 2020 r. zostanie zwiększony poziom zalesienia oraz zasobów leśnych państwa². Zwiększone wysiłki ChRL na rzecz klimatu można było dostrzec podczas procesu finalizacji Porozumienia paryskiego. Podczas 21. Konferencji Narodów Zjednoczonych w sprawie zmian klimatu (COP21) Chiny pełniły rolę lidera klimatycznego i miały istotny wpływ na ostateczny kształt dokumentu. Przewodniczący Chińskiej Republiki Ludowej, Xi Jinping, na otwarciu COP21 przedstawił propozycje państwa chińskiego, które częściowo znalazły odzwierciedlenie w ostatecznym tekście Porozumienia. W Porozumieniu paryskim uwzględniono m.in. stanowisko ChRL w sprawie wzmocnienia roli Warszawskiego Międzynarodowego Mechanizmu Strat i Szkód Związanych ze Skutkami Zmian Klimatu czy zwiększenia środków dla państw rozwijających się³⁴. Co więcej, Chiny przyjęły cele klimatyczne na okres po 2020 r. jeszcze przed wejściem w życie Porozumienia paryskiego. W 2014 r. państwo we Wspólnym oświadczeniu USA-Chiny w sprawie zmian klimatu przedstawiło swoje zobowiązania na 2030 r. Natomiast kilka miesięcy później, ChRL przedłożyła wkłady własne na szczeblu krajowym (INDC), zgodnie z ustaleniami COP21. W 2021 r. zostały one zmodyfikowane. Tym samym Chiny zobowiązały się do zmniejszenia emisji dwutlenku węgla na jednostkę PKB o ponad 60-65% w porównaniu do poziomu z 2005 r. oraz zwiększenia udziału paliw niekopalnych w zużyciu energii pierwotnej do ok. 25% do 2030 r. Ponadto władze chińskie zobligowały się do zwiększenia poziomu zalesienia oraz udziału odnawialnych źródeł energii w miksie energetycznym państwa⁵.

Zobowiązania klimatyczne zostały ujęte również w najnowszym 14. Planie 5-letnim na lata 2021-2025. Zgodnie z 14. Planem 5-letnim w latach 2021-2025 ma nastąpić redukcja emisji dwutlenku węgla o 18% oraz zmniejszenie zużycia energii o 13,5%. Ponadto, wskazano iż do 2025 r. udział odnawialnych źródeł energii w państwie zwiększy się o 20%⁶. Cele ustanowione w Planie 5-letnim są

² M. Esteban, L. Touza, *China and climate change: the good, the bad and the ugly* [3 X 2016], <https://www.realinstitutoelcano.org/en/analyses/china-and-climate-change-the-good-the-bad-and-the-ugly/> (5 V 2023).

³ G. Xiaosheng, *China's Evolving Image in International Climate Negotiation From Copenhagen to Paris*, „China Quarterly of International Strategic Studies” 2018, vol. 4, issue 2, s. 227-230.

⁴ *Porozumienie paryskie* (Dz. U. UE.L. z 2016 r. Nr 282, s. 4).

⁵ G. Xiaosheng, *op.cit.*, s. 230.

⁶ Grantham Research Institute on Climate Change and the Environment, *14th Five-Year Plan and 2035 Long-Term Objectives*, https://climate-laws.org/document/14th-five-year-plan_0496 (6 V 2023).

zgodne z projektem przedstawionym w lutym 2021 r. w zakresie odnawialnych źródeł energii na lata 2022-2030. Realizacja nowo wyznaczonych zobowiązań ma spowodować wzrost energii z wiatru i słońca o 1,47% rocznie, co w porównaniu do 13. Planu 5-letniego będzie stanowić tendencję wzrostową⁷. W celu realizacji postanowień 14. Planu 5-letniego, ChRL wdraża różnorodne inicjatywy. Przykładowo, w maju 2023 r. na instytucje państwowe oraz przedsiębiorstwa nałożono obowiązek badania wpływu nowych projektów inwestycyjnych na poziom emisji CO₂. Bez przeprowadzonej analizy dalsze procedowanie inwestycji jest niemożliwe. Podmioty objęte obowiązkiem raportowania są zobowiązane przede wszystkim do wskazania przybliżonej wartości emisji CO₂ w ciągu roku, a także przedstawienia sposobu kontroli jego emisji. Ponadto, analiza ma obejmować również wpływ danego projektu na przyjęte przez państwo cele klimatyczne⁸. Rząd chiński próbuje wprowadzać także jednolite wytyczne, które mają przybliżyć państwo do osiągnięcia wyznaczonych celów. W kwietniu 2023 r. jedenaście ministerstw przedstawiło środki, których implementacja ma ułatwić osiągnięcie neutralności klimatycznej. Wdrożenie odpowiednich procedur ma pomóc przy rozliczaniu i handlu emisjami⁹.

Transformacja energetyczna a kształtowanie bezpieczeństwa w państwie

Chiny stały się światowym liderem w branży odnawialnych źródeł energii. Cel klimatyczny dotyczący zwiększenia udziału czystej energii powinien zostać osiągnięty do 2025 r. Tym samym, ChRL zwiększy całkowitą zainstalowaną moc pochodzącą z odnawialnych źródeł energii do 1200 GW aż o 5 lat wcześniej niż początkowo planowano¹⁰. Po pierwszej połowie 2023 r. państwo dysponuje 228 GW pochodzącymi z elektrowni fotowoltaicznych, co przewyższa rezultaty pozostałych państw świata zsumowanych łącznie. Większość instalacji tego typu

⁷ Climate Cooperation China, *China released its 14th Five-Year Plan for renewable energy with quantitative targets for 2025* [30 VI 2022], <https://climatecooperation.cn/climate/china-released-its-14th-five-year-plan-for-renewable-energy-with-quantitative-targets-for-2025/> (10 V 2023).

⁸ Climate Cooperation China, *Carbon impact analysis required for all new investment projects in China* [1 V 2023], <https://climatecooperation.cn/climate/carbon-impact-analysis-required-for-all-new-investment-projects-in-china/> (15 V 2023).

⁹ Climate Cooperation China, *China released 'guideline for developing a standard system to achieve carbon neutrality'* [23 IV 2023], <https://climatecooperation.cn/climate/china-released-guideline-for-developing-a-standard-system-to-achieve-carbon-neutrality/> (15 V 2023).

¹⁰ C. Magee, *China is set to shatter its wind and solar target five years early, new report finds*, <https://edition.cnn.com/2023/06/29/asia/china-solar-wind-energy-coal-climate-intl/index.html> [3 VII 2023].

zlokalizowana jest w północnej oraz północno-zachodniej części kraju. W ostatnim czasie Chiny zwiększyły znacząco łączną zainstalowaną moc pozyskiwaną z elektrowni wiatrowych *onshore* oraz *offshore*. Od 2017 r. państwo podwoiło swoje moce, które obecnie są szacowane na ok. 310 GW. Dla porównania zainstalowane moce morskiej energetyki wiatrowej znacząco przewyższają moce zainstalowane na kontynencie europejskim. ChRL planuje zwiększyć obecnie posiadane moce o ok. 371 GW pochodzących z wiatru oraz o ok. 379 GW ze słońca¹¹. Jednakże nie należy zapominać, iż Chiny są silnie uzależnione od konwencjonalnych źródeł energii, co stanowi znaczące utrudnienie w budowaniu zielonego, zrównoważonego i zeroemisyjnego państwa. Nowe, zielone inwestycje pokazują, iż ChRL próbuje zredefiniować swoją politykę klimatyczno-energetyczną. Władze chińskie zaczynają dostrzegać, iż odnawialne źródła energii są elementem obligatoryjnym do zapewnienia państwu bezpieczeństwa na wielu płaszczyznach. Badacze z renomowanych światowych uniwersytetów w badaniach opublikowanych w dzienniku „The Proceedings of the National Academy of Sciences” wskazali, iż w niedalekiej przyszłości energia pozyskana ze słońca będzie o wiele tańszą alternatywą w porównaniu do węgla. Wykorzystanie instalacji fotowoltaicznych oraz magazynów energii pozwoli znacznie zredukować koszty energii, co sprawi że energetyka oparta na węglu stanie się mniej atrakcyjna dla państwa chińskiego¹². ChRL nie bez powodu inwestuje coraz więcej w odnawialne źródła energii. Państwo dąży do utrzymania pozycji lidera klimatycznego oraz zapewnienia sobie konkurencyjnej pozycji na rynku światowym. Przede wszystkim Chiny chcą sprawować dalsze przywództwo w produkcji komponentów niezbędnych do wytworzenia czystej energii. Władze chińskie dostrzegły interes ekonomiczny w rozwoju wysokich technologii, dlatego podejmują działania, które pozwolą utrzymać państwu odpowiednio wysoką pozycję. Obecnie ChRL jest kluczowym producentem paneli słonecznych oraz baterii litowo-jonowych. Wytworzone komponenty są następnie eksportowane za granicę, dzięki czemu państwo generuje ogromne zyski. W najbliższym czasie można spodziewać się wzrostu produkcji, a tym samym umocnienia pozycji państwa chińskiego. Skupienie produkcji w ChRL powoduje uzależnienie innych państw od chińskiego łańcucha dostaw. Wszelkie zmiany klimatyczne, zagrożenia epidemiologiczne czy napięcia polityczne mogą doprowadzić do jego przerwania i tym samym spo-

¹¹ A. Hawking, R. Cheung, *China on course to hit wind and solar power target five years ahead of time* [29 VI 2023], <https://www.theguardian.com/world/2023/jun/29/china-wind-solar-power-global-renewable-energy-leader> (3 VII 2023); D. Mei et al., *A Race to the Top China 2023: China's quest for energy security drives wind and solar development* [VI 2023], <https://globalenergymonitor.org/report/a-race-to-the-top-china-2023-chinas-quest-for-energy-security-drives-wind-and-solar-development/> (3 VII 2023).

¹² L. Burrows, *Solar energy can be cheap and reliable across China by 2060* [18 X 2021], <https://www.sciencedaily.com/releases/2021/10/211018163221.htm> (5 VII 2023).

wodować problemy z dostawami czy wzrost cen. Przykładowo, ceny paneli fotowoltaicznych znacząco wzrosły ze względu na ekstremalne zjawiska pogodowe, które tymczasowo spowolniły produkcję¹³. Tym samym koncentracja produkcji w chińskich prowincjach daje państwu przewagę i pozwala na arbitralne kształtowanie rynku odnawialnych energii.

Obecnie czysta energia jest tańsza od gazu ziemnego. Według raportu *China provincial renewables competitiveness report 2019* sporządzonego przez Wood Mackenzie Power and Renewables do 2026 r. energia pozyskana z wiatru i słońca ma być tańsza od węgla. Wzrost opłacalności energetyki odnawialnej będzie miał istotne znaczenie dla ChRL w perspektywie długoterminowej. W najbliższych latach rentowność zielonych inwestycji będzie wzrastać, dzięki czemu rząd chiński nie będzie musiał wspierać ich finansowo¹⁴. Chiny dysponują odpowiednim *know-how*, co dało im przewagę konkurencyjną nad innymi. Wyłączny dostęp do wysoko rozwiniętej technologii sprawia, iż inne państwa ze względu na brak doświadczenia oraz odpowiedniego zaplecza badawczego nie są tak atrakcyjne. Rozwijanie odnawialnych źródeł energii jest kosztowniejsze i trudniejsze, np. w Stanach Zjednoczonych, niż w Chinach. Wraz z upływem czasu powstałe dysproporcje mogą się powiększać, gdyż ChRL celowo utrudnia dostęp do nowych technologii, aby utrzymać pozycję lidera¹⁵. Chiny wyznaczają sobie cele, które mogą przynieść korzyści również w perspektywie długoterminowej. Państwo zdaje sobie sprawę, iż zasoby węgla są wyczerpywalne. W pewnym momencie może go zabraknąć, w przeciwieństwie do odnawialnych źródeł energii, które pozwolą zapewnić Chinom bezpieczeństwo energetyczne. Obecnie ChRL jest państwem o najwyższym całkowitym zużyciu węgla, dlatego niedobór tego pierwiastka może mieć bardzo rozległe konsekwencje¹⁶. Zapotrzebowanie na węgiel w ChRL jest bardzo duże. Węgiel wydobywany przez to państwo nie jest w stanie pokryć jego zapotrzebowania energetycznego. ChRL od lat importuje ogromne ilości tego surowca, dlatego problemy z dostawami węgla mogą stać się istotnym problemem, zwłaszcza w dalszej perspektywie czasowej. Władze chińskie próbują podejmować środki zaradcze, które w przyszłości pozwolą na zminimalizowanie negatywnych skutków powodowanych przez wyczerpujące się zasoby¹⁷.

¹³ S. Schonhardt, *China Invests \$546 Billion in Clean Energy, Far Surpassing the U.S.* [30 VI 2023], <https://www.scientificamerican.com/article/china-invests-546-billion-in-clean-energy-far-surpassing-the-u-s/> (5 VII 2023).

¹⁴ P. Gordon, *Renewables will be cheaper than coal by 2026 in China – study* [15 I 2023], <https://www.smart-energy.com/renewable-energy/renewables-will-be-cheaper-than-coal-by-2026-in-china-study/> (6 VII 2023).

¹⁵ S. Schonhardt, *op.cit.*

¹⁶ World Population Review, *Coal consumption by country 2023*, <https://worldpopulationreview.com/country-rankings/coal-consumption-by-country> (8 VII 2023).

¹⁷ E. Gagen, *China is running out of coal* [24 VI 2021], <https://www.linkedin.com/pulse/china-running-out-coal-eric-gagen/> (8 VII 2023).

Wzrost mocy wytwórczych pozyskiwanych z odnawialnych źródeł energii pozwala ChRL na stopniowe uniezależnianie się energetyczne od innych państw. Surowce pozyskiwane przez Chiny pochodzą przeważnie z regionów cechujących się wysoką niestabilnością polityczną. Przykładowo, szacuje się iż ok. 70% importowanej ropy naftowej musi przejść przez cieśniny Malakka, czyli region kontrolowany przez Stany Zjednoczone¹⁸. Władze chińskie nazywają ten problem „dylematem Malakki”. Żegluga przez ten teren jest szczególnie utrudniona ze względu na obecność głównego rywala chińskiego. Rząd chiński zdaje sobie sprawę, iż transport ropy naftowej tą drogą zagraża bezpieczeństwu energetycznemu państwa, dlatego podejmowane są próby dywersyfikacji źródeł energii m.in. poprzez inwestycje w czystą energię, która może być produkowana bezpośrednio w kraju¹⁹. ChRL importuje również ok. 45% gazu. Jego dostawa odbywa się w znacznej mierze drogą morską, poprzez kraje Pacyfiku. Częściowo gaz dostarczany jest poprzez rurociągi z Rosji oraz Azji Środkowej. Zapewnienie bezpieczeństwa energetycznego poprzez transformację energetyczną jest jednym z głównych priorytetów władz w Pekinie²⁰.

Rząd chiński stara się aktywnie przeciwdziałać negatywnym zmianom klimatycznym ze względu na obawy rosnącego niezadowolenia wśród społeczeństwa. Chińczycy są świadomi, iż obecnie świat boryka się z problemem kryzysu klimatycznego, który został spowodowany przez działalność człowieka. Dla porównania, świadomość Chińczyków jest wyższa niż Amerykanów. W badaniu przeprowadzonym w 2016 r., aż 80% ankietowanych Chińczyków odpowiedziało, iż zmiany klimatyczne są realnym problemem, a ok. 73% wskazało, że mają one źródło antropogeniczne. Społeczeństwo chińskie uważa, iż rząd ma obowiązek podejmowania działań, które będą minimalizować skutki zmian klimatycznych. Tym samym, Chińczycy oczekują iż władze podejną poważnie do swojego zadania i należycie wypełnią swoje obowiązki²¹. Badania przeprowadzone przez China4C wykazały, że Chińczycy zdają sobie sprawę z konsekwencji wynikających z kryzysu klimatycznego. Ankietowani mają świadomość, że jeśli nie zostaną podjęte odpowiednie działania, społeczeństwo chińskie będzie narażone m.in. na częstsze występowanie ekstremalnych zjawisk pogodowych, co może wpłynąć również na bezpieczeństwo żywnościowe oraz zdrowotne mieszkańców ChRL.

¹⁸ A. Szyszkowska, *Zaangażowanie państw Azji Wschodniej w politykę energetyczno-klimatyczną na przykładzie Porozumienia paryskiego*, m-pis, s. 47.

¹⁹ P. Paszak, *China and the „Malacca Dilemma”* [28 II 2021], <https://warsawinstitute.org/china-malacca-dilemma/> (8 VII 2023).

²⁰ J. Oertel, J. Tollmann, B. Tsanga, *Climate superpowers: How the EU and China can compete and cooperate for a green future* [3 XII 2020], <https://ecfr.eu/publication/climate-superpowers-how-the-eu-and-china-can-compete-and-cooperate-for-a-green-future/> (5 VIII 2023).

²¹ J.C.-E. Liu, *Public opinion on climate change in China – evidence from two national surveys*, „PLOS Clim” 2023, vol. 2 (2).

Chińczycy są gotowi na zmiany, nawet jeśli będą musieli częściowo pokryć koszty transformacji energetycznej. Większość Chińczyków jest w stanie zapłacić więcej za energię, jeśli będzie ona pozyskiwana z odnawialnych źródeł²².

ChRL ze względu na swoje położenie jest szczególnie narażona na negatywne skutki zmian klimatycznych. Coraz częściej Chińczycy muszą mierzyć się z wysokimi temperaturami, które mogą spowodować problemy z produkcją żywności oraz dostawami wody. W 2020 r. ze względu na powódzie ok. 3,7 mln mieszkańców Chin było zmuszonych do przesiedlenia. Ponadto, zmiany klimatyczne mają istotny wpływ na wzrost gospodarczy. Obecnie szacuje się, iż wraz ze wzrostem temperatury o pół stopnia Celsjusza, w celu wyrównania zniszczeń powodziowych, ChRL poniesie wydatki w wysokości ok. 60 mln USD. Prognozy wskazują również, iż do 2040 r. ok. 449 mln Chińczyków może mieć problem z zaopatrzeniem w wodę ze względu na rosnące temperatury oraz coraz częściej pojawiające się susze. Postępująca degradacja środowiska naturalnego może spowodować konflikty pomiędzy poszczególnymi mieszkańcami ChRL oraz doprowadzić do niestabilności w całym państwie²³. Wraz z rosnącą świadomością społeczeństwa chińskiego o negatywnych skutkach klimatycznych, rosną również obawy władz chińskich. Chińczycy uważają, iż za niwelowanie tych konsekwencji odpowiedzialny jest przede wszystkim rząd i to od niego oczekuje się podjęcia największych wysiłków w zakresie walki z kryzysem klimatycznym. Z tego powodu oczekiwania Chińczyków są zdecydowanie mniejsze wobec mediów, organizacji ekologicznych czy osób prywatnych oraz przedsiębiorstw. ChRL w celu uniknięcia protestów oraz wzrostu niezadowolenia społecznego aktywnie angażuje się w inicjatywy klimatyczne i próbuje zintensyfikować podejmowane działania na rzecz klimatu. Władze chińskie obawiają się buntu społeczeństwa m.in. ze względu na zdarzenie, które miało miejsce na Placu Tiananmen w 1989 r. Przywódcy Chin zdają sobie sprawę, iż wszelkie niepokoje osłabiają wizerunek i autorytet Komunistycznej Partii Chin, dlatego należy przeciwdziałać wszelkim kryzysom na jak najwcześniejszym etapie.

ChRL dąży do utrzymania pozycji lidera klimatycznego, aby następnie objąć światowe przywództwo. W tym celu Chiny usilnie rywalizują ze Stanami Zjednoczonymi również w aspektach klimatyczno-środowiskowych. Władze chińskie umocniły swoją pozycję m.in. podczas trwania prezydentury Donalda Trumpa, który był sceptycznie nastawiony wobec działań klimatycznych. Rządzący w ChRL wykorzystali tę sytuację i zintensyfikowali swoją aktywność. W 2020 r. prezydent Donald Trump wycofał Stany Zjednoczone z Porozumienia paryskiego, oddając ChRL przewagę w toczącej się walce klimatycznej. W tym samym roku

²² L. Jing, *Does the Chinese public care about climate change?* [21 IX 2018], <https://chinadialogue.net/en/climate/10831-does-the-chinese-public-care-about-climate-change/> (18 VII 2023).

²³ J. Oertel, J. Tollmann, B. Tsanga, *op.cit.*

przewodniczący Xi Jinping ogłosił na Zgromadzeniu Ogólnym ONZ, iż ChRL będą dążyć do osiągnięcia zerowej emisji CO₂ do 2060 r. ChRL dokończyła również prace nad 14. Planem 5-letnim na lata 2021-2025, zgodnie z którym w okresie rozliczeniowym mają zostać dodane nowe moce wytwórcze z energii słonecznej i wiatrowej²⁴. Chińskie instytucje finansowe z sektora publicznego partycypowały również w inicjatywie *Network for Greening the Financial System* (NGFS), której celem jest zwiększenie zielonego finansowania. Jednakże, zarówno przedstawiciele Systemu Rezerwy Federalnej, jak i innych amerykańskich instytucji finansowych, byli nieobecni podczas spotkania uczestników sieci NGFS²⁵. Pozycja ChRL została zagrożona wraz z objęciem władzy w Stanach Zjednoczonych przez prezydenta Joe Bidena. Jedną z pierwszych obietnic obecnie urzędującego prezydenta Stanów Zjednoczonych było przywrócenie państwa do Porozumienia paryskiego. Joe Biden aktywnie angażuje się w politykę klimatyczno-energetyczną. W 2021 r. ogłoszono, iż Stany Zjednoczone mają zaprzestać budowania zagranicznych elektrowni węglowych. Kilka miesięcy później, przewodniczący Xi Jinping obiecał, iż ChRL skończy z finansowaniem zagranicznych inwestycji węglowych²⁶. Rywalizacja klimatyczna pomiędzy supermocarstwami będzie trwać przez najbliższe lata, a wygrana może doprowadzić także do objęcia światowego przywództwa²⁷. Jednakże państwa muszą znaleźć również sposób na współpracę, aby podejmowane wysiłki przełożyły się na realne przeciwdziałanie zmianom klimatu i ochronę środowiska naturalnego. Sam Geall, ekspert ds. Chin i polityki klimatycznej, wskazał iż: „Waszyngton i Pekin muszą znaleźć sposób na współpracę w sprawie globalnego ocieplenia, tak jak Waszyngton i Moskwa współpracowały w celu ograniczenia rozprzestrzeniania broni jądrowej podczas zimnej wojny”²⁸. Nie ma jednak wątpliwości, iż objęcie przywództwa klimatycznego przez ChRL pozwoli na zwiększenie znaczenia ekonomicznego państwa, zapewnienie bezpieczeństwa energetycznego, a także umocnienie swojej pozycji na arenie międzynarodowej²⁹.

Walka ze zmianami klimatycznymi pozwala Chinom na zacieśnienie współpracy z Unią Europejską. Już w 2005 r. pomiędzy tymi podmiotami zostało zawarte partnerstwo w sprawie zmian klimatu, które dotyczyło m.in. wdrażania

²⁴ N.J. Gordon, *Why US-China rivalry can actually help fight climate change* [24 III 2023], <https://ip-quarterly.com/en/why-us-china-rivalry-can-actually-help-fight-climate-change> (3 VIII 2023).

²⁵ J. Oertel, J. Tollmann, B. Tsanga, *op.cit.*

²⁶ M. Price, A. Arasasingham, *Has U.S.-China competition led to meaningful progress on climate issues?* [14 XII 2021], <https://www.csis.org/blogs/new-perspectives-asia/has-us-china-competition-led-meaningful-progress-climate-issues> (3 VIII 2023).

²⁷ *Ibidem.*

²⁸ C. Megerian, A. Su, *What U.S.-China tension means for fighting climate change* [27 X 2023], <https://www.latimes.com/politics/story/2021-10-27/china-united-states-climate-cooperation> (3 VIII 2023).

²⁹ N.J. Gordon, *op.cit.*

czystej energii. Współpraca była rozwijana w kolejnych latach. Przykładowo, w 2018 r. liderzy Unii Europejskiej oraz ChRL złożyli wspólne oświadczenie w sprawie zmian klimatu oraz czystej energii. W oświadczeniu zawarto zobowiązania dotyczące handlu emisjami, tworzenia niskoemisyjnych miast czy wspierania zielonych inwestycji. Unia Europejska ma świadomość, iż uczestnictwo ChRL jako największego emitenta gazów cieplarnianych jest niezbędne do walki z kryzysem klimatycznym³⁰. Podmioty przyjęły również Strategiczny program współpracy UE-Chiny 2020 czy projekt UE-Chiny w zakresie ochrony środowiska, który obowiązywał w latach 2018-2021³¹. W 2020 r. Xi Jinping w wyniku presji Komisji Europejskiej ogłosił, iż ChRL zredukuje emisje dwutlenku węgla do zera do 2060 r. Stanowcza odpowiedź prezydenta ChRL uwiarygodniła stanowisko państwa w sprawie zmian klimatu i została pozytywnie przyjęta przez państwa europejskie³². Bez wątplenia podejmowane inicjatywy zacieśniają relacje i uwiarygodniają na arenie międzynarodowej partnerstwo pomiędzy Unią Europejską oraz ChRL³³. Polityka klimatyczno-energetyczna jest jedną z niewielu kwestii, wobec których zarówno Unia Europejska, jak i ChRL mają zbieżne spojrzenie. Dla rządu chińskiego partnerstwo z Unią Europejską stanowi priorytet, gdyż w ChRL negatywne konsekwencje zmian klimatycznych będą szczególnie odczuwalne ze względu na trudne położenie geograficzne państwa³⁴. Utrzymanie współpracy w najbliższych latach może być jednak utrudnione ze względu na chęć rozwijania handlu oraz zielonych technologii. Transformacja energetyczna coraz częściej będzie wiązać się z geopolityką oraz aspektami geoeconomicznymi³⁵. ChRL musi podejmować zdecydowane działania, aby jej pozycja nie została zachwiana przez obecność Unii Europejskiej. Objęcie przywództwa przez Unię Europejską negatywnie wpłynęłoby na wizerunek Chin i osłabiłoby pozycję państwa na arenie międzynarodowej.

³⁰ A. Bonini, *Understanding and engaging China in the fight against climate change: perspective for the EU* [7 VI 2023], <https://eias.org/publications/op-ed/understanding-and-engaging-china-in-the-fight-against-climate-change-perspective-for-the-eu/> (4 VIII 2023).

³¹ B. Dupont, *China and the EU in climate geopolitics* [8 IV 2022], <https://eias.org/publications/op-ed/china-and-the-eu-in-climate-geopolitics%E2%82%AC/> (4 VIII 2023).

³² J. Oertel, J. Tollmann, B. Tsanga, *op.cit.*

³³ B. Dupont, *op.cit.*

³⁴ A. Szyszkowska, *op.cit.*, s. 49-50.

³⁵ J. Oertel, J. Tollmann, B. Tsanga, *op.cit.*

Zakończenie

Wzrost aktywności ChRL w zakresie polityki klimatyczno-energetycznej ma kluczowe znaczenie dla zapewnienia bezpieczeństwa w państwie. Chiny rozwijają zielone inwestycje oraz inwestują w czystą energię w celu zapewnienia większej samodzielności. Z pewnością uniezależnienie od innych podmiotów pozytywnie wpłynie na ich pozycję geopolityczną. Jednocześnie zielona transformacja może ułatwić ChRL osiągnięcie pozycji światowego lidera, który będzie dyktował warunki pozostałym państwom. Strategiczna przewaga Chin nad Stanami Zjednoczonymi w kwestiach klimatyczno-energetycznych umacnia pozycję państwa na arenie międzynarodowej. Ponadto władze chińskie coraz bardziej mogą uzależniać inne państwa od dostaw swoich produktów oraz dostępu do zaawansowanej technologii, którą dysponują. Z pewnością w najbliższych latach ChRL będzie intensyfikować swoje działania na rzecz walki z kryzysem klimatycznym. Ze względu na rozległe konsekwencje postępującej degradacji środowiska naturalnego, pojęcie bezpieczeństwa widoczne jest również na płaszczyźnie środowiskowej. Kryzys klimatyczny może prowadzić do niepokojów społecznych, niestabilności politycznej czy do ekstremalnych zjawisk pogodowych, które stwarzają zagrożenie dla bezpieczeństwa żywnościowego oraz zaopatrzenia w wodę. Władze ChRL dostrzegły, iż odpowiednia polityka klimatyczno-energetyczna jest kluczem do zapewnienia bezpieczeństwa w państwie.

Abstract

Aleksandra Szyszkowska

The impact of the PRC's climate and energy policy on shaping security in the country

In recent years, the People's Republic of China (PRC) has pursued an increasingly active climate and energy policy at both the national and international level. The increased interest in environmental issues is reflected in the declarations that have been made and the investments that have been undertaken. The Chinese government is aware that the fight against climate change is crucial to ensure the security and well-being of society. In this article, the author will present the measures taken by the PRC and indicate their impact on shaping security in the country.

Keywords: China, climate and energy policy, climate crisis, PRC security

References

- Bonini, A., *Understanding and engaging China in the fight against climate change: perspective for the EU* [7 VI 2023], <https://eias.org/publications/op-ed/understanding-and-engaging-china-in-the-fight-against-climate-change-perspective-for-the-eu/>.
- Burrows, L., *Solar energy can be cheap and reliable across China by 2060* [18 X 2021], <https://www.sciencedaily.com/releases/2021/10/211018163221.htm>.
- Climate Cooperation China, *Carbon impact analysis required for all new investment projects in China* [1 V 2023], <https://climatecooperation.cn/climate/carbon-impact-analysis-required-for-all-new-investment-projects-in-china/>.
- Climate Cooperation China, *China released 'guideline for developing a standard system to achieve carbon neutrality'* [23 IV 2023], <https://climatecooperation.cn/climate/china-released-guideline-for-developing-a-standard-system-to-achieve-carbon-neutrality/>.
- Climate Cooperation China, *China released its 14th Five-Year Plan for renewable energy with quantitative targets for 2025* [30 VI 2022], <https://climatecooperation.cn/climate/china-released-its-14th-five-year-plan-for-renewable-energy-with-quantitative-targets-for-2025/>.
- Dupont, B., *China and the EU in climate geopolitics* [8 IV 2022], <https://eias.org/publications/op-ed/china-and-the-eu-in-climate-geopolitics%EF%BF%BC/>.
- Esteban, M. & Touza, L., *China and climate change: the good, the bad and the ugly* [3 X 2016], <https://www.realinstitutoelcano.org/en/analyses/china-and-climate-change-the-good-the-bad-and-the-ugly/>.
- Gagen, E., *China is running out of coal* [24 VI 2021], <https://www.linkedin.com/pulse/china-running-out-coal-eric-gagen/>.
- Gordon, N.J., *Why US-China rivalry can actually help fight climate change* [24 III 2023], <https://ip-quarterly.com/en/why-us-china-rivalry-can-actually-help-fight-climate-change>.
- Gordon, P., *Renewables will be cheaper than coal by 2026 in China – study* [15 I 2023], <https://www.smart-energy.com/renewable-energy/renewables-will-be-cheaper-than-coal-by-2026-in-china-study/>.
- Grantham Research Institute on Climate Change and the Environment, *14th Five-Year Plan and 2035 Long-Term Objectives*, https://climate-laws.org/document/14th-five-year-plan_0496.
- Hawking, A. & Cheung, R., *China on course to hit wind and solar power target five years ahead of time* [29 VI 2023], <https://www.theguardian.com/world/2023/jun/29/china-wind-solar-power-global-renewable-energy-leader>.
- Jing, L., *Does the Chinese public care about climate change?* [21 IX 2018], <https://chinadialogue.net/en/climate/10831-does-the-chinese-public-care-about-climate-change/>.

- Liu, J.C.-E., *Public opinion on climate change in China – evidence from two national surveys*, „PLOS Clim” 2023, vol. 2 (2).
- Maizland, L., *China’s Fight Against Climate Change and Environmental Degradation* [19 V 2021], <https://www.cfr.org/backgrounders/china-climate-change-policies-environmental-degradation>.
- Megerian, C. & Su, A., *What U.S.-China tension means for fighting climate change* [27 X 2023], <https://www.latimes.com/politics/story/2021-10-27/china-United-states-climate-cooperation>.
- Mei, D., Weil, M., Prasad, S., O’Malia, K. & Behrsin I., *A Race to the Top China 2023: China’s quest for energy security drives wind and solar development* [VI 2023], <https://globalenergymonitor.org/report/a-race-to-the-top-china-2023-chinas-quest-for-energy-security-drives-wind-and-solar-development/>.
- Oertel, J., Tollmann, J. & Tsanga, B., *Climate superpowers: How the EU and China can compete and cooperate for a green future* [3 XII 2020], <https://ecfr.eu/publication/climate-superpowers-how-the-eu-and-china-can-compete-and-cooperate-for-a-green-future/>.
- Paszak, P., *China and the „Malacca Dilemma”* [28 II 2021], <https://warsawinstitute.org/china-malacca-dilemma/>.
- Porozumienie paryskie* (Dz. U. UE.L. z 2016 r. Nr 282).
- Price, M. & Arasasingham, A., *Has U.S.-China competition led to meaningful progress on climate issues?* [14 XII 2021], <https://www.csis.org/blogs/new-perspectives-asia/has-us-china-competition-led-meaningful-progress-climate-issues>.
- Schonhardt, S., *China Invests \$546 Billion in Clean Energy, Far Surpassing the U.S.* [30 VI 2023], <https://www.scientificamerican.com/article/china-invests-546-billion-in-clean-energy-far-surpassing-the-u-s/>.
- Szyszkowska, A., *Zaangażowanie państw Azji Wschodniej w politykę energetyczno-klimatyczną na przykładzie Porozumienia paryskiego* [m-pis].
- World Population Review, *Coal consumption by country 2023*, <https://worldpopulationreview.com/country-rankings/coal-consumption-by-country>.
- Xiaosheng, G., *China’s Evolving Image in International Climate Negotiation From Copenhagen to Paris*, „China Quarterly of International Strategic Studies” 2018, vol. 4, issue 2.

Aleksandra Szyszkowska – lic. stosunków międzynarodowych, Wydział Prawa i Administracji Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu. ORCID: 0009-0008-9711-1204

**RELIGIA – ETNICZNOŚĆ – KONFLIKT.
STUDIA NAD BEZPIECZEŃSTWEM**

Wprowadzenie

Współczesny świat nie jest wolny od konfliktów o podłożu wyznaniowym i narodowościowym. Każdy dzień pokazuje nam, że spośród różnych rodzajów konfliktów kulturowych, szerokiej kategorii sporów międzygrupowych, obejmującej również te o charakterze rasowym, regionalnym, ideologicznym czy związanych ze stylem życia, właśnie oparte na religii i etniczności są najbardziej powszechne i żywotne. Są one przede wszystkim immamentnym elementem społeczeństw heterogenicznych, w których od stuleci zamieszkują mniejszości, ale poprzez proces umiędzynarodowienia mogą dotknąć również te o dość jednolitej strukturze. Na skutek współczesnych migracji zdecydowana większość państw świata uzyskała charakter wieloetniczny i wielowyznaniowy, a wejście we wzajemne relacje pomiędzy osobami wywodzącymi się z różnych kręgów kulturowych może prowadzić do sytuacji konfliktowych.

W bieżącym roku uwaga społeczności międzynarodowej skoncentrowana była na dwóch regionach świata: na Ukrainie i Rosji oraz na Bliskim Wschodzie. To tutaj co najmniej od dziesięcioleci trwają jedne z najbardziej rozbudowanych antagonizmów kulturowych. Jeszcze w czasach carskich Rosja zyskała miano „więzienia narodów”. Ponad sto lat temu, u progu ery komunizmu za naszą wschodnią granicą, w jednej z pierwszych deklaracji Rady Komisarzy Ludowych zapisano: „W epoce caratu narody Rosji systematycznie podjudzano przeciwko sobie. Znane są następstwa takiej polityki: rzezie i pogromy z jednej strony, niewola narodów – z drugiej”. Komisarz ds. narodowościowych, niejaki Józef Stalin, etniczny Gruzin, postulował odrzucenie tejże polityki i budowę nowego państwa na fundamentach suwerenności, równości i wzajemnym szacunku wszystkich etnosów. Jak pokazuje sytuacja dzisiejszej Rosji i Ukrainy, postulatów patrona obecnego lokatora Kremla nie wprowadzono w życie, niewiele zmieniło się od czasów monarchii Romanowów. Kartą narodową, mitem o „ruskim mirze”, zagrożeniami związanymi z dezintegracją narodu rosyjskiego wciąż perfekcyjnie gra się zarówno na arenie wewnętrznej, jak w państwach „bliskiej zagranicy”.

Bliski Wschód to kolejny region trawiony przez konflikty kulturowe. Wystarczy wspomnieć nazwy takich dyskryminowanych narodów jak Asyryjczycy, Koptowie, Kurdowie, Ormianie, Palestyńczycy... Trudna jest również sytuacja

szeregu grup konfesyjnych, w tym alawitów, druzów, maronitów, zoroastrian... Ostatnie lata upłynęły pod hasłem innego konfliktu kulturowego, tym razem o podłożu ideologicznym, związanym z powstałym dwie dekady temu Państwem Islamskim. W połowie 2014 r. ogłoszono powstanie kalifatu, który przetrwał do wiosny 2019 r. Zwolennicy Państwa Islamskiego nie złożyli broni i wciąż walczą o realizację własnej wizji systemu politycznego opartego na prawie koranicznym i władzy duchownych, przede wszystkim za pomocą metod terrorystycznych.

Niniejszy dział składa się z trzech tekstów, w których autorzy przyjrzą się kulturowym aspektom konfliktów na Ukrainie, w Rosji, a także na Bliskim Wschodzie. W pierwszym artykule, autorstwa dr Kateryny Białobrzesckiej, poruszona została kwestia, na ile Patriarchat Moskiewski stanowi narzędzie polityki rosyjskiej na Ukrainie, na ile zaś jest rzeczywistym nośnikiem tradycji wschodnich chrześcijan. W drugiej pracy, której twórcą jest dr Tomasz Szyszlak, podjęto temat mniejszości regionalnych w Federacji Rosyjskiej, subetnosów, które raczej powszechnie uważa się za część narodu rosyjskiego w ujęciu etnicznym, ale w wielu aspektach od tego narodu są odmienne. Dział zamyka tekst mgr Victorii Ivakhly, poświęcony przestępczości zorganizowanej jako źródłu finansowania terroryzmu na przykładzie Al-Kaidy i Państwa Islamskiego.

dr Tomasz Szyszlak

Kateryna Białobrzaska

Patriarchat moskiewski w Ukrainie – piąta kolumna Rosji czy źródło wiary słowiańskiej?

Abstrakt

Ze względu na największą liczbę parafii prawosławnych w Ukrainie, w stosunku do państw postradzieckich, Rosja za wszelką cenę dąży do utrzymania tam swego wpływu poprzez funkcjonowanie Ukraińskiego Kościoła Prawosławnego Patriarchatu Moskiewskiego (UKP PM), a konflikty religijne stały się nieodłącznym elementem ukraińskiej rzeczywistości. Pomiędzy wiernymi UKP PM a stronnikami Ukraińskiego Kościoła Prawosławnego Patriarchatu Kijowskiego (UKP PK) istnieją wieloletnie starcia. Parafianie UKP PM nazywają osoby, które chodzą na msze do UKP PK, a później Kościoła Prawosławnego Ukrainy (KPU), odszczepieńcami oraz „zabłąkanymi”, a sam kościół – niekanonicznym, nawet po uzyskaniu *tomosu* w 2019 r. Natomiast zwolennicy KPU mianują UKP PM instrumentem polityki propagandowej Rosji. Wojna rosyjsko-ukraińska rozpoczęła na nowo dyskusje nad statusem UKP PM w Ukrainie.

Słowa kluczowe: Ukraiński Kościół Prawosławny Patriarchatu Moskiewskiego, Kościół Prawosławny Ukrainy, metropolita konstantynopolski, propaganda rosyjska, Ławra Kijowsko-Peczerska, Ławra Poczajowska.

Funkcjonowanie kolonii greckich na Krymie (od III w. p.n.e. do IV w. n.e.) oraz szlaków handlowych z Cesarstwem Bizantyjskim i działalność misyjna świętych, równych apostołom, braci Cyryla i Metodego, a także ich uczniów, przyczyniły się do zakorzenienia się wiary chrześcijańskiej w Rusi Kijowskiej. Religia chrześcijańska na ziemiach ukraińskich stała się dominującą w 988 r., kiedy książę Włodzimierz Wielki przyjął chrzest i wraz ze sobą ochrzcił cały Kijów¹.

¹ А. Яблучна, *Що варто знати про так звану УПЦ МП* [6 VI 2022], <https://ukrainer.net/upts-mp/> (6 VI 2023).

Należąc do bizantyjskiego Wschodu, władze w Rusi Kijowskiej jednocześnie pozostały w ścisłych relacjach z Zachodem łacińskim, o czym świadczą liczne związki pomiędzy książętami kijowskimi i przedstawicielami rodów panujących na Zachodzie. Pierwsze próby oderwania części terenów północnych i rozdzielania metropolii kijowskiej miały miejsce za czasów rządów księcia rostowsko-suzdalskiego Andrzeja Bogolubskiego, którego wojsko w 1169 r. obrabowało i zniszczyło Kijów. Ostateczny podział na metropolię kijowską i moskiewską nastąpił po ustaleniach soboru florenckiego (1438-1439), na którym metropolita kijowski i cała Rusi Izydor Kijowski wypowiedział się za jednością z Kościołem rzymskim².

Odrzuciwszy propozycję połączenia metropolii wschodniej i zachodniej, uchwalonych na soborze florenckim, w Moskwie w 1448 r. na soborze kapłanów północno-wschodniej Rusi, bez zgody patriarchy konstantynopolskiego, mianowano własnego metropolitę – Jona Rizańskiego. W wyniku negocjowania jedności kościelnej oraz odrzucenia zwierzchnictwa macierzystego kościoła, w Moskwie zaczęto dyskutować o szczególnej misji ich wiary. Z racji tego, że nowy metropolita „moskiewski i całej Rusi” (tytułem takim Moskwa bezprawnie zaczęła mianować swoich hierarchów) nie został uznany przez żadnego zwierzchnika kościoła, „metropolia moskiewska” od 1448 do 1589 r. była izolowana od świata chrześcijańskiego. Później znalazło to odzwierciedlenie w niektórych różnicach w celebrowaniu mszy oraz interpretacji Pisma Świętego³.

Po śmieci cara Iwana IV Groźnego i Fiodora I, kolejny władca Rosji Borys Godunow zrozumiał, że należy zmienić politykę zewnętrzną Moskwy, w związku z czym najlepiej było zmienić dynastię rządzącą: z Rurykowiczów na Godunowych, a nowy patriarcha okazałby się pomocny przy tym. W 1589 r., w trakcie wizyty patriarchy konstantynopolskiego w celu zebrania daniny w Moskwie, władze carskie zmusiły go do ogłoszenia na ziemiach moskiewskich nowego patriarchatu. Należy zaznaczyć, że kościół w Rusi Kijowskiej nadal przebywał pod zwierzchnictwem Konstantynopola⁴.

Na soborze brzeskim w 1596 r. metropolita kijowski i większość episkopatu metropolii kijowskiej odnowili jedność z kościołem rzymskim. Jednakże nie wszyscy członkowie episkopatu byli zgodni z tą decyzją: właśnie oni w 1620 r. otrzymali od patriarchy jerozolimskiego Teofana III prawo do własnej metropolii. W takich okolicznościach nastąpił podział wewnątrz ukraińskiego kościoła prawosławnego na zwolenników Unii (greko-katolików) i prawosławnych⁵.

² Ibidem.

³ Ibidem.

⁴ П. Солодько, *Історія і сучасність українського православ'я. Статистика* [23 VII 2013], <https://www.istpravda.com.ua/articles/2013/07/25/131816/> (6 VI 2023).

⁵ Ibidem.

Ponad 50 lat później, po zakończeniu walk narodowo-wyzwoleńczych pod wodzą hetmana Bohdana Chmielnickiego w latach 1648-1657, tereny ukraińskie znalazły się pod silnym wpływem Państwa Moskiewskiego, co miało tragiczne konsekwencje dla życia politycznego, kulturowego oraz religijnego Ukraińców. W wyniku podpisania w 1654 r. ugody perejasławskiej, nie bacząc na silny opór metropolii kijowskiej, Moskwie udało się w 1686 r. poddać Kijów zwierzchnictwu patriarchy moskiewskiego. Przyzwolenie na to patriarchów z Konstantynopola, którzy nie cieszyli się wsparciem ze strony Imperium Osmańskiego, udało się zdobyć dzięki szczodrym prezentom książąt moskiewskich. Dopiero w 1862 r. patriarcha konstantynopolski Bartłomiej unieważnił decyzje swego poprzednika – Dionizego IV, i kościół ukraiński odzyskał z powrotem *tomos*, dokument przyznający autokefalię religijną, który uwolnił kościół ukraiński spod wpływu Moskwy⁶.

Bez doświadczenia i wsparcia ze strony hierarchów ukraińskich oraz białoruskich, którzy od wielu lat uczyli się sprawowania obrzędów religijnych u biskupów zachodnich i znajdowali się z nimi w stałym kontakcie, patriarchat moskiewski nie mógłby przeprowadzić reform edukacyjnych i religijnych. Po wprowadzeniu tych reform pod koniec XVII w. metropolia kijowska straciła obiecaną zgodnie z ugodą perejasławską autonomię i została częścią metropolii moskiewskiej.

W okresie rządów Piotra I Wielkiego patriarchat moskiewski został zlikwidowany, a na jego miejscu powstał święty synod, który był zwierzchnikiem kościoła moskiewskiego, a zarazem stanowił jeden z departamentów państwowych z prokuratorem na czele. Oprócz bezpośredniego podporządkowania kościoła władzom, Piotr I dokonał zmiany nazwy carstwa moskiewskiego na imperium rosyjskie. Od 1721 r. coraz częściej zaczyna się używać w stosunku do byłego carstwa moskiewskiego przymiotników „rosyjski” oraz „ruski”, które wcale nie są synonimiczne. Miało to na celu legitymizowanie roszczenia Moskwy wobec tytułu spadkobiercy Rusi Kijowskiej, a w tym jej historii, kultury i religii, a nawet samej nazwy. W wyniku totalnej rusyfikacji, zakazu posługiwania się językiem ukraińskim i pisania w tym języku (Cyrkularz Wałujewski, 1863 r. – zakaz publikacji prac w języku ukraińskim, Ukaz Emski, 1873 r. – zakaz używania nazwy „Ukraina” oraz brak dopuszczenia do obiegu publicznego języka ukraińskiego), do połowy XX w. wszyscy metropolici kijowscy byli z pochodzenia etnicznymi Rosjanami⁷.

Pod koniec I wojny światowej wśród duchowieństwa ukraińskiego powstaje ruch na rzecz ukraïnizacji życia religijnego państwa i odłączenia od zwierzchnictwa patriarchatu moskiewskiego. W 1921 r. udało się utworzyć Ukraiński Autokefaliczny Kościół Prawosławny (UAKP), który oczywiście nie miał uznania kanonicznego. Niecałe 10 lat później, reżim komunistyczny zlikwidował ten

⁶ Ibidem.

⁷ B. Horbal, *Rusofilstwo czy moskalofilstwo lub moskwofilstwo. Przyczynek do dyskusji nad nieścisłościami terminologicznymi*, [w:] *Prace Komisji Wschodnioeuropejskiej*, t. IX, red. A. Podraza, A.A. Zięba, H. Duć-Fajfer, Kraków 2004, s. 191-194.

Kościół, a jego kapłanów zabito. W czasie okupacji niemieckiej (1941-1944) udało się odrodzić Kościół, ale z nadejściem władzy sowieckiej kapłani „drugiej generacji” UAKP wyjechali na Zachód i kontynuowali działalność wyłącznie wśród diaspory ukraińskiej. W czasie II wojny światowej, pragnąc uzyskać uznanie międzynarodowe i przychylność obywateli radzieckich, Stalin postanowił pozwolić na odrodzenie religii. W takich okolicznościach w 1943 r. patriarchat moskiewski wznowił funkcjonowanie. Gruntowna zmiana nastąpiła w nazwie tego Kościoła: słowo „rosyjski” zmieniono na „ruski” w celu podkreślenia jego nierozzerwalnego związku z dziedzictwem dawniej Rusi Kijowskiej. Wielu zwierzchników Kościoła było zawerbowanych przez Komitet Bezpieczeństwa. Po dołączeniu ziem Ukrainy Zachodniej do ZSRR w 1946 r. we Lwowie przeprowadzono pseudosobór, na którym postanowiono przyłączyć wyznawców grekokatolicyzmu do patriarchatu moskiewskiego. W takich warunkach grekokatolicy znajdowali się do 1989 r., a Ukraiński Kościół Grekokatolicki funkcjonował wyłącznie za granicą wśród diaspory ukraińskiej⁸.

W okresie *perestrojki* (1985-1991) w Ukrainie rodzą się oddolne inicjatywy odłączenia się od patriarchatu moskiewskiego. Pragnąc uniknąć możliwych konfliktów na tym tle, Moskwa nadała ukraińskim parafiom prawo do większej swobody i powołała nową instytucję pod nazwą „Ukraiński Kościół Prawosławny Patriarchatu Moskiewskiego” (UKP PM), narzucając przy tym jemu zwierzchników i ingerując w jego funkcjonowanie.

W tym czasie Ukraiński Kościół Grekokatolicki wyszedł z podziemia, a część parafii prawosławnych, które były w składzie UKP PM, ale chciały uniezależnić się od patriarchatu moskiewskiego, ogłosiły wznowienie UAKP oraz nawiązanie relacji z UAKP za granicą. Ze względu na dążenie tych dwóch Kościołów do istnienia jako autokefalicznych jednostek, UKP PM również zwrócił się do Moskwy z prośbą o nadanie autokefalii. Prośba ta została odrzucona, a zwierzchnika UKP MP metropolitę Filareta (świeckie imię Mychajło Antonowycz Denysenko) zmuszono do ustąpienia ze stanowiska. W odpowiedzi na to Filaret oraz kilku innych biskupów prawosławnych w 1992 r. zjednoczyli się z częścią UAKP i założyli Ukraiński Kościół Prawosławny Patriarchatu Kijowskiego (UKP PK). Zwierzchnictwo UKP PM nazywało Filareta nie inaczej jak innowiercą bądź odszczepieńcem, który śmiał siebie tytułować patriarchą kijowskim i całej Rusi-Ukrainy, oraz nałożyło na niego anatemę, którą dopiero w 2018 r. zdjął z niego patriarcha konstantynopolski. Ciekawym faktem jest to, że obecny zwierzchnik UKP PM Onufry również podpisywał się pod oświadczeniem o nadaniu dla tego Kościoła autokefalii w 1992 r.⁹

⁸ П. Солодько, *op. cit.*

⁹ T. Szyszlak, *Wpływ sekurytyzacji Ukraińskiego Kościoła Prawosławnego w jedności z Patriarchatem Moskiewskim na zmiany w ustawodawstwie wyznaniowym Ukrainy po 2013 r.*, „Studia z Prawa Wyznaniowego” 2021, t. 24, s. 432-433.

Od początku XXI w. władza ukraińska, UKP PK oraz UAKP zaczęły szukać możliwości, żeby uzyskać autokefalię od patriarchy konstantynopolskiego. Na skutek sprzeczek wewnętrznych pomiędzy tymi dwoma Kościołami oraz wpływu Rosyjskiego Kościoła Prawosławnego (RKP) w trakcie wizyty patriarchy konstantynopolskiego w Kijowie w 2008 r. sprawy tej nie udało się dokończyć. Porozumienie pomiędzy Kościołami osiągnięto w grudniu 2018 r. W wyniku czego przeprowadzono oficjalny zjazd zwierzchników UAKP, UKP PK i UKP PM, na którym doszło do utworzenia Kościoła Prawosławnego Ukrainy (KPU). Na czele nowoutworzonego Kościoła stanął jeden z metropolitów UKP PK – Epifaniusz (Serhij Dumenko). Do nowego Kościoła weszli wszyscy przedstawiciele UAKP, UKP PK i tylko dwóch hierarchów UKP PM. Dnia 6 I 2019 r. ekumeniczny patriarcha Konstantynopola Bartłomiej nadał Epifaniuszowi *tomos* – akt prawny, według którego KPU został uznany za kanoniczny i autokefaliczny. W tym samym czasie patriarcha konstantynopolski anulował decyzję z 1686 r., zgodnie z którą Kijów poddano zwierzchnictwu patriarchy moskiewskiego, odnawiając jurysdykcję Konstantynopola nad kościołem ukraińskim¹⁰.

W momencie przyjęcia w Konstantynopolu decyzji w tej sprawie, w Rosji zwołano posiedzenie Rady Bezpieczeństwa, aby omówić strategię działania w razie odejścia znacznej części wiernych z Ukrainy od UKP PM, który od samego początku wykorzystywano wyłącznie jako instrument dla propagowania rosyjskich założeń „ruskiego miru”. Z racji tego, że parafianie obdarzają zwierzchników Kościołów wysokim poziomem zaufania, są oni bardzo podatni na manipulacje, świadomie prowadzone przez kapłanów tej instytucji.

Rosja od samego początku wykorzystywała UKP PM do propagowania imperialistycznej narracji moskiewskiej oraz konieczności powrotu Ukrainy, Białorusi i Mołdawii do jej składu, w wyniku czego konflikty religijne stały się nieodłącznym elementem ukraińskiej rzeczywistości¹¹. W ukraińskich mediach nieustannie pojawiały się informacje o antyukraińskiej postawie zwierzchników tego Kościoła, którzy w trakcie wojny zajmowali się działalnością mającą na celu wsparcie wojska rosyjskiego: produkcją i handlem bronią oraz propagowaniem rosyjskiej narracji, że wojnę zaczął Zachód, a Rosja broni interesów Ukraińców. Zwierzchnik RKP Cyryl otwarcie wspiera wojnę z Ukrainą i błogosławi żołnierzy rosyjskich. Kiedy w 1976 r. Cyryla wyświęcano na kapłana RKP, wśród obecnych był Filaret, ówczesny metropolita kijowski. Powiedział wówczas, że Cyryl nie z bożego błogosławieństwa staje się kapłanem, ale ze względu na wolę władzy rosyjskiej

¹⁰ R. Romantsov, *Tomos dla Ukrainy – konsolidacja czy podział społeczeństwa?*, „Komentarze IEŚ”, 18 IV 2019, <https://ies.lublin.pl/komentarze/tomos-dla-ukrainy-konsolidacja-czy-podzial-spoleszenstwa/> (5 VI 2023).

¹¹ T. Szyszlak, *Ukraińskie formacje policyjne i służby specjalne wobec konfliktów religijnych na przełomie XX i XXI wieku*, „Colloquium” 2015, nr 3, s. 203.

i KGB. Do chwili obecnej Filaret jest uważany za jednego z największych wrogów RKP i UKP PM¹².

Od momentu rozpoczęcia aktywnej fazy wojny, która zaczęła się jeszcze w 2014 r., patriarcha UKP PM Onufry 20 VIII 2022 r. w Ławrze Kijowsko-Peczerskiej błogosławił jeńców rosyjskich, życzył im dużo zdrowia, długich lat życia i szybkiego powrotu do rodzin, poczęstowawszy ich czekoladkami: „W naszym kościele zawsze modliło się o pokój między naszymi narodami. Wyszło jak wyszło. Niech Bóg ześle naszym władcom odwagę, mądrość i rozum, żeby znaleźć słowa miłości i zatrzymać zło”. W ten sposób zwierzchnik UKP PM w żaden sposób nie odniósł się do faktu, że to właśnie Rosja zaatakowała Ukrainę, wojnę nazwał „złem”, które należy zatrzymać oraz nie zwracał się do jeńców, żeby prosili o wybaczenie za swój grzech, a życzył im Bożej opieki¹³.

W celu oficjalnego zerwania z RKP 29 III 2022 r. w Radzie Najwyższej Ukrainy zarejestrowano projekt ustawy o zakazie funkcjonowania RKP w Ukrainie jako bezpośredniego zagrożenia dla integralności terytorium Ukrainy. W celu uniknięcia krytyki za przynależność do patriarchy moskiewskiego, na soborze w Teofanii 27 V 2022 r. synod UKP MP ogłosił o zerwaniu relacji z tym patriarchatem. W przyjętym dokumencie zaznaczono, że w trakcie soboru uchwalono zmiany do statutu UKP PM, na podstawie których Kościół ten staje się samodzielny i niezależny. Mimo że od tego czasu dodatek „PM” oficjalnie nie jest używany w nazwie UKP, sporo religioznawców, dziennikarzy oraz kapłanów podkreśla, że owa zmiana była tylko formalna, a Kościół nadal pozostaje pod zwierzchnictwem Rosji. Synod UKP PM nie zwracał się z prośbą o autokefalię ani do patriarchatu moskiewskiego, ani do patriarchatu konstantynopolskiego. Nowy statut nadal nie jest opublikowany, a część kapłanów tego Kościoła wciąż wspomina w trakcie mszy imię patriarchy moskiewskiego – Cyryla¹⁴.

Ukraina jest państwem z największą liczbą parafii prawosławnych. Zgodnie ze statystyką Państwowej Komisji ds. Wyzwań Religijnych, na dzień 1 I 2011 r., parafii UKP PM było 11 952, a UKP PK – 4 371, co łącznie wynosiło 16 332. Liczba ta nie obejmowała kościołów greckokatolickich, w których przeprowadzano msze zgodnie z tradycją prawosławia, i UAKP. W tym czasie w Rosji liczba parafii prawosławnych wynosiła 14 616, a w Rumunii 15 517. Gdyby w Ukrainie znajdował się jedyny Kościół prawosławny, to byłby największą kościelną instytucją prawosławia na świecie¹⁵.

¹² T. Szyszlak, *Wpływ sekurytyzacji...*, s. 431.

¹³ Т. Матяш, *Онуфрій зустрівся з полоненими окупантами в Києво-Печерській лаврі* [22 VIII 2022], https://lb.ua/society/2022/08/22/526995_onufriy_zustrivsya_z_poloneniimi.html (5 VI 2023).

¹⁴ А. Яблучна, *op.cit.*

¹⁵ Ibidem.

Ze względu na największą liczbę parafii prawosławnych wśród państw postrazieckich Rosja za wszelką cenę dąży do utrzymania w Ukrainie swego wpływu poprzez funkcjonowanie UKP MP, co przyczyniło się to tego, że konflikty religijne stały się nieodłącznym elementem ukraińskiej rzeczywistości. Od momentu otrzymania *tomosu* liczba parafii UKP MP zaczęła się zmniejszać. W związku z antyukraińską polityką zwierzchników tego Kościoła od początku aktywnych działań wojennych na terenie Ukrainy coraz więcej tych parafii dołącza się do KPU, który zaoferował im uproszczoną procedurę członkostwa. Z tego względu liczba kościołów należących do UKP PM jest zmienna. Tylko od 14 III do 1 V 2023 r. 70 parafii przeszło do KPU. W kwietniu 2023 r. liczba kościołów UKP PM stanowiła ok. 8,5 tys.¹⁶. Obwody z największą liczbą tych kościołów od 2022 r. pozostają bez zmian. Jest to obwód doniecki, chmielnicki oraz winnicki. Najwięcej kościołów, które przeszły do KPU znajdowało się w obwodzie kijowskim, wołyńskim, winnickim oraz chmielnickim¹⁷.

Kapłan KPU Andrzej Szymanowycz zwrócił uwagę, że zwierzchnictwo UKP PM zdało sobie sprawę, że w celu zachowania liczby wiernych należy usunąć wszelkie odniesienia do patriarchatu moskiewskiego w statucie tego Kościoła.

Sobór w Teofanii 27 V 2022 r. był krokiem politycznym, który miał uspokoić publiczność i posłużyć jako logiczne zakończenie sporu o przynależność UKP PM do patriarchatu moskiewskiego. Wszystko się na tym zakończyło, a zwierzchnicy tego kościoła nadal prezentują interesy rosyjskie na terenie Ukrainy¹⁸.

Część wiernych UKP PM twierdzi, że nie chce przechodzić do KPU, ponieważ ich dziadkowie modlili się w tym kościele, a oni sami są nauczeni, żeby tam chodzić. Komentując takie zarzuty Szymanowycz, odpowiada, że przejście do KPU nie jest kwestią zmiany wiary, a tylko prawnego podporządkowania: z Moskwy na Kijów. Reszta pozostaje bez zmian: modlitwy, obrzędy kościelne¹⁹.

Przedstawiciel Religijno-Informacyjnej Służby Ukrainy Taras Antoszewski zaznaczył, że o wiele częściej przejścia parafii spod zwierzchnictwa UKP PM do KPU odbywają się we wsiach. Jeżeli w mieście komuś się nie podoba przynależność od kościoła, to może pójść do innego. Mieszkańcy wsi nie mają takiej możliwości, ponieważ we wsi zazwyczaj znajduje się tylko jeden kościół. Parafie

¹⁶ *Лише 63 церкви перейшли до ПЦУ від початку 2023 року* [10 IV 2023], <https://opendatabot.ua/analytics/russian-church-april-23> (6 VI 2023).

¹⁷ Т. Яворська, *Карта переходів громад з Московського патріархату станом на травень 2023 року* [12 V 2023], <https://espresso.tv/skilki-gromad-uzhe-pokinulo-moskovskiy-patriarhat-v-ukraini-karta-po-regionakh> (6 VI 2023).

¹⁸ *Перехід з УПЦ МП до ПЦУ: чому важливо це зробити та що це змінює* [26 IV 2023], <https://dzvin.media/news/perehid-z-upcz-mp-do-pczu-chomu-vazhlyvo-cze-zrobyty-ta-sho-cze-zminyuye/> (6 VI 2023).

¹⁹ *Ibidem*.

wiejskie są lepiej zorganizowane, ponieważ tam jest faktycznie wspólnota, która chodzi do tego samego kościoła. W wyniku czego głosowanie o przejście do KPU w takiej wspólnocie zazwyczaj przebiega bez konfliktów²⁰.

Taras Antoszewski zwrócił uwagę na zależność pomiędzy wydarzeniami na froncie a aktywnością odejść parafii od UKP MP. Od lutego 2022 r., kiedy Rosja masowo atakowała całą Ukrainę, rozpoczęła się aktywna fala przejścia od UKP PM do KPU. Wtedy w ciągu jednego dnia ponad 20 parafii mogło zmienić swoją przynależność. Kiedy w maju przeprowadzono sobór w Teofanii, na którym ze statutu UKP MP usunięto wzmianki o patriarchacie moskiewskim, który nigdy nie został opublikowany, fala przejść nieco zmalała. Jesienią 2022 r., w wyniku udowodnienia przez Służbę Bezpieczeństwa Ukrainy (SBU) wsparcia przez część kapłanów UKP PM strony rosyjskiej w wojnie, liczba przejść do KPU z powrotem nasiliła się. Zdaniem Antoszewskiego zwierzchnictwo UKP PM w celu zahamowania procesu odejścia parafii będzie robić wszystko co możliwe, żeby przekonać wiernych, że Kościół nie ma nic wspólnego z Rosją²¹.

Doktor filozofii i ekspert ds. religii Wiktor Jeleński scharakteryzował parafian UKP PM jako takich, których umysły są od wielu lat zatrutowane propagandą rosyjską. Od 2014 r. kapłani tego Kościoła oskarżali o wojnę wyłącznie oligarchów z Ukrainy, którzy w ten sposób powiększali swoje majątki. Zwracali się z żądaniami tylko do Gabinetu Ministrów Ukrainy, zaś nigdy do posłów w Moskwie. Obecnie twierdzą, że ich wierni również walczą na wschodzie z Rosjanami, co jest oczywiście zgodne z prawdą. Natomiast nie wspominają przy tym, że nie apelowali do nich o obronę ojczyzny. Tak biskup banczeński w trakcie mszy oświadczył, że ma miejsce wojna imperialistów amerykańskich i nie trzeba „naszych chłopców” wysyłać walczyć²².

Stronicy UKP PM w rozmowie o podporządkowaniu ich kościoła patriarchatowi moskiewskiemu, temu samemu państwu, które niszczy ukraińskie miasta i zabija cywili, posługują się stałymi argumentami, które słyszą od swoich kapłanów. Na samym początku odrzucają oni nazwę UKP PM, mianując siebie wyłącznie UKP, który nie ma żadnego powiązania z Rosją. Jako dowód podawany jest statut, z którego w maju 2022 r. zniknęły wzmianki o podporządkowaniu patriarchatowi moskiewskiemu. Warto zaznaczyć, że ten odnowiony statut nie został nigdzie opublikowany, a wojna z Rosją trwa od 2014 r.

Dnia 27 I 2023 r. eksperci z Komisji ds. religii stwierdzili obecność kościelno-kanonicznego powiązania między UKP (PM) a patriarchatem moskiewskim. Zgodnie z ich wnioskiem ze statutu UKP usunięto wszystkie wzmianki o pa-

²⁰ Т. Яворська, *op.cit.*

²¹ Ibidem.

²² В. Карп'як, „Просто заборонити УПЦ МП не можна, бо вона не є юридичною особою” – *релігієзнавець Віктор Єленський* [20 XI 2022], <http://www.nrcu.gov.ua/news.html?newsID=100142> (7 VI 2023).

triarchacie moskiewskim, jednak w statucie jest odniesienie do tego, iż UKP jest samodzielnym i niepodległym w swoich rządach kościołem wyłącznie na podstawie Gramoty Patriarchy Moskiewskiego i całej Rusi Aleksego II od 27 X 1990 r. Należy zaznaczyć, że w słownictwie kościelnym terminy „samodzielny i niepodległy” nie funkcjonują, natomiast istnieją zwroty „autokefaliczny” bądź „autonomiczny”. Taki kościół ma w formie pisemnej nadane prawo do autonomii w swoich rządach, które nazywa się *tomos*. Tego dokumentu UKP PM nie posiada. Kluczowym punktem Gramoty jest zapis, że UKP jest połączony przez RKP z jedynym, świętym i apostołskim kościołem. Oznacza to, że tylko podporządkowany patriarchatowi moskiewskiemu UKP posiada status „kanoniczny”. Zwierzchnik UKP PM wybierany jest przez episkopat ukraiński, jednak otrzymuje błogosławieństwo od patriarchy moskiewskiego i jest członkiem świętego synodu RKP. Komisja doszła do wniosku, iż UKP PM jest częścią RKP, która ma prawo wpływać na rządy swoich jednostek. Dodatkowo w statucie RKP UKP PM nadal jest jego integralną częścią. Częściowe pominięcie w trakcie mszy imienia patriarchy moskiewskiego (od maja 2022 r.) nie jest oznaką niezależności od RKP. Zgodnie z tradycją prawosławia i kanonami, wystarczy, że zwierzchnik kościoła będzie wspominać imię patriarchy. Patriarcha konstantynopolski traktuje kapłanów UKP PM jako kapłanów rosyjskich, którzy rezydują w Ukrainie. Na soborze w Teofanii UKP PM zerwał religijny związek z tymi kościołami (konstantynopolski, cypryjski, aleksandryjski, helladzki), które nawiązały relacje religijne i uznały KPU, który w 2019 r. otrzymał *tomos*. Oprócz RKP żaden kościół prawosławny tego nie zrobił. Ani jeden prawosławny kościół nie uznaje UKP PM za autonomiczną jednostkę religijną, i nie nawiązał z nim relacji religijnych. Komisja doszła do wniosku, iż kościół ten jest organizacją religijną, której centrum zarządzania znajduje się w Rosji, państwie, które od 2014 r. prowadzi wojnę z Ukrainą²³.

Komentując decyzje przyjęte na soborze w Teofanii, rosyjski patriarcha Cyryl powtórzył hasła propagandy rosyjskiej o tym, że istnieje siła, która pragnie skłócić ludzi prawosławnych. Podkreślił, że dobrze rozumie cierpienia parafian UKP PM: „My rozumiemy, że metropolita Onufry i episkopat muszą działać maksymalnie mądrze, żeby nie utrudniać życia swoim wiernym. Odnosimy się do wszystkiego ze zrozumieniem i modlimy się, aby żadne tymczasowe przeszkody nigdy nie zniszczyły jedności duchowej naszego narodu”, nazywając w ten sposób Ukraińców i Rosjan jednym narodem. Cyryl wspiera rządy Putina i oficjalnie popiera zaatakowanie Ukrainy przez Rosjan, mianując ich bohaterami, a ich uczynki – „wyczynami”. Jego przemówienie w tej sprawie miało miejsce kilka dni po podaniu do wiadomości publicznej informacji z okupowanej Buczy. Patriarcha

²³ О. Саган, Висновок релігієзнавчої експертизи Статуту про управління Української Православної Церкви на наявність церковно-канонічного зв'язку з Московським патріархатом [2 II 2023], <https://ukurier.gov.ua/uk/articles/visnovok-religiyevnavchoyi-ekspertizi-statutu-pro-/> (7 VI 2023).

moskiewski również zaznaczył, iż Zachód namawia Ukraińców do zabijania Rosjan, dlatego właśnie Zachód jest wrogiem Rosji i Boga, a w wyniku czego Rosjanie mają prawo do zastosowania siły wobec Ukraińców²⁴.

Ze względu na przynależność UKP PM do RKP w społeczeństwie ukraińskim od lat istnieje konflikt na tle religijnym. Stronnicy KPU zarzucają wiernym UKP PM zdradę interesów ojczyzny oraz udzielenie wsparcia dla wroga. Natomiast zwolennicy UKP PM odrzucają powyższe zarzuty, twierdząc, że nie zależą od polityki Moskwy i są niezależni w swoich rządach. Podkreślają, że ich kościół jest kanoniczny, jego tradycja pochodzi z Rusi Kijowskiej, a język prowadzenia mszy jest starosłowiański. Przy tym nikt z nich nie dodaje, że język jest faktycznie starosłowiański, tylko że w redakcji rosyjskiej. Natomiast w Rusi Kijowskiej posługiwano się językiem starosłowiańskim w redakcji ukraińskiej.

Ze względu na propagandę nienawiści wobec UKP PK, a później KPU, parafianie UKP PM nazywają osoby, które chodzą na msze do tego kościoła „odszczępieńcami” oraz „zabłąkanymi”, a sam kościół – niekanonicznym, nawet po uzyskaniu *tomosu* w 2019 r. Kwintesencją wrogości wobec wiernych KPU jest sytuacja w największej prawosławnej świątyni w Ukrainie Zachodniej – Ławrze Poczajowskiej, która znajduje się w obwodzie tarnopolskim. Zamawiając tam intencję mszalną o zdrowie bądź pokój, trzeba odpowiadać na pytanie, czy osoby te zostały ochrzczone w kościele kanonicznym (tzn. UKP PM), a nie w unickim i „odszczępieńczym” (chodzi o Ukraiński Kościół Grekokatolicki i KPU). W świątyni odmawia się intencji mszalnych wiernym z tych dwóch kościołów, doradza jedynie modlitwy o pokutę i nawrócenie na prawdziwą wiarę prawosławną. W kościele uspeńskim na terenie Ławry znajdowała się tuż obok kasy tabliczka z napisem, że darowizny na kościół i zapiski na intencje mszalne od osób „nieochrzczonych, odszczepieńców” nie są przyjmowane. Dopiero na początku 2023 r. owa tabliczka zniknęła. W sklepie przy kościele ponad 90% literatury jest w języku rosyjskim, mnisi również rozmawiają w tym języku. Podczas przeszukiwania w Ławrze SBU znalazła materiały, w których neguje się istnienie narodu ukraińskiego oraz języka ukraińskiego. Główny rektor Seminarium Poczajowskiego UKP PM Iow Szumski dostał za podżeganie do nienawiści religijnej karę grzywny w wysokości 8500 UAH²⁵.

Należy zaznaczyć, że w Ławrze Poczajowskiej od Unii Brzeskiej w 1596 r. wspólnie zarządzali zarówno prawosławni UKP PK, jak i grekokatolicy. W 1831 r.

²⁴ І. Семенова, *Історичний демарш чи „димова завіса”? Що означає раптове рішення УПЦ МП повністю відокремитися від РПЦ і як реагує на нього Москва* [30 V 2022], <https://nv.ua/ukr/ukraine/events/upc-mp-proti-rpc-ta-patriarha-kirila-shcho-vidbuvayetsya-v-cerkvi-novini-ukrajini-50246269.html> (7 VI 2023).

²⁵ Г. Терещук, *Українська чи проросійська: якою буде доля Почайівської лаври? Репортаж з Почаєва* [18 I 2023], <https://www.radiosvoboda.org/a/pochayiv-lavra-obshuky-zminy/32227335.html> (7 VI 2023).

po powstaniu szlachty polskiej przeciwko okupacji rosyjskiej, Ławrę przekazano kapłanom RKP, którzy pozabijali wszystkich mieszkających tam mnichów i uczynili ze świątyni ośrodek rusyfikacji całego regionu. Od momentu ogłoszenia niepodległości, zwierzchnik Ławry Jakow Panczuk wypowiadał się za przynależnością świątyni do UKP PK i próbował prowadzić msze w języku ukraińskim. Ze względu na protesty kapłanów i mnichów w Ławrze doszło do buntu, w wyniku którego Panczuk został wygnany ze świątyni. Stronnicy przynależności Ławry do UKP PM posługują się argumentami, że właśnie RKP i oni rozbudowali ten klasztor. Zgodnie z archiwami, ponad cztery wieki Ławra należała do metropolii kijowskiej patriarchatu konstantynopolskiego, ponad 100 lat do UKG, a ok. 20 lat znajdowała się w składzie Polskiego Kościoła Prawosławnego. Na podstawie decyzji rządu w 2003 r., kiedy premierem był Wiktor Janukowycz, Ławrę Poczajowską przekazano w bezpłatne korzystanie UKP PM²⁶.

Jedną z największych dyskusji społecznych w Ukrainie na temat UKP PM jest spór na temat przynależności Ławry Kijowsko-Peczerskiej do UKP PM. Pierwsze świątynie w jaskiniach na miejscu Ławry, w których modlili się święci Antoni i Teodozjusz, powstały w 1051 r. Osobą, która najwięcej wybudowała na tym terenie oraz postawiła mury obronne dookoła, był hetman Iwan Mazepa. W związku z tym, iż w trakcie wojny północnej połączył on swoje wojska ze szwedzkim królem Karolem XII, aby uwolnić Hetmańszczyznę (obejmującą większą część współczesnej Ukrainy) od cesarstwa rosyjskiego, RKP, który znajdował się pod mocnym wpływem władz, w 1709 r. nałożył na Mazepę anatemę. Od momentu, gdy w Ławrze osiedli moskiewscy kapłani, w jej murach zaczęto się modlić o wieczne potępienie dla Iwana Mazepy, osoby, która prawdopodobnie najwięcej przyczyniła się do jej rozbudowy. We wrześniu 2018 r. patriarcha konstantynopolski i synod patriarchalny oświadczyli, że nigdy nie uznawali tej anatemy, ponieważ została nałożona z motywów politycznych. Komentując rosyjską anatemę na ukraińskiego hetmana i mecenasa Iwana Mazepę, która brzmiała ponad 300 lat w ścianach Ławry Kijowsko-Peczerskiej, zastępca dyrektora Rezerwatu Narodowego „Ławra Kijowsko-Peczerska”, Maksym Ostapenko, stwierdził, że obecnie ma miejsce proces odnowienia sprawiedliwości historycznej:

W związku z tym, że nie została przedłużona umowa najmu Ławry dla odbycia praktyk religijnych UKP PM, który jest instrumentem polityki propagandowej Rosji, tutaj będą modlić się Ukraińcy, a obchodzenie pamięci wielkiego hetmana, który najbardziej przyczynił się do odbudowy Ławry, po 300 latach anatemy, jest wielkim wydarzeniem historycznym²⁷.

²⁶ Ibidem.

²⁷ С. Чорна, *Уперше в історії Києво-Печерської лаври молилися за гетьмана Мазепу* [12 VI 2023], <http://www.golos.com.ua/article/371494> (8 VI 2023).

Robocza grupa, która działała na podstawie postanowienia Gabinetu Ministrów z 23 XII 2022 r., wykazała liczne naruszenia umowy korzystania z majątku państwowego, w wyniku czego minister Kultury oraz Polityki Informacyjnej Ukrainy wspólnie z dyrektorem Rezerwatu Narodowego „Ławra Kijowsko-Peczerska” podjęli decyzję o zerwaniu umowy z 19 VII 2013 r. o darmowym korzystaniu przez UKP PM z zabytków kultury i architektury, które są własnością państwa. Tym samym członkowie UKP PM musieli opuścić wszystkie pomieszczenia Ławry do 29 III 2023 r. Zwierzchnik Ławry Paweł Łebid, znany bardziej jako Mercedes, ze względu na posługiwanie się autem tej marki, które dostał rzekomo w prezencie, jest obecnie aresztowany ze względu na podżeganie do nienawiści narodowej, usprawiedliwianie agresji rosyjskiej w Ukrainie, negowanie istnienia niepodległego państwa ukraińskiego i nazwanie wojny ukraińsko-rosyjskiej „wewnętrzny konflikt Ukraińców”. Od 30 III do 5 VI 2023 r. na terenie Ławry pracowała specjalna komisja, która miała opisać 79 obiektów znajdujących się na terenie rezerwatu i przygotować odpowiednie akty przekazania tych obiektów na rzecz państwa. O wszystkich przeszkodach ze strony zarówno wiernych UKP PM, jak ich kapłanów i mnichów, poinformowano Ministerstwo Kultury. W związku z tym, że UKP PM nie podpisał aktu oraz nie opuścił obiektów Ławry w trzydniowym terminie, sprawa została skierowana do sądu. Minister podsumował sytuację wokół Ławry następująco: „To jest historyczna decyzja i bardzo trudna robota, jednak Ławra powinna być ukraińska, i ona wraca do państwa”²⁸.

Zwierzchnik KPU Epifaniusz stwierdził, iż zarówno Ławra Kijowsko-Peczerska, jak i Ławra Poczajowska, które jeszcze znajdują się pod rządami Patriarchatu Moskiewskiego, dołączają do jedynego KPU:

My już mamy wyznany Kościół Prawosławny Ukrainy, który otrzymał *tomos* od patriarchy konstantynopolskiego. Z badań socjologicznych wynika, że tylko 4% społeczeństwa wspiera Rosyjski Kościół Prawosławny. Proces przejścia do KPU jest nieodwracalny. Należy jeszcze chwilę wytrzymać²⁹.

W obliczu braku sukcesów na froncie, Kreml zaczął aktywnie wykorzystywać jeszcze jeden instrument nacisku na społeczeństwo ukraińskie, który od 1991 r. był źródłem propagandy rosyjskiej – UKP PM. W ten sposób strona rosyjska próbowała uzasadnić celowość specjalnej wojennej operacji jako świętej wojny przeciwko odszczepieńcom prawosławia w Ukrainie i na Zachodzie. Wykorzystanie

²⁸ I. Гордійчук, *Комісія Мінкульту завершила роботу в Києво-Печерській лаврі: результати* [6 VI 2023], <https://glavcom.ua/country/society/komisija-minkultu-zavershila-robotu-v-kijevo-pecherskij-lavri-rezultati-932458.html> (8 VI 2023).

²⁹ Т. Матяш, „Потрібно трішки потерпіти”: Епіфаній упевнений, що Києво-Печерська та Почаївська лаври перейдуть до ПЦУ [5 VII 2023], https://lb.ua/society/2023/07/05/563745_potribno_trishki_poterpiti.html (6 VII 2023).

kościół w najtrudniejszym dla państwa okresie jest jedną z radzieckich metod zarządzania. W 1941 r., kiedy Niemcy zbliżali się do Moskwy, Stalin zaprzestał prześladowania kościoła, które trwało od lat 30. XX w., i pozwolił na częściową legalizację w zamian za postawę patriotyczną wierzących. Po zakończeniu wojny Stalin wrócił do antyreligijnej polityki i częściowa legalizacja błyskawicznie została zmieniona na nowe represje.

Obecnie propaganda Rosji również ma na celu połączenie wszystkich wiernych prawosławnych w walce przeciwko Ukraińcom – zdrajcom, którzy odeszli od prawdziwej wiary, tzn. RKP, a więc i od Boga. Od początku wojny nastąpił proces legitymizacji religijnej zbrodni wojennych. Kapłani RKP niejednokrotnie błogosławili żołnierzy rosyjskich, którzy jechali na wojnę do Ukrainy, kropili wodą święconą broń, żeby trafiała do celu, cytując przy tym fragmenty Ewangelii o miłości do przyjaciół, oraz mówili o obronie wartości chrześcijańskich, czym w ich opinii obecnie się zajmują rosyjscy żołnierze w Ukrainie. Koncepcja świętej Rusi, opracowana przez Cyryla, która została włączona do państwowej imperialistycznej ideologii „ruskiego miru”, posłużyła do usprawiedliwienia agresji wobec Ukrainy i miała na celu sakralizację wojny. Poparcie tej teorii wśród Rosjan nie powinno budzić większych wątpliwości. Niezrozumiałym jednak jest funkcjonowanie UKP PM w Ukrainie, którego zadanie polegało na podżeganiu do nienawiści narodowej oraz asymilacji Ukraińców na terenach okupowanych. Stało się tak prawdopodobnie dlatego, że państwo ukraińskie przez wiele lat zamykało oczy na to, że ta wspólnota religijna stawała się fundamentem dla ideologii „ruskiego miru” w Ukrainie. Pozycję UKP PM w niektórych regionach nawet faworyzowano, czuli się państwem w państwie. Przez długi czas nie zwracano uwagi na słownictwo, którym posługiwano się w tych kościołach, co stworzyło pewny system bezkarności. Obecnie, wśród wielu zarówno kapłanów tego kościoła, jak i samych wiernych, nie ma świadomości tego, że zostali przewodcami ideologii „ruskiego miru” w Ukrainie. Problem ze świadomością tych osób stanowi poważne zagrożenie dla bezpieczeństwa narodowego.

Od początku aktywnej fazy wojny, w związku z licznymi zebranymi przez SBU dowodami wsparcia Rosji i negocjowania wojny ukraińsko-rosyjskiej przez zwierzchników UKP PM, zaczął się proces aktywnego przejścia wiernych UKP PM do KPU. Pragnąc zatrzymać ten proces UKP PM przeprowadził sobór w maju 2022 r., wykreślając ze statutu wszystkie wzmianki o przynależności do patriarchatu moskiewskiego, bez żadnych innych działań w kierunku faktycznego odłączenia. Obecnie kapłani oraz wierni UKP PM zaczynają utożsamiać się z męczennikami za prawdziwą wiarę w Boga, podkreślając, że są ofiarami prześladowań ze strony odszczepieńców (KPU) i banderowców, a pomoc bratniego narodu rosyjskiego może ich ocalić.

Coraz więcej Ukraińców opowiada się za tym, aby państwo zareagowało w sprawie funkcjonowania UKP PM. Jeżeli w grudniu 2022 r. liczba takich osób

wynosiła 78%, to w czerwcu 2023 r. – 85%. Poza tym zwiększyła się liczba osób, które uważają, że działalność tego Kościoła powinna być zakazana: z 54% do 66%. Spadła liczba osób, którzy są przeciwni całkowitemu zakazowi działalności kościoła, a są za kontrolą ze strony państwa: z 24% do 19%³⁰.

Komentując problem funkcjonowania UKP PM, zwierzchnik KPU Epifaniusz oświadczył: „Proces się rozpoczął”. Jeżeli w obliczu licznych przykładów zdrad wśród członków UKP PM, chociażby na terenie Ławry Kijowsko-Pieczerskiej, ze strony władz w Kijowie nie zostanie podjęta decyzja w sprawie zakazu działalności UKP PM jako organizacji politycznej, centrum dowodzenia które znajduje się w Rosji, proces odejścia od tego Kościoła będzie oddolny. Agresja rosyjska, czyli „przyjaźń po rosyjsku”, jest bardzo drogim, ale najlepszym antidotum na „historijkę” o bratnich narodach.

W obliczu powyższych statystyk coraz więcej Ukraińców rozumie, jakie zagrożenie stanowi religia w rękach kapłanów UKP PM. Kwestia zdrajców wśród tych kapłanów powinna stać się nie tylko przedmiotem dyskusji ukraińskiej opinii publicznej, ale osoby te powinny ponieść odpowiedzialność karną, zgodnie z prawem. Zwiększenie świadomości narodowej wśród wiernych UKP PM przyczynia się do drastycznego zmniejszenia liczby stronników tego Kościoła. Jeżeli UKP PM nie zostanie zdelegalizowany, to po zakończeniu krwawej wojny z Rosją przyczyni się nie tylko do osłabienia bezpieczeństwa narodowego, ale nadal będzie stanowił źródło podziału dychotomicznego wśród Ukraińców.

Abstract

Kateryna Białobrzeska

Moscow Patriarchate in Ukraine – the fifth column of Russia or the source of the Slavic faith?

Due to the largest number of Orthodox parishes in Ukraine compared to the post-Soviet countries, Russia strives to maintain its influence there by all means through the functioning of the UOC MP, and religious conflicts have become an inseparable element of Ukrainian reality. There is a long-term conflict between the faithful of the Ukrainian Orthodox Church of the Moscow Patriarchate and the supporters of the Ukrainian Orthodox Church of the Kiev Patriarchate. Due to the propaganda of hatred against the UOC PK, and later KPU, parishioners of

³⁰ О. Білоус, *Лише повна заборона: ставлення українців до московської церкви значно погіршилося* [14 VI 2023], <https://www.rbc.ua/rus/news/lishе-povna-zaborona-stavlennya-ukrayintsiv-1686811992.html> (7 VII 2023).

the UOC PM name people who attend masses in KPU dissenters and „strays”, and the church itself – non-canonical, even after obtaining the tomos in 2019. On the other hand, supporters of the Orthodox Church of Ukraine nominate the Orthodox Church of the Moscow Patriarchate as an instrument of Russia’s propaganda policy. The Russo-Ukrainian war reopened discussions about the status of the UOC PM in Ukraine.

Keywords: Ukrainian Orthodox Church – Moscow Patriarchate, Orthodox Church of Ukraine, Patriarch of Constantinople, Russian propaganda, Kyiv Pechersk Lavra, Pochaiv Lavra.

References

- Bilous, O., *Lyshe povna zaborona: stavlennya ukrainciv do moskovskoji cerkvy znachno pohirshylosya* [14 VI 2023], <https://www.rbc.ua/rus/news/lishe-povna-zaborona-stavlennya-ukrayintsiv-1686811992.html>.
- Chorna, I., *Upershe v istorii Kyievo-Pecherskoji lavry molylysya za hetmana Maze-pu* [12 VI 2023], <http://www.golos.com.ua/article/371494>.
- Horbak, B., *Rusofilstwo czy moskalofilstwo lub moskwofilstwo. Przyczynek do dyskusji nad nieścisłościami terminologicznymi*, [in:] *Prace Komisji Wschodnioeuropejskiej*, t. IX, eds. A. Podraza, A.A. Zięba, H. Duć-Fajfer, Kraków 2004.
- Hordijchuk, I., *Komisiya Minkultu zavershyla robotu v Kyievo-Pecherskij lavri: rezultaty* [6 VI 2023], <https://glavcom.ua/country/society/komisija-minkultu-zavershila-robotu-v-kijevo-pecherskij-lavri-rezultati-932458.html>.
- Karpyak, W., „*Prosto zaboronyty UPC MP ne mozhna, bo vona ne ye yurydychnoyu osoboyu*” – *religiyeznavets Wiktor Yelenskyj* [20 XI 2022], <http://www.nrcu.gov.ua/news.html?newsID=100142>.
- Lyshe 63 cerkvy perejshly do PCU vid pochatku 2023 roku* [10 IV 2023], <https://opendatabot.ua/analytics/russian-church-april-23>.
- Matyash, T., *Onufrii zustrivsyia z polonenymy okupantamy w Kyievo-Pecherskij lavri* [22 VIII 2022], https://lb.ua/society/2022/08/22/526995_onufriy_zustrivsyia_z_polonenymi.html.
- Matyash, T., „*Potribno trishky poterpity*”: *Yepifanij upevnennyj, shcho Kyievo-Pecherska ta Pochaivska lavry perejdut do PCU* [5 VII 2023], https://lb.ua/society/2023/07/05/563745_potribno_trishki_poterpiti.html.
- Perehid z UPC MP do PCU: chomu vazhlyvo ce zrobyty ta shcho ce zminyuye* [26 IV 2023], <https://dzvin.media/news/perehid-z-upcz-mp-do-pczu-chomu-vazhlyvo-cze-zrobyty-ta-shho-cze-zminyuye/>.

- Romantsov, R., *Tomos dla Ukrainy – konsolidacja czy podział społeczeństwa?*, „Komentarze IEŚ”, 18 IV 2019, <https://ies.lublin.pl/komentarze/tomos-dla-ukrainy-konsolidacja-czy-podzial-spoleczenstwa/>.
- Sahan, O., *Vysnovok religiyevnavchoi ekspertyzy Statutu pro upravlinnya Ukrainskoi Pravoslavnoi Cerkvy na nayavnist cerkovno-kanonichnoho zvyazku z Moskovskym patriarhatom* [2 II 2023], <https://ukurier.gov.ua/uk/articles/visnovok-religiyev-navchoyi-ekspertizi-statutu-pro-/>.
- Semenova, I., *Istorychnyj demarsh chy „dymova zavisia”? Shcho oznachaye raptove rishennia UPC MP povnistyu vidokremytsya vid RPC i yak reaguye na noho Moskva* [30 V 2022], <https://nv.ua/ukr/ukraine/events/upc-mp-proti-rpc-ta-patriarha-kirila-shcho-vidbuvayetsya-v-cerkvi-novini-ukrajini-50246269.html>.
- Solodko, P., *Istoria i suchasnist ukrainskoho pravoslavia. Statystyka* [23 VII 2013], <https://www.istpravda.com.ua/articles/2013/07/25/131816/>.
- Szyszlak, T., *Ukraińskie formacje policyjne i służby specjalne wobec konfliktów religijnych na przełomie XX i XXI wieku*, „Colloquium” 2015, nr 3.
- Szyszlak, T., *Wpływ sekurytyzacji Ukraińskiego Kościoła Prawosławnego w jedności z Patriarchatem Moskiewskim na zmiany w ustawodawstwie wyznaniowym Ukrainy po 2013 r.*, „Studia z Prawa Wyznaniowego” 2021, t. 24.
- Tereshchuk, H., *Ukrainska chy prorosijska: yakoyu bude dolya Pochajivskoji lavry? Reportazh z Pochayeva* [18 I 2023], <https://www.radiosvoboda.org/a/pochayiv-lavra-obshuky-zminy/32227335.html>.
- Yabluchna, A., *Shcho warto znaty pro tak zvanu UPC MP* [6 VI 2022], <https://ukrainer.net/upts-mp/>.
- Yavorska, T., *Karta perehodiv hromad z Moskovskoho patriarhatu stanom na traven 2023 roku* [12 V 2023], <https://espresso.tv/skilki-gromad-uzhe-pokinul-o-moskovskiy-patriarkhat-v-ukraini-karta-po-regionakh>.

Kateryna Białobrzeska – dr politologii. ORCID: 0009-0004-5478-2199

Tomasz Szyszlak

Subetnosy zagrożeniem dla superetnosu. Modele poskramiania mniejszości regionalnych w Federacji Rosyjskiej

Abstrakt

Celem artykułu jest poszerzenie wiedzy na temat mniejszości regionalnych w Federacji Rosyjskiej. Przedmiot zainteresowania stanowi charakterystyka Kozaków, Pomorców i Syberyjczyków jako potencjalnego zagrożenia dla bezpieczeństwa państwa. W pracy zostaną omówione modele poskramiania tychże mniejszości, pod którym to pojęciem rozumieć należy *zmuszenie do posłuszeństwa*, taki rodzaj aktywnej polityki etnicznej, w wyniku której poczucie odrębności ograniczone zostaje do wymiaru kulturowego, z pominięciem aspektu społeczno-politycznego. Wyodrębniono modele poskramiania poprzez podziały, poskramiania poprzez sekurytyzację oraz poskramiania poprzez zachwianie tożsamości.

Słowa kluczowe: Kozacy, Pomorcy, Syberyjczycy, mniejszości regionalne, bezpieczeństwo, Rosja

Wstęp

Federacja Rosyjska jest państwem zajmującym powierzchnię 17,1 mln km², co stanowi 11,46% powierzchni lądowej Ziemi, obejmującym aktualnie dziewięć stref czasowych. Według danych ostatniego spisu powszechnego kraj zamieszkuje 147,2 mln osób, z czego 105,6 mln osób deklarujących narodowość rosyjską. Rosjanie zamieszkują całe terytorium państwa, stąd też abstrakcją byłoby ich uznanie za monolit. Z pomocą w tym zakresie przychodzi siatka pojęciowa zaproponowana przez radzieckich i rosyjskich naukowców – w dużej części odmienna od nomenklatury znanej z naszego kręgu cywilizacyjnego – do której należą terminy „superetnos” i „subetnos”.

Nasz północny sąsiad należy do państw, w których istnieje pojęcie narodu konstytucyjnego, czyli kategoria narodu politycznego/obywatelskiego. Rosyjska ustawa zasadnicza z grudnia 1993 r. wprowadziła w preambule oraz w głównym tekście dokumentu termin „lud wielonarodowy”, który jest suwerenem. Rozwinięcie tegoż terminu odnajdziemy m.in. w zatwierdzonej w grudniu 2012 r. przez prezydenta Władimira Putina Strategii polityki narodowościowej Federacji Rosyjskiej do 2025 r. w p. 11:

Państwo rosyjskie powstało jako wspólnota narodów, której kręgosłupem w ujęciu historycznym był naród rosyjski. Dzięki jednoczącej roli narodu rosyjskiego, wielowiekowej współpracy międzykulturowej i międzyetnicznej, na historycznym terytorium państwa rosyjskiego ukształtowała się wyjątkowa w swej różnorodności wspólnota kulturowa i duchowa szeregu narodów. Współczesne państwo rosyjskie łączy wspólny kod kulturowy (cywilizacyjny), oparty na zachowaniu i rozwoju rosyjskiej kultury i języka oraz dziedzictwa historycznego i kulturowego wszystkich narodów Rosji, który charakteryzuje się szczególnym pragnieniem prawdy i sprawiedliwości, szacunkiem dla oryginalnych tradycji narodów zamieszkujących Rosję oraz zdolnością do integracji ich najlepszych osiągnięć we wspólną rosyjską kulturę¹.

Pomimo że wśród zadań polityki narodowościowej Federacji Rosyjskiej znalazło się *stwarzanie obywatelom warunków do wolnego określenia swojej przynależności narodowej* (p. 21b zdanie drugie), to jednak wydzwięk całego dokumentu jest taki, że nie ma przyzwolenia na tworzenie nowych i redefiniowanie starych wspólnot etnicznych, gdyż celem Strategii jest *zachowanie etnokulturowej oryginalności narodów żyjących w państwie* (p. 2)². Wszelkie tego rodzaju próby mogą zostać zakwalifikowane jako przejawy ekstremizmu i zagrożenie dla bezpieczeństwa narodowego³.

Celem niniejszego artykułu jest przedstawienie modeli poskramiania żyjących w Rosji mniejszości regionalnych. Zdecydowano się na zastosowanie jednej z jakościowych metod badawczych, a mianowicie studium przypadku trzech grup, które – według powszechnej opinii – są uważane za część narodu rosyjskiego jako wspólnoty etnicznej: Kozaków, Pomorców i Syberyjczyków. W sposób adekwatny skonstruowano strukturę pracy. Postawiono hipotezę badawczą, zgodnie z którą bez względu na charakter i rozmiar wspólnot regionalnych władze państwowe

¹ Стратегия государственной национальной политики Российской Федерации на период до 2025 года (утверждена Указом Президента РФ № 1666), 19 XII 2012, <https://www.garant.ru/products/ipo/prime/doc/70184810/> (6 III 2023).

² Ibidem.

³ Zob. także: Стратегия национальной безопасности Российской Федерации (утверждена Указом Президента РФ № 400), 2 VII 2021, <http://www.kremlin.ru/acts/bank/47046> (6 III 2023).

uważają je za potencjalne niebezpieczeństwo i podejmują działania w celu ich poskromienia. Poskromienie jest rozumiane jako *zmuszenie do posłuszeństwa*, taki rodzaj aktywnej polityki etnicznej, w wyniku której poczucie odrębności ograniczone zostaje do wymiaru kulturowego, z pominięciem aspektu społeczno-politycznego.

Pojęcia „superetnos”, „subetnos”, „mniejszość regionalna”

Pojęcie „superetnos” wprowadził Lew Gumilow, piewca idei eurazjatyizmu. Jego teoria etnogenezy, charakteryzująca proces rozwoju etnosów, przedstawia określone wspólnoty etniczne jako jednostki przechodzące przez identyczne stadia rozwoju w podobnym czasie. Największe spośród analizowanych struktur Gumilow nazwał superetnosami, a wśród nich wyróżnił romano-germański, eurazjatycki i muzułmański. Superetnosy podzielił na etnosy (np. w ramach eurazjatyckiego – wielkoruski czy ukraiński), a te z kolei na subetnosy – najmniejsze „całości” etniczne, różniące się pomiędzy sobą stereotypem zachowań, językiem czy religią. Superetnosy występują na obszarach o podobnych cechach geograficznych i klimatycznych, zbliżonej roślinności, ukształtowaniu terenu, co ma wpływ na ich charakter⁴. Każdy tworzy własne tradycje i wartości, a tylko w nielicznych wypadkach można mówić o zapożyczeniu pewnych idei, lecz przede wszystkim pomiędzy bliskimi sobie etnosami w ramach superetnosów. Również własne tradycje wytworzył powstały z „przyjaźni lasu, czyli de facto słowiańsko-ugrofińskiej Rusi, ze stepem” superetnos eurazjatycki (rosyjski), który dzieli się na etnosy: białoruski, małorosyjsko-kozacki, karelski, huculski, tatarski, żyriański, mordwiński i czeremiski⁵.

Z kolei termin „subetnos” rozpropagował etnograf Julian Bromlej, twórca hierarchii wspólnot etnicznych. Hierarchia ta ma cztery poziomy, a grupa etniczna może występować w kolejności jako: 1) podstawowa wspólnota etniczna; 2) jednostka mikroetniczna; 3) subetnos; 4) wspólnota makroetniczna. Subetnosem jest taka wspólnota etniczna, w której cechy etniczne wyrażone są z mniejszą intensywnością, aniżeli w podstawowej wspólnotce etnicznej, czyli w grupie etnicznej sensu largo. Pochodzenie takich wspólnot jest zróżnicowane, a mogą nimi być zarówno byłe etnosy, tracące charakter podstawowych wspólnot etnicznych, podając za przykład Kozaków Dońskich, jak również grupy rasowe, jak choćby Murzyni w Stanach Zjednoczonych, czy też społeczności żyjące na pograniczach – Tyrolczycy czy Mazurzy.

⁴ I. Massaka, *Eurazjatyzm. Z dziejów rosyjskiego misjonizmu*, Wrocław 2001, s. 158.

⁵ K. Blecharczyk, *Cywilizacja rosyjska w perspektywie eurazjatyckiej*, „Forum Socjologiczne” 2014, nr 5, s. 143.

Jakaś grupa ludzi stanowi przeto wspólnotę subetniczną dzięki najroźnorodniejszym czynnikom determinującym jej odrębność: pochodzenie, kultura, gospodarka, struktura administracyjna, miejsce zamieszkania bądź rasa. Jak się wydaje, taka wspólnota nie rozwinie się w homogenicznym, prostym etnosie, lecz prawdopodobnie w narodzie, i to będącym w stanie się wewnętrznie różnicować, nie tracąc przy tym tożsamości⁶.

Według Bromleja każdy człowiek ma swoje miejsce w strukturze etnicznej, w której może być jednocześnie częścią podstawowej wspólnoty etnicznej (Rosjanin), subetnosu (Kozak Doński) i wspólnoty makroetnicznej (Słowianin).

Ostatni z terminów wprowadzanych w niniejszym podrozdziale – „mniejszość regionalna”, nie ma pochodzenia rosyjskiego, a zachodnioeuropejskie. Z jednej strony możemy go potraktować przez analogię z treścią Europejskiej karty języków regionalnych lub mniejszościowych, której Federacja Rosyjska jest stroną. Tam „języki regionalne lub mniejszościowe” zostały scharakteryzowane jako języki, które są *tradycyjnie używane na określonym terytorium państwa przez obywateli tego państwa tworzących grupę mniejszą liczebnie od pozostałej części ludności tego państwa*, a także różnią się od oficjalnego języka państwa, przy czym nie są ani jego dialektami, ani językami migrantów (art. 1a)⁷. Zatem mniejszość regionalną – zgodnie z kryterium językowym – można określić jako grupę mniejszą liczebnie od pozostałej ludności tego państwa, której cechą charakterystyczną jest posługiwanie się językiem odmiennym od oficjalnego języka w państwie, nie będąca jednocześnie mniejszością etniczną (narodową). Jej członkowie są częścią jakiejś grupy etnicznej, najczęściej narodu tytularnego w danym państwie. Mniejszość regionalna musi w sposób zwarty zamieszkiwać określony obszar, gdzie przynajmniej lokalnie może stanowić większość mieszkańców, a więc nie może być społecznością diasporalną. To co odróżnia mniejszość regionalną od grupy etnograficznej to większa świadomość odrębności, instytucjonalizacja oraz artykułowanie kwestii społeczno-politycznych.

⁶ G. Pełczyński, *Z problematyki klasyfikacji etnicznej w etnografii radzieckiej*, „Studia Socjologiczne” 1992, nr 3-4, s. 119-120.

⁷ Europejska karta języków regionalnych lub mniejszościowych, sporządzona w Strasburgu dnia 5 listopada 1992 r., Dz.U. 2009, nr 137, poz. 1121.

Tabela 1. Subetnosy/mniejszości regionalne w Federacji Rosyjskiej według wyników spisów powszechnych z lat 2002-2021

Subetnos / Mniejszość regionalna	Jednostka administracyjna		Spis powszechny		
			2002	2010	2021
Kozacy	Ogółem		140 028	67 573	50 490
	w tym:	Krasnodarski, kraj	17 542	5261	3212
		Rostowski, obwód	87 492	29 682	21 304
		Wołgogradzki, obwód	20 648	18 452	14 472
Pomorcy	Ogółem		6571	3113	2232
	w tym:	Archangielski, obwód	6295	2015	1318

Źródło: opracowanie własne na podstawie: *Всероссийская перепись населения 2002 года. Национальный состав населения по регионам России*, http://www.demoscope.ru/weekly/ssp/rus_nac_02.php (6 III 2023); *Итоги Всероссийской переписи населения 2010 года в отношении демографических и социально-экономических характеристик отдельных национальностей. Национальный состав населения по субъектам Российской Федерации*, https://www.gks.ru/free_doc/new_site/perepis2010/croc/Documents/Materials/pril2_dok2.xlsx (6 III 2023); *Итоги Всероссийской переписи населения 2020 года. Том 5. Национальный состав и владение языками*, https://rosstat.gov.ru/storage/mediabank/Tom5_tab1_VPN-2020.xlsx (6 III 2023).

Ze względu na autorytaryzm panujący we współczesnej Rosji nasza wiedza na temat mniejszości regionalnych w tym państwie jest ograniczona. Literatura naukowa niewiele na ten temat wspomina. Ponadto, biorąc pod uwagę kluczowy z punktu widzenia niniejszej pracy problem mniejszości jako zagrożenia dla bezpieczeństwa narodowego, przedmiotem analizy są najbardziej znane spośród nich.

Kozacy. Poskromienie poprzez podziały

Szczególne miejsce wśród rosyjskich subetnosów przynależą Kozakom, zwłaszcza dońskim, kubańskim i terskim. Te trzy ostatnie grupy można nazwać mniejszościami regionalnymi, zaś wszystkich Kozaków – subetnosem. Według niektórych opinii, podobnie jak w przypadku Ukraińców, Kozacy mogli dać początek odrębnemu etnosowi, ale proces ten został zahamowany przez komunizm. Eseista i krytyk literacki Kyrył Ankuudinow na łamach „Ruskiego Żurnała” rekapitułuje, że *Kozacy to naród z przerwana etnogenezą, który przestał być narodem i stał się strukturą społeczną w ramach narodu rosyjskiego*⁸. Przyglądając się ich XX-wiecznej historii można zauważyć mniej lub bardziej trwałe próby podkre-

⁸ К. Анкудинов, А. Карасёв, *Казакки: народ или социальная структура*, „Русский Журнал”, 20 X 2011.

ślania kozackiej odrębności: w okresie po rewolucji październikowej w latach 1918-1920 funkcjonowała niepodległa Republika Dońska, w czasach Wielkiej Wojny Ojczyźnianej Kozacy wiązali nadzieje na niezależność z hitlerowskimi Niemcami⁹, zaś na przełomie lat 80. i 90. XX w. w ramach tzw. parady suwerenności utworzono republiki kozackie w południowej części Rosji, których władze żądały uznania za pełnoprawne podmioty federacji¹⁰. W pierwszych latach po upadku ZSRR, wychodząc naprzeciw prośbom przedstawicieli ruchów na rzecz odrodzenia kozactwa, na Kozaków rozciągnięto przepisy o rehabilitacji narodów represjonowanych przez reżim komunistyczny, definiując ich jako „historycznie ukształtowaną wspólnotę kulturowo-etniczną”¹¹. Niemniej już kilka lat później w oficjalnym dyskursie – prawdopodobnie w obawie przed ewentualnym separatyzmem i zamachem na integralność narodu rosyjskiego – zaczęto odrzucać tezę o odrębności etnicznej Kozaków. Zaczęły pojawiać się paramilitarne organizacje kozackie ściśle powiązane z Kremlm, wypełniając lukę w niewydolnym systemie bezpieczeństwa narodowego Federacji Rosyjskiej. Liczbę ich członków ocenia się na kilkaset tysięcy¹².

Według danych zebranych w czasie ostatniego spisu powszechnego w Rosji mieszkało 50,5 tys. osób określających się w sensie etnicznym jako „Kozacy”, autorytatywnie zaliczonych przez służby statystyczne do kategorii „Rosjanie”. Spośród nich 21,3 tys. zamieszkiwało obwód rostowski, 14,5 tys. obwód wołgogradzki, 3,2 tys. Kraj Krasnodarski, 1,2 tys. Moskwę, 1,1 tys. Kraj Stawropolski i 1 tys. obwód moskiewski. Warto zauważyć, że do kategorii „Kozacy” zaliczono Kozaków zaporoskich, raczej powszechnie kojarzonych z ukraińskością, zaś Kozaków deklarujących posługiwanie się językiem ukraińskim zakwalifikowano jako Ukraińców.

Na przełomie lat 80. i 90. XX w. ukazało się szereg dokumentów organizacji kozackich, w których wspomina się o Kozakach jako o odrębnym narodzie. Przykładowo w opublikowanej 30 XI 1990 r. przez Związek Kozaków w Krasnodarze Deklaracji kozactwa Rosji zapisano, że *naszym głównym celem jest duchowe, kulturowe i gospodarcze odrodzenie niezależnego narodu, którego korzenie, ściśle splecione z losami Słowian i niektórych ludów północnego Kaukazu, sięgają czasów sta-*

⁹ Por. A. Szymanowicz, *Kozackie formacje w służbie III Rzeszy*, „Wschodnioznawstwo” 2018.

¹⁰ Pojęcie „parada suwerenności” („парад суверенитетов”) odnosi się do całej serii deklaracji suwerenności, ogłaszanych przez poszczególne republiki związkowe, podmioty w ich ramach, nowe twory wcześniej nie istniejące (np. Nadniestrzańska Mołdawska Socjalistyczna Republika Radziecka), które na przełomie lat 80. i 90. XX w. zaczęły podkreślać prymat miejscowego prawa ustrojowego (konstytucji) nad konstytucją związkową i/lub republikańską.

¹¹ Указ Президента Российской Федерации № 632 О мерах по реализации закона Российской Федерации „О реабилитации репрессированных народов” в отношении казачества, 15 VI 1992, <http://www.kremlin.ru/acts/bank/1520> (6 III 2023).

¹² T. Szyszlak, *Korporacja subetnosem inspirowana. Kozacy rejestrowi w systemie bezpieczeństwa narodowego Federacji Rosyjskiej*, „Wschodnioznawstwo” 2022, s. 318-319.

rożytnych¹³. Dla etnicznego wymiaru ruchu kozackiego kluczowe znaczenie miało wydanie przez prezydenta Borysa Jelcyna 15 VI 1992 r. dekretu O środkach w celu wykonania ustawy Federacji Rosyjskiej „O rehabilitacji ludów represjonowanych” w stosunku do Kozaków, w którym postanowiono *potępić partyjno-państwową politykę represji, samowoli i bezprawia wobec Kozaków i jej poszczególnych przedstawicieli w celu ich* [Kozaków – przyp. TS] *odbudowy jako historycznie ugruntowanej kulturowej i etnicznej wspólnoty ludzi*¹⁴. Miesiąc później, 16 VII 1992 r. Rada Najwyższa Federacji Rosyjskiej na podstawie deklaracji Rady Najwyższej ZSRR i norm prawa międzynarodowego przyjęła postanowienie nr 3321-1 O rehabilitacji Kozaków, które uznało wszelkie akty prawne reżimu komunistycznego wymierzone w Kozaków za bezprawne w zakresie, w jakim dotyczą stosowania wobec nich środków represyjnych (art. 1)¹⁵.

Począwszy od połowy lat 90. XX w. funkcjonuje Państwowy Rejestr Stowarzyszeń Kozackich w Federacji Rosyjskiej, których członkowie zobowiązali się wziąć na siebie służbę państwową, w tym m.in. pełniąc służbę w Siłach Zbrojnych Federacji Rosyjskiej, Gwardii Narodowej, przy ochronie granicy państwowej, podejmując działania na rzecz zapobiegania i likwidacji sytuacji nadzwyczajnych, likwidacji skutków klęsk żywiołowych, obrony cywilnej i terytorialnej, na rzecz ochrony środowiska, ochrony porządku publicznego i pożarowego¹⁶. Jako pierwsze do Rejestru weszło w 1996 r. Wołżańskie Wojskowe Stowarzyszenie Kozackie z siedzibą w Samarze. Obecnie Rejestr liczy jedno ogólnorosyjskie i jedenaście regionalnych wojskowych stowarzyszeń kozackich. Stowarzyszenia regionalne wchodzi w skład Ogólnorosyjskiego Wojskowego Stowarzyszenia Kozackiego, a same stanowią organizacje nadrzędne w stosunku do stowarzyszeń chutorowych bądź stanicznych, miejskich i rejonowych. Istnieje również Wojskowe Stowarzyszenie Kozackie „Czarnomorskie Wojsko Kozackie”, najmłodsza z organizacji regionalnych, powstała w 2018 r. w wyniku zjednoczenia okręgowych stowarzyszeń kozackich z Krymu i Sewastopola, które według bieżących informacji nie znajduje się w Rejestrze, ale jest członkiem Ogólnorosyjskiego Wojskowego Stowarzyszenia Kozackiego¹⁷. Również atamana Czarnomorskiego Wojska Kozackiego – podobnie jak w przypadku stowarzyszeń regionalnych – wyznaczył

¹³ Декларация казачества России [Краснодар], 30 XI 1990, http://old.nasledie.ru/oborg/2_18/0119/01.htm (6 III 2023).

¹⁴ Указ Президента Российской Федерации № 632...

¹⁵ Постановление № 3321-1 О реабилитации казачества, 16 VII 1992, http://www.businesspravo.ru/Docum/DocumShow_DocumID_41127.html (6 III 2023).

¹⁶ T. Szyszlak, *op.cit.*, s. 325-326.

¹⁷ Черноморцы получили Свидетельство о государственной регистрации войска, 22 III 2021, <https://vsko.ru/chernomorczy-poluchili-svidetelstvo-o-gosudarstvennoj-registracziiv-vojska/> (6 III 2023); Черноморское войско, вперед!, b.d.w., <https://vko-chkv.ru/o-vojske/> черноморское-войско-вперед! (6 III 2023); И. Саудабаев, Казаки Севастополя и Крыма официально объединились в Черноморское казачье войско, 20 I 2020, <https://stv92.ru/no>

prezydent federalny, co miało miejsce w marcu 2021 r.¹⁸. Autonomiczny charakter w stosunku do stowarzyszeń regionalnych posiadają stowarzyszenia okręgowe: Niezależny Północno-Zachodni Okręg Kozacki z siedzibą w Sankt Petersburgu i Okręgowe Stowarzyszenie Kozackie „Bałtycki Niezależny Okręg Kozacki – Bałtycki Związek Kozacki” z siedzibą w Królewcu.

Wśród pozostałych organizacji kozackich możemy wskazać takie, których działalność również koncentruje się na problematyce paramilitarnej, wykorzystywane w bieżącej polityce Kremla, ale i takie, które podkreślają aspekty społeczno-kulturowe, w tym etnicznej odrębności Kozaków. Działają one w oparciu o przepisy dotyczące również innych organizacji pozarządowych. Tym samym pozbawione są parasola ochronnego i finansowania ze strony administracji państwowej. W kwietniu 1995 r. Duma Państwowa przyjęła ustawę O organizacjach społecznych, która przewidywała znaną z realiów radzieckich i poradzieckich procedurę przerejestrowania dotychczas funkcjonujących stowarzyszeń w terminie do połowy 1999 r.¹⁹. W ten sposób spośród wszystkich organizacji kozackich dokonano selekcji i wyeliminowano te, z którymi były lub ewentualnie mogły być problemy.

Takiego zdania jest choćby przewodniczący Ogólnokozackiego Centrum Społecznego Aleksandr Dzikowickij, według którego Rejestr powstał tylko po to, aby rozbić Kozaków, zaś Kozakami mogą nazywać się tylko ci, którzy mają kozackich przodków. Kozaków rejestrowych nazywa „opricznikami”, zajmującymi się rekonstrukcją, noszeniem munduru, za co otrzymują określone preferencje. Dzikowickij twierdzi, że wiele spośród osób wywodzących się z rodzin kozackich, przyłącza się do zarejestrowanych stowarzyszeń, którymi się szybko rozczarowują: *W końcu jest to polityka „dziel i rządź” – przeciwstawianie Kozaków reszcie społeczeństwa. Ale zwykli ludzie nie wiedzą, czym różni się „Kozak” od „tzw. Kozaka” i wszystkich wrzucają do jednego wora*²⁰. A to również krytyka władzy, której nie stosują członkowie wojskowych stowarzyszeń kozackich.

Największym stowarzyszeniem kozackim, które nie zostało wpisane do Państwowego Rejestru Stowarzyszeń Kozackich w Federacji Rosyjskiej, jest Związek Kozaków Rosji. Związek powstał pod koniec czerwca 1990 r., podczas obrad pierwszego Wielkiego Kręgu Kozackiego, który przybrał charakter zjazdu

vosti/gorodskie-novosti/kazaki-sevastopolya-i-kryma-ofitsialno-obedinilis-v-chernomorsko-e-kazache-voysko/ (6 III 2023).

¹⁸ Указ Президента Российской Федерации № 130 Об атамане войскового казачьего общества „Черноморское казачье войско”, 5 III 2021, <http://www.kremlin.ru/acts/bank/46489> (6 III 2023).

¹⁹ Федеральный закон № 82-ФЗ Об общественных объединениях, 19 V 1995, <http://www.kremlin.ru/acts/bank/7877> (6 III 2023).

²⁰ М. Крутов, *Опричники Путина. Кто войдет в казачьи подразделения Росгвардии*, 12 VII 2021, <https://www.svoboda.org/a/oprichniki-putina-kto-vojdet-v-kazachji-podrazdeleniya-rosgvardii/31354522.html> (6 III 2023).

założycielskiego ruchu kozackiego z terenu całego ZSRR. Do kluczowych zadań Związku należą nie tylko działania na rzecz odrodzenia politycznej, historyczno-kulturowej, duchowej i ekonomicznej tożsamości kozactwa, ale i te o charakterze propaństwowym. Związek jest największą organizacją nadrzędną, w stosunku do szeregowych stowarzyszeń kozackich, do której należy nie tylko kilkadziesiąt stowarzyszeń lokalnych z Federacji Rosyjskiej, ale i z zagranicy, np. Związek Kozaków Siedmiorzeczca w Kirgistanie, Południowo-Wschodni Związek Kozaków Siedmiorzeczca w Kazachstanie czy Czarnomorskie Wojsko Kozackie z Nadnadrzeża²¹.

Według Darii Ławrynow, zwolennicy nurtu etnicznego ruchu kozackiego uaktywniają się przede wszystkim w okresie poprzedzającym spisy powszechne. Dekadę temu, w ramach oddolnej inicjatywy „Kozacy-naród” (Козаки-народ) grupa Kozaków zbierała w Internecie podpisy pod listem do prezydentów, najpierw Dmitrija Miedwediewa, a następnie Władimira Putina, z petycją o uznanie Kozaków za narodowość. Warto nadmienić przy tej okazji, iż wspomniana grupa uważa spis powszechny z 2010 r. za sfałszowany. Jak można się dowiedzieć ze stron internetowych inicjatywy, zarówno głowa państwa, jak i jego administracja, właściwie nie odnieśli się do ich żądań, stwierdzając jedynie, iż prawa rdzennych Kozaków są możliwe do zrealizowania w ramach działalności istniejących organizacji kozackich²².

Tabela 2. Wybrane stowarzyszenia kozackie w Federacji Rosyjskiej

Stowarzyszenia	
rejestrowe	nierejestrowe
Irkuckie Wojskowe Stowarzyszenie Kozackie (1998)	Kozackie Centrum Informacyjno-Analityczne (2019)
Jenisejskie Wojskowe Stowarzyszenie Kozackie (1997)	Ogólnokozackie Centrum Społeczne (2017)
Kubańskie Wojskowe Stowarzyszenie Kozackie (1998)	Ogólnorosyjska Organizacja Społeczna „Federacja Kozaków Rosji” (2001)
Ogólnorosyjskie Wojskowe Stowarzyszenie Kozackie (2018)	Ogólnorosyjska Organizacja Społeczna na rzecz Rozwoju Kozactwa „Związek Kozaków-Żołnierzy Rosji i Zagranicy” (2014)
Orenburskie Wojskowe Stowarzyszenie Kozackie (1998)	Ogólnorosyjska Organizacja Społeczna „Związek Kozaków Rosji” (1990)

²¹ А.Ю. Соклаков, *Союз казаков России в деле сохранения исторических, культурных и духовных традиций российского казачества*, „Наука. Общество. Оборона” 2014, № 1.

²² D. Ławrynow, *Kozacy – naród, etnos, stan społeczny? Problem tożsamości Kozaków z terytorium Federacji Rosyjskiej (XX–XXI wiek)*, [w:] *Być w mniejszości, być mniejszością*, red. T. Kaczmarek, J. Rażny, Łódź 2019, s. 239-256.

Stowarzyszenia	
rejestrowe	nierejestrowe
Syberyjskie Wojskowe Stowarzyszenie Kozackie (1997)	Ruch Odrodzonych Stanic (2018)
Terskie Wojskowe Stowarzyszenie Kozackie (1997)	Stowarzyszenie Kozaków-Nacjonalistów (1996)
Usuryjskie Wojskowe Stowarzyszenie Kozackie (1997)	Wolny Ruch Kozacki (2009)
Wojskowe Stowarzyszenie Kozackie „Centralne Wojsko Kozackie” (2007)	Związek Organizacji Społecznych „Związek Wojsk Kozackich Rosji i Zagranicy” (1991-2010)
Wojskowe Stowarzyszenie Kozackie „Wszechwielkie Wojsko Dońskie” (1997)	
Wołżańskie Wojskowe Stowarzyszenie Kozackie (1996)	
Zabajkalskie Wojskowe Stowarzyszenie Kozackie (1997)	

Źródło: opracowanie własne.

Interesująca inicjatywa miała mieć miejsce w 2019 r. Wówczas dwaj Kozacy, Aleksandr Kadanin i Wasyl Sacharow próbowali zorganizować „Narodowy Marsz Kozacki na Moskwę”, pod hasłami „realizacji i ochrony praw represjonowanej kozackiej ludności tubylczej do rehabilitacji politycznej, terytorialnej i kulturowej, naprawy szkód w samorządzie terytorialnym, zgodnie z kozackimi tradycjami historycznymi i ustawodawstwem federalnym”. Żądano również likwidacji wojskowych stowarzyszeń kozackich, obniżenia wieku emerytalnego i uwolnienia więźniów politycznych. Jak nie trudno się domyśleć władze zakazały marszu, a ich inicjatorów aresztowano pod zarzutem organizacji zgromadzenia bez wcześniejszego zgłoszenia²³.

Pomocy. Poskromienie poprzez sekurytyzację

Według danych zebranych w czasie ostatniego spisu powszechnego, w Rosji mieszka 2,2 tys. osób określających się w sensie etnicznym jako „Pomocy”, autorytatywnie zaliczonych przez służby statystyczne do kategorii „Rosjanie”. Spośród nich 1,3 tys. zamieszkuje obwód archangielski, co istotne – z punktu widzenia

²³ В Краснодаре задержали организатора „Казачьего национального марша на Москву” и видеоблогера, 18 VI 2019, <https://ovd.info/express-news/2019/06/18/v-krasnodare-zaderzhali-organizatora-kazachego-nacionalnogo-marsha-na> (6 III 2023); Казачий марш не прошёл, 8 VIII 2019, <https://ngkub.ru/politika/kazachij-marsh-ne-proshel> (6 III 2023).

krytyków pomorskości – większość w metropolii archangielsko-siewierodwińskiej. W żadnym z pozostałych podmiotów Federacji Rosyjskiej ich liczba nie przekroczyła tysiąca osób, a wielkość powyżej 100 osób osiągając jedynie w Sankt Petersburgu (129) i obwodzie murmańskim (106).

O pewnej odrębności Pomorców jako mniejszości regionalnej świadczy fakt życia przez stulecia w izolacji na wybrzeżach Morza Białego, braku doświadczeń jarzma tatarskiego, wchodzenia w pokojowe, a nawet rodzinne relacje z ludnością ugrofińską i samojedzką. Ważnym elementem tożsamości jest dla Pomorców wyznanie – większość z nich to staroobrzędowcy, którzy należą do funkcjonującego także w naszym kraju Pomorskiego Kościoła Staroobrzędowego. Do rangi symbolu ważnego dla Pomorców urosł Klasztor Sołowiecki oraz postać wywodzącego się z regionu Michaiła Łomonosowa.

Wielkie nadzieje na emancypację Pomorcy pokładali w możliwości zaliczenia ich do kategorii „małych ludów tubylczych Federacji Rosyjskiej”. Odwołanie do tego terminu znalazło się w art. 69 rosyjskiej ustawy zasadniczej z 1993 r.: *Federacja Rosyjska gwarantuje prawa niewielkich liczebnie narodowości tubylczych, zgodnie z powszechnie uznanymi zasadami i normami prawa międzynarodowego oraz zawartymi przez Federację Rosyjską umowami międzynarodowymi*. W art. 1 ustawy o gwarancjach praw małych ludów tubylczych z 1999 r. kategorię tę zdefiniowano jako żyjące na terytoriach tradycyjnego osadnictwa swoich przodków, zachowujące swój tradycyjny sposób życia, gospodarowania i rzemiosła, liczące nie więcej niż 50 tys. osób w granicach Federacji Rosyjskiej, a także uważające się za odrębne wspólnoty etniczne²⁴. Wykonując zobowiązania wynikające z powyższej ustawy federalnej, w 2000 r. rosyjski rząd ustanowił Rejestr małych ludów tubylczych Federacji Rosyjskiej, w skład którego wchodzi obecnie 40 ludów z Północy, Syberii i Dalekiego Wschodu oraz 7 z innych rosyjskich regionów²⁵. Według danych spisu powszechnego z 2021 r. było ich łącznie blisko ćwierć miliona, z czego najwięcej było Nieńców (49,6 tys.), Abazynów (41,8 tys.) i Ewenków (39,2 tys.).

Wbrew pozorom kategoria „małych ludów tubylczych Federacji Rosyjskiej” nie obejmuje wyłącznie grup etnicznych odrębnych od Rosjan. W tym kontekście ciekawym przypadkiem są Kamczadałowie, powszechnie uważani za rosyjską grupę etnograficzną, powstałi w wyniku kontaktów rosyjskich osadników z rdzenną ludnością Dalekiego Wschodu, głównie Itelmenami. Współcześnie w liczbie 2596 zamieszkują Kraj Kamczacki i obwód magadański.

²⁴ Федеральный закон N 82-ФЗ О гарантиях прав коренных малочисленных народов Российской Федерации, 30 IV 1999, http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_22928/ (6 III 2023).

²⁵ Единый перечень коренных малочисленных народов Российской Федерации (утв. постановлением Правительства РФ N 255), 24 III 2000 (с изменениями и дополнениями от: 13 X 2008, 18 V 2010, 17 VI 2010, 2 IX 2010, 26 XII 2011, 25 VIII 2015, 18 XII 2021), https://base.garant.ru/181870/#block_1000 (6 III 2023).

Aby znaleźć się w Rejestrze w stosunku do danej społeczności musi zostać wydana ekspertyza i wobec Pomorców taka pozytywna ekspertyza – na zlecenie Ministerstwa Rozwoju Regionalnego – została przygotowana przez prof. Jurija Szabajewa z Instytutu Języka, Literatury i Historii Komi Rosyjskiej Akademii Nauk, z akceptacją prof. Walerija Tiszkowa – dyrektora Instytutu Etnologii i Antropologii Rosyjskiej Akademii Nauk. W dokumencie datowanym na 2011 r. można było przeczytać:

Uważamy, że w niedalekiej przyszłości niezwykle potrzebne jest rozstrzygnięcie kwestii nadania Pomorcom, stanowiącym specyficzną grupę etnograficzną Rosjan, statusu małego ludu tubylczego. Podjęcie tej decyzji podyktowane jest kilkoma istotnymi okolicznościami:

1. Pomorcy są kulturową i „statystyczną rzeczywistością”, gdyż etnonim „Pomorze” jest odnotowywany podczas spisów ludności i badań etnograficzno-socjologicznych. Tożsamość pomorska (w różnych wariantach) jest dość stabilna, a znaczna część ludności, określająca się jako Pomorcy, zajmuje się tradycyjnymi rodzajami działalności gospodarczej (rybołówstwo i myślistwo).
2. Władze regionalne i organizacje publiczne wielokrotnie zwracały się z apelem o nadanie Pomorcom statusu ludności tubylczej Północy, apele te powinny być wspierane, gdyż selektywne stosowanie statusu, czyli wykorzystywanie go wyłącznie do udzielania preferencji mniejszościom kulturowym, byłoby sprzeczne z konstytucyjną normą głoszącą równość wszystkich obywateli Federacji Rosyjskiej.
3. Niektórzy liderzy organizacji etnicznych ludności tubylczych Północy próbują przeciwstawić Rosjan niedominującym grupom etnicznym, a ukształtowana dzisiaj hierarchia grup etnicznych dostarcza im dodatkowych argumentów za tworzeniem dystansu kulturowego między Rosjanami a innymi grupami etnicznymi w regionie arktycznym i subarktycznym. Dlatego nadanie Pomorcom pożądanego statusu stworzy pewną równowagę interesów i ograniczy wzrost radykalnych nastrojów wśród upolitycznionych liderów mniejszości.
4. Nadanie Pomorcom specjalnego statusu i przyznanie im pewnych preferencji w korzystaniu z zasobów biologicznych zatrzyma degradację wsi/osiedli pomorskich nad brzegami Morza Białego i Barentsa, zatrzyma proces wyludniania się terytorium, które ma status strefy przygranicznej, co oznacza, że takie działanie w pewien sposób wzmocni jego bezpieczeństwo i zademonstruje rosyjską obecność w regionie.
5. Zaostrzenie rywalizacji w rejonie Arktyki oraz spory o przynależność wód Arktyki i prawa do korzystania z ich potencjalnych zasobów wymagają aktywnego włączenia argumentacji historycznej w dyskurs polityczno-prawny. Pomorcy, którzy od wielu stuleci zajmują się rybołówstwem w basenie arktycznym, uzyskawszy status ludu tubylczego, będą dodatkowym argumentem, który powinien przekonać organizacje międzynarodowe do preferowania miejsca Rosji w stosunku do innych pretendentów do spornych obszarów morskich²⁶.

²⁶ *Поморский вопрос: приложения, документы, проекты*, „Арктика и Север” 2012, № 7.

Za nadaniem Pomorcom statusu małego ludu tubylczego lobbowały władze lokalne, stowarzyszenia, uczelnie wyższe, ale na skutek procesu ich sekurytyzacji emancypacja tejże mniejszości regionalnej uległa zawieszeniu. W naukach o bezpieczeństwie sekurytyzacją nazywamy intersubiektywny proces włączania bądź wyłączania niektórych zagadnień do/ze sfery bezpieczeństwa. Jak zauważa Elżbieta Szyszlak,

mniejszości mają stwarzać ryzyko dla przetrwania państwa, narodu dominującego, religii „narodowej”, języka, wartości itd. (...) Proces sekurytyzacji mniejszości może mieć miejsce zarówno na poziomie dyskursu publicznego, jak i w przyjmowaniu konkretnych rozwiązań i podejmowaniu działań, zarówno na gruncie ogólnokrajowym, jak i lokalnym²⁷.

W rosyjskim dyskursie kwestię Pomorców jako zagrożenie dla żywotnych interesów naszego północnego sąsiada datuje się od 2000 r., kiedy taka grupa etniczna pojawiła się w wynikach spisu powszechnego, a wraz z tym faktem jej członkowie zaczęli dążyć do uregulowania statusu tejże społeczności. Proces narodotwórczy zaczęto nazywać „archangielską intrygą”. Podkreślano przede wszystkim, że jest to przykład inżynierii etnicznej, opartej na falsyfikacji i manipulacji faktami historycznymi, zwracano uwagę na geopolityczny wymiar pomorskości oraz to, że na ewentualnym nadaniu Pomorcom statusu małego ludu tubylczego zyskają przede wszystkim Norwegowie, krytykowano organizowane wspólnie z Norwegami zjazdy Pomorców, stąd epitet „piątej kolumny”, ukazywano antyrosyjski charakter ruchu, dążenie do rozpatrywania Pomorców jako części świata ugrofińskiego i osłabienia żywiołu rosyjskiego²⁸.

W tym ostatnim kontekście wspomnieć należy o sprawie Iwana Mojsiejewa, który obok Anatolija Jefremowa – pierwszego gubernatora obwodu archangielskiego i Władimira Bułatowa – rektora Państwowego Uniwersytetu Pomorskiego, należał do awangardy najzagorzalszych propagatorów oparcia tożsamości regionalnej na pomorskości. Dzięki nim w miejskiej przestrzeni Archangielska pojawiły się instytucje kultury, hotele, restauracje czy sklepy, których nazwy nawiązują do pomorskości. W strukturach uniwersytetu powstał Pomorski Instytut Małych Ludów Tubylczych Północy, mający stanowić centrum badań nad pomorskością. Po kilku dekadach powrócono do organizacji znanego od XVI w. Jarmarku Świętej Małgorzaty²⁹. Władze regionu współfinansowały obchody Pomorskiego

²⁷ E. Szyszlak, *Sekurytyzacja problematyki mniejszości narodowych i etnicznych w Europie Środkowo-Wschodniej*, [w:] *Polityka etniczna. Teorie – koncepcje – wyzwania*, red. H. Chałupczak, R. Zenderowski, E. Pogorzała, T. Browarek, Lublin 2015, s. 106.

²⁸ Пор. Д. Семушин, *Поморье и поморы: структура одного исторического мифа*, „Арктика и Север” 2012, № 7.

²⁹ Н.В. Вехов, *Старинные ярмарки Архангельской губернии*, „Московский журнал” 2004, № 11, s. 43-49.

Nowego Roku – 14 IX, co w części mediów zostało nazwane wspieraniem *neopogańskich świąt pseudoetnicznej sekty*³⁰. Zaczęto wspominać również o koncepcjach zjednoczenia obwodów archangielskiego, murmańskiego, Nienieckiego Okręgu Autonomicznego oraz Republiki Komi w jeden nowy podmiot Federacji Rosyjskiej pod nazwą Kraj Pomorski, czy nawet autonomicznej Republiki Pomorskiej, choć akurat ta wizja znana jest od przełomu lat 80. i 90. XX w. Główną rolę w tym procesie odgrywała istniejąca w latach 2004-2018 Narodowo-Kulturalna Autonomia Pomorców Obwodu Archangielskiego³¹.

Na początku 2012 r. Mojsiejew skierował list otwarty do premiera Władimira Putina, w którym zwracał uwagę, że Pomorcom faktycznie zakazano zajmowania się tradycyjnym rybołówstwem, a to dlatego, że nie znajdują się we wspomnianym wcześniej Rejestrze. Brakiem Pomorców w Rejestrze tłumaczył również nakaz zamknięcia dwóch pomorskich wspólnot terytorialno-sąsiedzkich, który został wydany przez władze sądownicze w 2011 r.³²

W 2012 r. Federalna Służba Bezpieczeństwa (dalej: FSB) zakończyła działania dochodzeniowo-śledcze wobec Mojsiejewa, w wyniku których postawiono mu zarzuty z art. 275 i 282 kodeksu karnego. W pierwszym przypadku chodzi o zdradę państwa (zagrożenie karą pozbawienia wolności do lat 20), mając na uwadze ścisłe kontakty Mojsiejewa z Norwegami, w drugim – nawoływanie do nienawiści etnicznej. Według materiałów sprawy karnej, w nocy 1 IV 2012 r. dwóch pracowników Państwowego Uniwersytetu Pomorskiego – Iwan Mojsiejew i drugi, którego nazwisko nie zostało podane do publicznej wiadomości, będący przeciwnikiem „pomorskości”, na forum internetowym wymieniało się opiniami na temat artykułu miejscowego dziennikarza Anatolija Bednowa „Pomorze w świecie eurazjatyckim”, w którym omówiono idee regionalizmu. Adwersarz Mojsiejewa, krytykując Bednowa, zwrócił się do wszystkich Pomorców: *Pomorcy! Uspokójcie się! Nas jest 1,2 mln w obwodzie archangielskim, was – tylko 2 tys. Autor artykułu i jego przyjaciele mają urojenia wielkościowe. (...) Nie pozwolimy przywódcom Pomorców na oderwanie regionu od cywilizacji rosyjskiej. Kilka godzin później pod tym postem pojawiła się zwięzła odpowiedź: Co zamierzasz z nami zrobić? Was jest milion bydła, nas – dwa tysiące ludzi.* Właśnie tę krótką frazę, która zgodnie z wynikami śledztwa została wysłana z komputera Mojsiejewa, redaktor serwisu „Echo Północy” przekazał FSB z podejrzeniem podżegania do nienawiści wobec Rosjan. Ponadto na polecenie FSB ekspert z zakresu językoznawstwa przeprowa-

³⁰ Дмитрий Семушин: Архангельская администрация финансировала псевдоэтнический праздник неоязыческой секты, 17 IX 2013, <https://regnum.ru/article/1708410> (6 III 2023).

³¹ Архангельская Региональная Общественная Организация Национально-Культурная Автономия Поморов Архангельской Области, 2 III 2022, <https://companies.rbc.ru/id/1042902600366-arhangel'skaya-regional'naya-obschestvennaya-organizatsiya-natsionalno-kulturnaya-avtonomiya-pomorov-arhangel'skoj-oblasti/> (6 III 2023).

³² *Неединая Россия. Доклады по этнополитике*, ред. М. Ремизов, Москва 2015, s. 438.

dził analizę i stwierdził, że słowo „bydło” należy rozumieć jako Rosjanie. Wezwany do złożenia wyjaśnień przez FSB adwersarz Mojsiejewa również zaznaczył, że stwierdzenie dotyczące bydła obraziło go jako Rosjanina. Ujawnili się także inni poszkodowani. Wywiązała się internetowa dyskusja, obfitująca w inne, bardziej obraźliwe stwierdzenia, ale nie stały się one przedmiotem operacji dochodzeniowo-śledczej.

Ostatecznie Mojsiejewowi nie udało się udowodnić winy z art. 275 kodeksu karnego, natomiast z art. 282 w marcu 2013 r. sąd skazał aktywistę na grzywnę 100 tys. RUB. Na początku 2022 r. Europejski Trybunał Praw Człowieka uznał, że wyrok wydany na Mojsiejewa był niezgodny z prawem, a także nakazał wypłatę mu 7,5 tys. EUR tytułem zadośćuczynienia za straty moralne i 1,3 tys. EUR tytułem zwrotu niesłusznie zapłaconej grzywny³³.

Syberyjczycy.

Poskromienie poprzez zachwianie tożsamości

Cechami odróżniającymi Syberyjczyków od dwóch scharakteryzowanych powyżej mniejszości regionalnych jest z jednej strony brak wyraźnego aspektu etnicznego ruchu, z drugiej strony ogromne terytorium, które uznają oni za swoją ojczyznę. To co łączy Syberyjczyków z Kozakami to tradycje niepodległościowe z okresu wojny domowej związanej z rewolucją październikową, a także istnienie dość silnej emigracji politycznej, mniej więcej do połowy ubiegłego stulecia. Genezy kształtowania się tożsamości regionalnej można doszukiwać się już w początkowym okresie podboju ziem syberyjskich przez Rosję. Ze względu na obszar, trudne warunki klimatyczne, władza państwowa nigdy nie była tu tak silna jak w europejskiej części imperium carów. Kluczowymi dla tożsamości syberyjskiej czynnikami stały się liberalniejszy status chłopów, silniejsza pozycja Kozaków, aniżeli w innych regionach kraju, brak dziedzicznej szlachty, wobec czego w pewnym stopniu pozycję elity uzyskiwali miejscowi kupcy, a także wielowiekowy status kolonii karnej, do której zsyłano również i Polaków, pierwszymi zaś byli konfederaci barscy³⁴.

Publikowane wyniki rosyjskich spisów powszechnych nie dostarczają danych liczbowych dotyczących osób, które w rubryce „narodowość” zadeklarowały, że utożsamiają się w mniejszym lub większym stopniu z Syberyjczykami. W związku

³³ T. Nilsen, *European court rules Russia violated Arkhangelsk activist's rights*, 3 III 2022, <https://thebarentsobserver.com/en/democracy-and-media/2022/03/european-court-rules-russia-violated-arkhangelsk-activists-rights> (6 III 2023).

³⁴ Por. W. Bączkowski, *Syberia czeka na swojego Waszyngtona*, [w:] idem, *Frontem do historii: pisma prometejskie*, Warszawa 2022; D. Góra, *Regionalizm i separatyzm syberyjski*, [w:] *Ruchy separatystyczne*, red. M. Marczewska-Rytko, M. Pomarański, Lublin 2019.

z czym, głównie w prasie lokalnej, pojawiały się spekulacje, że takich osób jest od 100 tys. do 4 mln³⁵. Podczas ostatniego spisu powszechnego w 2021 r. takie odpowiedzi padły w 55 z 85 podmiotów Federacji Rosyjskiej. W tym kontekście warto dodać, że w 29 podmiotach Federacji Rosyjskiej znaleźli się respondenci uważający się za Jakutian, a więc członków grupy etnograficznej czy subetnicznej, powstałej w XVIII w. w dorzeczu Leny w wyniku mieszania się pierwszych rosyjskich osadników z Jakutami. Co ciekawe, deklaracje narodowości syberyjskiej i jakutiańskiej padły nie tylko na obszarze Syberii, ale choćby na okupowanych Krymie czy w Sewastopolu³⁶.

Według bliskiego Kremlowi Aleksandra Dugina, na Syberii zachowała się najbardziej oryginalna kultura eurazjatycka, z kolei Moskwa dawno utraciła swoją wyjątkowość. To właśnie Syberia stanowi najpoważniejszą konkurencję dla cywilizacji oceanicznej, antyrosyjskiej³⁷. Pogląd ten podziela Kreml. Nie ma więc mowy, aby władze rosyjskie zgodziły się na tworzenie tożsamości, która potencjalnie mogłaby zagrozić integralności narodu rosyjskiego.

Idea regionalizmu syberyjskiego odrodziła się na przełomie lat 80. i 90. XX w. Już w czerwcu 1990 r. powstała Syberyjska Partia Narodowa. Rok później w Tomsku powstała Partia Niezależności Syberii, która oprócz niepodległości domagała się od Moskwy odszkodowania za lata kolonialnego wyzysku. W związku z brakiem poparcia społecznego ugrupowanie uległo samorozwiązaniu. Również w 1991 r. w Permie wydrukowano nakład franka uralskiego – waluty postulowanej Republiki Uralskiej, a więc państwa na pograniczu Europy i Azji, które nigdy formalnie nie powstało. W marcu 1992 r. miał miejsce Zjazd Deputowanych Ludowych Syberii, na którym padły propozycje utworzenia Republiki Syberyjskiej w składzie państwa rosyjskiego, a nawet niepodległości nowego podmiotu. Zaczęły powstawać nowe organizacje społeczne, kulturowe i polityczne, m.in. Armia Wyzwolenia Syberii (1998)³⁸, Partia Syberyjska (1997), Porozumienie Syberyjskie (1993), Wolność Syberii (2006), które na sztandarach niosły idee autonomii syberyjskiej z szerokimi uprawnieniami administracyjnymi, ustawodawczymi, a przede wszystkim podatkowymi, strukturalizowania języka syberyjskiego na bazie miejscowych dialektów rosyjskich, propagowania literatury w języku syberyjskim, jak również pozostawiania większej części dochodów związanych z działalnością wydobywcą surowców w regionie³⁹.

³⁵ Д. Терентьев, *Москва еще спит. Экономические мотивы пришли на смену национальным*, „Аргументы недели” 2012, № 36 (328), s. 4.

³⁶ *Итоги Всероссийской переписи населения 2020 года...*

³⁷ K. Blecharczyk, *op.cit.*, s. 146.

³⁸ Pod naciskiem FSB ugrupowanie zostało przekształcone w Regionalną Alternatywę Syberii.

³⁹ А.В. Сушко, *Исторические идеи и политические практики сибирского сепаратизма*, „Вестник Томского государственного университета” 2018, № 426, s. 197-203.

Wewnątrz ruchu syberyjskiego daje się zauważyć istotne różnice w interpretacji zagadnień tożsamości. W zachodnich regionach (Omsk, Tiumeń) postawiono na dogłębne studiowanie lokalnej historii. W Omsku często odbywają się festiwale kulturowe. Tomsk i Irkuck były miejscami akcji politycznych i marszów pod separatystycznymi biało-zielonymi flagami. W Nowosybirsku sławą obrosła działalność artystyczna Artema Łoskutowa i jego instalacje, na czele z groteskową flagą „Stanów Zjednoczonych Syberii”, stworzoną na wzór amerykańskiej, tyle że czerwone pasy zastąpiono zielonymi⁴⁰.

Wydaje się, że ruch syberyjski nie może wypłynąć na szerokie wody ze względu na działania władz rosyjskich dążących do zachwiania tożsamości. Mogą się one objawiać nie tylko pod postacią aktów przemocy, ale i nacisków administracyjno-prawnych. Wystarczy wspomnieć, że dla zwolenników utworzenia Republiki Syberyjskiej niezaprzeczalnym dowodem na to jest istnienie w azjatyckiej części kraju 27 podmiotów konstruujących federację (republik, krajów, obwodów, w tym Żydowskiego Obwodu Autonomicznego, okręgów autonomicznych), wchodzących w skład trzech okręgów federalnych: dalekowschodniego, syberyjskiego i uralskiego. Oczywiście wykorzystywany jest również argument, że ruch separatystyczny jest wspierany przez obce mocarstwa (zwłaszcza Stany Zjednoczone Ameryki), dla których kluczowym celem jest dekompozycja Federacji Rosyjskiej⁴¹.

Symbolicznym stał się również casus Marszu na rzecz Federalizacji Syberii, zaplanowanego w Nowosybirsku na 17 VIII 2014 r. Na początku miesiąca FSB, działając na polecenie Prokuratury Generalnej, zablokowała profile Marszu i jego inicjatora, Artema Łoskutowa na VKontakte, a także ostrzegła o możliwym zamknięciu wszelkich mediów, zarówno krajowych, jak i zagranicznych, które rozpowszechniały informacje o tym wydarzeniu. Jako jedyny sprzeciwił się temu rosyjski serwis BBC, który wcześniej opublikował wywiad z Łoskutowem, w wyniku czego rosyjski regulator rynku medialnego – Federalna Służba ds. Nadzoru w Sferze Łączności, Technologii Informacyjnych i Komunikacji Masowej, nałożył na BBC sankcję w postaci ograniczenia dostępu na terytorium Federacji Rosyjskiej⁴². Sam Marsz, który miał się odbyć pod hasłem „Przestańmy karmić Rosję”, również został zakazany, a to ze względu na zagrożenie dla ładu konstytucyjnego, integralności terytorialnej i suwerenności Federacji Rosyjskiej. Pomimo to sporadycznie dochodzi do protestów, jak choćby latem 2020 r., kiedy fala wystąpień miała miejsce w Chabarowsku i innych miastach na Syberii, sprowokowanych

⁴⁰ *Неединая Россия...*, s. 443.

⁴¹ С.В. Новиков, *О возможностях противодействия сибирскому сепаратизму и политическому экстремизму посредством образовательной и воспитательной деятельности*, „Омский научный вестник. Общество. История. Современность” 2017, № 1, s. 5-8.

⁴² A. Luhna, *Russia bans Siberia independence march*, „The Guardian”, 5 VIII 2014.

przez areszt przez FSB popularnego lokalnie polityka – gubernatora Kraju Chabarowskiego Siergieja Furgała⁴³.

W kontekście wojny rosyjsko-ukraińskiej aktywiści regionalizmu syberyjskiego podkreślają hipokryzję Kremla, który samo mówienie o separatyzmie w Rosji klasyfikuje jako przestępstwo przeciwko państwu, równocześnie wspierając ruchy niepodległościowe w Donbasie, Naddniestrzu, Abchazji i Osetii Południowej, czy Górskim Karabachu. Warto dodać, że w obliczu konfliktu zbrojnego część działaczy opuściła Rosję, udając się na emigrację, m.in. na Ukrainę, gdzie wsparli walczących z okupantem. Do rągi symbolu urósł przykład Borysa Rusakowa ps. Ratibor, walczącego po stronie ukraińskiej ochotnika z Nowosybirsk, żołnierza pułku „Azow”, którego uroczystości pogrzebowe na kijowskim Placu Niezależności na początku lipca 2015 r. stały się demonstracją poparcia niezależnej Syberii dla Ukrainy i Ukrainy dla niezależnej Syberii⁴⁴.

Zakończenie

Trzy analizowane na kartach niniejszego artykułu mniejszości regionalne, czy też subetnosy w obrębie narodu rosyjskiego jako wspólnoty etnicznej – Kozaków, Pomorców i Syberyjczyków, wiele dzieli, ale łączy niechętny stosunek ze strony władzy, dostrzegającej w nich zagrożenie dla trwania superetnosu. Tym samym w pracy pozytywnie zweryfikowano postawioną we Wstępie hipotezę, zauważono, że Rosja w obawie o dekompozycję narodu rosyjskiego w sensie etnicznym prowadzi wobec mniejszości regionalnych działania związane z ich poskromieniem, rozumianym jako zmuszanie do posłuszeństwa, taki rodzaj aktywnej polityki etnicznej, w wyniku której poczucie odrębności ograniczone zostaje do wymiaru kulturowego, z pominięciem aspektu społeczno-politycznego. Wydaje się, że Moskwa doskonale zdaje sobie sprawę, że w przypadku, kiedy na jej terenie doszłoby do kolejnej rewolucji, to rolę nacjonalizmu może zastąpić w niej regionalizm, często pomijany w mainstreamowych analizach i prognozach dotyczących naszego północnego sąsiada.

⁴³ A. Bryc, *Chabarowsk, czyli wszystkie troski Władimira Putina*, 4 III 2021, https://new.org.pl/1241,bryc_chabarowsk_rosja_putin.html (6 III 2023); P. Goble, *Siberian Regionalism a Growing Threat to Moscow*, „Eurasia Daily Monitor” 2020, vol. 17, issue 114,

⁴⁴ *Борис Русаков*, b.d.w., https://uk.wikipedia.org/wiki/Борис_Русаков (6 III 2023).

Abstract

Tomasz Szyszlak

Subethnoses are a threat to the superethnos. Models of taming regional minorities in the Russian Federation

The aim of the article is to expand knowledge about regional minorities in the Russian Federation. The subject of interest will be the characteristics of Cossacks, Pomors and Siberians as a potential threat to state security. The work will discuss models of taming these minorities, which should be understood as forcing them to obey, a type of active ethnic policy, as a result of which the sense of distinctiveness is limited to the cultural dimension, omitting the socio-political aspect. Models of taming through division, taming through securitization and taming through identity disruption have been distinguished.

Keywords: Cossacks, Pomors, Siberians, regional minorities, security, Russia

References

- Ankudinov, K. & Karasov, A., *Kazaki: narod ili sotsial'naya struktura*, „Russkiy Zhurnal”, 20 X 2011.
- Arkhangel'skaya Regional'naya Obschestvennaya Organizatsiya Natsional'no-Kul'turnaya Avtonomiya Pomorov Arkhangel'skoy Oblasti [2 III 2022], <https://companies.rbc.ru/id/1042902600366-arhangelskaya-regionalnaya-obschestvennaya-organizatsiya-natsionalno-kulturnaya-avtonomiya-pomorov-arhangelskoj-oblasti/>.
- Bączkowski, W., *Syberia czeka na swojego Waszyngtona*, [in:] W. Bączkowski, *Frontem do historii: pisma prometejskie*, Warszawa 2022.
- Blecharczyk, K. *Cywilizacja rosyjska w perspektywie eurazjatyckiej*, „Forum Socjologiczne” 2014, nr 5.
- Boris Rusakov*, no data, https://uk.wikipedia.org/wiki/Boris_Rusakov.
- Bryc, A., *Chabarowski, czyli wszystkie troski Władimira Putina* [4 III 2021], https://new.org.pl/1241,bryc_chabarowski_rosja_putin.html.
- Chernomorskoye voysko, vpered!*, no data, <https://vko-chkv.ru/o-voyske/chernomorskoye-voysko-vpered/>.

- Chernomortsy poluchili Svidetel'stvo o gosudarstvennoy registratsii voyska* [22 III 2021], <https://vsko.ru/chernomorczy-poluchili-svidetelstvo-o-gosudarstvennoj-registraczii-voyska/>.
- Deklaratsiya kazachestva Rossii [Krasnodar]* [30 XI 1990], http://old.nasledie.ru/oborg/2_18/0119/01.htm.
- Dmitriy Semushin: Arkhangel'skaya administratsiya finansirovala psevdoetnicheskii prazdnik neoyazycheskoy sekty* [17 IX 2013], <https://regnum.ru/article/1708410>.
- Europejska karta języków regionalnych lub mniejszościowych, sporządzona w Strasburgu dnia 5 listopada 1992 r., Dz.U. 2009, nr 137, poz. 1121.
- Federal'nyy zakon N 82-FZ „O garantiyakh prav korennykh malochislennykh narodov Rossiyskoy Federatsii” [30 IV 1999], http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_22928/.
- Federal'nyy zakon № 82-FZ Ob obshchestvennykh ob'yedineniyakh [19 V 1995], <http://www.kremlin.ru/acts/bank/7877>.
- Goble, P., *Siberian Regionalism a Growing Threat to Moscow*, „Eurasia Daily Monitor” 2020, vol. 17, issue 114.
- Golovinov, A., *Filozofia kulturowa regionalizmu syberyjskiego: etnospołeczeństwo i wartości*, no data 2023.
- Góra, D., *Regionalizm i separatyzm syberyjski*, [in:] *Ruchy separatystyczne*, eds. M. Marczevska-Rytko, M. Pomarański, Lublin 2019.
- Itogi Vserossiyskoy perepisi naseleniya 2010 goda v otnoshenii demograficheskikh i sotsial'no-ekonomicheskikh kharakteristik ot del'nykh natsional'nostey. Hatsional'nyy sostav naseleniya po sub'yektam Rossiyskoy Federatsii*, https://www.gks.ru/free_doc/new_site/perepis2010/croc/Documents/Materials/pril2_dok2.xlsx.
- Itogi Vserossiyskoy perepisi naseleniya 2020 goda*. Tom 5. *Natsional'nyy sostav i vladeniye yazykami*, https://rosstat.gov.ru/storage/mediabank/Tom5_tab1_VPN-2020.xlsx.
- Kazachiy marsh ne proshel* [8 VIII 2019], <https://ngkub.ru/politika/kazachiy-marsh-ne-proshel>.
- Krutov, M., *Oprichniki Putina. Kto voydet v kazach'i podrazdeleniya Rosgvardii*, 12 VII 2021, <https://www.svoboda.org/a/oprichniki-putina-kto-vojdet-v-kazachji-podrazdeleniya-rosgvardii/31354522.html>.
- Luhna, A., *Russia bans Siberia independence march*, „The Guardian”, 5 VIII 2014.
- Ławrynow, D., *Kozacy — naród, etnos, stan społeczny? Problem tożsamości Kozaków z terytorium Federacji Rosyjskiej (XX–XXI wiek)*, [in:] *Być w mniejszości, być mniejszością*, red. T. Kaczmarek, J. Rażny, Łódź 2019.
- Massaka, I., *Eurazjatyzm. Z dziejów rosyjskiego misjonizmu*, Wrocław 2001.
- Neyedinaya Rossiya. Doklady po etnopolitike*, ed. M. Remizov, Moskva 2015.

- Nilsen, T., *European court rules Russia violated Arkhangelsk activist's rights* [3 III 2022], <https://thebarentsobserver.com/en/democracy-and-media/2022/03/european-court-rules-russia-violated-arkhangelsk-activists-rights>.
- Novikov, S.V., *O vozmozhnostyakh protivodeystviya sibirskomu separatizmu i politicheskomu ekstremizmu posredstvom obrazovatel'noy i vospitatel'noy deyatel'nosti*, „Omskiy nauchnyy vestnik. Obshchestvo. Istoriya. Sovremenost'” 2017, № 1.
- Pełczyński, G., *Z problematyki klasyfikacji etnicznej w etnografii radzieckiej*, „Studia Socjologiczne” 1992, nr 3-4.
- Pomorskiy vopros: prilozheniya, dokumenty, proyekty*, „Arktika i Sever” 2012, № 7.
- Postanovleniye № 3321-1 O reabilitatsii kazachestva [16 VII 1992], http://www.businesspravo.ru/Docum/DocumShow_DocumID_41127.html.
- Russia's Regional Identities: The Power of the Provinces*, eds. E.W. Clowes, G. Erbslöh, A. Kokobobo, Abingdon 2018.
- Saudabayev, I., *Kazaki Sevastopolya i Kryma ofitsial'no ob'yedinilis' v Chernomorskoye kazach'ye voysko* [20 I 2020], <https://stv92.ru/novosti/gorodskie-novosti/kazaki-sevastopolya-i-kryma-ofitsialno-obedinilis-v-chernomorskoe-kazache-voysko/>.
- Semushin, D., *Pomor'ye i pomory: struktura odnogo istoricheskogo mifa*, „Arktika i Sever” 2012, № 7.
- Soklakov, A.Y., *Soyuz kazakov Rossii v dele sokhraneniya istoricheskikh, kul'turnykh i dukhovnykh traditsiy rossiyskogo kazachestva*, „Nauka. Obshchestvo. Oborona” 2014, № 1.
- Strategiya gosudarstvennoy natsional'noy politiki Rossiyskoy Federatsii na period do 2025 goda (utverzhdena Ukazom Prezidenta RF № 1666) [19 XII 2012], <https://www.garant.ru/products/ipo/prime/doc/70184810/>.
- Strategiya natsional'noy bezopasnosti Rossiyskoy Federatsii (utverzhdena Ukazom Prezidenta RF № 400) [2 VII 2021], <http://www.kremlin.ru/acts/bank/47046>.
- Sushko, A.V., *Istoricheskiye idei i politicheskiye praktiki sibirskogo separatizma*, „Vestnik Tomskogo gosudarstvennogo universiteta” 2018, № 426.
- Szymanowicz, A., *Kozackie formacje w służbie III Rzeszy*, „Wschodnioznawstwo” 2018.
- Szyszlak, E., *Sekurytyzacja problematyki mniejszości narodowych i etnicznych w Europie Środkowo-Wschodniej*, [in:] *Polityka etniczna. Teorie – koncepcje – wyzwania*, eds. H. Chałupczak, R. Zenderowski, E. Pogorzała, T. Browarek, Lublin 2015.
- Szyszlak, T., *Korporacja subetnosem inspirowana. Kozacy rejestrowi w systemie bezpieczeństwa narodowego Federacji Rosyjskiej*, „Wschodnioznawstwo” 2022.
- Terent'yev, D., *Moskva yeshche spit. Ekonomicheskkiye motivy prishli na smenu natsional'nym*, „Argumenty nedeli” 2012, № 36 (328).

- Ukaz Prezidenta Rossiyskoy Federatsii № 632 O merakh po realizatsii zakona Rossiyskoy Federatsii „O reabilitatsii repressirovannykh narodov” v otnoshe-nii kazachestva [15 VI 1992], <http://www.kremlin.ru/acts/bank/1520>.
- Ukaz Prezidenta Rossiyskoy Federatsii № 130 Ob atamane voyskovogo kazach'yego obshchestva „Chernomorskoye kazach'ye voysko” [5 III 2021], <http://www.kremlin.ru/acts/bank/46489>.
- Vekhov, H.B., *Starinnyye yarmarki Arkhangel'skoy gubernii*, „Moskovskiy zhurnal” 2004, № 11.
- V Krasnodare zaderzhali organizatora „Kazach'yego natsional'nogo marsha na Moskvu” i videoblogera [18 VI 2019], <https://ovd.info/express-news/2019/06/18/v-krasnodare-zaderzhali-organizatora-kazachego-nacionalnogo-marsha-na>.
- Vserossiyskaya perepis' naseleniya 2002 goda. Natsional'nyy sostav naseleniya po regionam Rossii, http://www.demoscope.ru/weekly/ssp/rus_nac_02.php.
- Yedinyy perechen' korennykh malochislennykh narodov Rossiyskoy Federatsii (utv. postanovleniyem Pravitel'stva RF N 255) [24 III 2000] (c izmeneniyami i dopolnieniyami ot: 13 X 2008, 18 V 2010, 17 VI 2010, 2 IX 2010, 26 XII 2011, 25 VIII 2015, 18 XII 2021), https://base.garant.ru/181870/#block_1000.

Tomasz Szyszlak – dr politologii, adiunkt w Zakładzie Badań Wschodnich w Instytucie Studiów Międzynarodowych i Bezpieczeństwa Uniwersytetu Wrocławskiego, redaktor naczelny „Wschodnioznawstwa”. ORCID: 0000-0002-0281-3377

Viktoriiia Ivakha

Przestępczość zorganizowana jako źródło finansowania terroryzmu na przykładzie Al-Kaidy i Państwa Islamskiego. Analiza porównawcza

Abstrakt

Coraz częściej odnotowuje się zaangażowanie organizacji terrorystycznych opartych na ideologii fundamentalizmu islamskiego w działalność o różnorodnym charakterze przestępczym w celu wygenerowania dochodów dla własnego funkcjonowania i kontynuacji aktywności terrorystycznej. Zaliczyć do niej można: pranie brudnych pieniędzy, handel ludźmi, przemyt narkotyków oraz broni, cyberprzestępstwa, nielegalne systemy podatkowe, wymuszenia, rabunki, handel zabytkami kultury itd. Al-Kaida oraz Państwo Islamskie stanowią najbardziej wyraziste przykłady islamistycznych ugrupowań terrorystycznych z niezwykle rozbudowanymi oraz różnorodnymi systemami finansowymi. Celem artykułu jest analiza procesu finansowania fundamentalistycznych organizacji terrorystycznych w postaci Al-Kaidy i Państwa Islamskiego ze źródeł pochodzących ze zorganizowanej działalności przestępczej. W opracowaniu również podjęto się próby opisu finansowania działalności terrorystycznej, jego klasyfikacji, a także źródeł finansowania Al-Kaidy oraz ISIS, ze szczególnym uwzględnieniem dochodów przestępczych, a także ich porównania pod względem podobieństw i różnic.

Słowa kluczowe: terroryzm, przestępczość zorganizowana, finansowanie terroryzmu, przestępcze źródła finansowe, fundamentalizm islamski, Al-Kaida, ISIS

Wstęp

Nowe powiązania, powstające pomiędzy społeczeństwami, państwami oraz jednostkami w wyniku globalizacji, przynoszą oprócz różnorodnych korzyści także eskalację dwóch poważnych zagrożeń współczesnego świata – przestępczości

zorganizowanej i terroryzmu¹. Zapewne nie znajdzie się osoby, która nie słyszała by o Al-Kaidzie i zamachach z 11 IX 2001 r., okrucieństwach Państwa Islamskiego na Bliskim Wschodzie, groźnej mafii z Sycylii czy imperiach narkotykowych w Ameryce Południowej. Współcześnie istnieje tendencja przenikania ugrupowań terrorystycznych do sfer działania transnarodowej przestępczości zorganizowanej. Należy pamiętać, że działalność przestępcza dla organizacji terrorystycznych nie jest celem samym w sobie, a tylko jedną z możliwości pozyskania środków na własną nielegalną aktywność. Celem niniejszego artykułu jest opisanie oraz analiza powiązań terroryzmu międzynarodowego opartego na ideologii fundamentalizmu islamskiego z przestępczością zorganizowaną, szczególnie w zakresie finansowania działalności terrorystycznej. Dla potrzeb opracowania autorka wybrała dwie bliskowschodnie organizacje terrorystyczne – Al-Kaidę oraz Państwo Islamskie (ISIS), które są podmiotami analizy porównawczej dla wykazania podobieństw i różnic w obszarze finansowania działalności terrorystycznej ze środków pochodzących z przestępczości zorganizowanej. Główną hipotezą badawczą jest sformułowanie, iż ugrupowania terrorystyczne oparte na ideologii fundamentalizmu islamskiego w postaci Al-Kaidy oraz ISIS w coraz większym stopniu są finansowane ze źródeł przestępczych. W celu zweryfikowania tak postawionej hipotezy badawczej zastosowano metodę historyczną, metodę porównawczą oraz metodę analizy systemowej.

Źródła finansowania organizacji terrorystycznych

Żaden podmiot kiedykolwiek działający na arenie międzynarodowej nie potrafiłby funkcjonować bez pieniędzy. Dla potrzeb opracowania przyjęto szerokie rozumienie terminu „finansowania terroryzmu”, tzn. nie tylko zachowanie zmierzające do sfinansowania przestępstwa o charakterze terrorystycznym², a finansowanie całej organizacji czy sieci terrorystycznej dla prowadzenia stałej aktywności, działalności propagandowej, edukacyjnej oraz ideologicznej, szkoleń, przygotowywania i dokonywania zamachów, rekrutacji, podtrzymywania zdolności bojowej, tworzenia zaplecza logistycznego. Zawężanie definicji wyłącznie do finansowania pojedynczego ataku terrorystycznego pozostaje nieracjonalne w myśl tego, jak zróżnicowane są potrzeby oraz wydatki organizacji terrorystycznych³. J.W. Wójcik wskazuje, że finansowanie terroryzmu polega na przekazaniu wartości pieniężnych grupie terrorystycznej lub jej mocodawcom, przy czym środki te mogą

¹ W. Zubrzycki, *Przez PZ do terroryzmu*, T. 1, Szczytno 2015, s. 5.

² Zob. *Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny*, Dz. U. 1997, nr 88, poz. 553 z późn. zm.

³ M.A. Kędziński, *Preцидвiаляне i звалчанiе фiнансованиа террорызму в Polsce*, Warszawa 2014, s. 22-23.

pochoǳić ze źródeł legalnych, nieujawnionych, czyli z szarej strefy lub ze źródeł nielegalnych, a więc z przestępstwa bazowego⁴.

Rosyjscy badacze I. Dobajew i D. Umarow podkreślają, że w ciągu ostatnich dwóch dekad sposoby finansowania organizacji terrorystycznych uległy znacznym zmianom. Głównymi czynnikami umożliwiającymi przemiany, a także poszerzającymi możliwości w planie finansowym, stały się, po pierwsze, globalizacja gospodarki światowej, po drugie, przejście ugrupowań terrorystycznych na struktury sieciowe⁵. Zasadniczo każda organizacja terrorystyczna potrzebuje środków finansowych na dwie formy aktywności: 1) na infrastrukturę (proces przygotowania zamachu), 2) na cele bezpośrednie (przeprowadzenie akcji terrorystycznej)⁶. W większości przypadków obecnie działające ugrupowania terrorystyczne są finansowo samowystarczalne. Owa pełna albo częściowa autonomiczność finansowa jest możliwa zarówno poprzez pozyskiwanie środków ze źródeł całkowicie legalnych, jak i z coraz większego zaangażowania w tzw. szarej strefie i działalności przestępczej (np. handel narkotykami, bronią, porwania dla okupu)⁷.

Najogólniej rozróżnia się dwa źródła finansowania organizacji terrorystycznych:

- a) wewnętrzne – zalicza się do nich prowadzenie działalności biznesowej przez członków ugrupowania terrorystycznego, obowiązkowy podatek na rzecz organizacji, dobrowolną pomoc i wpłaty bogatych terrorystów. Ze względu na procesy globalizacyjne oraz przemiany zachodzące w strukturach organizacji terrorystycznych wewnętrzne źródła finansowania odgrywają coraz większą rolę, równocześnie ulegając urozmaiceniu;
- b) zewnętrzne, które można podzielić na: pomoc państwową (udzielaną oficjalnie lub nieoficjalnie) i pomoc niepaństwową (środki pochodzące od diaspor i zagranicznych społeczności, od komercyjnych oraz niekomercyjnych organizacji, np. religijnych lub humanitarnych, wsparcie od osób prywatnych, a także od innych organizacji terrorystycznych czy formacji zbrojnych).

⁴ Ibidem, s. 41.

⁵ И.П. Добаев, А.И. Добаев, Д.В. Умаров, *Трансформация финансирования террористических структур на Северном Кавказе*, „Государственное и муниципальное управление. Ученые записки” 2012, № 4.

⁶ T.W. Grabowski, *Terroryzm północnokaukaski: źródła, przejawy i przeciwdziałanie zjawisku*, Kraków 2017, s. 201.

⁷ M.A. Kędzierski, *op.cit.*, s. 32-33.

Wspomniany J.W. Wójcik przedstawia podobną klasyfikację źródeł finansowania terroryzmu:

- a) środki finansowe udzielane przez państwa;
- b) legalna działalność gospodarcza – np. firmy zajmujące się handlem ropą naftową, nieruchomościami, samochodami, środki pochodzące od różnych organizacji czy osób prywatnych zaangażowanych w działalność biznesową;
- c) przestępczość zorganizowana o charakterze kryminalno-gospodarczym – współpraca grup przestępczych z organizacjami terrorystycznymi – np. bankowość podziemna, przemyt gotówki, przelewy elektroniczne itp.⁸.

G. Szczuciński dzieli źródła finansowania terroryzmu na: pochodzące z legalnej działalności gospodarczej, działalności przestępczej, od instytucji typu non-profit; państw; handlu zasobami naturalnymi, a także z własnych dochodów organizacji terrorystycznej i jej członków⁹. M. Kędzierski podobnie dokonuje podziału ze względu na pochodzenie zasilenia finansowego, rozróżniając źródła:

- a) państwowe – od organów oraz instytucji państwowych, włącznie z budżetami niejawnymi oraz zasobami przeznaczonymi na cele logistyczno-szkoleniowe;
- b) kryminalne (przestępcze) – członkowie organizacji terrorystycznej pozyskują środki finansowe angażując się w popełnianie przestępstw ekonomicznych, narkotykowych i kryminalnych;
- c) pozakryminalne (pozaprzestępcze) – dochody nie są związane z popełnianiem przestępstw – np. darczyńcy prywatni, zbiórki charytatywne, wsparcie różnorodnych organizacji¹⁰.

Interesujące rozróżnienie w swoim opracowaniu przedstawiają australijscy badacze S. Norton i P. Chadderton. Źródła finansowania terroryzmu dzielą oni na:

- a) tradycyjne (z ang. traditional) – np. darowizny, sponsorowanie, a także środki od organizacji typu non-profit czy charytatywnych;
- b) samofinansowanie (z ang. self-funding). Wyodrębnia się dwa rodzaje samofinansowania: legalne (dochody z działalności gospodarczej, kredyty, zatrudnienie, oszczędności) i nielegalne (przestępczość zorganizowana – kradzieże, oszustwa, handel narkotykami, porwania dla okupu);
- c) nowo powstające i odradzające się ponownie (z ang. emerging and re-emerging), do których zaliczają kontrolę terytorium dla własnych zysków, pozyskiwanie funduszy przez Internet i portale społecznościowe¹¹.

⁸ J.W. Wójcik, *Przeciwdziałanie finansowaniu terroryzmu*, Warszawa 2007, s. 80-81.

⁹ M.A. Kędzierski, *op.cit.*, s. 41-42.

¹⁰ *Ibidem*, s. 43-44.

¹¹ S. Norton, P. Chadderton, *Terrorism Financing*, „Detect, Disrupt and Deny: Optimising Australia's Counterterrorism Financing System”, 1 XII 2016, s. 13-15, <https://www.jstor.org/stable/resrep04244.6> (16 VII 2023).

Źródła finansowania terroryzmu Al-Kaidy oraz ISIS

Sposób funkcjonowania Al-Kaidy, która stała się symbolem i twarzą terroryzmu przełomu XX i XXI w., przypominał ogromną firmę, a więc przepływ pieniędzy odgrywał istotną rolę w skutecznym zarządzaniu całym ugrupowaniem. Al-Kaidzie udało się znacznie zróżnicować swoje możliwości finansowe, angażując się w działalność przestępczą i inne aktywności, w zależności od warunków oraz miejsca przebywania¹². W funkcjonowaniu Al-Kaidy, jak i w sposobach finansowania ugrupowania, można wyróżnić dwa okresy:

- 1) korporacji terrorystycznej (lata 90. XX w.) – hierarchicznie zorganizowanej, scentralizowanej organizacji, posiadającej swój własny budżet, który bilansował wpływy i wydatki;
- 2) globalnej sieci terrorystycznej (po 1998 r.) – zdecentralizowanej sieci, gdzie posiadanie jednolitego budżetu okazało się zbędne oraz nieracjonalne¹³.

Należy zaznaczyć, że dane o środkach finansowych Al-Kaidy są trudne do weryfikacji, a większość informacji badacze uzyskują od agencji wywiadowczych i pracowników służb specjalnych, którzy przesłuchiwali członków organizacji albo osoby do nich zbliżone. Także materiały pochodzą z dochodzeń śledczych, raportów komisji specjalnych, dziennikarzy oraz ujawnionych transakcji finansowych. Po przeanalizowaniu dostępnej literatury można wymienić następujące źródła finansowania Al-Kaidy:

- a) środki uzyskiwane z firm prowadzonych przez jej członków i sympatyków (także te działające pod przykrywką), akcje spółek;
- b) indywidualni darczyńcy oraz podatek na dżihad;
- c) zinfiltrowane organizacje pozarządowe (głównie humanitarne);
- d) produkcja, sprzedaż i przemyt narkotyków;
- e) przemyt innych towarów, w tym diamentów, złota oraz broni;
- f) rozboje, kradzieże, rabunki banków;
- g) porwania dla okupu;
- h) wymuszenia;
- i) pranie brudnych pieniędzy, oszustwa systemu bankowego;
- j) handel zabytkami kultury;
- k) współpraca z organizacjami przestępczymi i innymi ugrupowaniami terrorystycznymi;
- l) ataki w cyberprzestrzeni, nielegalna działalność w Internecie, obrót kryptowalutą.

¹² L. Lisiecki, K. Kucharski, *Źródła finansowania Al-Kaidy*, „Studia Bezpieczeństwa Narodowego” 2013, nr 3, s. 296.

¹³ A. Wejkszner, *Globalna sieć Al-Kaidy: nowe państwo islamskie?*, Warszawa 2017, s. 300.

Drugim analizowanym ugrupowaniem, które wpłynęło na postrzeganie terroryzmu międzynarodowego o podłożu islamskim w drugiej dekadzie XXI w., jest ISIS. Ambicje państwowości, które al-Baghdadi pragnął zrealizować powołując do życia kalifat Państwa Islamskiego, odegrały kluczową rolę w strukturze finansowej i środkach potrzebnych dla funkcjonowania organizacji. Dana grupa terrorystyczna, w latach swojej pełnej zdolności bojowej potrafiła skutecznie zróżnicować swoje źródła finansowe osiągając pełną samowystarczalność. Jak wskazują różnorodne badania, pozwoliło to Państwu Islamskiemu przejść do kart historii jako jedno z najbogatszych ugrupowań terrorystycznych z budżetem wynoszącym w 2014 r. ok. 2 mld USD¹⁴. ISIS do 2018 r. można było określić jako sprawnie działającą maszynę terrorystyczno-przestępczą, która wypracowała wiele różnorodnych kanałów pozyskiwania funduszy. Najwięcej przydzielano Ministerstwu Wojny (od 300 do 400 mln USD), budżet służb wywiadowczych wynosił od 50 do 80 mln USD, produkcja uzbrojenia kosztowała ok. 30 mln USD, a Rada Sprawiedliwości otrzymywała do 15 mln USD rocznie¹⁵. W specjalnym raporcie za 2022 r. „Forbes Israel” umieszcza globalną sieć ISIS na 7. miejscu wśród najbogatszych ugrupowań terrorystycznych z rocznym dochodem 150 mln USD¹⁶. Dla porównania, w podobnym raporcie „Forbes” za 2016 r. Państwo Islamskie znajdowało się na 1. miejscu z budżetem wynoszącym, według różnych szacunków, od 2 do 3 mld USD¹⁷.

Po przestudiowaniu dostępnej literatury na temat finansowania Państwa Islamskiego można wyróżnić następujące źródła dochodów tej organizacji:

- a) państwowi oraz prywatni darczyńcy;
- b) działalność organizacji charytatywnych i tzw. zakat;
- c) wydobywanie, przemysł i handel surowcami energetycznymi (ropą naftową, jej pochodnymi oraz gazem ziemnym);
- d) podatki od działalności gospodarczej i od ludności cywilnej;
- e) wymuszenia na terenach podbitych;
- f) produkcja rolnicza (handel zbożem, fosfatami);
- g) zarządzanie infrastrukturą krytyczną (energetyczną, instalacjami wodno-kanalizacyjnymi, szpitalami itd.), siecią firm i biznesów;
- h) przemysł i handel narkotykami;
- i) niewolnictwo (również o charakterze seksualnym);
- j) handel ludźmi (głównie kobietami), w tym ludzkimi narządami;

¹⁴ O. Hanne, T.F. de La Neuville, *Państwo Islamskie. Geneza nowego kalifatu*, Warszawa 2015, s. 103.

¹⁵ S. Laurent, *Kalifat terroru. Kulisy działania Państwa Islamskiego*, Warszawa 2015, s. 32-34.

¹⁶ I. Zehorai, *Forbes Israel Special Report: The World's Richest Terrorist Organizations*, „Forbes Israel”, 24 I 2022.

¹⁷ *The World's 10 Richest Terrorist Organizations*, „Forbes”, 10 V 2016.

- k) rabunki banków oraz drukowanie fałszywych pieniędzy;
- l) porwania obcokrajowców dla okupu;
- m) przemysł i handel artefaktami oraz starożytnościami;
- n) rabunki w celu sprzedaży „łupów wojennych”;
- o) wsparcie finansowe ze strony bojowników zagranicznych;
- p) pozyskiwanie funduszy za pomocą nowoczesnych sieci komunikacyjnych, cyberprzestępstwa i nielegalna działalność w Internecie.

Podobieństwa w finansowaniu Al-Kaidy oraz Państwa Islamskiego ze środków pochodzących z przestępczości zorganizowanej

Terroryzm międzynarodowy i przestępczość zorganizowana wzajemnie przenikają się na wielu płaszczyznach. W szczególności, w dziedzinie finansowania terroryzmu, wyraźnie widać wzrostową tendencję do pozyskiwania środków finansowych z nielegalnych źródeł w wyniku zaangażowania terrorystów w działalność przestępczą. Dotyczy owa tendencja również analizowanych w danej pracy fundamentalistycznych organizacji terrorystycznych w postaci Al-Kaidy oraz ISIS, których struktura finansowa w dużej mierze składa się z nielegalnych źródeł dochodu. Stanowią one – w opinii autorki – najbardziej wyraziste przykłady islamistycznych ugrupowań terrorystycznych, które rozwinęły niezwykle sprawny system finansowy. W przypadku Al-Kaidy w obszarze finansowania działalności terrorystycznej ze źródeł przestępczych do analizy, oprócz jej struktur klasycznych, są także włączone największe komórki lokalne w postaci: Al-Kaidy w Islamskim Maghrebie (ang. Al-Qaeda in the Lands of the Islamic Maghreb – AQIM), Al-Kaidy na Półwyspie Arabskim (ang. Al-Qaeda in the Arabian Peninsula – AQAP) oraz somalijskiej Asz-Szabab (ang. Al-Shabaab), które zaprzysięgły wierność centralnemu dowództwu Al-Kaidy. Takie podejście jest uzasadnione tym, że Al-Kaida pod koniec XX w. przyjęła globalną formę sieciową, a lokalne autonomiczne komórki ze sobą współpracują, także w obszarze finansowym. Państwo Islamskie jest analizowane jako samodzielna organizacja terrorystyczna działająca na terenie Iraku i Syrii.

Poniższa tabela zobrazuje podział przestępczych źródeł finansowych dwóch analizowanych organizacji terrorystycznych w postaci Al-Kaidy oraz ISIS. W tym celu zastosowano klasyfikację obszarów nielegalnej działalności dokonaną przez Wiesława Mądrzejowskiego z podziałem na przestępczość narkotykową, kryminalną, finansową oraz cyberprzestępczość¹⁸. Stanowi ona punkt wyjściowy do

¹⁸ W. Mądrzejowski, *Przestępczość zorganizowana: system zwalczania*, Warszawa 2008, s. 5-6.

dalszej analizy podobieństw i różnic w obszarze finansowania wybranych organizacji ze źródeł przestępczych.

Tabela 1. Źródła dochodów Al-Kaidy i Państwa Islamskiego pochodzące ze zorganizowanej działalności przestępczej

Kategorie przestępczych źródeł finansowych	Al-Kaida	Państwo Islamskie
Przestępczość narkotykowa	Produkcja, sprzedaż i przemyt opium, heroiny oraz haszyszu, pośrednictwo w przemyśle kokainy	Produkcja i handel captagonem oraz pośrednictwo w przemyśle heroiny i kokainy
Przestępczość kryminalna	Rozboje, kradzieże, porwania dla okupu, przemyt diamentów, złota, broni, wymuszenia, rabunki banków, przemyt paliw, handel zabytkami kultury	Wydobywanie, przemyt i handel surowcami energetycznymi, wymuszenia, niewolnictwo (o charakterze seksualnym), handel ludźmi oraz ludzkimi narzędziami, porwania dla okupu, przemyt i handel starożytnościami, rabunki, handel bydłem
Przestępczość finansowa	Pranie brudnych pieniędzy, oszustwa systemu bankowego, nielegalna działalność gospodarcza, tworzenie firm fasadowych	Przymusowe pobieranie podatków, fałszowanie pieniędzy, pranie brudnych pieniędzy, nielegalna działalność gospodarcza, firmy fasadowe
Cyber-przestępczość	Ataki w cyberprzestrzeni, nielegalna działalność w Internecie, obrót kryptowalutą	Cyberprzestępstwa i nielegalna działalność w Internecie, oszustwa za pomocą nowoczesnych środków komunikacji

Źródło: Opracowanie własne.

Pierwsze podobieństwa można dostrzec w obszarze zaangażowania wybranych organizacji terrorystycznych w przestępczość narkotykową. W przypadku Al-Kaidy oraz Państwa Islamskiego doszło do szeroko zakrojonej współpracy z ugrupowaniami przestępczymi oraz terrorystycznymi w celu przemytu narkotyków na teren Europy i rozprowadzania ich na resztę świata. Należy tu wymienić: mafię sycylijską, turecką, albańską (bałkańską), terrorystów czeczeńskich oraz inne organizacje ekstremistyczne w postaci Talibanu, Hezbollahu, Armii Wyzwolenia Kosowa, Szarych Wilków czy afrykańskich AQIM i Asz-Szabab¹⁹. Afganistan do teraz jest głównym ośrodkiem produkcji haszyszu, opium i wysokiej jakościowo

¹⁹ P.L. Williams, *Al-Kaida: międzynarodowy terroryzm, zorganizowana przestępczość i nadciągająca apokalipsa*, Poznań 2007, s. 77.

heroiny²⁰. To samo dotyczy Syrii, znanej z ogromnych ilości produkowanej amfetaminy oraz jej pochodnych, gdzie działało Państwo Islamskie. Trasy przemytu narkotyków (m.in. bałkańska oraz abchaska), wypracowane przez ibn Ladina we współpracy z organizacjami przestępczymi, były skutecznie wykorzystywane na przestrzeni dziesięcioleci²¹. W 2012 r. znaleziono dowody na to, że Al-Kaida oraz jej filia AQIM współpracowały z Rewolucyjnymi Siłami Zbrojnymi Kolumbii (hiszp. Fuerzas Armadas Revolucionarias de Colombia – FARC) w celu przetrzutu kokainy przez państwa afrykańskie dalej do Europy²². Yashasvi Chandra pisze, że jeden z oddziałów ISIS także zapewniał uzbrojoną ochronę handlarzom kokainy z Ameryki Łacińskiej poprzez nową trasę wiodącą z Libii na Sycylię. Inna trasa prowadziła z Libii do Egiptu i na Bliski Wschód, skąd trafiała do Europy przez Bałkany²³. ISIS również było zaangażowane w przemyt afgańskiej heroiny na teren Europy Zachodniej drogą wiodącą przez kontrolowane terytoria irackie oraz państwa afrykańskie. ISIS i Al-Kaida generowały z produkcji, przemytu oraz handlu poszczególnymi rodzajami narkotyków środki finansowe liczone w milionach. Należy również zaznaczyć, że w obu przypadkach odnotowuje się transnarodowy charakter zaangażowania w przestępczość narkotykową, ponieważ rynki zbytu wykraczały poza główne obszary funkcjonowania analizowanych organizacji terrorystycznych. Największe zyski z tego źródła nielegalnych dochodów generowała Al-Kaida, co pozwoliło w istotny sposób zwiększyć możliwości operacyjne ugrupowania. Zauważono również, że handel narkotykami był częstym źródłem finansowania małych komórek terrorystycznych ISIS oraz Al-Kaidy funkcjonujących na terenie Europy. Wielu terrorystów zaangażowanych w ataki terrorystyczne w Europie (np. w Madrycie czy Londynie) miało kryminalną przeszłość, która często była związana z handlem narkotykami. Tak było również w przypadku wielu zagranicznych bojowników terrorystycznych, którzy podróżowali do stref konfliktu w Iraku czy Syrii²⁴.

Również w przestępstwach o charakterze kryminalnym, które obejmują szeroki zakres nielegalnych działań, da się zauważyć sporo podobieństw. Od początku XXI w. i do czasów obecnych zauważalna jest wzrostowa tendencja przeprowadzania przez islamistyczne organizacje terrorystyczne porwań obywateli państw zachodnich w celu okupu. To źródło dochodu generuje ogromne zyski oraz jest

²⁰ K. Izak, M. Kluczyński, *Handel narkotykami jako źródło finansowania terroryzmu*, „Przegląd Bezpieczeństwa Wewnętrznego” 2014, nr 10, s. 40-41.

²¹ Ibidem, s. 54.

²² *Terrorist Financing in West Africa*, „The Financial Action Task Force Report”, 1 X 2013, s. 26.

²³ Y. Chandra, *Illicit Drug Trafficking and Financing of Terrorism: The Case of Islamic State, Al Qaeda and their Affiliate Groups*, „Journal of Defence Studies” 2020, vol. 14, nr 1-2, s. 80.

²⁴ *Open briefing of the Counter-Terrorism Committee on „The nexus between international terrorism and transnational organized crime”*, United Nations Headquarters, New York 2018, s. 3, <https://www.un.org/securitycouncil/ctc/sites/www.un.org/securitycouncil.ctc/files/chairs-summary.pdf> (18 VII 2023).

względnie łatwe do zorganizowania. Porwania Europejczyków dla okupu stały się globalnym biznesem Al-Kaidy i jej organizacji afiliowanych. Należy zaznaczyć, że w przypadku Al-Kaidy w porwania zaangażowane były głównie komórki autonomiczne w postaci Al-Kaidy w Islamskim Maghrebie i Al-Kaidy Półwyspu Arabskiego. W 2004 r. jeden z saudyjskich agentów operacyjnych Al-Kaidy, Abdel Aziz al-Mukrin, wydał książkę, w której umieścił rozdział o zasadach przeprowadzania porwań i sposobach postępowania z zakładnikami²⁵. Z informacji udzielonych przez uwolnionych zakładników wynika, że AQIM, AQAP i Asz-Szabab przestrzegają wspólnego protokołu porwania oraz koordynują swoje wysiłki. Co więcej, kwoty generowanych dochodów są na tyle znaczące, że centralne dowództwo Al-Kaidy jeszcze w 2009 r. nadzorowało negocjacje w sprawie zakładników chwypanych m.in. w Afryce. Rukmini Callimachi w swoim artykule dla „The New York Times” stwierdza, że płatności za okupy zakładników były dokonywane prawie wyłącznie przez rządy europejskie, które przekazywały pieniądze przez sieć pośredników, czasami maskując je jako pomoc rozwojową dla Afryki i Bliskiego Wschodu²⁶. Dochodzenie przeprowadzone przez „The New York Times” wykazało, że Al-Kaida i jej komórki autonomiczne uzyskały od 2008 r. co najmniej 125 mln USD z porwań, z czego 66 mln USD wypłacono tylko w 2013 r. Z kolei, z oświadczeń Departamentu Skarbu Stanów Zjednoczonych wynika, że w tym samym okresie kwoty uzyskane z porwań wynosiły nawet 165 mln USD²⁷. Najbardziej znane z porwań dla okupu, ale także krwawych egzekucji zakładników w celu zastraszenia i wywarcia nacisku na opinię społeczną, stało się Państwo Islamskie. Chociaż informacje dotyczące porwanych przez ISIS osób są niezwykle trudne do zebrania, szacunki bliskowschodnich organizacji praw człowieka wskazują, że zaginionych pozostaje od 8 do 10 tys. cywilów²⁸. Kwoty otrzymane z tego źródła dochodów mieściły się w przedziale 10-40 mln USD rocznie w latach 2014-2016²⁹. Okupy wymagano głównie za obywateli państw zachodnich, ponieważ terroryści mogli otrzymać większe sumy oraz nakręcać tym samym spiralę przemocy, dokonując egzekucji na osobach, za których uwolnienie odmówiono zapłaty.

W obszarze przestępstw kryminalnych Al-Kaida i ISIS wykorzystywały także strategię wymuszeń poprzez grabieże i żądanie części zasobów gospodarczych na

²⁵ *Al Qaeda Guide to Kidnapping*, „The New York Times”, 29 VII 2014.

²⁶ R. Callimachi, *Paying Ransoms, Europe Bankrolls Qaeda Terror*, „The New York Times”, 30 VII 2014.

²⁷ Ibidem.

²⁸ *1,000 Families of those Kidnapped by ISIS Ask for Assistance from the United States* [2 IX 2021], <https://syriaaccountability.org/letter-from-the-families-of-those-kidnapped-by-isis-to-the-united-states-administration/> (19 VII 2023).

²⁹ S. Heißner, P.R. Neumann, J. Holland-McCowan, R. Basra, *Caliphate in Decline: An Estimate of Islamic State's Financial Fortunes*, „The International Centre for the Study of Radicalisation Report” 2017, s. 8, <https://icsr.info/wp-content/uploads/2017/02/ICSR-Report-Caliphate-in-Decline-An-Estimate-of-Islamic-States-Financial-Fortunes.pdf> (20 VII 2023).

obszarach, na których działały. Aktywa skradzione w miejscowościach kontrolowanych przez ISIS obejmowały banki, budynki państwowe, przedsiębiorstwa, infrastrukturę publiczną, domy miejscowych mieszkańców itd. Bojownicy ISIS dopuszczali się grabieży podbitych miejscowości w wymiarze totalnym, starając się później sprzedać wszystko w celu własnego wzbogacenia się. Z kolei jemeńscy urzędnicy rządowi i lokalni handlowcy oszacowali, że AQIM w Jemenie wyłudziła 1,4 mln USD od narodowego koncernu naftowego i zarabiała do 2 mln USD dziennie na podatkach od towarów wpływających do portu Mukally i Asz-Szihr³⁰. Wybrane organizacje szczególną uwagą obdażyły również banki na terytorium znajdującym się pod ich kontrolą, z czego terrorystom udało się pozyskać miliony USD w gotówce, a także złoto. Około 500 mln USD z banku w Mosulu, skradzionych przez ISIS, stanowiły ogromny zastrzyk finansowy dla organizacji. I tak jak Państwo Islamskie, Al-Kaida Półwyspu Arabskiego splądrowała oddział banku centralnego Mukalla, zarabiając według doniesień agentów bezpieczeństwa, szacunkowo 100 mln USD³¹. Odnotowano także, iż Al-Kaida była zaangażowana w przemysł i handel wyrobami jubilerskimi oraz złotem. Dana strategia służyła ukrywaniu przepływu gotówki, a także stanowiła alternatywne źródło przechowywania środków finansowych.

Bliski Wschód jest od wielu lat miejscem proliferacji broni oraz rozwoju handlu i przemysłu broni na tle konfliktów zbrojnych, rebelii oraz działań o charakterze przestępczym i terrorystycznym. Dwie analizowane grupy terrorystyczne miały w swoim arsenale ogromne ilości sprzętu wojskowego, lekkiej broni strzeleckiej, a nawet pojazdów opancerzonych, przeciwlotniczych zestawów rakietowych, moździerzy, granatników itd. Rywalizacja pomiędzy Stanami Zjednoczonymi a Związkiem Radzieckim, a także Arabią Saudyjską oraz Iranem, doprowadziła do strategicznego uzbrojenia grup terrorystycznych w regionie, w tym Al-Kaidy i jej oddziałów³². Zachodnia sprzedaż broni państwom Bliskiego Wschodu, wojna domowa w Syrii wiązały się z nieumyślnym uzbrajaniem Państwa Islamskiego. Przemysł i handel bronią stały się więc kolejnym elementem struktury finansowej analizowanych organizacji terrorystycznych. W 2022 r. Stanom Zjednoczonym udało się ujawnić sieć handlarzy i przemytników broni, działającą między Jemenem a Somalią, z którą powiązane są Państwo Islamskie, ISIS-Somalia, Al-Kaida na Półwyspie Arabskim oraz Asz-Szabab³³. Próba opanowania sytuacji

³⁰ Y. Bayoumy, N. Browning, M. Ghobari, *Special Report: Al Qaeda emerges stronger and richer from Yemen war*, „Reuters”, 8 IV 2016, <https://www.reuters.com/article/us-yemen-aqap-special-report-idUSKCN0X50SL> (20 VII 2023).

³¹ Ibidem.

³² S. Fares, *Up in arms: The Middle East as the world's illicit arms depot* [20 III 2023], <https://globalinitiative.net/analysis/middle-east-illicit-arms-trafficking-ocindex/> (28 VII 2023).

³³ N. Price, *Designation of ISIS-Somalia Weapons Trafficking* [1 XI 2022], <https://www.state.gov/designation-of-isis-somalia-weapons-trafficking-network/> (21 VII 2023).

z nielegalnym pozyskiwaniem broni przez terrorystów było osobne embargo na broń dostarczaną Al-Kaidzie wprowadzone w 2011 r., a także ISIS w 2014 r.³⁴

W obszarze wydobywania, przemytu i handlu surowcami energetycznymi też są dostrzegane podobieństwa. Dane źródło finansowania przynosiło największe zyski Państwu Islamskiemu w latach 2014-2015. ISIS było zaangażowane w wydobywanie oraz przemyt ropy naftowej, obsługiwało rafinerie oraz sprzedawało produkty ropopochodne. Największe przychody roczne z tego rodzaju działalności organizacja otrzymała w 2015 r. Stanowiły one, według różnych szacunków, do 450 mln USD³⁵. Przemysł paliw wzbogacał także Al-Kaidę na Półwyspie Arabskim, która kontrolowała kilka kluczowych portów w Jemenie. Bojownicy nakładali cła oraz podatki z przemycanego paliwa zarabiając dzienne ok. 2 mln USD. AQAP w latach 2015-2016 stała się *de facto* dostawcą paliwa, sprzedając go stacjom benzynowym i zwykłym obywatelom, a plemiona współpracujące z Al-Kaidą kontrolowały znaczną część infrastruktury naftowej kraju³⁶.

Przestępstwa o charakterze finansowym również cieszyły się ogromną popularnością wśród dwóch badanych organizacji fundamentalistycznych. Mowa jest tu o nielegalnej działalności gospodarczej, przymusowym pobieraniu podatków, fałszowaniu pieniędzy, tworzeniu firm fasadowych, oszustwach systemu bankowego, praniu brudnych pieniędzy, itd. Al-Kaida i Państwo Islamskie wykorzystywały fikcyjne spółki, firmy oraz pośredników finansowych do pozyskiwania i przekazywania funduszy, również za granicą. W praniu brudnych pieniędzy na rzecz tych organizacji terrorystycznych brały udział m.in. jemeńska Al-Nur Honey Center (dla Al-Kaidy)³⁷, turecka Wadi Alrrafidayn for Foodstuffs i Sham Express (dla ISIS)³⁸. W finansowanie terroryzmu za pomocą międzynarodowych przekazów pieniężnych są zaangażowane także organizacje pozarządowe, humanitarne oraz charytatywne. Służą one często jako przykrywką dla podobnych nielegalnych zbiorów dobroczynnych, jako kanały przenoszenia funduszy i dokonywania oficjalnych transakcji lub są infiltrowane oraz pozyskują pieniądze bezpośrednio na wsparcie dżihadystów. Wśród takich organizacji humanitarnych należy wymienić Islamic Relief Organization, Umnah Tammer E-Nau, Fundację Dobroczynności Al-Aksa, zaangażowane w pranie brudnych pieniędzy na rzecz Al-Kaidy³⁹. O przekazywanie pieniędzy ISIS podejrzane były liczne organizacje

³⁴ J. Zych, *Handel bronią konwencjonalną na Bliskim Wschodzie i jego wpływ na bezpieczeństwo w regionie*, „Rocznik Bezpieczeństwa Międzynarodowego” 2020, nr 14, s. 122.

³⁵ S. Heißner, P.R. Neumann, J. Holland-McCowan, R. Basra, *op.cit.*, s. 8.

³⁶ Y. Bayoumy, N. Browning, M. Ghobari, *op.cit.*

³⁷ M. Freeman, M. Ruehsen, *Terrorism Financing Methods: An Overview*, „Perspectives on Terrorism” 2023, vol. 7, nr 4, s. 19.

³⁸ N. Price, *The United States and Türkiye Take Joint Action to Disrupt ISIS Financing* [5 I 2023], <https://www.state.gov/the-united-states-and-turkiye-take-joint-action-to-disrupt-isis-financing/> (22 VII 2023).

³⁹ L.A. Villamarin Pulido, *Sieć Al-Kaida*, Warszawa 2008, s. 161-177.

pozarządowe działające na rzecz pomocy ofiarom wojny w Syrii⁴⁰. Podobne nielegalne schematy finansowe są powszechnie wykorzystywane do ukrywania realnych kwot pieniężnych, odbiorców pomocy i osób pośredniczących.

Głównym środkiem finansowania terroryzmu Al-Kaidy oraz ISIS jest gotówka, jednak sektor instytucji finansowych również odgrywa dla terrorystów istotną rolę. W ostatnich latach przeprowadzono kompleksowe prace na rzecz śledzenia i wykrywania podejrzanych transakcji, ale systemy bankowe poszczególnych krajów wciąż pośredniczą lub bezpośrednio biorą udział w przelewach finansowych na rzecz terrorystów islamskich. Do wydarzeń z 11 IX 2001 r. korzystanie z systemu bankowego i przekazywanie pieniędzy było dużo prostsze. Sam ibn Ladin miał konta w różnorodnych bankach na całym świecie, prał pieniądze za pomocą sudańskich instytucji finansowych i swobodnie przekazywał pieniądze na inne rachunki⁴¹. Al-Kaida wykorzystywała luki legislacyjne systemów bankowych Zjednoczonych Emiratów Arabskich oraz Pakistanu, a sami terroryści swobodnie korzystali z usług instytucji finansowych, posiadając konta w amerykańskich bankach⁴². Pieniądze najczęściej były wypłacane za pomocą bankomatów. Podobnie terroryści Państwa Islamskiego oraz ich sponsorzy wykorzystywali otwarte systemy bankowe Kuwejtu i Kataru do własnych celów finansowych⁴³. Z konfiskaty aktywów bankowych na terytorium Iraku Państwu Islamskiemu udało się pozyskać nawet miliard USD, a z drukowania fałszywych pieniędzy ok. 100 mln USD⁴⁴. Bojownicy zagraniczni ISIS korzystali z gotówki, tradycyjnego systemu bankowego i MVTs (ang. Money or Value Transfer Services) w celu sfinansowania pobytu na terytorium Iraku oraz Syrii. Często angażowali się w drobne przestępstwa finansowe, oszustwa systemu bankowego, tworzenie fałszywych tożsamości, branie kilku kredytów na raz itp.⁴⁵

Zdobyte terytorialne pomogły Państwu Islamskiemu oraz filii Al-Kaidy w Somalii rozwinąć system opodatkowania ludności, zamieszkującej tereny kontrolowane przez dżihadystów. Największe zyski podatki przynosiły dla ISIS i obejmowały dochody do budżetu terrorystów od 200 do 800 mln USD rocznie⁴⁶. Podatki od działalności gospodarczej w Iraku przynosiły ISIS kilka milionów USD miesięcznie, a podatek drogowy, celny, opłaty za przewóz osób, przemyt narkotyków

⁴⁰ *Money Matters: Sources of ISIS' Funding and How to Disrupt Them* [22 X 2015], <http://cgsrcs.org/publications/27> (28 VII 2023).

⁴¹ L.A. Villamarin Pulido, *op.cit.*, s. 161.

⁴² M. Freeman, M. Ruehsen, *op.cit.*, s. 19.

⁴³ S.J. Evans, *ISIS's 'emir of suicide bombers' raised \$2million for 'military operations' from mystery Qatari donor, say US officials*, „The Daily Mail”, 27 IX 2014.

⁴⁴ O. Hanne, T.F. de La Neuville, *op.cit.*, s. 104.

⁴⁵ *Financing of the Terrorist Organisation Islamic State in Iraq and the Levant (ISIL)*, „The Financial Action Task Force Report”, 1 II 2015, s. 22, <https://www.fatf-gafi.org/en/publications/Methodsandtrends/Financing-of-terrorist-organisation-isil.html> (23 VII 2023).

⁴⁶ S. Heißner, P.R. Neumann, J. Holland-McCowan, R. Basra, *op.cit.*, s. 9.

czy broni kolejne setki tysięcy USD. Somalijska grupa islamistyczna Asz-Szabab jest uważana za najbogatszą filię Al-Kaidy na świecie. System podatkowy ugrupowania składa się z czterech odrębnych strumieni: tranzytu, towarów, bydła i produktów rolnych⁴⁷. Asz-Szabab kontroluje dziesiątki punktów kontrolnych w południowej Somalii. Większość analityków szacuje, że grupa zarabia wyłącznie z tego źródła dochodu ponad 100 mln USD w skali roku⁴⁸.

Financial Action Task Force (FATF) wśród metod finansowania terroryzmu wymienia przemyt i sprzedaż dóbr kultury. Eksperci uważają, że Państwo Islamskie przejęło daną metodę finansowania od Al-Kaidy i odniosło w tym obszarze niesamowity sukces. Aby sfinansować swoją działalność Al-Kaida specjalizowała się w przemycałach afgańskich antyków⁴⁹. Istnieją również doniesienia, że tysiące źle strzeżonych stanowisk archeologicznych w Iraku było systematycznie płądrowanych przez Al-Kaidę, a później starożytności trafiały do Jordanii, Syrii, Pakistanu, Kuwejtu i Szwajcarii⁵⁰. Amerykański pułkownik, Matthew Bogdanos, stwierdził, że Al-Kaida zajmowała się handlem antykami głównie do 2005 r., a to źródło dochodów było na tyle istotne, że ustępowało jedynie okupom z porwań⁵¹. ISIS stworzyło z przemytu i sprzedaży dóbr kultury szczególnie dochodowy biznes. Czasopismo „National Geographic” wskazało, że w latach 2015-2017 pod kontrolą ISIS było ponad 4,5 tys. stanowisk archeologicznych (niektóre z nich znajdują się na Liście Światowego Dziedzictwa UNESCO), co umożliwiło grabieże na dużą skalę⁵². W czasie kontroli największych obszarów Syrii i Iraku Państwo Islamskie generowało z tego źródła nawet 100 mln USD rocznie⁵³. Większość skradzionych artefaktów oraz starożytności z terenów syryjskich trafiały na czarny rynek, gdzie były sprzedawane mafii rosyjskiej i kalabryjskiej za cenę daleką od realnej wartości⁵⁴. Początkowo terroryści zarabiali na haraczach od przemytników starożytności oraz wydawaniu zezwoleń na kopanie. Później jednak przejęli całkowitą kontrolę nad wykopaliskami i w pełni zaangażowali się w przemyt artefaktów i cennych dzieł sztuki⁵⁵.

⁴⁷ J. Bahadur, *Terror and taxes: Inside al-Shabaab's revenue-collection machine*, „Research Report of the Global Initiative against Transnational Organized Crime”, 1 XII 2022, s. 1-5, <https://global-initiative.net/wp-content/uploads/2022/12/AS-protection-economies.-WEB.pdf> (23 VII 2023).

⁴⁸ Ibidem, s. 21.

⁴⁹ V. Hanson, *Looted Antiquities: Economic Opportunity for Terrorists*, Senior Theses, San Rafael 2015, s. 13, <https://scholar.dominican.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1042&context=senior-theses> (24 VII 2023).

⁵⁰ Ibidem, s. 14-15.

⁵¹ E. Fish, *Can the World Save Antiquities Under Terrorist Threat?*, „Asia Society”, 24 IX 2015.

⁵² *Financing of the Terrorist...*, s. 17.

⁵³ J. Świat, *Jakie są źródła finansowania organizacji terrorystycznych?*, „Demagog”, 26 IV 2021.

⁵⁴ S. Laurent, *op.cit.*, s. 93-94.

⁵⁵ F.R. Greenland, *Inside ISIS' looted antiquities trade* [31 V 2016], <https://theconversation.com/inside-isis-looted-antiquities-trade-59287> (25 VII 2023).

Domena cyberprzestępstw szybko została dostrzeżona przez przestępców i terrorystów jako źródło dochodów przynoszące ogromne zyski. W najwyższym stopniu domenę cybernetyczną opanowało Państwo Islamskie prowadząc skuteczną kampanię marketingową w celu finansowania własnej działalności z sieci społecznościowych. Państwo Islamskie oraz Al-Kaida wykorzystują nowoczesne narzędzie do transferu pieniędzy w postaci kryptowalut. Dokładna weryfikacja obrotów wirtualną walutą dokonanych przez terrorystów Al-Kaidy i ISIS jest trudna do przeprowadzenia, ale mówi się o kwotach w postaci kilkuset tysięcy USD. Na przykład, internetowi zwolennicy Państwa Islamskiego przesyłali dżihadystom darowizny za pośrednictwem Twittera, a bitcoiny za pomocą aplikacji Dark Wallet⁵⁶. Wśród popełnianych cyberprzestępstw należy także wymienić handel w Darknetcie, kradzieże danych osobowych i bankowych, rozpowszechnianie złośliwego oprogramowania na stronach internetowych i w wiadomościach e-mail, pranie pieniędzy za pomocą phishingu, witryn hazardowych itd.⁵⁷.

Różnice w finansowaniu Al-Kaidy oraz ISIS ze środków pochodzących z przestępczości zorganizowanej

Na podstawie zamieszczonej w artykule tabeli można zauważyć kilka znaczących różnic w finansowaniu wybranych grup ekstremistycznych, tj. Al-Kaidy oraz Państwa Islamskiego. Wypracowały one oryginalne sposoby pozyskiwania pieniędzy uzależnione od uwarunkowań regionu operacyjnego, zasięgu terytorialnego, współpracy z innymi organizacjami terrorystycznymi i przestępczymi oraz rozwoju struktur ekstremistycznych. Są jednak metody cieszące się mniejszą popularnością, co oznacza, że wybrane ugrupowania terrorystyczne nie angażowały się w niektóre przestępcze obszary pozyskiwania środków finansowych.

Pierwsza różnica jest dostrzegana w sferze przestępczości narkotykowej. Mianowicie analizowane organizacje fundamentalistyczne były zaangażowane w handel i przemysł różnych środków narkotycznych – Al-Kaida głównie opium i wysokiej jakościowo heroiny nr 4, ISIS captagonu. Różnią się także pod względem skali produkcji i obrotu narkotykami oraz odpowiednio stopniem otrzymywanego zysku z tego rodzaju nielegalnej działalności. W przypadku Al-Kaidy eksperci uważają, że produkcja, przemysł i handel heroiną stanowiły w okresie afgańskim główne źródło przychodów organizacji⁵⁸. W celu osiągnięcia większych dochodów Taliban i Al-Kaida porozumiały się w sprawie produkcji wyższej jakościowo

⁵⁶ *Financing of the Terrorist...*, *op.cit.*, s. 24.

⁵⁷ J.M. del Cid Gómez, *A Financial Profile of the Terrorism of Al-Qaeda and its Affiliates*, „Perspectives on Terrorism” 2010, vol. 4, nr 4, s. 13-14, <https://www.jstor.org/stable/26298469> (25 VII 2023).

⁵⁸ P.L. Williams, *op.cit.*, s. 75.

heroiny numer cztery⁵⁹. Usama ibn Ladin kooperował także z tureckimi przemytnikami narkotyków, Hezbollahem oraz rosnącą w siłę mafią albańską. Z kolei Syria wyłoniła się w ostatnich latach jako istotny gracz w sferze narkobiznesu, produkujący amfetaminę, znaną jako captagon. Ten narkotyk, zwany także „kokainą dla biednych”, stał się popularny w regionie Zatoki Perskiej i wchodzi na rynek południowej Europy, Afryki Północnej i Azji Południowo-Wschodniej⁶⁰. W 2020 r. w porcie w Salerno na południu Włoch odnaleziono kontenery zawierające captagon, którego cenę rynkową oszacowano na miliard EUR⁶¹. Policja włoska oświadczyła, że była to największa konfiskata amfetaminy na świecie – 14 ton (84 mln) tabletek wyprodukowanych w Syrii przez ISIS. Tak ogromną partię miała zamówić włoska Comorra w celu sprzedaży narkotyków na rynku europejskim⁶². ISIS czerpało również korzyści ze sprzedaży syntetycznych opioidów na kontrolowanych przez siebie terytoriach oraz w krajach regionu, takich jak Libia, Jordania i Zjednoczone Emiraty Arabskie. Można wywnioskować, że Państwo Islamskie otrzymywało znaczną część zysków z handlu captagonem i przemytu kokainy, a także mogło stosunkowo łatwo przenosić je przez Syrię i Turcję do Europy.

Inną zauważalną różnicą, występującą w obszarze przestępczości kryminalnej, jest przypadek przemytu diamentów przez Al-Kaidę. Zaangażowanie organizacji w tego typu działalność było podyktowane potrzebą przekształcenia aktywów w coś mniej podatnego na konfiskację i stworzenia alternatywy dla gotówki. Przemycem kamieni szlachetnych Al-Kaida zajmowała się głównie od lat 90. XX w. do początku XXI w.⁶³. Diamenty pochodziły z zachodnioafrykańskich stref konfliktowych oraz były sprzedawane głównie na terenie Bliskiego Wschodu i Azji Południowo-Wschodniej.

Na płaszczyźnie kryminalnej nie odnotowano masowego zaangażowania Al-Kaidy w handel ludźmi oraz niewolnictwo seksualne. Chociaż ideolodzy Al-Kaidy twierdzili, że branie niewolnic jest dopuszczalne w islamie, to obecne środowisko wojny sprawia, że nie da się prawidłowo uregulować podobnych praktyk, w związku z czym dochodziłoby do wielu nadużyć⁶⁴. Istnieje jednak wyjątek w postaci somalijskiej komórki Al-Kaidy. W 2017 r. pojawiły się doniesienia

⁵⁹ Ibidem, s. 83-86.

⁶⁰ C. Listner, *We cannot ignore Syria's emergence as a narco-state* [29 IV 2022], <https://www.mei.edu/publications/we-cannot-ignore-syrias-emergence-narco-state> (25 VII 2023).

⁶¹ L.I. Shelley, *Illicit Trade and Terrorism*, „Perspectives on Terrorism” 2020, vol. 14, nr 4, s. 7.

⁶² *Italy seizes ISIL-made drugs from Syria worth \$1bn*, „Aljazeera”, 1 VII 2020, <https://www.aljazeera.com/news/2020/7/1/italy-seizes-isil-made-drugs-from-syria-worth-1bn> (26 VII 2023).

⁶³ A. Wejkszner, *op.cit.*, s. 301-302.

⁶⁴ I. Tharoor, *The Islamic State's horrifying practice of sex slavery, explained*, „The Washington Post”, 20 VIII 2015.

o porwanych przez terrorystów Asz-Szabab kobietach pochodzących z kenijskich społeczności chrześcijańskich i muzułmańskich. Stały się one ofiarami niewolnictwa seksualnego, zmuszano je do poślubienia terrorystów lub przetrzymywano w burdelu⁶⁵. Zysków finansowych z tego rodzaju działalności, skali tej zbrodni oraz powszechności w ramach struktur Al-Kaidy nie da się na razie zweryfikować. Zatem, niewolnictwa oraz przemocy seksualnej, w tym przypadku, nie można uznać za jedno ze źródeł generowania dochodów dla Al-Kaidy. Natomiast ISIS było zaangażowane w niewolnictwo, akty przemocy seksualnej i handel ludźmi, jako sposób na pozyskanie funduszy na wsparcie swojej działalności. Niewolnicy byli wykorzystywani na różne sposoby: jako narzędzie rekrutacyjne; jako towar do sprzedaży; bezpośrednio do udziału w operacjach wojskowych i terrorystycznych atakach samobójczych; jako sposób zadowalania potrzeb seksualnych członków ugrupowania oraz do pełnienia ról służebnych w ramach organizacji. Przywódca terrorystów ISIS al-Baghdadi traktował kobiety jako „trofea wojenne”, „podatek”, a cena wystawionych na sprzedaż niewolnic ISIS, według różnych doniesień, wynosiła od 13 do 1000 USD⁶⁶. Przytoczone sumy ciężko jest uznać za kluczowy dochód tej organizacji. Stanowią one jednak potwierdzenie kryminalnego charakteru pozyskiwania środków finansowych przez islamskich terrorystów.

Zauważalną różnicą w obszarze surowców energetycznych jest zaangażowanie ISIS w przemysł i handel gazem ziemnym. Państwo Islamskie kontrolowało kilka pól gazowych oraz punkty tranzytowe rurociągów w Syrii. Dochody z tego źródła w latach 2014-2015 wynosiły od 350 do prawie 500 mln USD⁶⁷, co stanowiło dużą część budżetu organizacji w tym okresie.

Wśród różnic w obszarze finansowania organizacji terrorystycznych ze źródeł kryminalnych zauważalny jest również handel organami przez bojowników Państwa Islamskiego. Według danych ujawnionych w 2016 r. na obszarach znajdujących się pod kontrolą ISIS oraz w obozach dla uchodźców w sąsiednich krajach przeprowadzono tysiące operacji chirurgicznych w celu usunięcia narządów i sprzedaży ich na czarnym rynku⁶⁸. Ofiarami tej nielegalnej działalności padali głównie jeńcy wojenni, ranni, ale organy pobierano także z ciał zabitych żołnierzy. W obszarze handlu organami doszło do nawiązania współpracy przez ISIS z zagranicznymi ugrupowaniami mafijnymi oraz różnorodnymi instytucjami medycznymi. Niektórzy eksperci twierdzili nawet, że Państwo Islamskie utworzyło wyspecjalizowaną transnarodową komórkę do spraw przemytu i sprzedaży

⁶⁵ C. Attwood, *The sex slaves of al-Shabab*, <https://www.bbc.com/news/magazine-40022953> (26 VII 2023).

⁶⁶ B. Hall, *ISIS. Państwo Islamskie*, Warszawa 2015, s. 133.

⁶⁷ P. Mazur, *Państwo Islamskie ISIS. Nowa twarz ekstremizmu*, Warszawa 2018, s. 208-209.

⁶⁸ J. Dupont, *Why Terrorist Organizations Use Human Trafficking* [25 I 2023], <https://www.acamtoday.org/why-terrorist-organizations-use-human-trafficking/> (28 VII 2023).

ludzkich narządów⁶⁹. W przypadku Al-Kaidy podobnych kryminalnych procederów nie odnotowano. Dlatego handel organami ludzkimi można uznać za jedną z najbardziej wyróżniających przestępczych metod finansowania działalności terrorystycznej ISIS. Na tle kurczących się rezerw gotówkowych ISIS, najnowsze raporty odnotowują także, że ugrupowanie zaczęło inwestować w przemysł byłą w celu gromadzenia funduszy⁷⁰.

Zakończenie

Wgląd w strukturę zarządzania środkami pieniężnymi oraz główne źródła dochodów, a także analiza porównawcza stanowią próbę zrozumienia współczesnych potrzeb terrorystów w obszarze finansowym oraz sposobów ich zaspokajania. Postawiona we wstępie hipoteza badawcza została zweryfikowana pozytywnie, ponieważ przestępcze środki finansowe stanowią większość na liście źródeł dochodów Al-Kaidy oraz ISIS. Powyżej przeanalizowane podobieństwa w finansowaniu organizacji terrorystycznych opartych na ideologii fundamentalizmu islamskiego wskazują na wyłonienie się wyjątkowo skutecznych źródeł przestępczych dochodów, które wybrane ugrupowania przejęły w celu umożliwienia własnego funkcjonowania i przeprowadzania ataków terrorystycznych. Wśród głównych przestępczych metod i technik stosowanych przez terrorystów islamskich są: porwania w celu okupu, produkcja, przemysł oraz handel narkotykami, wymuszenia, rabunki, pranie brudnych pieniędzy poprzez firmy fasadowe i nadużycia organizacji humanitarnych, nielegalny system opodatkowania, cyberprzestępstwa, oszustwa w Internecie, a także kryptowaluty. Przeanalizowane odmienne praktyki w zakresie finansowania wybranych fundamentalistycznych organizacji terrorystycznych zobrazują, że dżihadysty są w stanie zaangażować się w mniej popularne przestępcze metody. Wśród takich można wymienić: handel organami ludzkimi oraz przemysł gazu ziemnego przez ISIS, przemysł diamentów w przypadku Al-Kaidy oraz handel różnymi rodzajami narkotyków przez analizowane ugrupowania. Odnotowano także przestępcze źródła, które cieszyły się mniejszą popularnością wśród islamskich terrorystów. Al-Kaida nie handlowała ludźmi oraz nie czerpała zysków z niewolnictwa, również o charakterze seksualnym. Zatem można stwierdzić, że pojawiła się spora ilość dowodów na związek między finansowaniem terroryzmu a działalnością przestępczą – zorganizowaną lub prowadzoną na małą skalę.

⁶⁹ J. Hall, *UN urged to investigate ISIS's bloody trade in human organs after Iraqi ambassador reveals doctors are being executed for not harvesting body parts*, „The Daily Mail”, 18 II 2015.

⁷⁰ *Up to 500 ISIS fighters still active in Iraq: Military* [13 III 2023], <https://english.alarabiya.net/News/middle-east/2023/03/13/Up-to-500-ISIS-fighters-still-active-in-Iraq-Military> (28 VII 2023).

Abstract

Viktoriiia Ivakha

Organized crime as a source of terrorism financing on the example of Al-Qaeda and Islamic State. Comparative analysis

Terrorist organizations based on the ideology of Islamic fundamentalism are increasingly involved in various criminal activities in order to generate income for their own functioning and continuation of terrorist activity. These include: money laundering, human trafficking, drug and arms smuggling, cybercrime, illegal tax systems, extortion, robbery, trade in cultural monuments etc. Al-Qaeda and the Islamic State are the most prominent examples of Islamist terrorist groups with extremely extensive and diverse financial systems. The aim of the article is to analyze the process of financing fundamentalist terrorist organizations of Al-Qaeda and the Islamic State from the sources coming from organized crime. The study also attempts to describe and analyze financing of terrorist activities, its classification, as well as sources of financing of Al-Qaeda and ISIS, with particular emphasis on criminal proceeds and their comparison in terms of similarities and differences.

Keywords: terrorism, organized crime, terrorism financing, criminal financial sources, Islamic fundamentalism, Al-Qaeda, ISIS

References

- 1,000 Families of those Kidnapped by ISIS Ask for Assistance from the United States [2 IX 2021], <https://syriaaccountability.org/letter-from-the-families-of-those-kidnapped-by-isis-to-the-united-states-administration/>.
- Al Qaeda Guide to Kidnapping*, „The New York Times”, 29 VII 2014, <https://www.nytimes.com/interactive/2014/07/30/world/africa/31kidnap-docviewer3.html>.
- Attwood, C., *The sex slaves of al-Shabab*, „BBC”, 25 V 2017, <https://www.bbc.com/news/magazine-40022953>.
- Bahadur, J., *Terror and taxes: Inside al-Shabaab's revenue-collection machine*, „Research Report of the Global Initiative against Transnational Organized Crime”, 1 XII 2022, <https://globalinitiative.net/wp-content/uploads/2022/12/AS-protection-economies.-WEB.pdf>.

- Bayoumy, Y., Browning, N. & Ghobari, M., *Special Report: Al Qaeda emerges stronger and richer from Yemen war*, „The Reuters”, 8 IV 2016, <https://www.reuters.com/article/us-yemen-aqap-special-report-idUSKCN0X50SL>.
- Callimachi, R., *Paying Ransoms, Europe Bankrolls Qaeda Terror*, „The New York Times”, 30 VII 2014, <https://www.nytimes.com/2014/07/30/world/africa/ransoming-citizens-europe-becomes-al-qaedas-patron.html>.
- Chandra, Y., *Illicit Drug Trafficking and Financing of Terrorism: The Case of Islamic State, Al Qaeda and their Affiliate Groups*, „Journal of Defence Studies” 2020, vol. 14, nr 1-2, <https://idsa.in/system/files/jds/14-2-2020-illicit-drug-financing-of-terrorism-ychandra.pdf>.
- Cid Gómez, J.M., *A Financial Profile of the Terrorism of Al-Qaeda and its Affiliates*, „Perspectives on Terrorism” 2010, vol. 4, nr 4, s. 13-14, <https://www.jstor.org/stable/26298469>.
- Dobayev, I.P., Dobayev, A.I. & Umarov, D.V., *Transformatsiya finansirovaniya terroristicheskikh struktur na Severnom Kavkaze*, 2012, <https://cyberleninka.ru/article/n/transformatsiya-finansirovaniya-terroristicheskikh-struktur-na-severnom-kavkaze/viewer>.
- Dupont, J., *Why Terrorist Organizations Use Human Trafficking* [25 I 2023], <https://www.acamstoday.org/why-terrorist-organizations-use-human-trafficking/>.
- Dz. U. 1997, nr 88, poz. 553 z późn. zm: *Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny*.
- Evans, S.J., *ISIS’s ‘emir of suicide bombers’ raised \$2million for ‘military operations’ from mystery Qatari donor, say US officials*, „The Daily Mail”, 27 IX 2014, <https://www.dailymail.co.uk/news/article-2771571/ISIS-s-emir-suicide-bombers-raised-2million-military-operations-mystery-Qatari-donor-say-US-officials.html>.
- Fares, S., *Up in arms: The Middle East as the world’s illicit arms depot* [24 III 2023], <https://globalinitiative.net/analysis/middle-east-illicit-arms-trafficking-ocindex/>.
- Financing of the Terrorist Organisation Islamic State in Iraq and the Levant (ISIL)*, „The Financial Action Task Force Report”, 1 II 2015, <https://www.fatf-gafi.org/en/publications/Methodsandtrends/Financing-of-terrorist-organisation-isil.html>.
- Fish, E., *Can the World Save Antiquities Under Terrorist Threat?*, „Asia Society”, 24 IX 2015, <https://asiasociety.org/blog/asia/can-world-save-antiquities-under-terrorist-threat>.
- Freeman, M. & Ruehsen, M., *Terrorism Financing Methods: An Overview*, „Perspectives on Terrorism” 2023, vol. 7, nr 4, <https://www.jstor.org/stable/26296981>.
- Grabowski, T.W., *Terroryzm północnokaukaski: źródła, przejawy i przeciwdziałanie zjawisku*, Kraków 2017.

- Greenland, F.R., *Inside ISIS' looted antiquities trade* [31 V 2016], <https://theconversation.com/inside-isis-looted-antiquities-trade-59287>.
- Hall, B., *ISIS. Państwo Islamskie*, Warszawa 2015.
- Hall, J., *UN urged to investigate ISIS's bloody trade in human organs after Iraqi ambassador reveals doctors are being executed for not harvesting body parts*, „The Daily Mail”, 18 II 2015, <https://www.dailymail.co.uk/news/article-2958220/UN-urged-investigate-ISIS-s-bloody-trade-human-organs-Iraqi-ambassador-reveals-doctors-executed-not-harvesting-body-parts.html>.
- Hanne, O. & de La Neuville, T.F., *Państwo Islamskie. Geneza nowego kalifatu*, Warszawa 2015.
- Hanson, V., *Looted Antiquities: Economic Opportunity for Terrorists*, Senior Theses, San Rafael 2015, <https://scholar.dominican.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1042&context=senior-theses>.
- Heißner, S., Neumann, P.R., Holland-McCowan, J., & Basra, R., *Caliphate in Decline: An Estimate of Islamic State's Financial Fortunes*, „The International Centre for the Study of Radicalisation Report”, 2017, <https://icsr.info/wp-content/uploads/2017/02/ICSR-Report-Caliphate-in-Divine-Decline-An-Estimate-of-Islamic-States-Financial-Fortunes.pdf>.
- Italy seizes ISIL-made drugs from Syria worth \$1bn*, „Aljazeera”, 1 VII 2020, <https://www.aljazeera.com/news/2020/7/1/italy-seizes-isil-made-drugs-from-syria-worth-1bn>.
- Isak, K. & Kluczyński, M., *Handel narkotykami jako źródło finansowania terroryzmu*, „Przegląd Bezpieczeństwa Wewnętrznego” 2014, nr 10, <http://cejsh.icm.edu.pl/cejsh/element/bwmeta1.element.desklight-38e0c0b1-af17-4581-8648-d59becb9ca4>.
- Kędzierski, M.A., *Preciwdziałanie i zwalczanie finansowania terroryzmu w Polsce*, Warszawa 2014, https://depotuw.ceon.pl/bitstream/handle/item/951/PRACA_DOKTORSKA.pdf?sequence=1&fbclid=IwAR1Uway-w2gVMrL-Gedlwj-8l3OoXFF8tzI1bX_yb97w0gJudzYiYWakdYAK.
- Laurent, S., *Kalifat terroru. Kulisy działania Państwa Islamskiego*, Warszawa 2015.
- Lisiecki, L. & Kucharski, K., *Źródła finansowania Al-Kaidy*, „Studia Bezpieczeństwa Narodowego” 2013, nr 3.
- Listner, C., *We cannot ignore Syria's emergence as a narco-state* [29 IV 2022], <https://www.mei.edu/publications/we-cannot-ignore-syrias-emergence-narco-state>.
- Mądrzejowski, W., *Przestępczość zorganizowana: system zwalczania*, Warszawa 2008.
- Money Matters: Sources of ISIS' Funding and How to Disrupt Them* [25 X 2015], <http://cgsrs.org/publications/27>.
- Norton, S. & Chadderton, P., *Terrorism Financing*, „Detect, Disrupt and Deny: Optimising Australia's Counterterrorism Financing System”, 1 XII 2016, <https://www.jstor.org/stable/resrep04244.6>.

- Open briefing of the Counter-Terrorism Committee on „The nexus between international terrorism and transnational organized crime”*, United Nations Headquarters, New York, 2018, <https://www.un.org/securitycouncil/ctc/sites/www.un.org/securitycouncil.ctc/files/chairs-summary.pdf>.
- Price, N., *Designation of ISIS-Somalia Weapons Trafficking* [1 XI 2022], <https://www.state.gov/designation-of-isis-somalia-weapons-trafficking-network/>.
- Price, N., *The United States and Türkiye Take Joint Action to Disrupt ISIS Financing* [5 I 2023], <https://www.state.gov/the-united-states-and-turkiye-take-joint-action-to-disrupt-isis-financing/>.
- Shelley, L.I., *Illicit Trade and Terrorism*, „Perspectives on Terrorism” 2020, vol. 14, nr 4.
- Świat, J., *Jakie są źródła finansowania organizacji terrorystycznych?*, „Demagog”, 26 IV 2021, <https://demagog.org.pl/wypowiedzi/jakie-sa-zrodla-finansowania-organizacji-terrorystycznych/>.
- Terrorist Financing in West Africa*, „The Financial Action Task Force Raport”, 1 X 2013, <https://www.fatf-gafi.org/en/publications/MethodsandTrends/Tf-west-africa.html>.
- Tharoor, I., *The Islamic State’s horrifying practice of sex slavery, explained*, „The Washington Post”, 20 VIII 2015, <https://www.washingtonpost.com/news/worldviews/wp/2015/08/20/the-islamic-states-horrifying-practice-of-sex-slavery-explained/>.
- The World’s 10 Richest Terrorist Organizations*, „Forbes”, 10 V 2016, <https://www.forbes.com/pictures/eedh45fkmmm/1isis-annual-turnover/?sh=5dc6bde2e485>.
- Up to 500 ISIS fighters still active in Iraq: Military* [13 III 2023], <https://english.alarabiya.net/News/middle-east/2023/03/13/Up-to-500-ISIS-fighters-still-active-in-Iraq-Military>.
- Villamarin Pulido, L.A., *Sieć Al-Kaida*, Warszawa 2008.
- Wejkszner, A., *Globalna sieć Al-Kaidy: nowe państwo islamskie?*, Warszawa 2017.
- Williams, P.L., *Al-Kaida: międzynarodowy terroryzm, zorganizowana przestępczość i nadciągająca apokalipsa*, Poznań 2007.
- Wójcik, J.W., *Przeciwdziałanie finansowaniu terroryzmu*, Warszawa 2007.
- Zehorai, I., *Forbes Israel Special Report: The World’s Richest Terrorist Organizations*, „Forbes Israel”, 24 I 2022, <https://forbes.co.il/e/the-worlds-richest-terrorist-organizations/>.
- Zubrzycki, W., *Przez PZ do terroryzmu*, T. 1, Szczytno 2015.
- Zych, J., *Handel bronią konwencjonalną na Bliskim Wschodzie i jego wpływ na bezpieczeństwo w regionie*, „Rocznik Bezpieczeństwa Międzynarodowego” 2020, nr 14, <https://rocznikbezpieczenstwa.pl/ojs/index.php/rbm/article/view/549>.

RECENZJE

**Jana Raclavská, Urszula Kolber, Józef Szymeczek,
Kazania cieszyńskie. O ich języku w kościele luterańskim,
Kongres Polaków w Republice Czeskiej,
Czeski Cieszyn 2022, ss. 311.
(Zdzisław J. Winnicki)**

Wiara i narodowość na Śląsku Cieszyńskim

Inicjator recenzowanej pozycji, prof. Karol Daniel Kadłubiec, znakomity etnograf, historyk literatury i badacz folkloru Śląska Cieszyńskiego, informuje czytelników, że dzieło powstało dla uczczenia 500-lecia Reformacji i jednocześnie dla ukazania, iż

cieszyński kościół luterański był kościołem narodowym, na co dowodem jest m.in. i to, że językiem wygłaszanych kazań we wzmiankowanym okresie była polszczyzna, rzadko przeplatana niemczyzną... najczęściej w Bielsku. Wszędzie indziej panował język polski do tego stopnia, że kaznodzieje przybyli tu z innych stron, np. z Moraw czy z ówczesnych Węgier, musieli go opanować, w przeciwnym razie byłiby tu bezużyteczni (s. 5).

Śląsk Cieszyński, dawniej (do 1918 r.) Księstwo Cieszyńskie, dawniej jednolita jednostka administracyjna o powierzchni 51 500 km², po roku 1920 i do dzisiaj (z przerwą na niecały rok, 1938-1939) to obecnie dwa obszary państwowe: polski przynależny do Województwa Śląskiego i czeski (Zaolzie) przynależny do Kraju Śląsko-Morawskiego. Sam zaś Cieszyn, ongiś miasto centralne, dziś dzieli się na dwa: Cieszyn i Czeski Cieszyn. W obu częściach tej historycznej krainy skupia się nadal *gros* polskich ewangelików – luteran.

Kadłubiec, jak następnie Autorzy merytorycznych części opracowania, zaznaczają wprawdzie, że była to polszczyzna zawierająca wiele elementów miejscowej gwary, miała początkowo charakter języka staropolskiego, która z biegiem czasu – jak podkreślają – nabierała *polskości ogólnej*. Trzeba bowiem pamiętać, że w Księstwie Cieszyńskim w okresie reformacji i do 1653 r. panowali władcy z rodu Piastów. Księstwo było wieloetniczne (wielonarodowe). Mieszkali tu Niemcy, Czesi oraz lud polskojęzyczny, który – jak dowodzą Autorzy – mimo oderwania od Polski już w XIV w., zachował język, który utrwalił – jak piszą – w znacznym stopniu dzięki luteranizmowi, który posługę religijną prowadził praktycznie po polsku.

Co więcej, zgodnie z klasyczną doktryną Marcina Lutra lud tej części Śląska po przyjęciu wyznania luterńskiego, zgodnie z jego podstawową zasadą, poznawał Boga poprzez *słowo* (tu: modlitwa, kazania) i *pismo* (Biblia, teksty kazań, postylle i kancjonały) w nieporównanie większym stopniu niż gdziekolwiek nabył kompetencji czytania i pisania. Kompetencja ta była narodowo polska. Trwanie przy klasycznym (jak zaznaczają Autorzy – konserwatywnym w odróżnieniu od np. protestantyzmu wielu ośrodków niemieckich) wyznaniu luteransko-augsburskim korelowało wiarę z polskością, co wiodło wprost do nabycia polskiej świadomości narodowej ewangelików cieszyńskich, poza Bielskiem i okolicami. Ta samoświadomość – jak przypomina Kadłubiec – wyrażała się w pouczeniu jednego z wybitniejszych kaznodziei cieszyńskich, Jerzego Heczki, w jego popularnym tutaj *kancjonale* o tym, że:

*Nauka klejnot, nauka skarb drogi,
Tego nie wydrze nieprzyjaciel srogi,
Nie spali ogień, nie zabierze woda,
Nad wszystkim innym panuje przygoda* (s. 9).

Przedmiotem analizy zawartej w recenzowanej książce są kazania pastorów cieszyńskich, wygłaszane przez półtora wieku z okładem, poczynając od roku 1758. Jak zaznaczają Autorzy, z racji ogromnej ich ilości skupili się na najbardziej reprezentatywnych, w tym na najbardziej reprezentatywnych autorach tych kazań, postylli, mów pogrzebowych i towarzyszącej im literaturze religijnej. Większość tych rękopiśmiennych oraz drukowanych źródeł znajduje się w Cieszynie. Autorzy wykazują je w Bibliografii podmiotowej (25 pozycji). Towarzyszy temu wyczerpujący wykaz Bibliografii przedmiotowej (monografie i opracowania) oraz Bibliografia internetowa.

Autorami merytorycznych części opracowania są znakomici znawcy przedmiotu: doc. dr Józef Szymeczek – kierownik Centrum Badań Kultury Regionalnej i Tożsamości Uniwersytetu Ostrawskiego, jeden z czołowych liderów Kongresu Polaków w Republice Czeskiej, ekspert zagraniczny Polskiej Komisji Akredytacyjnej, dr Urszula Kolberová z Katedry Sławistyki Uniwersytetu Ostrawskiego, członkini licznych rad naukowych czasopism w Polsce i Czechach oraz doc. dr Jana Raclavská, również z w/w Katedry Sławistyki, redaktor czasopisma „*Studia Slavica*” oraz członkini wielu rad naukowych, ekspertka zagraniczna Polskiej Komisji Akredytacyjnej.

Książka, poza Wstępem *O cieszyńskoluteranśkim etosie słowa* (K.D. Kadłubiec), składa się z następujących części-rozdziałów: Józef Szymeczek, *Ewangelicy na Śląsku Cieszyńskim. Między konfesją a narodem* (s. 13-57); Jana Raclavská, Urszula Kolber, *Polszczyzna w kazaniach cieszyńskich. Język i naród* (s. 57-73); Jana Raclavská, *Mowy pastorów cieszyńskich przełomu XVIII i XIX wieku* (s. 73-105);

Urszula Kolber, *Wiosna Ludów i jej wpływ na stosunki językowe i wyznaniowe na Śląsku Cieszyńskim* (s. 105-110); Urszula Kolber, *Kazania cieszyńskie drugiej połowy XIX wieku* (s. 110-120), Urszula Kolber, *Szata językowa kazań drugiej połowy XIX wieku* (s. 120-146); Jana Raclavská, *Polszczyzna rękopisów luterzańskich na Śląsku Cieszyńskim w XVIII i XIX wieku. Podsumowanie* (s. 146-150). Całość zamykają streszczenia w językach czeskim, angielskim i niemieckim, wspomniana Bibliografia źródłowa, Notki o Autorach, Rejestr nazwisk, Indeks miejsc oraz Załącznik z kopiami rękopisów kazań (s. 171-309). Na końcu książki podano spis treści.

Wszystkie części-rozdziały bogato ilustrowane wizerunkami postaci, kopiami źródeł, cytatami i zdjęciami okładek i stronnic publikacji związanych z omawianym tematem.

Otwierający merytoryczną część książki rozdział-część autorstwa J. Szymeczka w przystępny i syntetyczny sposób prezentuje genezę protestantyzmu na omawianym terenie pod władztwem książąt cieszyńskich, a następnie Dworu Habsburskiego. Píše o sytuacji wiernych w okresie kontrreformacji, powtórnej legalizacji zboru cieszyńskiego i ostatecznej stabilizacji wyznania na podstawie cesarskiego *Patentu protestanckiego* z 8 IV 1861 r., w tym o powstawaniu kolejnych zborów. Przywołuje główne postaci duchowych a jednocześnie narodowych przywódców ewangelickich zaznaczając, że „Polscy pastory utwierdzali etnicznie polski lud ewangelicki w duchu *polskonarodowym*. Ewangelicy z pobożnością odnosili się nie tylko do ksiąg, które pomogły im wytrwać w wierze, lecz również do języka, w którym były te księgi napisane” (s. 52). Dowodnie wskazuje na związek cieszyńskich ewangelików z polskością, „przemianą walki o prawa wyznaniowe w walkę o prawa obywatelskie” i w końcu o roli „ducha reformacji” w obliczu odradzania się państwowości polskiej. Zważywszy jak potoczyły się dzieje Zaolzia po roku 1919 Szymeczek przypomina, iż „aż do roku 1918 w Kościele ewangelickim na Śląsku nie dochodziło w zasadzie między Polakami i Czechami do konfliktów na tle narodowościowym. (...) Poza tym czeski ruch narodowy w Kościele ewangelickim na Śląsku nie istniał, gdyż liczba wyznawców narodowości czeskiej była [tutaj] minimalna” (s. 53). Rozdział napisany przez J. Szymeczka, urodzonego Zaolzianina, merytoryczny co do treści, wyjaśni wiele czytelnikowi zwłaszcza we współczesnej Polsce, a w omawianym dziele jest niezbędny gdy w dalszych częściach Autorki precyzują swe ustalenia badawcze, głównie z punktu widzenia metodologii polonistyczno-lingwistycznej, nawiązującej do historycznych okoliczności powstawania i rozwoju polskiej literatury religijnej, a z czasem i społecznej na austriackim Śląsku Cieszyńskim.

Rozdział-część obu Auterek (s. 57-71) traktuje o postaciach okresu XVIII-wiecznej tolerancji wymuszonej na Habsburgach przez szwedzkiego króla Karola XII, kiedy to osłabła polityka kontrreformacyjna a śląskim protestantom wyznającym swą wiarę w ukryciu, w tzw. kościołach domowych, zwrócono

128 kościołów (Autorzy książki rzadko używają pojęcia *zborów*, podobnie jak nazewnictwa duchownych: ksiądz jako profesja, pastor jako funkcja) i zezwolono na budowę sześciu kolejnych tzw. *kościółów łaski*¹. Wspomniane *kościółki domowe* zwielokrotniły korzystanie z literatury, a tym samym znajomość czytania w języku polskim. Lata te, pierwsze 20-lecie XVII w., były – jak podkreślają Autorki – „okresem narodzin literatury polskiej na Śląsku Cieszyńskim” (s. 58), głównie za sprawą aktywności cieszyńskich pastorów Jana Muthmana i Samuela Zasadiusa. Prezentują ich biogramy, zasługi w budowie świątyń oraz – bogato ilustrując reprintami dzieł – przedstawiają bogaty dorobek wydawniczy obu duchownych z uwzględnieniem specyfiki (pisowni i stylu) stosowanego w tych publikacjach języka polskiego podkreślając, iż „działalność duszpasterzy ewangelickich miała niebywałe znaczenie w rozwoju świadomości narodowej mieszkańców Śląska Cieszyńskiego” (s. 71). Komentując wstępnie znaczenie wydanego (recenzowanego) opracowania jeden z Autorów (J. Szymeczek) w rozmowie z recenzentem podkreślił, że książka ma znaczenie zasadnicze w konkretnym wyjaśnieniu roli, jaką w tworzeniu (budzeniu, umacnianiu) polskiej świadomości narodowej wśród ludu jeszcze w dawnym Księstwie Cieszyńskim odegrało protestanckie piśmiennictwo religijne (kazania, postylle itd.). Większość tego dorobku, zarówno w wersji drukowanej, jak i rękopiśmiennej, szczęśliwie się zachowała w zbiorach Muzeum Protestantyzmu – Biblioteczce i Archiwum im. B.R. Tschammera w Cieszynie. W pełni podzielamy pogląd J. Szymeczka dodając do tego cenne stwierdzenia Auterek o tym, że trwałość polskości Cieszynian powodowała z konieczności językową polonizację wielu pastorów, którzy przybywali tutaj dla posługi duszpasterskiej.

W kolejnym rozdziale Jana Raclavská (s. 73-104) analizuje lingwistycznie *mowy pastorów cieszyńskich przełomu XVIII i XIX wieku*. Omawiając i analizując *mowy* i prezentując sylwetki ich twórców Raclavská na samym wstępie podkreśla:

Osiemnasty wiek w rozwoju polszczyzny cieszyńskiej odegrał ważną rolę. Łączył się przede wszystkim z aktywizacją Cieszyna jako centrum protestanckiego, szerzącego słowo Boże i oświatę w języku polskim. (...) Pastorowie przyczynili się do poszerzenia zasięgu języka polskiego poza kontakty rodzinne i prywatne.

Dowodzi tego przedstawiając (z reprintami i cytatami, ale także z analizą wydarzeń społecznych w Cieszyńskim) konkretną spuściznę, w szczególności pastorów Jana Turgotta Bartelmusa, Józefa Franciszka Schimko, Jerzego Filipka, Andrzeja Żlika, Wilhelma Raschke i Jana Winklera. Autorka analizuje treści kazań, mów wszechstronnie – literacko, językoznawczo i tzw. *grafii* piśmiennej. W pełni należy się zgodzić z Autorką, iż zachowane dzieła tych pastorów to nie

¹ Największy z nich, zbudowany w latach 1709-1730 w Cieszynie (obecnie w Polsce) posiada 3,5 tys. miejsc siedzących, a w ogóle może pomieścić jednorazowo 7 tys. osób.

tylko zabytki homiletyki, ale co równie ważne „stanowią cenne źródło wiedzy na temat życia religijnego, społecznego oraz obyczajowego na Śląsku Cieszyńskim w pierwszej połowie XIX wieku”.

Urszula Kolber w kolejnym z rozdziałów (s. 105-109) wyjaśnia skrótowo wpływ wielkich wydarzeń politycznych (Wiosna Ludów) na stosunki językowe i wyznaniowe, na badanym obszarze. Nie sposób nie odnieść się w tej mierze do cytatu jaki Autorka zamieszcza i w ten sposób w zasadzie wyjaśnia kompleksowo swoje tezy badawcze. Kolber przywołuje autorytet Stanisława Rosponda:

na Śląsku (...) ster odnowy przejmuje inteligencja duchowna, wywodząca się z ludu gdyż szlachta i arystokracja uległy zniemczeniu (...) z inicjatywy księży powstają przedruki klasyków polskich, mnożą się modlitewniki, śpiewniki (...) wydawcom nie chodziło o artyzm językowy, lecz o niesłuchanie ważną funkcję społeczno-wychowawczą książki polskiej (...).

Rospond w swym dziele odnosi się zarówno do wyznawców katolickich jak i protestanckich. W Cieszyńskim – jak już wiemy z ustaleń recenzowanej pozycji – sprawa była jakby łatwiejsza z racji znikomego analfabetyzmu ludu. Okolicznością politycznie zasadniczo sprzyjającą był natomiast cesarski patent z 1861 r. o pełnym zrównaniu w państwie praw katolików i protestantów. Autorka w krótkim opisie tej części książki przypomina znaczący dorobek dojrzałych działaczy polskich, animatorów pierwszych organizacji społeczno-politycznych i wydawców prasy polskiej, takich jak Paweł Stelmach i Andrzej Cianciała, którzy w owym czasie „stanęli na czele polskiego ruchu narodowego na tym terenie” (s. 106). Urszula Kolber kontynuuje swe ustalenia w kolejnym rozdziale o *kazaniach cieszyńskich drugiej połowy XIX wieku* (s. 110-120) i kontynuuje kwestie, ale już od strony *stricte* lingwistycznej w bogato popartym cytatami rozdziale o *szacie językowej tych kazań* (s. 120-145).

Początkiem rozważań i tez Autorki jest dorobek znanego pastora Jerzego Bogusława Heczko. Urodzony w rodzinie chłopskiej, wykształcony „w Cieszynie, Bratysławie, Wiedniu i Szwajcarii” (s. 110), pełnił posługę religijną i oświatową. Organizował nowe zbory i zakładał szkoły. Był literatem, kaznodzieją i wydawcą pierwszego w Austrii dwutygodnika protestanckiego „Ewangelik” w języku polskim. Opracował sławny (23 wydania) *Kancjonał czyli śpiewnik dla chrześcijan ewangelickich*. Dalej, Urszula Kolber przedstawia skrócony dorobek postaci pastora Alfreda Gustawa Kłapsia (1830-1894), wykształconego równie wysoko jak J.B. Heczko i związanego z ważnym ośrodkiem polskości w Orłowej. Podobnie jako znaczące postaci w życiu religijnym, społecznym i narodowym Cieszyńskiego Autorka wskazuje pastorów Jana Labzika i Franciszka Michejdę. Krótko charakteryzując dorobek liturgiczny i społeczny tego ostatniego, U. Kolber

szczególnie akcentuje jego dorobek społeczny oraz uczestnictwo w niepodległościowej (polskiej) działalności Rady Narodowej Księstwa Cieszyńskiego².

Dalsza część rozważań Urszuli Kolber (*Szata językowa...*, s. 120-145) to wręcz *benedyktyńska*, bogato poparta cytatami, lingwistyczno-stylistyczna i gramatyczna *egzegeza* tekstów kazań „cieszyńskich” z końca XIX w.

Nie podejmujemy się w niniejszym omówieniu profesjonalnej oceny wspomnianej *egzegezy* – to zadanie lingwistów, polonistów i historyków literatury. Wskazujemy natomiast na spostrzeżenia i wnioski Autorki podkreślającej formę sztuki głoszenia kazań (*Ars praedicandi*), co odnosi się – jak zaznacza U. Kolber – do *perswazyjno-stylistycznych środków językowych w kazaniach cieszyńskich*. Autorka przywołując reprezentatywne cytaty dowodnie ukazuje „pedagogiczną” stronę kazań poszczególnych pastorów-kaznodziei posługujących się napomnieniami, pocieszeniami, przestrogi, wzmacnianymi cytowaniem Biblii stosownie do aktualnych wydarzeń, stosując jako metody – jak podkreśla Autorka – *metody ogólnych założeń kaznodziejstwa polskiego rozwijanego na przestrzeni wieków* (niezależnie od konfesji?), gdzie – jak cytując M. Makuchowską³ – zaznacza „formę kazania traktowały niemal równie uważnie jak jego zawartość merytoryczną” (s. 130). Dlatego – jak podkreśla – „kazania jako gatunek publicystyczny, miały duży wpływ na kształtowanie języka odbiorcy (...), stąd polszczyzna jaką posługiwali się kapłani (...) przyczyniała się do utrwalenia więzów polskości na naszym terenie” (s. 131). O *Grafii i systemie gramatycznym* homilii cieszyńskich Urszula Kolber pisze, że druki pochodzące z drugiej połowy XIX w. są niemalże identyczne z językiem *ogólnopolskim*, choć – jak zaznacza – nadal były w użyciu druki staropolskie nawet z wieku XVI. Wskazuje jednakże, iż w źródłach rękopiśmiennych trwają formy *grafii* z silnymi zaszczościami staropolskimi, w tym lokalnymi, wskazującymi na „wpływy czeskie lub zwykle błędy” (s. 133). Niemniej podkreśla, że po Wiośnie Ludów, wraz ze wzmożeniem kontaktów z Polską (tu: innymi ziemiami polskimi), w kontaktach oficjalnych gwara ze swymi archaizmami ustępuje miejsca językowi ogólnopolskiemu⁴ i sumuje:

(...) pastrowie ewangelicy wykształceni na znaczących europejskich uniwersytetach, sami świadomi narodowo, ze swoich ambon szerzyli słowo Boże w języku polskim, języku narodu, który w tym czasie był pod zaborami, a na naszym [Zaolzie] poddawany był czechizacji i germanizacji już od czasów średniowiecza (...) dzięki pastorom XIX w. znacząco przybliżał się do polszczyzny ogólnej (s. 145).

² Por. na ten temat: B. Cybulski, *Rada Narodowa Księstwa Cieszyńskiego (1918-1920). Studium historyczno-prawne*, Opole 1980.

³ M. Makuchowska, *Styl religijny*, [w:] *Przewodnik po stylistyce polskiej*, red. S. Gajda, Opole 1995.

⁴ Cytat za: J. Raclavská, *Język polski na Śląsku Cieszyńskim w XIX wieku (Polsky jazyk na Tešinsku w 19. Století)*, Ostrawa 1998, s. 126.

Merytoryczną część recenzowanej pozycji kończy swoiste krótkie *Podsumowanie* Jany Raclavskiej o *Polszczyźnie rękopisów luteranśkich na Śląsku Cieszyńskim w XVIII i XIX wieku* (s. 146-149).

Główne tezy Autorki zawarte są na samym początku i mogą jednocześnie stanowić *resumé*. Stwierdza Raclavská:

Protestantyzm na terenach Śląska Cieszyńskiego od samego początku kształtował się jako ruch narodowy. Jego wyznawcy już w wieku XVI czytali po domach Biblię w języku ojczystym, która wraz z *Kazaniami pokutnymi* Samuela Dambrowskiego była częstym inwentarzem ich gospodarstw (s. 146).

Autorka nawiązuje też do ustaleń U. Kolber o przemianach gramatycznych, składniowych i *grafii* cieszyńskich luteranśkich źródeł rękopiśmiennych, o których Ta pisała we wcześniejszych częściach opracowania, podsumowując dodatkowo, że po roku 1848 (*Wiosna Ludów*) kaznodzieje nie używają już *grafii* gotyckiej a „poszerzenie zasobu słownego i mniejsze uzależnienie od elementów gwarowych dowodzi nasilenia wpływów polszczyzny. Wtedy mieszkańcy Cieszyńskiego zintensyfikowali kontakty z Macierzą w wyniku uświadomionego poczucia wspólnoty z narodem polskim i jego tradycjami (s. 149).

Załącznik z kopiami rękopisów kazań, zamykający recenzowane dzieło, to 138 stron fragmentów manuskryptów pastorów Jana Traugotta Bartelmusa, Józefa Franciszka Schimko, Andrzeja Żlika, Jerzego Filipka, Wilhelma Raschke, Jana Winklera, Alfreda Gustawa Kłapsia, Franciszka Michejdy, Bernarda Folwarcznego, Jerzego Bogusława Heczko i Jana Labzika. Wszystkie napisane po polsku starannym pismem i w opracowaniu (jako reprinty) czytelne także dla dzisiejszego czytelnika. Stanowią w zamyśle Autorów opracowania ilustrację do merytorycznych rozdziałów-części. Dla czytelników nieprofesjonalnych są rzadką okazją do oglądu archiwaliów. Całość książki wydana na papierze kredowym, znakomicie się do ekspozycji kopii rękopisów nadaje. Także dla ekspozycji licznych w dziele kopii portretów, okładek i innej ikonografii pomieszczonej ilustracyjnie w kolejnych częściach-rozdziałach opracowania.

Należy zatem pogratulować zarówno Inicjatorowi opracowania, Autorom, fundatorom i wydawcy, którym jest zasłużony w dziele utrwalania pamięci i reprezentowania współczesnych interesów społecznych Polaków Zaolzia, Kongres Polaków w Republice Czeskiej.

Kazania Cieszyńskie winny znaleźć się w bibliotekach naukowych nie tylko Zaolzia, ale i Polski, wszędzie tam, gdzie prowadzone są badania nad dziejami oraz bieżącą kondycją polskiej mniejszości narodowej na Zaolziu. Autorzy udowodnili bowiem w sposób niewątpliwy jak poprzez kaznodziejstwo i szczególnie cenione przez tutejszych polskich ewangelików *słowo* pisane oraz dzięki niemu

nie tylko przetrwał język, ale też ukształtowała się narodowa, polska świadomość Cieszynian.

W związku z powyższym, jako postulat badawczy wnosimy, by wzorem cennych ustaleń *protestancko-polskich* Wydawca i Badacze spróbowali zrekonstruować podobny proces w odniesieniu do większości jaką wśród zaolziańskich Polaków stanowią katolicy. Czy była to formuła podobna, ewentualnie, czym się różniła oraz czy obie grupy wyznawców inspirowały się wzajemnie lub czy wielkie dzieło ewangelików cieszyńskich było jeszcze bardziej szczególne, takie jak to dowodnie wykazali Autorzy omawianego opracowania?

Cultural security. Theory – selected aspects – case studies,
eds. Elżbieta Szyszlak, Rafał Wiśniewski, Radosław Zenderowski,
Peter Lang, Lausanne – Berlin – Bruxelles
– Chennai – New York – Oxford 2023, ss. 304
(Piotr Kosiorek)

Postępująca od lat 90. XX w. tendencja do poszerzania i pogłębiania kwestii bezpieczeństwa znajduje swoje odzwierciedlenie we wzroście zainteresowania czynnikami pozamilitarnymi. Po *zimnej wojnie* można było zaobserwować obranie nowego kursu w badaniach nad bezpieczeństwem. Przekształcenie architektury bezpieczeństwa międzynarodowego w *pozimnowojennej* rzeczywistości wiązało się z przemodelowaniem kierunków analiz i stopniową marginalizacją tradycyjnych paradygmatów akcentujących wymiar militarny. W tym kontekście szczególnie widoczne były trzy kwestie:

- 1) Zmienił się sposób typologii zagrożeń, w której dostrzeżono znaczenie aspektów niemilitarnych. Wyodrębnienie poszczególnych sektorów bezpieczeństwa pozwalało na dokonywanie dalszej klasyfikacji, co znajdowało swoje uzasadnienie w różnorodności zagrożeń.
- 2) Nastąpiło przyspieszenie pojmowania ewolucji środowiska bezpieczeństwa międzynarodowego, znajdującej odzwierciedlenie z jednej strony w uwzględnieniu roli aktorów niepaństwowych, z drugiej zaś, z personalnym i strukturalnym traktowaniem bezpieczeństwa, gdzie zaczęto podkreślać istotę takich dziedzin jak *human security* czy sytuacji różnych grup społecznych oraz mniejszości narodowych.
- 3) Poszerzono katalog wyzwań i zagrożeń, które cechowały się wielowymiarowym oraz polisemantycznym charakterem. Pojawiła się potrzeba permanentnego aktualizowania różnych wymiarów bezpieczeństwa.

Publikacja pod redakcją Elżbiety Szyszlak, Rafała Wiśniewskiego i Radosława Zenderowskiego jest poświęcona bezpieczeństwu kulturowemu, które jako osobna kategoria występuje od niedawna. Jej wyodrębnienie jest związane z ewolucją postrzegania badań nad bezpieczeństwem i nowymi wyzwaniami, jakie przyniósł kres *zimnej wojny* i rozpad dwubiegunowego świata. Trudno polemizować z poglądem, iż kwestie kulturowe i tożsamościowe odgrywają istotną rolę w stosunkach międzynarodowych, zarówno na poziomie polityki wewnętrznej

poszczególnych państw, jak na forach instytucji wielostronnych. Należy podkreślić zatem aktualność podejmowanej problematyki z perspektywy opracowań poświęconych pozamilitarnym sferom bezpieczeństwa.

Na szczególną uwagę zasługuje przejrzysta struktura publikacji. Składa się ona z trzech działów, z których dwa pierwsze można uznać za część eksplanacyjną, trzeci zaś za przełożenie omawianego zjawiska na grunt wewnętrzny, tj. bezpieczeństwo kulturowe wybranych podmiotów. Pierwszy dział jest poświęcony ramom teoretycznym i metodologicznym, drugi jest omówieniem wybranych aspektów problemu badawczego (bezpieczeństwo kulturowe), część trzecia zawiera analizę bezpieczeństwa kulturowego z perspektywy wybranych państw oraz Unii Europejskiej. Układ pracy jest skonstruowany w sposób, który pozwala na syntezę i uporządkowanie podejmowanej problematyki. Część pierwsza umożliwia zapoznanie się z podstawowymi założeniami i genezą omawianego zjawiska. Stanowi ona podstawę do rozważań o wybranych aspektach bezpieczeństwa kulturowego, w którym istotne jest rozróżnienie poszczególnych elementów tej dziedziny. Dwa pierwsze działy wyposażają czytelnika w niezbędną wiedzę teoretyczną, metodologiczną, a także funkcjonalną z zakresu bezpieczeństwa kulturowego. Sygnalizują także potrzebę włączenia bezpieczeństwa kulturowego w sektor państwowy, co implikuje zarządzanie tą dziedziną bezpieczeństwa przez ośrodek decyzyjny danego uczestnika stosunków międzynarodowych. Zagadnienie to porusza Tomasz Szyszlak, który zauważa, iż sfera bezpieczeństwa kulturowego jest strukturalnie powiązana z państwem z uwagi na istnienie resortów i ministerstw zajmującymi się sprawami kultury.

Dział pierwszy zatytułowany *Cultural security in the theoretical and methodological dimensions*, składa się z czterech artykułów. Pierwszy z nich, napisany przez Marka Bodzianego dotyczy genezy zjawiska bezpieczeństwa kulturowego. Autor wskazuje, iż bezpieczeństwo kulturowe jest konsekwencją naturalnego procesu społecznego. Przywołując lata 90. XX w. sygnalizuje, iż „huntingtonowska” wizja *zderzenia cywilizacji* znajduje odzwierciedlenie w problemach natury społecznej i etnicznej wybranych grup. Mają one swoje źródło w czynnikach tożsamościowych wpływających na kształtowanie się świadomości autoidentyfikacyjnej danej zbiorowości. Artykuł autorstwa Sebastiana Wojciechowskiego jest propozycją rozważania bezpieczeństwa kulturowego za pomocą pentagonalnego modelu. Kierunek ten, zdaniem Autora, pozwala na analizę zjawiska w skali lokalnej, regionalnej i globalnej. Krzysztof Cebul w swoim tekście wskazuje na powiązania między bezpieczeństwem kulturowym a kulturą bezpieczeństwa. Ostatnią pozycję zamykającą pierwszą część publikacji jest praca Anny Kurkiewicz poświęcona fundamentom ideologicznym bezpieczeństwa kulturowego.

Dział drugi, zatytułowany *Selected aspects of cultural security*, rozpoczyna pozycja autorstwa Andrzeja Szabaciuka. Autor ten analizuje nowe i stare zagrożenia dla bezpieczeństwa kulturowego. Kolejne dwa teksty wskazują na strukturalne

powiązanie bezpieczeństwa kulturowego z bezpieczeństwem państwa. Tomasz Szyszlak prezentuje system bezpieczeństwa kulturowego jako podsystem bezpieczeństwa narodowego, z kolei Jarosław Jarząbek analizuje rolę bezpieczeństwa kulturowego w polityce państwa. W swoim artykule Elżbieta Szyszlak sygnalizuje potrzebę rozważania bezpieczeństwa kulturowego w kategoriach grup mniejszościowych, co nie wyklucza powiązania tej dziedziny ze sferą państwową. Dalej, Ireneusz Józwiak podkreśla rolę kapitału ludzkiego. W wizji Autora jest to determinanta bezpieczeństwa kulturowego. Ostatnie dwie pozycje są poświęcone związkom bezpieczeństwa kulturowego i religii. Mariusz Sułkowski w swojej pracy podkreśla znaczenie religii dla kształtowania się kulturowych wzorców, z kolei Joanna Kulska analizuje bezpieczeństwo kulturowe w kontekście jednego z rodzajów dyplomacji nieformalnych, *faith – based diplomacy*.

Ostatni dział stanowi przełożenie przeanalizowanych zagadnień, ram teoretycznych i metodologicznych na grunt wewnętrzny. Jest poświęcony bezpieczeństwu kulturowemu wybranych państw oraz Unii Europejskiej. Warto zauważyć, iż analizowane jest bezpieczeństwo kulturowe czterech rodzajów podmiotów: organizacji międzynarodowej (Unia Europejskiej), państw Unii Europejskiej (Polska, Litwa, Niemcy), państw posiadających status kandydata do Unii Europejskiej (Serbia, Bośnia i Hercegowina) oraz państw leżących na Bliskim Wschodzie (Izrael, Iran). Dobór państw pozwala na uznanie publikacji za kompleksową. Skłania także do refleksji nad aktualnością podziału na bezpieczeństwo narodowe i międzynarodowe. Wzrost znaczenia niemilitarnych aspektów bezpieczeństwa wskazuje bowiem na rozmycie się granic uznawanych wcześniej za jasne i klarowne.

Pozycja *Cultural security. Theory – selected aspects – case studies* stanowi cenne źródło wiedzy naukowej na temat bezpieczeństwa kulturowego, zarówno w zakresie teoretycznym, metodologicznym, jak i funkcjonalnym (z perspektywy określonego kontekstu bądź danego uczestnika stosunków międzynarodowych). Propozycje autorów na temat pojmowania bezpieczeństwa kulturowego wskazują z jednej strony na powiązania strukturalne tego sektora ze sferą państwową, z drugiej zaś, na rozpatrywanie bezpieczeństwa kulturowego w ramach grup mniejszościowych (religijnych, etnicznych czy społecznych). Publikacja pod redakcją Elżbiety Szyszlak, Rafała Wiśniewskiego i Radosława Zenderowskiego stanowi wartościowy wkład w badania nad bezpieczeństwem kulturowym. Widocznym efektem pracy Autorów jest uporządkowanie kwestii merytorycznych, a także uściślenie oraz przeanalizowanie wyzwań i zagrożeń dla omawianego zjawiska.

**Sylwia Czubkowska, *Chińczycy trzymają nas mocno.
Pierwsze śledztwo o tym, jak Chiny kolonizują Europę,
w tym Polskę*, Wydawnictwo Znak Literanova,
Kraków 2022, ss. 416
(Marcin Adamczyk)**

Zwykło się mawiać, że nie należy oceniać książki po okładce, niemniej zdaniem moim porzekadło owe nie powinno co do zasady dotyczyć recenzji – gdyż czymże ona by była bez analizy tego co na zewnątrz, nim autor podda swojemu osądowi to co w środku? W przypadku książki Sylwii Czubkowskiej to co na zewnątrz jak najbardziej zachęca do zapoznania się z tym co wewnątrz – nie tylko w przenośni, ale i dosłownie, albowiem jej wydawca nie uniknął popularnego zabiegu polegającego na zamieszczeniu cytatów z wybranych recenzji, czy w tym wypadku nawet rekomendacji dziennikarza Marcina Mellera. Niemniej okładka jest estetyczna i pomysłowa – czerwona i przedstawiająca obrazek centrum Warszawy, nad którym unosi się chiński smok z rozwartym pyskiem (zakładam, że to taki rodzaj alegorii – trafnej skądinąd). Choć sama okładka jest wykonana na miłym w dotyku i odpowiednio grubym papierze, tak 416 stron książki już niekoniecznie – znów wydawnictwo uległo modzie na oszczędność oraz ekologię i wydrukowało ją na szarym, cienkim papierze. Papier ten niestety sprawia wrażenie jakby miał się zaraz przedrzeć i błyskawicznie się brudzi. Niewątpliwie okładka przykuwa oko czytelnika tytułem książki – który jest równie pomysłowy (poprzez swoje nawiązanie do słynnego dialogu z „Wesela”), co nieprecyzyjny. Albowiem jego druga część o kolonizacji Europy może niestety wprowadzać czytelnika w błąd – albowiem słowo „kolonizacja” zostało tu użyte mimo wszystko mocno na wyrost, podobnie jak i Europa, gdyż publikacja poświęcona jest w przytłaczającej większości *stricte* Europie Środkowej. Co ciekawe, autorka już na samym początku książki podejmuje się krótkiej refleksji, czym owa Europa Środkowa jest – jednakowoż, odwołując się do Milana Kundery i jego koncepcji wspólnego losu państw naszego regionu, mimo wszystko nie zakreśla *explicite* jej granic. Oczywiście mam świadomość, iż tytuł książki popularnonaukowej czy też reportażu powinien być chwytliwy skoro publikacja ma znaleźć czytelników, niemniej warto by rozważyć jego niewielką modyfikację przy okazji kolejnego wydania.

Książka sama w sobie została podzielona na 12 rozdziałów merytorycznych oraz wstęp i stanowiący substytut zakończenia krótki wywiad autorki z Clivem

Hamiltonem – uznanym badaczem problematyki wpływu Chin na politykę Australii. Sam układ owych rozdziałów jest moim zdaniem nieco chaotyczny – trudno mi było uchwycić myśl przewodnią czy motywację autorki. Nie jest to bowiem ani układ problemowy, ani też chronologiczny – choć poszczególne rozdziały są na pozór poświęcone jednemu tylko zagadnieniu, to poszczególne tematy się przenikają. Koniec końców okazują się być porozrzucane po różnych częściach książki. Jest to moim zdaniem minus, który utrudnia odbiór publikacji – mam jednocześnie świadomość, iż przemawia przede mną pewien rodzaj nawyku związany z lekturą w przeważającej mierze książek *stricte* naukowych. Z drugiej strony w książce popularnonaukowej/reportażu autorowi niewątpliwie wolno więcej. Jakkolwiek osobiście podzieliłbym książkę na rozdziały odpowiadające poszczególnym państwom (co, jak autorka sygnalizuje w zakończeniu, miała zamiar pierwotnie zrobić) lub zagadnieniom (np. telekomunikacja i nowe technologie, infrastruktura etc.). Każdy z rozdziałów zaczyna się od innego cytatu z Sun Zi – niewątpliwie dobrze wpisują się one w przedstawioną w książce wizję skrytych działań Chińczyków dążących do uzyskania gospodarczych i politycznych wpływów w Polsce i na świecie. Jednakowoż warto mieć na uwadze, że tak naprawdę nie wiemy, na ile rzeczywiście za Wielkim Murem „myśli się Sun Zi”, a na ile – mając świadomość jego ogromnej popularności na świecie – wykorzystuje jego wizerunek w ramach miękkiej siły¹. Również każdy z rozdziałów został opatrzony przypisami – od kilku w przypadku epilogu oraz wstępu do nawet przeszło trzydziestu w niektórych rozdziałach merytorycznych. Niestety wydawca po raz kolejny uległ zagranicznej modzie i zamieścił przypisy (również te polemiczne) na końcu książki – co jak mierniam mogło mieć na celu ograniczenie ryzyka, że potencjalny czytelnik uzna ją za publikację naukową i co za tym idzie trudną w odbiorze. Takowa motywacja częściowo rozgrzesza wydawcę, niemniej potrzebę kartkowania książki celem weryfikacji czy dany przypis jest „tylko” bibliograficzny czy też polemiczny oceniam jednak negatywnie. Sam dobór źródeł jest natomiast jak najbardziej poprawny – choć niektóre przypisy do nich skonstruowano w sposób niewłaściwy. Najczęściej dotyczyło to artykułów opublikowanych w czasopismach naukowych i dostępnych jednocześnie on-line, gdzie zupełnie niepotrzebnie zamieszczano link do pliku pdf – sama nazwa czasopisma oraz rocznik i numer by wystarczyły².

Właściwą treść książki stanowią rozmowy autorki z naukowcami, dziennikarzami czy aktywistami przede wszystkim z państw Europy Środkowej – m.in. Polski, Czech, Litwy czy państw bałkańskich – wzbogacone o jej własne przemyślenia czy informacje pochodzące z innych publikacji, opracowań i doniesień

¹ Podobnie zresztą jak Konfucjusza, z którym chińska partia komunistyczna „przeprosiła się” po kilkudziesięciu latach rugowania go z przestrzeni publicznej.

² Tak zresztą co do zasady w światowym obiegu naukowym przyjęło się tego rodzaju publikacje cytować.

medialnych. Poruszana tematyka jest niewątpliwie niezwykle istotna, gdyż Sylwia Czubkowska na przykładzie Europy Środkowej bardzo trafnie pokazuje mechanizmy działania Chińczyków na świecie. Prezentowane przez nią próby nacisków na europejskich polityków i biznes, potencjalne metody inwigilacji z wykorzystaniem sprzętu chińskiej proweniencji, sposoby manipulowania społeczeństwem czy wreszcie afery z ich udziałem mogą niejednemu czytelnikowi zapalić w głowie przysłowiową czerwoną lampkę. Przytoczone przez autorkę przykłady być może nie zrobią wrażenia na specjalistach, niemniej czytelnikowi żyjącemu w przeświadczeniu, że telefon „made in China” jest równie bezpieczny co ten pochodzący z USA czy Korei Południowej, może przedmiotowa książka otworzyć szeroko oczy. Warto mieć na uwadze, iż jest to pierwsza tego typu publikacja dotycząca naszego regionu i zarazem dostępna dla szerokiego grona odbiorców – z jednej strony napisana przystępnym językiem, z drugiej zaś szeroko kolportowana (w przeciwieństwie do artykułów naukowych i wszelkiej maści raportów). Książka jest językowo i merytorycznie bez zarzutów – ewidentnie zarówno autorka, jak i zespół redakcyjny włożyli dużo pracy w jej przygotowanie. Pomimo pandemii covid-19 Sylwia Czubkowska odwiedziła szereg państw – nie tylko w Europie Środkowej – i wysłuchała rozlicznych relacji wspomnianych ekspertów oraz innych osób związanych z kwestią chińskiej penetracji gospodarczo-politycznej. Należy jednocześnie docenić, że autorka oddała głos również osobom reprezentującym instytucje chińską politykę realizujących – jak np. przedstawicielom firmy Xiaomi, która również jest bohaterem jednego z rozdziałów publikacji. W zasadzie jedyne poważne zastrzeżenie jakie mogę mieć pod adresem autorki dotyczy zamieszczonego na s. 9 (we wstępie) twierdzenia, iż Chiny nie zamierzają zdominować świata inaczej niż tylko gospodarczo – nieświadomie tym samym powtórzyła ona koronną tezę chińskiej propagandy³. Przy czym sama Sylwia Czubkowska usilnie na co dzień – nie tylko w recenzowanej publikacji – ową propagandę i dezinformację zwalcza. Zresztą trochę ponad 20 stron dalej – konkretnie na s. 31 – trafnie zauważa, że ChRL dąży do globalnej dominacji i w tym celu dąży do „(...) pokonania [USA – przyp. MA] na polu gospodarczym, technologicznym, kulturowym i wojskowym”. Skąd owa rozbieżność? Być może owo kontrowersyjne twierdzenie ze s. 9 wkrađło się przypadkiem – np. pod wpływem któregoś z jej rozmówców na wstępnym etapie prac na książką i tak już zostało? To kolejna rzecz, którą moim zdaniem należałoby poprawić w kolejnych jej wydaniach – choćby dlatego, ażeby nie bagatelizować chińskiego zagrożenia, którego przejawy opisane są na kolejnych blisko 400 stronnicach. Mniej istotną uwagę poczynić chciałbym względem niezrozumiałej dla mnie manieri każdorazowego szczegółowego przedstawiania rozmówców – ilekroć zostaną

³ Jest ona jak mantra powtarzana w chińskich mediach oraz kolportowana dalej przez oplacanych lub zwyczajnie naiwnych „sinoentuzjastów”.

oni przywołani w tekście. Czyżby był to efekt pracy nad kolejnymi rozdziałami w różnym czasie? Czy też niewiara w to, że czytelnik zapamięta poszczególne osoby? Zupełnie moim zdaniem niepotrzebna, gdyż książka jest napisana naprawdę w sposób przystępny i jej przeczytanie w dwa, góra trzy wieczory nie powinno nastręczyć nikomu większego kłopotu⁴. Nieco mnie również raziło nazbyt jawne deklarowanie przez autorkę jej poglądów politycznych w kontekście opisu procesów polityczno-społecznych zachodzących w Europie czy Stanach Zjednoczonych w połowie ubiegłej dekady. Słowo populizm było przez nią odmieniane przez wszystkie przypadki – moim zdaniem niepotrzebnie, bo też nie miało to aż takiego znaczenia w kontekście omawianego tematu. Jednocześnie autorka zupełnie pominęła fakt, że stosunek do Chin i ich polityki szedł często w poprzek partyjnych linii – czego najlepszym przykładem jest chociażby Polska, gdzie minister Antoni Macierewicz podczas swojego urzędowania w resorcie obrony wprost blokował chińskie inicjatywy, podczas gdy prezydent Andrzej Duda wciąż jeszcze reprezentuje opcję nastawioną na współpracę z ChRL.

Rekapitulując należy stanowczo podkreślić, iż pomimo pewnej hiperbolizacji i nieadekwatności tytułu oraz niewielkich mankamentów – które jednak policzyć można na palcach jednej ręki – książkę Sylwii Czubkowskiej polecić można każdemu czytelnikowi, który w najmniejszym chociaż stopniu zainteresowany jest relacjami Chin ze światem. W gruncie rzeczy warto, aby przeczytał ją praktycznie każdy z nas – albowiem poruszana w publikacji tematyka jest niesamowicie istotna, a zarazem dotyczy bez mała każdego w Polsce, Europie i na świecie. Chciałoby się rzec – kto choć raz nie chciał kupić tańszej chińskiej elektroniki niech pierwszy rzuci kamieniem... Niemniej po lekturze *Chińczycy trzymają nas mocno. Pierwsze śledztwo o tym, jak Chiny kolonizują Europę, w tym Polskę* wielu czytelników zapewne dobrze się zastanowi nim odda swoje prywatne dane w ręce quasi-państwowych korporacji zza Wielkiego Muru – gdzie wbrew pozorom demokratyzacja nie poszła w parze z modernizacją. Warto by każdy z nas zadał sobie pytanie czy chciałby kupić sobie telefon czy nawet router wyprodukowany w Rosji? A może komputer? Bo wbrew pozorom – Szanowny Czytelniku – oba te państwa dużo więcej łączy, niż dzieli. Taki też obraz przebija się z książki Sylwii Czubkowskiej – którą to publikację raz jeszcze chciałbym polecić, licząc jednocześnie na kontynuowanie przez autorkę dzieła uświadamiania polskiego społeczeństwa. W tym miejscu chciałbym również podsunąć jej oraz wydawcy myśl, aby przedmiotową książkę wydać w językach innych niż polski i tym samym trafić nią również pod przysłowiowe strzechy także w innych państwach – niewątpliwie jest ku temu potencjał.

⁴ Co samo w sobie stanowi kolejny komplement dla autorki, która podjęła się ważnego, ale i nietłuwego tematu.

**Radosław Zenderowski, *A(na)lfabet bałkańskiego (u)czucia.*
Pierwsza na świecie książka powstała bez udziału autora,
nakład własny autora, Cieszyn 2023, ss. 192 + 39 il.
(Marcin Dębicki)**

**O naukowości rzeczy pozornie nienaukowych.
Uwagi na marginesie najnowszej książki
Radosława Zenderowskiego**

To chyba całkiem zwyczajne, że badacz, który przeszedł już wszystkie szczeble w krajowej hierarchii nauki, decyduje się... zrobić coś dla niej – tyle że przy użyciu innego niż dotąd instrumentarium. Tak właśnie sprawy się mają w przypadku najnowszej książki Radosława Zenderowskiego *A(na)lfabet bałkańskiego (u)czucia*. Choć w sposób celowy i wyłożony wprost wyraźnie odbiega ona – metodologicznie, kompozycyjnie i stylistycznie – od tego, „czym i jaka powinna być praca naukowa” i choć w wielu miejscach utrzymana jest – jak to kiedyś ujął sam autor – w duchu „przygodowo-awanturkowym”, to jednak czytelnikom, w tym także badaczom, wciąż oferuje całkiem sporo, i to wyłącznie w duchu *non-fiction*. Poza tym trudno jednak określić, czym ta książka jest. Jawi się ona jako swoista osobista bałkańska encyklopedia, z hasłami czasem nieco rozbudowanymi, nierzadko też będącymi taką trochę dłuższą migawką. Jednak niezależnie od nienaukowej i nieoczywistej formy, stawia ona wiele poważnych kwestii, porusza szereg ciekawych wątków, rozbudza apetyt, prowokuje do namysłu – także tych, dla których Bałkany są zagadnieniem poważnym i całkiem naukowym.

Również określenie gatunkowej przynależności poniższych akapitów nie jest sprawą łatwą. Nieco kapitulansko zadeklaruję więc tylko, że skoro R. Zenderowski, ułożywszy swój *A(na)lfabet...*, mógł obwieścić w jego podtytule, że jest to „[p]ierwsza na świecie książka powstała bez udziału autora”, to ja pozwałam sobie napisać recenzję, która nią nie jest, choć nosi gatunku tego niemałe znamiona. W przypadku takiej książki niby nie ma akademickiej presji – ale czy to ułatwia recenzentowi sprawę i zmniejsza ryzyko niepowodzenia? A może, trzymając się ortodoksyjnie przesłania tytułu niniejszego tekstu, oddzielić nienaukową formę od treści, które mają naukowcom co nieco do zaoferowania? Ależ to byłoby wbrew nie tylko intencji samego autora, ale i istocie książki! Może więc dać się ponieść jej niezobowiązującej formie, jakakolwiek by ona nie była? Tylko jak wtedy „na poważnie” pewne jej momenty doceniać, a inne krytykować? Echa tych

dylematów pozostawiam pod postacią języka swojej wypowiedzi, która niekiedy mimowolnie podążała za stylistyką autora, jednak zasadniczo muszę przyznać, że nie znajduję tu dobrego rozwiązania, a tymczasem przemilczeć tej książki też nie wypada.

Balkany teoretyczno-metodologiczne

Radosław Zenderowski sprawia wrażenie, jakby nie mógł uwolnić się od choćby namiastki perspektywy naukowej, choćby nawet miała przyjąć formę pastiszu. Tradycyjnie, bo na początku książki, kilka słów poświęca więc kwestiom teoretyczno-metodologicznym, tyle że ujętym poniekąd *à rebours*. Deklaruje zatem, że pisząc ją, posługiwał się kilkoma metodami badawczymi:

komparatystyczną (gdyż porównywałem idiotów z ludźmi mądrymi), behawioralną (gdyż śledziłem z uwagą powtarzalne zachowania starych ludzi przesiadujących na ławeczkach przed domostwami, z tymi, którzy siedzieli do nich odwrócenii plecami), systemową (gdyż Balkany stanowią system zamknięty, a jak się tylko rozszczelnia, to cała Europa ma wtedy problem); instytucjonalną (gdyż podróżowałem koleją żelazną, która jest instytucją *par excellance*) (s. 15-16).

Od razu więc należy dodać, że w spisie tym brakuje jeszcze jednego, ważnego dla książki podejścia – autoetnografii. Co prawda narrator subtelnie i niedwuznacznie o niej napomknął, jednak zatrzymał się jakby w pół drogi: „dopiero po 20 latach odkryłem, że moje podróże na Balkany od samego początku były próbą autoterapii i zrozumienia – a może raczej zagłuszenia – tego, co mnie psychicznie przerasta, zatrważa i zniewala” (s. 15), nie nazywając rzeczy po imieniu (zapewne celowo). Tymczasem książka jest właśnie w niemałej mierze zapisem przynajmniej niektórych spośród stanów, którymi badacz i badany w jednej osobie zajmuje się w ramach ewokatywnego nurtu autoetnografii, zdolnego przy tym do wytworzenia „profesjonalnej wiedzy antropologicznej”¹. Jednocześnie autorowi nie brakuje zacięcia analitycznego, typowego dla drugiej z odmian autoetnografii, manifestującego się potrzebą i umiejętnością dokonania syntezy (niekiedy mocno deterministycznej – jako efektu obranej i z lubością praktykowanej, permissywnej formy wypowiedzi), zaproponowania własnych, choćby wstępnych, ram do ujęcia bałkańskości opisywanych ziem i ludzi. Już w tym miejscu otrzymujemy zatem sygnał, że możliwa jest (auto)psychologizacja, która ma właściwości znacznie więcej niż tylko terapeutyczne.

¹ K. Kalinowska, *O autoetnografii dotknięć, zranień i odkształceń*, „Kultura i Społeczeństwo” 2017, nr 3, s. 23-25.

„Miałem zwyczaj dosiadania się do starych ludzi na dworcach kolejowych, autobusowych lub w parkach i zadawania jednego lub dwóch pytań i zaśłuchiwania się w ich opowieści o życiu” – zdradza tajniki swego warsztatu R. Zenderowski (s. 13), wykształconego podczas trzech dekad włóczenia się po Europie Środkowej i Bałkanach. Można, choć chyba nie warto, kpić sobie z tej autorskiej techniki pozyskiwania materiału empirycznego, lepiej jednak pozazdrościć tej umiejętności, gdyż obrane podejście – swoista mieszanina wywiadów swobodnych, narracyjnych czy biograficznych, wsparta obserwacją i specjalistyczną wiedzą socjologiczną i politologiczną, w tym bałkanologiczną – zaowocowało treścią oryginalną i niebagatelną. Jednocześnie wydaje się, że Bałkany te, gdy chodzi o głębię niektórych haseł, zostały przed nami odkryte tylko w niewielkim stopniu; czasem, jak w przypadku Suboticy, naprawdę chciało się przeczytać więcej. Skromne dziesięć stron poświęcone kolejowym klimatom, podniesionym przecież w książce do rangi osobnego rozdziału, to nad wyraz mało, szczególnie jeśli na poważnie traktować deklarację autora, że pisząc książkę, stosował metodę instytucjonalną... Na pocieszenie pozostaje świadomość, że pociągom R. Zenderowski poświęcił sporo miejsca również w innych częściach książki. Ale też, jeśli hasłu tak potężnemu jak „Jugosławia” poświęcił on dokładnie szesnaście linijek, a wielu innym (jak „Kosowo”) – nie więcej niż drugie tyle, znaczy to, że po prostu należy tu poszukać właściwego klucza interpretacyjnego.

Profesor Zenderowski w swym *A(na)lfabecie*... pełną piersią oddycha swobodą, jaką daje naukowcowi tego typu forma wypowiedzi. Jako akademik przeczytał już na temat Bałkanów całkiem sporo, jako świecki pielgrzym wielokrotnie zjeździł je wzdłuż i wszerz, a podczas tych podróży – także jako *flâneur* – wiedzę podręcznikową konfrontował z zapachami, odgłosami i klimatem ulicy. I osiągnął stan, w którym nagromadzone obserwacje, doświadczenia i intuicje musiały eksplodować, przepoczwarzając się w ten typ uogólnień, na które zwykle zezwala się literatom, ale od których naukowcy winni trzymać się z daleka, o ile nie chcą narazić się na zarzut zbytnej metaforyzacji, nieuchwytności i esencjonalizacji swych wypowiedzi. Weźmy taką oto migawkę z Belgradu: „Serbowie zarazili się megahistoriowirusem od Węgrów. Wszyscy są nim zarażeni, a szczepionki nigdy nie będzie” (s. 60), a już opis samych Madziarów czy szerzej – cały rozdział „Bałkańskie narody” – to wręcz kwintesencja i absolutyzacja esencjonalizmu. Jakby narrator chciał swym krytykom i samej naukowej poprawności rzucić w twarz: a teraz powiem wam wprost, jakie te Bałkany są naprawdę i co o nich myślę.

Z częstego i ostentacyjnego absolutyzowania, i to w odniesieniu do narodowości, autor uczynił zabieg literacki służący podkreśleniu nie całkiem poważnego charakteru pracy; figurę retoryczną, która zresztą, gdy nadużywana, zaczyna uwierać. Ustawiając swą narrację w taki sposób, trzeba być impregnowanym na krytykę stosowania wielkich kwantyfikatorów, których w książce znajdziemy bez liku. Jednak nie warto iść tą drogą i rozliczać narratora z podobnych zabiegów,

tym bardziej że i ryzyko wpadnięcia w pułapkę zastawioną przez niego samego na takiego czepialskiego jajogłowego jest tu znaczne. Warto natomiast, gdy już spod swobodnej formy wypowiedzi wydobędziemy sól treści, gdy już uświadomimy sobie, że *gros* migawek pochodzi z realiów wiejskich i małomiasteczkowych (i taki też zapewne mają one zakres obowiązywania) – podjąć refleksję nad historią długiego trwania, niekiedy przechodzącą w jakąś postać determinizmu, i nad pytaniem, czy potępienie w czambuł istoty charakteru narodowego (pod jakąkolwiek nazwą zjawisko to miałoby wystąpić), także w kształcie uwzględniającym szereg formułowanych pod jej adresem zastrzeżeń, jest na pewno zawsze uzasadnione. Warto też, niejako biorąc w nawias granice państwowe, poszukać tego, co miałoby charakteryzować Bałkany jako całość.

Bałkany – z głowy, od serca i „z jajem”

Trzymając się tego, co nam podano, na kartach *A(na)lfabetu...* można wyróżnić kilka nieprzypadkowych dłań wątków. Znając choć trochę tematycznie-etnograficzne skrzywienia i poznawcze fascynacje bałkanologa z Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego, spis ten nie może obejść się bez co najmniej kilku wątków, które przewijają się zresztą przez wiele stron książki, a jednocześnie zostały podniesione do godności odrębnych haseł. Od razu przyznam, że bardziej inspirujące okazały się dla mnie wątki syntetyzujące dany wycinek bałkańskości – zwykle napisane błyskotliwie, „z długim oddechem”, w niebanalnym ujęciu problemu, nawet jeśli wraz z posuwaniem się narracji (i postępami lektury) coraz mocniej zasklepiające się w najbardziej wdzięcznych dla autora kontekstach i zabiegach poznawczych – i nim poświęcam poniżej uwagę. Nie zmienia to faktu, że również te hasła, w których autor skoncentrował się na szczegółach, doświadczeniach z życia wziętych, osobiście „wychodzonych” i przerobionych na własnej skórze – podczas stacyjnego noclegu, podróży stopem, w zadymionej knajpie, w ramach policyjnego zgłoszenia i in. – wiele wnoszą do rozumienia sprawy. One też będą zapewne znacznie łatwiejsze do przyswojenia dla osób ceniących sobie indukcyjny model wnioskowania.

Zasadniczą część książki nieprzypadkowo otwiera hasło „Offroad” – autorско i niebanalnie przetłumaczone jako „Zadupie”, w czym miałoby się zawierać zachodnioeuropejskie spojrzenie na Europę Środkowo-Wschodnią, która – z tej drugiej (wschodniej) strony patrząc – jest z kolei „przeddupiem” (s. 35). Fragment ten, niczym swoiste *intro*, wprowadza czytelnika w treść i ducha książki, gdyż wiele z tez tutaj podanych skrótowo jest rozwijanych dalej. Wtedy też można się zastanowić, czy punkt ten rzeczywiście miał dotyczyć całej Europy Środkowo-Wschodniej (od, powiedzmy, Estonii i Białorusi, przez Mołdawię, po Grecję), czy tylko Bałkanów.

Ktoś, kto zajmuje się naukowo Europą Środkową i Bałkanami, musiał nie-raz rozważać kwestię przebiegu granicy pomiędzy obiema krainami. Podejście zaserwowane w książce nieprzypadkowo opiera się o smaki, zapachy i estetykę muzyczną (s. 28-29), a więc w zbieżności ze słowami czeskiego eseisty Josefa Kroutvora, który rozważając, gdzie kończy się i gdzie zaczyna Europa Środkowa, zapisał, że granice te „są nieostre, irracjonalne i tylko węż pozwoli je wytyczyć z całkowitą pewnością”². R. Zenderowski ma na uwadze zarówno samo to przesłanie, jak i jego autora, w formie mniej i bardziej zakamuflowanej, bo dostosowanej do lokalnych uwarunkowań kulinarnych (s. 174, 66).

Tego typu konceptualizacji znajdujemy w książce więcej – przykładem choćby teza, która stanowi, że

Bałkany zaczynają się na wschodnim dworcu kolejowym w Budapeszcie (Budapest Keleti). Nie dajcie się zwieść – wywodzi narrator – środkowoeuropejskiej architektury tego miasta o wieloetnicznych korzeniach ani ostentacyjnemu życiu na modłę zachodnią, temu blichtrowi zachodniej cywilizacji. Budapeszt jest cichym zaproszeniem na Bałkany, strefą przejścia, bramą do krainy wiecznie zmęczonych ludzi, poplątanych wojnami życiorysów, psychicznego kalectwa (s. 47-48).

To z tutejszego dworca wyruszają pociągi jadące na Wschód – do Rumunii, Serbii, także te nieliczne sunące dalej w tych kierunkach; niekiedy także do Polski (choć tu Węgrzy są niekonsekwentni, przypisując te składy już to do dworca wschodniego, już to do zachodniego). Na Keletim ewidentnie czuć klimat Bałkanów, z tymi „konikami” wyglądającymi frajera, któremu wciśnię się fałszywe banknoty, z tymi podróżnymi-niepodróżnymi, którzy chyba tylko udają (a może nawet już nie udają), że dokądś się udają (do niedawna to za ich sprawą na sam peron wpuszczano jedynie osoby z ważnym biletem na przejazd), z atmosferą niby znaną z innych wielkomiejskich dworców, ale jednak wyraźnie inną.

Ale podstawą są tu składy zmierzające do Transylwanii.

Lubię ich zapach – wyznaje autor – mieszaninę olejów z łożysk wagonowych z suszoną papryką. Dobrych kilkaset godzin spędziłem w węgierskich pociągach pędzących na wschód, bo tylko tam mnie ciągnęło. To były normalne wagony z otwieranymi oknami, gdzie człowiek mógł poczuć zapach ziemi, którą odwiedza, zamiast syntetycznego zapachu rzadko czyszczonej klimatyacji (s. 53).

I nie ma w tym przypadku, lecz świadomie przyjęta strategia, wszak węgierskie pociągi nie są pod tym względem jednorodne.

² J. Kroutvor, *Europa Środkowa: anegdota i historia*, przeł. Jan Stachowski, Izabelin 1998, s. 7.

Dojeżdżające od północnego zachodu do Budapesztu są czyste, nowoczesne i estetyczne, te wyjeżdżające na południowy wschód stanowią dokładne ich zaprzeczenie. Tak, jakby na północ wożono ludzi, a na południe bydło. Jakby potajemnie wdrażano w życie jakiś rodzaj apartheidu. Albo jakby rząd Republiki Węgierskiej obawiał się, że te wszystkie ładne pociągi, kupione za miliony euro, przepadną gdzieś w bałkańskiej czeluści, zionącej biedą i smrodem lub że zostaną do śrubki rozkręcone (s. 77).

W tym duchu, wracając do wagonów zmierzających do Polski, można powiedzieć, że mają one szczęście, bo na ich trasie są Czechy, a część składu kończy bieg w Berlinie lub Hamburgu – bo to ewidentnie z tego powodu skład ten ma wyższy standard...

Stworzenie hasła „Bałkańskie miasta” niewątpliwie wymagało spojrzenia z lotu ptaka, z pewnością też swoistego natchnienia, które pozwoli zgrabnie połączyć jedną ośią bałkańskie antypody geograficzne, ontologiczne i – by tak rzec – nastrojowe. Połączyć w sposób autorski, oryginalny i zapadający w pamięć leżący przy granicy z Serbią Vukovar, czyli „miasto-śmierć”, jego przeciwieństwo – Dubrownik – czyli „miasto-zabawkę” oraz znajdujące się pomiędzy nimi Sarajewo, „będące koszmarnym połączeniem obydwu”, w którym „[z] wielkiego nieszczęścia uczyniono niewyczerpane źródło korzyści finansowych”. I jeszcze osobista puenta: „Dlatego nie lubię Sarajewa, źle czuję się w »odpicowanym« i drogim Dubrowniku. Vukovar z kolei nie jest miejscem, które można polubić, ale miejscem, obok którego nie da się przejść obojętnie” (s. 58-59).

Amatorzy Europy Środkowo-Wschodniej, pogłębiający swą fascynację literacko, wiedzą, że czasem trudno jest odwiedzić niektóre jej części bez odwołania do fraz lub nawet ogólniejszych tez sformułowanych przez jej piewców. Nie mam wątpliwości, że tak też stanie się z niejedną złotą myślą czy barwnym ujęciem, które wyszło spod pióra Radosława Zenderowskiego. Oto kilka innych moich typów, wziętych tylko z jednego, pięciostronicowego fragmentu książki:

„Cała Europa Środkowo-Wschodnia to, tak naprawdę, niewidzialny na mapach fizycznych ocean alkoholu, po którym jedni pływają, inni leżą już na dnie, a jeszcze inni czekają na brzegu” (s. 115).

O bałkańskich taksówkarzach: „Odnosi się wrażenie, że nie zależy im na pieniądzach tak bardzo, jak na zabawie w kotka i myszkę z różnego rodzaju zagranicznymi i krajowymi frajerami. [...] Wszyscy taksówkarze, mimo że tytułują Cię »my friend« są zawodowymi kłamcami” (s. 117).

„Bałkański pasterz rano prowadzi swoje stado na pastwisko, a wieczorem z niego wraca. Przez 10-12 godzin zastyga na łące, w swoim kożuchu i nakryciu głowy, i wydaje mi się, że ten czas wcale nie wlicza się do jego życia. On hibernuje, organizm przestaje się zużywać, czas przestaje istnieć” (s. 118).

„Na Bałkanach chodzi się do fryzjera, bo jest po drodze. Ścinanie owłosienia jest tutaj niejako czynnością towarzyszącą. Jeśli włosów jest zbyt mało, klienci zadawalają się czesaniem i gładzeniem po głowie” (s. 120).

Bałkanów nie da się zrozumieć (s. 169) – wyznaje autor niedaleko końca książki, jakby nieco zrezygnowany. I choć jest to deklaracja jak ze sztambucha antyesencjonalisty (który zresztą dopowiedziałby: „nie tylko Bałkanów nie da się zrozumieć, wszak byty zbiorowe...”), to w stwierdzeniu tym bardziej chodzi o (rzekomą) niemożność zidentyfikowania miejscowej, nazwijmy ją, mechaniki dziejów. „Bo logika i Bałkany to pojęcia cudownie wykluczające się” – pointuje hasło „Rozumienie Bałkanów” narrator, przy czym w domyśle pojawia się wrażenie, że w przypadku innych części świata tego typu wysiłek poznawczy ma cokolwiek większy sens. A jednak coś, mimo wszystko, wychodzi na ten temat spod pióra Radosława Zenderowskiego, który przecież nadaje im jakiś własny stempel odrębności.

„Bałkany Zenderowskie”

Nietrudno zrozumieć fascynację Bałkanami, szczególnie ze strony kogoś, kto stroni od miejsc eksploatowanych turystycznie (jak Dalmacja), preferując tereny zapomniane przez Boga i ludzi; kto podróżuje bocznymi drogami i szlakami kolejowymi trzeciej kategorii, omijając autostrady i magistrale; kto poszukuje nietuzinkowych doznań, z jednocześnie starannie wyselekcjonowaną sferą zjawisk stałych i przewidywalnych, jak świadomość, że pod starym belgradzkim dworcem, którego już nie ma, „Jeleń jest zawsze zimny” (s. 61).

Mają zresztą Bałkany szereg zalet, w tym położenie względem Polski, a szczególnie Cieszyna – rodzinnego miasta autora. Są na tyle bliskie, że można tam dojechać w kilka godzin, i na tyle dalekie, że trudno w te strony jeździć tylko z braku alternatywnych rozwiązań czy „dla hecy”. Oferują ten dreszczyk emocji, który delikatnie selekcjonuje potencjalnych gości, a którego nie zaznasz już „na sterylnym Zachodzie” – ale wszystko to jednak, jak powiedziałby Jarosław Haszke, „w granicach prawa”. Emanują niesamowitą kondensacją krajobrazowo-kulturową różnorodności na niewielkiej przestrzeni: od przyjemnej bryzy znad adriatyckich plaż, przez suchą i zakurzoną Nizinę Panońską, po bałkańskie szczyty, spośród których te najwyższe ocierają się o wysokość trzech tysięcy metrów (czy ktoś jeszcze pamięta, że „Bałkany” to nie tylko kultura, ale też natura, która zresztą była „pierwsza”?); od zagubionych w górach wiosek, miasteczek o rozmiarze „w sam raz”, po metropole, jak Belgrad, Zagrzeb czy Sofia; od cywilizacji śródziemnomorskiej, przez środkowoeuropejską, po otomańską. Przy czym różnorodność ta, jeśli odciąć jej skrajności, daje się – jak pokazuje Radosław Zenderowski – ująć w ramy pewnej całości. Swoje robi także inaczej wyrażona kulturowa specyfika

Bałkanów: Polakowi wydają się na tyle podobne, aby nie czuł się tam obco, i na tyle odmienne, aby go pociągały.

Nie mam wątpliwości, że książką swą R. Zenderowski zapisuje się, *nolens volens*, do grona pisarzy – jak Andrzej Stasiuk, Ziemowit Szczerek czy Krzysztof Varga – którzy z opisywania „tej gorszej Europy” uczynili swój znak rozpoznawczy. Z tym zastrzeżeniem, że pierwszy z tego zbioru akurat do Bałkanów nie miał (zwłaszcza na początku) szczególnego serca, drugi zdaje się traktować je bardziej jako materiał z zakresu dziennikarstwa politycznego, trzeci zaś – jedynie ocierał się o nie, zaglądając tu czy tam mniej więcej w takim stopniu, w jakim pozwalają na to granice przedtrianoińskich Węgier. Myśląc o samym stylu „alfabetu”, podczas jego lektury najczęstsze skojarzenia miałem z twórczością Andrzeja Stasiuka, przede wszystkim z *Jadąc do Babadag*³, z którym R. Zenderowskiego łączy indywidualistyczne smakowanie świata, intrygujące obserwacje, skłonności ku historiozoficznym ujęciom, swobodny (miejscami naturalistyczny⁴) język, spojrzenie „z czasowej dali”, unikanie miast i antymodernistyczne zacięcie. W niektórych kwestiach, jak wychodzenie do ludzi, ciągoty do zgrywy czy grzebanie w narodowych mitologiach, autor *A(na)lfabetu*... zbliża się do Z. Szczereka, od którego różni go jednak orientacja ideowa, stosunek do obszerniejszych dygresji historycznych i typ wnioskowania (Szczerek, szczególnie na łamach poważnych tytułów publicystycznych, podąża ścieżką o wiele bardziej indukcyjną aniżeli nasz narrator, szczególnie w tych lżejszych ze swych form wypowiedzi).

Czuły węch, wiedza oraz połączenie giętkiej myśli, fantazji i lekkiego pióra, nakierowane na wdzięczny obiekt zainteresowań, ku któremu kieruje się spojrzenie niewolne od krytyki, nierzadko wręcz zjadliwego sarkazmu (u czytelnika siedzącego sobie wygodnie w ciepłych bamboszach wywołującego niekiedy tani śmiech), a jednak przepelnione (bez mała) miłością – oto składniki takiej strawy duchowej, jak *A(na)lfabet*... Tak, zarówno R. Zenderowski, jak i pozostali wspomniani pisarze byli/są na swój sposób zafascynowani opisywanymi przez siebie obszarami, wielokrotnie i namiętnie tam jeździli, i trudno byłoby przyjąć, że za przedsięwzięciami tymi nie kryły się określone potrzeby: z wierzchu czysto

³ A. Stasiuk, *Jadąc do Babadag*, Wołowiec 2004.

⁴ Tego, mimo wszystko, nie można nie zacytować; co najwyżej, można to zdegradować do rangi przypisu: „Ubikacje na Bałkanach dzielą się tylko na dwie kategorie. Pierwszą stanowią miejsca, o których wszyscy normalni ludzie starają się zapomnieć, złożony tam choćby jedną wizytę. Są to zazwyczaj dziury w podłogach z zarysowanym, w postaci odpowiednich wyźłobień, pasem startowym naprowadzającym, przepraszam za szczegóły, odbyty we właściwe miejsce. Liczba trafień nie wzrasta zazwyczaj powyżej 50%, stąd też odwiedzający te przybytki mają wątpliwą przyjemność zaznajomienia się z dorobkiem i twórczością swoich poprzedników”. Osobom wyglądającym drugiej kategorii toalet, uchylmy rąbka tajemnicy, podając, że stanowią je „tzw. kible pokazowe – nie do użytku. Okazywane są one specjalnym delegacjom (zazwyczaj w składzie międzynarodowym) na dowód tego, że Bałkany są już mniej bałkańskie” (s. 155-156).

estetyczne, gdy jednak przyjrzeć się tematowi lepiej, okazywało się, że również całkiem inne.

No więc pełna zgoda, Bałkany doskonale nadają się do takich terapii. Jadąc tam, można zostawić „cywilizującą się” Polskę za sobą, na kilka tygodni zapominając o istnieniu takiego świata. Można nawet powiedzieć, że nasz narrator ma łatwiej niż Szczerek, gdyż nad polskim widzeniem Bałkanów nie rozpościera się współczesny cień bliskiego sąsiedztwa i wspólnej historii. To właśnie z efektami tych zjawisk autor *Mordoru...* zderzał się w przypadku swych wojaży po Ukrainie, z której opisywani przezeń polscy turyści robili sobie „burdel na kółkach”⁵, lecząc – za pomocą tamtejszego brudu, dezorganizacji oraz wschodniej estetyki i manier – swe narodowe kompleksy. Ale komfort, jaki dają Polakowi Bałkany, również nie jest niewinny. Bo oczywiście można utyskiwać na owoce europeizacji i obrócić w łotrzykowski topos procedury obowiązujące w bułgarskiej policji (s. 44), wpisując je w ogólniejszą uwagę na temat zachowania przedstawicieli bałkańskich służb mundurowych, którzy „zazwyczaj zadają pytania od niechcenia, półgębkiem, w mało zrozumiały sposób, jakby chcieli powiedzieć, że poświęcają komuś mało energii, bo nie jest jej wart” (s. 109-110) – a następnie anegdotę tę zaserwować owemu, żadnemu sensacji osobnikowi siedzącemu sobie wygodnie w ciepłych bamboszach. Trzeba jednak przy tym pamiętać, że nacieszywszy się *A(na)lfabetem...*, przeżywszy literacką przygodę i poprawiwszy sobie samopoczucie, czytelnik ów sięgnie po różnorakie delikcje płynące z polskiej akcesji do Unii, pozostawiając miejscowych sam na sam z przykrymi konsekwencjami „kolorytu”, w którym przyszło im żyć. Tu z kolei etyczną refleksją służy K. Varga, odczuwający niestosowność swego – czyli pisarza podróżującego wygodnym samochodem i spijającego pod nie najgorszymi adresami – przebywania w zabiedzonych wioskach pogranicza węgiersko-chorwackiego⁶.

A jak w schemat ten wpisuje się nasz narrator? Chyba nie najgorzej, skoro pod wpływem bałkańskich doświadczeń, w ramach zrodzonej zeń refleksji przyznał: „Coraz częściej odnosiłem wówczas wrażenie, że, tak naprawdę, to jestem człowiekiem Bałkanów i bardziej pasuję do tamtej części świata niż do pępka Europy Środkowej, czyli »książęcego« Cieszyna” (s. 14). Trzeba nam bowiem pamiętać, że w czasie gdy my, ci „już-nieco-lepsi-Europejczycy”, cieszymy się owymi poakcesyjnymi fruktami, „bałkański człowiek” – także obywatel unijnej Rumunii, Bułgarii, a niech by i Chorwacji (byle nie tej wielkomiejsko-kurortowej) – nadal będzie siedział na swej przydomowej ławeczce i tkwił w bezruchu tak, jak go R. Zenderowski przyobserwował: z tymi wszechmogącymi służbami, swym zmęczeniem, tymczasowością i ogólną beznadzieją.

⁵ Z. Szczerek, *Przyjdzie Mordor i nas zje, czyli tajna historia Słowian*, Kraków 2013, s. 122.

⁶ K. Varga, *Langosz w jurcie*, Wołowiec 2016, s. 86-87.

Oczywiście mowa tu wyłącznie o ludziach starych, bo – jak gorzko zauważa autor, na takich właśnie ludzi zorientowany w swych poszukiwaniach – tylko dla nich są Bałkany, „dla młodych jest Austria, Szwajcaria i Niemcy” (s. 111), co w szczególności zdaje się dotyczyć młodych kobiet. „Większość rodzin chciałaby bowiem, żeby ich córka miała lepsze życie z obcokrajowcem i by potem przysyłała jakieś euro do domu” (s. 122). To jeszcze nie Mołdawia, gdzie zdarzały się przypadki wysyłania córek do Europy Zachodniej ze świadomością, że zatrudnienie znajdą w domach publicznych, ale kierunek myślenia jest tu podobny. Albo jak w innej bałkańskiej migawce: „Tutaj żyje się głównie przeszłością, teraźniejszość jest bowiem zbyt niepewna, nieokreślona, ulotna. Przyszłości nie ma i to wiedzą wszyscy. Jeśli jest, to tylko na zachód od Bałkanów” (s. 129-130).

To ostatnie zdanie jest smutną puentą losu Bałkanów, które w wizji tej – jak sobie dopowiadam – miałyby skończyć jako kolejne safari, po którym będą się rozbijać zamożni Europejczycy, lub jako *quasi-turecka kolonia, pardon*, „bliska zagranica”. W tym sensie rzeczona myśl może też być przestrożą w kwestii tego, co czeka słabe regiony Europy, które poszukując w dzisiejszym świecie własnej cywilizacyjnej ścieżki, ryzykują, że skończą jeno jako kraina owych starych ludzi, wysiadujących swój czas na przydomowych ławeczkach i czekających na kolejnych kolekcjonerów niebanalnych obrazów oraz wielbicieli „tradycyjnego” rytmu życia. Może więc warto wsłuchać się w to, co mówił wielki (grecki) teolog prawosławny Joannis Zizioulas: „autentyczna cześć dla tradycji wyraża się w zdolności do jej odtworzenia w nowych, zmienionych realiach”? A może nie warto – bo w opowieściach takich, jak ta R. Zenderowskiego i wielu innych nostalgików, bardziej niż doradztwo w kwestii tego, „jak żyć?”, chodzi chyba o utrwalenie świata sprzed lat dwudziestu, trzydziestu i swojego w nim miejsca – tam i wtedy. A więc bez koloryzowania wspomnień (s. 16). Nawet jeśli materializacja tego pragnienia rzutowała czasem na słowa, które żyjąc dziś, odnoszą się już do innej epoki.

Bałkany dyskutowalne

Jako się rzekło, forma wypowiedzi przyjęta przez Radosława Zenderowskiego znacząco oddziałuje na pracę potencjalnego recenzenta. Nieco go odciąża, a nawet trochę do polemik zniechęca, zarazem jednak wciąż pozostawia mu pewne pole do manewru. Nie wikłając się zatem w ocenianie książki, pozostawiając na boku „akademicki obowiązek”, a jedynie płynąc na fali inspiracji lekturą – warto odnotować kilka kwestii, wokół których można by rozpocząć dyskusję. Choć bowiem jest autor wyśmienitym znawcą nie tylko samych Bałkanów, ale i Europy Środkowej, to jednak można powiedzieć, że jego wycieczki poza sam tytułowy re-

⁷ Cyt. za: M. Kita, *Nie istniejemy bez innych*, „Tygodnik Powszechny” 2023, nr 8.

gion książki bywają ryzykowne. Pisząc o Europie Środkowo-Wschodniej, twierdzi więc, że „tymczasowość [...] trwa tu już od ponad dziewięciu wieków” (s. 35). Myśl ta, wcale zgrabna, brawurowa i chwytliwa, zdaje się jednak abstrahować od tego, że różne tutejsze organizmy – Polska, Czechy, Litwa, Węgry – miawały w tym czasie swoje, bynajmniej nieepizodyczne, momenty prawdziwej świetności, kiedy to patrzono wokół w sposób wolny od tymczasowościowego spaczenia.

Podobnie jest z refleksją na temat kondycji Unii Europejskiej, która to „łajba już dawno zaczęła nabierać wody od wschodnioeuropejskiego ciężaru i towarzysztwa, które zamiast wypompowywać wodę z pokładu woli pić wódkę/rakiję/palinkę czy inny samogon” (s. 153). Moim zdaniem przyczyny zdiagnozowanej kondycji UE leżą nie w opilstwie (zaiste, niezmysłonym) tej ekipy, lecz w innych właściwościach wyczuwalnych u niektórych pasażerów. Do dyskusji nadaje się także kwestia poziomu czytelnictwa wśród Słowian, którzy „kochamy literaturę (choć nie świadczy o tym liczba księgarń i przeczytanych książek)” (s. 114) – gdyż pisząc te słowa, autor jakby zapomniał, że wysoko w europejskiej czołówce plasują się pod tym względem Czechy. Ale to tylko potwierdza tezę, że nawet jeśli nie wiadomo, gdzie dokładnie przebiega granica między Europą Środkową a Bałkanami, to przynajmniej wiadomo, że do tych ostatnich z pewnością nie należą już Czechy. Z samymi tymi kategoriami jest i inny problem, jak wtedy gdy otrzymujemy mini-wykład na temat Słowian (s. 134-135), który ma być osadzony w klimatach bałkańskich, a jednocześnie musi przecież abstrahować od Węgrów, Rumunów, Albańczyków i Greków, którzy Słowianami nie są. Co z tym wszystkim zrobić? Najsensowniej będzie chyba zignorować, pamiętając jednocześnie, że dana myśl, o ile ma być skrzydlata, dysponuje prawem do uogólniania nie tylko na gruncie logiki, ale i geografii.

Im bliżej końca książki, tym wyraźniej znosi autora w stronę kwestii przyszłości Europy, jej kultury i cywilizacji, konfrontowanych z migracją muzułmańską (s. 145-148). Do refleksji tej Bałkany wnoszą swoje trzy grosze, przede wszystkim ze względu na „swoich” muzułmanów, zamieszkujących Bośnię, Albanie, Kosowo oraz niemałe fragmenty innych państw regionu, a (co najmniej) symbolicznie – również ze względu na funkcję korytarza dla Turków zmierzających tędy na Zachód i na pozostawione na miejscu dziedzictwo otomańskie. Eksponowany przez autora argument o presji demograficznej ze strony muzułmanów, stanowiący kluczowy punkt dyskusji nad tożsamością współczesnej i przyszłej Europy, jest znany i niebagatelizowany, tak więc dziś – jeśli zastąpić omówienie *A(na)lfabetu...* rozważaniami natury futurologiczno-cywilizacyjnej – nie wnosi już wiele do zrozumienia problemu, nie mówiąc o jego rozwiązaniu. Podobnie jak kasandryczne stwierdzenia o rzekomo „upadających nieuchronnie państwach” Zachodu (s. 148). Fakt, Stary Kontynent, w kształcie, jaki znamy z powojennych dekad, odszedł już do lamusa dziejów, podczas gdy pytanie o to, co się zdarzy w przyszłości, wciąż pozostaje otwarte – nic zatem dziwnego w tym, że obie okoliczności,

na zasadzie znanej prawidłowości psychologicznej, poważnie niepokoją, i to nie tylko zwolenników prawicy. Tymczasem, trawestując znany slogan nacjonalistów, można powiedzieć, że Europa albo będzie kolorowa, albo nie będzie jej wcale. To samo – tylko bardziej – odnosi się do Bałkanów.

W książce jest też kilka raczej potknięć niż błędów, w zasadzie – drobiazgów. Budapeszteński dworzec Nyugati nie leży na południowy, lecz na północny zachód od dworca Keleti (s. 53). Po polsku nazwę macedońskiego miasta pisze się „Ochryda”, o czym autor wie, i wiedzy tej daje dowód w jednym miejscu (s. 116), co oznacza, że w innym (s. 117) po prostu chochlik zmienił zapis na ten przez samo „h”. A może to jednak nie chochlik (s. 121)? A może jednak on (s. 167, 171)? Wydaje się też, że R. Zenderowski nie mógł być, jako 24-latek, na dworcu kolejowym w Plešivcu w Czechosłowacji (s. 30), gdyż wtedy (w 1998 r.) państwa tego już nie było... A może w jego świecie państwo to wciąż trwa – dylemat narasta wraz z postępami lektury? Odpowiedź otrzymujemy dalej, gdzie autor, wyłożywszy swoją argumentację, wyznaje: „Mam zaszczyt być w gronie pięciu polskich profesorów z dziedziny nauk społecznych, którzy nie uznają rozpadu Czechosłowacji” (s. 68). Wygląda więc na to, że nie ma tu błędu, jest prowokacja albo jakiś inny zabieg.

Bo i owszem, „alfabet”, jak przystało na dzieło literackie, bywa prowokujący. Raz autor utyskuje na „faszystowskich pograniczników austriackich” (s. 61) albo na „często srogie, wredne, wręcz sadyistyczne” kontrole na granicy w Cieszynie, w tym na kontrolę osobistą, której sam – jako cieszynianin! – doświadczył (s. 64-65). A kilka stron dalej rzuca, że „całe to [współczesne] Schengen jest o kant dupy potłuc, bo zabija w ludziach świadomość geograficzno-historyczną” (s. 68) – jakby w oderwaniu od świadomości, że wspomniany faszyzm czy sadyzm wpisane są w samo istnienie granic państwowych, szczególnie tych oddzielających państwa o wyraźnie różnych zasobach ekonomicznych i pozycji politycznej. Tak się składa, że w pełni podzielam upodobanie Radosława Zenderowskiego do geografii i historii (s. 65), jak również do kulturowej specyfiki poszczególnych państw i regionów, a wkraczając w to, co „nie moje”, i odkrywając kolejne warstwy administracyjno-geograficzne, wciąż odczuwam pewien rodzaj poruszenia. Wszystkie te zjawiska wyraźnie jednak oddzielam od kontroli na wewnątrz europejskich granicach, nazbyt często będących wyrazem opresyjności państwa czy różnorodnych deficytów samych funkcjonariuszy pozostających w jego służbie. Wydaje się, że dziś, piętnaście lat po przystąpieniu Polski do strefy Schengen, nie tylko najmłodszym pokoleniom należy zalecać przejazd przez granicę polsko-ukraińską, bywa że w pakiecie z kilkunastogodzinnym czasem oczekiwania na odprawę. Tak jak autor boleję nad zanikiem wśród ludzi „świadomości geograficzno-historycznej”, ale też nie sądzę, aby niegdysiejszy reżim graniczny miał być antidotum na ludzką ignorancję, jeśli nie jest w stanie zaradzić jej sam pobyt danej osoby za granicą,

zanurzenie się w to, co „inne”. Takich „prowokacji” (w cudzysłowie lub bez) jest w *A(na)lfabecie...* więcej.

Od innej strony patrząc, książce niekiedy przydałby się uważniejszy redaktor, który wyeliminowałby powtórzenia, uspójnił wywód i czasami porozcinał go na odrębne akapity. Jak się bowiem wydaje, sam autor tak bardzo zatracił się w podjętym wątku, tak wiele treści pragnął zawrzeć w jednym haśle, które jednocześnie zapewne nie mogło być przydługie, że czasami powstawał z tego niemalże strumień świadomości. Albo zasada: jedno hasło – jeden akapit – dwie strony. A może tak po prostu miało być, może takie to pióro i prawo twórcy? Może redaktor ów niczego by tu nie poprzecinał, gdyż – również na zasadzie prowokacji – nie pozwoliłby na to sam autor, twierdząc na przykład, że powtórzenia służą lepszemu utrwaleniu się treści? Zamiast zgadywać, warto przywołać słowa narratora: „Struktura tej książki opiera się na analfabecie. Uznałem, że współczesny odbiorca trudniej tym sposobem przyswoi sobie jej treść” (s. 16). Profesorze, udało się!

Bałkany akademickie inaczej

We wszystkich tych przypadkach, jak omawiana tu książka, naukowcy mają do czynienia z tym samym dylematem: czy tego rodzaju zapiski odstawić, niekiedy wręcz z jakąś odrazą, bo nazbyt frywolne, podane „na wesoło”, pozawarsztatowe itp., czy jednak potraktować nieco poważniej. Moim zdaniem autor *A(na)lfabetu...*, zapewne nieświadomie, nawiązuje na jego kartach do idei dawnych uniwersyteckich wykładów, które miały postać Opowieści – powielekroć przemielonej w głowie, po części improwizowanej (a więc niepowtarzalnej, choć z powtórzeniami), niewolnej od twórczego chaosu bądź dygresji. Może i nie zawsze mieszczącej się w zakrojonych ramach (które nie były Krajowymi Ramami Kwalifikacji), ale też takiej, która nie była wodolejstwem czy zapchajdziurą, lecz wypowiedzią następnie nierzadko spisywaną, redagowaną i ogłaszaną drukiem.

Mówiąc poważniej, raz jeszcze należy podkreślić, że nie chodzi tu o absolutyzowanie intelektu i zmysłu obserwacyjnego profesora-włóczęgi, co jednakże tylko podnosi nam wagę pytania, czy notatki z miejsc, w których był, rozmawiał, biesiadował i sypiał nasz bałkanolog, nie zasługują aby na więcej niż, nie przymierzając, kolejne paternalistycznie potraktowane blogowe zapiski obywatela-celebryty. Nawet jeśli w niektórych swych konstrukcjach przeszarżowywał i nawet jeśli gdzieś popadał w grafomaństwo, co (chyba jednak nazbyt skromnie) zasugerował na wstępie książki (s. 17), to jednak stworzył przy tym pracę nietuzinkową. Krótko mówiąc, czytając tę *quasi*-encyklopedię, warto niekiedy przymrużyć oko, ale nie za bardzo, by nie zamknąć się na treści ważne.

Niektórzy powiedzą, zapożyczając przy tym poetykę od autora, że „staremu Zenderowi” znudziło się robienie prawdziwej nauki, tak więc przesiadł się był na anegdotyczno-awanturniczą eseistykę – ale sądom takim chyba nie warto poświęcać nadmiernej uwagi. A jeśli już, to uprzednio wypada wkomponować je w pytanie, czym dziś ta „prawdziwa nauka” jest, i w odpowiedź na pytanie, czy książki tej nie przeczyta więcej osób dla tematyki nieprzypadkowych, niż przeczytałoby poważny artykuł naukowy, choćby i za te dwieście czy trzysta ministerialnych punktów. Rzeczy takie jak *A(na)lfabet bałkańskiego (u)czucia* tworzy się, będąc człowiekiem intelektualnie pogłębionym i uczciwym, literacko co najmniej niezłe wyrobionym, instytucjonalnie zaś wolnym od projektowo-parametryzacyjnego nawisu. I oddanym pasji – gdy jedyny przymus, jaki powoduje twórcą, to wewnętrzny imperatyw poznania i pisania. Tak, poznania i pisania! Nie każdy profesor ma taki gest.

Co do mnie, wiele obserwacji Radosława Zenderowskiego, gdy już oddzielę je od prowokacyjnej warstwy stylistycznej, przyjmuję bez (większych) zastrzeżeń, o wielu z braku wiedzy nie mogę się wypowiadać, o wielu (również tych utrzymanych w duchu zgrywy) chętnie dowiedziałbym się więcej, z nielicznymi równie chętnie bym polemizował. Wszystkie natomiast potraktowałbym jako świetny powód do tego, by zorganizować niesztampowe seminarium: zasiąść wspólnie w jakiejś bezpretensjonalnej, zakurzonej czardzie nad palinką, postać na cieszyńskim brzegu Olzy z morawskim winem w rękę albo też wątki te wkomponować, niczym „Jelenia” w dłoń, w umówione przejście kolejowym mostem nad Dunajem w Nowym Sadzie.

Kronika naukowa Zakładu Badań Wschodnich za rok akademicki 2022/2023

1 X 2022 – Nowy rok akademicki Zakład Badań Wschodnich rozpoczął w następującym składzie: a) profesorowie Uniwersytetu Wrocławskiego: dr hab. Larysa Leshchenko (kierownik ZBW), dr hab. Victor Shadurski, dr hab. Elżbieta Szyszlak; b) adiunkci: dr hab. Jarosław Jarząbek, dr Helena Giebień, dr Anna Jagiełło-Szostak, dr Marcin Koczan, dr Tomasz Szyszlak; c) starsi wykładowcy: mgr Ludmiła Świącicka; d) doktoranci: mgr Tatiana Iwanow (V rok), mgr Piotr Kosior (II rok), mgr Paweł Rogiewicz (I rok), mgr Natalia Sienko (VI rok); e) prowadzący zajęcia zlecone na podstawie umowy cywilnoprawnej: prof. dr hab. Zdzisław J. Winnicki.

1 X 2022-30 IX 2023 – Prof. Larysa Leshchenko profesorem wizytującym Wydziału Historycznego i Stosunków Międzynarodowych Narodowego Uniwersytetu Donieckiego im. W. Stusa z siedzibą w Winnicy (semestr zimowy) oraz Wydziału Stosunków Międzynarodowych Narodowego Uniwersytetu Lwowskiego im. I. Franki (semestr letni). Kierownik ZBW pełniła również obowiązki tutora dr Halyny Makoty, przebywającej w ramach stażu Programu Stażowego im. Lare'a Kirklanda.

6 X 2022 – Dr Tomasz Szyszlak wziął udział w edycji regionalnej XXV Dolnośląskiego Festiwalu Nauki. W ramach autorskiego cyklu wykładów „Było sobie państwo...” omówił najważniejsze fakty związane z funkcjonowaniem Związku Socjalistycznych Republik Radzieckich w latach 1922-1991. Wykład miał miejsce w Zespole Szkół Ogólnokształcących w Bystrzycy Kłodzkiej.

16 X-3 XI 2022 – Dr Anna Jagiełło-Szostak przebywała na stażu naukowym w School of South and East European Studies (SEES) na University College London w Wielkiej Brytanii. Wyjazd został sfinansowany ze środków programu IDUB (Inicjatywa Doskonałości Uczelnia Badawcza).

15 XI 2022 – Z okazji Święta Uniwersytetu Wrocławskiego Jego Magnificencja Rektor prof. dr hab. Robert Olkiewicz przyznał pracownikom ZBW nagrody:

prof. Larysie Leshchenko – za osiągnięcia organizacyjne (I°), drowi Tomaszowi Szyszlakowi – za osiągnięcia organizacyjne (indywidualna II°, zespołowa I°).

24-25 XI 2022 – Instytut Studiów Międzynarodowych współorganizatorem XI Ogólnopolskiej Konwencji Polskiego Towarzystwa Studiów Międzynarodowych „Nowy ład międzynarodowy?”. Pracownicy i doktoranci ZBW zaangażowani w prace Konwencji: prof. Larysa Leshchenko – członkiem Rady Programowej, dr hab. Jarosław Jarząbek, dr Marcin Koczan – członkiem Komitetu Organizacyjnego. Panele moderowali: prof. Leshchenko („Priorytety polityki zagranicznej państw poradzieckich w kontekście wojny rosyjsko-ukraińskiej”), prof. Elżbieta Szyszlak i dr hab. Jarząbek („Turcja między Europą a Bliskim Wschodem”, cz. 1 i 2). Referaty przedłożyli: prof. Leshchenko („Wielka gra na Kaukazie Południowym w cieniu wojny rosyjsko-ukraińskiej”), prof. Victor Shadurski („Działalność dyplomatyczna Demokratycznej Białorusi (2020-2022)”), prof. Szyszlak („Pomiędzy Bliskim Wschodem a Europą? Problem ochrony praw człowieka w Turcji (ze szczególnym uwzględnieniem praw kobiet)” oraz „Religia jako narzędzie polityki zagranicznej państwa na przykładzie aktywności Turcji w Europie”), dr hab. Jarząbek („Pozycja i oddziaływania Turcji w bliskowschodnim regionalnym kompleksie bezpieczeństwa”), dr Helena Giebień („Białoruś w potrzasku – konsekwencje wsparcia Rosji w wojnie w Ukrainie”), dr Anna Jagiełło-Szostak („«Szczególny» wymiar relacji Bośni i Hercegowiny i Turcji na tle Bałkanów Zachodnich”), dr Marcin Koczan („Sprawiedliwa transformacja na wybranych przykładach”), dr Tomasz Szyszlak („Intensyfikacja procesu sekurytyzacji Ukraińskiego Kościoła Prawosławnego w jedności z Patriarchatem Moskiewskim w kontekście drugiej fazy wojny rosyjsko-ukraińskiej (od lutego 2022 r.)”), a także mgr Tatiana Iwanow („Priorytety polityki zagranicznej Republiki Białoruś w okresie wojny rosyjsko-ukraińskiej”) i mgr Piotr Kosiorek (wraz z drem hab. Marcinem Szydyszem, „Relacje turecko-palestyńskie. Ciągłość czy zmiana?”).

25 XI 2022 – Rada Dyscypliny Naukowej Nauki o Polityce i Administracji Uniwersytetu Wrocławskiego nadała mgr. Pawłowi Terpiłowskiemu stopień naukowy doktora nauk społecznych w zakresie nauk o polityce i administracji na podstawie pracy pt. „Doktryna i praktyka polityczna współczesnego nacjonalizmu ukraińskiego. Analiza politologiczna problematyki”. Promotorem w przewodzie doktorskim był prof. dr hab. Zdzisław J. Winnicki, natomiast promotorem pomocniczym dr Tomasz Szyszlak. Recenzje w przewodzie przedłożyli: prof. dr hab. Nikolaï Iwanow (emeryt) oraz dr hab. Olgierd Ś. Grott, prof. Uniwersytetu Jagiellońskiego.

30 XI-4 XII 2022 – Dr hab. Jarosław Jarząbek wziął udział w Szkole Zimowej Erasmus Mundus Global Studies w Lokeren organizowanej przez Uniwersytet Gent.

1-2 XII 2022 – W Poznaniu dr Marcin Koczan wziął udział w XII Konferencji Naukowej z cyklu „Rynki surowców i energii. Kryzys w energetyce a komunikacja społeczna”, wygłaszając referat pt. „Przyszłość Kopalni Węgla i Elektrownia Bełchatów w kontekście zagadnienia sprawiedliwej transformacji”. Organizatorem przedsięwzięcia były Fundacja na rzecz Czystej Energii i Wydział Nauk Politycznych i Dziennikarstwa Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza.

6 XII 2022 – W Instytucie Studiów Międzynarodowych UW r obradowali uczestnicy XVIII Międzynarodowego Okrągłego Stołu „Białoruś – Polska: Pokonanie trudnego sąsiedztwa”. Przedsięwzięcie zorganizowali i uczestniczyli w nim pracownicy ZBW: prof. Larysa Leshchenko, prof. Victor Shadurski oraz dr Helena Giebień.

8 XII 2022 – W Sokołach w województwie podlaskim odsłonięto pierwszy w Polsce Pomnik Ofiar Operacji Polskiej NKWD 1937-1938. W uroczystościach państwowych wziął udział prof. Zdzisław J. Winnicki, który uczestniczył również w konferencji naukowej „Byliście – jesteśmy. Pamięci ofiar operacji polskiej NKWD 1937-1938”, wygłaszając referat: „Losy Polaków sowieckiej Mińszczyzny – Kojdanowski (Dzierżyński) Polski Rejon Narodowościowy i polska autonomia sowiecka w BSRS geneza i zniszczenie”.

5-8 II 2023 – Prof. Victor Shadurski wziął udział w seminarium eksperckim „The Baltic Sea Region in the conditions of global transition”, zorganizowanym przez Sekretariat Programu Uniwersytetu Bałtyckiego (Uniwersytet w Uppsali, Szwecja).

9 II 2023 – Dr Anna Jagiełło-Szostak reprezentowała ZBW podczas debaty eksperckiej „Bałkany i Unia Europejska w 2023 r.”. Organizatorami debaty: Katedra Prawa i Instytucji Unii Europejskiej na Wydziale Nauk Politycznych i Studiów Międzynarodowych Uniwersytetu Warszawskiego, Instytut Europy Środkowej w Lublinie oraz Instytut Studiów Międzynarodowych Uniwersytetu Wrocławskiego.

16 II 2023 – Prof. Larysa Leshchenko wygłosiła wykład gościnny dla pracowników i studentów Katedry Stosunków Międzynarodowych Narodowego Uniwersytetu Przykarpacciego im. W. Stefanyka w Iwano-Frankowsku na temat agresji jako czynnika rosyjskiej polityki zagranicznej wobec krajów posttotalitarnych.

28 II 2023 – Dr hab. Victor Shadurski zakończył pracę w ZBW na stanowisku profesora Uniwersytetu Wrocławskiego.

3 III 2023 – Kierownik ZBW prof. Larysa Leshchenko recenzentem w przewo-
dzie doktorskim w dziedzinie nauk humanistycznych w zakresie historii mgra
Antona Kalinowskiego „Ukraina w latach 1991-2004. Geneza Rewolucji Poma-
rańczowej na Ukrainie”. Jednostką nadającą stopień był Wydział Historii i Stosun-
ków Międzynarodowych Uniwersytetu w Białymstoku.

14 III 2023 – W Instytucie Studiów Międzynarodowych UWr odbył się wernisaż
wystawy „Polska – Ukraina. Plakat czasu wojennego”, we współpracy z Akademią
Sztuk Pięknych im. E. Gepperta we Wrocławiu oraz Lwowskim Pałacem Sztuk.
Honorowy patronat nad przedsięwzięciem objęli Jego Magnificencja Rektor UWr
prof. Robert Olkiewicz oraz prezydent Wrocławia Jacek Sutryk. Kuratorką wysta-
wy była prof. Larysa Leshchenko.

14 III-15 VI 2023 – Mgr Piotr Kosiorek przebywał na stypendium Komisji Euro-
pejskiej „Erasmus+” na Applied Science Private University w Ammanie (Haszy-
midzkie Królestwo Jordanii).

16 III 2023 – Prof. Larysa Leshchenko współorganizatorką z ramienia ISM UWr
polsko-ukraińskiego panelu bezpieczeństwa „Dziewięć lat wojny Rosji przeciwko
Ukrainie. Od Nord Stream II do Ramstein”. Pozostałymi organizatorami insty-
tucjonalnymi przedsięwzięcia byli: Katedra Stosunków Międzynarodowych oraz
Katedra Bezpieczeństwa Międzynarodowego i Studiów Strategicznych Narodo-
wego Uniwersytetu Lwowskiego im. I. Franki, a także Centrum Bezpieczeństwa
Międzynarodowego i Partnerstwa we Lwowie.

16-17 III 2023 – Na Wydziale Humanistycznym Politechniki Koszalińskiej ob-
radowali uczestnicy konferencji naukowej „Regionalizm w dobie przyspieszenia
technologicznego, politycznego i społecznego”. ZBW reprezentował dr Tomasz
Szyszlak z referatem „Subetnosy zagrożeniem dla superetnosu? Poskromienie
mniejszości regionalnych w Federacji Rosyjskiej”.

21 III 2023 – Papieski Wydział Teologiczny we Wrocławiu gościł uczestników
VIII Konferencji Filozoficznej, której tegoroczna edycja nosiła tytuł „Człowiek
wobec wojny”. Dr Tomasz Szyszlak wygłosił przy tej okazji referat „Tryzub i stuła.
Duszpasterstwo wojskowe w Siłach Zbrojnych Ukrainy”.

22 III 2023 – Senat Uniwersytetu Wrocławskiego przyjął uchwałę nr 42/2023
o awansie dra hab. Jarosława Jarząbka na stanowisko profesora Uniwersytetu od
1 IV 2023 r.

27 III-3 IV 2023 – Dr Anna Jagiełło-Szostak wygłosiła cykl wykładów gościnnych na Wydziale Nauk Politycznych Uniwersytetu Czarnogórskiego w Podgoricy. Wyjazd został sfinansowany ze środków programu Teaching Staff Mobility „Erasmus+”.

5-6 IV 2023 – Prof. Jarosław Jarząbek wziął udział w sympozjum naukowym pt. „Human Security Challenges”, zorganizowanym przez University of North Georgia w Dahlonga (Georgia, USA), gdzie przedstawił referat „Responsibility to protect and human security – a failed (?) attempt to secure civilian lives in the armed conflicts”.

27 IV 2023 – Prof. Larysa Leshchenko współorganizatorką z ramienia ISM UW r polsko-ukraińskiego panelu bezpieczeństwa „Liberalne wartości w czasie wojny”. Pozostałymi organizatorami instytucjonalnymi przedsięwzięcia byli: Katedra Stosunków Międzynarodowych oraz Katedra Bezpieczeństwa Międzynarodowego i Studiów Strategicznych Narodowego Uniwersytetu Lwowskiego im. I. Franki, a także Centrum Bezpieczeństwa Międzynarodowego i Partnerstwa we Lwowie.

12 V 2023 – Prof. Larysa Leshchenko współorganizatorką z ramienia ISM UW r IX Międzynarodowej Konferencji Naukowej „Ukraina w warunkach transformacji systemu bezpieczeństwa międzynarodowego”. Przedsięwzięcie było zorganizowane przy współpracy z Wydziałem Stosunków Międzynarodowych Narodowego Uniwersytetu Lwowskiego im. I. Franki oraz Centrum Bezpieczeństwa Międzynarodowego i Partnerstwa we Lwowie.

18 V 2023 – W Zagrzebiu odbyło się wspólne seminarium naukowe Instytutu Europy Środkowej w Lublinie oraz miejscowego Instytutu Rozwoju i Stosunków Międzynarodowych. W przedsięwzięciu wzięła udział dr Anna Jagiełło-Szostak.

29-30 V 2023 – W ramach Lublin Central Europe Forum „Central Europe in the Shadow of War: Challenges and Perspectives” dr Anna Jagiełło-Szostak współmoderowała (wraz z drem Spasimirem Domaradzkiem) panel „The Balkans in the Shadow of War in Ukraine”.

29 V-2 VI 2023 – Prof. Jarosław Jarząbek prowadził zajęcia gościnne na Uniwersytecie Roskilde w Danii w ramach programu wymiany kadry akademickiej „Erasmus+”.

VI 2023 – W renomowanym wydawnictwie międzynarodowym „Peter Lang” ukazała się monografia wieloautorska poświęcona problematyce bezpieczeństwa

kulturowego: „Cultural Security. Theory – Selected Aspects – Case Studies”. Jednym z redaktorów naukowych pracy była prof. Elżbieta Szyszlak.

1-3 VI 2023 – Prof. Zdzisław J. Winnicki i dr Helena Giebień uczestniczyli w zorganizowanej przez Stowarzyszenie Naukowców Polaków Litwy X Międzynarodowej Interdyscyplinarnej Konferencji Naukowej „Miejsce Wilna i Warszawy w procesach integracji (dezintegracji) regionalnej i euroatlantyckiej – postępy, wyzwania, perspektywy”. Emerytowany kierownik ZBW wygłosił referat „Uwarunkowania integracyjne w Europie z punktu widzenia paradygmatu cywilizacyjnego”, natomiast dr Giebień – „Zagrożenia ekologiczne dla Europy w świetle wojny rosyjsko-ukraińskiej”.

14 VI 2023 – Dr Anna Jagiełło-Szostak zorganizowała i moderowała webinarium „Turcja 2023. Turcja wobec Bałkanów” w Instytucie Europy Środkowej w Lublinie.

15-16 VI 2023 – W Poznaniu odbyła się XII Konferencja Naukowa z cyklu „Europejski wymiar bezpieczeństwa energetycznego a ochrona środowiska”, której tegoroczna edycja przebiegała pt. „Transformacja energetyczna a zmiany klimatyczne. Stan rzeczywisty a obraz medialny”. Organizatorem przedsięwzięcia byli Fundacja na rzecz Czystej Energii oraz Wydział Nauk Politycznych i Dziennikarstwa Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza. ZBW był reprezentowany na konferencji przez dra Marcina Koczana, który wystąpił z referatem „Rozwój elektromobilności w UE – kierunki rozwoju, szanse, zagrożenia”.

20-22 VI 2023 – W Ośrodku Szkoleń Specjalistycznych Straży Granicznej im. gen. bryg. Wilhelma Orlika-Ruckemanna w Lubaniu prof. Larysa Leshchenko przeprowadziła cykl wykładów dotyczących społeczno-kulturowych aspektów komunikacji z cudzoziemcami z Ukrainy.

20-23 VI 2023 – Prof. Jarosław Jarząbek uczestniczył w dorocznej konferencji naukowej British International Studies Association 2023 w Glasgow (Szkocja), gdzie wygłosił referat pt. „Oil-fueled Wars. The Influence of Volatile Energy Resources Prices on the Military Capabilities of States – a Comparative Study”.

21-22 VI 2023 – Akademia Pomorska w Słupsku zorganizowała I Kongres Nauk o Bezpieczeństwie „Paradygmaty – przedmiot poznania – subdyscypliny”. ZBW reprezentował mgr Piotr Kosiorek, który wystąpił z referatem „Wyzwania dla bezpieczeństwa kulturowego a polisemantyczny charakter zagrożeń”.

11-13 VII 2023 – Pod hasłem „Migracje i migranci we współczesnym świecie” w warmińskim Pieniężnie obradowali uczestnicy XXIII Wielodyscyplinarnej Konferencji Badaczy Stosunków Międzynarodowych Wydziału Nauk Politycznych i Studiów Międzynarodowych Uniwersytetu Warszawskiego i Księży Werbistów „Sacrum i profanum we współczesnym świecie”. Wśród nich znaleźli się pracownicy i doktoranci ZBW: prof. Elżbieta Szyszlak (referat on-line: „W obronie tożsamości». Ruchy antyimigracyjne w Polsce na tle wybranych państw regionu), dr Tomasz Szyszlak (referat on-line: „Wojna rosyjsko-ukraińska a realizacja celów Koncepcji państwowej polityki migracyjnej Federacji Rosyjskiej 2019-2025”), mgr Piotr Kosiorek (referat: „Palestyńczycy w Jordanii – uchodźcy, migranci, czy Jordanińczycy palestyńskiego pochodzenia?”).

20 VII 2023 – Prof. Larysa Leshchenko współorganizatorką z ramienia ISM UWrpolsko-ukraińskiego panelu bezpieczeństwa „Szczyt NATO w Wilnie. Od bezpieczeństwa regionalnego do bezpieczeństwa globalnego”. Pozostałymi organizatorami instytucjonalnymi przedsięwzięcia byli: Katedra Stosunków Międzynarodowych oraz Katedra Bezpieczeństwa Międzynarodowego i Studiów Strategicznych Narodowego Uniwersytetu Lwowskiego im. I. Franki, a także Centrum Bezpieczeństwa Międzynarodowego i Partnerstwa we Lwowie.

23 VIII 2023 – Minister Edukacji i Nauki dr hab. Przemysław Czarnek przyznał pracownikom ZBW Medale Komisji Edukacji Narodowej za szczególne zasługi dla oświaty i wychowania: drowi Tomaszowi Szyszlakowi (nr legitymacji: 183806) oraz mgr Ludmile Świąćkickej (nr legitymacji: 183807).

7-9 IX 2023 – Prof. Jarosław Jarząbek wziął udział w dorocznej konferencji naukowej European International Studies Association Pan-European Conference 2023 w Poczdamie (Republika Federalna Niemiec). W czasie sympozjum pracownik ZBW wygłosił referat pt. „We Will Do It Our Own Way! Contesting the Liberal International Order in the Middle East”.

13 IX 2023 – Kapituła Medalu „Reipublicae Memoriae Meritum” wyróżniła prof. dra hab. Zdzisława J. Winnickiego za wybitne zasługi w działalności publicznej i społecznej na rzecz upamiętniania historii Narodu Polskiego w latach 1917-1990 oraz wspierania Instytutu Pamięci Narodowej w pracy edukacyjnej, naukowej i wydawniczej.

19 IX 2023 – Na Wydziale Prawa i Administracji Uniwersytetu Warszawskiego dr Tomasz Szyszlak przedstawił referat „Pomocy – pomiędzy subetnosem a ludem tubylczym. Sekurytyzacja rdzennej grupy etnicznej w europejskiej części

Federacji Rosyjskiej”. Słuchaczami byli uczestnicy konferencji „Ludy tubylcze – wczoraj, dziś, jutro”.

21-22 IX 2023 – W murach Akademii Marynarki Wojennej im. Bohaterów Westerplatte w Gdyni spotkali się uczestnicy konferencji naukowej „Społeczeństwo obywatelskie i jego transformacje. Edukacja – polityka – etyka”. ZBW reprezentowała prof. Elżbieta Szyszlak, która wraz z dr hab. Marzeną Cichosz wygłosiła referat „Współczesne ruchy pacyfistyczne w Polsce wobec wojny rosyjsko-ukraińskiej. Instrument polityki Kremla czy oddolne ruchy społeczne”. Wyjazd odbył się w ramach Programu Rozwoju Nowych Zespołów Naukowych WNS UW – temat badawczy „Rezonans, rezyliencja, rekonfiguracja. Strategie ruchów społecznych w Polsce po 2015”.

25-26 IX 2023 – Prof. Elżbieta Szyszlak i dr Tomasz Szyszlak wzięli udział w V Jagiellońskiej Konferencji Bezpieczeństwa „Wojna i zmiana w środowisku międzynarodowym?”, zorganizowanej przez Instytut Nauk Politycznych i Stosunków Międzynarodowych Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie. Pracownicy ZBW wygłosili referaty: „Antywojenne narracje w wybranych państwach Europy Środkowej w kontekście wojny rosyjsko-ukraińskiej” (prof. Szyszlak) oraz „Realizacja priorytetów polityki demograficznej Federacji Rosyjskiej w kontekście wojny rosyjsko-ukraińskiej (2014-2023)” (dr Szyszlak).

Informacje dla autorów

1. Redakcja przyjmuje propozycje artykułów i recenzji do druku w bieżącym numerze czasopisma do 31 marca każdego roku kalendarzowego. Propozycje należy nadsyłać za pośrednictwem panelu redakcyjnego. W wyjątkowych przypadkach dopuszcza się możliwość przesłania propozycji w formie wydruku oraz pliku elektronicznego bądź załącznika poczty elektronicznej na adres redakcji:

Zakład Badań Wschodnich
Instytut Studiów Międzynarodowych i Bezpieczeństwa
Uniwersytet Wrocławski
ul. Koszarowa 3 bud. 21
51-149 Wrocław
e-mail: wschodnioznawstwo@uwr.edu.pl

2. Artykuły powinny być napisane w językach polskim, angielskim lub rosyjskim. Niezależnie od języka publikacji artykuły powinny zawierać abstrakty i słowa kluczowe w językach polskim i angielskim, a także bibliografię załącznikową. Rekordy bibliograficzne odwołujące się do pozycji opublikowanych w alfabetych innych niż łaciński należy transliterować. Na końcu należy umieścić krótką notkę biograficzną autora (autorów), uwzględniającą posiadany tytuł lub stopień naukowy (lub tytuł zawodowy), aktualną afiliację oraz co do zasady numer ORCID.
3. Przeciętna wielkość artykułu publikowanego na łamach czasopisma powinna zawierać się pomiędzy 0,5 a 0,75 arkusza autorskiego.
4. Recenzje muszą być napisane w języku polskim.
5. Przeciętna wielkość recenzji publikowanej na łamach czasopisma nie powinna przekraczać 0,3 arkusza autorskiego.
6. Artykuły i recenzje powinny być napisane w ogólnodostępnym edytorze tekstowym. Redakcja nie stawia warunków co do wielkości i kroju czcionki. Cyfry w treści artykułu należy zapisać w cudzysłowie.
7. Obowiązują przypisy u dołu strony według powszechnie stosowanych w polskich czasopismach naukowych standardów. W tekście głównym numer przypisu należy umieścić zasadniczo przed znakiem interpunkcyjnym. Przypisy bibliograficzne odwołujące się do publikacji napisanych w innym alfabecie niż łaciński należy podawać w oryginale. Skrótów w przypisach należy podawać zgodnie z pisownią łacińską: idem, eadem, ibidem, op.cit. W przypadku

korzystania ze źródeł internetowych w przypisie należy podać pełny adres strony wraz z datą utworzenia informacji i datą odczytu. Przykładowe wzory przypisów zostały zamieszczone poniżej.

8. Redakcja przekazuje propozycje artykułu do recenzji recenzentom zewnętrznym posiadającym tytuł lub stopień naukowy oraz znaczący dorobek w zakresie badań wschodnich. Osoby recenzenta i autora propozycji artykułu pozostają dla siebie anonimowe podczas całego procesu wydawniczego. Ujawnienie danych osobowych następuje wraz z opublikowaniem drukiem bieżącego numeru czasopisma.
9. Recenzent przygotowuje recenzję w oparciu o formularz recenzyjny obowiązujący w redakcji. Formularz drukowany jest w każdym numerze czasopisma oraz dostępny na stronie internetowej redakcji. Każda recenzja kończy się jednoznacznie konkluzją: akceptuję do druku, akceptuję do druku pod warunkiem naniesienia poprawek, odrzucam. Redakcja bądź recenzent odrzuca propozycję artykułu w przypadku braku zachowania rzetelności naukowej, w tym również zatajenia autorstwa i źródeł finansowania projektu, którego efektem jest przedłożona propozycja artykułu, a także zastrzega sobie prawo do poinformowania o takich przypadkach instytucję naukową, którą autor reprezentuje.
10. Redakcja przechowuje recenzje wydawnicze.
11. Redakcja nie wypłaca honorariów autorskich. Każdy z autorów otrzymuje bezpłatnie egzemplarz autorski czasopisma.
12. Obowiązujące w redakcji standardy etyczne zgodne są z wytycznymi Komisji Etyki Publikacji.

Przykładowe wzory przypisów bibliograficznych stosowanych we „Wschodnioznawstwie”

I.I. Nazwisko, <i>Tytuł monografii kursywą</i> , Wrocław 2016, s. 2-5.
Idem, <i>Tytuł rozdziału kursywą</i> , [w:] <i>Tytuł pracy zbiorowej kursywą</i> , I.I. Nazwisko (red.), Wrocław 2016, s. 22-31.
I. Nazwisko, I. Nazwisko, <i>Tytuł artykułu kursywą</i> , „Tytuł czasopisma” 2016, nr 4, s. 17-21.
Eadem, <i>Tytuł publikacji źródłowej kursywą</i> , „Tytuł dziennika”, 22 X 2016, s. 13.
Dz. U. 2016, nr 24, poz. 138: <i>Tytuł aktu normatywnego kursywą</i> , 29 XII 2016.
I.I. Nazwisko, I.I. Nazwisko, I.I. Nazwisko, <i>Tytuł monografii w wersji elektronicznej kursywą</i> , Wrocław 2016, s. 36-43, http://www.strona.internetowa.repozytorium.pl/123456 (24 I 2016).
I. Nazwisko, <i>Tytuł artykułu w wersji elektronicznej kursywą</i> [5 X 2010], http://www.strona.internetowa.artykułu.pl/zakladka1/zakladka2/zakladka3 (24 I 2016).
<i>Tytuł publikacji źródłowej w wersji elektronicznej bez autora</i> [6 III 2013], http://strona.internetowa.publikacji.zrodlowej.pl/zakladka1/zakladka2/zakladka3 (24 I 2016).

Etyka publikacji

Redakcja „Wschodnioznawstwa” przywiązuje ogromną wagę do jakości publikowanych tekstów i podejmuje wszelkie możliwe działania w celu zapewnienia jak najwyższych standardów publikacji zamieszczanych w czasopiśmie. Wszystkie strony i osoby zaangażowane w proces publikacji, w tym autorzy, redaktorzy czasopisma, recenzenci i wydawcy są zobligowani do przestrzegania najwyższych standardów etycznych w publikacjach naukowych, zgodnie z wytycznymi Komisji Etyki Publikacji (*COPE, Committee on Publication Ethics*).

Afiliacja

Autor/autorzy publikacji powinni podać swoją aktualną afiliację naukową, wskazującą ośrodek naukowy/badawczy, w którym zgłoszona do publikacji praca powstawała, była wspierana i/lub została zaakceptowana. Jeśli Autor nie posiada aktualnej afiliacji naukowej, powinien wskazać na swój status badacza niezależnego.

Autorstwo

Wszystkie osoby wskazane jako autorzy artykułu powinny spełniać następujące kryteria:

- a) wnieść znaczący wkład w powstanie wskazanej pracy, w zakresie stworzenia jej koncepcji, planu badań, wykonania badań, pozyskania danych, analizy i interpretacji danych, lub też we wszystkich tych obszarach;
- b) napisać, zredagować lub znacząco poprawić wskazany artykuł;
- c) wyrazić zgodę na opublikowanie artykułu we „Wschodnioznawstwie”;
- d) przejrzeć i uzgodnić każdą wersję artykułu: przed jego przesłaniem do redakcji, w procesie recenzji oraz ostateczną wersję przed jej skierowaniem do druku;
- e) wyrazić zgodę na wzięcie odpowiedzialności za treść artykułu i za rozwiązywanie wszelkich podniesionych kwestii dotyczących dokładności lub integralności opublikowanej pracy.

Autor/Autorzy ponoszą wspólną odpowiedzialność za ustalenie i wskazanie, komu przypisane jest autorstwo pracy oraz w jakiej kolejności wymienieni są autorzy pracy.

Cytaty i odniesienia

Artykuły badawcze i inne publikowane prace muszą zawierać odpowiednie cytaty i odniesienia do właściwej, aktualnej i sprawdzonej literatury, na poparcie wszelkich twierdzeń zawartych w pracy. Należy unikać nadmiernego i niewłaściwego stosowania autocytatów oraz niekoniecznego cytowania osób związanych z autorem/autorami lub grupami, do których oni należą, a mającego na celu sztuczne, wzajemne, zwiększanie liczby cytowań tych osób. Taka manipulacja cytowaniami uznawana jest za formę oszustwa.

Konflikt interesów

Każdy z autorów musi poinformować o potencjalnym występowaniu wszelkich konfliktów interesów związanych z artykułem, które mogą być postrzegane jako istotne. Potencjalny konflikt interesów może występować gdy autorzy, ich pracodawcy, sponsorzy lub inne związane z autorami osoby pozostają w relacjach finansowych, biznesowych, prawnych, politycznych lub zawodowych z innymi osobami lub organizacjami, a charakter tych relacji może wpłynąć na badania lub interpretację ich wyników.

Korzystanie z materiałów osób/stron trzecich

Na autorach tekstów publikowanych we „Wschodnioznawstwie” spoczywa obowiązek uzyskania pisemnej zgody stron trzecich na wykorzystanie w publikacji wszelkich materiałów chronionych prawem autorskim (tekstów, ilustracji, tabel, zdjęć, wykresów itp.), do których posiadają one prawa.

Obowiązki redaktorów

Redaktorzy „Wschodnioznawstwa” działają na rzecz rozwijania i poszerzania wiedzy w obszarze badań wschodnich, poprzez:

- a) utrzymywanie i podnoszenie jakości prac publikowanych w czasopiśmie oraz dbanie o rzetelność procesu recenzowania;
- b) wspieranie autorów i recenzentów w procesie publikacji;
- c) utrzymywanie i podnoszenie reputacji czasopisma, we współpracy z Radą Naukową oraz wydawcami.

Odwolania i skargi

Redakcja „Wschodnioznawstwa” przyjmuje odwołania i skargi autorów dotyczące procesu recenzyjnego oraz decyzji o odmowie publikacji. Odwołanie lub skarga powinna jednak być oparta na solidnych dowodach lub dostarczać nowych

informacji lub danych w odniesieniu do uwag i komentarzy przesłanych przez redaktorów i recenzentów.

Plagiat

Redakcja „Wschodnioznawstwa” podchodzi bardzo poważnie do problemu plagiatu. Zgodnie z definicją *COPE* plagiat występuje, „gdy ktoś przedstawia pracę innych osób (dane, słowa lub teorie), tak jakby były jego własnymi oraz bez wskazania odpowiednich odnośników”. Wszelkie fragmenty tekstów zawierające zapożyczone dane, słowa, teorie, koncepcje itp. muszą być odpowiednio oznaczone odpowiednimi przypisami.

Recenzje

Wszelkie artykuły publikowane we „Wschodnioznawstwie” przechodzą proces recenzyjny, zgodny z wytycznymi *COPE* dla recenzentów:

- a) redakcja przekazuje propozycje artykułu do recenzji recenzentowi zewnętrznemu posiadającemu tytuł naukowy bądź stopień naukowy oraz znaczący dorobek w zakresie badań wschodnich;
- b) osoby recenzenta i autora propozycji artykułu pozostają dla siebie anonimowe podczas całego procesu wydawniczego. Ujawnienie danych osobowych następuje wraz z opublikowaniem drukiem bieżącego numeru czasopisma;
- c) recenzent przygotowuje recenzję w oparciu o formularz recenzyjny obowiązujący w redakcji. Formularz drukowany jest w każdym numerze czasopisma oraz dostępny na stronie internetowej redakcji. Każda recenzja kończy się jednoznaczną konkluzją: akceptuję do druku, akceptuję do druku pod warunkiem naniesienia poprawek, odrzucam. Redakcja bądź recenzent odrzuca propozycje artykułu w przypadku braku zachowania rzetelności naukowej, w tym również zatajenia autorstwa i źródeł finansowania projektu, którego efektem jest przedłożona propozycja artykułu, a także zastrzega sobie prawo do poinformowania o takich przypadkach instytucję naukową, którą autor reprezentuje;
- d) redakcja przechowuje recenzje wydawnicze.

Zachowania nieetyczne

Redakcja „Wschodnioznawstwa” przywiązuje bardzo dużą wagę do uczciwości naukowej i przestrzegania zasad etyki w publikowanych w czasopiśmie pracach. Zgodnie z wytycznymi *COPE* redakcja za niedopuszczalne uznaje:

- a) zatajenie lub podanie niewłaściwej afiliacji autora/autorów;
- b) manipulację cytatami;

- c) podwójne/wielokrotne zgłaszanie do publikacji i/lub publikowanie w różnych czasopismach tych samych tekstów;
- d) manipulowanie danymi i fabrykowanie danych;
- e) plagiat i autoplgiat;
- f) zatajanie konfliktu interesów;
- g) nieetyczne badania.

Formularz recenzyjny proponycji artykułu złożonego do druku we „Wschodnioznawstwie”

Tytuł propozycji artykułu:

Ocena recenzenta – część zamknięta (proszę o odpowiedź „tak” lub „nie”):

1. Czy temat propozycji artykułu mieści się w profilu „Wschodnioznawstwa”?
2. Czy tytuł propozycji artykułu jest dobrym odzwierciedleniem jego treści?
3. Czy propozycja artykułu wnosi coś nowego do nauki?
4. Czy kompozycja propozycji artykułu nie budzi zastrzeżeń?
5. Czy tezy przedłożone w propozycji artykułu nie budzą zastrzeżeń?
6. Czy objętość propozycji artykułu nie budzi zastrzeżeń?
7. Czy propozycja artykułu została przygotowana poprawnie pod względem poprawności pisowni i języka naukowego?
8. Czy aparat naukowy zastosowany w propozycji artykułu nie budzi zastrzeżeń?
9. Czy umieszczenie w propozycji artykułu tabel i ilustracji jest zasadne?
10. Czy zastosowana w propozycji artykułu literatura nie budzi zastrzeżeń?

Ocena recenzenta – część otwarta:

1. Jeżeli znajdzie taka konieczność proszę o wypunktowanie szczegółowych uwag do pytań z części zamkniętej formularza recenzyjnego
2. Jeżeli znajdzie taka konieczność proszę o wypunktowanie sugerowanych zmian w propozycji artykułu z podziałem na konieczne i zalecane
3. Jeżeli znajdzie taka konieczność proszę o wypunktowanie uwag świadczących o braku zachowania rzetelności naukowej

Konkluzja (proszę o wybór jednej z opcji):

1. Akceptuję do druku
2. Akceptuję do druku pod warunkiem naniesienia poprawek
3. Odrzucam

Uzasadnienie konkluzji:

Imię i nazwisko recenzenta Miejsce i data

